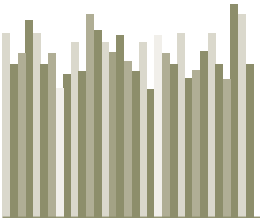

2020

Türk Dış Politikası Yıllığı

Editörler: *Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner*

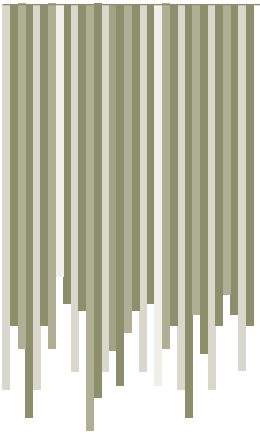

SETA

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2020

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2020

EDİTÖRLER

BURHANETTİN DURAN
KEMAL İNAT
MUSTAFA CANER

SETA

SETA Yayınları

ISBN: 978-625-7712-29-3

© 2021 SET Vakfı İktisadi İşletmesi

1. Baskı: Haziran 2021, İstanbul

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Editör: Mehmet Akif Memmi

Düzelti: Belgin Çalışkan, Hasan Hüseyin Çağıran, Mustafa Said İşeri

Kapak: Erkan Söğüt

Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

İletişim: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | kitap@setav.org

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 7

1. BÖLÜM TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE BAĞIMSIZ MAKALELER 9

ARAP İSYANLARINDA ON YILIN MUHASEBESİ VE TÜRKİYE'NİN YERİ 11
BURHANETTİN DURAN

TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ POLİTİKASI: JEOPOLİTİK BİR DEĞERLENDİRME 35
FERHAT PİRİNÇÇİ

GÜNÜMÜZDE EGE SORUNLARINA VE ÇÖZÜMÜNE DAİR TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMLARI 65
YÜCEL ACER

CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN DENİZ KUVVETLERİ/DONANMA STRATEJİSİNDEKİ DÖNÜŞÜM: KIYI SAVUNMASINDAN AÇIK DENİZLERE 97
SERKAN BALKAN | MURAT YEŞİLTAŞ

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN KIZILDENİZ POLİTİKASI 139
İSMAİL NUMAN TELCİ | MENDERES KURT

TÜRKİYE'NİN KARADENİZ POLİTİKASI: ULUSLARARASI HUKUK, ENERJİ GÜVENLİĞİ VE EKONOMİ 173
ARZU AL

TÜRKİYE'NİN BASRA KÖRFEZİ POLİTİKASI 199
İSMAİL NUMAN TELCİ

2. BÖLÜM TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2020 GELİŞMELERİ 221

TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2020 223
KEMAL İNAT | MUSTAFA CANER

TÜRKİYE'NİN IRAK POLİTİKASI 2020 247
RECEP TAYYİP GÜRLER | MUSTAFA ŞEYHMUS KÜPELİ

TÜRKİYE'NİN AB POLİTİKASI 2020 269
OĞUZ GÜNGÖRMEZ

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI 2020 297
HACI MEHMET BOYRAZ

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2020 319
KILIÇ BUĞRA KANAT

TÜRKİYE'NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKASI 2020 331
HAYDAR ORUÇ

TÜRKİYE'NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKASI 2020 353
ENES DEŞİLMEK | TALHA İSMAİL DUMAN

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2020 385
MEHMET UĞUR EKİNCİ

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN POLİTİKASI 2020 423
MEHMET RAKİPOĞLU

TÜRKİYE'NİN MISIR POLİTİKASI 2020 447
İSMAİL NUMAN TELCİ

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKASI 2020 467
VUGAR SAVZALIYEV

TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2020 493
RAMAZAN ERDAĞ

TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2020 515
MUSTAFA YETİM

TÜRKİYE'NİN RUSYA VE KAFKASYA POLİTİKASI 2020 533
MEHMET ÇAĞATAY GÜLER

TÜRKİYE'NİN UZAKDOĞU ASYA POLİTİKASI 2020 567
YUSUF EMRE KOÇ

TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASI 2020 587
YUNUS FURUNCU

ÖN SÖZ

Türk dış politikası yıllıkları (TDPY) on ikinci sayısıyla yeniden okurlarıyla buluşuyor. İstikrarlı bir biçimde on iki yıl boyunca yıllık formatında bir eseri okuyucuyla buluşturmak önemli bir başarıyı işaret ediyor. On iki yıllık süre içerisinde onlarca yazarın yolu bir noktada TDPY ile kesişmiş ve eserimize katkı sunmuşlardır. Bu anlamda TDPY bir ekol sayılabilir. Tabii ki yazarları ve bizleri en çok motive eden okurların kitabımıza gösterdikleri ilgi olmuştur. Eserimiz birçok öğrenci, araştırmacı ve alana ilgi duyanların referans kaynağı olmuş ve bilimsel üretime katkıda bulunmuştur.

Türk Dış Politikası Yıllığı 2020 önceki sayılarında olduğu üzere iki farklı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türkiye'nin uluslararası siyasetin temel dinamiklerinden sayılan Arap isyanları sürecindeki dış politikası ve son yıllarda özellikle önem kazanan denizler siyaseti üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Burhanettin Duran'ın kaleme aldığı ilk makalede hem bölgesel hem de küresel denklemi yeniden kuran, kopuş ve süreklilikleriyle siyasal, toplumsal ve ekonomik dengeleri dönüştüren Arap isyanları süreci karşısında Türkiye'nin oluşturduğu dış politika stratejileri ele alınmaktadır. Ferhat Pirinççi tarafından yazılan ikinci makalede Türkiye'nin pek çok önemli aktörle etkileşime girdiği ve temel egemenlik meselelerinden sayılan Doğu Akdeniz konusu mercek altına alınmaktadır. Yücel Acer, Ege Denizi sorunlarında Türkiye'nin yaklaşımlarını ve çözüm önerilerini incelemektedir. Serkan Balkan ve Murat Yeşiltaş'ın ortak kaleme aldıkları makalede Türkiye'nin deniz kuvvetleri/donanma stratejisinde son zamanlarda yaşanan dönüşümün izi sü-

rülmektedir. İsmail Numan Telci ve Menderes Kurt, Osmanlı'dan itibaren günümüze dek Türkiye'nin Kızıldeniz politikasını incelerken Türkiye'nin Karadeniz politikası ise Arzu Al tarafından ele alınmaktadır. Son olarak Türkiye'nin Basra Körfezi politikasını da yine İsmail Numan Telci analiz etmektedir.

2020'de Türk dış politikasını muhtelif alanlarda meşgul eden gelişmeler kitabımızın ikinci bölümünde tartışılmaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu politikaları Kemal İnat, Mustafa Caner, İsmail Numan Telci, Mehmet Rakipoğlu, Talha İsmail Duman, Enes Deşilmek, Haydar Oruç, Recep Tayyip Gürler ve Mustafa Şeyhmus Küpeli imzalı makalelerde analiz edilmektedir. Türkiye'nin AB politikasını Oğuz Güngörmez, Rusya ve Kafkasya politikasını Mehmet Çağatay Güler, Kıbrıs politikasını Hacı Mehmet Boyraz, Balkanlar politikasını Mehmet Uğur Ekinci, Afrika politikasını Ramazan Erdağ, Orta Asya ve Pakistan politikasını Vugar Savzaliyev ve Latin Amerika politikasını da Mustafa Yetim kaleme almıştır.

Kitabımıza katkıda bulunan değerli yazarlarımız ve SETA çalışanlarına teşekkür ediyor ve siz kıymetli okuyucularımıza faydalı olması temennisiyle eserimizi takdim etmekten mutluluk duyuyoruz.

Burhanettin Duran
Kemal İnat
Mustafa Caner

1. BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE BAĞIMSIZ MAKALELER

ARAP İSYANLARINDA ON YILIN MUHASEBESİ VE TÜRKİYE'NİN YERİ

BURHANETTİN DURAN

Prof. Dr., SETA Genel Koordinatörü ve İbn Haldun Üniversitesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin Aralık 2010'da kendini yakmasıyla başlayan kitlesel protestoların üzerinden on yıl geçti. Yasemin Devrimi ile başlayan dalga Mısır'da Tahrir Devrimi ile siyasi bir kasırgaya dönerek bu iki ülkenin yanı sıra Libya ve Yemen'de otoriter liderlerin sonunu getirmiştir. Kuveyt ve Ürdün'de hükümetler değişirken Umman, Suudi Arabistan ve Fas yönetimleri reform yaparak protestocuları teskin etmiştir. Bahreyn'deki isyanlar Suudi Arabistan'ın doğrudan askeri müdahalesi ile bastırılırken Suriye'de Esed rejimi İran ve Rusya'nın desteğiyle ayakta kalmıştır. Birkaç ay içerisinde 1940'larda ortaya çıkan post-kolonyal rejimlerin oluşturduğu bölgesel düzen büyük bir kırılma yaşamıştır. Tu-

nus'ta Zeynelabidin bin Ali ve Mısır'da Hüsnü Mübarek protestolardan bir ay sonra iktidarı terk etmek zorunda kalmıştır. Yemen'de Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih bir yıl dirense de yerini yardımcısı Abdurabbu Mansur Hadi'ye bırakmıştır. Libya'da Muammer Kaddafi ise önce uluslararası bir askeri müdahale ile iktidarını ve sonra muhaliflerin eline geçince de hayatını kaybetmiştir.

"Onur, insan hakları, özgürlük ve demokrasi" talepleri ile sokaklara çıkan Arap halkları ABD ve AB'den destek görmediği gibi Körfez'in statükocu rejimleri tarafından karşı devrim ile susturulmuştur.[1] "Bahar" getirmesi beklenen isyanlar sadece iki buçuk yıl sonra "Arap kışı"na çevrilmiştir. 2012'de Mısır'ın ilk seçilmiş cumhurbaşkanı olarak göreve başlayan Muhammed Mursi Temmuz 2013'te Sisi darbesiyle devrilmiştir. Böylece Arap dünyasının en güçlü ülkesi Mısır otoriter rejimler arasına katılmıştır. Tunus, Nahda lideri Gannuşi'nin feraseti ve mahareti sayesinde devrimini zar zor koruyabilirken Libya, Suriye ve Yemen'in halen iç savaştan çıkması zor görünmektedir. Bu ülkelerde istikrarlı ve demokratik yönetimlerin kurulması halen çok uzak bir olasılık olarak görünmektedir.

En iyi durumdaki Libya, Türkiye'nin 2019'da BM'nin tanıdığı Serrac hükümetine verdiği kritik destek sayesinde bir siyasi geçiş süreci yaşamaktadır. Darbeci Hafter'in Trablus'u alarak otoriter bir yönetim kurması engellendiyse de geçiş sürecinin ve Aralık 2021'deki seçimlerin ne getireceği belirsizliğini korumaktadır. Körfez'in statükocu rejimlerinin Arap halklarının demokratik taleplerini bastırmasının Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yeni bir bölgesel denklem ürettiği açıktır. Müslüman Kardeşler'in tasfiyesi ve İran'a karşı bloklaşma yeni denklemin ilk sonuçlarıdır. Türkiye'nin halk-

[1] Batı'nın Arap isyanlarına yaklaşımı için bkz. *Re-Thinking Western Policies in Light of the Arab Uprisings*, ed. R. Alcaro ve M. Haubrich-Seco, (Edizioni Nuova Cultura, IAI Research Papers, Roma: 2012).

ların taleplerine gösterdiği saygı, demokratik modelinin cazibesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın güçlü liderliği ve proaktif dış politikası Körfez başkentlerini kaygılandırmıştır.[2]

Bu kaygı Körfez elitleri nezdinde Türkiye'nin de sınırlandırılması gereken bir ülke olarak konumlandırılmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin 2013 ile 15 Temmuz 2016 darbe girişimi arasında yaşadığı türbülansta bu sınırlandırma hamlelerinin etkisi açıktır. Ayrıca ABD Başkanı Trump döneminde (2016-2020) Körfez bloku daha da cesaretlenerek hem İran hem de Türkiye'yi sınırlandırma yönündeki hırslı iddiasını sürdürmüştür. Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) üyeleri Suudi Arabistan ve BAE önderliğinde Katar'ı ablukaya almıştır. Bu denklemde öne çıkan şey Körfez ülkelerinin İran karşısında İsrail ile birlikte hizalanmasıdır. Arap halklarının sosyoekonomik dinamiklerinden gelen sahici demokrasi taleplerinin bastırılması ve Batı başkentlerinin buna gösterdiği ikiyüzlü sessizlik ibretlik bir durum olarak tarihin sayfalarına geçerken bölgesel güç rekabeti de hızlanmıştır.

Bu makale öncelikle Arap isyanlarının bastırılmasının sonuçlarına ve alınan acı derslere odaklanmaktadır. Statükocu güçlerin getirdiği kırılgan bloklaşma, DEAŞ olgusu, vekalet savaşları, bölgesel güçlerin politikaları, Trump döneminin bölgeye etkisi ve yeni iktidara gelen Biden yönetiminin etkilediği yeni konumlanmalara değinmektedir. Ayrıca Türkiye'nin isyanlardan on yıl sonra nasıl bir politika yürüttüğü de ele alınmaktadır.

HAYAL KIRIKLIĞI, ACI DERSLER VE KAYBEDİLENLER SARMALI

Arap isyanları 2011'in hemen başında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da demokrasinin geç kalmış olan dördüncü dalgasının ni-

[2] Türkiye modeli üzerine daha geniş bilgi için bkz. *Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları*, ed. Mehmet Akif Kireçci, (ASEM, Ankara: 2014).

hayet gelişi olarak karşılanmıştır.[3] Bölgedeki otoriter rejimlerin (önce cumhuriyetler, sonra monarşiler) birer birer yıkılacağı ve yepyeni bir dönemin başlayacağı beklentisi oluşmuştur. Ancak Ağustos 2011'e gelindiğinde Bahreyn'deki gösteriler sert bir şekilde bastırılırken Suriye'deki durum bir iç savaşa dönüşmüştür. Sonrasında Fas ve Ürdün'de protestolar kısmi bir reform süreci ile karşılanırken mevcut siyasal yapı kendisini korumayı bilmiştir. Eski rejimin (*fulul*, özellikle ordu ve yargı) tasfiye edilmediği Mısır'da 2012 seçimlerinden bir yıl sonra ordu Mursi yönetimini darbe ile devirmiştir. 2013 yazına gelindiğinde Tunus haricinde Arap Baharı ülkelerinden hiçbirinde demokrasiye geçiş yaşanmayacağı netleşmiştir.[4] Bir yandan Yasemin Devrimi'nin başarıya ulaşması aslında diğer Arap isyanlarının da iç savaş ya da daha fazla otoriterleşme ile sonuçlanmasının kaçınılmaz olmadığını

[3] John L. Esposito, Tamra Sonn ve John O. Voll, *Islam, Democracy after the Arab Spring*, (Oxford University Press, Oxford: 2016), s. 3; Arap isyanları öncesi olmayan protestolar olarak değerlendirilmiştir. 20. yüzyılın başındaki anti-kolonyal bağımsızlık hareketlerinden de 1920-1973 arasında monarşileri yıkan devrimlerden de 2003 Irak işgali sonrası anayasacı hareketlerden de farklıdır. Ve her şeyden önce Arap Baharı da peşinden gelen Arap kışı da Arapların kendi tecrübesidir. Bkz. Noah Feldman, *The Arab Winter*, (Princeton University Press Princeton: 2020), s. xii; Yine Arap Baharı'nın doğu-batı ayrımını ortadan kaldırması ve post-kolonyal olgusunun sonu olarak değerlendirilmesi için bkz. Hamid Dabashi, *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*, (Zed Books, Londra: 2012).

[4] Arap Baharı'nın başlangıcından itibaren 1989 Doğu Avrupa devrimleri gibi demokrasiye geçiş ile mi sonuçlanacağı yoksa 1848 devrimlerinden sonra olduğu gibi otoriter rejimlerin kendilerini konsolide mi edeceği gündeme gelmiştir. 1989 dalgasında Sovyet blokunun çöküşü, Doğu Avrupa ülkelerinin Batı'nın güvenlik şemsiyesine alınması ve AB'ye üyelik vaadi gibi dış faktörler ülkeleri kapitalizm ve demokrasiye icbar etmiştir. Benzer dış faktörler Ortadoğu için söz konusu değildir: Petrolün güvenli bir şekilde transferi, göçün kontrolü, terörizmle mücadele ve Batı yanlısı bölgesel dengelerin korunması gibi kaygılarla otoriter rejimleri destekleyen ABD ve Avrupa'nın bölgeye yaklaşımı değişmemiş, performansı belirsiz bir Arap demokrasi tecrübesi için Batı mevcut yerleşik menfaatlerini tehlikeye atmamıştır. Ayrıca Arap otoriter rejimleri sivil toplumu kontrol etmede ve otoriterliklerini üretmede daha başarılı olmuştur. Bkz. Burhanettin Duran ve Nurullah Ardıç, "Arap Baharı", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, (Küre, İstanbul: 2014), s. 677-678.

göstermektedir.[5] Öte yandan ise otoriter rejimlerin adaptasyon kabiliyetlerinin yüksek olduğu görülmüştür. Arap rejimlerinin stratejileri hem protestoları şiddetle bastırma hem de kısmi reformlarla muhalefeti kapsama özelliğini sergileyebilmiştir.[6]

Otoriter rejimlerin ne kadar kırılgan olduğu görülmüşse de halkların ayaklanması ile devrilen otoriter liderlerin yerini ordunun ya da iç savaş milislerinin ve dış güçlerin doldurması yaygın bir hayal kırıklığı üretmiştir. Yasemin ve Tahrir devrimlerini ateşleyen sebepler Arap halkları için halen çok canlı ise de demokratik yönetimlere kavuşmanın ne denli zor olduğunun müşahede edilmesi alınan dersler arasındadır. İsyanlar sonrası oluşan kaostan Irak ve Suriye'de DEAŞ'ın ve diğer vekil güçlerin istifade etmesi ise apayrı bir acı ders konumundadır.

Arap isyanları başlamasından kısa süre sonra deforme edilerek karşı devrimcilerin hesaplarına tahvil edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında "İsyanların iç savaşa dönmesinden en çok kim istifade etti?" sorusunun cevabı bugün itibarıyla çok açıktır. Demokratik yönetimlerin Arap ülkelerinde iktidara gelmesinden en çok rahatsız olacak güçler yani Körfez, İran ve özellikle İsrail istifade etmiştir. Otoriter rejimler protestoların meydan okumalarına karşı dirençlerini ve adaptasyon kabiliyetlerini sergilemiştir. Sonucu ise özellikle 2013'teki Sisi darbesi ile bölgede yeni otoriterliğin yükselişi olmuştur. Arap isyanlarının bastırılmasının ilk sonucu vekalet savaşlarının yaygınlaşması, terör örgütlerinin ve selefi aşırılıkçıların öne çıkmasıdır. İkincisi İslamcılar ile demokrasi ilişkisinin dönüşüm düzlemini yitirmesidir. Üçüncüsü ise bölgesel güçler arasındaki rekabetin

[5] Tunus örneği için bkz. Alfred Stepan, "Towards a 'Democracy with Democrats' in Tunisia", *Revisiting the Arab Uprisings*, ed. Stephane Lacroix ve Jean-Pierre Filiu, (Oxford University Press, Oxford: 2018), s. 9-28.

[6] Otoriter rejimlerin direnci ve adaptasyon kabiliyetleri için bkz. Joshua Stacher, *Adaptable Autocrats: Regime Power in Egypt and Syria*, (Stanford University Press, Stanford: 2012).

doğurduğu kırılgan statükocu bloklaşmadır. Yeni bölgesel denklemin dördüncü sonucu İsrail'in bölgesel nüfuzunun genişlemesi iken beşincisi ise mültecilerin dramıdır.

TERÖR ÖRGÜTLERİNİN VE VEKALET SAVAŞLARININ YAYGINLAŞMASI

Arap isyanlarının Ortadoğu'da demokratik dalgaya dönüşmesinin engellenmesinin olumsuz sonuçlarından en başta geleni başarısız devletlerin artışıdır. Buna bağlı olarak terör örgütleri, milisler ve vekil güçlerin yaygınlaşmıştır. Etnik ve mezhep temelli devlet dışı silahlı aktörlerin bölgedeki yükselişi 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ABD'nin Afganistan (2001) ve Irak (2003) işgallerine kadar geri götürülebilir. İran'ın İslam Devrimi'nden (1979) sonra Şii milisleri seferber ederek kurduğu direniş hattı bölgede vekil güçler olgusunu doğurmuştur. Ancak ABD'nin Irak işgali DEAŞ başta olmak üzere aşırı Selefi örgütlerin daha sonraki yükselişinin zeminini hazırlamıştır. Ebu Gureyb Hapishanesinde temelleri atılan DEAŞ, El-Kaide'den daha radikal ve hiyerarşik bir terör örgütü olarak ortaya çıkmıştır. Haziran 2014'te Irak'ın ikinci büyük şehri Musul'u ele geçirdiğinde ise tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. Irak ve Suriye'de geniş bir toprak parçasında iki yıl boyunca devlet olma iddiasına kavuşan DEAŞ, Libya ve Mısır'da (Sina Yarımadası) varlık göstermiş ve birçok başkentte terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Yabancı savaşçılar, bombalı araçlar ve kafa kesme eylemleri ile öne çıkan DEAŞ "hilafet" iddiasıyla destek toplamıştır.[7] Irak'ta Başbakan Maliki'nin mezhepçi politikasına tepki olarak eski Baasçı ve Sünni gruplar arasında destek bulan DEAŞ, Suriye'de iç savaşın boşluklarından istifade ederek öncelikle ılımlı muhalefetin kontrolündeki bölgeleri ele geçirmiştir. Esed rejimi tarafından dolaylı

[7] DEAŞ'ın doğuşu, yükselişi, düşüşü ve ideolojisi için bkz. Ufuk Ulutaş, *The State of Savagery: ISIS in Syria*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2016).

olarak önü açılan bu terör örgütünün yükselişi ABD yönetiminde DEAŞ karşıtı bir koalisyonu üretmiştir. Altmış altı ülkenin katıldığı bu koalisyon DEAŞ'ı tasfiye ederken Irak'ta kırktan fazla grubun oluşturduğu Haşdi Şabi'nin, Suriye'de ise terör örgütü PKK'nın kolu YPG'nin önünü açmıştır.

İran'ın yayılmacı bölgesel faaliyetlerinin[8] kolu olan Şii milisler Arap isyanlarının iç savaşlara dönüşmesiyle Irak, Suriye ve Yemen'de geniş aktivite alanı bulmuştur. Suriye'de Esed rejiminin ılımlı muhalifler tarafından yıkılmasının önüne geçen ise Kasım Süleymani'nin yönettiği Şii milisler, Lübnan Hizbullahı ve 2015'te Rusya'nın askeri müdahalesi olmuştur. Irak'ta ise DEAŞ tehdidi İran etkisindeki Şii milislerin seferberliğinin temel motivasyon kaynağıdır. Yemen'de Husiler, Suudi Arabistan ve BAE'yi iç savaşın bataklığına çeken İran destekli vekil güç olarak öne çıkmıştır. Tahran'ın yaygın şekilde vekil güç kullanması rakibi olan Körfez ülkelerinin hamlelerini boşa çıkarmakla kalmamış aynı zamanda Irak ve Yemen'in başarısız devlet haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Şii milislerin vekil güçler olarak oynadığı etkin rol İran karşıtı Körfez ülkelerinin ve İsrail'in en fazla rahatsız olduğu konuların başında gelmektedir.

DEAŞ ile mücadelede Şii milislerin yanı sıra terör örgütü PKK'nın Suriye kolu olan YPG de ABD tarafından vekil güç olarak kullanılmıştır. Dönemin ABD Başkanı Obama, DEAŞ ile mücadelede Amerikan askerlerinin ölmemesi için NATO müttefiki Türkiye'yi rahatsız edecek bir politika yürütmüştür. PKK'yı terör örgütü olarak tanıdığı halde PKK'nın kolu olan YPG'yi farklı bir yerde görerek DEAŞ'a karşı silahlandırmıştır. ABD'nin hem eğitim hem de on binlerce tır silah verdiği YPG'nin Türkiye'nin Suriye sınırında terör koridoru oluşturması Ankara'yı Suriye'ye askeri müdahaleye

[8] Abdullah Yegin, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017); Bilgay Duman ve Göktuğ Sönmez, "Haşdi Şabi'nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü", *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*, ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran (SETA Yayınları, İstanbul: 2018), s. 235-263.

yöneltmiştir. ABD'nin terör örgütünü vekil güç olarak kullanmaktaki ısrarı Washington ile Ankara arasındaki temel bir ihtilaf noktası olarak durmaktadır.[9]

Ortadoğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkışı Suriye ve Yemen'deki iç savaşların bitirilememesi ve Irak'ta istikrarın sağlanamamasının getirdiği güvenlik krizleri ile ilgilidir. Bölgesel güç mücadelelerinin araçları haline gelen vekil güçler sadece bulundukları ülkelerin egemenliğini, birliğini ve bütünlüğünü tehlikeye atmamıştır. Aynı zamanda melez savaş yöntemlerinin de unsurları haline gelen bu aktörler hem ulusal hem de bölgesel ölçekte mezhepçi ve etnik radikalleşmeyi de yaygınlaştırmıştır.

İSLAMCILAR VE DEMOKRASİ TECRÜBESİ

Arap isyanlarının başarısızlığı ile Müslüman toplumlarda demokrasinin kök salamayacağını iddia eden Oryantalist özcü argümanların bir alakası yoktur. Arap toplumlarının ihtiyacı olan demokrasi birçok aktörün el birliğiyle daha doğarken boğulmuştur. Sorumluluk karşı devrimcilerin saldırgan kampanyasında, orduların vesayetçi tutumunda, elitlerin uzlaşma üretememesinde, ABD ve AB'nin karşı devrimci otoriter rejimlere destek veren ve bölgesel güçlerin iç savaşları teşvik eden hatalı politikalarında aranmalıdır. Arap isyanlarının başarısızlıkla sonuçlanması Arap halklarının demokrasiye hazır olmaması ya da İslamcıların devrimleri çalması ile açıklanamaz. İsyanların meydan okuduğu rejimler direnç ve adaptasyon göstererek bu demokrasi dalgasını öldürmüştür.[10]

[9] YPG'nin ideolojisi, örgütlenmesi ve PKK ile bağları için bkz. Can Acun, "PYD-YPG'nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü", *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*, ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, İstanbul: 2018), s. 299-324.

[10] Marc Lynch, *The New Arab Wars*, (Public Affairs, New York: 2016), s. xviii.

Kuşkusuz Arap isyanlarının karşı devrimciler tarafından bastırılmasının en büyük zararı, İslamcılar ve demokrasinin uyumuna dair tecrübenin heba edilmesi ve DEAŞ gibi aşırıların önünün açılması olmuştur. DEAŞ ve Haşdi Şabi örneklerinde görüldüğü üzere Selefi ve Şii aşırıcılar arasındaki çatışma ile bölgede mezhepçi kutuplaşma yaygınlaşmıştır. Mursi yönetiminin bazı hatalarının yanında Körfez ülkelerinin demokrasi dalgasından korkarak Müslüman Kardeşler'e terör örgütü muamelesi yapması ve Sisi darbesini desteklemesi ile radikallerin önü açılmıştır. Sandık ile iktidara gelinemeyeceği, gelinse bile kalınamayacağı algısı güçlenirken DEAŞ ve El-Kaide türü şiddet yanlısı örgütlerin söylemleri Arap isyanlarının barışçıl sesini bastırmıştır. Bununla birlikte Tunus'ta Nahda hareketi ve lideri Gannuşi'nin iktidarı paylaşmayı kabul etmesi ve seküler eliti ikna etmesi ile İslamcıların demokrasiyi benimseyebileceği görülmüştür. İslamcılar ve demokrasi uyumunu gösterecek diğer örneklerin tasfiye edilmesi bu meselenin kapandığı anlamına gelmemektedir. Türkiye tecrübesi halen on yıl önceki örnekliğe sahiptir. Ayrıca 1990'ların "İslam ve demokrasi uyuşur mu?" tartışması ise geride kalmıştır. Asıl belirleyici olan şey İslam'ın ilkeleri ile demokrasi arasındaki ilişkiden ziyade elitlerin tavrı, sosyoekonomik faktörler ve bölgesel aktörlerin tercihleridir. Arap isyanları bir domino etkisi ile otoriter rejimlerin sonunu getirmemişse de Müslüman toplumlardaki demokratikleşmenin bu isyanlarla başlamadığı bilinmektedir. Demokratikleşmenin Arap isyanlarının "kış"a dönmesinden sonra da devam edeceği açıktır.[11]

KIRILGAN STATÜKOCU BLOKLAŞMA VE YENİ DÖNEM

Birinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen modern Ortadoğu günümüze gelene kadar bazı tarihi kırılma anları yaşamıştır. Bu

[11] Esposito, Sonn ve Voll, *Islam, Democracy after the Arab Spring*, s. 4, 238-239.

kırılmaların ilki İkinci Dünya Savaşı'nı takiben bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması ve İsrail'in kurulmasıdır (1948). İkinci kırılma anı Mısır'ın 1978 Camp David Antlaşması'na imza koyması ve 1979'da gerçekleşen İran Devrimi'dir. Üçüncü kırılma anı da Soğuk Savaş'ın bitimidir. Çift kutuplu dünya dengesini bozan bu gelişme sonrasında cereyan eden Irak Savaşı (1991) bölgede Amerikan karşıtlığının yükselmesi sonucunu beraberinde getirmiş, Amerikan güçlerinin İslam topraklarındaki varlığından duyulan rahatsızlık 11 Eylül 2001 saldırılarının psikolojik temelini oluşturmuştur.

ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri Ortadoğu'da bir iktidar boşluğu oluşturmuş ve bu da İran'ın ve Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu ve hareket alanını genişletmiştir. Buna ek olarak Irak'ın iç savaşa savrulmasıyla Arap dünyasını temsil eden başat bir güç de kalmamıştır. ABD ve İsrail'e endeksli dış politikası sebebiyle Arap sokaklarında itibarı kalmayan Mübarek rejimi ise uyguladığı başarısız ekonomik liberalleşme politikasının ürettiği adaletsizliklerin yükü altında ezilmiştir. 2010 sonunda başlayan Arap isyanlarının "Halk istiyor" ve "Düzen yıkılsın" talepleri bölgeyi yeni bir kırılmaya taşımıştır.[12]

Arap isyanlarının yıktığı statüko yerini demokratikleşme dalgasının kurduğu yeni bir düzene bırakmamıştır. ABD'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan kısmi geri çekilmesinin oluşturduğu jeopolitik boşluklar Rusya ve bölgesel güçler arasındaki rekabet tarafından doldurulmuştur. Türkiye, İran ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçler değişim sürecini yönetmek ve kendine has yeni bir bölgesel düzen kurmak için mücadele vermiştir. Statükocu Körfez ülkelerinin Müslüman Kardeşler ve benzeri hareketleri hedef tahtasına oturtması ise 2013 Sisi darbesi, DEAŞ tipi radikal örgütlerin öne

[12] Burhanettin Duran ve Nuh Yılmaz, "Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharından Sonra Yeni Güç Dengeleri", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul, (SETA Yayınları, Ankara: 2012), s. 20-21.

çıkması ve İran yayılmacılığının güçlenmesi ile sonuçlanmıştır. Kırılgan ve statükocu yeni bir bloklaşma ortaya çıkmıştır. Körfez ve İran arasındaki bloklaşma ise vekiller üzerinden Suriye'den Yemen'e iç savaşları derinleştirici etkide bulunmuştur.

Dönemin ABD Başkanı Obama 2009'da Kahire'deki süslü demokrasi söylemini sahada test edilme döneminde bir kenara koymuştur. Bush yönetiminin agresif müdahaleciliğinden sonra gelen Obama değer söylemli ancak dar menfaat tanımlı bir politika izlemiştir. Dünya düzeninde "kurumsal çok taraflılığı" takip ederken Ortadoğu'da güç rekabetini kızıştıran ve yerel aktörlerin önünü açan bir yaklaşımı benimsemiştir.

Böylece Ortadoğu halklarının katılım talepleri otoriter rejimlerin demir pençesine ve iç savaşların ateşine teslim edilmiştir. Arap isyanlarının baharı ve kışı yaşadığı Obama döneminde Batılı liberal değerlerin iflası apaçık bir hal almıştır. Çok taraflılık, insan hakları ve demokrasi artık siyasetin meşrulaştırıcı değerleri olmaktan çıkmıştır. Obama'nın halefi Donald Trump ise bu iflasın mirası üzerinde "ticari menfaatler"in ve "kuvvetli"nin sorumsuz sesini daha da yükselten bir politika yürütmüştür. Obama etkisinin bölgede ilk kaos dalgasını oluşturduğu hatırlanırsa Trump'ın da ikinci bir kaos dalgası getirdiği söylenebilir. 21 Mayıs 2017 Riyad zirvesiyle Trump daha çok silah satma ve yatırım çekme adına Körfez'in statükocu güçlerini cesaretlendirmiştir. Washington'ın nükleer anlaşmadan çekilerek Tahran yönetimine karşı maksimum baskı politikası izlemesi Körfez'i iki temel sorunu (Müslüman Kardeşler ve İran tehdidini) birlikte çözebilecekleri bir vasata kavuştukları kanaatine ulaştırmıştır. İlk "tehdid"i Mısır'da Mursi'nin devrilmesi ve Müslüman Kardeşler'in terör örgütü ilan edilmesi ile büyük ölçüde aşmışlardır. Trump'tan aldıkları cesaretle Katar'ı Hamas'a ve Libya ve Suriye gibi ülkelerdeki diğer İslami gruplara verdiği desteği sonlandırmaya zorlayarak "İslamcı demokrasi" tehdidinden tümüyle kurtulmak

istemişlerdir. Katar ablukası ile İran karşısındaki bloklaşmayı kolaylaştırmayı da hedeflemişlerdir. Bu ablukanın Türkiye'nin bölgedeki gücünü sınırlandıracağını da hesap etmişlerdir.

Suudi Arabistan ve BAE'nin iki hırslı veliahdı Ortadoğu'da yeni bir bölgesel dizayn projesinin[13] öne çıkan aktörleri olmuştur. Trump yönetiminin desteğini alan ve Suud prenslerini kontrol altına alan Veliaht Selman, Körfez ülkelerini Suud-BAE-İsrail-Mısır hattının etrafında toplamaya çalışmıştır. Temel hedefi İran'a karşı bir blok oluşturabilmek olan bu proje Katar'ı da ablukaya alarak tedip etmeye çalışmıştır. Veliaht Selman ve partnerlerinin bölgesel dizayn çabalarının ideolojik zeminini yeni bir seküler Arap milliyetçiliği teşkil etmiştir. Bu defa Arap milliyetçiliği Batı ve İsrail'le uyumlu olacak bir apolitik Selefilikten üretilmeye çalışılmıştır. "Ötekisi" açıktan İran ve örtülü olarak da Türkiye olan bu ideolojik arayış "ılımlı İslam" olarak formüle edilmiştir. Bu söylem sayesinde ABD ve İsrail ile Filistin meselesinden vazgeçme temelinde yakınlaşmanın sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca 11 Eylül saldırısından sonra Vehhabi ideolojisi sebebiyle eleştirilen Suudi Arabistan böylece radikal İslamcılığın sorumluluğunu İran İslam Devrimi'ne ve Müslüman Kardeşler'e yıkmıştır. Türkiye ve Katar'ı da Müslüman Kardeşler'in savunucusu olarak kodlayarak ötekileştirmiştir.

[13] Suudi Arabistan'da yaşanan veliaht değişiklikleri sonrasında Kral Selman'ın oğlu Muhammed bin Selman'ın fiili kral rolüne soyunması, "yolsuzluk" iddiasıyla ülke içerisinde üst düzey tutuklamalar yapması, Lübnan Başbakanı Saad Hariri'yi istifaya zorlaması, Husilerin Riyad'a İran yapımı balistik füze ile saldırması, ABD Başkanı Donald Trump'ın İran'ı "çevreleme" planını açıklaması, Filistin'de Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın ABD'nin "barış" planını kabul etmeye zorlanması ve BAE'nin vekili Muhammed Dahlan'ı Filistin'in liderliği makamına hazırlaması, Suriyeli muhaliflerin Riyad'da kabuk değiştirmeye zorlanması, Trump'ın damadı ve özel temsilcisi Jared Kushner'in Riyad ve Abu Dabi'yle özel bir ilişki kurması gibi önemli gelişmeler bu yaşananların İran-Körfez ve İsrail rekabetini aştığını ve bölgesel bir dizayn amacı taşıdığını göstermektedir. Bkz. Ufuk Ulutaş ve Burhanettin Duran, "Ortadoğu'da Geleneksel Rekabet mi, Bölgesel Dizayn mı?", *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Dış Politika*, ed. Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, İstanbul: 2018), s. 63.

Dengeleyici bir aktör olarak Ankara'nın ablukayı aşmak için Doha'ya verdiği ekonomik, siyasi ve askeri desteğin olası bir darbe girişimini engellediği açıktır. Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma hamlesini Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eleştirmesi, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve BM'den kararlar çıkartması İsrail'le yakınlaşan Suudi Arabistan, BAE ve Mısır'ı Arap halkları nezdinde zor durumda bırakmıştır. Bir anlamda Ankara bölgesel dizayn çabasının önünde "muhkem bir dalgakıran" vazifesi görmüştür. Körfez'in cevabı ise FETÖ ve PYD'nin desteklenmesi ve Erdoğan liderliğindeki Türkiye hakkında kara propaganda (Osmanlı hilafetini getirmek, Suriye, Irak ve Libya'da yayılmak istemekle suçlamak) olmuştur.[14]

Körfez'in iki hırslı gücü Suudi Arabistan ve BAE, Trump dönemi boyunca yaptıkları bütün hamlelerine rağmen İran'ı sınırlandırma ve yeni bölgesel dizayn projelerinde başarılı olamamıştır. İran'ın direnişi, Körfez'in yetersiz kapasitesi ve ABD'nin kapsamlı olmayan stratejisi sebebiyle yeni dizayn çabası bölgesel kaosu derinleştirmekten öteye gitmemiştir. Böylece Arap Baharı ile sarsılan Ortadoğu dizayn edilerek yeni bir statüko oluşturulamamıştır. İran'ın Lübnan ve Yemen'de zayıflatılması, Suriye'de Esed rejiminin yeniden inşa edilmesi, Filistin'in Dahlan liderliğinde İsrail'le anlaşmaya zorlanması, Körfez'deki Katar gibi rakiplerin ekonomik ve hatta askeri metotlarla dizginlenmesi ve Arap Baharı öncesi elit ideolojisinin canlandırılması sağlanamamıştır.[15] 2019'da İran destekli füzeler Suudi Arabistan'ın petrol tesislerini vurduğunda Başkan Trump'ın sessiz kalması Körfez ülkeleri için şok tesiri yapmıştır. İran ile sı-

[14] Burhanettin Duran, "Selman'ın Hamleleri ve Üç Bloklu Ortadoğu", *Sabah*, 9 Mart 2018; 2015'ten itibaren iddialı bir bölgesel politika izleyen Selman önce Katar ablukası, ardından Yemen iç savaşındaki başarısızlığı ve daha sonra Kaşıkçı cinayetindeki rolü ile Ortadoğu'daki etkisini yitirmiştir.

[15] Ulutaş ve Duran, "Ortadoğu'da Geleneksel Rekabet mi, Bölgesel Dizayn mı?", s. 83.

cak çatışma durumunda ABD'nin onları yalnız bırakacağı hissiyatı derinleşmiştir. Biden yönetiminin gelişi ile Washington yeni bir Ortadoğu politikası şekillendirmektedir. İran ile nükleer anlaşmaya dönüş ise bu politikanın en önemli ayağı olmaya adaydır.

Demokrasi ve insan hakları söylemini "ABD geri döndü" politikasının temeline koyması Biden yönetiminin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da olası etkisi konusunu gündeme taşımaktadır. Bu politikanın bölgesel gerilimlerin azaltılması ve mevcut otoriter rejimlerin reforma yoğunlaşmasına katkı sağlaması gerektiği analizi[16] yerinde olsa da çok iyimser kaçmaktadır. ABD'nin Obama dönemindeki demokrasi promosyonu politikası Arap isyanlarının özgürlük ve değişim hayallerinin başarısız olmasında ağırlıklı bir sorumluluğa sahiptir. On yıl sonra yeniden bir demokrat başkan ABD'de göreve başlamıştır. Obama'nın Mısır ve Türkiye seyahatlerinde verdiği demokrasi söylemine benzer şekilde Biden demokrasi ittifakı kurmaktan bahsetmektedir.[17] Ancak bu demokrasi ittifakının önceki demokrasi promosyonlarından farklı olduğu açıktır. Obama'nın başkan yardımcılığını yapan Biden'ın "demokrasi" gündeminin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da "demokratikleştirici" bir etkisi beklenmemektedir. İlgisini Asya Pasifik bölgesine çeviren Washington yönetimi Ortadoğu bölgesinde herhangi bir demokratik dönüşüm politikası hedeflememektedir.

Yine de Arap isyanlarının onuncu yılında Biden yönetiminin Ortadoğu politikasının bölgesel düzeni nasıl etkileyeceği meselesi ortadadır. Zira Biden yönetiminin iki sebeple bölge sorunları ile uğraşmaktan kendisini alamayacağı öngörülebilir. İlki Afganistan'dan Irak ve Suriye'ye kadar Ortadoğu'daki mevcut ABD varlığı ve yüzleşeceği sorunlar zaten Washington'ın yakın ilgisini gerektirmektedir.

[16] Carl Bildt, "Arab Hope Springs Eternal", Project Syndicate, 30 Aralık 2020.

[17] Bkz. Joe R. Biden, "Why America must Lead Again", *Foreign Affairs*, (Mart-Nisan 2020).

İkincisi Biden yönetimi, Çin (stratejik tehdit) ve Rusya'yı (rakip) sınırlandırma hedefinin Ortadoğu, Afrika ve Orta Asya bölgelerindeki yansımalarından kaçamayacaktır. Pekin'in büyüyen ticari nüfuzu ve Moskova'nın siyasi boşlukları doldurma becerisi Ortadoğu siyasetinde kalıcı görünmektedir. Moskova ve Pekin, Washington'ın atacağı yanlış adımlarla yeni müttefikler kazanma fırsatlarını kollayacaklardır. "ABD sonrası Ortadoğu" olgusunu yönetmek Washington'a maliyetli olmaya devam edecektir. Biden yönetiminin bölgeye verdiği ilk mesajlar Yemen savaşında Riyad yönetiminin yalnız bırakılması, Veliaht Selman'ın muhataplığının düşürülmesi ve İran ile nükleer anlaşma seçeneğinin konuşulması olmuştur.

Bu arada Arap isyanlarının onuncu yılında Ortadoğu yeni bir hareketlilik içindedir. Bir dizi olay ve tartışma iç içe geçmektedir: Doğu Akdeniz denkleminde Türkiye ve Mısır'ın birbirini gözetleyen tutumları, Tel Aviv'den Ankara'ya gönderilen sıcak mesajlar, Türkiye, Rusya ve Katar dışişleri bakanlarının Suriye toplantısı, İran destekli grupların Irak'ta ABD'yi hedef alan saldırıları, Papa'nın Irak ziyareti, Rusya'nın İdlib ve Cerablus'ta baskısını artırması, Yemen'den Suudi Arabistan'a artan saldırılar, İran medyasındaki Ankara ile Riyad'ın Yemen'de iş birliği yapacağı korkusu. Bunlar küresel ve bölgesel güçlerin rekabet, kapışma ve iş birliği alanlarını gözden geçirdiklerinin işaretleridir. Biden yönetiminin yavaş yavaş şekillenen Ortadoğu politikasının söz konusu arayışlara katkısının olduğu söylenebilir. Yine de bunun bölgedeki son dönem hareketliliğini tümüyle açıklamaya yetmediği açıktır. Bölgesel aktörler Arap isyanları sonrası politikalarını ve özellikle Trump döneminde test ettikleri ittifak ve ilişki tarzlarını yeniden ele almaktadır. Bunların bir kısmı başarıların konsolidasyonu, bir kısmı başarısızlıkların telafisi ve bir kısmı da yeni tehdit-fırsat algısı ile irtibatlıdır. Önde gelen bölge ülkeleri yeniden konumlanmakta ve bozulan ikili ilişkilerle ilgili yeni çalışma yöntemleri arayışındadır. Ortadoğu'daki aktör-

lerin yeni konumlanmasında Türkiye, İran ve İsrail'in etkin yerleri olacağı anlaşılmaktadır. Bu noktada İsrail'in bölgedeki nüfuzunun genişlemesine değinmek yerinde olacaktır.

İSRAİL'İN NÜFUZUNUN GENİŞLEMESİ

Arap Baharı'nın kışa çevrilmesinden en fazla istifade eden Ortadoğu ülkesinin İsrail olduğu açıktır. Tel Aviv yönetimi neredeyse hiçbir şey yapmadan karşısında duracak hiçbir Arap ülkesinin kalmaması fırsatını yakalamıştır. Dahası Trump döneminin (2017-2020) Tahran yönetimine karşı "maksimum baskı" politikasının katkısıyla İran karşıtı bloka liderlik edecek noktaya gelmiştir.

Müslüman Kardeşler'in Mısır'da Muhammed Mursi'yi ülkenin ilk seçilmiş cumhurbaşkanı yapabilmesi demokratik dalganın kendilerine gelmesinden ürken Körfez ülkelerini harekete geçirmiştir. Öncelikle 2013'teki Sisi darbesi desteklenmiş ve daha sonra "İsrail ile dolaylı ya da doğrudan müttefiklik ilişkisi aramak" gibi Arap siyasetini derinden etkileyen dramatik bir değişim gerçekleşmiştir.

Trump'ın yardımıyla dört Arap ülkesi Tel Aviv ile diplomatik ilişki başlatmıştır. Diplomatik ilişkiden daha etkili olan husus ise İsrail'in bir düşman olarak kodlanmasının terk edilmesi hatta İran ve Türkiye karşısında destek alınacak bir müttefik olarak değerlendirilmeye başlanmasıdır. Böylece İsrail sadece kendisine karşı savaşabilecek Suriye ve Mısır gibi Arap ülkelerinin tehdidinden kurtulmakla kalmamıştır. Aynı zamanda Arap ülkelerinin hem İran ve Türkiye ile hem de kendi aralarındaki rekabetinde etkili olabilecek bir konuma yükselmiştir.

Trump yönetiminin "İsrail ile normalleştirme" kampanyası ABD'nin son yirmi yılda Ortadoğu'ya üçüncü müdahalesi olarak tanımlanabilir. Bush, Obama ve Trump dönemlerinde farklı tiplerdeki müdahalelerin kazananı hep İsrail olmuştur. İlki 11 Eylül 2001, sonrası Afganistan ve Irak işgalleridir. Saddam'ın yıkılışı

Irak'ı başarısız devlete çevirmiştir. İkincisi 2010 sonunda başlayan Arap isyanları sürecinde Obama yönetiminin politikasıdır. İsrail ile mesafeli olsa ve İran açılımını yapsa da Obama, demokratik devrimlerin Körfez eliyle boğulmasına müsaade ederek Suriye, Libya ve Yemen gibi yeni başarısız devletlerin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Arap dünyasındaki çatışmalar Filistin meselesini gölgede bırakan yeni dramlara sebep olmuştur. Üçüncü müdahale ise İran'ı sınırlandırma adına İsrail ile Körfez'i bir araya getiren Trump'ın politikası olmuştur.[18]

Arap yönetimleri ile halkları arasında İsrail'e dair farklı yaklaşım tarzı giderek derinleşmektedir. Yönetimlerin "Kudüs ve Filistin davasından vazgeçmesi" şeklinde anlaşılabilecek bu yeni politikaları geniş halk kitleleri nezdinde meşruiyet kaybı getirecek bir husustur. Bu sebeple olacak ki Suudi Arabistan İsrail ile normalleşme kampanyasında geri durmuş, Trump'ın gidişiyle de normalleşme hız kesmiştir. Kuşkusuz Biden yönetimi ABD'nin İsrail taraftarı politikasını değiştirmeyecektir. Ancak Filistin'e insani yardımı başlatması ve iki devletli çözümden –söylem olarak bile olsa– bahsetmesi Arap yönetimlerinin İsrail ile yakınlaşmasını yavaşlatacaktır.

MÜLTECİLERİN DRAMI

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki isyanların bir diğer önemli sonucu iç savaşlar sonucu yüz binlerin hayatını kaybetmesi ve milyonların ülkelerini terk etmek zorunda kalmasıdır. Esed rejiminin halkını katletmekten çekinmemesi 3,7 milyon Suriyelinin Türkiye'ye, 1 milyona yakın Suriyelinin ise Lübnan'a göçmesi ile sonuçlanmıştır. Lübnan bu mülteci yükü altında ezilerek başarısız devlet olmaya doğru sürüklenmiştir. Türkiye ise Suriye'nin kuzeyindeki YPG koridorunu ortadan kaldırmak için askeri operasyonlar düzen-

[18] Burhanettin Duran, "Üçüncü ABD Müdahalesi ve Körfez'in Geleceği", *Sabah*, 22 Eylül 2020.

lemek durumunda kalmıştır. Ankara yönetimi ÖSO'nun kontrolüne geçen yerlerde güvenli bölgeler kurarken İdlib bölgesi halen güvenlik ve yeni mülteci akını açısından sorunlu durumdadır.

Suriyeli mültecilerin çoğunluğunun hedefi AB ülkelerine göçmektir. 2015'teki göç dalgası Avrupa'yı istikrarsızlığa ve aşırı sağın güçlenmesine itmiştir. Türkiye ve AB arasında imzalanan göç mutabakatı ile bu dalga durdurulmuş ise de mültecilerin geleceği konusu halen Ankara ve Brüksel arasında müzakere edilmektedir. AB'nin hem demokrasi promosyonu hem de mültecilere yönelik politikalarında iddia ettiği değerleriyle uyumlu bir sınav veremediği görülmektedir. DEAŞ militanlarının Avrupa başkentlerinde gerçekleştirdiği terör eylemleri Avrupa ülkelerinin merkez siyasetini aşırı sağın baskısı altına sokmuştur. İslam karşıtı, yabancı düşmanı ve ırkçı politikaların etkisinin oluşturduğu içe kapanmacı dalga o denli etkilidir ki Şubat 2021 itibarıyla Fransa'da Macron yönetiminin bakanları aşırı sağcı Le Pen'i İslam politikasında yeteri kadar sert olmamakla eleştirir hale gelmiştir.[19] Suriye'deki insani dram karşısında Batı dünyasının gösterdiği düşük performans "Batılı değerler" iddiasını iflasa sürüklemiştir. Bu yönüyle Arap isyanları Avrupa'nın krizinin bir göstergesi olarak da tarihin sayfaları arasındaki yerini almıştır.

ON YIL SONRA TÜRKİYE'NİN ÖNCELİKLERİ

Arap isyanlarından on yıl sonra yapılacak muhasebede halen en önemli ülke kuşkusuz Türkiye'dir. Demokratik tecrübesi ile Arap isyanlarına örneklik teşkil eden Türkiye 2013'ten itibaren verdiği mücadele ve 2016 sonrası yeni hamleleri ile bir başarı hikayesi olarak Arap halklarının önündedir. AK Parti ve lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan, Gezi Parkı Şiddet Eylemleri, 17-25 Aralık yargı ve 15 Temmuz askeri darbe girişimlerini aşarak ve PKK-YPG ile müca-

[19] "Fransa İçişleri Bakanı Darmanin, Aşırı Sağcı Le Pen'i 'Yeteri Kadar İslam Karşıtı Olmamak'la Suçladı", Anadolu Ajansı, 13 Şubat 2021.

delede gösterdiği başarı ile Türkiye'nin küresel ve bölgesel iddiasını yükseltmiştir. FETÖ ve PKK-YPG tehditleri ile mücadele Türk demokrasisinin ve devletinin gücünü göstermiştir. Suriye'den gelen mülteci ve terör sorunları ile uğraşırken Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakılmak Ankara'nın dış politika algısında bir değişim yaşatmıştır. Özellikle 2015'te Suriye'de karşı karşıya gelmek Ankara ve Moskova yönetimleri arasında yeni bir ilişki tarzını beraberinde getirmiştir. Rus savaş uçağının düşürülmesinin getirdiği krizin aşılmasıyla iki ülke arasında Suriye, Libya ve Dağlık Karabağ'da aynı anda hem rekabet hem de iş birliği yapmanın önü açılmıştır.

2016-2021 döneminde Ankara proaktif bir güvenlik anlayışına geçerek Suriye, Doğu Akdeniz, Libya ve Dağlık Karabağ hamlelerinde bulunmuştur. Türkiye'nin sert güç kullanarak bölgesel etkisini pekiştirmesi ABD, AB ve bölgesel güçlerle ilişkilerinin mahiyetini dönüştürmüştür. Ankara kriz bölgelerinde daha fazla dikkate alınırken Türkiye'nin gücünü sınırlandırmak isteyen hamleler ve propaganda faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır. Bu arada Cumhurbaşkanı Erdoğan uluslararası sistemin adaletsizliklerine tek ses çıkarabilen lider olarak halklar nezdinde yerini tahkim etmiştir. Bu sebeple Arap halkları Türkiye tecrübesini halen çok yakından takip etmektedir. Türkiye, Arap isyanlarının "bahar" yerine "kış" ile sonuçlanmasından en fazla etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. On yıl sonra yapılacak bir değerlendirmede Türkiye'nin Arap isyanlarına cevaben yaşadığı dönüşümü dört maddede özetlemek mümkündür.

Birincisi isyanlar öncesi Arap komşuları ile ikili iş birlikleri geliştiren ve bunu bölgesel ekonomik entegrasyona taşımak isteyen Ankara, değişen jeopolitik realite sebebiyle komşularla sıfır sorun politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. Suriye ile stratejik iş birliği noktasına varan ikili yakınlaşma önce Beşşar Esed'e "reform yap" baskısına ve daha sonra Esed'in kendi halkını öldürmeye başlaması ile muhalefeti desteklemeye dönüşmüştür. Son on yılda 4

milyona yakın Suriyelinin Türkiye'ye göçmesine sebep olan iç savaş birkaç aşamadan geçmiştir. Önce 2014'te Irak'ta Musul'u ele geçiren DEAŞ, Suriye'de de hızla muhalefetin kontrolündeki bölgeleri işgal etmiştir. ABD ve müttefiklerinin DEAŞ ile mücadelesi PKK'nın Suriye'deki kolu YPG'ye sınır boyunca geniş bir alanı kontrol etme fırsatı tanımıştır. PKK-YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde bir terör koridoru kurması üzerine Türkiye Ağustos 2016'dan itibaren Suriye topraklarına askeri müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır. Önleyici güvenlik konsepti etrafında üç harekatın ilki (Fırat Kalkanı) DEAŞ'a, ikisi (Zeytin Dalı ve Barış Pınarı) de YPG'ye karşı yapılmıştır. En son çare olarak askeri müdahale yapmak zorunda kalan Türkiye 2021 başı itibarıyla İdlib dahil yaklaşık 4 milyon Suriyelinin güvenliği ve insani yaşamı için sorumluluk üstlenmiştir.

İkincisi isyanların statükocu güçler tarafından bastırılmasıyla yeni otoriter rejimlere muhalif Arapların sığındığı ülke Türkiye olmuştur. İstanbul'un Arapların yeni siyasi ve entelektüel başkentine dönüştüğü sıklıkla medyada yer almıştır.

Üçüncüsü isyanların vekalet savaşlarına dönmesiyle Türkiye; İran, Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerle rekabet etmeye mecbur kalmıştır. Suriye'de Rusya'yı 2015'te askeri müdahaleye ikna eden İran, milisleri ile yıkıcı bir siyaset izlemiştir. Trump döneminde İsrail ile yakınlaşan bazı Körfez ülkeleri sadece İran'ı değil Türkiye'yi de sınırlandırmayı hedeflemiştir. Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika yeni mücadele alanı olmuştur. Yunanistan ve Fransa ile birlikte harekete den BAE öncülüğündeki bu ülkeler Türkiye'nin artan nüfuzundan rahatsızlık duymaktadır. Gerektiğinde Batı'ya ve İsrail'e tavır alabilen Türkiye'nin aktif dış politikasının Arap halkları nezdinde sahip olduğu popüleritenin mevcut rejimleri sıkıştıran bir demokratik örneklik teşkil ettiği açıktır.

Dördüncüsü 2010 sonunda Tunus'ta başlayan demokratikleşme dalgasını boğan yeni otoriter dalga 2013'te Sisi darbesi ile Türkiye'yi

de etkileyen yeni bir dönem başlatmıştır. Mayıs 2013 sonunda Gezi Parkı Şiddet Eylemleri, 17-25 Aralık 2013 yargı darbesi girişimi ve 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi ile Türk siyaseti de türbülansa sokulmuştur. Demokrasisini korumak için Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğinde mücadele eden Ankara bu türbülansı aşmak için proaktif bir güvenlik ve dış politikaya yönelmiştir. Arap Baharı'nın kışa çevrilmesinden sonra ve ABD'nin bıraktığı jeopolitik boşlukları doldurma mecburiyetiyle Türkiye'nin çevresindeki bölgede inisiyatif alması bazı Ortadoğu başkentlerinin karşı ideolojik kampanyaya yönelmesi ile sonuçlanmıştır. Ankara'nın "yayılmacı ve ideolojik dış politika" yürüttüğü suçlaması eşliğinde "Yeni-Osmanlıcılık, İslamcılık ve Pan-Türkizm" etiketleri medya başlıklarını ve yorumlarını işgal etmiştir.

SONUÇ

Arap isyanları demokratikleşme ile değil baskıcı otoriterliğin artışı, mezhepçi radikalleşme, vekalet savaşları ve bölgesel müdahalecilik ile sonuçlanmıştır. Protestocular eskiyi yıkmakta başarılı olurken yeni rejimler oluşturamamıştır. Boşluğu iç savaş, DEAŞ ve Şii milisler doldurmuştur. Mısır gibi otoriter rejimler 2011'deki isyanlardan çok şey öğrenerek sosyal medya ve sivil toplumu kontrol altına alacak yeni enstrümanlar geliştirmiştir. Otoriter rejimlerin direnci ve öğrenme kapasitesi statükoyu devam ettirebilmelerinde kritik görünmektedir. Ancak bunların kısa vadeli sonuçlar olduğunu görmemek ve otoriterliğin devam edebileceğini düşünmek Arap isyanlarından hatalı ders çıkarmak olur. 2011'de isyanları tetikleyen ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlar 2021'den bakıldığında azalmak bir kenara daha da derinleşmiştir. Arap gençlerinin ülkelerinin rejimleri ile ilgili hayal kırıklığı artmaya devam etmektedir.[20] Otoriter rejimlerin istikrarlı bir döneme kavuştuklarını sanmaları ölümcül bir hata olacaktır.

[20] Lynch, *The New Arab Wars*, s. xxi.

Arap isyanlarının motivasyon kaynağı olan hayaller ve idealler –gerçekleşemese de– halen bölge halklarının gönlündeki yerini korumaktadır. Alınan acı derslerin ışığında yeni bir isyan dalgasının ne zaman geleceğini kestirmek zordur. Ancak mevcut otoriter rejimlerin 2010'dan daha kırılgan hale geldikleri açıktır. Rızayı, katılımı, özgürlüğü ve refahı sağlamadıkça Arap halklarının yeniden protestolara başlaması ihtimali günümüzün otoriter rejimlerinin uykularını kaçıracak bir ihtimal olarak halen ortadadır. Yolsuzluk, başarısız ekonomiler, giderek fakirleşen sosyal hizmetler, mülteciler ve yerinden edilenlerin artışı, ihlal edilen insan hakları ve gençlerin işsizliği sorunları on yıl önceden daha kötü durumdadır. Bu sorunlara tepki olarak 2019'da Cezayir'den Sudan'a, Mısır ve Lübnan'dan Irak'a kadar bölge çapında yapılan protestolar "Arap isyanları 2.0" olarak görülmüştür. Bu dalgadaki protestocular ilk dalgadan dersler çıkararak Cezayir ve Sudan'da Abdülaziz Buteflika ve Ömer Beşir'in iktidardan düşmesi için barışçıl ancak daha ısrarcı davranmışlardır. Hakiki değişimin bir gecede gelmeyeceğini ve bir siyasi modele geçmek için sürekli baskı uygulamak gerektiğini öğrenen yeni protestocuların Arap isyanları 3.0 ya da 4.0 versiyonlarını gerçekleştirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.[21] Mart 2020'de başlayan yeni tip koronavirüs (Covid-19) küresel salgınının sosyoekonomik etkileri Arap isyanlarını tetikleyen şartları daha da kötüleştirmektedir. Bastırılan devrim fikrinin yarım kaldığı, eski düzenin yıkıldığı ancak mevcut statükocu yapının kalıcı olamayacağı da bugünkü Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın gerçekliğidir. Arap halklarının ta-

[21] Megan O'toole, "Arab Spring 2.0: Five Lessons from 2011 for Today's Protesters", Middle East Eye, 23 Aralık 2020; Georges Fahmi, "Five Lessons from the New Arab Uprisings", Chatham House, 12 Kasım 2019; Noah Feldman 2019 baharındaki Sudan ve Cezayir halk hareketlerinden üç ders çıkarır: i) Orijinal Arap isyanlarının halen örneklik olma gücü vardır. ii) Trajik başarısızlıklara rağmen Arapça konuşan dünyada halen hükümetleri değiştirebilecek siyasi eylem mümkündür. iii) Protestocular için Arap Baharı'nın alfabesi, ordular için de Arap kışının alfabesi halen imkan dahilindedir. Bkz. Feldman, *The Arab Winter*, s. 160.

leplerini bastıran otoriter rejimlerin belirlediği bugünkü bölgesel düzen istikrar sağlamaktan uzaktır.[22]

Diğer bir deyişle Arap isyanlarının Körfez statükocuları eliyle iç savaşlara çevrilmesiyle oluşan bölgesel istikrarsızlık devam etmektedir. Başarısız devletler, milisler, terör örgütleri, istihbarat oyunları, yolsuzluklar ve halkından kopuk rejimler yaygınlaşmıştır. Bölgesel güçlerin rekabetinde Yemen'den Libya'ya uzanan bölgede hep aynı hikaye yürürlüktedir. İran "direniş hattı" siyasetiyle, İsrail de Trump döneminde ileri taşıdığı "yayılmacı/ilhakçı siyaseti" ile ve BAE-Suud ikilisi "demokrasi korkuları"nın beslediği müdahaleleriyle bölgede istikrarı bozmaktadır. Türkiye'nin 2016'dan sonra sert güç kullanarak üstlendiği dengeleyici rol Trump döneminde Suud-BAE ikilisinin yeni bir bölgesel dizayn yapmasını engellemiştir. Suriye'de Suud nüfuzu ve Libya'da BAE etkisi geriletilmiştir. Ancak İsrail'in Arap isyanları sonrası Ortadoğu'da en fazla kazanan ülke olduğu ortadadır. Bölgenin geleceği küresel güçler olarak ABD, Rusya ve Çin'in politikaları ile bölgesel güçler olarak Türkiye, İran ve İsrail arasındaki ittifak ve rekabet ilişkileri ile belirlenecektir. Körfez ülkelerinin bu rekabetteki yeri giderek etkisini kaybetmektedir. Biden yönetiminin yeni İran politikasının Tahran'ın bölgesel yayılmacılığını artırıcı etkide bulunması muhtemel gözükmektedir. Böylesi bir durumda Türkiye, Körfez ve İsrail arasında yeni bir denklemin oluşması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Arap isyanlarının onuncu yılında yapılacak bir muhasebede mezhepçi kutuplaşma, aşırılık, başarısız devletler ve vekil mücadelelerinin devam edeceği öngörülebilir. Mevcut Arap rejimleri Suriye ve Yemen'deki iç savaşları sona erdirecek bir rol üstlenmekten

[22] Marc Lynch, "The Arab Uprisings Never Ended", *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat 2021; Lynch, Arap isyanlarının sona erdiği görüşüne karşı çıkmaktadır. Ortadoğu'daki gidişatın ümitli olmak için çok az şey sunduğunu ancak Arap isyanlarının eninde sonunda gerçekleşeceğini ve bölgesel düzeni 2011'den farklı şekilde dağıtacağını öne sürmektedir.

uzaktır. Körfez ülkelerinin İran ile kutuplaşma politikası da istenilen sonucu üretememiştir. Suudi Arabistan ve BAE'nin hırslı politikaları önce Katar ablukasıyla Körfez'i bölmüştür. Sonra da Arap dünyasını Rusya, Türkiye, İran ve İsrail karşısında zayıflatmıştır. Lübnan'dan Yemen'e seferber ettiği Şii milislerle yayılmacı siyaset izleyen İran ise ancak Trump döneminin maksimum baskı politikası ile bir nebze dizginlenebilmiştir. Riyad ve Abu Dabi yönetimleri Suriye, Irak ve Lübnan'daki nüfuzlarını kaybederken Libya'da etkisiz aktörlere dönüşmüştür. Bölgenin geleceği Arap ülkelerinin dağınıklığı ile birlikte Türkiye, İran ve İsrail arasındaki rekabette ikincil konumda kalacağı bir perspektif sunmaktadır. Biden yönetiminin nükleer anlaşmaya dönüş ihtimali Körfez ülkeleri ve İsrail'in gözünde İran'ın bölgesel yayılmacılığının baskılanmasında zafiyet oluşturacaktır. Washington'ın Riyad'ı Yemen iç savaşında yalnız bırakması, Husileri terör örgütü listesinden çıkarma ihtimali, Filistin'e yardımı yeniden başlatması Körfez ve İsrail'i yeni konumlanmalara itmektedir. İran'ı sınırlandırmanın zorlaşacağını gören bu aktörler Türkiye ile ilişkilerini yeni bir düzleme taşıma emareleri göstermektedir. Trump döneminde sert gücünü kullanarak yeni kazanımlar elde eden Türkiye bu kazanımlarını tahkim etmek istemektedir. Bunun için Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail ile yeni sayfa açarak ilişkilerde normalleşme niyeti göstermektedir. Arap isyanlarının onuncu yılında bölgesel güçler yeni bir stratejik değerlendirme yaptıklarının işaretlerini vermektedir. ABD'nin bölgesel dizayn yapma iradesi göstermediği bu yeni dönemde Rusya ve bölgesel güçlerin (Türkiye, İsrail ve İran) yeni bir rekabete hazırlandığı söylenebilir.

TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ POLİTİKASI: JEOPOLİTİK BİR DEĞERLENDİRME

FERHAT PİRİNÇÇİ

Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, SETA

GİRİŞ

2020 Doğu Akdeniz temelli jeopolitik mücadelenin ve buna bağlı gerginliklerin yoğun bir şekilde yaşandığı bir yıl olmuştur. Bölge ülkeleri ve Doğu Akdeniz'de çıkarları olduğunu düşünen bölge dışı aktörler bir yandan koronavirüs (Covid-19) pandemisinin ortaya çıkardığı yerel, bölgesel ve küresel etkilerle mücadele ederken diğer yandan Doğu Akdeniz'deki jeopolitik mücadelede mevzi kazanmaya, yeni kazanımlar elde etmeye veya kazanımlarını muhafaza etmeye çalışmışlardır.

Doğu Akdeniz'deki mücadelenin çok katmanlı bir çerçevede cereyan ettiği görülmektedir. Bu katmanları üç grupta sınıflandırmak mümkündür. Mücadelenin birinci katmanını deniz sınırlarının il-

gili aktörlerin isteğine uygun bir şekilde belirlenmesi oluşturmaktadır. Mücadelenin ikinci katmanını deniz sınırlarıyla ilişkili olarak enerji rezervlerine sahip olma veya bunların çıkarılması ve pazarlara ulaştırılması oluşturmaktadır. Üçüncü katmanda ise bölgesel ve küresel güç mücadelesinde nüfuz alanı oluşturma ve var olanları koruma motivasyonu yer almaktadır. Bu üç katmanın iç içe geçmiş halkalar gibi birbiriyle yakından ilişkili olduğu, dolayısıyla birinde meydana gelen bir değişikliğin diğer katmanları da etkileme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

Türkiye bölgedeki jeopolitik mücadelenin asli aktörlerinden birisi olarak günümüzde Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan bütün katmanlarda çıkarı bulunan bir ülkedir. Söz konusu katmanlarda meydana gelecek değişimlerden olumlu veya olumsuz etkilenmesi kaçınılmaz olduğundan, her üç katmanda da önemli bir oyuncu olarak yer almakta ve mücadele vermektedir. Ancak bu mücadelenin kapsamı ve tarafları her bir katmanda farklılaşabilmektedir. Diğer bir ifadeyle deniz sınırları konusunda farklı aktörler, enerji rekabetinde farklı aktörler ve bölgesel veya küresel güç mücadelesinde farklı aktörlerle karşı karşıya kalınabilmekte ve ilişkinin kapsamı ile ortaya çıkan meydan okumalar, her bir boyutta değişiklikler göstermektedir. Bu durum ise Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının farklı araçlarla desteklenerek dinamik, kapsamlı ve çok boyutlu bir şekilde planlanmasını ve uygulanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasını analiz eden bu çalışma, öncelikle Doğu Akdeniz'deki jeopolitik mücadelenin taraflarını ve boyutlarını tanımlama yoluna gitmektedir. Zira son dönemde Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasını tanımlama veya çerçevelendirmeye yönelik indirgemeci bazı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Oysa Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikası ne sadece Türk-Yunan ilişkileri ne Kıbrıs ne Mavi Vatan konsepti ne de hidrokarbon re-

zervleriyle açıklanabilir. Çalışma bu indirgemeye karşı çıkarak Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının bütün bunları dahil edecek ancak bununla sınırlı kalmayacak bir şekilde geniş bir perspektiften ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Çalışmada Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının kapsamı açıklanmakta ve bu çerçevede politikanın hangi sütunlar üzerine kurulması gerektiği tartışılmaktadır. Sonrasında ise amaçları, hedefleri ve uygulanan politikalarını ortaya koyarak Türkiye'nin Doğu Akdeniz stratejisine yönelik analitik bir çerçeve sunulmaktadır.

DOĞU AKDENİZ'DEKİ MÜCADELENİN TARAFLARI

Doğu Akdeniz salt coğrafi bir okuma üzerinden dikkate alınacak olursa, dış sınırında Libya ile Yunanistan'ın yer aldığı, Türkiye, Mısır, İsrail, Filistin, Lübnan ve Suriye ile Kıbrıs Adası'nın (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi [GKRY] ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti [KKTC)]) bulunduğu görülmektedir. Doğu Akdeniz'e kıyısı olan devletlerden Türkiye 1.800 kilometre civarındaki kıyısıyla Doğu Akdeniz'e en uzun kıyısı bulunan devlet konumundadır. Türkiye'den sonra en fazla kıyı uzunluğuna sahip devlet olan Mısır'ın 1.000 kilometrenin biraz üzerinde kıyı uzunluğu bulunmaktadır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasında deniz sınırlarının belirlenmesi konusunda gündemde olan Yunanistan'ın ise Doğu Akdeniz'e bakan kıyı uzunluğu 200 kilometrenin altındadır. Buradan hareketle, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki kıyı uzunluğunun Mısır, Yunanistan, İsrail ve Suriye'nin toplam kıyı uzunluğundan daha fazla olduğu görülmektedir (Grafik 1).

Grafik 1. Doğu Akdeniz'de Kıyı Uzunlukları

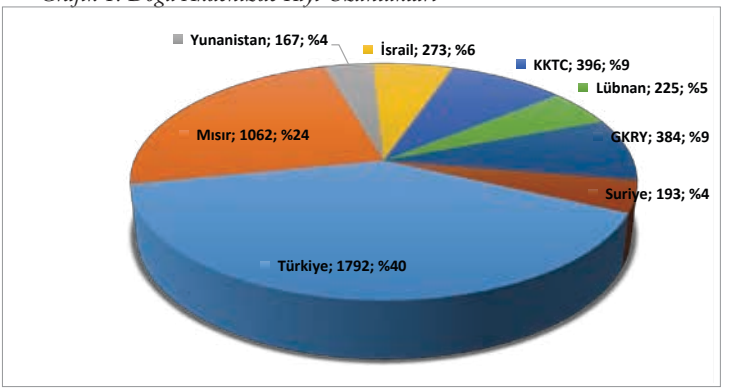

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.[1]

Kıbrıs Adası dikkate alındığında ise İngiltere'nin adada bulunan egemen üslerden kaynaklı 76 kilometre uzunluğundaki kıyı şeridinin yanı sıra, KKTC'nin GKRY'den daha fazla kıyı uzunluğuna sahip olduğu görülmektedir. Bununla beraber kıyı uzunluklarının Doğu Akdeniz'deki güç mücadelesine taraf olma noktasında bir yere kadar anlamlı olduğu ancak tarafları ve bölgeye yönelik etkilerini ve angajmanlarını açıklamada tek başına yeterli olmadığı söylenebilir. Örneklendirmek gerekirse Suriye 2011'den beri sürmekte olan iç savaş nedeniyle Doğu Akdeniz jeopolitiğine etki açısından görece tali aktörler arasında yer alırken Rusya'nın bu ülkede yer alan ve krizden sonra tahkim ettiği deniz üssü, Moskova'yı Suriye üzerinden denklemin bir aktörü haline getirmektedir. Lübnan, İsrail'e yakın bir kıyı uzunluğuna sahip olmasına rağmen kırılgan durumdaki siyasi, ekonomik ve askeri yapısı nedeniyle İsrail'le aynı etkiye sahip değildir. GKRY ise KKTC'den daha az bir kıyı uzunluğuna sahip olmasına rağmen Kıbrıs sorununun çözümsüzlüğünü lehine kulla-

[1] Veriler Dışişleri Bakanlığı, CIA Factbook, Anadolu Ajansı ve KKTC ajanslarından alınmıştır. Yunanistan'ın adalarının Doğu Akdeniz'e bakan kıyıları dikkate alınmıştır. Libya'nın kıyıları ile İngiltere'nin (Kıbrıs Adası'nda bulunan iki askeri üsten kaynaklanan) 76 kilometrelik ve Filistin'in 40 kilometrelik kıyı uzunluğu grafiğe dahil edilmemiştir.

nıyor olması, uluslararası tanınma konusu ve Avrupa Birliği (AB) üyeliği sayesinde KKTC'ye göre daha avantajlı bir durumdadır.

Kıyı uzunluğundan bağımsız olarak her bir devletin Doğu Akdeniz jeopolitiğinde aynı etkiye sahip olmadığı veya gündeminin aynı olmadığı söylenebilir. Bu durum, söz konusu devletlerin Doğu Akdeniz'deki konumuyla, sahip olduğu ulusal güç kapasitesiyle, geliştirmiş olduğu ittifaklarla ve belki de en önemlisi temel motivasyonuyla da yakından ilişkilidir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz'deki jeopolitik mücadelenin katmanlarını şematize eden Şekil 1 aynı zamanda denklemin taraflarını ve süreçteki etkilerini de tasnif etmeye yönelik yararlı bir çerçeve sunmaktadır. Şekilden de görüleceği üzere katmanlar müstakil olarak diğerlerinden bağımsız değildir. Tersine her katman iç içe geçmiş ve birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu iç içe geçmişlik, kaçınılmaz bir şekilde aktörlerin farklı motivasyonlar üzerinden birden fazla katmanda yer almasına ve sürece angaje olmasına neden olmaktadır.

Şekil 1. Doğu Akdeniz'deki Mücadelenin Katmanları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Doğu Akdeniz jeopolitik mücadelesinin birinci katmanını deniz sınırları oluşturmaktadır. Burada deniz sınırlarından kastedilen

sadece karasuları sınırları değildir. Nitekim Doğu Akdeniz'in genişliği dikkate alındığında kıyıları karşılıklı olan devletler arasında büyük ölçüde karasuları sorunu bulunmadığı gibi, kıyıları bitişik bazı devletler arasında söz konusu olabilecek karasuları sorunu da hayati düzeyde sorun olarak görülmemektedir. Burada asıl sorun, karasularının ötesinde kıta sahanlığı veya münhasır ekonomik bölge (MEB) sınırlamasından kaynaklanmaktadır. Aşağıda ele alınacağı gibi enerji rekabeti açısından da önemli olan bu konu, bütün kıyıdaş devletleri ilgilendirse de günümüzde deniz sınırları konusundaki aktörleri asli ve tali olmak üzere iki kategoride sınıflandırmak mümkündür. Asli aktörler de kendi içerisinde Doğu Akdeniz'de kıyısı bulunan devletler ve kıyısı bulunmayan aktörler şeklinde iki grupta ele alınabilir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan asli aktörleri Türkiye, Yunanistan, Mısır, İsrail, KKTC ve GKRY olarak sıralamak mümkündür. AB, Fransa, ABD gibi aktörler ise Doğu Akdeniz'e kıyısı olmayıp deniz sınırları konusu üzerinden bölge dinamiklerinde etkide bulunmaya çalışan aktörler arasında sayılabilir. Filistin, Lübnan, Suriye ve Libya gibi devletler ise büyük ölçüde kırılgan yapılarından kaynaklanan nedenlerle deniz sınırları boyutunun tali aktörleri arasında değerlendirilmiştir.

Doğu Akdeniz jeopolitik mücadelesinin ikinci katmanını enerji rekabeti oluşturmaktadır. Bu konu deniz araştırma ve sondaj teknolojisindeki ilerlemeyle doğru orantılı olarak özellikle 2000'lerde ön plana çıkmış ve günümüzde Doğu Akdeniz'deki jeopolitik mücadelenin de önemli bir cephesini oluşturmaktadır. Enerji rekabetinde etkili olan aktörleri üç grupta sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan ilkinde enerjinin bulunduğu, araştırıldığı veya çıkarıldığı bölgede egemenlik yetkisi bulunan kaynak ülkeler yer almaktadır. İkinci grupta ilk grupta söz konusu bölgelerde araştırma/sondaj yapan veya yapmayı planlayan devletler veya enerji şirketleri yer almaktadır. Üçüncü grupta ise söz konusu alanlarda hidrokarbon

kaynaklarının çıkarılmasından sonra bunları tüketmek amacıyla satın almayı planlayan, orta/uzun vadede diğer tedarikçilere olan bağımlılığını azaltmayı hedefleyen veya kaynaklarını çeşitlendirmeyi amaçlayan aktörler yer almaktadır. Bu noktada Doğu Akdeniz'e kıyıdaş olan devletlerin tamamı ilk grupta yer alırken Türkiye ve İsrail'in yanı sıra bölge dışı devletler veya çok uluslu enerji şirketleri ikinci grupta yer almaktadır. Üçüncü grupta ise tedarikçi olarak yine kıyıdaş ülkelerin tamamı ve en büyük potansiyel tedarikçi olarak da Avrupa ülkeleri yer almaktadır.

Doğu Akdeniz'deki jeopolitik mücadelenin üçüncü katmanını ise bölgesel ve küresel güç mücadelesi oluşturmaktadır. Bölgesel ve küresel güç mücadelesi, bir yönüyle diğer iki boyutu da kapsayacak ve etkileyecek niteliğe sahipken aslında deniz sınırları ve enerji rekabetinin ötesinde düşünülmesi gereken bir konudur. Diğer bir ifadeyle deniz sınırları ve enerjiye ilişkin herhangi bir gündem oluşmadan önce de Doğu Akdeniz tarih boyunca çok sayıda güç mücadelesinin odak noktalarından birisini oluşturmaktaydı.[2] Büyük ölçüde sahip olduğu jeopolitik konumdan kaynaklanan geçmişteki güç mücadelesi, bölgedeki potansiyel enerji rezervlerinin devreye girmesiyle farklı bir dinamikle devam etmektedir. Bu güç mücadelesinin bir boyutu bölgesel aktörlerin güç projeksiyonu ile ilişkiliyken diğer bir boyutu küresel güçlerin son dönemde bölgede yeniden canlanan ilgisiyle ilişkilidir.[3]

Bu noktada bölgesel ve küresel aktörlerin nüfuz mücadelesinin birbiriyle ilişkili olduğu ve iç içe geçtiği günümüzde Doğu Akdeniz'deki güç mücadelesinde etkili olan aktörler sadece kıyıdaş

[2] İsmail Ediz, "Tarihsel Süreçte Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi", *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, Ankara: 2020), s. 59-91.

[3] Kemal İnat ve Burhanettin Duran, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri", *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, Ankara: 2020), s. 10-11.

devletlerden oluşmamaktadır. Kıyıdaş devletlerden Türkiye, Mısır, İsrail ve kısmen Yunanistan'ın ön planda olduğu güç mücadelesinde, bu devletlerin yanı sıra Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) de yer aldığı görülmektedir. Küresel düzeyde ise ABD, Fransa ve Rusya'nın yanı sıra AB'nin de güç mücadelesinin taraflarından birisi olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Öte yandan söz konusu bölgesel ve küresel güç mücadelesinin sadece Doğu Akdeniz'le sınırlı olmadığı da belirtilmelidir. Diğer bir ifadeyle Doğu Akdeniz'in yanı sıra Basra Körfezi, Kuzey Afrika, Arap Yarımadası, Afrika Boynuzu, Sahra Altı Afrika ve Balkanlar gibi alt bölgesel sistemlerde yaşanan bölgesel ve küresel güç mücadelesi Doğu Akdeniz'deki mücadeleden bağımsız değildir. Nitekim söz konusu bölgelerde yaşanan bölgesel ve küresel güç mücadelesinin tarafları büyük ölçüde aynıdır. Dolayısıyla aslında Doğu Akdeniz'in daha geniş ölçekteki bölgesel ve küresel güç mücadelesinin önemli cephelerinden birisi olduğu söylenebilir.

TABLO 1. DOĞU AKDENİZ'DEKİ JEOPOLİTİK MÜCADELENİN TARAFLARI

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇ MÜCADELESİ		ENERJİ REKABETİ		DENİZ SINIRLARI REKABETİ	
Bölgesel	Türkiye Mısır İsrail Yunanistan Suudi Arabistan BAE	**Kaynak Devletler**	Kıyıdaş devletlerin tamamı	**Asli**	Türkiye Yunanistan Mısır İsrail KKTC GKRY AB Fransa ABD
		Üretici	Türkiye İsrail Diğer Enerji Şirketleri		
Küresel	ABD Fransa Rusya AB	**Tedarikçi**	Kıyıdaş devletlerin tamamı Avrupa Ülkeleri	**Tali**	Filistin Lübnan Suriye Libya

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ayrıca enerji rekabeti ve deniz sınırları konularının Doğu Akdeniz'deki bölgesel ve küresel güç mücadelesinin bir aracı haline getirilmesi girişimleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda sadece kıyıdaş devletleri ilgilendiren deniz sınırları konusunda bölge dışı aktörlerin müdahil olma girişimleri veya birinci dereceden kaynak ülkeleri ilgilendiren enerji paylaşımı konusunda dışsal aktörlerin dahli, bölgesel ve küresel güç mücadelesinden bağımsız düşünülmemelidir. Bu noktada deniz sınırı veya enerji konusunun araçsallaştırılması iki boyutta söz konusu olmaktadır. Birinci boyutta Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ve sorunun asli parçası olan devletler, tek başlarına ulaşamayacakları hedeflerine bölge dışı güçlerle iş birliği yaparak ulaşmaya çalışmaktadır. İkinci boyutta ise bölge dışı güçler güç mücadelesinde mevzi kazanmak ve pozisyonlarını güçlendirmek için çıkarlarının örtüştüğü kıyıdaş devletlerle iş birliği yapma yoluna gitmektedir. Örneklendirmek gerekirse Yunanistan ve GKRY, deniz sınırları ve enerji rekabeti konusunda Türkiye ve KKTC karşısında avantajlı konuma geçmek için AB'nin yanı sıra Fransa, Suudi Arabistan, BAE ve ABD gibi devletlerle iş birliğine gidebilmektedir. ABD ve Fransa ise küresel güç mücadelesinde ve güç projeksiyonlarında avantaj sağlamak için söz konusu aktörlerle iş birliğini kullanışlı bir araç olarak görmektedir. Suudi Arabistan ve BAE ise bölgesel güç mücadelesinde Türkiye'yi dengelemek ve Türkiye'nin hareket alanını daraltmak için (normalde geçmişte böylesi bir angajmanlarının bulunmadığı bölgede) Yunanistan ve GKRY üzerinden denkleme dahil olmaya çalışmaktadır.

Özet olarak son dönemde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilere, enerji rekabetine veya Mavi Vatan konseptine indirgenmeye çalışılan Doğu Akdeniz'deki jeopolitik mücadele, bunların hepsini kapsayacak ve aşacak şekilde çok katmanlı ve çok taraflı bir niteliğe sahiptir. Türkiye, Doğu Akdeniz'de en uzun kıyıya sahip olan ülke olarak, deniz sınırları, enerji rekabeti ve küresel ve bölgesel güç müca-

delesi boyutu dikkate alındığında, bütün boyutlarda farklı aktörlerle etkileşim içinde olan asli bir aktör olarak yer almaktadır. Herhangi bir boyutta meydana gelen değişim, Türkiye'yi ve Türkiye'nin diğer boyutlardaki pozisyonunu doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle Türkiye'nin Doğu Akdeniz stratejisinin kapsamlı bir şekilde tanımlanması ve entegre bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ POLİTİKASININ SÜTUNLARI

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikası temelde dört sütun üzerine oturmaktadır. Bu sütunların her birinin kendine özgü bir karakteri bulunsa da aynı zamanda bir diğeriyle de ilişkisi bulunmakta ve bir bütün olarak Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının kapsamını oluşturmaktadır. Kıbrıs sorunu, bölgesel güç mücadelesi, hidrokarbon rezervleri ve Ege Denizi'ndeki sorunlara etkisi şeklinde ifade edilebilecek olan dört sütundan özellikle son ikisi yakın dönemde Türkiye'nin gündemine girmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle bölgesel güç mücadelesi ve Kıbrıs konusu, tarihsel perspektifte Türkiye Cumhuriyeti'nden önce Osmanlı döneminde de Doğu Akdeniz politikasının önemli sütunları olmuş; Cumhuriyet döneminde özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ön planda olmaya devam etmiştir. Ege Denizi'ne etkisi, Yunanistan'la gerilen ilişkiler ve Atina'nın maksimalist politikaları sonucunda denkleme Ege Denizi boyutuyla 1960'lardan itibaren girmiştir. Ancak Yunanistan'ın deniz sınırları paylaşımında kendisini Doğu Akdeniz'in asli bir unsuru olarak görmesi ve GKRY ile beraber hareket etmesiyle bu sütun da Türkiye'nin Doğu Akdeniz bağlamında dikkate alması gereken konular arasına girmiştir. Son olarak Doğu Akdeniz'de 2000'lerde başlayan ve temposunu giderek artıran hidrokarbon rezervi araştırma ve çıkarma faaliyetleri de enerji rekabeti bağlamında Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının sütunlarından birisi haline gelmiştir.

Şekil 2. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Sütunları

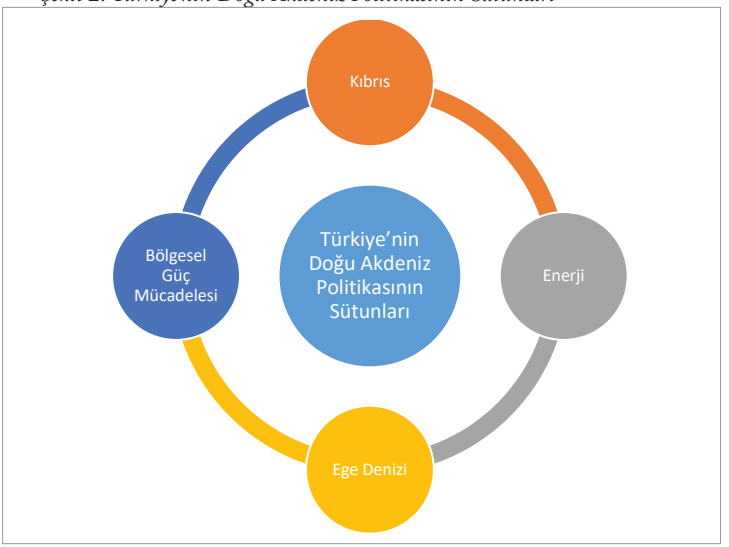

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aslında Kıbrıs Adası Osmanlı devletinin adayı fethettiği 1571'den beri dört yüz elli yıldır Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının odağında yer almaktadır. Cumhuriyet döneminde 1959'da imzalanan Zürih ve Londra antlaşmalarıyla kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantörlerinden birisi olan Türkiye için Kıbrıs bir yönüyle adadaki Türklerin hak ve çıkarlarının korunması açısından diğer yönüyle Türkiye'nin ulusal güvenliğinin korunması açısından stratejik öneme sahiptir. Adanın stratejik önemi, deniz sınırları ve enerji rekabeti boyutlarının devreye girmesiyle daha da artmıştır.

Kıbrıs'ta Rumların 1963'ten itibaren Türk toplumuna yönelik gerçekleştirdiği tedhiş hareketleri sonucunda 1974'te düzenlenen Kıbrıs Barış Harekatı'yla günümüzdeki teritoryal düzen büyük ölçüde oluşmuştur. Sorunu çözmeye yönelik yapılan diplomatik girişimlerden bir sonuç alınmaması üzerine 1983'te KKTC'nin bağımsızlık ilanı söz konusu olmuş ve sonrasında sorunu çözmeye yönelik yapılan girişimlerden de herhangi bir sonuç alınamamıştır. Kıbrıs

sorununu çözmeye yönelik son kapsamlı girişim, 2002'de önerilen ve Annan Planı olarak adlandırılan girişim olmuştur. Ancak Annan Planı düzenlemeleri kapsamında 2004'te yapılan referandumda Kıbrıs Türkleri tarafından çözüme destek verilirken Kıbrıs Rumları referandumda hayır oyu verdikleri için çözüm mümkün olmamıştır.[4] 2004'te GKRY'nin bütün adanın temsilcisi sıfatıyla AB üyesi olması, sorunun çözümünü zorlaştırmıştır. Zira GKRY'nin AB üyesi olması sorunun çözümü konusunda üzerinde oluşan baskının azalmasını sağlamış ve AB üyeliğini KKTC ve Kıbrıs Türkleri ile Türkiye'nin hak ve çıkarlarına aykırı adımlar atmada önemli bir araç olarak kullanmasını da beraberinde getirmiştir.[5]

Son dönemde Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının Kıbrıs sütununda salt enerji rekabeti veya Yunanistan'la ilişkiler üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. Ancak bir kez daha vurgulanmalıdır ki Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasında enerji boyutu ve deniz sınırlarıyla ilişkisi olsa da Kıbrıs, bölgesel güç mücadelesi açısından ve başlı başına ana karanın güvenliği açısından Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının ana sütunlarından birisini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının bir diğer sütununu bölgesel güç mücadelesi oluşturmaktadır. Diğer sütunlarla yakından ilişkisi olan bölgesel güç mücadelesi Tablo 1'de ele alındığı gibi sadece kıyıdaş devletler arasında değil Doğu Akdeniz'e kıyısı olmayan bölgesel güçler ve küresel güçlerin de yer aldığı bir denklemde gerçekleşmektedir. Bölgesel güç mücadelesinin bir ayağını geniş Ortadoğu jeopolitiğindeki konjonktürel gelişmeler oluştururken

[4] Annan Planı için 24 Nisan 2004'te yapılan referandumda Kıbrıs Türkleri plana yüzde 64,91'le evet demiş; Kıbrıs Rumları ise yüzde 75,83 oranında hayır demiştir. Bkz. İnat ve Duran, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri", s. 12-15.

[5] Muhittin Ataman ve Mehmet Çağatay Güler, "Kıbrıs Sorunu: Doğu Akdeniz'de Çözümün Ön Şartı", *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, Ankara: 2020), s. 40-55.

diğer ayağını küresel sistemdeki dönüşüm sancısı ve ortaya çıkan jeopolitik boşlukları doldurma girişimleri oluşturmaktadır.[6] Diğer bir ifadeyle mevcut küresel sistemde ortaya çıkan güç boşlukları ve farklı bölgesel ve küresel güçlerin bu boşlukları doldurmaya yönelik girişimleri, Doğu Akdeniz'in de odak noktalarından birisi olduğu kaçınılmaz bir jeopolitik rekabetin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda deniz sınırları ve enerji rekabeti gibi konular, söz konusu jeopolitik rekabette kullanışlı bir araç olarak kullanıldığı gibi bölgeyle doğrudan ilgili olmayan bazı gelişmeler de Doğu Akdeniz'deki rekabette kullanılabilmektedir.

Dolayısıyla Doğu Akdeniz, bölgesel ve küresel rekabetin bir yönüyle merkezi, bir yönüyle de aracı konumundadır. Örneklendirmek gerekirse Fransa'nın son dönemde Libya ve Suriye'deki faaliyetleri, bir bütün olarak Doğu Akdeniz'deki politikasından bağımsız düşünülmemelidir. Nitekim Fransa deniz sınırları konusundaki tartışmalar üzerinden hem bireysel olarak hem de AB platformunu kullanarak Yunanistan ve GKRY'nin yanında yer almış, uçak gemisini Doğu Akdeniz'e yönlendirmiş ve GKRY'ye savaş uçağı göndererek Doğu Akdeniz'deki güç mücadelesine müdahil olmaya çalışmıştır.[7] Benzeri bir durum bölgesel güç mücadelesi boyutuyla BAE için de geçerlidir. BAE, Ortadoğu genelindeki güç mücadelesinde Libya ve Suriye'deki krizlere dolaylı ve doğrudan müdahil olmuş; Mısır ve Yunanistan gibi ülkelerle de daha yakın ilişkiler geliştirmiştir. Bu bağlamda BAE'nin Yunanistan'la geliştirdiği ilişkiler ve bu ülkeyle ortak askeri tatbikatlar düzenlemesi, Abu Dabi yönetiminin bölgesel planlamasında mer-

[6] Küresel sistemdeki dönüşüme yönelik tartışmalar için bkz. Murat Yeşiltaş ve Ferhat Pirinççi, *Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi*, (SETA Yayınları, Ankara: 2020), s. 19-55.

[7] Ferhat Pirinççi, "Üçüncü Tarafların Müdahalesi Doğu Akdeniz'de Krizi Derinleştiriyor", Anadolu Ajansı, 15 Eylül 2020.

kezde yer almasa da Doğu Akdeniz'i güç projeksiyonunda bir araç olarak kullanması anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının üçüncü sütununu enerji konusu oluşturmaktadır. ABD'deki Jeolojik Araştırmalar Kurumu tarafından 2010'da yayımlanan bir raporda Doğu Akdeniz havzasında 1,7 milyar varil petrol ve 122 tcf doğal gaz bulunduğu tahmin edilmektedir.[8] Aradan geçen on bir yılda Doğu Akdeniz havzasındaki potansiyel rezervlere yönelik kapsamlı bir rapor yayımlanmadığı görülmektedir. Bununla beraber son on yılda dünya genelinde keşfedilen petrol ve doğal gaz rezervlerinin yüzde 80'inden fazlasının da denizlerde olduğu bilinmektedir. Denizlerde hidrokarbon rezervi arama ve çıkarma faaliyetlerinin teknolojisi giderek gelişmekte; maliyeti ise teknolojinin gelişimine paralel olarak düşmektedir. Buradan hareketle bir bütün olarak Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervlerinin tahminlerden çok daha yüksek olduğu beklentisi oluşmuştur. Esasında Doğu Akdeniz'de kıta sahanlığı veya MEB ekseninde deniz sınırlarına ilişkin yaşanan tartışmanın önemli bir ayağını da bölgedeki bu enerji rezervleri oluşturmaktadır.

Türkiye ve diğer kıyıdaş ülkeler kendine yetecek düzeyde hidrokarbon enerji kaynaklarına sahip olmayıp bu kaynakları dışarıdan temin etme yoluna gitmektedirler. Doğu Akdeniz'deki petrol ve doğal gaz keşifleriyle beraber her ülkenin öncelikli amacı önce kendi kendine yeterli hale gelmek, ikinci aşamada ise tedarikçi haline gelmektir. Bu noktada Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki temel önceliği sadece kendisinin değil; aynı zamanda KKTC'nin enerji bağlamında hak ve çıkarlarını korumak olduğu belirtilmelidir. Burada ise en önemli meydan okuma, Yunanistan'dan ziyade GKRY'nin zaman içinde atmış olduğu tek taraflı adımlardır. GKRY, 2003'te Mısır

[8] Sarah Vogler ve Eric V. Thompson, "Gas Discoveries in the Eastern Mediterranean: Implications for Regional Maritime Security", *GMF Policy Brief*, (Mart 2015).

ile Türkiye ve KKTC'nin aleyhine olacak bir şekilde deniz sınırlandırma anlaşması yapmıştır. Bunun yanı sıra 2007'de Lübnan'la; 2010'da ise İsrail'le Kıbrıs Türklerinin haklarını hesaba katmadan MEB/deniz sınırı anlaşması yapmıştır. GKRY aynı zamanda tek taraflı olarak adanın tamamını kapsayacak şekilde 2004'te MEB ilanında bulunmuştur. 2006'dan itibaren tek taraflı ilan ettiği alanlarda sismik araştırmalara başlayan GKRY, 2007'de ruhsat sahaları belirlemeye ve bu sahaları ihalelerle araştırmaya açmaya başlamış ve 2011'de bu bölgede ilk sondaj başlamıştır. Türkiye ise GKRY'nin bu tek taraflı adımlarını kabul etmemiş ve KKTC ile 2011'de kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması imzalamıştır. Ayrıca yine aynı yıl KKTC tarafından belirlenen ruhsat sahalarında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) arama izni verilmiştir. Bu bağlamda GKRY'nin ruhsatlandırdığı 13 alandan yedisinin KKTC'nin ruhsatlandırdığı alanla çakıştığı belirtilmelidir (Harita 1).[9]

Harita 1. Türkiye ve KKTC ile GKRY'nin Ruhsat Alanları

Kaynak: Erciyes, "Eastern Mediterranean", s. 8

[9] Çağatay Erciyes, "Eastern Mediterranean: Turkey's Legal and Political Views", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12 Şubat 2020, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/Eastern-Mediterranean-Turkey-s-Legal-and-Political-Views-5-February-2020.pdf, (Erişim tarihi: 10 Şubat 2021), s. 8.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının enerji sütununda günümüzde Yunanistan'ı ilgilendiren kısım ise GKRY ile kıyaslandığında tali olarak değerlendirilebilir. Zira Yunanistan henüz Türkiye ile komşu olduğu Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'e bakan adalarına yönelik herhangi bir kıta sahanlığı veya MEB ilanında bulunmamış ve Türkiye ile buna yönelik herhangi bir müzakere gerçekleştirmemiştir. Türkiye ise Doğu Akdeniz'de 2009'dan itibaren ruhsatlandırma işlemlerine başlamış ve gerek KKTC ile imzaladığı anlaşma gerekse Libya ile 27 Kasım 2019'da imzaladığı mutabakat muhtırasının[10] ardından Türkiye'nin kıta sahanlığını ve dış sınırlarını belirten koordinatları 18 Mart 2020'de BM Genel Sekreterliğine bildirmiştir.[11] Bu koordinatlar üzerinden Türkiye'nin kıta sahanlığı değerlendirildiğinde GKRY'nin ilan ettiği alanlarla çakışmalar olduğu görülmektedir. Ancak Yunanistan henüz Türkiye ile deniz sınırına ilişkin herhangi bir ilanda bulunmadığından Atina yönetimiyle uzlaşmazlığın boyutu henüz bilinmemektedir.

Bununla beraber Yunanistan'ın deniz sınırlarına ilişkin attığı bazı adımlar Türkiye'nin enerji alanındaki çıkarlarını etkileyecek niteliktedir. Nitekim Yunanistan Türkiye'nin ilan ettiği kıta sahanlığını ve özellikle Türkiye-Libya kıta sahanlığı sınır ilişkisini devre dışı bırakmak amacıyla 6 Ağustos 2020'de Mısır'la MEB anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma büyük ölçüde Türkiye ile Libya arasında imzalanan 27 Kasım 2019 tarihli muhtıraya bir karşılık niteliğinde olmuştur. Nitekim Türkiye'nin Libya ile yaptığı anlaşma Yunanistan'ı Doğu Akdeniz'den soyutlarken Yunanistan'ın

[10] Kamuran Reçber, "Türkiye-Libya Deniz Yetki Alanları Muhtırasının Uluslararası Kamu Hukuku Açısından Analizi", *Doğu Akdeniz: Jeopolitik ve Ekonomi-Politik Dinamikler,* ed. Sadullah Özel, H. İbrahim Aydınlı ve Murat Cihangir, (Paradigma Akademi, İstanbul: 2020), s. 137-145.

[11] 18 Mart 2020 tarihli belge ve Doğu Akdeniz'deki Türk kıta sahanlığı haritası için bkz. "Letter Dated 18 March 2020", United Nations, http://undocs.org/en/a/74/757, (Erişim tarihi: 5 Eylül 2020).

Mısır ile yapmış olduğu anlaşma da Türkiye-Libya deniz sınırı bağlantısını ortadan kaldırır niteliktedir. Ayrıca Yunanistan'ın Mısır ile yaptığı anlaşma bölgesel güç mücadelesiyle de yakından ilişkilidir. Zira Mısır, Türkiye ile imzalaması halinde daha geniş bir kıta sahanlığına sahip olabilecekken Doğu Akdeniz'deki gerilimin arttığı bir dönemde Yunanistan ile anlaşma imzalamayı tercih etmiştir. Türkiye tarafından Yunanistan-Mısır anlaşmasının yok hükmünde olduğu açıklanmış ve söz konusu anlaşmada Yunanistan tarafından kendisine ait olduğu iddia edilen ancak Türkiye tarafından daha önceden ilan edilmiş olan çakışan bölgelere Türkiye sismik araştırma gemileri göndermiştir.

Öte yandan enerji konusunda Türkiye'nin ilgi alanına giren bir başka konu da hangi ülke tarafından çıkarılırsa çıkarılsın, Doğu Akdeniz havzasında çıkarılacak olan gazın pazarlara ulaştırılmasıyla ilişkilidir. Bu bağlamda çıkarılacak gazın kıyıdaş ülkelerin talebinden fazla olacağı beklentisiyle Yunanistan ve İsrail'in öncülüğünde EastMed boru hattı projesi geliştirilmiş ve GKRY'nin de katılımıyla üç ülke arasında anlaşması imzalanmıştır.[12] Fizibilite ve maliyet açısından gerçekleşip gerçekleşmeyeceği yoğun tartışmalara konu olan EastMed projesinde deniz sahasında çıkarılacak gazın Kıbrıs Adası ve Yunanistan üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması planlanmıştır.[13]

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının bir diğer sütununu ise, diğerlerine göre daha tali olmakla beraber, Yunanistan ile Ege

[12] "A Direct Link to New Sources for Europe", IGI Poseidon, http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed, (Erişim tarihi: 11 Mart 2021).

[13] Elena Sanchez Nicolas, "Controversial EastMed Pipeline Not Necessary, Report Warns", Euobserver, 3 Kasım 2020, https://euobserver.com/green-deal/149929, (Erişim tarihi: 11 Mart 2021); Ayrıca projede gazın Kıbrıs Adası'na uğramadan doğrudan Yunanistan üzerinden dağıtılması da tartışılmaktadır. Bkz. "Athens and Cairo Mull Changing the Route of EastMed Pipeline", Euractiv, 4 Mart 2021, https://www.euractiv.com/section/energy/news/athens-and-cairo-mull-changing-the-route-of-eastmed-pipeline, (Erişim tarihi: 8 Mart 2021).

Denizi'nde yaşanan sorunlar oluşturmaktadır. Zira her ne kadar resmi olarak ilan etmese de Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de tahayyül ettiği deniz alanları, 2000'lerin başında İspanyol akademisyenler tarafından hazırlanan ve "Sevilla haritası" olarak bilinen haritadaki gibidir. Herhangi bir hukuki bağlayıcılığı olmayan bu harita, Yunanistan ve GKRY arasında MEB'ler üzerinden kesintisiz bir sınır oluşturmakta ve GKRY'nin resmi hesaplarında da bu harita esas alınarak deniz sınırları gösterilmektedir.[14] Yunan adalarına ana kara statüsü verilip Doğu Akdeniz'de en uzun kıyıya sahip olan Türkiye'ye sadece Antalya Körfezi'nde bir derinlik veren söz konusu tahayyülün hayata geçirilmesine yönelik adım atılması durumunda, Türkiye ile Yunanistan arasında Ege'de yaşanan sorunlara emsal oluşturma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Zira Yunanistan'la Ege Denizi'nde karasuları, hava sahası, adaların askerileştirilmesi gibi sorunların yanı sıra kıta sahanlığı ve statüsü belirsiz coğrafi formasyonlar gibi sorunlar da yer almakta ve bunlardan son ikisi, Doğu Akdeniz'de Yunanistan ile varılacak olası bir uzlaşmadan doğrudan etkilenecek niteliktedir. Bunun yanı sıra Yunanistan, Türkiye ile Ege Denizi'nde zaman zaman yaşadığı gerginlikleri Doğu Akdeniz'e de yansıtma, Doğu Akdeniz'deki yapay gerilimleri ise Ege'deki sorunlara da yansıtma eğilimindedir.

TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ STRATEJİSİ

Doğu Akdeniz'deki jeopolitik mücadelenin boyutları ve Türkiye açısından kapsamı dikkate alındığında, Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının amacını temelde taktik ve stratejik olmak üzere iki

[14] GKRY Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Tasos Tzionis tarafından çeşitli büyükelçiliklere yapılan sunumlarda Sevilla haritası üzerinden Sevilla haritasındaki gibi Yunanistan ve GKRY arasında kesintisiz MEB hattı olduğu iddia edilmekte ve bu durum "AB deniz alanları" olarak lanse edilmektedir. Bkz. http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2016.nsf/3151B8BA8E492239C225840B00415D3C/$file/FOR%20WEB%20Presentation%20to%20EU%20HoMs%2031.05.2019%20(FINAL%2031.05.2019)ii.pdf, s. 2, (Erişim tarihi: 5 Eylül 2020).

boyutta açıklamak mümkündür. Taktik seviyede amaç, Yunanistan ve GKRY tarafından öngörülen deniz sınırlarını kesin bir şekilde kabul etmeyerek, ilan edilen Türk kıta sahanlığına uygun bir deniz sınırının bütün taraflara kabul ettirilmesidir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının üç hedef çerçevesinde harekete geçtiği görülmektedir.

Bu hedeflerden ilki, Yunanistan'ın maksimalist politikasına set çekerek Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki hak ve menfaatlerine halel getirmesini engellemektir. Yunanistan, tıpkı teritoryal genişlemesinde ve Ege Denizi'ndeki Lozan dengesinde yaptığı gibi zaman zaman ikili ilişkilerin iyi seyrinden zaman zaman da bölgesel ve küresel konjonktürden faydalanarak Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarında GKRY ile kesintisiz bir birliktelik sağlamayı amaçlamaktadır.[15] Resmi herhangi bir niteliği olmamasına rağmen dolaşıma sokulan ve tartışmaya açılan Sevilla haritası bir anlamda Yunanistan'ın bu amacının kağıda dökülmüş halidir. Yunanistan bu amacını tek başına gerçekleştirme ihtimalini zayıf gördüğü için farklı yöntemlerle Türkiye'nin etkisini sınırlandırmaya çalışmaktadır. İlk olarak sorunu ikili düzeyden çıkararak uluslararasılaştırma girişimlerinde bulunan Yunanistan bu noktada özellikle Türkiye ile arasındaki sorunu AB-Türkiye sorunu haline getirmeye çalışmaktadır. Ayrıca Rum lobisi ve Türkiye-ABD ilişkilerindeki sorunları kullanarak ABD'nin desteğini almaya çalışmaktadır. Yunanistan diğer yandan Doğu Akdeniz'de veya Doğu Akdeniz'in dışında cereyan eden bölgesel ve küresel güç mücadelesinde Türkiye'nin karşısında yer alan taraflarla da iş birliğine giderek Türkiye'yi dengelemeye çalışmaktadır.

[15] Yunanistan'ın teritoryal genişlemesi için bkz. Ferhat Pirinççi, "Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 46, Sayı: 1, (2006), s. 53-78.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ'DEKİ TAKTİK AMACI VE HEDEFLERİ							
TAKTİK SEVİYE							
Amaç	Yunanistan ve GKRY tarafından öngörülen deniz sınırlarını kesin bir şekilde kabul etmeyerek, ilan edilen Türk kıta sahanlığına uygun bir deniz sınırının bütün taraflara kabul ettirilmesi						
Hedef	Yunanistan'ın maksimalist politikasına set çekerek Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki hak ve menfaatlerine halel getirmesini engellemek		GKRY'nin tek taraflı adımlarının Türkiye ve KKTC'nin çıkarlarına halel getirmesini engellemek		Enerji güvenliğine zarar verecek gelişmeleri engellemek		
Politika	Sondaj gemileriyle kıta sahanlığının dış sınırlarında ve stratejik addettiği bazı noktalarda sismik araştırma faaliyetlerinde bulunmak	Gerginliği azaltacak adımlara ve ön koşulsuz görüşmelere davet	Türkiye ile KKTC arasında kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması ve TPAO sismik araştırması	KKTC'nin iş birliği önerilerinin desteklenmesi	Milli sismik araştırma ve sondaj gemileri	Sahada sismik araştırmalarla bayrak gösterme	Doğu Akdeniz Enerji İşbirliği Forumu önerisi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye ise buna karşılık iki türlü reaksiyon göstermektedir. Birincisi Navtex'ler yayımlayarak[16] aşağıda ele alınacak deniz sondaj gemileriyle kıta sahanlığının dış sınırlarında ve stratejik addettiği bazı noktalarda sismik araştırma faaliyetlerinde bulunmaktadır.[17] Bir anlamda bayrak gösterme şeklinde tanımlanabilecek olan bu hamlelerle Yunanistan'ın henüz ilan etmediği ancak kendisine ait olduğunu iddia ettiği alanların Türk kıta sahanlığı olduğunu sahada sismik araştırma faaliyetinde bulunarak göstermektedir. Bu aşamada sismik araştırma gemilerine herhangi bir engelleme olmasını önlemek ve caydırıcılığını göstermek amacıyla Deniz Kuvvetlerine bağlı gemiler araştırma gemilerine eşlik etmektedir. Yunanistan veya bir başka aktör, henüz Türkiye'nin bu sismik araştırma faaliyetlerini sahada engellemeye yönelik bir adım atabilmiş değildir. Türkiye'nin ikinci reaksiyonu ise eş zamanlı olarak Yunanistan'la ön koşulsuz görüşmelere açık olduğunu mütemadiyen tekrar etmesidir. Gerginlik oluşturmayı veya gerginliği artırmayı amaçlamadığını ifade eden Türkiye müzakerelerle aradaki sorunların çözüme kavuşturulabileceğini dile getirmektedir.[18]

Türkiye'nin taktik düzeydeki amacının ikinci hedefi Kıbrıs sorunuyla ilişkilidir. Türkiye GKRY'nin tek taraflı olarak deniz yetki alanı belirlemesini, Türk kıta sahanlığını ve KKTC'nin deniz yetki alanlarını göz ardı ettiği için kabul etmemektedir. Bu

[16] Ayrıca Türkiye'nin yayımladığı Navtex'lerin tamamı için bkz. "Yürürlükte Olan Seyir Duyuruları Tüm İstasyonlar", Türk Deniz Kuvvetleri SHOD, http://www.shodb.gov.tr/shodb_esas/index.php/tr/seyir-emniyeti/seyir-duyurulari/tum-istasyonlar, (Erişim tarihi: 5 Şubat 2021).

[17] Yunus Furuncu, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Arama ve Sondaj Politikası", *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, Ankara: 2020), s. 232-245.

[18] Örnek olarak bkz. "Sayın Bakanımızın Kathimerini Gazetesinde Yayımlanan 'Doğu Akdeniz'de Tercihimiz Önkoşulsuz Diplomasidir' Başlıklı Makalesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Eylül 2020, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kathimerini-makalesi.tr.mfa, (5 Şubat 2021); Ferhat Pirinççi, "Yunanistan'la Yeniden Başlayan Görüşmelerden Beklentiler", *Sabah,* 30 Ocak 2021.

nedenle kendi deniz yetki alanlarının yanı sıra KKTC ve dolayısıyla Kıbrıs Türklerinin Doğu Akdeniz'deki haklarını zedeleyecek veya ortadan kaldıracak gelişmelere karşı çıkmaktadır. Nitekim GKRY, diğer alanlarda olduğu gibi deniz yetki alanları ve hidrokarbon rezervleri konusunda da KKTC ve Kıbrıs Türklerinin haklarını göz ardı ederek tek taraflı adımlar atmaktadır. Türkiye ise garantör olarak KKTC ve Kıbrıs Türklerinin mağdur edilmemesi için oldubittilere göz yummayacağını söylemde ve pratikte göstermektedir. Bu noktada Türkiye ilk aşamadan itibaren GKRY'nin attığı adımları kabul etmediğini açıklamış ve bu adımlara yönelik 2011'den itibaren iki türde reaksiyon göstermiştir. Birincisi yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye ile KKTC arasında kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması imzalanmış ve KKTC kendi kıta sahanlığında ruhsat sahaları belirleyerek arama faaliyetleri için TPAO ile anlaşmıştır. Bu anlaşmaya istinaden de 27 Eylül 2011'den itibaren KKTC'nin belirlediği (GKRY'nin ilan ettiği bölgeyle çakışan) ruhsat alanlarında TPAO tarafından sismik araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu araştırmalara engel olunmaması için de Türk Deniz Kuvvetlerine bağlı gemiler araştırma gemisine eşlik etmiştir. İkinci olarak ise KKTC tarafından GKRY'ye 2011'den itibaren sonuncusu 2019'da olmak üzere çeşitli iş birliği tekliflerinde bulunulmuştur.[19]

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının üçüncü taktik hedefi enerji güvenliğine zarar verecek gelişmeleri engellemeye yöneliktir. Dünya genelindeki hidrokarbon rezerv keşiflerinde denizlerin yükselen trendi ve bununla ilişkili olarak Doğu Akdeniz'deki potansiyel rezervler dikkate alındığında, Türkiye'nin kendi deniz alanlarında yapacağı arama ve sondaj faaliyetleriyle beraber Karadeniz'de oldu-

[19] 2011, 2012 ve 2019'da yapılan iş birliği önerilerinde temel olarak iki taraf anlaşana kadar arama ve sondaj faaliyetlerinin durdurulması veya arama ve sondaj faaliyetleri sonucunda oluşacak gelirin paylaşımına yönelik ortak karar alınması teklif edilmiş ancak GKRY bu önerileri kabul etmemiştir. Bkz. Erciyes, "Eastern Mediterranean", s. 23.

ğu gibi yeni sahalar keşfetmesi ve üretime geçme ihtimali yüksektir. Bu durum, enerji ithalatçısı olan Türkiye'nin orta ve uzun vadede enerji tedarikçisi pozisyonuna dönüşmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca diğer kıyıdaş devletler tarafından yapılacak sondajlarda ortaya çıkacak talep fazlası enerjinin uluslararası pazarlara ulaştırılması noktasında Türkiye'nin dışlanmasının önüne geçilmesi önemlidir. Zira enerji nakil hatları ve bağlantıları açısından en avantajlı ve daha az maliyetli güzergahın Türkiye toprakları olduğu görülmekte, planlanan EastMed boru hattının geleceğine yönelikse ciddi tartışmalar bulunmaktadır.[20] Öte yandan enerji güvenliğine risk unsuru oluşturan bir diğer gelişme, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarındaki hak ve iddialarını dolaylı yöntemlerle çürütme veya devre dışı bırakma girişimleridir. Bu bağlamda 8 Mart 2021'de Yunanistan, GKRY ve İsrail arasında elektrik bağlantısı kurmayı amaçlayan ve AB tarafından da desteklenen EuroAsia interkonektörü projesine yönelik bir mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Öngörülen projenin Türkiye'nin kıta sahanlığından geçmesi söz konusu olup, projeye yönelik Türkiye'ye herhangi bir bilgilendirme yapılmadığı ortaya çıkmıştır. Normal şartlar altında kablo bağlantılarının Türk kıta sahanlığından geçmesi için Türkiye'nin şimdiki ve gelecekteki faaliyetlerini etkilememesi gerekmektedir. Ankara söz konusu projenin kendi kıta sahanlığından geçeceğinin farkında olduğunu vurgulamak amacıyla Türkiye'yi ilgilendiren boyutlarda projeye yönelik gerekli izin veya bilgilendirmenin yapılması için Yunanistan, İsrail ve AB'ye nota vermiştir.[21]

[20] Tartışmalara yönelik örnek olarak bkz. İsmail Kavaz, "Doğu Akdeniz'deki Enerji Kaynaklarının Olası Transfer Güzergahları", *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, Ankara: 2020), s. 277-285; Nikos Tsafos, "Can the East Med Pipeline Work?", IENE, https://www.iene.eu/can-the-east-med-pipeline-work-p5043.html, (Erişim tarihi: 7 Mart 2021).

[21] "Türkiye'den İsrail, Yunanistan ve AB'ye 'Doğu Akdeniz' Notası", Anadolu Ajansı, 15 Mart 2021.

Bu noktada Türkiye Doğu Akdeniz'de enerji güvenliğini sağlamaya yönelik üç tür reaksiyon göstermektedir. Bunlardan birincisi, amacı sadece Doğu Akdeniz'le sınırlı olmayan, Türkiye'nin diğer denizlerdeki enerji güvenliğini sağlamaya ve güçlendirmeye yönelik önemli bir adım olan kendi milli enerji arama ve sondaj altyapısını oluşturmaktır. Türkiye bu çerçevede 2013'te Barbaros Hayrettin Paşa ve 2015'te de Oruç Reis sismik araştırma gemilerini envanterine katmıştır. Araştırma gemilerinin dışında daha önce enerji şirketlerinden kiralanmak suretiyle oldukça maliyetli bir şekilde yapılan sondaj faaliyetleri için de 2017'de Fatih, 2018'de Yavuz ve 2020'de Kanuni sondaj gemilerini enerji filosuna katan Türkiye 2021'de de dördüncü sondaj gemisini almaya yönelik girişimlerde bulunduğunu açıklamıştır.[22] Doğu Akdeniz'de sadece İsrail'in envanterinde araştırma ve sondaj gemileri bulunmaktayken; Türkiye'nin sahip olduğu kadar geniş ve gelişmiş bir araştırma ve sondaj filosu Doğu Akdeniz'e kıyıdaş hiçbir devletin envanterinde bulunmamaktadır.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de enerji güvenliğini sağlamaya yönelik ikinci reaksiyonu, yukarıda ifade edilen Yunanistan'ın oldubittilerini kabul etmeyeceğini gösterdiği reaksiyonun yanı sıra araştırma gemisini savaş gemileri eşliğinde sismik araştırmalarda bulunmak üzere GKRY'nin tek taraflı ilan ettiği ve KKTC'nin kendi kıta sahanlığıyla çakışan alanlara göndermek şeklinde olmuştur. Bu durum, sadece GKRY'ye değil GKRY'nin ilan ettiği (ancak KKTC'nin kıta sahanlığıyla çakışan) ruhsat alanlarında faaliyetlerde bulunacak şirketlere de üstü örtülü bir mesaj niteliğindedir.

Türkiye'nin üçüncü reaksiyonu ise Kıbrıs Adası ve diğer paydaşları kapsamaktadır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından "Doğu Akdeniz'de Kıbrıs Türkleri dahil tüm tarafları bir araya getirecek kapsayıcı bir enerji iş birliği forumu" kurulmasına

[22] İnat ve Duran, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri", s. 18-22; "Türkiye'nin Denizlerdeki Enerji Filosu", Anadolu Ajansı, 22 Ağustos 2020.

yönelik çağrı yapılmıştır.[23] Çağrıda kapsayıcılıktan kasıt, sadece Yunanistan veya GKRY ve KKTC değil, konuyla ilişkili AB dahil olmak üzere bütün paydaşlardır. Türkiye'nin bu reaksiyonunu bir yönüyle bölgede gerginliği azaltmaya ve enerji paylaşımındaki sorunları çözmeye yönelik samimi bir çağrı; diğer yönüyle de Türkiye'yi (ve Kıbrıs Türklerini) Doğu Akdeniz enerji denkleminden izole etmek için yapılan hamleleri devre dışı bırakmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim 2019'da Mısır, İsrail, Yunanistan GKRY, Ürdün ve İtalya'nın katılımıyla Doğu Akdeniz Gaz Forumu adında bir oluşum kurulmuş ve bu girişim, resmi kurumsal yapısını Türkiye'nin bu çağrısından kısa bir süre önce gerçekleştirmiştir.[24]

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının stratejik seviyedeki amacı ise, kıyıdaş olsun küresel olsun, Doğu Akdeniz'de bir başka gücün Türkiye'nin bölgede artan etkisini kısıtlama, manevra alanını daraltma, Türkiye'yi kuşatma veya Akdeniz kıyılarına hapsetme girişimlerine engel olmaktır. Nitekim özellikle son on yıldır Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da meydana gelen jeopolitik sarsıntılar, güç boşluklarının ortaya çıkmasına neden olmuş ve bölgesel/küresel aktörler söz konusu güç boşluklarını doldurmak için kıyasıya bir mücadele içine girmiştir. Daha önce vurgulandığı gibi, bu mücadele sadece Doğu Akdeniz'le sınırlı olmayıp, Kuzey Afrika'nın yanı sıra Afrika Boynuzu, Basra Körfezi, Güney Kafkasya dahil olmak üzere bütün bölgeyi kapsamaktadır. Bununla beraber Doğu Akdeniz, mücadelenin önemli odak noktalarından birini oluşturmaktadır. Güç boşluklarını doldurmaya yönelik mücadele,

[23] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan AB Liderlerine Mektup", Anadolu Ajansı, 30 Eylül 2020.

[24] Mısır'ın ev sahipliğinde Yunanistan, GKRY, İsrail, Ürdün ve İtalya'nın katılımıyla 16 Ocak 2019'da kurulan Doğu Akdeniz Gaz Forumu, 22 Eylül 2020'de resmi nitelik kazanmıştır. Bkz. *Türkiye'nin Doğu Akdeniz Stratejis*i, (İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2020), s. 58.

taraflarca büyük ölçüde sıfır toplamlı bir ilişki modeli şeklinde gerçekleşmektedir. Diğer bir ifadeyle Doğu Akdeniz başta olmak üzere mücadelenin gerçekleştiği bölgelerde bir aktörün herhangi bir aşamadaki kazanımı, diğerlerinin kaybı olarak algılanmaktadır. Bunun nedeni ise tarafların büyük ölçüde çatışan çıkarlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ'DEKİ STRATEJİK AMACI VE HEDEFLERİ

STRATEJİK SEVİYE				
Amaç	Doğu Akdeniz'de bir başka gücün Türkiye'nin bölgede artan etkisini kısıtlama, manevra alanını daraltma, Türkiye'yi kuşatma veya Akdeniz kıyılarına hapsetme girişimlerine engel olmak			
Hedefler	Kıbrıs sorununa kalıcı çözüm veya statükoyu muhafaza	Türkiye karşıtı bloku zayıflatma, girişimlerini sekteye uğratma		
Politika	Sorunu çözmek için yeni girişim başlatma, İki devletli çözüm önerisi	Askeri güç kullanımı, bayrak gösterme	Diplomasi, ön koşulsuz müzakere çağrısı	İkili ilişkiler üzerinden karşıt güçlerin konsolidasyonunu engelleme

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Öte yandan söz konusu mücadele, çoğu zaman üstü örtülü bir şekilde yapılsa da zaman zaman vekil aktörler veya vekil konular üzerinden gerginliğin asıl aktörler arasında yaşanması söz konusu olmuştur. Doğu Akdeniz dikkate alındığında, zaman zaman Yunanistan ve son dönemde de Yunanistan'ın yanı sıra GKRY faktörünün bölgesel güç mücadelesinde Türkiye karşıtı cephe tarafından vekil aktör olarak kullanıldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle normalde iki ülke arasında yaşanan teknik bir konudaki uzlaşmazlık, bölgesel güç mücadelesi bağlamında yapay bir şekilde ana gündem maddesi haline getirilmekte ve bu durum soruna daha fazla

tarafın müdahil olmasını beraberinde getirmektedir. Bu noktada Türkiye'nin Kuzey Afrika, Afrika Boynuzu, Suriye gibi bölgelerde ve mücadele alanlarında manevra alanı genişledikçe, Türkiye ile çıkarları çatışan aktörlerin son dönemde Doğu Akdeniz bağlamında daha yoğun bir dayanışma içine girdiği görülmektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de stratejik seviyedeki amacını gerçekleştirmek için ilk hedefi Kıbrıs sorununa kalıcı çözüm bulunması, en kötü ihtimalle de mevcut durumun muhafazası şeklindedir. Zira Kıbrıs sorununun çözümünün ötesinde, son dönemde Türkiye'nin KKTC ile ilişkisini sekteye uğratmaya yönelik de riskler ortaya çıkmış ve bu riskler KKTC'de Ekim 2020'de düzenlenen cumhurbaşkanı seçiminde Ersin Tatar'ın seçimleri kazanmasıyla kısa vadede büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Görev süresi beş yıl olan Ersin Tatar'ın cumhurbaşkanlığı döneminde KKTC hükümetlerinin de Türkiye ile uyumlu bir politik çizgide olacağı beklendiğinden iki devletin Kıbrıs sorununun çözümünde birlik içinde politika izlemesi söz konusu olacaktır. Bu bağlamda Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik gevşek veya sıkı federasyon, iki bölgeli yapı, iki toplumlu yapı vb. önerilere son dönemde getirilen önemli bir farklılık iki devletli çözüm önerisi olmuştur. Nitekim KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM çerçevesinde yürütülecek yeni müzakerelerde iki devletli çözümün kaçınılmaz olduğunu dile getirmeye başlamışlardır.[25]

Türkiye'nin stratejik seviyedeki amacını gerçekleştirmek için ikinci hedefi, özellikle son dönemde iyice belirgin hale gelen Türkiye karşıtı blokun hamlelerini boşa çıkarma ve bu bloku zayıflatma şeklindedir. Aslında Ortadoğu, Kuzey Afrika, Afrika Boynuzu, Basra Körfezi dahil olmak üzere jeopolitik güç boşluklarının ortaya

[25] "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, BM'ye İki Devletli Çözüm için Kararlılık Mesajı Verecek", Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2021; "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Artık İki Devletli Çözümden Başka Kıbrıs'ta Çıkış Yolu Kalmamıştır", Anadolu Ajansı, 10 Şubat 2021.

çıktığı hemen hemen her bölgede Türkiye'nin genişleyen hareket alanından ve artan stratejik özerkliğinden rahatsız olan aktörlerin bir araya gelmesiyle oluşan Türkiye karşıtı blok, özellikle son dönemde Doğu Akdeniz'de ön plana çıkmaya başlamıştır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki etkisini azaltmak için Libya, Suriye, Lübnan'ın yanı sıra deniz yetki alanları bağlamında Yunanistan, Kıbrıs sorunu bağlamında GKRY ve bu alanların tümünde AB platformunu kullanmaya çalışan Türkiye karşıtı bloka karşı Ankara'nın üç tür reaksiyon gösterdiği söylenebilir.

İlk olarak Türkiye askeri güç unsurlarını etkili bir şekilde kullanarak sahada oldubittilere müsaade etmeyeceğini göstermiş ve bu vesileyle caydırıcılığını artırmıştır. Suriye'de gerçekleştirilen operasyonlar, Libya'da meşru hükümetin desteklenmesiyle elde edilen başarı ve Doğu Akdeniz'deki sismik araştırmalara askeri anlamda meydan okuyacak bir girişimin olmaması gibi gelişmeler bu bağlamda değerlendirilebilir. Türkiye'nin ikinci reaksiyonu, askeri araçlarla eş zamanlı olarak diplomatik araçları kullanması ve çoğu mücadele bölgesinde tarafları ön koşulsuz müzakerelere davet etmesi şeklinde olmuştur.

Türkiye'nin üçüncü reaksiyonu söz konusu Türkiye karşıtı bloku zayıflatmak veya girişimlerini akamete uğratmak için ortak paydada buluşabildiği taraflarla geliştirdiği ikili ilişkiler üzerinden olmuştur. Özellikle son iki reaksiyon sayesinde Türkiye üzerinde baskılarını artırmak isteyen tarafların konsolide olması ve taraftarlarını arttırması engellenebilmiştir. Libya'daki gelişmeler konusunda NATO platformunun Türkiye aleyhinde kullanılmasının engellenmesi, Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarındaki gerilim konusunda AB platformunun Türkiye aleyhinde kullanılmasının engellenmesi ve özellikle son dönemde tarafların politikalarını gözden geçirmeye başladıklarına dair gelen işaretler, bu reaksiyonlardan bağımsız olarak değerlendirilemeyecek gelişmelerdir.

SONUÇ

Türkiye dış ve güvenlik politikası açısından son dönemde birçok meydan okumayla karşı karşıyadır. Bu meydan okumaların yoğunlaştığı alanlardan birisi de Doğu Akdeniz'dir. Doğu Akdeniz'de farklı boyutlarda ortaya çıkan meydan okumalar, dengelenmemesi ve üstüne gidilmemesi halinde Türk dış ve güvenlik politikası açısından daha büyük maliyetler ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir. Bu açıdan Doğu Akdeniz salt bir coğrafi alan olarak değerlendirilmenin ötesinde küresel ve bölgesel güç mücadelesinin önemli bir cephesi olarak çok boyutlu şekilde ele alınmalıdır. Bu nedenle Doğu Akdeniz'de son zamanlarda yaşanan askeri ve siyasi gerilim ne sadece Atina'nın maksimalist hevesleri nedeniyle Türkiye ile Yunanistan arasında henüz deniz yetki alanlarının belirlenmemiş olması üzerinden ne de sadece bölgedeki enerji rekabeti üzerinden ele alınmalıdır. Diğer bir ifadeyle Doğu Akdeniz'de ön planda görünen bazı dinamikler bir nevi buz dağının su üstündeki kısmına benzemektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının Kıbrıs sorunu, enerji rekabeti, bölgesel güç mücadelesi ve Yunanistan'la ilgili konular olmak üzere dört sütun üzerine inşa edildiği görülmektedir. Her bir sütun birbiriyle ilişkili ve başlı başına önemlidir. Dolayısıyla birinin diğeriyle ikame edilmesi veya birine öncelik verilirken diğerinin ihmal edilmesi söz konusu değildir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de son zamanlarda attığı adımlar dikkate alındığında Doğu Akdeniz'deki jeopolitik denklemin boyutlarına yönelik farkındalığının yüksek olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Doğu Akdeniz politikasının taktik boyutunda Türkiye'nin amacı Yunanistan ve GKRY tarafından öngörülen deniz sınırlarını kesin bir şekilde kabul etmeyerek, ilan edilen Türk kıta sahanlığına uygun bir deniz sınırının bütün taraflara kabul ettirilmesidir. Stratejik boyuttaki amacı ise Doğu Akdeniz'de bir başka gücün Türkiye'nin bölgede artan etkisini kısıtlama, ma-

nevra alanını daraltma, Türkiye'yi kuşatma veya Akdeniz kıyılarına hapsetme girişimlerine engel olmaktır. Bu amaçları gerçekleştirmek için askeri, diplomatik ve denizlerden hidrokarbon çıkarılmasına yönelik altyapıya ilişkin kapasitesi dahil olmak üzere çeşitli araçlar kullanan Türkiye, bu sayede henüz Doğu Akdeniz politikasında büyük bir maliyetle karşılaşmamıştır.

Öte yandan Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasında meydan okumaların son bulmayacağı da peşinen kabul edilmesi gereken bir gerçekliktir. Hatta bu meydan okumaların çeşitlenerek ve komplike hale gelerek artması olasıdır. Bu bağlamda kısa vadede görünen en önemli risk unsuru, bölgesel güç mücadelesine müdahil olan aktörlerin sayısındaki artış ve bu aktörlerin diğer boyutlardaki dinamikleri etkileme ihtimalidir. Yakın tarih, farklı amaçlara sahip olsalar da Türkiye karşısında çıkar örtüşmesi içinde olan aktörlerin kısa vadeli de olsa Doğu Akdeniz'de iş birliği içine girdiklerini ve Türkiye karşıtı cephede kolaylıkla buluşabildiklerini göstermiştir. Bu nedenle Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının dinamik bir çerçevede ele alınması önem arz etmektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasındaki amaçlarını gerçekleştirirken sürekli bir mücadele içinde olması, aynı zamanda tecrübe açısından önemli bir birikim elde etmesini sağlamıştır. Doğu Akdeniz ve ötesinde ortaya çıkan meydan okumalar karşısında Türkiye'nin mukabele edecek araçları da çeşitlenmiş ve güçlenmiştir. Bu birikim ve araçlar, şüphesiz yeni meydan okumaların dengelenmesinde önemli bir role sahip olacaktır. Son olarak Ankara'nın yakın dönemde bölgede artan caydırıcılığı ve kararlılığı ile diplomasiyi dışlamayan tutumu, önümüzdeki dönemde Doğu Akdeniz politikasında Türkiye'ye önemli avantajlar sağlayacaktır.

GÜNÜMÜZDE EGE SORUNLARINA VE ÇÖZÜMÜNE DAİR TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMLARI

YÜCEL ACER

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı

GİRİŞ

Yalnızca Türkiye ve Yunanistan kıyılarıyla çevrili Ege Denizi günümüzde hala çözülmüş meselelerden çok sorunlarla anılmaktadır. 1923 Lozan Barış Antlaşması ve 1947 Paris Barış Antlaşması Ege Denizi'ne dair bazı hükümler öngörmüşlerse de bu deniz alanının hukuki statüsü bütün anlaşmazlıklardan uzak hale getirilebilmiş değildir. Ege uyuşmazlıklarını ifade etmek için sıkça kullanılan "Ege sorunları" kavramının içeriği dahi iki ülke arasında bir uyuşmazlık konusudur. Yunanistan günümüzde de birçok resmi açıklamasında

sıkça Ege'de tek bir sorun olduğunu, onun da kıta sahanlığı sınırlandırması olduğunu ifade etmektedir.[1]

Bu temel uyuşmazlığı bir yana koyup Ege'de iki taraf arasında anlaşmazlık yaratan meselelere bakıldığında, sorunların üç temel sebebe dayandığını görmekteyiz. Bazı anlaşmazlıklar Ege Denizi'nin statüsü ile ilgili daha önce yapılmış bazı uluslararası düzenlemelerin yorumlanması ve/veya uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bir taraf diğer tarafın belirli bir hüküm veya hükümleri yorumlamasına veya uygulamasına itiraz etmektedir. Ege Denizi'ndeki bazı Yunan adalarının askerden arındırılmış statüsü ve bazı adalar ve adacıklar üzerinde egemenlik konularında yaşanan uyuşmazlık örnek olarak zikredilebilir.

İkinci grup anlaşmazlıklar ise Yunanistan'ın ulusal düzenlemeleriyle kararlaştırdığı ya da kararlaştırmayı planladığı ancak Türkiye tarafından uluslararası hukuka aykırı bulunan tek yanlı eylemlerinden kaynaklanmaktadır. Yunanistan'ın Ege Denizi'nde ulusal hava sahasını 10 deniz mili olarak uygulaması, karasularını 12 deniz miline genişletme niyeti, FIR hattına ve arama kurtarma alanlarına dair tek yanlı karar ve uygulamaları üzerindeki uyuşmazlıklar bu tür sorunlardandır.

Son grupta yer alan uyuşmazlıklar, daha önce herhangi bir bağlayıcı anlaşma ile düzenlenmemiş ve düzenlenmeleri iki taraf arasında anlaşmazlığa neden olan meselelerdir. İki ülke arasındaki

[1] Yakın bir geçmişte Yunan Dışişleri Bakanı N. Dendias, Yunanistan'ın Türkiye ile yapıcı bir diyaloga her zaman hazır ve istekli olduğunu, "ancak elbette Uluslararası Hukuk temelinde ve ele alınması gereken tek bir konuyu yani, Ege ve Doğu Akdeniz'de kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması meselesini tartışmak için." demiştir (yazar tarafından gayriresmi çevirisidir). Bkz. "Minister of Foreign Affairs Nikos Dendias' Statement Following His Meeting in Lisbon with the Minister of Foreign Affairs of Portugal", Hellenic Republic - Ministry of Foreign Affairs, 13 Ocak 2021, https://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/minister-of-foreign-affairs-nikos-dendias-statement-following-his-meeting-in-lisbon-with-the-minister-of-foreign-affairs-of-portugal-13012021.html, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2021).

kıta sahanlığı ve bu bağlamda muhtemel münhasır ekonomik bölge (MEB) sınırlandırılması üzerindeki uyuşmazlık bu türdendir.

Türkiye ve Yunanistan Ege'de kaçak göçün kontrolü gibi bazı konularda daha uyuşmazlık yaşamakta ancak bu inceleme, "temel sorunlar" olarak ifade edilecek sorunların içeriğini ve özellikle Türkiye'nin yaklaşımlarını ele almaktadır. Ayrıca son bölümde uyuşmazlıkların çözümüne dair Türkiye'nin günümüzdeki tutumu da inceleme konusu yapılmaktadır.

EGE DENİZİ'NDEKİ BAZI ADALAR VEYA ADACIKLAR ÜZERİNDE EGEMENLİK SORUNU

SORUNUN GELİŞİMİ VE İÇERİĞİ

Ege adaları üzerinde egemenlik meselesi, Yunanistan'ın 1829'da devletinden bağımsızlığını kazanmasından sonraki yıllarda çeşitli uluslararası anlaşmalarla düzenleme konusu yapılmıştı. Nisan 1830'da bağımsızlığını ilan eden Yunanistan'ın Osmanlı devleti tarafından tanınmasının ardından[2] kabaca Batı Ege Adaları Yunanistan'ın, Doğu Ege Adaları ve Girit Adası Osmanlı devletinin egemenliği altında kalmıştı.[3] Ancak Girit Adası 1898'de özerk ilan edildi[4] ve adanın Yunan nüfusu 1908'de Yunanistan ile birleşildiğini ilan etti.[5]

[2] W.S. Davis, *A Short History of the Near East*, (Macmillan, Londra: 1923), s. 2-15; Osmanlı devleti bağımsız Yunanistan'ı 24 Nisan 1830 tarihli bir bildiri ile tanıdı. Metin için bkz. B. I. de Testa, Recueil des Traites de la Porte Ottomane, Amyot, Tome II, Paris, 1865, s. 381-387.

[3] Londra Protokolü, bağımsız Yunanistan Krallığı'nı kurdu ve Rusya, İngiltere ve Fransa garantör devletler olarak belirlendi. 1830 London Protocol, Recuil des Traites de la France, Vol. XIII, Pans Durond at Pe done-Lauriel, 1880, s. 557-560; İnceleme için bkz. Fuat İnce. "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı: 53, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, (2013), s. 105.

[4] Beş büyük devletin yardımı ile Girit 1898'de otonomi kazanmıştır. Bkz. Davis, *A Short History of the Near East*, s. 346.

[5] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt. I*, (Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara: 1953), s. 448.

İtalya'nın Rodos'u ve güneydoğu Ege adaları olan On İki Ada'yı 1911-1912 Osmanlı-İtalya Savaşı sırasında işgal etmesiyle durum bir kez daha değişmiş oldu.[6] İtalya, 1912 Uşi Antlaşması[7] ile Trablus ve Bingazi'yi Osmanlılardan devralma karşılığında bu adaları Osmanlı devletine iade etmeyi kabul etti ancak bu fiilen gerçekleşmedi.[8]

1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında devleti 17 Mayıs 1913 Londra Protokolü ile Girit'i resmen Yunanistan'a bıraktı ve diğer Ege adaları üzerinde egemenliğin tespitini "Büyük Güçler"in kararına bıraktı. Söz konusu ülkeler Meis dışındaki On İki Ada'yı İtalya'ya bırakma kararı aldılar. Ayrıca Gökçeada ve Bozcaada dışında Doğu Ege adalarını Yunanistan'a bırakmaya karar verdiler.[9]

1923 Lozan Barış Antlaşması yukarıda bahsedilen önceki düzenlemeleri teyit etti ve Gökçeada, Bozcaada, Tavşan Adaları ve Asya kıyılarının 3 mil yakınında bulunan adaları Türkiye'nin egemenliğine bıraktı.[10] Ege adaları üzerindeki egemenliğe ilişkin son genel düzenleme İkinci Dünya Savaşı'nı takiben gerçekleşti. Savaş sırasında tüm Ege adaları 1941'de Alman işgali altına girmişti. Savaş öncesi Yunan egemenliği altındaki adalar, 1947 Paris Barış Antlaşması ile Yunanistan'a iade edildi.[11] Ayrıca Antlaşma, Savaş'tan önce İtalyan egemenliği altında bulunan On İki Ada'yı da Yunanistan'a devretti.[12]

[6] Necdet Hayta, "Rodos ile 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt: 5, (1994), s. 132.

[7] Metin için bkz. Erim. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, *Cilt. I*, s. 451-452.

[8] Necdet Hayta, "1912'den Günümüze Ege Adaları Problemi", *Türk Yurdu*, Cilt: 110, (1996), s. 11.

[9] Hayta, "1912'den Günümüze Ege Adaları Problemi", s. 12.

[10] Lozan Barış Antlaşması, Madde 12.

[11] The Treaty of Peace with Italy, signed on 10 February 1947 at Paris. Antlaşma, 15 Eylül 1947'de yürürlüğe girmiştir. 49 UNTS 3; UKTS 50 (1948), Cmd, 7481.

[12] Antlaşmanın 14. maddesi şu ifadeleri içermektedir: "Italy hereby cedes to Greece in full sovereignty the Dodecanese, indicated hereafter, namely Stampalia (Astropalia), Rhodes (Rhodos), Calki (Kharki), Scarpanto, Casos (Casso), Piscopis (Tilos), Misoros (Nisyros), Calimnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi (Symi), Cos (Kos) and Castellorizo, as well as the adjacent islets."

Söz konusu düzenlemelerden sonra Ege Adaları üzerinde egemenliğe dair Türkiye ve Yunanistan arasında ilk uyuşmazlık 1995'te gün yüzüne çıkmıştır. 25 Aralık 1995'te Türk tescilli bir gemi Kardak (İkizce-İmia) kayalıkları üzerinde karaya oturduğunda geminin mürettebatı bu kayalıkların Türkiye'ye ait olduğunu belirterek Yunan kurtarıcılardan yardım almayı reddetti.[13] Türkiye resmi bir beyan ile Kardak kayalıklarının Muğla'nın Türk idari bölgesi emlak listesinde yer alan Türk toprağı olduğunu ifade etti.[14] Yunanistan'ın buna karşı çıkmasıyla bazı adacıkların aidiyeti üzerine uyuşmazlık ortaya açıkmış oldu.

UYUŞMAZLIK KONUSUNDA TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI

Türkiye yukarıdaki düzenlemelerde adı geçen adalar ve adacıklar dışında ismen belirtilmeyen daha birçok ada ya da adacığın Türkiye'ye ait olduğunu ifade etmektedir.[15] Türkiye ilgili uluslararası düzenlemelerde ismen zikredilmeyen adalar üzerindeki egemenlik konusunun en azından muğlak (gri) bırakılmış "tartışmalı" bir konu olduğunu savunmaktadır.[16]

Türkiye'nin (yukarıda belirtilen) uluslararası düzenlemelerin açık hükümlerine itiraz etmediğini vurgulamak gerekir. Lozan Barış Antlaşması'nın 12. maddesi Gökçeada, Bozcaada, Tavşan adaları ve Türkiye ana karasına 3 mil mesafe içinde bulunan adaları açıkça Türkiye'ye bırakmaktadır. Ancak Türkiye Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan adaları hariç Anadolu kıyılarından 3 mil me-

[13] Keesing's Contemporary Archives, (1996), s. 40923.

[14] The Report on Limnia-Imia Islets, 2nd Edition, Athens, Institute of Neohellenic Research of the National Research Foundation, 1996, s. 5.

[15] Ali Kurumahmut ve Sertaç H. Başeren, *The Twilight Zones in the Aegean Sea. (Un) forgotten Turkish Islands*, (Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2004).

[16] Bkz. The Statement of Turkish Foreign Ministry Spokesman, S. Atacanlı in Weekly Press Conference, 16 July 1998; See also the Interview Given by the then State Minister of Turkey, Ş. Gürel, to the *Eleftheros Tipos* Daily, 7 October 1997.

safenin ötesinde kalan tüm diğer adaların Yunanistan'a bırakıldığı şeklindeki Yunan görüşünü reddetmektedir. Türkiye 3 milin ötesinde kalan ve antlaşmada açıkça isimlendirilen adaların Yunanistan'a bırakılmış sayılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu ada ve adacıklar, Osmanlı devletinin halefi olarak Türkiye tarafından miras alınmış olarak kabul edilmeli veya en azından tartışmalı olarak görülmelidir.[17]

Ankara'nın ortaya koyduğu bir başka gerekçe Türkiye ile İtalya arasında 4 Ocak 1932'de On İki Ada ile ilgili imzalanan antlaşmaya[18] dayanmaktadır. Söz konusu antlaşma, Meis Adası ve bu adanın etrafındaki kayalıklar ile Anadolu kıyıları arasında karasuları sınırını oluştururken Lozan Antlaşması'nın hükmünün detaylarını belirleme gereği duymuş ve taraflara bırakılacak kayalıkları ismen sayarak egemenlik tahsisi yapmıştır. İki ülke daha sonra aynı yılın 28 Aralık'ta ek bir protokol[19] (*proces-verbale*) imzalayarak karasuları sınırını daha kuzeye doğru genişleterek bu bölgedeki adacıkların durumunu da belirlemişlerdir.

Görüldüğü gibi Türkiye bu düzenlemelerde açıkça ismen belirtilmeyen adacıkların durumlarının açıklığa kavuşturulması gerektiğini ifade etmektedir.[20] Türkiye'nin iddialarına göre tar-

[17] Bkz. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in beyanı, *Milliyet*, 3 Haziran 1999; Ayrıca bkz. "The Statement of the Turkish Official Position", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/islands_-islets-and-rocks-in-the-aegean-which-were-not-ceded-to-greece-by-international-treaties.en.mfa, (Erişim tarihi: 7 Kasım 2020).

[18] Agreement between Italy and Turkey of 4 January 1932. 138 LNTS, (1933), s. 243-249.

[19] The Agreement between Italy and Turkey of December 28, 1932. Fransızca metni için bkz. http://www.mfa.gr/foreign/bilateral/italturc.htm (18.12.1997).

[20] Bkz. "Başlıca Ege Denizi Sorunları", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2020).

tışmalı adaların sayısı 100'ün üzerindedir[21] ve bazı adacıklar ismen belirtilmektedir.[22]

BAZI EGE ADALARININ ASKERDEN ARINDIRILMIŞ STATÜSÜNE DAİR SORUN

SORUNUN GELİŞİMİ VE TANIMI

Ege Denizi'nin doğusunda kalan ve Türkiye ülkesine yakın konumlanmış Yunan adalarının silahsızlandırılması meselesi bazı uluslararası düzenlemelere konu olmuştur. Yunanistan ve Osmanlı devleti tarafından 17 Mayıs 1913 tarihli Londra Protokolü[23] ile yetkilendirilen "Büyük Devletler"[24] 13 Şubat 1914'te Yunanistan'a bırakılacak adaların askeri amaçlı tahkim edilmemesi veya kullanılmaması gerektiğine karar verdiler.[25] Bu adalar o zamanlar İtalyan egemenliği altında olan On İki Ada dışında Doğu Ege Denizi'nde yer alan Yunanistan'a bırakılmış adalardı. Türkiye'ye bırakılan adalar için ise askersizleştirilme statüsü öngörülmemişti.

[21] O zamanın Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, "gri bölge" kavramı içerisinde 132 kayalık ve adacığın olduğunu söylediği ifade edilmiştir. The Relations Between Turkey and European Union. submitted by the then Greek Foreign Minster Theodoros Pangalos to the General Affairs Council of the EU in Luxembourg, 26 October 1998; Ayrıca bkz. Ali Kurumahmut, *Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*, (Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1998), s. 6-19; Türkiye'nin 152 adacıkla ilgili sorun olduğunu ifade ettiği de belirtilmiştir. Bkz. *Milliyet*, 3 Haziran 1999.

[22] Yunanistan, Türkiye'nin Yunanistan'a, Fourni, Agathonisi, Farmakonissi ve Pserimos adacıkları ile ilgili sorun olduğunu bildirdiğini ifade etmiştir. Bkz. "The Statement of Greek Foreign Minster T. Pangalos", 28 April 1998 as given in a main Greek television bulletin. Gavdos Adası da ismen ifade edilmişler arasındadır. "The Statement of the Turkish Foreign Ministry Spokesman Ö. Akbel", 5 Haziran 1996.

[23] Londra Protokolü, Madde 5. 17-30 Mayıs 1913; Metin için bkz. Bilal N. Şimşir (ed), *Ege Sorunu, Belgeler*, *Cilt. I*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1976), s. XIX.

[24] Bunlar, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'dır.

[25] "Le Six puissances ont également décidé que des garanties satisfaisantes leur seraient données ainsi qu'a la Turquie par la Grece que iles dont' elle gardere possession se seront ni fortifees ni utilisees pour un but naval ou militaire et qu'elle prendra des mesures effectives en vue de prevenir la contre-bande entre les iles et le Territoire Ottoman." The Decision of the Six States as to the islands in the Aegean Sea. Metin için bkz. Şimşir, *Ege Sorunu, Belgeler, Cilt. I*, s. XXVII.

Lozan Antlaşması'nın 12. maddesi altı büyük devletin kararını onayladı. Ayrıca antlaşmanın 13. maddesi, özellikle Midilli, Sakız, Sisam ve İkarya adalarının tahkim edilemeyeceğini ve bunlara deniz üsleri kurulamayacağını karara bağladı. Söz konusu madde ayrıca bu adalarda tutulabilecek polis ve asker sayısını da sınırlandırdı.

Lozan Barış Antlaşması ile aynı zamanda imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Türk boğazlarının etrafındaki bazı bölgelerin askerden arındırılmasını öngörmüş ve Çanakkale Boğazı ağzında yer alan adalara bazı askeri kısıtlamalar getirmiştir. Boğazlar Sözleşmesi açıkça Semadirek, Limni, Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan adalarına atıfta bulunmuş,[26] Lozan Barış Antlaşması'ndan farklı olarak, bu bölgede bulunan Türk adalarını da askerden arındırmıştır.

1936'da Türk boğazlarından geçiş rejimini düzenlemek için Montrö Boğazlar Sözleşmesi[27] olarak bilinen yeni bir uluslararası sözleşme yapıldı. Sözleşme, boğazların etrafında önceden askersizleştirilmiş tüm alanların bu statüsünün kaldırıldığını öngörmekte ancak adalara dair açık bir hüküm içermemektedir.

Doğu Ege adalarının askersizleştirilmesini sağlayan bir başka uluslararası antlaşma ise On İki Ada grubunu Yunanistan'a devreden 1947 Paris Antlaşması'dır. Antlaşma devredilen bu adaların askerlerden arındırılmasını ve bu şekilde muhafaza edilmesini öngörmektedir.[28]

ADALARIN SİLAHSIZLANDIRILMIŞ STATÜSÜNE DAİR SORUNDA TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI

Yukarıda bahsedilen açık düzenlemelere rağmen Yunanistan 1960'larda Doğu Ege adalarını askerleştirmeye hatta silahlandırma-

[26] Lozan Boğazlar Konvansiyonu, Madde 4; bkz. Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Cilt*. II, (SBF Yayınları, Ankara: 1973), s. 60-61.

[27] International Convention Regarding the Regime of the Straits between the Mediterranean and the Black Sea, 20 July 1936, Montreux, 173 LNTS 213; UKTS 30 (1937) Cmd. 5551.

[28] Paris Barış Antlaşması madde 14(2), Paris, 10 Şubat 1947. 138 UNTS, s. 134-135.

ya başlamıştır. Yunanistan'ın bu faaliyetleri ilerleyen yıllarda yoğunlaşırken[29] bu eylemler Türkiye'nin itirazlarıyla karşılaşmıştır.

Türkiye, Doğu Ege Denizi'nde bulunan Yunan adalarının uluslararası antlaşmalarla askerden arındırılmış statüsünün hiçbir zaman ortadan kaldırılmadığını ya da değiştirilmediğini ve Yunanistan'ın bu adaları her zaman askersiz ve silahsız tutmak zorunda olduğunu ifade etmektedir.[30] Türk Dışişleri Bakanlığı yaptığı açık resmi beyanlarda halen yürürlükte olan ve dolayısıyla Yunanistan'ı yasal olarak bağlayan uluslararası anlaşmaların, Doğu Ege Adaları'nın silahlandırılmasını yasakladığını ve bunun da Yunanistan'ın yasal bir yükümlülüğü olduğunu ifade etmektedir.[31] Dolayısıyla Türkiye, Yunanistan'ın bu adaları askerleştirmesini ve silahlandırmasını, ilgili uluslararası düzenlemelere aykırı bulmaktadır. İhlal edilen yürürlükteki bağlayıcı antlaşmaların, Lozan Barış Antlaşması, (özellikle de 13. maddesi), Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin ilgili hükümleri ve On İki Ada grubunu Yunanistan'a devreden 1947 Paris Antlaşması (özellikle 14. maddesi) olduğunu belirtmektedir.

İkinci olarak Türkiye, bu adalar üzerindeki egemenliğin uluslararası anlaşmalarla kurulması ile bu adaların askerden arındırılması arasında yakın bir hukuki bağ kurulduğunu vurgulamaktadır. Türkiye aslında bu adalar üzerindeki egemenliğe sahip olmak ile askerden arındırılmış statüleri arasında doğrudan bir bağlantının kurularak, askerden arındırılmanın egemenliğin özel bir şartı

[29] Dışişleri Bakanlığı sözcüsü yakın zamanlarda yaptığı bir açıklamada Yunanistan'ın bu adaları askerleştirdiğini açıkça kabul ettiğini beyan etmiştir. Bkz. Statement by Foreign Ministry Spokesman of Turkey on the Militarisation of the Eastern Aegean Islands, 9 Temmuz 1998.

[30] A. Suat Bilge, *Ankara-Atina-Lefkoşa Üçgeni*, (İmge Kitabevi, Ankara: 1996), s. 63, 64; Hüseyin Pazarcı, *Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü*, İkinci Basım, (Turhan Kitabevi, Ankara: 1992), s. 28; Ayrıca bkz. Hüseyin Pazarcı, "Has the Demilitarised Status of the Aegean Islands as Determined by the Lausanne and Paris Treaties Changed?", *Turkish Review Quarterly Digest*, Cilt: 1, (1985-86), s. 29.

[31] Örneğin bkz. "Başlıca Ege Denizi Sorunları".

olarak öngörüldüğünü ve Yunanistan'ın bu hükümleri hiçbir koşul altında tek taraflı olarak değiştiremeyeceğini ya da sona erdiremeyeceğini belirtmektedir.[32]

Yunanistan'ın o zamandan bu yana "şartlarda meydana gelen köklü değişiklikler" nedeniyle askerden arındırma hükümlerinin sona erdiği yönündeki iddiasının aksine Türkiye söz konusu uluslararası sözleşmelerin ilgili hükümlerini geçersiz kılacak bir değişikliğin olmadığını ifade etmektedir. Türkiye bu adalar için önceden öngörülmemiş bir tehdit durumunun oluşmadığını, tam tersine, söz konusu antlaşmalar yapılırken esas alındığı gibi, bu kadar yakın bulunan Yunan adalarına karşı Türk güvenlik ihtiyacının esas unsur olduğunu ifade etmektedir. Ankara bu adaların askersizleştirilmesinin Türkiye'nin bölgedeki güvenliğinin korunması ile ilişkili olduğunu, yani Yunanistan'a verilen bu adaların Türkiye'ye yakınlıklarıyla yarattıkları muhtemel güvenlik tehdidi nedeniyle silahsızlandırıldıklarını, Yunanistan'ın kendi güvenliği bahanesiyle bu adaları silahlandırmasının hiçbir zaman hukuki olamayacağını belirtmektedir.[33]

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin askerden arındırma hükümleri de dahil olmak üzere Lozan Boğazları Sözleşmesi'nin yerini aldığı şeklindeki Yunan iddiasına karşı Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Yunanistan'ın askerden arındırma yükümlülüğünün ortadan kaldırıldığına dair herhangi bir hüküm içermediğini beyan etmektedir. Söz konusu sözleşmeye eklenen Protokol, Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için yalnızca Türk boğazlarının askerden arın-

[32] Bkz. "Militarization of Eastern Aegean Islands Contrary tp the Provisions of International Agreements", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/militarization-of-eastern-aegean-islands-contrary-tp-the-provisions-of-international-agreements.en.mfa, (Erişim tarihi: 7 Kasım 2020).

[33] "Statement of Turkey's Official Position", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/militarization-of-eastern-aegean-islands-contrary-tp-the-provisions-of-international-agreements.en.mfa, (Erişim tarihi: 7 Kasım 2020).

dırılmış statüsünün kaldırıldığını öngörmektedir. Montrö Sözleşmesi'nde, Limnos ve Semadirek adalarının askerden arındırılmış statüsünün kaldırıldığına dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.[34] Gerçekten de Montrö Sözleşmesi'ne eklenen Protokolün 1. maddesi "Türkiye, işbu Sözleşmenin Başlangıç (*Preambule*) kesiminde tanımlandığı biçimde Boğazlar bölgesini hemen yeniden askerleştirebilecektir" hükmünü içermekte, yani yalnızca Türkiye'nin askersizleştirmeye dair yükümlülüklerinin kaldırıldığını öngörmektedir.

YUNAN ULUSAL HAVA SAHASININ GENİŞLİĞİ, FIR VE SAR ANLAŞMAZLIKLARI

SORUNLARIN GELİŞİMİ VE TANIMI

Eylül 1936 tarihli ve 230 numaralı Yunan Karasuları Kanunu, Yunan karasuları sınırının 6 deniz mili olduğunu öngörmüştür. Ancak Kanun, "özel konulara ilişkin yürürlükteki hükümlere halel getirmeksizin"[35] ifadesini kullanarak 1931'de Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 10 mil ilan edilmiş Yunan ulusal hava sahasının 10 mil genişlikte kalacağını da öngörmüş olmaktaydı. O tarihten bu yana, Yunanistan ulusal hava sahası, Yunan karasularından 4 mil daha geniş olarak uygulanmaktadır. Bu genişlik Yunanistan'ın ana kara ve Ege Denizi'nde bulunan tüm adalarını kapsayacak şekilde uygulanmaktadır.

Türkiye, bu durumun uluslararası hukukun ilgili kurallarına açıkça aykırı olduğunu, Yunan ulusal hava sahasının karasularından 4 mil daha geniş uygulanmasını tanımadığını beyan etmektedir. 10 mil genişlik iddiasındaki Yunan ulusal hava sahası halen Türkiye'nin ciddi itirazlarına konu olmaktadır.[36] Türkiye bu tutumunu sadece

[34] "Statement of Turkey's Official Position".

[35] Metin için bkz. "The Aegean Sea Continental Shelf Case", Pleadings, s. 151.

[36] Bkz. "Air Space Related Related Problems", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/air-space-related-related-problems.en.mfa, (Erişim tarihi: 8 Kasım 2020).

beyanlarla değil uygulamada da göstermek için askeri uçaklarını, Ege Denizi'nde 6 mil genişlikten sonraki bütün alanlarda, uluslararası hava sahası statüsü çerçevesinde uçurmaktadır. Bu uçuşlar bazen Yunan askeri uçakları tarafından engellenmeye çalışıldığından, zaman zaman ciddi gerginlikler de yaşanmaktadır.[37]

Ege hava sahasıyla ilgili bir diğer sorun Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki uçuş bilgi bölgesine (FIR) ilişkin yaklaşımından doğmaktadır. Ege Denizi üzerindeki FIR alanını belirleyen sınır Türk karasularından başlayarak bütün Ege denizi üzerindeki hava sahasını kapsamaktadır. Ege uluslararası hava sahasındaki FIR sorumluluğu 1952'de Yunanistan tarafından üstlenilmiştir. Türkiye, Yunanistan'ın FIR sorumluluğunu kasıtlı olarak yanlış yorumlayarak ve kötüye kullanarak[38] Türk savaş uçaklarının Ege'de uluslararası hava sahalarındaki uçuşlarını engellemeye çalıştığını da ifade ederek bu yöndeki tutumlara itiraz etmektedir.

Yunanistan'ın itiraza konu olan benzeri bir faaliyeti arama ve kurtarma sahaları (SAR) ile ilgilidir. Türkiye, Yunanistan'ın bu bölgelere "ulusal egemenlik meselesiymiş gibi baktığını ve çakışan arama kurtarma alanlarında Türkiye ile eş güdüm sağlayarak düzenlemeler yapması gerektiğini" ifade etmektedir.[39]

YUNAN ULUSAL HAVA SAHASININ GENİŞLİĞİ KONUSUNDA TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Türkiye temel olarak Yunanistan'ın hava sahasının genişliğine dair söz konusu Yunan ulusal düzenlemelerinin ve ilgili uygulamalarının uluslararası hukukun ilgili kurallarına aykırı olduğunu ifade

[37] Türkiye tutumunu şu şekilde ifade etmektedir: "Türk askeri uçaklarının uluslararası hava sahasında ve 6 millik Yunan karasularının ötesindeki alanda uçuşların uluslararası hukuka uygun olduğunu bir kez daha hatırlatmak isteriz. "Press Release from the Turkish Foreign Ministry", 14 Ocak 1998.

[38] Bkz. "Başlıca Ege Denizi Sorunları".

[39] Bkz. "Başlıca Ege Denizi Sorunları".

etmektedir. Türkiye, uluslararası hukukun, ulusal hava sahasını karasuları sınırıyla sınırladığını, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) ve 1944 Chicago Sivil Havacılık Sözleşmesi'nin[40] birinci ve ikinci maddelerinin bu durumu açıkça beyan ettiklerini ifade etmektedir.[41]

Uluslararası antlaşmalar hukukunun bu hükümlerinin dışında Türkiye ayrıca uluslararası yapılageliş hukuku kurallarına göre de ulusal hava sahası sınırının karasuları sınırının ötesine geçemeyeceğini ifade etmektedir.[42] Bu bağlamda Türkiye, Yunanistan dışında hiçbir ülkenin, karasularından daha geniş ulusal hava sahası düzenlemesine ya da uygulamasına sahip olmadığını ifade etmektedir.[43]

FIR ile ilgili sorunda Türkiye, Yunanistan'ın uluslararası hava sahasını bir egemenlik alanıymış gibi kullanarak ilgili hukuk kurallarını açıkça ihlal ettiğini ifade etmektedir. Türkiye, FIR'ın, Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı tarafından 1950'lerde sivil uçaklara uluslararası hava sahasında altyapı ve hizmet sağlamak için tasarlandığını, açık denizler üzerindeki hava sahasının hukuki statüsünü değiştirmediğini ve yalnızca teknik hizmet sorumluluğu getirdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi'nin 3/a maddesi uyarınca yalnızca sivil hava taşıtlarına uygulanması gerektiğini de ifade etmektedir.[44] Türkiye, Yunanistan'ın bu kuralların aksine, FIR'ı bir

[40] International Air Transport Agreement, 7 Aralık 1944, Chicago, 171 UNTS, s. 387.

[41] Bkz. "Press Release from the Turkish Foreign Ministry, 27 January 1998; A Background Note on the Aegean Sea Dispute by Turkish Foreign Ministry", 19 Kasım 1997.

[42] Bkz. "Official Statement of the Turkish Foreign Ministry", http://www.mfa.gov.tr/air-space-related-related-problems.en.mfa, (8 Kasım 2020).

[43] Türkiye bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Yunanistan, ulusal hava sahasının genişliğinin karasuları ile aynı olması gerektiği kuralını ihlal ederek, karasularından daha geniş bir ulusal hava sahasına sahip dünyadaki tek ülkedir." Press Release from the Turkish Foreign Ministry, 27 January 1998. For a similar argument from the Turkish Foreign Ministry, see the Press Statement of 14 January 1998.

[44] Bkz. "Air Space Related Related Problems".

egemenlik yetkisiymiş gibi kullanarak Türk askeri uçaklarının uçuş planlarını talep etmesinin hukuka aykırı olduğunu beyan etmekte ve bu tür uygulamaları tanımayacağı ifade etmektedir.

SAR uyuşmazlığı için de Türkiye ilgili uluslararası antlaşmalara uygun olarak Ege Denizi'nde kendi arama ve kurtarma sahalarını ilan ettiğini ve Uluslararası Denizcilik Örgütü (UDÖ) Küresel SAR Planı'na kaydettirdiğini ancak Yunanistan'ın, 1979 Hamburg Sözleşmesi'nin 2.1.5. maddesine aykırı olarak, çakışan bölgeler için eş güdüm yükümlülüğünü yerine getirmediğini ifade etmektedir.[45]

YUNANİSTAN'IN MUHTEMEL KARASULARI GENİŞLİĞİ SORUNU

SORUNUN GELİŞİMİ VE TANIMI

Ege Denizi'nde karasularına dair anlaşmazlık, Yunanistan'ın mevcut karasularının genişliğiyle değil muhtemel genişliğiyle ilgili yaşanmaktadır. Sorunu ortaya koymak için kısa bir tarihsel arka plan faydalı olacaktır. Ege Denizi'nin statüsünü pek çok açıdan düzenleyen 1923 Lozan Barış Antlaşması, Ege'deki karasuları sınırına dair bir hüküm içermemiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın lafzına[46] Konferans sırasındaki tutumlara ve o bölgedeki uygulamalara uygun olarak, karasuları genişliğinin 3 deniz mili olduğu yönünde bir eğilim oluşmuştur.[47]

1931'den itibaren Yunanistan karasularının genişliğiyle ilgili çeşitli düzenlemeler yapmış olsa da[48] 1936 yılı ve 230 sayılı ulusal

[45] Bkz. "Başlıca Ege Denizi Sorunları".

[46] Bkz. Lozan Barış Antlaşması, Madde 12.

[47] Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk, Cilt. II*, (Turhan Kitabevi, Ankara, 1990), s. 340. M. Aydoğan Özman, "Ege'de Karasuları Sorunu", *AÜSBF Dergisi*, Cilt: 43, Sayı: 3-4, (1988), s. 166-167; Ayrıca bkz. Hüseyin Pazarcı, "Lozan Andlaşmasından 1974'e Kadar Ege'ye İlişkin Gelişmeler ve Yunanistan'ın Ege Politikası", *Türk-Yunan İlişkileri Konferansı,* Ankara, 1986, s. 19.

[48] 26 Mart 1913 tarih ve 4141 sayılı Kanun'un 1. maddesi. Metin için bkz. F. Durante-W. Rodino (ed.), Western Europe and the Development of the Law of the Sea, vol. II, (1913-1969), the section on Greece, Oceana Publications, 1983, s. 1. "The Presidential Degree of 6-18 September 1931", in ibid., s. 9.

düzenlemesi ile Yunan karasularının genişliğini 6 deniz mili olarak belirlemiştir.[49] Türkiye ise herhangi bir ulusal mevzuat ihdas etmeden, 1964'e kadar Ege Denizi'nde 3 mil karasuları uygulamıştır. 1964 yılında 476 sayılı Karasuları Kanunu[50] karasuları genişliğinin 6 mil olduğuna dair genel bir ilke öngörmüş ancak daha geniş karasuları uygulayan devletlere karşı, karşılıklılık prensibi temelinde daha geniş sınırlar uygulanacağını da öngörmüştür. Bu düzenleme gereğince Ege Denizi'nde Türk karasuları genişliği 6 mil olarak uygulanmıştır. 1982'de ihdas edilen 2674 sayılı yeni Karasuları Kanunu,[51] yine Türk karasularına 6 mil sınırını öngörmekte ancak Bakanlar Kuruluna belirli bölgelerde hakkaniyet ilkesi gereği daha geniş karasuları ilan etme yetkisi vermektedir. Bu düzenlemeden sonra da Ege Denizi'nde Türk karasuları genişliği 6 mil olarak devam etmektedir.[52]

Yunanistan 1970'lerin ortalarından başlayarak, özellikle Üçüncü BM Deniz Hukuku Konferansı esnasında Ege Denizi'nde karasuları genişliğini 12 mile çıkarmayı planladığını beyan etmeye başlamıştır. 1982'de kabul edilen BMDHS'nin 3. maddesinin karasuları için 12 deniz milini üst sınır olarak öngörmesi üzerine Yunanistan bu yöndeki beyanlarını yoğunlaştırarak devam ettirmiştir.

Bu tutum karşısında Türkiye, Yunanistan'ın bu yönde herhangi bir fiili eylemini önlemek için itirazlarını yoğunlaştırmıştır.[53] BMDHS 14 Kasım 1994'te yürürlüğe girdikten sonra Yunan Parlamentosu sözleşmeyi 1 Haziran 1995'te onaylamış ve karasuları-

[49] F. Durante-W. Rodino, (eds), Western Europe and the Development of the Law of the Sea, vol. II, (1913-1969), the section on Greece, Oceana Publications, 1983, s. 15.

[50] *Resmi Gazete*, 25 Mayıs 1964, Sayı: 11711.

[51] *Resmi Gazete,* 29 Mayıs 1982, Sayı: 17708.

[52] Bkz. 29 Mayıs 1982 tarih ve 8/4742 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, *Resmi Gazete*, 29 Mayıs 1982, Sayı: 17708.

[53] Keesing's Contemporary Archives, (1986), s. 34636.

nı genişletme yetkisini Yunan hükümetine vermiştir.[54] Parlamentonun onayını takiben Yunan hükümeti "uygun ve ulusal çıkar açısından faydalı" bulunduğunda karasuları genişliğini 12 deniz miline çıkaracağını beyan etmiştir.[55]

Bu gelişmeleri takiben Türk hükümeti, Ege Denizi'ndeki karasularının genişletilmesinin asla kabul edilmeyeceğini vurgulamış,[56] TBMM, 8 Haziran 1995 tarihli oturumunda oy birliğiyle Yunanistan'ın karasularını genişletme durumu karşısında Türkiye'nin "hayati çıkarlarının korunması ve savunulması için" Türk hükümetine, askeri alanda gerekli görülebilecekler de dahil olmak üzere tüm yetkileri vermeyi kararlaştırmıştır.[57]

Yunanistan, 12 mil karasuları ilan etme hakkını "tek taraflı ve ulusal egemenliğinde bulunan bir hak" olarak gördüğünü ve bu konuyu Türkiye ile müzakere dahi etmeyeceğini beyan etmektedir.[58] Yunan Hükümeti, Yunan karasularını İyonya Denizi'nde 12 deniz miline çıkarma yönünde bir kanun tasarısını Yunanistan Parlamentosuna getirmiş ve Parlamento tasarıyı hiçbir karşı oy olmaksızın kabul etmiştir. Bu kararın hemen akabinde Yunan Dışişleri Bakanı Dendias yaptığı açıklamada, "Başbakan şimdi Girit'teki karasularının genişletilmesi konusunda aylardır bir duruş sergiliyor. Ve Girit, doğal olarak Girit'in doğusunu da kapsar. Buna hiç şüphe yok" diyerek, Türkiye için oldukça hassas Ege karasuları genişliği sorununu gündeme getirmiştir. Dendias ayrıca Yunanistan'ın, ka-

[54] Konvansiyon Yunan Parlamentosunca oy birliği ile Kabul edilmiştir. BBC SWB, EE/2320 B/3, 3 June 1995.

[55] Bkz. "The Remarks Made by A. Venizelos, the Press Minister and the Greek Government Spokesman", ET-1 TV, Athens, 2 June 95. Keesing's Contemporary Archives, (1995), s. 40617.

[56] "Türk Dışişleri Bakanı E. İnönü'nün Beyanları", BBC SWB, EE/2415 B/7, 22 Eylül 1995.

[57] EE/2326 B/7, 10 June 1995; Keesing's, 1995, s. 40617.

[58] Bkz. "Statement of the Government Spokesman D. Reppas", Press Release, 15 Mart 1998.

rasuları meselesini Türkiye ile müzakere edeceğine dair yorumları "saçma" olarak nitelendirmiş ve "Yunanistan Cumhuriyeti'nin hiçbir Başbakanı karasuları meselesini asla müzakere edemez çünkü bu bir egemenlik meselesidir ve pazarlık konusu değildir" ifadelerini kullanmıştır.[59]

Görüldüğü gibi Yunanistan'ın karasularını 12 deniz miline çıkarmaya dair gittikçe güçlenen tavrı, taraflar arasında zaman zaman ciddi gerilimlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Bu gerilimler olurken Türkiye bilinen tavrının kararlılıkla devam ettiğini göstermekte ve Yunanistan'ın Ege Denizi'nde karasularını genişletme kararının bir "savaş nedeni" olduğunu beyan etmektedir.[60] Türkiye'nin Ege Denizi'nde karasularının genişletilmemesi gerektiği görüşüne dair resmi açıklamalar esas alındığında, adalar arasında ayrım yapılmadan Ege'de bulunun bütün adaların karasularının 6 milde kalması gerektiğini vurguladığı anlaşılmaktadır.

Ege Denizi'nde karasuları sorunu ile ilgili bir başka meseleden daha bahsetmek gerekir. Lozan Antlaşması ile kurulan komisyon tarafından küçük bir bölgede çizilen karasuları sınırı[61] ve Türkiye ile İtalya arasında 1932'de Meis Adası etrafında çizilen karasuları sınırı dışında, Ege Denizi'nde Yunanistan ile Türkiye arasında herhangi bir karasuları sınırı oluşturulmuş değildir.[62] Türkiye ve Yunanistan

[59] "Minister of Foreign Affairs N. Dendias' Intervention in the Parliamentary Debate on the Draft Law", Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, 19 Ocak 2021, https://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/minister-of-foreign-affairs-dendias-intervention-in-the-parliamentary-debate-on-the-draft-law-determining-the-breadth-of-territorial-waters-in-the-maritime-zone-of-the-ionian-and-the-ionian-islands-up-to-cape-tenaro-in-the-peloponnese-19012021.html, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2021).

[60] "Turkey Says Greece's Decision to Extend its Territorial Waters in Aegean is Cause of War", *Hürriyet Daily News*, 30 Ağustos 2020.

[61] Lozan Barış Antlaşması, 1925-1926 arasında çalışan Resmi Uluslararası Sınır Komisyonu kurmuş ve Komisyon kara sınırının denizde bittiği noktada sınırı belirlemiştir. İlgili harita için bkz. *LNTS*, No. 16 (1923) Cmnd. 1929.

[62] Kurumahmut, *Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*, s. 109, 113; F. A. Ahnish, *The International Law of Maritime Boundaries and the Practice of States in the Mediterranean Sea*, (Clarendon Press, Oxford: 1993), s. 266-67.

bu husus üzerinde fazlaca açıklama yapmasalar da Türkiye, yukarıda belirtilen sınırlar dışında Ege Denizi'nde iki ülkenin karasularını ayıran sınırın bulunmadığını ara sıra ifade etmektedir.[63] Bu durum iki taraf arasında bir karasuları sınırlandırma sorununun da yaşanabileceğini göstermektedir.

KARASULARI UYUŞMAZLIĞI KONUSUNDA TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI

1958 Deniz Hukuku Konferansı'nda Türkiye, Yunanistan gibi, karasuları için 3 mil sınırını desteklemişti. Türk delegasyonu uluslararası toplumun ekonomik ve ticari çıkarlarının daha geniş karasuları sınırlarından zarar göreceği görüşünü ifade etmiş[64] ayrıca İkinci BM Deniz Hukuku Konferansında da temelde ulaşım ve uçuş serbestliğinin korunması için 3 mil sınırının uygun olacağını ifade etmişti.[65]

Üçüncü BM Deniz Hukuku Konferansı'nda ise Türk heyeti kuralın ne olması gerektiğine dair ayrıntılı yorum ve önerilerde bulunmuştur.[66] 1958 Sözleşmeleri'nin en büyük eksikliklerinden birinin, özel niteliklere sahip denizler ve adalar için yeterli düzenlemenin sağlanamaması olduğunu ifade ederek karasuları sınırında bir genişlemenin mevcut sorunları artıracağı ve özel niteliklere sahip deniz alanlarında yeni sorunların doğmasına yol açacağını

[63] "Islands, Islets and Rocks in the Aegean Which Were Not Ceded to Greece By International Treaties", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/islands_-islets-and-rocks-in-the-aegean-which-were-not-ceded-to-greece-by-international-treaties.en.mfa, (Erişim tarihi: 7 Kasım 2020).

[64] Off. Rec. III, s. 41.

[65] Bkz. UNCLOS II, Third Meeting, Off. Rec. s. 41.

[66] UNCLOS III, Third Meeting, Off. Rec. I, par. 30, s. 169. Türk Heyeti başkanı, N. Yolga'nın beyanı: "The Turkish delegation is aware of the need to establish a uniform maximum limit to the territorial sea so as to fill in the gaps left by the 1958 and 1960 Conferences and put an end to the chaotic state of affairs which prevails", ibid., par. 33, s. 169.

vurgulamıştır.[67] Türkiye ayrıca konferansın sonuçta, bu tür özel durumlar için istisnai düzenlemelere izin veren daha esnek kurallar öngörmesi gerektiğini vurgulamıştır.[68] Dolayısıyla Türkiye 12 mil gibi bir üst sınır belirlense dahi, özel durumlar için açık istisnalar öngören hükümlerin ihdasının gerektiğini vurgulamıştır.[69] Bu bağlamda Türk heyeti birkaç devlet tarafından çevrelenen kapalı ya da yarı kapalı denizlerin durumuna özellikle işaret etmiştir.[70] Şüphesiz ki Türkiye'nin işaret ettiği özel durumların başında Ege Denizi gelmekteydi. Türk heyeti Ege Denizi'nin "dar bir deniz"[71] olduğuna dikkat çekmiş, karasularının genişletilmesinin yalnızca ulaşımla sınırlı olmayan birçok meşru çıkarın zarar görmesine yol açacağını vurgulamıştır.[72]

Üçüncü BMDHS'den sonra kabul edilen 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 3. maddesi karasuları için 12 deniz milini üst sınır olarak belirlemiştir. Türkiye'nin 3. maddenin yorumuna dair görüşleri daha önce ifade ettiği ve yukarıda değinilen görüşleriyle tutarlı görüşlerdir. Türkiye 3. maddeye kapalı ve yarı kapalı denizler gibi özel durumlar için açık istisnai hükümler konulmamış olsa da sözleşmenin diğer hükümleri aracılığıyla aslında söz konusu istisnaların getirildiğini ifade etmektedir.

Bu bağlamda 3. maddenin her şeyden önce üst sınır olan 12 milin altında kalan bütün sınırları yasal kabul ettiğini[73] ancak bu sınırlardan hangisinin bazı bölgelerde meşru sınır olduğunun be-

[67] UNCLOS III, Third Meeting, Off. Rec. I, par. 30, s. 169.

[68] UNCLOS III, Third Meeting, Off. Rec. I, par. 30, s. 169.

[69] UNCLOS III, Third Meeting, Off. Rec. II, par. 10, s. 115.

[70] UNCLOS III, Third Meeting, Off. Rec. I, par. 28, s. 168.

[71] Bkz. "N. Yolga'nın Beyanları", UNCLOS III, Third Meeting, Off. Rec. I, s. 169.

[72] UNCLOS III, Third Meeting, Off. Rec. I, par. 34, s. 169.

[73] Off. Rec., II., par. 10, s. 115. Ayrıca bakınız "The Statement made by Kırca on 9 December 1982", UNCLOS III, Off. Rec., XVII, s. 76; BBC SWB, EE/2160 B/4, 23 November 1994.

lirlenmesinde Sözleşmenin diğer ilkelerinin uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Sözleşmenin özellikle 300. maddesindeki "iyi niyet" ve "hakkın kötüye kullanılmaması" ilkelerinin, azami 12 mil karasuları genişliği kuralının uygulanmasına da hakim olan temel prensipler olduğunu ifade etmektedir. Sözleşmedeki bu ilkelerin, özel koşulların bulunduğu deniz alanları için daha dar sınırların meşru olacağını öngördüğünü ifade etmektedir.[74] Bu esas üzerinden Türkiye 3. madde ve 300. maddenin birlikte değerlendirilmesi ve uygulanması gerektiğini, Ege Denizi'nde 12 deniz mili karasuları sınırının BMDHS'nin ilgili hükümleriyle çelişeceğini vurgulamaktadır.

Türkiye BMDHS'ye taraf değildir. Bu nedenle konuyla ilgili yapılageliş hukuku, Ege karasuları meselesine uygulanacak hukuku oluşturmaktadır. Türkiye yapılageliş hukuku bağlamında ortaya koyduğu görüşlerinde, öncelikle karasuları sınırını belirlemenin ulusal bir düzenlemeyle yapılacak bir işlem olduğunu kabul etmekte ancak ulusal düzenleme ile belirlenen sınırın meşruiyetinin aynı zamanda uluslararası hukukun ilgili kurallarına göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.[75]

Bu bağlamda özel-kendine özgü coğrafi koşulları olan yarı kapalı denizlerde, karasularının genişletilmesi, kıyı devletlerinden birinin meşru ve hayati çıkarlarına zarar veriyorsa, 12 deniz mili genişlik meşruiyetini yitirebilecek bir genişlik olabilecektir.[76] Türkiye'ye göre BMDHS'de olduğu gibi uluslararası yapılageliş hukukuna göre tüm hak ve yükümlülükler "hakların kötüye kullanılmaması" ilkesine uygun bir şekilde yerine getirilmeli ve kullanılmalıdır. Ay-

[74] " Statement from the Turkish Foreign Ministry", içinde, BBC SWB, EE/2320 B/3, 3 June 1995.

[75] Hüseyin Pazarcı, *Ege'deki Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri, Hukuki Açıdan*, (Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara: 1984), s. 92.

[76] Pazarcı, *Ege'deki Deniz Sorunlarinda Türk ve Yunan Görüşleri, Hukuki Açıdan*, s. 92.

rıca yapılageliş hukuku, diğer hakların kullanımında olduğu gibi karasularının genişliğini belirleme hakkının da hakkaniyet ilkelerine uygun olmasını gerektirmektedir.[77] Bu temel ilkeler, belirli bölgelerde, özellikle Ege Denizi gibi yarı kapalı deniz alanlarında 12 milden daha dar sınırların kabul edilmesini hukuki bir zorunluluk haline getirmektedir.[78]

Türkiye'ye göre Ege Denizi'nde mevcut 6 milden daha geniş herhangi bir karasuları sınırı "hakkın kötüye kullanılması" anlamına gelecek ve hakkaniyet ilkesinin ihlali olacaktır.[79] Zira daha geniş karasuları, Ege Denizi'nde anlaşmalarla kurulan mevcut hassas dengeyi bozarak Türkiye'nin meşru ve hayati menfaatlerine ve haklarına ciddi zararlar verecek, ayrıca bir bütün olarak uluslararası toplumun çıkarlarını da zedeleyecektir.[80]

Karasularının genişletilmesi özellikle Ege Denizi'nin adalarla yoğun olan güney kesiminde açık deniz alanlarının neredeyse tamamen ortadan kalkmasına ve Yunanistan karasularına dönüşmesine yol açacaktır.[81] Muhtemel 12 mil durumunda, açık denizler yüzde 29,3 oranında azalarak yüzde 19,7'ye gerileyecek, kıta sahanlığı alanları yüzde 16,3'ten yüzde 8,27'ye gerileyecektir.[82] Bu durum ulaşım ve benzeri açık deniz serbestliklerinden yararlanma konu-

[77] Off. Rec., II, s. 115-116; Ayrıca bkz. Yüksel İnan ve Sertaç H. Başeren, *Status of Kardak Rocks*, (Ankara: 1997), s. 58.

[78] "The Statement made by Kırca on December 9, 1982", UNCLOS III, Off. Rec., XVII, s. 76.

[79] Bkz. "The Statement of the Turkish delegate Kırca at UNCLOS III", UNCLOS III, Off. Rec., XVII, s. 76.

[80] H. Kılıç, (ed), *Türkiye ile Yunanistan Arasında İmzalanan İkili Anlaşmalar, Önemli Belgeler ve Bildiriler*, (T.C. Dışişleri Bakanlığı Yunanistan Dairesi Baskanlığı, Ankara: 1992), s. 299-300.

[81] Özman, "Ege'de Karasuları Sorunu", s. 181.

[82] Bkz. "A Statement from the Foreign Ministry of Turkey on 19 January 1998"; Ayrıca bkz. www.mfa.gov.tr/maritime-issues---aegean-sea---the-outstanding-aegean-issues.en, "Background Note on Aegean Disputes", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-disputes.en.mfa, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2020).

sunda başta Türkiye olmak üzere diğer devletlerin haklarının sona ermesine yol açacaktır. Somut bir ifadeyle bir Türk bandıralı gemi bir Türk limanından bir başka Türk limanına Ege'de Yunan karasularından geçmeden ulaşamaz hale gelecektir. Ayrıca Türkiye, artık açık denizlerde veya üstündeki hava sahasında askeri manevralar yapamayacak, Türkiye ve diğer devletler tarafından yürütülen bilimsel araştırmalar dahi yapılamaz hale gelecektir.

Türkiye iki taraf arasında kabul edilen Madrid deklarasyonu ile Türkiye ve Yunanistan'ın hayati menfaatlerinin ve her iki devletin de tek taraflı eylemlerden kaçınması gerektiğinin teyit edildiğini, 6 mil karasularının ötesinde bir genişletmenin bu taahhüde de aykırı olacağını ifade etmektedir. Ankara meseleyi bir başka açıdan daha değerlendirerek Yunan karasularının 6 milin ötesine genişletilmesinin, *ipso facto* ve *ab initio* Türkiye'ye ait olan kıta sahanlığı alanlarının Türkiye'nin "kazanılmış haklar"ına aykırı bir şekilde Yunan karasularına dönüşmesine yol açacağını vurgulamaktadır.[83]

Ankara'nın bir diğer ve önemli hukuki argümanı Türkiye'nin Ege Denizi'nde 6 mil karasuları genişliğinin ötesindeki bütün sınırlara karşı "ısrarlı itirazcı" statüsüne sahip olduğudur. Uluslararası hukuk, bir kurala baştan beri ve sürekli (ısrarlı) bir şekilde itiraz eden devletin bu kuraldan muaf tutulmasını öngörmektedir.[84] Bu prensip temelinde Türkiye, 12 deniz mili bir hak haline gelmiş olsa bile, bu kuralın Ege Denizi'ne uygulanmasına baştan beri ve ısrarlı bir şekilde itiraz ettiğinden, Ege Denizi'nde uygulanamayacağını ifade etmektedir.[85]

[83] Pazarcı, *Ege'deki Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri, Hukuki Açıdan*, s. 92; " Özman, "Ege'de Karasuları Sorunu", s. 182.

[84] T. L. Stein, "The Approach of Different Drummer: the Principle of the Persistent Objector in International Law", *Harvard International Law Journal*, Cilt: 26, (1985), s. 457; L. Henkin, "International Law: Politics, Values and Functions", *Recueil des Cours*, Cilt: 216, (1989), s. 45, 66, 72; P. Weil, "Towards Relative Normatively in International Law?", *American Journal of International Law*, Cilt: 77, (1983), s. 434, 437.

[85] "The Statement of Kırca", Off. Rec., XVII, s. 76.

Özetle Türkiye hem BMDHS'nin hem de uluslararası yapılageliş hukukunun 12 deniz milini mutlak bir hak olarak düzenlemediğini, belirli prensipler çerçevesinde ve özellikle hakkın kötüye kullanılmaması ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde kullanılması gerektirdiğini ifade etmektedir. Ege Denizi'nin kendine has şartları çerçevesinde mevcut 6 deniz mili ötesindeki Yunan karasuları genişliği, bir yandan Türkiye'nin meşru ve hayati çıkarlarına diğer yandan uluslararası toplumun çıkarlarına zarar verecektir. Ayrıca Türkiye'nin ısrarlı itirazcı bir ülke olması nedeniyle Ege Denizi'nde mevut 6 deniz milinin ötesinde karasuları genişliği uygulanamayacaktır.

KITA SAHANLIĞI SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN ANLAŞMAZLIK

SORUNUN GELİŞİMİ VE TANIMI

1960'ların başlarında Ege'de petrol arama faaliyetlerini ilk başlatan ülke Yunanistan olmuş[86] Türkiye ise, Kasım 1973'te Ege'nin bazı bölgelerini kapsayacak şekilde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) 27 ayrı parselde petrol arama ruhsatı vermiştir. Ruhsatlar "Ege Denizi'nde Türk karasuları dışındaki kıta sahanlığı bölgelerine" atıfta bulunmuştur.[87]

Türkiye'nin kararına eklenen harita Ankara'nın ana karalar arasındaki orta çizgiyi kıta sahanlığı sınırlandırma çizgisi olarak gördüğünü ve Yunan adalarına kıta sahanlığı alanları öngörmediğini göstermekteydi. Yunanistan bu karara "Samothrace, Limnos, Aghios Eustaritos, Lesvos, Chios, Psara ve Antipsara adalarının yakınındaki Yunan kıta sahanlığı bölgelerine" tecavüz eden "tek taraflı

[86] A. M. Syrigos, The Status of the Aegean Sea According to International Law, Athens and Bruylant S. A., Sakkoulas Publication, 1998, s. 70; F. Köymen, "The Aegean Sea Continental Shelf Problem: Presentation of the Turkish Case", *International Business Lawyer*, Cilt: 6, (1978), s. 503.

[87] *Resmi Gazete,* 1 Kasım 1973.

sınırlandırma" olarak itiraz etti.[88] İtirazlara rağmen Çandarlı araştırma gemisi, ruhsatlı sahalarda arama faaliyetleri gerçekleştirdi. Türk hükümeti 2 Temmuz 1974'te TPAO'ya dört arama ruhsatı daha verdi. Böylece arama alanları kuzeyde Bozcaada civarından güneyde On İki Ada'ya kadar uzanan bölgeyi kapsamış oldu.[89]

1970'lerin başında bu gelişmelerle ilk kez ortaya çıkan kıta sahanlığı sınırlandırma uyuşmazlığı 1970'ler ve 1980'lerde gerçekleştirilen görüşmelerde bir çözüme kavuşturulamadı. Yunanistan anlaşmazlığın çözümü için 19 Ağustos 1976'da Uluslararası Adalet Divanına (UAD) tek taraflı başvuruda bulundu ancak Divan, yetkisizlik gerekçesiyle davaya bakmadı.

1980'lerin ortalarında kıta sahanlığı üzerinde iki taraf arasında yeni ve ciddi bir gerilim yaşandı. Yunanistan'da iktidardaki PASOK[90] hükümetinin Kuzey Ege Petrol Şirketi'ni (NAPC) kamulaştırması üzerine Türkiye, Yunanistan'ın bazı tek taraflı eylemler planladığını değerlendirerek[91] TPAO'ya Türk karasuları dışında ve Yunan adaları Midilli, Limnos ve Semadirek açıklarında petrol arama ruhsatı verdi. Karşılıklı bu iki hamle o dönemler "Mart Krizi" olarak adlandırılan bir krizin doğmasına ve sahada bazı fiili gerginliklerin yaşanmasına neden oldu. Bazı devletlerin girişimi ile sakinleşen[92] durum sonrasında iki ülke arasında yeni bir müzakere dönemi başlatıldı ancak bazı güven artırıcı önlemler üzerinde varılan uzlaşma dışında bir gelişme sağlanamadı.[93]

[88] Bkz. "Greek Note Verbale", 7 February 1974, in the Aegean Sea Delimitation Case, Pleadings s. 21-22.

[89] Karar No: 7/8594. *Resmi Gazete*, 18 Temmuz 1974.

[90] PASOK Yunanistan'da 1981 yılında iktidara gelmiş ve Türkiye ile ilişkilerde daha sert bir tavır sergilemiştir. Keesing's Contemporary Archives, (1983), s. 32588.

[91] Keesing's Contemporary Archives, (1987), s. 35129.

[92] Keesing's Contemporary Archives, (1987), s. 35129.

[93] Görüşmeler için bkz. Keesing's Contemporary Archives, (1987) s. 35683, 36117.

Açıkça görüldüğü gibi, Ege kıta sahanlığı sorunu Ege Denizi'nde 6 mil karasularının ötesinde Türkiye ve Yunanistan'ın kıta sahanlıklarını ayıracak sınırın belirlenmesi ile ilgilidir. İki tarafın 1976'da imzaladıkları Bern Anlaşması şartları uyarınca iki devlet Ege kıta sahanlığı ile ilgili herhangi bir girişimden veya eylemden kaçınma yükümlülüğünü üstlenmişlerdi. Bu yükümlülük bazı istisnai dönemler hariç olmak üzere, Ege kıta sahanlığı üzerine gerilim ve çatışmaların yaşanmasını büyük oranda engellemiştir.

Aşağıda göreceğimiz gibi[94] iki taraf arasında 2000'lerin başında başlatılan "istikşafi görüşmeler" sürecinin önemli konularından birisi de kıta sahanlığı uyuşmazlığı olmuş ancak bir ilerleme sağlanamadığı görülmüştür. İki ülke Ege Denizi'nde kıta sahanlığına ilişkin herhangi bir faaliyet gerçekleştirmekten kaçındığından, sorunun bir nevi dondurulduğu ancak hala bir çözüm beklediği vurgulanmalıdır.[95]

TÜRKİYE'NİN KITA SAHANLIĞI SORUNUNA YAKLAŞIMI

Ankara'nın yaptığı resmi açıklamalar ve yayınladığı ruhsat belgelerini gösterir haritalar temelinde değerlendirildiğinde Türkiye, Ege Denizi'nde kıta sahanlığı sınırının Türkiye ana kara kıyıları ile Yunan ana kara kıyıları arasında oluşturulacak bir ortay hat olmasını talep etmektedir.[96] Bu talep Ege'de bulunan Yunan adalarının birçoğuna, kendi karasularının ötesinde kıta sahanlığı verilmemesi gerektiğini de ifade etmektedir. Türkiye'nin, herhangi bir ruhsat haritası yayınlamadığı On İki Ada bölgesinde de Yunan adalarına karasularının ötesinde kıta sahanlığı/MEB alanı verilmemesini talep ettiği anlaşılmaktadır.[97] Nitekim bu durum Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de

[94] Bakınız aşağıda,"II. Ege Sorunları'nın Çözümüne Dair Günümüzdeki Durum".

[95] BBC SWB, EE/1902 B/5 22 January 1994.

[96] "Turkish *Note Verbale*," 27 February 1974, in Pleadings, s. 23-25.

[97] Bkz. "The Outstanding Aegean Issues", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/maritime-issues---aegean-sea---the-outstanding-aegean-issues.en.mfa, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2020).

Türk kıta sahanlığı alanlarını göstermek için hazırladığı ve 18 Mart 2019'da BM'ye sunduğu haritadan da anlaşılmaktadır.[98]

Türkiye söz konusu kıta sahanlığı talebini bir dizi hukuki gerekçeye dayandırmaktadır. Ankara, genel olarak adaların kendi kıta sahanlığı alanlarına sahip olma hakkının bulunduğunu kabul etmektedir.[99] Ancak Türkiye ve Yunanistan'ın hukuki görüşleri arasındaki farklılık, daha ziyade sınırlandırma hukukunun uygulanmasına dair ortaya çıkmaktadır.[100]

Türkiye, kıta sahanlığı sorununun ilk yıllarında, Üçüncü BM Deniz Hukuku Konferansı esnasında yaptığı açıklamalarla temel hukuki yaklaşımını ortaya koymuştur. Ankara, deniz alanlarının sınırlandırılmasının, hakça ilkeler temelinde, ilgili unsurlar dikkate alınılarak hakça bir çözüm bulacak şekilde yapılması gerektiğini ifade etmiştir.[101] Eşit uzaklık yöntemi de dahil hiçbir sınırlandırma tekniğinin zorunlu olmadığını[102] ilgili şartlar temelinde hakkaniyet prensipleri hangi yöntemin uygun olacağını öngörmekteyse onun uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.[103] UAD'nin 11 Eylül 1976 tarihli kararında Türkiye ve Yunanistan arasındaki "ihtilaflı alanların" Ege'de karasularının dışındaki bütün deniz alanını kapsadığını tespit ettiğini, dolayısıyla Ege Denizi'nin bütün şartlarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini de ifade etmektedir.[104]

[98] The Letter dated 18 March 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General. A/74/757.

[99] Türkiye'nin III. BM Deniz Hukuku Konferansı'nda ifade ettiği görüşlere bakıldığında bu görülebilir. Bkz. Turkish Proposal, Doc. A/CONF.62/C.2/L.55, Off. Rec., III, s. 230.

[100] The Statement of the Turkish Position by Ambassador S. Bilge, Berne, 31 January 1976, in Pleadings, s. 167, 168.

[101] The Proposal of Turkey. Doc. A/CONF.62/C.2/L.23. Off. Rec., III, s. 201.

[102] UNCLOS III, Off. Rec., II, par. 40. s. 158.

[103] UNCLOS III, Off. Rec., II, par. 39, s. 158.

[104] "Background Note on Agean Dispute", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-dispute.en.mfa, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2020).

Sonraki yıllardan günümüze kadar Ankara'nın yaptığı resmi açıklamalarda, Türkiye'nin hukuki görüşlerinin istikrarlı bir şekilde tekrar edildiğini ve detaylandırıldığını görmekteyiz. Türkiye, uygulanması gereken sınırlandırma hukukuna dair, sınırlandırmanın, hakkaniyet ilkelerine uygun olarak ve ilgili tüm koşullar dikkate alınarak anlaşma yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiği görüşünü tekrar etmektedir.[105] İlgili şartların neler olduğuna dair Türkiye'nin detaylı görüşlerinin de bulunduğu görülmektedir.

Bu bağlamda Türkiye, Ege Denizi'nde Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasında kurulan "denge"nin, söz konusu Yunan adalarına kıta sahanlığı alanı verilerek bozulmaması gerektiğini savunmaktadır.[106] Çıkarların dengesi ifadesinin ulaşım, güvenlik ve ticari çıkarlar gibi kapsamlı bir ilgili unsurlar listesini ifade eder şekilde kullanıldığı görülmektedir. Kıta sahanlığının, Ege Denizi'nde bütün haklar ve çıkarlar üzerinde etkisi olan bir mesele olduğunu ve hakça bir çözümün bulunabilmesi için Yunan adalarına karasularının ötesinde kıta sahanlığı alanları verilmemesi gerektiğini savunmaktadır.

Sonuç olarak Ankara, sınırlandırma hukukunun uluslararası yargı kararlarındaki detaylı yorumundan hareketle Ege'de mevcut kıyı uzunlukları ve hakça sonucun oluşturulması anlamında adaların etkilerinin azaltılması ya da ihmal edilmesi gibi birçok prensibe dayanarak, Türkiye'nin öngördüğü kıta sahanlığı sınırının hakkaniyete uygun sınır olduğunu ifade etmektedir.[107]

[105] "Background Note on Agean Dispute".

[106] "The Statement of Turkish Position by Ambassador S. Bilge", Berne, 31 January 1976, in Pleadings, s. 167-168; "The Statement of then the Prime Minister M. Yılmaz", BBC SWB, EE/2570 B/9, 26 March 1996.

[107] Detaylı bir inceleme için bkz. Yücel Acer, *The Aegean Maritime Disputes and International Law*, (Ashgate Publication, Aldershot, Burlington, Singapore, Sydney: 2003).

MEB SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN MUHTEMEL SORUN

MEB kavramı uluslararası hukuka BMDHS ile yerleşmiştir. Kavram sadece bir sözleşme hukukunun değil aynı zamanda uluslararası yapılageliş hukukunun bir parçası olarak değerlendirilmektedir. MEB, ilan eden kıyı devletine canlı ve cansız doğal kaynaklar üzerinde kapsamlı münhasır haklar vermekte ve karasularının ölçüldüğü kıyı çizgisinden itibaren 200 deniz mili mesafeye kadar ilan edilebilmektedir.[108]

Türkiye ve Yunanistan günümüze kadar Ege Denizi'nde MEB ilan etmemişlerdir. Ancak mevcut durum MEB ilanının Ege'de hiç gündeme gelmeyeceği anlamına gelmemektedir. Örneğin Yunanistan'ın ihdas ettiği "Hidrokarbonların Keşfi, Araştırılması ve Kullanılması ve İlgili Konular" başlıklı ulusal yasa MEB'e atıf yapmaktadır.[109] Üstelik Yunanistan'ın MEB ilan etmesi gerektiği yönünde kendi kamuoyundan da baskı gördüğü söylenebilir.[110] Türkiye günümüze kadar yalnızca Karadeniz'de MEB ilan etmiş, ancak Ege ve Doğu Akdeniz'de MEB ilan etmemiştir. MEB kavramı yalnızca Türkiye'nin Libya ile Doğu Akdeniz'e dair 27 Kasım 2019'da yaptığı sınırlandırma antlaşmasında kullanılmış, MEB uygulaması bir nevi sadece Libya'ya karşı kabul edilmiş gözükmektedir.

MEB ve kıta sahanlığı kavramları, hem içerik hem de genişlikleri bakımından benzerlikler göstermektedir. Bu nedenle kıta sahanlığı ve MEB alanlarının birlikte konu oldukları sınırlandırma

[108] Bkz. BMDHS, Madde, 57.

[109] Law 2288/1995, the Law Relating to the Exploration, Research and Exploitation of Hydrocarbons and Related Issues. A. Strati, "The Ratification by Greece of the UN Convention on the Law of the Sea', Leiden Journal of International Law, Cilt: 9, 1996, s. 110.

[110] Örneğin bkz. T.C. Kariotis, "Greek Fisheries and the Role of the Exclusive Economic Zone", *Greece and the Law of the Sea, Aegean Institute of the Law of the Sea and Maritime Law*, ed. T. C. Kariotis, (The Hague, Kluwer Law International, 1997), s. 206-212.

uyuşmazlıklarında, uluslararası mahkemeler her iki alan için tek bir sınır belirlemişlerdir.[111] Bu durum, şayet iki devlet Ege Denizi'nde MEB ilan ederlerse, kıta sahanlığı sorunu ile örtüşen bir sorun daha yaşayacaklarını göstermektedir. Her iki tarafın Ege Denizi'nde MEB ilan etmesi durumunda, Ege Denizi'ndeki kıta sahanlığı sorununun çerçevesi genişleyecek ve kıta sahanlığı/MEB sınırlandırması sorununa dönüşecektir.

SONUÇ

Şu ana kadar bahsedilen Ege sorunlarından ilk ortaya çıkanı olan kıta sahanlığının sınırlandırılması sorununun çözümüne dair tarafların ilk yaklaşımları görüşmeler yapma yönünde olmuştu. Türkiye, uluslararası hukuka göre "her iki ülkenin çıkarına olacak" bir çözüm bulmak için Yunanistan'ı müzakereye davet etmiş, yanıt olarak Yunanistan, uluslararası hukuk hükümlerine dayalı olarak iki ülke arasındaki kıta sahanlığı sınırlandırılmasına karşı çıkmayacağını ifade etmişti.[112] Sonunda hükümet liderleri 27 Haziran 1974'te bir araya gelmişler ve kıta sahanlığı sorunu Yunanistan ile Türkiye arasında ilk kez müzakere konusu olmuş ancak bir sonuç alınamamıştı.[113]

Temmuz 1974'te yeni bir aşamaya giren "Kıbrıs sorunu" konusundaki sürtüşmeler nedeniyle kıta sahanlığı sorununun çözümü daha da zor hale geldi. 1977'de iki ülke arasında daha fazla müzakere yapılmasına rağmen çözüme ulaşılamadı.[114] 1980'lerde Ege Denizi'nin kıta sahanlığı bölgelerinde yaşanan kriz, özellikle 1988'de yeniden bir müzakere sürecini başlattı. Ayrıca 1991'in sonlarına doğru Madrid'de yeniden başlatılan ve Ağustos 1993'te Oslo An-

[111] Bu içeriğe sahip birçok uluslararası yargı kararı mevcuttur. Örneğin bkz. Eritre-Yemen Deniz Alanları Sınırlandırma Davası Kararı, (17 Aralık 1999); Reports of International Arbitral Awards, Volume XXII s. 335-410, par. 132-135.

[112] The Greek *Note Verbale*, 24 May 1974, in, Pleadings, s. 25.

[113] Keesing's Contemporary Archives, (1974), s. 26667.

[114] Keesing's Contemporary Archives, (1979), s. 29936.

laşması ile devam eden barış süreci, daha ziyade gerginlikleri gidermeye odaklandı ve güven artırıcı önlemler üzerinde yoğunlaştı.

Türkiye'nin geçmiş yıllarda, kıta sahanlığı da dahil sorunların çözümünde uygulanacak yönteme ilişkin görüşünün esasını müzakere yönteminin oluşturduğu görülmektedir. Herhangi bir çözüm yolunun, taraf devletler arasında dostane bir atmosferin varlığını gerektirdiğini belirterek, Yunanistan ile Türkiye arasında ihtiyaç duyulan yeterli dostane ortamı oluşturmanın yolunun doğrudan diyalog ve görüşmelerden geçtiğini vurguladı.[115] İkili müzakereler sonucunda çözülemeyen sorun ya da sorunlar kalırsa, UAD gibi yargı kurumları da dahil, üçüncü tarafların dahil olduğu çözüm yöntemlerine başvurulmasının gerekli olabileceğini ifade etti.[116] Ayrıca Türkiye, iki taraf arasında Ege sorunlarının tanımına dair de bir anlaşmazlık bulunduğundan, bu temel sorunun çözümünün de diyalogdan geçtiğini ifade etti.[117]

İki taraf arasındaki düzensiz ve hatta rastlantısal devam etmiş çözüm süreci 2000'lerde beraber istikşafi görüşmeler adı altında düzenli bir yapıya kavuşturulabilmiştir. 12 Mart 2002'de Ankara'da yapılan ilk toplantı ile başlatılan bu süreç 2016'ya kadar 14 yıl boyunca devam ettirilebildi. Nispeten olumlu ilişkilerin mevcut olduğu 2002-2005 arasında 34 tur görüşme gerçekleştirilebildi ancak 2005-2010 arasında süreç yavaşladı ve yalnızca 8 tur görüşme gerçekleştirilebildi. 2016'ya kadar ise 18 tur görüşme daha gerçekleştirilebildi. 1 Mart 2016'da Atina'da yapılan 60. ve son tur görüşmelerle de süreç sona erdi. İstikşafi görüşmelerin içeriğinin gizli tutulması kararı alındığından, bütün bu süreç boyunca sağlanan ilerleme konusunda kamuoyuna açıklama yapılmadı.

[115] "The Press Release of the Turkish Foreign Ministry of 12 February 1998 Concerning the 'Peace Call to Greece.'"

[116] Örneğin bkz. 'The Statement of the Prime Minister of Turkey, Mr. M. Yılmaz Concerning the Peace Process on the Aegean Sea' 24 December 1996.

[117] "The Press Information Note of Turkey to Greece as to the Peace Initiative for the Settlement of the Aegean Disputes on 11 March 1998" 12 March 1998.

İki ülkenin Doğu Akdeniz'de deniz alanlarına dair son zamanlarda yaşadıkları gerginlik nedeniyle müzakerelerin yeniden başlatılması kararı alınmış ve istikşafi görüşmelerin 61. turu 25 Ocak 2021'de İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Yeniden başlayan sürece rağmen yine de dikkat çeken husus, iki ülke arasında Ege sorunlarına dair kapsamlı bir çözümün bulunmasına hala yakın olunmadığıdır.

Öncelikle Yunanistan'ın, Ege'de yalnızca kıta sahanlığı sorunu olduğu ve bunun da uluslararası yargı yolu ile çözülmesi gerektiği yaklaşımını ifade eden "tek sorun-tek çözüm" tutumunu hala devam ettirdiği görülmektedir.[118] Türkiye'nin tutumu ise 2002'de başlayan ve 60 tur yapılan istikşafi görüşmelerin devam ettirilmesi ve yalnızca kıta sahanlığı sorununun değil diğer bütün sorunların ele alması gerektiği yönündedir.[119]

Gelinen aşamada Türkiye uyuşmazlıkları çözmek için uluslararası hukukun ilgili kurallarını uygulamaktan yana olduğunu ve bunun da öncelikle müzakere yöntemi ile iki taraf arasında yapılması gerektiğini vurgulamaya devam etmektedir. Türkiye müzakerenin sadece BM Şartı'ndan kaynaklanan bir zorunluluk olmadığını, özellikle Ege Denizi anlaşmazlıklarının birbirleri ile bağlantılı olmaları nedeni ile "kapsamlı bir çözüm" bulabilmek ve "Ege Denizi'ndeki hassas denge"yi koruyabilmek için de en uygun yol olduğunu ifade etmektedir.[120]

[118] "Minister of Foreign Affairs Nikos Dendias' Statement Following his Meeting in Lisbon with the Minister of Foreign Affairs of Portugal".

[119] The Letter dated 21 August 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General. A/74/997–S/2020/826; "Turkey's Views Regarding the Settlement of The Aegean Issues", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/maritime-issues---aegean-sea---turkey_s-views-regarding-the-settlement-of-the-aegean-issues.en.mfa, (Erişim tarihi: 9 Kasım 2020).

[120] "The Letter dated 21 August 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General", A/74/997–S/2020/826; Turkey's Views Regarding the Settlement of The Aegean Issues. http://www.mfa.gov.tr/maritime-issues---aegean-sea---turkey_s-views-regarding-the-settlement-of-the-aegean-issues.en.mfa, (Erişim tarihi: 9 Kasım 2020).

Vurgulamak gerekir ki Türkiye müzakere yöntemine öncelik vermekle birlikte, bu yolu tek çözüm yöntemi olarak görmediğini, "kapsamlı ve kalıcı çözüme ulaşmak için her yola başvurmaya kararlı" olduğunu, bunun, uluslararası mahkemeler de dahil üçüncü bir tarafı sürece dahil eden çözüm yollarını da içerebileceğini ifade etmektedir.[121]

[121] "Turkey's Views Regarding the Settlement of The Aegean Issues", 9 Eylül 2020, http://www.mfa.gov.tr.

CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN DENİZ KUVVETLERİ/ DONANMA STRATEJİSİNDEKİ DÖNÜŞÜM: KIYI SAVUNMASINDAN AÇIK DENİZLERE

SERKAN BALKAN

Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MURAT YEŞİLTAŞ

Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

GİRİŞ

Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde kendisini daha açık bir biçimde gösteren deniz gücü olma noktasındaki stratejik kültürü 1081'de İzmir'de Bizans İmparatorluğu'na karşı ilk defa Türk donanması kuran Çaka Bey'e kadar dayandırılmaktadır. Bu uzun tarihsel geçmişe verilen belirgin atıf, söylemsel bir tarihsel süreklilik oluşturması bakımından da son derece önemlidir. Deniz Kuvvetleri tarafından bu tarih Türk Deniz Kuvvetlerinin kuruluş yıl dönümü olarak kabul edilerek kurumsal bir geçmişin pratik dışa vurumu olarak kendini gösterir ve kutlanır.[1] Ancak donanmanın 1081'den

[1] "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi", Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, https://www.dzkk.tsk.tr/ArsivAskeriTarih/icerik/deniz-kuvvetleri-komutanligi-tarihcesi, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

günümüze gerek stratejik kültür ekseninde gerekse de kurumsal düzeyde bir süreklilik gösterdiği söylenemez. Türk denizcilik tarihine ilişkin bir sorgulama yapıldığında, Selçuklulardan Osmanlı'ya aktarılan bir denizcilik kültürü ya da kurumsal bir donanma mirası söz konusu olmamıştır. Osmanlı devleti özellikle 1354'te Gelibolu Yarımadası'nın fethi sonrasında denizlere yönelik strateji geliştirmeye başlamış ve Gelibolu Osmanlıların denize açılmasının ilk başlangıç noktası olmuştur.[2] Edirne'nin de alınışı ile orduların Anadolu ile Avrupa arasında sevkine ihtiyaç duyulması, donanmanın daha fazla kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Böylece coğrafyanın da neden olduğu şartlar nedeniyle denize açılmak zorunda kalınmış ve giderek genişleyen ve derinleşen bir jeopolitik vizyon ile her dönem ordu içinde güçlü bir donanma bulundurma arzusu var olmuştur.

Osmanlı döneminin donanmanın stratejik kültürünün oluşması bakımından hayati bir önemi vardır. Osmanlı devletinin denizlere açılması sonrasında, Harbiye ve Bahriye, Padişah karşısında birbirine karşı herhangi bir hiyerarşik üstünlüğü olmayan müstakil birer kuvvet olarak teşkil edilmiş ve yapı buna göre kurulmuştur. Bu yapıda donanmanın başı 1324-1390 döneminde derya beyi, 1390-1867 döneminde kaptan-ı derya ve 1867-1922 döneminde bahriye nazırı olarak görev yapmıştır. Bu kapsamda Divanda ve Mecliste ordunun görüş ve haklarını harbiye nazırı[3] savunurken donanmanın görüş ve haklarını bahriye nazırı[4] gündeme getirmiştir. Deniz gücünün ve kara gücünün birbirine karşı hiyerarşik bir üstünlüğü olmadığı bu yapıda Cumhuriyet kurulana kadar 175 kaptan-ı derya veya kaptan paşa, sonrasında ise 41 bahriye nazırı görev yapmıştır.[5] Cumhuriyet kurulmadan önce

[2] İdris Bostan, *Osmanlı Akdenizi*, (Küre Yayınları, İstanbul: 2017), s. 31.

[3] Serasker, bugünkü savunma bakanı ve genelkurmay başkanı görevine denk düşen unvandır.

[4] derya beyi veya kaptan-ı derya

[5] Cem Gürdeniz, *Mavi Uygarlık : Türkiye Denizcileşmelidir*, (Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul: 2015), s. 223.

Kara Kuvvetleri için teşkil edilen yapı Cumhuriyet'in ilanından sonra da İkinci Dünya Savaşı'na kadar büyük ölçüde muhafaza edilmiştir.[6] Ancak aynı durum Deniz Kuvvetleri için söz konusu olmamış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni oluşturulan silahlı kuvvetler yapısında Deniz Kuvvetlerinin yerinin belirlenmesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Bunun sebepleri olarak şunlar sıralanabilir:

- Silahlı Kuvvetlerin yeni yapısının ağırlıklı olarak Milli Mücadele'nin kahraman generalleri tarafından oluşturulması ve sınır bütünlüğü odaklı stratejik bakışın vatan savunmasının esas unsuru olarak Kara Kuvvetlerinin belirlenmesi
- Hava Kuvvetlerinin yeni bir unsur olarak ortaya çıkarak isyan ve ayaklanmalarda başarılı bir şekilde kullanılması sonucu Kara Kuvvetlerinden sonra ikinci önemli kuvvet olarak ortaya çıkması
- Donanma inşa sürecinin dönem itibarıyla maliyetli bir süreç olması ve yeni kurulan Cumhuriyet'in ekonomik imkansızlıklarının güçlü bir donanma inşa edilmesi noktasındaki kapasite eksiklikleri.

Ayrıca Milli Mücadele esnasında denizci personel için yeterli kadro bulunmaması ve donanma gemilerinin Haliç'te enterne vaziyette bulunması nedeniyle hem donanma unsurlarının hem de denizci personelin Milli Mücadele'ye katılımı çok kısıtlı olmuş, birçok bahriye personeli Milli Mücadele'de görev alamamıştır. Milli Mücadele için Anadolu'ya geçen toplam denizci sayısı sadece 234 ile sınırlı kalmıştır.[7] Bu durum Milli Mücadele sonrası kurulan Si-

[6] M. Hikmet Bayar, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihçesi*, (Harp Akademileri Basımevi, İstanbul: 2009), s. 7-95.

[7] Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması Cilt: 4*, (Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul: 1984), s. 437-448; Figen Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması: Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi*, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2006), s. 76; M. Savaş Yaman, *Türk Kurtuluş Savaşı'nda T. B.M.M.'ye Bağlı Deniz Kuvvetleri Teşkilatının Kuruluşu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2019), s. 32.

lahlı Kuvvetler yapısında denizci personelin karar alma sürecinde yer almasını engelleyen bir faktöre dönüşmüştür.

Cumhuriyet döneminde belirginleşen stratejik kültürün oluşmasına kaynaklık eden gelişmeler bunlarla da sınırlı değildir. Özellikle Osmanlının son dönemlerinde yaşanan toprak kayıplarının da Cumhuriyet'in kurucu kadroları üzerinde yarattığı travmatik etki yeni Cumhuriyet'in stratejik kültürünü etkileyen ana unsurlardan biri haline gelmiştir.[8] Bu tarihsel jeopolitik travma sadece yönetici kadrolar üzerinde psikolojik bir etki ortaya çıkarmakla kalmamış aynı zamanda Cumhuriyet'in stratejik kültürünün şekillenmesine katkı sağlayarak, toprak bütünlüğü ve sınırların korunması hedeflerini dönemin güvenlik kültürünün merkezine yerleştirmiştir. Böylece toprak bütünlüğünün sağlanması ve sınırların korunması, Cumhuriyet'in birinci önceliğine yerleşerek, donanma kurumsal olarak geride kalırken Türkiye'nin deniz stratejisine yönelik oryantasyonu kara odaklı stratejik oryantasyon nedeniyle geride kalmıştır. Bu stratejik perspektif dış politika pratiklerine de doğrudan yansımış ve erken Cumhuriyet kadroları sınır anlaşmalarına odaklanarak toprak bütünlüğünün sağlanmasına yoğunlaşmıştır.[9]

Tüm bu sebepler Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Deniz Kuvvetlerinin askeri doktrindeki yerini sınırlandıran ve savunmacı bir konsept üzerine inşa edilmesini sağlayan faktörler olmuştur. Böylece Deniz Kuvvetleri, Kıbrıs krizine kadar kıyı savunması yapabilecek bir askeri konsept üzerine inşa edilmiştir. Donanmanın Türkiye'nin kapsamlı stratejik oryantasyonunda güç aktarımı yapabilecek bir güce dönüşmesi ise ancak Kıbrıs ile birlikte mümkün olabilmiştir. Kıbrıs Barış Harekatı ile Akdeniz'e geri dönen Deniz Kuvvetleri 1990'lar ile birlikte "Açık Denizlere Doğru" stratejisini

[8] Gürdeniz, *Mavi Uygarlık,* s. 318

[9] Malik Müfti, *Daring and Caution in Turkish Strategic Culture: Republic at Sea*, (Palgrave McMillan, Londra: 2009), s. 18-19.

ortaya koyarak denizlere açılma arzusunu daha fazla dile getirmeye başlamıştır. 2000'lerde Türkiye'nin izlemeye başladığı aktif dış politika ise, Deniz Kuvvetlerinin uzak denizlere açılma arzusu ile kesişerek donanmanın önünü açmış, savunmadan ofansif bir konsept üzerine inşa edilen bir deniz stratejisini pekiştirmiştir. Cumhuriyet tarihinde hiçbir zaman olmadığı kadar aktif kullanılan Deniz Kuvvetleri 2015'e gelindiğinde, "Ana vatanda güvende olmak için, denizde güçlü olmak; dünyada söz sahibi olmak için, tüm denizlerde var olmak" stratejik söylemi bağlamına oturtulmuş ve daha kapsamlı bir stratejik söylem tedavüle sokulmuştur. Böylece Deniz Kuvvetlerinin jeopolitik tahayyülü giderek genişleyerek kıyı savunmasını aşan bir hal almıştır.

Bu makale, Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren Deniz Kuvvetlerinin stratejisindeki dönüşüme odaklanmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminden günümüze Deniz Kuvvetlerinin stratejisinin oluşumu, gelişim ve mevcut durumu üç farklı dönemde ele alınabilir. İlk dönem 1923-1949 arasını kapsayan ve ağırlıklı olarak kıyı savunmasına odaklanan stratejik konseptin etkin olduğu dönemdir. İkinci dönem, Deniz Kuvvetlerinin müstakil bir kuvvet olarak kurulması ile başlayıp Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar olan 1949-1991 arasını kapsayan stratejik uyanış dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde Deniz Kuvvetlerinin kıyı savunmasında önce Karadeniz'e sonra Akdeniz'e yeniden açılmasına yönelik daha kapsamlı stratejik konsept hayata geçirilmiştir. Son dönem ise 1991'den günümüze kadar olan döneme işaret etmekle birlikte, Deniz Kuvvetlerinin Türkiye'nin stratejik yeniden oryantasyonu bağlamında Türkiye'nin değişen jeopolitik vizyonunun bir parçası olarak stratejik genişlemesini kapsamaktadır. Klasik Türk Deniz Harp Tarihi yazımında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren deniz gücüne çok önem verildiği ve Deniz Kuvvetlerinin Genelkurmay çatısı altında diğer kuvvetler ile birlikte Cumhuriyet kurulduğu andan itibaren

bir bütünün uyumlu bir parçası olarak görev yaptığı vurgulanmaktadır. Söz konusu argüman ikincil kaynaklar kullanarak yapılan çalışmalarda da tekrar etmektedir. Birbirini tekrar eden bu yazımların, sadece resmi tarih kitapları üzerinden araştırma yaptıkları ancak TBMM tutanaklarını, İngiliz arşivlerini ve Deniz Kuvvetleri dergilerini taramadıkları görülmüştür. Bu makale bahse konu kaynaklardan da faydalanarak, Türk Deniz Kuvvetlerinin stratejisindeki tarihsel dönüşümü yeni bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır.

JEOPOLİTİK KAYGI: 1919-1949 KIYI SAVUNMASI DÖNEMİ

Türkiye'nin deniz stratejisinin ilk evresini 1919-1949 dönemi oluşturmakta ve temel olarak kıyı savunmasına odaklanmıştır. Bu stratejinin benimsenmesi ve uygulamasını üç bağlamda ele almak mümkündür. Birincisi kurumsal bağlamdır ve donanmaya ilişkin erken dönem yöneticilerinin Kara Kuvvetlerinin güçlendirilmesi, Hava Kuvvetlerinin de öneminin artmasına yönelik stratejik vizyonudur. İkincisi ise bu dönemde anayurdun, sınırların ve kıyıların korunmasına yönelik savunmacı bir askeri doktrinin hakim olmasıdır. Nitekim 1919-1949 döneminde Türkiye'nin tehdit algısını şekillendiren mücavir coğrafyada yaşanan gelişmeler Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir stratejik oryantasyon benimsemesine neden olmuştur. Üçüncü bağlam ise bu döneme damgasını vuran jeopolitik kaygının Yunanistan ve İtalya gibi deniz alanlarından genişlemeci politikalar izleyen ülkeler nedeniyle derinleşmesidir. Bu endişe Türkiye'nin Deniz Kuvvetlerine önem vermesi gerektiğini göstermiş ancak bu durum İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde mümkün olmaya başlamıştır.

Bu döneme damgasını vuran stratejik söylemin şekillenmesine kaynaklık eden en önemli unsurların başında Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında içinde bulunduğu jeopolitik ortamdır.

Milli Mücadele'nin tamamlanması ile itilaf devletlerinin Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye ana karasında başlattığı işgal sona ermiş, ancak Cumhuriyet kurulduğunda çevre denizlerindeki riskler ülke güvenliğini yakından tehdit etmeye devam etmiştir. Kıbrıs Adası İngiliz kontrolündeyken On İki Ada'nın egemenliği İtalya'ya bırakılmıştı. Adalar Denizi'ndeki (Ege) adaların büyük bir kısmı ise Yunanistan egemenliğine girmiştir. Boğazların yönetimi uluslararası bir komisyona verilirken çevresi silahsızlandırılmıştır. Öte yandan Karadeniz'de de Sovyet Rusya tehdidi devam ederken[10] Türkiye, On İki Ada'nın bir kısmının Yunanistan'a verilmesi karşılığında Yunanistan'ın da İtalya'ya destek vererek Anadolu'nun yeniden işgal edilmesinden çekindiği bir endişeye sahiptir.[11] Bu dönemde İtalyan Başbakan Mussolini, Venizelos'a Yunanistan'ın kabul ettiği Lozan Antlaşması'nın Yunanistan'ın dezavantajına olduğunu belirtmiş ve anlaşmanın revizyonu için ısrar etmesi gerektiğini vurgulamıştı.[12] Bununla birlikte Yunanistan, İngiltere'nin Atina Büyükelçisine, Asya topraklarına geri dönme veya İstanbul'u hedef alma gibi bir niyetleri olmadığını ancak Doğu Trakya'nın işgal edilmesini düşünülebileceğini belirtmesi[13] Türkiye'nin jeopolitik endişelerini derinleştirmiştir. Özellikle İtalya ve Yunanistan'ın Türkiye aleyhine genişleyici stratejik tutumu, dönemin Harp oyunlarında Rusya'ya ilave olarak İtalya ve Yunanistan'ın da tehdit olarak kabul edilmesine sebep olmuştur.[14]

Böylesi bir tehdit ortamının oluşması, Türkiye'nin ana karayı muhafaza etmeye yönelik toprak bütünlüğü stratejisine öncelik

[10] Müfti, *Daring and Caution in Turkish Strategic Culture,* s. 15.

[11] The National Archive, FO 286/1029, 12 January 1928.

[12] The National Archive, FO 286/1098/50, 14 January 1931.

[13] The National Archive, FO 286/1029, 28 February 1928.

[14] Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939): Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, (Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2014) s. 147.

verilmesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönemde iç isyan ve ayaklanmaların[15]oluşturduğu tehdit de göz önüne alındığında, tüm iç ve dış tehditler ile mücadele edebilecek esas kuvvet olarak Kara Kuvvetleri görülmüştür. Öte yandan Milli Mücadele'nin ağırlıklı olarak Kara Kuvvetleri personeli ile verilmesi sonucu, Cumhuriyet'in yeni silahlı kuvvetler yapısı Kurtuluş Savaşına katılmış karacı personel tarafından Kara Kuvvetleri üzerine kurulmaya başlanmıştır. Bu sebeple "vatan savunmasında" öncelikli unsur Kara Kuvvetleri olarak belirlenmiştir.[16] Deniz gücünün ikinci plana itilmesinin arkasındaki stratejik mülahazaların bir başka ayırt edici boyutu ise hava gücünün oyun değiştirici bir unsur haline dönüşmüş olmasıdır.

Bu kapsamda Hava Kuvvetlerinin askeri doktrindeki yeri ile ilgili yayımlanan ilk doküman Genelkurmay Başkanlığı tarafından 1926'da bastırılan *Hava Kuvveti Rehberi*'ne[17] göre kara ordusunun esas kuvvet olduğu, hava ve deniz gücünün ise yardımcı bir unsur olarak ele alındığı görülmektedir. Bahse konu rehberde, iki yardımcı unsur olarak görülen Hava ve Deniz Kuvvetlerinin de kıyaslaması yapılmıştır. Buna göre deniz ordusunun önünde sahillerin bir engel oluşturması, karaya çıkıp görevini devam ettiremediği, bir memleketin içlerine kadar giremediği fakat hava ordusunu hem denizde hem de karada engelleyecek hiçbir kuvvetin bulunmadığı vurgulanarak, Hava Kuvvetlerinin daha önemli olduğu anlatılmıştır.[18]

[15] Şeyh Said İsyanı, Ağrı İsyanları, Dersim İsyanı, Nasturi Ayaklanması vb.

[16] Milli Müdafaa Encümeni tarafından Meclise sunulan rapor. T.B.M.M 2. Dönem 11. Cilt 25. Birleşim, 22 Aralık 1924, s. 218.

[17] Hava Kuvveti Rehberi 1926'da Genelkurmay Başkanlığı tarafından İstanbul Askeri Matbaası'nda bastırılmıştır. Eski Hava Kuvvetleri İbrahim Fırtına'nın *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları: 1922-1930* kitabının 2009 yılındaki ilk basımında bahse konu rehberin Hava Kuvvetleri Arşivlerinde bulunamaması sebebiyle yayımlanamamıştır. Ancak daha sonra arşivlerde bulunan rehber 2018'deki ikinci basımda yayımlanmıştır.

[18] H. İbrahim Fırtına, *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları: 1922-1930*, (Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul: 2018), s. 258-291.

Hava Kuvvetlerinin ön plana çıkmasında etkili bir diğer husus da İngilizler tarafından Hava Kuvvetlerinin başarılı bir şekilde sahada kullanılması olmuştur. 1920'de Irak'ta, İngiltere'ye karşı Şii aşiretlerin ayaklanması ile başlayan isyan kısa sürede ülkeye yayılmış, ancak üç ay sonrasında İngiliz Hava Kuvvetlerince şiddetli bir şekilde bastırılmıştı. İsyan bastırıldıktan sonra da İngilizler 1921 ilkbahar aylarına kadar sürecek olan operasyonlarına devam etmiş ve bu süreçte yoğun bir şekilde kullanılan uçaklar sayesinde başarıya ulaşmıştı.[19] Çatışmalarda 6 bin Iraklı karşısında sadece 500 İngiliz ve Hint askeri hayatını kaybetmişti.[20] Bu çatışma, uçakların isyan bastırmada ne kadar başarılı olabildiğini gösteren ilk olaylardan biri olmuş, Cumhuriyet'e karşı oluşabilecek isyanlar ve gelecekte yaşanabilecek tehlikeler için kullanımı uygun bir stratejik araç olarak Cumhuriyet'in yönetici kesiminin dikkatini çekmiştir.

Özellikle Atatürk, Hava Kuvvetlerinin öneminin millet nezdinde hep canlı tutulması gerektiğini vurgulamıştır.[21] Güçlü bir hava kuvveti ortaya çıkarmak için yapılan yardımların artırılması bizzat Atatürk tarafından talep edilmiştir.[22] Uluslararası alanda ve yurt içinde yaşanan gelişmeler sebebiyle savunma araçlarının artırılması gerektiği, bu kapsamda güçlü bir hava kuvvelerinin hayati önem arz ettiği yine Atatürk tarafından vurgulanmıştır.[23] Bu dönemde Deniz Kuvvetlerinin önemsiz görülmesine dair en çarpıcı örnek ise Hava Kuvvetlerinin gelişimi için Donanma Cemiyeti'nin kapatılarak tüm mal varlığı ve gelir sağlayan tüm imkanlarının 12 Aralık 1925'te Tayyare Cemiyetine aktarılmasına karar verilmesi ol-

[19] Falleh A. Jabar ve Hosham Dawod, *Aşiretler ve İktidar*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul: 2013); Barlas ve Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939),* s. 96.

[20] Ali Balcı, *Ortadoğu ve Postkolonyalizm*, (Pınar Yayınları, İstanbul: 2018), s. 19.

[21] T.B.M.M. 5. Dönem 20. Cilt 1. Birleşim, 1 Kasım 1937, s. 8.

[22] T.B.M.M. 5. Dönem 13. Cilt 1. Birleşim, 1 Kasım 1936, s. 6.

[23] T.B.M.M. 5. Dönem 6. Cilt 1. Birleşim, 1 Kasım 1935, s. 3.

muştur.[24] Kara ve Hava Kuvvetlerinin askeri doktrindeki öneminin artması bütçeden aldıkları ödeneğin de Deniz Kuvvetlerine oranla daha fazla olmasına sebep olmuştur (Grafik 1).[25]

Grafik 1. Kuvvetlere Yapılan Harcamalar (1929-1942, Lira)

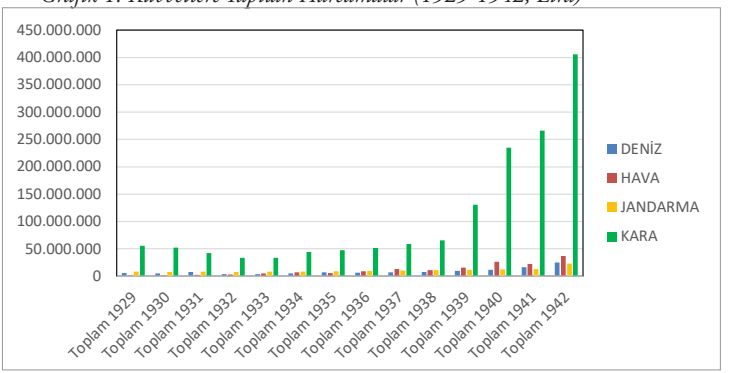

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı resmi verilerine göre hazırlanmıştır.[26]

Özellikle 1932 sonrası Kara Kuvvetlerine ayrılan ödenek giderek yükselmiş, Hava Kuvvetlerine ve Jandarmaya ayrılan ödenek ise Deniz Kuvvetlerini geçmiştir. Zaten Cumhuriyet ilan edilmeden yaklaşık bir ay önce Mecliste okunan icra vekilleri programında bahriye için öngörülen bütçede, kapsamlı bir bahriye programı düşünülmediği ve bu kapsamda ilk etapta savunma konseptli deniz unsurunun temin edilmesi planlanmıştır.[27] Atatürk de 1 Kasım 1924'te Meclisin açılış toplantısında Bahriyenin esaslı ve cid-

[24] T.B.M.M. 2. Dönem 20. Cilt 23. Birleşim s. 98-99.

[25] Yıl başında ayrılan bütçeden ziyade, yıl sonunda kuvvet bazında yapılan harcamalar dikkate alınmıştır. Örneğin hava kuvvetleri için yıl başında ayrılan ödenek yaklaşık 900 bin lira iken ek ödeneklerle birlikte 1932 yılının sonunda yaklaşık 3 milyon lira 1933 sonunda yaklaşık 5 milyon lira harcandığı tespit edilmiştir. Bu sebeple tablolar o yılın sonunda ek ödenek tahsisleri ile birlikte kuvvet bazında yapılan toplam harcamalar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

[26] "Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2019): Kuruluşlar İtibarıyla Bütçe Ödenekleri ve Harcamaları", Hazine ve Maliye Bakanlığı Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü, https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/02/4_kurumlar.xls, (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2020).

[27] T.B.M.M. 2. Dönem 1. Cilt, 14. Birleşim, 5 Eylül 1923, s. 426.

di bir biçimde geliştirilmesi gerektiği ancak memleketin gücünün üzerinde hayallerden de uzak durmak gerektiğini vurgulayarak[28] büyük bir donanma inşasından kaçınılacağı sinyalini vermiştir. Bu kapsamda savunma konseptine dayalı ve maliyeti ucuz olan mayın gemisi ile stratejik silah olan denizaltı iki ana deniz unsuru olarak ön plana çıkmıştır.

O dönem denizaltılara harbe hakim olacak bir silah olarak bakılmış,[29] sadece periskobundan tespit edilebilmesi ve periskop mesafesinin sadece gözle tahmin edilebilmesi onu rakipsiz bir deniz unsuru haline getirmişti. Denizaltı ile mücadele edebilecek güçte bir silah henüz bulunamamıştı.[30] Gündüz görünmeden yaklaşıp torpido atabilmesi, baskın özelliği, her sınıf gemi tipine hücum edebilmesi onu diğer gemi tiplerinin önüne çıkartmış, himaye kuvveti bulundurulmasına gerek kalmaması kuvvet tasarrufu sağlamıştır. Tüm bu hususlar deniz kuvvetleri küçük ve ekonomisi sınırlı olan devletler için denizaltıların kıyıları koruma noktasında en uygun silah olduğunun düşünülmesine yol açmıştır.[31] Ayrıca denizaltı temininin büyük tonajlı muhrip teminine göre daha kolay ve ucuz olması,[32] Cumhuriyet'e ilk kazandırılan gemilerin denizaltılar olmasına sebep olmuştur. Denizaltının yanında savunmada diğer önemli bir unsur olarak mayın silahı ön plana çıkmıştır.[33] Denizaltıların istenilmeyen yerlere girmesinin engellenmesi için mayın ve ağ manialarına

[28] T.B.M.M. 2. Dönem 10. Cilt 1. Birleşim, 1 Kasım 1924, s. 2.

[29] Yüzbaşı Süreyya, "Tahtelbahirler Harp Gemilerine Karşı Nasıl Kullanılmalıdır?", *Deniz Mecmuası*, Sayı: 311, (1929), s. 4.

[30] Abdurrahman Şeref, "Denizaltı Gemisi Avcılığı Hakkında Umumi Bir Tetkik", *Deniz Mecmuası*, Sayı: 329, (1933), s. 249-221.

[31] Osman Nuri, "Tahtelbahir ve Göreceği İşler", *Deniz Mecmuası*, Sayı: 312, (1929), s. 75-83.

[32] Barlas ve Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939),* s. 95.

[33] H. Sami, "Büyük Harpte Mayinler", *Deniz Mecmuası*, Sayı: 312, (Mart 1929), s. 103-140

güvenilmiş, boğazların da mayınlarla korunmasının denizcilik açısından yeterli olduğu düşünülmüştür. Grafik 2'de Cumhuriyet'in kurulması sonrası temin edilen denizaltı ve mayın gemilerinin sayıları görülebilmektedir.

Grafik 2. Gemi Sayıları (1923-1949)

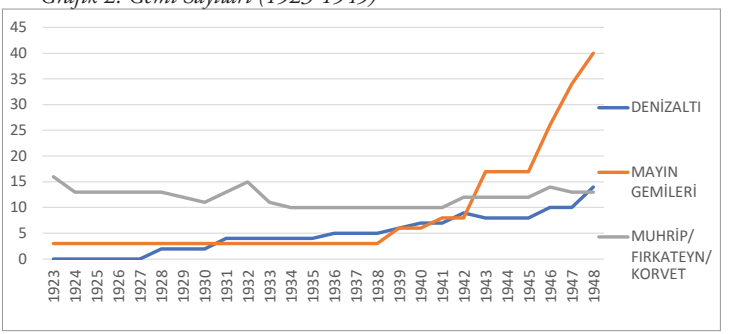

Kaynak: Afif Büyüktuğrul, *Cumhuriyet Donanmasının Kuruluşu Sırasında 60 Yıl Hizmet (1918-1977) Cilt 1*, (Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul: 2005), s. 48.

Grafik 2'de de görüldüğü gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ağırlıklı olarak mayın ve denizaltı gemisi temin edilmiştir. Osmanlı donanmasından miras olarak kalan büyük tonajlı gemilerden ise onarılabilenler donanmaya katılmış, onarılamayanlar ise hurdaya ayrılmıştır. Bu sebeple yine ilk yıllarda büyük tonajlı gemilerin sayısında ciddi bir düşüş yaşanmış, ilerleyen yıllarda da sayılarında büyük bir artış görülmemiştir.

Savunma ağırlıklı bir donanma inşa edilmesi sebebiyle çevre denizlerindeki güvenlik problemlerinin anlaşmalarla giderilmesi en iyi çözüm olarak görülmüştür. Bu kapsamda ilk olarak Yunanistan ile 30 Ekim 1930'da "Türk-Yunan Deniz Kuvvetlerinin Tahdidine Dair Protokol" imzalanmıştır.[34] Buna göre iki ülke altı ay önceden birbirine haber vermeden yeni gemi sipariş edilmeyeceği konusun-

[34] BCA 15-80-1-2, Kutu 15 Gömlek 80 Sıra 14, "Türk-Yunan dostluk, tarafsızlık ve hakem andlaşmasıyla, buna bağlı olarak Türk-Yunan Deniz Kuvvetlerinin tahdidine ait protokolün tasdiki", 22 Aralık 1930.

da anlaşmıştır. Benzer bir anlaşma Rusya ile de 7 Mart 1931'de imzalanmıştır.[35] Böylece Adalar Denizi ve Karadeniz'de donanma inşa etme yarışına girmekten kaçınılmıştır. Ancak Akdeniz'deki statükonun Yunanistan ve Karadeniz'deki statükonun Rusya lehinde korunduğu görülmektedir. Doğu Akdeniz'deki İtalyan tehdidine karşı ise İngiltere ve Fransa ile 14 Eylül 1937'de Nyon Antlaşması imzalanmıştır.[36] Böylece İtalyan tehdidi dengelenmeye çalışılmış ancak Türkiye sorumluluk sahası olarak Akdeniz'i kabul etmeyerek sadece kendi karasularını kabul etmiştir. Böylece Türkiye Doğu Akdeniz'den çekildiğini sadece karasularının güvenliğiyle ilgilendiğini resmi bir anlaşmayla tasdiklemiştir.[37] Çevre denizlerinde güvenliğine direkt olarak etki edecek bir gelişme olarak da boğazların egemenliği, artan İtalyan tehdidi sonrası 20 Temmuz 1936'da Montrö Antlaşması ile Türkiye'ye geçmiştir.[38] Çevre denizlerin güvenliği anlaşmalarla sağlanınca, inşa edilen küçük çaplı donanma boğazların güvenliği için kullanılmıştır. Ancak boğazların sorumluluğu Müstahkem Mevki Komutanlıklarında kalmaya devam etmiştir. Böylece donanma boğazların gerisinde Marmara denizinde pasif savunmada kalmıştır.

Türkiye'nin toprak bütünlüğüne odaklı stratejisi kapsamında kara sınırlarının gerisine çekilmesi ve çevre denizlerde güvenliğini anlaşmalarla kapsamlı bir donanma inşa programı başlatmadan sağlamaya çalışması, Yunanistan'ın genişlemeci politikasını uygu-

[35] Süruri Akalın, "Sevkulceyşi Bir Manevranın Teselsül ve Tehavvülü", *Deniz Mecmuası*, Sayı: 353, (1939), s. 38.

[36] "Nyon Anlaşmasının Maksadı ve Onun Yüklediği Mükellefiyet Hududu Dahilinde Kalmak Şartı ile Anlaşmalar Akdi için Hükümete Salahiyet Verilmesi Hakkında Kanun", *T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 3713, 20 Eylül 1936, s. 8730.

[37] Dönemin karasularının uzunluğunun 3 mil olduğu göz önüne alındığında deniz kuvvetlerinin sorumluluk alanının kıyı savunması ile sınırlı tutulduğu daha iyi görülebilecektir.

[38] "Boğazlar Mukavelesi Dün Akşam İmzalandı", *Cumhuriyet*, Sayı: 4377, 21 Temmuz 1936, s.1

layabilecek yer olarak denizlere odaklanmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin boğazların egemenliğini devralması ve boğaz önü adalarını silahlandırma hakkı kazanması[39] Yunanistan'ın revizyonist politikalar izlemesini beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin Eylül 1936'da Milletler Cemiyeti'nde gerçekleştirilecek Hatay oturumuna odaklandığı bir dönemde,[40] Yunanistan 17 Eylül 1936'da Adalar Denizi'ndeki kara suları sınırını 3 milden 6 mile çıkardı. Böylece Adalar Denizi'ndeki uluslararası suların oranı yüzde 75'ten yüzde 49'a düşerek bu denizin yaklaşık yarısı Yunanistan egemenliğine girmiştir.[41] Balkan Antantı ve Venizelos dönemi ile yakalanan dostluk havasının devam etmesi sebebiyle Yunanistan'ın bu hamlesine tepki gösterilmedi.[42] Bu gelişme dönemin gazetelerinde haber niteliği kazanmamış[43] ve Mecliste de gündeme gelmemişti.[44] Ancak bu ileride Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanacak problemlerin temelini teşkil etmiştir. Türkiye, Yunanistan'ın bu hamlesine tam yirmi sekiz yıl sonra 1964'te kendi karasularının uzunluğunu da 6 mile çıkartarak cevap verebilmiştir.[45] Ancak bu kararla Türkiye'nin denizlerdeki egemenlik hakkı sadece yüzde 1 artabilmiştir.

Nyon Antlaşması ile Türkiye kendi karasularını korumayı taahhüt etmişti ancak İkinci Dünya Savaşı tehdidinin ortaya

[39] Boğazların ve boğaz önü adalarının askerden arındırılması hükmü Lozan ile kara bağlanmıştı ancak Montrö Antlaşması ile bu hüküm ortadan kalkmış oldu.

[40] "Türk İskenderun ve Türk Antakya Milletler Cemiyetinde Konuşuluyor", *Yeniyol*, Sayı: 2207, Trabzon, 30 Eylül 1936, s. 1.

[41] Cihat Yaycı, *Yunanistan Talepleri: Ege Sorunları Soru ve Cevaplarla*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2020), s. 20-56.

[42] Yücel Acer, *The Aegean Maritime Disputes and International Law*, (Routledge, Londra: 2003), s. 30.

[43] 1 Temmuz 1936-1 Aralık 1936 arasındaki *Yeniyol, Yeniasır, Ulusal Birlik, Cumhuriyet, Ulus, Türksözü, TAN, Son Posta, Haber, Kurun, Anadolu, Akşam* gazeteleri taranmıştır.

[44] T.B.M.M. 5. dönem 2 ve 3. yasama yılı tutanakları taranmıştır.

[45] "Karasuları Kanunu", *T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 11711, 25 Mayıs 1964, s. 49.

çıkması ile birlikte donanma giderek Marmara Denizi'ne kapanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Karadeniz'de Sovyet gemilerinin, Adalar Denizi'nde ve Boğaz'ın yakın sularında Alman gemilerinin yoğun mayın faaliyetleri sebebiyle donanma Marmara Denizi dışına çıkarılmamıştır.[46] Bu süreçte donanmanın öncelikli görevi boğazların gerisinde pasif savunmada kalmak olarak belirlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında savunmanın daha da ön plana çıkmasıyla İngiltere Deniz Kuvvetlerinden teknik yardım alınmış,[47] 1941'den itibaren boğazların savunması amacıyla İngiltere'den ağ gemisi ve malzemeleri temin edilmiştir. [48] Ayrıca Boğaz'a denizaltıların kaçak girişini engellemek amacıyla erken uyarı akustik sistemleri İngiltere'nin yardımıyla yerleştirilmiştir.[49]

Deniz Kuvvetlerinin giderek Marmara Denizi'ne kapandığı ve pasif savunma ağırlıklı bir yapıya dönüştüğü ortamda, Hava Kuvvetlerinin önemi ise giderek artmaya devam etmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve hava gücünün şaşırtıcı etkisinin ortaya çıkmasından sonra donanmaların Hava Kuvvetlerine karşı başarılı olamayacağı,[50] 1941'de Girit'in havadan indirilen birlikler ile işgal edilmesi ile de Deniz Kuvvetlerine artık gerek olmayacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır.[51] Bu sebeple Türk Hava Kuvvetleri müstakil bir kuvvet olarak 1944'te kurulmasına

[46] Donanma sadece iki kez Marmara Denizi dışına çıkmıştır. 1945 başında Yalta Konferansı kapsamında Kırım'a giderken ve İngiltere'den deniz yolu ile dönen Irak kralının Adalar Denizi'nde karşılanıp refakat edilmesi için. Detaylar için bkz. Mustafa Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği*, (Kastaş Yayınları, 2011), s. 258.

[47] The National Archive, ADM 116/4459, 22 January 1941, 25 March 1941.

[48] The National Archive ADM 1/10992, 18 January 1941.

[49] The National Archive, ADM 1/16505.

[50] Nejat Kosal, "Hava Silahı Karşısında Deniz Sevk ve İdaresi", *Deniz Mecmuası*, Sayı: 369, (1943), s. 1.

[51] Haydar Olcaynoyan, "II. Dünya Harbinde Girit ve Malta Muhabereleri", *Deniz Mecmuası*, Sayı: 371, (Mayıs 1944), s. 1-11.

ve 1947'de ordu seviyesine yükseltilmesine karşın[52] Türk Deniz Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığına bağlı bir daire seviyesinde Marmara Denizi'nde görevine devam etmiştir. Donanmanın tekrardan Akdeniz'e çıkması 1946'yı bulmuş, 1947'de Antalya'ya, 1948'de Kuşadası'na ve 1949'da da ilk kez İskenderun'a gitmiştir.[53] Ancak bunun haricinde donanma Marmara Denizi'nde kalmaya devam etmiştir.[54]

Savaş sonrası Truman Doktrini kapsamında yapılan yardımlarda da Deniz Kuvvetleri diğer kuvvetlere oranla çok daha düşük bir pay[55] alarak savunmacı yapısında bir değişiklik gerçekleştirememiştir. Yunanistan ise 1936'daki Adalar Denizi'ndeki egemenlik genişletmesine ilave olarak, On İki Ada ile birlikte Meis Adası'nı da 1947 Paris Antlaşması ile devralmış ve bir kez daha egemenliğini denizlerde genişletmiştir.[56] Deniz Kuvvetlerinin Marmara Denizi'ne kapanması ve boğazların gerisinde pasif savunmada beklemesi ile birlikte çevre denizlerde ortaya çıkan güç boşluğu Yunanistan tarafından doldurulmuştur. Böylece Türkiye'nin bir "deniz ülkesi" olduğu gerçeği göz ardı edilerek On İki Ada'nın Yunanistan'a verilmesine ses çıkarılmaması Türkiye'nin sınırlarının güvenliğini hep tehdit altında bırakmıştır.[57]

[52] "Kuruluş Yılları", Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 5 Ekim 2020, https://www.hvkk.tsk.tr/Custom/Hvkk/79, (Erişim tarihi: 9 Temmuz 2020).

[53] Afif Büyüktuğrul, *Cumhuriyet Donanması (1923-1960)*, (Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul: 1967), s. 99.

[54] Cem Gürdeniz, *Hedefteki Donanma*, (Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul: 2013), s. 109.

[55] Kara kuvvetleri 48,5 milyon dolar, hava kuvvetleri 26,75 milyon dolar, deniz kuvvetleri 14,75 milyon dolar yardım almıştır. Güler Üğe, *Türkiye Ekonomisi ve Bütçe Analizi: 1923-1950*, (İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), s. 32.

[56] On İki Ada'nın ve Meis'in Yunanistan'ın egemenliğine verilmesine ilişkin sürecin detayları için bkz. Hazal Pabuççular, *Türkiye ve Oniki Ada*, (İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2019), s. 1-223.

[57] Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, (Küre Yayınları, İstanbul: 2001), s. 152-154.

JEOPOLİTİK FARKINDALIK VE STRATEJİK ZORUNLULUK: 1949-1991 YENİDEN DENİZLERE AÇILMA DÖNEMİ

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası ortamda Yunanistan bir tehdit olarak görülmezken yakın tehdit olarak boğazlardan üs talebinde bulunan Sovyet Rusya tehdit olarak görülmüştür. Nitekim kuzeyden gelen tehdide karşı Türkiye, Yunanistan ile birlikte müttefik olarak NATO'ya 1952'de girmişti. NATO çatısı altında iki ülke sorumluluk sahaları ve kuvvet yapısı birbirinden farklı olarak belirlendi. Buna göre Müttefik Akdeniz Komutanlığı (AFMED), müttefik ülkelerin Akdeniz'deki donanmalarını kontrol ediyordu ve kuruluş yapısına göre Doğu Akdeniz Yunanistan sorumluluğuna verilirken boğazlar ve Karadeniz Türkiye sorumluluğuna verilmişti.[58] Türkiye, Rusya ile Akdeniz arasında bariyer görevi gören stratejik öneme sahip ülke olarak değerlendirilmişti. Türkiye'nin bir şekilde nötralize edilmesinin Rusya'nın Karadeniz'de hakimiyet kurmasını ve Akdeniz'e ulaşmasını sağlayacağı düşünülmüş, bu sebeple Türk donanmasının ve özellikle denizaltılarının ittifakın Karadeniz faaliyetlerine katkı sağlayabileceği belirtilmiştir. Bu stratejik değerlendirme içinde Rusya'nın Karadeniz'den çıkışının, Türkiye ana karasının da desteği alınacağından küçük çaplı bir donanma ile engellenebileceği düşünülmüştür.[59] Bu sebeple Türk donanmasının gelişimi ve Karadeniz faaliyetlerine destek için Türkiye'ye denizaltı desteği sağlanması öngörülmüştür.[60]

Yunanistan açısından ele alındığında ise bu stratejik değerlendirme adalar üzerinden ele alınmış, Rusya'nın çevrelenmesinde Yunanistan'ın deniz gücünün çıkartma gemileri üzerine kurulmasına karar verilmiştir.[61] NATO'nun kuvvet gereksinimlerine göre Tür-

[58] "SHAPE History: The New Approach 1953-1956", NATO 3340/11-3, 7 September 1976, p. 14.

[59] MC 14/1, "Strategic Guidance", 9 Aralık 1952, s. 22-26.

[60] NATO 3340/11-3, s. 164.

[61] NATO 3340/11-3, s. 70.

kiye için Montrö kısıtlamaları kapsamında Karadeniz'e denizaltı çıkarabilen tek NATO ülkesi olması sebebiyle denizaltı ve boğazların korunması için savunma gemileri öngörülürken Yunanistan için 21 çıkarma gemisi öngörülmüştü.[62] Böylece Yunanistan Deniz Kuvvetleri yapısı güç aktarımı yapabilen bir donanmaya evrilirken Türk Deniz Kuvvetlerinin yapısı Sovyet Rusya tehdidine karşı boğazları koruyan savunmacı bir yapıda kalmaya devam etmiştir. Ancak daha önceki dönemden farklı olarak boğazların sorumluluğu müstahkem mevki komutanlıklarından alınıp 1949'da müstakil olarak kurulan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına verilmiştir. Deniz Kuvvetlerinin kuruluş yapısında değişiklik olmasına rağmen Türkiye'nin savunma ağırlıklı konseptinde değişiklik olmamıştır. NATO stratejisindeki sorumluluğuna göre sorumluluk sahası belirlenen Deniz Kuvvetlerinin odak noktası Sovyet tehdidine karşı boğazları korumak ve Karadeniz'de savunma yapmak olarak şekillenmiştir. Bu döneme damgasını vuran Türkiye'nin stratejik yaklaşımı, temel olarak NATO'nun jeopolitik söyleminin bir parçası olarak şekillenirken daha sonra da Türkiye'nin deniz stratejisinde merkezi bir yer teşkil eden Doğu Akdeniz öne çıkmamıştır. Böylece Deniz Kuvvetlerinin stratejisi NATO ile birlikte boğazların gerisinde pasif savunmadan İstanbul Boğazı'nın ilerisinde Karadeniz'de aktif savunmaya doğru evrilmiştir.

Deniz Kuvvetlerinin savunmacı bir stratejik oryantasyondan çıkarılması gerektiği fikri ilk defa 1959'da dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Fahri Korutürk tarafından "Donanmamız Marmara Denizi donanması halindedir. Bu donanmayı bir Akdeniz ve Karadeniz donanması haline getirebiliriz" şeklinde ifa-

[62] MC 70, "The Minumum Essential Force Requirements, 1958-1963", 29 January 1958, Annex 2, Appendix E, s. 1-4.

de edilmiş[63] ancak kara odaklı stratejik tutum bunu engellemişti. Bunun bir hata olduğunu yıllar sonra Deniz Kuvvetlerinde görevli Tümamiral Afif Büyüktuğrul tarafından "Balkan ittifakı çerçevesinde kurulan Yunan dostluğuna o kadar inanmıştık ki bir gün gelip Yunanistan'ın tekrardan Enosis politikasına döneceğini tahmin etmemiştik. NATO'ya katıldıktan sonra da Yunanistan'ın Adalar Denizi'ne ve hava sahasına sahip çıkmaya çalıştığını anlayamamıştık" şeklinde ifade edilmiştir.[64]

Bu konuda geç kalındığı 1963'te Kıbrıs'ta yaşanan olaylar sonrası anlaşılırken Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale edebileceğinin sinyalini vermesi sonrası gelen "Johnson mektubu" tüm ülkede şok etkisi yaratmıştır. Bu dönemde Türkiye jeostratejik açıdan hep kuzeye odaklanmıştı ancak mektupta, Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nin müdahale etmesi durumunda NATO'nun Türkiye'yi savunması konusunda isteksiz kalabileceği ve Türkiye'ye verilen askeri malzemenin Kıbrıs müdahalesinde kullanılamayacağı belirtilmiştir. Bu mektup sonrası Türkiye'nin NATO'dan "bağımsız bir deniz politikası" izlemesi gerektiği ve güç aktarımı yapabilecek bir donanmaya ihtiyaç duyulduğu ilk defa düşünülmeye başlanmıştır.[65]

Johnson mektubu sonrası ikinci şok da 29 Nisan 1965'te *Cumhuriyet* gazetesinde Türk-Yunan donanmaları arasındaki dengenin Yunanistan lehine bozulduğunu anlatan yazı ile yaşanmıştır.[66] Gerçekten de Yunanistan 2 tümenlik bir askeri gücü elde ettiği çıkarma gemileri ile aktarma gücüne ulaşmışken[67] Türkiye'nin bir tane bile

[63] Hikmet Özdemir, *Fahri S. Korutürk*, "Deniz İkmal Komutanlığı Basımevi, Ankara: 2006), s. 45.

[64] Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması Cilt : 4*, s. 632.

[65] Gürdeniz, *Hedefteki Donanma*, s. 85.

[66] Yılmaz Çetiner, "Amerika Türk-Yunan Donanmaları Arasındaki Dengeyi Yunanistan Lehine Bozdu", *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1965, s. 1.

[67] Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması Cilt : 4*, s. 705.

çıkarma gemisi olmaması sebebiyle güç aktarımı yapabilecek kabiliyeti bulunmamaktaydı. Yayımlanan haber sonrası 4 Mayıs 1965 tarihinde Milli Savunma Bakanı Hasan Dinçer tarafından da Türk-Yunan Deniz Kuvvetleri arasında vuruş gücü açısından bir dengesizlik oluştuğu doğrulanmış, Başbakan Suat Hayri Ürgüblü tarafından da kuvvetli bir donanmaya sahip olmak için donanma cemiyeti kurulacağı açıklanmıştır.[68] Başbakan yardımcısı Süleyman Demirel de Türkiye'nin hem ABD'den hem de NATO'dan istediği yardımı alamadığını ve kendi imkanlarıyla Kıbrıs için gerekli çıkarma gemilerinin inşa edeceğini vurgulamıştır.[69] Gerçekten de Türkiye, NATO'nun yıllık değerlendirme raporunda[70] belirtilmesine karşın istediği gemileri kimseden satın alamamıştır.[71] Yunanistan'a yapılan yardımlar ise Türkiye'yi geçmişti.[72]

Peş peşe yaşanan şoklar sonrası 2 Mayıs 1965'te "Başkasının Vermediğini Millet Yapar" kampanyası başlatılarak[73] Osmanlı

[68] "Teşebbüsümüz Millete Mal Ediliyor", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1965, Sayı: 14639, s. 1.

[69] "4-5 Yıldır Yeterli Yardımı Alamıyoruz", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1965, Sayı: 14639, s. 1.

[70] SGM-0587-5, "1959 Annual Review: Military Comments and Final List of Military Recommendations – Turkey", 13 Ekim 1959, s. 6-10 and Annex-2 p. 2 NATO tarafından Türkiye için yapılan yıllık değerlendirme raporunda, 1963'e gelindiğinde Türk donanmasının büyük bir platform eksikliği yaşayacağı ifade edilmiş ve Türk donanmasının efektifliğini önemli ölçüde azaltacak bu problemi engellemek ve standartları sağlamak için gerekli olan tüm adımların atılması tavsiye edilmiştir.

[71] Çetiner, s. 7; Dönemin Başbakanı İnönü tarafından Kennedy'nin cenaze töreni için gittiği ABD'de gündeme getirilen muhrip konusu 1964 yardım programına alınmış ancak söz konusu muhripler verilmemiştir.

[72] Yılmaz Çetiner, "Yunanistan'a 6 Muhrip, 44 Çıkarma Gemisi ve 2 Denizaltı Verildi", *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1965, s. 1; Yunanistan'a 1960 yılından itibaren 6 muhrip, 44 çıkarma gemisi, 2 denizaltı verilmiştir. Verilen çıkarma gemileri Türkiye tarafından da talep edilen ancak verilmeyen çıkarma gemileriydi. Ancak asıl önemlisi Türkiye'ye Karadeniz'e çıkarabilmesi sebebiyle verilen çok sayıda denizaltıyı dengelemek için Yunanistan'a iki adet de Denizaltı avcısı olarak geçen modern tip 2 denizaltı verilmiştir.

[73] "Başkasının Vermediğini Millet Yapar", *Cumhuriyet*, Sayı: 14636, 2 Mayıs 1965, s. 1.

devleti döneminde Donanma Cemiyetinden toplanan paralar ile gemi satın alınması yöntemi izlenerek kısa zamanda donanmaya özellikle çıkarma gemisi kazandırılması amaçlanmıştır.[74] Bu kapsamda donanma cemiyeti Osmanlı Donanma Cemiyetinin ilk kongresini yaptığı salonda ilk toplantısını yaparak faaliyetlerine başlamıştır.[75] Cemiyetin açılış konuşmasında Başbakan Yardımcısı Demirel'in "Akdeniz'in doğusunda dünya sulhunun idamesi, Türkiye'nin deniz itibarı, deniz kudreti ve deniz kuvvetinin kapsamı ve genişliğine bağlıdır" ifadesi deniz gücüne dair stratejik farkındalığın oluşmasına da neden olmuştur.[76] Söz konusu tarihte Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ilk defa Türkiye'nin askeri gücüne yönelik stratejik söylem donanma lehine dönmüş ve böylece Türk Deniz Kuvvetleri 1964'ten 1974'e kadar geçen zamanda donanmasının yapısını savunmadan güç aktarımı yapabilecek bir yapıya dönüştürebilmiştir.

Bu yeni stratejik tutum Deniz Kuvvetlerinin güç yapısına doğrudan yansımıştır. Grafik 3'te de görülebileceği üzere bu dönemde çıkarma gemisi sayısı sıfırdan 55'e çıkarken fırkateyn sayısı iki misline çıkarılmıştır. Deniz Kuvvetlerindeki bu ani dönüşüm 1974'te yapılan Kıbrıs Barış Harekatı'nın gerçekleştirilebilmesine olanak sağlarken Yunanistan'ın üçüncü egemenlik genişletme girişimi olan Kıbrıs ile birleşmesini engellemiş ve böylece Türkiye yeniden Akdeniz'e geri dönebilmiştir.

[74] Fahri Çoker, "Donanma Cemiyetinin İhyası mı?", *Cumhuriyet*, Sayı: 14638, 4 Mayıs 1965, s. 2.

[75] "Donanma Cemiyeti Kuruldu", *Cumhuriyet*, Sayı: 14646, 12 Mayıs 1965, s. 1.

[76] Fahri Çoker, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, Ankara: 1994), s. 30.

Grafik 3. 1964-1974 Arasında Türk Donanması

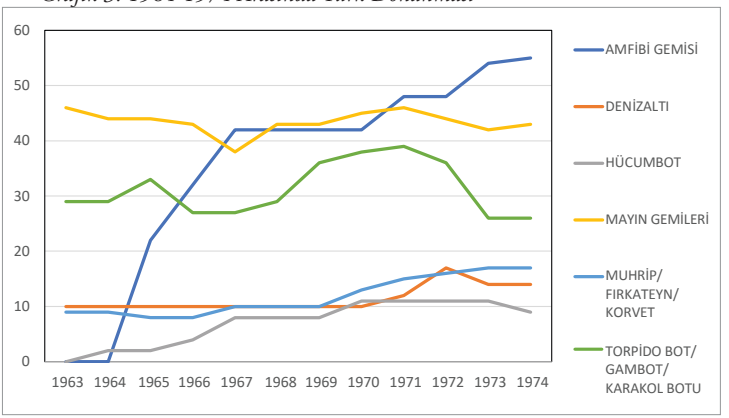

Kaynak: *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, s. 10-318.

Türk Deniz Kuvvetleri bu dönem içerisinde önce NATO'ya katılım ile birlikte Karadeniz'e sonrasında da Akdeniz'e kalıcı olarak geri dönmüş, hava unsurlarına kuvvet yapısında yer vermeye başlamasıyla birlikte Deniz Kuvvetleri üç boyutlu harekat yapabilen bir yapıya dönüştürülmüştür.[77] Ayrıca Aksaz'da 1987'de deniz üssü hizmete açmış,[78] ilk defa ileri harekat üssü inşa ederek donanmasını iki farklı harekat sahasında görev yapabilecek bir seviyeye getirmiştir. Böylece "Açık Denizlere Doğru" açılma fikri belirmeye başlamış ve ileride kuvvet bulundurma fikri ilk defa canlanmıştır.[79] Daha sonrasında Sovyetler Birliği'nin de çökmesiyle birlikte bu fikrini uygulamaya koyabilecek jeopolitik bir ortam oluşmuştur.

[77] "Dz.K.K. Oramiral Bülent BOSTANOĞLU'nun Türk Deniz Havacılığının 100'üncü Kuruluş Yıldönümü Töreni Konuşmaları", Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, htttp://www.dzkk.tsk.tr/guncelduyuru.php?id=430&dil=1&tdgg=0&blackseafor=0&ctf=0&canakkale=0&ertugrul=0, (Erişim tarihi: 1 Ağustos 2014).

[78] *Türk Deniz Kuvvetleri: Bin Yılın Güncesinden Seçmeler*, (Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul: 2009), s. 243.

[79] Taner Baytok, *Bir Asker Bir Diplomat: Güven Erkaya-Taner Baytok Söyleşi*, (Doğan Kitap, İstanbul: 2001), s. 50-145.

JEOPOLİTİK GENİŞLEME DÖNEMİ: 1991-2021 "AÇIK DENİZLERE DOĞRU"

Türkiye'nin Deniz Kuvvetlerine yönelik stratejik tutumunda üçüncü önemli eşik Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte yaşanmıştır. Erken Cumhuriyet dönemine damgasını vuran jeopolitik endişe ve kurumsal olarak donanmanın ikinci plana itilmesine yönelik yaklaşım Soğuk Savaş döneminde terk edilirken yeni bir stratejik tutum olarak Deniz Kuvvetlerinin önemi de giderek artmıştır. Fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet tehdidinin jeopolitik etkisinin ortadan kalkması Türkiye'nin Deniz Kuvvetlerine yönelik stratejik tutumu değiştirirken jeopolitik olarak donanmanın da merkezde olduğu jeopolitik bir genişleme dönemine adım atılmıştır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin de çökmesi sonrası oluşan yeni uluslararası düzen, Deniz Kuvvetlerinin birçok yeni alanda kullanılmasının da önünü açmıştır. Bu kapsamda 1997'de Deniz Kuvvetleri tarihinde ilk defa resmi olarak bir strateji belgesi yayımlamıştır. Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya imzasıyla *Deniz Kuvvetleri Dergisi*'nin eki olarak "Açık Denizlere Doğru" başlığıyla yayımlanan strateji belgesi, Türk Deniz Kuvvetleri açısından bir dönüm noktası olmuştur.[80]

2000'lerin deniz stratejisinin belirlendiği bu strateji belgesinde, Türkiye'nin 1970'lere kadar kıyı sularında muharebe yapabilecek bir yapıya sahipken Kıbrıs harekatı ile güç aktarımı yapabilen bir donanmaya dönüştüğü, günümüzde ise "Deniz Kontrolü" boyutuna geçmekte olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin istikrarı ve güvenliği açısından Karadeniz, Adalar Denizi ve Akdeniz Türkiye için hayati önemde denizler olarak tanımlanmıştır. Bunlara ilaveten Hazar denizi, Basra Körfezi, Kızıldeniz, Atlas Okyanusu'nun

[80] Güven Erkaya, "Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi: Açık Denizlere Doğru", *Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki*, Sayı: 570, (1997), s. 1-26.

Cebelitarık tarafının Türk Deniz Kuvvetlerinin ilgi alanına girdiği ilan edilmiştir. Bu sebeple Türk Deniz Kuvvetlerinin, bu denizlerde varlık göstererek deniz ulaşım hatlarını daima açık tutmak, BM ve NATO öncülüğünde bu denizlerde oluşturulacak operasyonlara aktif olarak katılmak zorunda olduğu belirtilmiştir. Söz konusu strateji belgesinde, bu operasyonlara katılabilmek için donamanın yapısının da değişmesi gerektiği vurgulanarak, ihtiyaç duyulan kuvvet yapısı belirlenmiştir. Bu yeni kuvvet yapısı ile denizde coğrafi olarak daha geniş alanların kontrol edilebilmesi planlanmıştır.[81] Yeni stratejinin açıklanması ile birlikte Cumhuriyet tarihinin o zamana kadarki en büyük deniz tatbikatı Deniz Kurdu-97 icra edilmiş ve o tarihten itibaren Türk Deniz Kuvvetleri için Doğu Akdeniz odak noktası olmaya başlamıştır. Ayrıca Deniz Gücü Sempozyumu icra edilerek geleceğin görev alanlarının neler olacağı belirlenmiştir. Buna göre, Türk Deniz Kuvvetlerinin 2000'lerdeki görevleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Çevre denizlerimizde deniz ulaştırma emniyetinin sağlanması
- Doğu Akdeniz, Adalar Denizi ve Karadeniz'de sıcak çatışma harekatının gerektiği bölgelerde kontrolün sağlanması
- Milli güvenlik politikasının gerektirdiği bölgeler için güç aktarımı ve vuruş yeteneğinin elde bulundurulması
- Milli güvenlik politikasını gerektirdiği her yer ve zamanda ittifak ve çok uluslu koalisyon harekatlarına katılarak dünya barışına katkıda bulunulması[82]

2000'lerden itibaren ise Deniz Kuvvetlerinin Türkiye'nin stratejik tutumunu etkileme noktasında kurumsal olarak daha çok öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Türk Deniz Kuv-

[81] Erkaya, "Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi", s. 15-17.

[82] Lütfü Sancar, *Türkiye'nin Deniz Alaka ve Menfaatleri ve Deniz Kuvvetleri İhtiyacı*, (Harp Akademileri Basımevi, İkinci Denizcilik Gücü Sempozyumu: 1999), s. 51.

vetlerinin Türkiye'yi ulusal ve uluslararası deniz ulaştırmasında büyük öneme sahip Türk boğazlarına, Ortadoğu petrollerinin Akdeniz'e çıkış noktası olan İskenderun Körfezi'ne ve Orta Asya ile Hazar havzasının denizden Avrupa'ya çıkışını sağlayan Doğu Karadeniz limanlarına sahip jeostratejik konumda bir ülke olarak nitelendirdiği görülmektedir. Böylece Deniz Kuvvetleri kurumsal olarak Türkiye'nin bütünsel stratejik tutumunun önemli bir bileşeni olarak kendisini konumlandırarak yeni dünya düzeninde donanmanın ülke güvenliğinde önemli bir rol oynayacağını vurgulamıştır [83] Bu kapsamda Türk Deniz Kuvvetlerinin görevi, Karadeniz ve Akdeniz'deki hayati çıkarları korumak için varlık gösterilerek deniz ulaşım hatlarının açık tutulması; Atlas Okyanusu, Cebelitarık yaklaşma suları, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hazar Denizi'ndeki gelişmelerin yakından takip edilmesi, BM ve NATO öncülüğünde gelecekte bu denizlerde icra edilecek faaliyetlere aktif olarak katılınması olarak belirlenmiştir. Bu suların ana üs desteğinden uzakta olması sebebiyle, güç aktarımı ve vuruş gücü yüksek caydırıcı bir donanma inşasının ve uluslararası iş birliğinin artırılmasının da "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesinin 2000'lerdeki çağdaş yorumlanması olarak değerlendirilmiştir.[84] Bu hedeflere ulaşmak için;

- Doğu Akdeniz ve Adalar Denizi'nde diğer ülkelere karşı güç üstünlüğünün elde tutulması,
- Akdeniz ve Karadeniz'de sayısal üstünlüğü bulunduran ülkelere karşı caydırıcılık sağlayan bir kuvvet yapısı hedeflenmiştir.[85]

[83] *Harp Filosu Komutanlığı Tarihçesi*, (Donanma Komutanlığı Basımevi, 2004), s. 56.

[84] Erkaya, "Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi", s. 20.

[85] *Harp Filosu Komutanlığı Tarihçesi*, s. 59.

Ancak Türk Deniz Kuvvetleri bu stratejinin uygulanmasında bazı eksiklerinin olduğunun da farkına varmıştır. Örneğin deniz kontrolünün sağlanabilmesi ve güç aktarımının aynı anda yapılabilmesi için gemi sayısında eksiklikler ve kuvvet çarpanında yetersizlikler bulunduğu, bu eksikliklerin de 2000'lerde öncelikli olarak giderilmesi gerektiği düşünülmüştür.[86] Ayrıca denize uzun süre dayanıklı, açık denizlerde müstakil olarak görev yapacak platformlara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Bu stratejik tutum Türkiye'nin aynı zamanda savunma sanayii alanında dışa olan bağımlığın azaltılması, yerli yazılım, donanım ve silah sistemlerine sahip olunmasını da bir zorunluluk olarak ortaya çıkarmıştır.[87] Kurumsal olarak Türk Deniz Kuvvetlerinin ortaya koyduğu bu arzu ve isteğin gerçekleşebilmesi için genel stratejik tutumun da aynı şekilde düşünülerek Türkiye'nin deniz gücü olma hedefi 2002 sonrası yeni dış politika paradigmasıyla birlikte pekişmiş, böylelikle Deniz Kuvvetlerinin önemi daha fazla artmıştır.

2001 sonrasında Ortadoğu ölçekli yeni bir jeopolitik ortam ortaya çıkarken Türkiye yeni oluşan bu ortamda daha aktif bir rol oynamak istemiştir. Bu yeni rolün oluşmasında AK Parti'nin yeni dış politika söylem ve stratejisinin etkisi olduğu da görülmektedir.[88] Bu anlamda dönemin dış politika söylemini besleyen güçlü bir tarihsel süreklilik olarak Türkiye'nin stratejik kültürünün yeniden yorumlanması oldukça etkili olmuştur. Bu dilin kurulmasında AK Parti'nin yeni dış politika söylemi belirleyici olmuştur. Bu bağlamda yeni bir tarih okumasının devreye sokulmasıyla Osmanlı devletinin Anadolu beyliğinden üç kıtaya hakim bir imparatorluk haline gelmesinin başlıca sebebi olarak Karadeniz, Adalar

[86] Erkaya, "Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi", s. 17.

[87] *Harp Filosu Komutanlığı Tarihçesi*, s. 60.

[88] Murat Yeşiltaş, "Transformation of Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy", *Turkish Studies*, Cilt: 14, Sayı: 4, (2013), s. 661-687.

Denizi ve Akdeniz'de kurduğu hakimiyet olduğu vurgusu yapılırken Osmanlı devletinin oluşturduğu deniz gücü sayesinde sadece yakın denizlerde değil aynı zamanda Kızıl Deniz, Hint Okyanusu ve Hazar gibi çevre denizlere de açılabilecek güçte olmasının bu hakimiyeti muhafaza etmesini sağlayan ana unsur olduğu söylemi inşa edilmişti.

Bu yaklaşım aktif bir dış politika izleyen AK Parti ile açık denizlere açılmak isteyen Deniz Kuvvetlerinin amaçlarının kesişmesine sebep olmuştur. Siyasi iradenin güçlü bir donanmaya sahip olma isteği, Deniz Kuvvetlerine istediği fırsatı vermiş ve ona Cumhuriyet döneminde hiç olmadığı kadar hareket alanı sağlamaya başlamıştır.

Deniz stratejisi olarak jeopolitik genişleme, deniz gücü olarak ise stratejik yükselme döneminin ayırt edici ilk özelliklerinden biri savunma sanayiinde millileşme ve yerlileşmeye verilen önem olmuştur.[89] Böylece deniz gücünün konsolide edilmesi ayırt edici bir farklılık olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Türkiye tersanelerinde muhtelif tipte milli gemi inşa edilmeye başlanmış ve hızlı bir şekilde donanma kapasitesi artırılmıştır. Bu dönemde yurt dışından gemi alımı durmuş, yerli imkanlar ile gemi inşasına daha fazla önem verilmiştir. Bu tutum, dışarıya bağımlılık sorununu azaltırken donanmanın gemi eksikliğine yönelik problemleri de ortadan kaldırmıştır. Grafik 4'te görülebileceği üzere 2002-2020 döneminde muhtelif tipte 49 parça gemi Türkiye'de inşa edilip Deniz Kuvvetlerinde hizmete alınırken yurt dışından gemi temin edilmemiştir.

[89] Merve Seren, "Politics, Industry and Academia: Examining Dynamics of Turkish Defense Industry's Great Leap Forward in the Post- 2002 Era", *Bilig*, Sayı: 96, (2021), s. 93-119.

Grafik 4. 2002-2020 Arasında Hizmette Olan Gemilerin İnşa Edildiği Ülkelere Göre Dağılımı

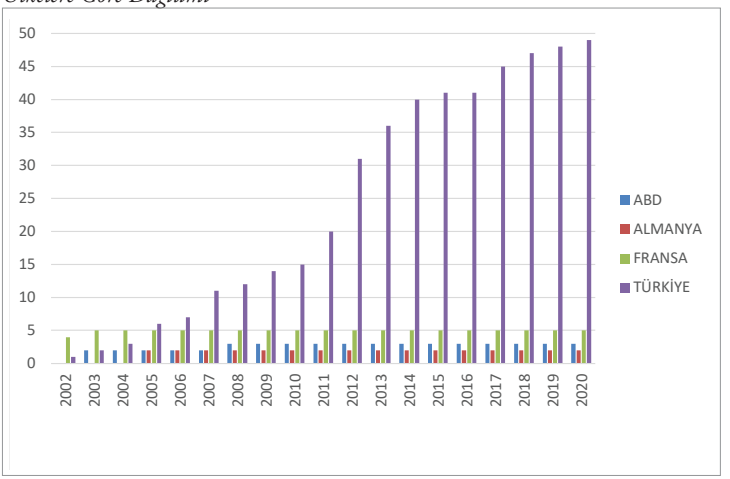

Kaynak: Grafik Türk Deniz Kuvvetleri tarafından yayımlanan resmi yayınlardan toplanarak oluşturulmuştur.[90]

Bu dönemin ikinci ayırt edici özelliği strateji belgesinde donanmada yer alan unsur sayısının artırılması yanında belirtilen uluslararası operasyonlara katılma isteği, Türkiye'nin bölgesel güç statüsünü değiştirme noktasındaki hedefinin de bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu istek ve jeopolitik hedef Türk Deniz Kuvvetlerinin görev aldığı faaliyetlerin sayısında da artış yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda NATO Daimi Deniz Görev Grubu-2'ye (SNMG-2) ve NATO Daimi Mayın Karşı Tedbirleri Görev Grubu-2'ye (SNMCMG-2) her yıl düzenli olarak yapılan katılımın yanı sıra 2001'de NATO denizlerde Etkin Çaba Harekatına[91] ve Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Grubu'na (BLACKSEAFOR) katılmaya devam etmiştir. Bu dönemde ayrıca

[90] Detaylı bilgi için bkz. *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, s. 1-140; *Türk Deniz Kuvvetleri: Bin Yılın Güncesinden Seçmeler*, s. 37-319; "Platformlar", Türk Deniz Kuvvetleri, https://www.dzkk.tsk.tr/Destek/icerik/yavuz-sinifi, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2021).

[91] Gürdeniz, *Hedefteki Donanma*, s. 232.

- Türkiye'nin girişimi ile 2004'ten itibaren Karadeniz'in deniz güvenliğinin sağlaması maksadıyla bölge ülkeleri ile başlatılan Karadeniz Uyum Harekatına,
- 2006'dan itibaren Lübnan limanlarına yasaklanmış silah ve malzemelerin girişini engellemek için oluşturulan UNIFIL'e,[92]
- 2009'dan itibaren Aden Körfezi'nde ticaret gemilerine yönelik deniz haydutluğunun engellenmesi maksadıyla Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan Birleşik Görev Kuvvetine (CTF-151) katılım sağlanmıştır.[93]

Yukarıda bahsedilen uluslararası faaliyetlere ilaveten anlık yaşanan krizlerde, barışı ve istikrarı tesis etmek için de aktif olarak görev alınmıştır. Bu kapsamda;

- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin aldığı kararlara istinaden 2011'de NATO'nun Libya harekatına iştirak edilmiş, iç istikrarsızlık ve silahlı çatışmalar nedeniyle mahsur kalan sivillerin tahliyesi amacıyla 21 Şubat 2011'de Libya tahliye harekatı,[94]
- Temmuz 2014'te Suriye'deki kimyasal silahların imhasına destek verilmesi kapsamında, kimyasal silahları taşıyan gemiye refakat görevi,[95]

[92] United Nations Interim Force in Lebanon.

[93] "Deniz Kuvvetleri Komutanlığının İcra ettiği ve Planladığı Önemli Faaliyetler", T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 20 Şubat 2014, http://www.tsk.tr/3_basin_yayin_faaliyetleri/3_4_tsk_haberler/2014/tsk_haberler_11.html, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2014).

[94] "Libya Tahliye Harekatı", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı: 610, (2011), s. 60; Bingazi, RasLanul, Maşratah ve Trablus limanlarından tahliye edilen 10 BİN 863 Türk vatandaşı Türkiye'ye, 2 BİN 374 Mısır vatandaşı İskenderiye Limanı'na ulaştırılmıştır.

[95] "TCG SALIHREIS'in M/V CAPE RAY İsimli Gemiye Refakat Görevi", *Donanmanın Sesi*, Cilt: 8, Sayı: 289, (2014), s. 7.

- Yemen'de yaşanan çatışmalar sonrası Nisan 2015'te 2500 deniz mili uzakta bölgede bulunan Türk Deniz Kuvvetleri unsurları kullanılarak Türk vatandaşlarının tahliyesi görevi,[96]
- Haziran 2017'de Türk Kızılayı tarafından Yemen'e götürülen insani yardım malzemelerinin bölgede deniz haydutluğu ve terörizmin olması sebebiyle Deniz Kuvvetlerine ait unsurların refakat ve korumasında Yemen'e ulaştırılması görevi[97] icra edilmiştir. Böylece Deniz Kuvvetleri daha fazla uluslararası göreve katılarak çevre denizlerinin haricinde açık denizlerde de kesintisiz faaliyet göstermeye başlamıştır.

AKTİF DONANMA DİPLOMASİSİ

Strateji belgesinde tanımlanan diğer bir husus olan Türkiye'nin denizlerdeki menfaatlerinin etkin bir şekilde takip edilmesi, korunması ve dış politikasının desteklenmesi amacıyla Cumhuriyet tarihinde ilk defa Türk Deniz Görev Grubu (TDGG) bu dönemde oluşturulmuştur. Bu kapsamda ilk olarak 2010'da 4 fırkateyn, 1 lojistik destek gemisi ile iki ay süren ve dokuz ülke ziyaret edilen Akdeniz görevi icra edilmiştir.[98] Böylece Cumhuriyet donanması Nyon Antlaşması ile savunmasını İngiliz ve Fransızlara terk ederek çekildiği Akdeniz'e kendi görev grubunu oluşturarak yeniden dönüş yapmıştır.

[96] "TCG BÜYÜKADA Tarafından Aden/ Yemen'deki Vatandaşlarımızın Tahliyesi", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı: 622, (2015), s. 4-6.

[97] "TCG GİRESUN ve TCG GÖKOVA Fırkateylerinin Refakat ve Koruma Görevi", Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Bilgi Notu: 1164/2017, https://www.dzkk.tsk.tr/guncelduyuru.php?id=1164&dil=1, (Erişim tarihi: 12 Ağustos 2018).

[98] Haritalar Deniz Kuvvetleri Dergisinde harita ve bilgilerden faydalanılarak oluşturulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. "Barbaros Türk Deniz Görev Grubu (TDGG) 2014 Aktivasyonu", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı: 619, (2014), s. 17.

Harita 1. TDGG-1 Görev Sahası

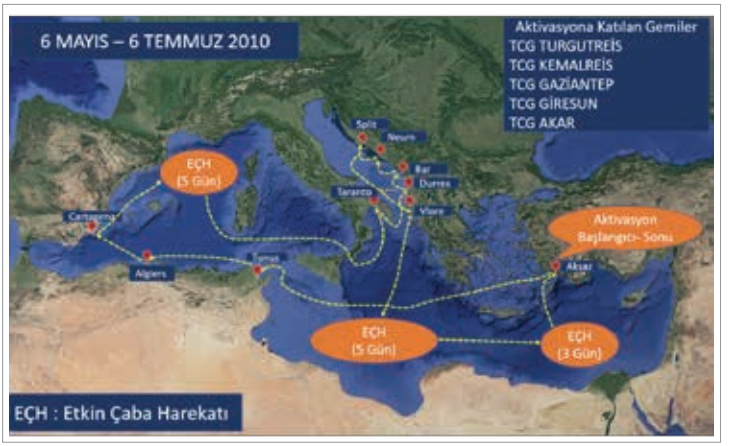

Kaynak: "Barbaros Türk Deniz Görev Grubu (TDGG) 2014 Aktivasyonu", s. 18.

2011'de ise 3 fırkateyn ve 1 lojistik destek gemisi ile yetmiş gün boyunca Kızıldeniz, Aden Körfezi, Hint Okyanusu, Arap Denizi ve Basra Körfezi'ni kapsayan ikinci TDGG görevi icra edilmiştir. Bu görev sırasında aynı zamanda NATO'nun Akdeniz'de icra ettiği Etkin Çaba harekatına ve CTF-151'in icra ettiği deniz haydutluğu ile mücadele harekatlarına da destek olunmuştur.[99]

Son TDGG'nin rotası ise Dışişlerinin Afrika kıtasına yaptığı açılımı desteklemek maksadıyla Afrika olmuştur. 2 fırkateyn, 1 korvet ve 1 açık deniz destek gemisinden teşkil edilen Barbaros TDGG 17 Mart-27 Haziran 2014 arasında 102 gün boyunca Kuzey ve Batı Afrika kıyıları, Gine Körfezi, Ümit Burnu, Doğu Afrika kıyıları olmak üzere Afrika Kıtası'nı dolaşmıştır. Preveze deniz zaferi ile Akdeniz'i Osmanlı devletinin kontrolü altına sokan Barbaros'un ismi bu görev grubuna verilmiştir. Görev süresince

[99] "Türk Deniz Görev Grubu 2011 Yılı Aktivasyonu", *Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki*, Sayı: 613, (2012), s. 1-25. Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Pakistan ve Hindistan'a liman ziyaretleri icra edilmiştir.

toplam 24 ülkeye ziyaret gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 15 bin mil mesafe katetmiştir.[100]

Harita 2. TDGG-2 Görev Sahası

Kaynak: "Barbaros Türk Deniz Görev Grubu (TDGG) 2014 Aktivasyonu", s. 18.

Afrika seyrinin en önemli kısımlarından birini oluşturan güdümlü mermi ve top atışları, 13-14 Mayıs 2014 arasında Güney Afrika Cumhuriyeti deniz atış sahasında başarılı bir şekilde icra edilmiştir.[101] Böylece 148 yıl sonra ilk defa gelinen bölgede diğer TDGG'lerden farklı olarak ilk defa ana karadan bu kadar uzak mesafede atış icra edilmiştir.

[100] "Dz.K.K. Komutanı Oramiral Bülent Bostanoğlu'nun Barbaros Türk Deniz Görev Grubu - 2014 Karşılama Töreni Konuşması", T.C. Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 27 Haziran 2014, http://www.dzkk.tsk.tr/guncelduyuru.php?id=443&dil=1&tdgg=0&blackseafor=0&ctf=0&canakkale=0&ertugrul=0 (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2015).

[101] "BARBAROS TDGG'nin Cape Town/ Güney Afrika Ziyareti ve Güdümlü Mermi Atışları", *Donanmanın Sesi*, 17-Yıl: 8, Sayı: 283, (2014), s. 4-5.

Harita 3. TDGG-3 Görev Sahası

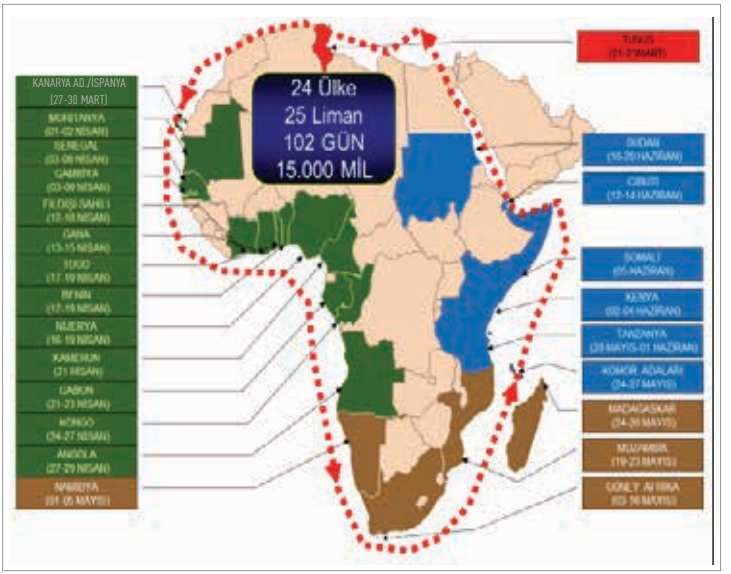

Kaynak: "Barbaros Türk Deniz Görev Grubu", *Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki*, Sayı: 620, (2014), s. 2; "Barbaros Türk Deniz Görev Grubu (TDGG) 2014 Aktivasyonu", s. 17-18.

Tüm bu faaliyetler icra edilirken yakın havza olarak tanımlanan Marmara, Adalar Denizi ve Akdeniz'de Beyaz Fırtına-14 milli tatbikatı 69 parça gemi, 17 helikopter ve 3 bin 951 personelin katılımıyla icra edilmiştir.[102] Böylelikle 2014 itibarıyla donanma, aynı anda Baltık Denizi, Atlantik Okyanusu, Hint Okyanusu, Arap Denizi, Akdeniz, Adalar Denizi ve Karadeniz'de varlık göstererek bin yıllık Türk denizcilik tarihinde en geniş coğrafyasına yayılmıştır. Bu dönem dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı tarafından da Türk Denizcilik Tarihinin en güçlü ikinci dönemi olarak adlandırılmıştır.[103]

[102] "Beyaz Fırtına – 14 Tatbikatı", *Donanmanın Sesi*, Yıl: 8, Sayı: 284, (2014), s. 1-6.

[103] "Dz.K.K. Oramiral Bülent BOSTANOĞLU'nun Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesinin 240'ıncı Kuruluş Yıldönümü Konuşmaları", Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 18 Kasım 2013, http://www.dzkk.tsk.tr/guncelduyuru.php?id=156&dil=1&tdgg=0&blackseafor=0&ctf=0&canakkale=0&ertugrul=0 (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2014).

AÇIK DENİZ STRATEJİSİ

Jeopolitik vizyonu giderek genişleyen Deniz Kuvvetlerinin 1997'de yayımladığı strateji belgesinde ortaya koyduğu hedeflere ulaşılmış, aynı anda Baltık Denizi, Atlantik Okyanusu, Hint Okyanusu, Arap Denizi, Akdeniz, Adalar Denizi ve Karadeniz'de varlık göstererek gücünün sınırlarını test eden Türk Deniz Kuvvetleri ilkinden tam on sekiz yıl sonra daha geniş bir jeopolitik perspektife sahip ikinci strateji belgesini yayımlamıştır. Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı imzasıyla kitapçık olarak yayımlanan strateji belgesinde Deniz Kuvvetlerinin vizyonu "Ana vatanda güvende olmak için, denizde güçlü olmak; dünyada söz sahibi olmak için, tüm denizlerde var olmak" şeklinde değiştirilmiştir.[104] Bu vizyon çerçevesinde ana vatana yönelik tehlikeleri en uzak mesafede bertaraf etmek ve vatanın Karadeniz, Adalar Denizi, Doğu Akdeniz başta olmak üzere tüm denizlerdeki hak ve menfaatlerini korumak ana hedef olarak belirlenmiştir. Bu görevlerin yerine getirilmesi için Türk Deniz Kuvvetlerinin etki ve ilgi sahasına giren tüm denizlerde uzun süre varlık gösterebilecek, denizden gelebilecek her türlü tehdidi karşılayabilecek, ihtiyaç duyulan bölgeye süratle güç aktarımı yapabilecek, caydırıcı ve çağdaş bir donanmaya sahip olunması gerektiği amaçlanmıştır.[105] Türk Deniz Kuvvetlerine yeni ilave edilecek deniz platformlarıyla birlikte Deniz Kuvvetlerinin "Orta Ölçekli Küresel Güç Aktarımı Yapabilen

[104] *Deniz Kuvvetleri Stratejisi*, (Deniz Basımevi, İstanbul: 2015), s. 7-42.

[105] "Dz.K.K. Komutanı Oramiral Bülent Bostanoğlu'nun Amfibi Gemi BAYRAKTAR'ın Denize İndiriliş Töreni Konuşması", Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 5 Ekim 2015, http://www.dzkk.tsk.tr/guncelduyuru.php?id=718&dil=1&tdgg=0&blackseafor=0&ctf=0&canakkale=0&ertugrul=0 (Erişim tarihi: 17 Ağustos 2015).

Donanma" (Medium Global Force Projection Navy)[106] seviyesine ulaşması planlanmıştır.[107]

Yeni stratejide belirlenen ana vatana yönelik tehlikeleri en uzak mesafede bertaraf etmek ve çevre denizlerimizde deniz güvenliğinin sağlanması, Türkiye'nin yakın çevresinde istikrarlı bir güvenlik kuşağı oluşturulması fikri aynı dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıklanan "problemlerin sınırların gerisinde beklenmeyeceği, yerinde müdahale edileceği" güvenlik doktrini[108] ile de uyumlu olmuştur. Bu yeni güvenlik anlayışı, Türkiye'yi yakın coğrafi havzada daha fazla müdahaleye hazır, caydırıcı ve uzun dönem sınırları dışında kalabilme hedefi etrafında yeniden konumlandırmıştır.[109]

Türkiye'nin değişen bu yeni güvenlik anlayışına en hızlı uyum sağlayan kuvvet Deniz Kuvvetleri olmuştur. Ancak Deniz Kuvvetlerinin 1990'ların başından beri artan bir jeopolitik tahayyül ile ortaya koyduğu stratejiye yönelik meydan okuma Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nden (GKRY) gelmiştir. GKRY 2 Nisan 2004'te tek taraflı olarak Doğu Akdeniz'de münhasır ekonomik bölge (MEB) ilanında bulunmuştur. Ayrıca 17 Şubat 2003'te Mısır, 17 Ocak 2007'de Lübnan ve 17 Aralık 2010'da İsrail ile

[106] Eric Grove'a göre donanmaların kategorilendirildiği 9 seviye bulunmaktadır. En yüksek seviyenin 1'inci seviye olduğu tipolojide harekat kabiliyetine göre "Orta Ölçekli Küresel Güç Aktarımı Yapabilen Donanma" 3'üncü seviye olarak kabul edilmektedir. Bu seviyedeki donanmalar, ana karadan uzakta küçük/büyük çaplı müşterek harekat, kendi etki alanlarında/çevre denizlerinde topyekun harekat icra edebilmekte olup, bölgesel güç aktarımı yapabilen donanmalar olarak tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Eric Grove, *The Future of Sea Power*, (Naval Institute Press, Annapolis, 1990), s. 236-240.

[107] Bülent Bostanoğu, "The Turkish Navy: Proud History, Bright Future", Mönch Publishing Group, *Naval Forces*, Cilt: 35, (2014), s. 8.

[108] "Erdoğan Yeni Güvenlik Stratejisini Açıkladı: Sorunları Kapıya Dayanmadan Çözeceğiz", BBC Türkçe, 19 Ekim 2016.

[109] Murat Yeşiltaş, "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Asabiyesi", *Sabah Perspektif*, 26 Kasım 2016.

MEB antlaşması imzalamıştır.[110] Bu sahaların bir kısmı Türkiye'nin kıta sahanlığı ile çakışmıştır. GKRY'nin MEB ilanına ilave olarak Yunanistan'ın MEB ilan etmeyi düşündüğü sahanın haritası ilk defa Sevilla Üniversitesinde yayımlanmıştır. Bahse konu harita Türkiye'yi endişelendirmiş ve Antalya Körfezi'ne hapsedilecek girişimin başlangıcı olarak algılanmıştır.[111] Bu harita da Türkiye'nin kıta sahanlığı ile çakışmakta ve gerçekleşmesi durumunda Türkiye'ye ait 189 bin kilometrekarelik deniz yetki alanının 41 bin kilometrekareye düşmesine yol açmaktaydı.[112] Yunanistan'ın daha önce Kıbrıs ile birleşmesi engellenmişti ancak 2006'da GKRY'nin Kıbrıs Adası'nın temsilcisi kabul edilerek AB'ye alınması ile birlikte GKRY ve Yunanistan aynı ittifakta yer almışlardı. Böylece Yunanistan ve GKRY tarafından Adalar Denizi ve Doğu Akdeniz'de ortaya atılan maksimalist iddiaların savunulmasında AB bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştı.

Bunlara ilave olarak Yunanistan, Adalar Denizi üzerindeki daha önce gerçekleştirdiği egemenlik genişletmelerine ek olarak karasularını 6 milden 12 mile çıkarma arzusunu yeniden ortaya koymuştur. Yunanistan'ın karasularını 6 milden 12 mile çıkarma düşüncesi, Deniz Kuvvetleri stratejisine direkt bir meydan okuma olarak görülmüştür. Böyle bir durumda Yunanistan, Adalar Denizi'ndeki egemenlik haklarını yüzde 44'ten yüzde 72'ye çıkaracak, Türkiye'nin ise egemenlik hakkı yine sadece yüzde 1 artacaktı.[113] Türkiye için Adalar Denizi'nde kalan serbest alanların kapanması sebebiyle de Karadeniz ile Akdeniz'in birbiri ile bağı kopacak

[110] Cihat Yaycı, *Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*, (Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020), s.31

[111] "Mavi Vatan Doktrini Nedir, Türkiye ve Yunanistan Doğu Akdeniz'de Neden Anlaşamıyor?", BBC Türkçe, 31 Temmuz 2020.

[112] Yaycı, *Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*, s. 64.

[113] Soner Polat, *Mavi Vatan için Jeopolitik Rota*, (Kaynak Yayınları, İstanbul: 2019), s. 169.

ve Türk Deniz Kuvvetleri Yunan karasularından geçmeden açık denizlere çıkamayacaktı. Daha önce Yunanistan'ın bu girişimi, 8 Haziran 1995'te geri döndürülemez sonuçlarının olması gerekçe gösterilerek Mecliste alınan "savaş sebebi" kararı ile engellenmişti.[114] ancak konu AB'nin de desteği alınarak yeniden gündeme getirilmeye başlanmıştır.

Tüm bu gelişmeler açık denizlere açılmak isteyen Türk Deniz Kuvvetlerini endişelendirmiştir. Türkiye'nin Antalya Körfezi'ne hapsedilmesi ve Karadeniz ile Akdeniz arasındaki deniz yolunun koparılması anlamına gelen bu gelişmelerin engellenmesi amacıyla Türk Deniz Kuvvetleri tarafından "Mavi Vatan" doktrini ortaya konmuştur. 2015'te yayımlanan ikinci strateji belgesinde "Mavi Vatan" kavramı kullanılmamış olsa da "Türkiye Cumhuriyeti'nin denizlerdeki egemenlik haklarının, deniz alaka ve menfaatlerinin korunması, çevre denizlerimizde deniz güvenliğinin sağlanması, Türkiye'nin yakın çevresinde istikrarlı bir güvenlik kuşağı oluşturulması, KKTC'nin savunmasının ve deniz hak ve menfaatlerinin korunmasının desteklenmesi" öncelik olarak belirlenmiştir.[115]

Bahse konu strateji belgesinde "çevre denizlerdeki güvenlik kuşağı" ile kastedilen ve çevre denizlerdeki durumu tanımlamak için kullanılan haritalar günümüzde mavi vatan olarak kullanılan haritalar ile tam olarak örtüşmektedir. Bu sebeple Mavi Vatan doktrini Türk Deniz Kuvvetleri tarafından ortaya konan stratejinin bir parçası niteliğindedir. Türk Deniz Kuvvetlerinin, açık denizlere açılmak ve uzak denizlerde Türkiye'nin hak ve menfaatlerini rahatça koruyabilmek için çevre denizlerini güvenlik altına alması şarttı. Bu sebeple kendi stratejisinin bir parçası olarak çevre denizleri için Mavi Vatan doktrini ortaya konmuş, Yunanistan'ın genişleyici ve

[114] T.B.M.M. 19. Dönem 88. Cilt: 121. Birleşim, 8 Haziran 1995, s. 136-137.

[115] *Deniz Kuvvetleri Stratejisi*, s. 27-41.

maksimalist politikaları engellenmek istenmiştir. Bu konuda kararlı olunduğunun bir göstergesi olarak da Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı deniz tatbikatı olan Mavi Vatan Tatbikatı 2019'da aynı anda üç denizde gerçekleştirilmiştir.[116] Çevre denizlere vatan tanımının yapılması ve Türkiye yüz ölçümünün yarısına denk gelen 460 bin kilometrekare olarak sınırlarının belirlenmesi[117] ile Deniz Kuvvetleri için de savunulacak bir alan ortaya konulmuş oldu. Böylece ana vatanın savunması çevre denizlerden başlar düşüncesi ile Deniz Kuvvetleri giderek daha önce yer bulmakta zorlandığı askeri doktrindeki konumunu artırmış ve vatan savunmasında esas kuvvet olarak görülen Kara Kuvvetlerinin yanında bir başka esas kuvvet olarak yerini alabilmiştir.

SONUÇ

Türk Deniz Kuvvetlerinin Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda askeri doktrindeki yeri savunma merkezli olmuştur. Kara Kuvvetlerinin ülke savunmasında esas kuvvet olarak tahayyül edilmesi ve Hava Kuvvetlerinin de onun esas yardımcı unsuru olarak görülmesi sonucu Deniz Kuvvetleri önem sırasında kara ve Hava Kuvvetlerinin gerisine düşmüştür. Bu kapsamda 1923-1949 döneminde Deniz Kuvvetleri için boğazların gerisinde ve müstahkem mevki komutanlıklarının emrinde boğazların pasif savunması görevi uygun görülerek, Deniz Kuvvetleri Marmara Denizi Donanmasına dönüştürülmüştür. Türkiye'nin çevre denizlerinin boş kalması Yunanistan'ın egemenlik genişlemesini denizler üzerinden yapmasına fırsat vermiştir.

Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılması ile Deniz Kuvvetlerine düşen rol Karadeniz'deki Sovyet tehdidine karşı boğazların

[116] Durmuş Genç, "Mavi Vatan'daki Dev Tatbikat Göz Kamaştırdı", Anadolu Ajansı, 7 Mart 2019.

[117] İlk MEB alanı 23 Haziran 1978'de Sovyetler Birliği ile imzalanana kıta sahanlığı antlaşması sonrası ilan edilmiştir.

savunması olmuştur ancak pasif savunma yerine ileride varlık gösterme prensibi ile Deniz Kuvvetleri Karadeniz'e yeniden açılmıştır. NATO'ya katılan diğer bir ülke olan Yunanistan'a ise sorumluluk sahası olarak Doğu Akdeniz verilmiştir. İki ülkenin aynı ittifak içerisinde yer alması ve ikili iyi ilişkiler bu durumun bir problem sahasına dönüşebileceği fikrinin oluşmasına engel olmuştur. Bu sebeple Deniz Kuvvetleri kuzeyden gelen tehdit yüzünden Karadeniz'e odaklanmış ve ihtiyaç olmayacak düşüncesi ile güç aktarımı yapabilen bir donanmadan ziyade savunma odaklı bir donanma inşa edilmiştir. Bu durumun bir hata olduğu 1963'te Kıbrıs krizi ile anlaşılmıştır. Yunanistan'ın daha önceki egemenlik genişlemelerine paralel olarak Enosis politikasını devreye sokması ve Kıbrıs ile birleşme girişimi Türkiye'yi yaptığı hatadan geri döndürerek on sene içerisinde donanmasını savunmacı bir yapıdan güç aktarımı yapabilen taarruzi bir donanmaya dönüştürmesini sağlamıştır. 1974'te yapılan Kıbrıs Barış Harekatı ile Türkiye Akdeniz'e yeniden ve kalıcı olarak geri dönmüştür.

Deniz Kuvvetlerinin hem Karadeniz hem de Akdeniz'de iki farklı harekat sahasında görev yapabilecek bir seviyeye getirilmesi "Açık Denizlere Doğru" fikrinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir kuvvet tarafından strateji belgesi yayımlanarak 2000'lerin Deniz Kuvvetleri stratejisi ortaya konmuştur. Deniz Kuvvetleri, Türk ekonomisinin bel kemiği olarak gördüğü deniz ulaştırmasını Cebelitarık'tan Hürmüz Boğazı'na kadar korumayı görev edinmiştir. Deniz Kuvvetlerinin uzak denizlere açılma arzusu küresel aktör olma arzusuyla iktidara gelen AK Parti'nin izlediği dış politika ile kesişmiştir. AK Parti'nin iktidar olması ile ekonomide yaşanan gelişme de Deniz Kuvvetleri tarafından belirlenen deniz platformlarının temin edilmesini kolaylaştırmıştır. Deniz platformlarındaki artış Deniz Kuvvetlerinin daha fazla uluslararası göreve katılmasına imkan vermiştir. Ayrıca doğal

afetlerde ve insani krizlerde kendi vatandaşlarımızla birlikte dost ve müttefik ülke vatandaşlarının da tahliye ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde Deniz Kuvvetlerine imkan ve yetenek kazandırılmıştır.

TABLO 1. TÜRK DENİZ KUVVETLERİ STRATEJİSİNİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

DÖNEM	GÜVENLİK/ TEHDİT ALGISI	DENİZ KUVVETLERİNİN ROLÜ	DONANMANIN YAPISI	JEOPOLİTİK ORYANTASYON	DOKTRİN
1919-1949: Kuruluş	Sınır Bütünlüğü	Deniz Güvenliği	Kıyı Savunma Donanması	Minimal Savunmacı	Yok
1949-1991: Stratejik Zorunluluk	-Sovyetler Birliği Kıbrıs Adası/ Doğu Akdeniz	Deniz Güvenliği Denizde Harp	Yakın Çevresine Güç Aktarımı Yapabilen Donanma	Karadeniz'e Açılma Akdeniz'e Açılma	NATO Esas ve Usulleri
1991-2020: Yükseliş ve Genişleme	Yunanistan ve Doğu Akdeniz Bölgesel Gelişmeler Terörizm Deniz İletişim Hatları	Deniz Güvenliği Denizde Harp Deniz Kontrolü	Orta Ölçekli Küresel Güç Aktarımı Yapabilen Donanma	Yakın Deniz Havzasında Etkin Caydırıcılık Açık Denizlere Genişleme Tüm Denizlerde Var Olmak	Mavi Vatan

Giderek imkan ve kabiliyetleri artan Deniz Kuvvetleri 1997 stratejisi belgesi ile ortaya koyduğu hedeflere ulaşmış ve giderek genişleyen bir coğrafyada görev alarak hem katıldığı uluslararası görevler hem de TDGG'ler ile gücünü test etmiştir. Gücünü ba-

şarıyla test eden Deniz Kuvvetleri jeopolitik tahayyülünü daha da genişleterek 2015'te yeni bir strateji belgesi yayımlamıştır. Böylece Türk dış politikasının küresel aktör olma arzusunun donanmaya yansıması "Ana vatanda güvende olmak için, denizde güçlü olmak; dünyada söz sahibi olmak için, tüm denizlerde var olmak" şeklinde olmuştur. Ancak bu stratejilere Yunanistan ve GKRY tarafından Akdeniz üzerinde genişleyici ve maksimalist politikalar ile yapılan meydan okumalar Deniz Kuvvetlerini "Mavi Vatan" doktrinini ortaya koymaya itmiştir. Çevre denizlerde güvenlik kuşağı oluşturarak ana vatan savunmasının çevre denizlerde başlaması üzerine kurulu bu doktrin çok kısa zaman içerisinde kabul görerek yaygınlaşmıştır.

Böylece aslında Deniz Kuvvetleri tarafından ortaya konan stratejinin bir parçası olan çevre denizlerde güvenliğin sağlanması yoluyla Türkiye ile KKTC'nin hak ve menfaatlerinin korunması fikri "Mavi Vatan" olarak isimlendirilmeye başlanmıştır. Vatan savunmasındaki rolü giderek artan Deniz Kuvvetleri Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında toplam 48 bin tonluk 23 platformdan günümüzde yaklaşık 260 bin tonluk 182 muhtelif tipte gemi, 50 hava aracı, bir amfibi deniz piyade tugayı, su altı taarruz ve su altı savunma timleri ve 51 bin personelden oluşan üç boyutlu harekat yapabilen bir yapıya dönüşmüştür.[118] Silahlı Kuvvetler bünyesinde su üstü, su altı, hava ve kara ortamlarında harekat icra edebilecek imkan ve kabiliyetlere sahip tek kuvvet olma özelliğini taşıyan Deniz Kuvvetleri, gelecek yıllarda envantere girecek yeni platformlar ile[119] yüksek hareket kabiliyetine sahip ve bölgesel güç aktarımı yapabilecek bir kuvvet haline gelerek Türk dış politikasını destekleyen ana unsur haline dönüşecektir.

[118] "Dz.K.K. Oramiral Bülent BOSTANOĞLU'nun Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesinin 240'ıncı Kuruluş Yıldönümü Konuşmaları".

[119] Deniz Kuvvetlerine katılacak yeni platformların detayları için bkz. "Turkish Naval Forces – Dependable in Cooperation, Deterrent in Crises and Decisive in Combat", *Defence Turkey*, Cilt: 12, Sayı: 80, (2018), s. 4-20.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN KIZILDENİZ POLİTİKASI

İSMAİL NUMAN TELCİ

Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER) ve ORSAM Başkan Yardımcısı

MENDERES KURT

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

GİRİŞ: KIZILDENİZ'DE OSMANLILAR

Kızıldeniz tarihsel olarak doğu-batı ticaret güzergahının bir kolunu oluşturmaktaydı. Kendine has önemini kazanmadan önce sadece alternatif ulaşım yollarından bir tanesiydi. Avrupa'ya Malezya ve Endonezya'dan gelen baharat ve boyalar, Hindistan'dan gelen biber ve pamuklu kumaşlar ve Avrupa'da oldukça talep gören Çin porselen ve ipek ticareti 12 ve 13. yüzyıllarda üç kol üzerinden yürümekteydi. 1250-1350 döneminde kuzey kara yolu, orta kara yolu ve Basra üzerinden Suriye limanlarına akan yolun kapanması veya zayıflamasıyla Kızıldeniz, Hindistan ve Çin'e açılan deniz yolu üzerinde özel bir konum ve doğu-batı ticaretinin asıl yürütücüsü vasfını kazandı.[1] Böylelikle Hindistan ve Çin'den Avrupa'ya akan ticaret, ya Aden'den Hint

[1] Janet Abu-Lughod, *Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi,* (VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul: 2020), s. 312-316.

tüccarlarından alınarak ya da Arap gemileriyle çok daha uzaklardan getirilerek Kızıldeniz limanları aracılığıyla yapılıyordu.[2] Kızıldeniz üzerinde oluşan tekel birçok devletin buraya ilgi göstermesine neden olmuştur. Bunlardan bir tanesi ise bulunduğu coğrafyaya cihanşümul bir misyonla bakan Osmanlı devletiydi.

Osmanlı'nın Kızıldeniz politikası keşifler çağına paralel gelişmiştir.[3] Bununla birlikte Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı almasından önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. Hristiyanlığı yaymak ve baharat bulmak amacıyla 1498'de Afrika'nın Ümit Burnu'nu dolaşarak Kalküta'ya ulaşan Portekizli kaptan Vasco da Gama'nın ve ona müteakip gelen Portekizlilerin Hindistan'a vardıklarında yapmayı amaçladıkları ilk iş, Müslüman tüccarlar eliyle Kızıldeniz üzerinden akan baharat ticaretini engellemek ve bu konuda bir Portekiz tekeli oluşturmaktı.[4] Nitekim bu amaç çerçevesinde Gama ve onu takiben gelen Portekizli kaptan ve Hint genel valileri, Doğu Afrika kıyılarında yer alan Malindi, Kilva, Zanzibar ve Mombasa merkezli Müslüman yerleşimlerine saldırdılar. 1502'deki ilk keşif gezisi sonrası Portekizliler Kızıldeniz'i kapatma kararı aldılar. Portekizlilerin asıl amacı Kızıldeniz ve Hürmüz Boğazı ticaretini kapatmaktı. Kısa bir süre sonra Estado da India ofisinin kurulmasıyla Kızıldeniz üzerinden akan ticaret yön değiştirmiştir. Atlas Okyanusu üzerinde 1513'te üç büyük gemi 500 bin kilogram ve 1517'de de altı büyük geminin 2 milyon kilogramdan fazla baharat taşındığı dönemde Mısır ekonomisi kriz içindeydi.[5] Doğu

[2] Abu-Lughod, *Avrupa Hegemonyasından Önce*, s. 357.

[3] Palmira Brummett, *Osmanlı Denizgücü: Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi,* (Timaş Yayınları, İstanbul: 2009).

[4] Ertuğrul Önalp, *Osmanlının Güney Seferleri,* (Berikan Yayınevi, Ankara: 2010), s. 28-29.

[5] Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı,* (Kitap Yayınevi, İstanbul: 2004), s. 36-37; Salih Özbaran, "Osmanlıların Güneye Yönelik Deniz Politikası", *Kanuni Çağı: Yeni Çağda Osmanlı Dünyası*, ed. Metin Kunt, Christine Woodhead, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2002), s. 60.

Akdeniz ticaretinin asıl yürütücüleri olan Venedikliler baharat temininde önemli bir zorluk yaşamaktaydı. Hindistan havalisinden ve Müslüman tüccarlardan Portekizlilere dair gelen şikayetler ve Portekizlilerin Kızıldeniz'e girerek kutsal toprakları ve haç güvenliğini tehdit etmesi üzerine bazı seferler düzenleyen Memluk donanmasının bununla başa çıkması mümkün olmamıştır.

Osmanlıların Kızıldeniz'de varlık göstermesi, Müslüman ticaretinin ve kutsal toprakların güvenliği, özellikle Müslüman tüccar ve yerel halkın arzusu doğrultusunda zorunluluk üzerine gelişmiştir. Aynı zamanda kendisini cihanşümul ve Müslümanların koruyucusu olarak vasıflandırmasının yansımasıdır. Portekiz tehdidi ile başa çıkmak için Memluk Sultanı Kansu Gavri, Osmanlı'dan önemli destek almıştır. İkinci Beyazıd, Memluk donanmasının teşkili için önemli düzeyde kereste, silah ve barut desteği vermiştir. Ayrıca tecrübeli Türk denizciler, leventler (Rumiler) ve Selman Reis gibi kaptanlar Memluk donanmasında görev almışlardır.[6] Osmanlı'dan Memluk tabiiyetine geçen Selman Reis, Türk-Memluk donanmasıyla Süveyş kaptanı olarak 1515'te Portekizlilerin Kızıldeniz'e sızmasını engellemek için sefer düzenlemiş ve 1516'da Yemen'de Zebid'i ele geçirmiştir. Fakat 1517'de Osmanlı'nın Mısır fethi nedeniyle sefer yarım kalmıştır.[7]

Osmanlı'nın Mısır'ı alması sonrasında Kızıldeniz kıyılarına Portekiz saldırıları yoğunlaşmıştır. Özellikle 1517'de Lopo Soares de Albergaria komutasında Portekiz donanması Kızıldeniz'e girmiş ve Cidde Limanı'nı ablukaya almıştır. İslam'ın kutsal topraklarını hedefleyen bu tehdit, Selman Reis'in güçlü mukavemeti sonucu engellenmiştir. Cidde ablukası sonrasında Kahire'ye oradan da İstanbul'a giden Selman Reis Osmanlı yönetimine sunduğu raporunda Portekizlilerin Babülmendep ve Kızıldeniz'deki faaliyetlerine dair

[6] Önalp, *Güney Seferleri,* s. 51.

[7] Önalp, *Güney Seferleri,* s. 80.

bilgiler sunmuştur. Sultan Selim'in emri ile Süveyş'te hazırlanan Osmanlı donanması Selman Reis komutasında Yemen'e doğru açılmıştır. Bu sefer sonucunda Zebid'de zayıfta olsa kurulan hakimiyet ile Osmanlı bölgede varlık göstermiştir.[8] Selman Reis'in sunmuş olduğu rapor sonucunda bölgeye dair geniş bilgi edinen Osmanlı yönetimi, bundan sonra Kızıldeniz'e yönelik daha organize bir politika uygulamaya başlamıştır. Nitekim Osmanlı'nın Kızıldeniz'e yaptığı seferlerden bölge politikasının önemli bir ekonomik ve politik düşüncenin eseri olduğu anlaşılmaktadır.[9]

Osmanlı'nın Kızıldeniz'e yönelik bütünsel politikası 1525'te Mısır'daki karışıklıkları hal yoluna koymak için gönderilen Sadrazam Makbul İbrahim Paşa yönetiminde oluşmuştur. İbrahim Paşa, Kızıldeniz'de Portekiz tehdidini engellemek için Süveyş merkezli bir deniz üssü kurmuştur. Bu deniz üssüne Mısır veya Hint kaptanlığı ismi verilmiştir. Bu girişim Osmanlı'nın Kızıldeniz-Hint ticaretini yeniden sağlamak ve haç güzergahını güvene almak için ilk ciddi ve planlı hareketiydi. Hadım Süleyman Paşa'nın 1525'te Mısır Beylerbeyi olmasının akabinde, Süveyş kaptanı olan Selman Reis komutasındaki Osmanlı donanması 1526'da Aden hariç Yemen'e hakim olmuştur.[10] 1525-1535 arasında Mısır beylerbeyi olan Süleyman Paşa, Yemen ve Aden alınmadan Kızıldeniz güvenliğinden emin olunamayacağının farkındaydı. Osmanlı üstün silah ve organizasyon gücünden yararlanan Süleyman Paşa, Portekizlilerin Hint Okyanusu'nda Güney Arabistan, Habeşistan ve Kızıldeniz'de Müslüman ticaretine yönelik tecavüzlerini engellemek için ve Gucerat Sultanı Bahadır Şah'ın Kanuni Sultan Süleyman'a göndermiş olduğu yardım isteği üzerine 13 Haziran 1538'de "Mekke'ye gelen

[8] Önalp, *Güney Seferleri,* s. 97.

[9] Halil İnalcık, "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy," *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day,* ed. M. A. Cook, (Cambridge University Press, New York: 1970), s. 212.

[10] Önalp, *Güney Seferleri,* s. 100.

hac kervanlarına ve Müslüman ticaretine zarar veren Portekizlileri denizden kovmak" emriyle sefere çıkmıştır. Hint seferine çıkan ve Diu kentini Portekizlilerden alma noktasında başarısız olan Süleyman Paşa, Portekizlilerle iş birliği içinde olan Tahiri sülalesinden Amir bin Davut tarafından yönetilen Aden'i alarak Kızıldeniz'de Osmanlı hakimiyeti için büyük bir başarıya imza atmıştır. Süleyman Paşa'nın bu seferi neticesinde Aden'in alınmasıyla 1538'de Yemen Eyaleti kurulmuştur. Böylelikle Osmanlı, Kızıldeniz güvenliği ve Babülmendep Boğazı'nın kontrolü noktasında önemli bir merkeze hakim olmuştur.[11]

Habeşistan Osmanlı ve Portekiz arasındaki bir diğer mücadele alanıydı. 1538'de Hadım Süleyman Paşa ile Diu seferine katılan Özdemir Paşa, 1554'te Habeş seraskerliğine getirilerek sefere çıkmakla görevlendirildi. Özdemir Paşa'nın fetihleri neticesinde Eritre'nin tamamı, Somali'nin önemli bir kısmı ve Habeş'in büyük bir kısmı Osmanlı'ya bağlandı ve 1555'te Sevakin Limanı merkezli Habeş Eyaleti kuruldu. Özdemir Paşa'nın ölümünden sonra 1561'de yerine tayin edilen oğlu Osman Paşa döneminde Osmanlı'nın Kızıldeniz'in batı yakasındaki hakimiyeti kuvvetlenmiş ve Portekizlilerin buraya sızma çabalarının önüne geçilmiştir. Netice itibarıyla Osmanlı, Kızıldeniz'in her iki yakasına hakim olmuştur. Habeş Eyaleti'nin kurulması hem Kızıldeniz güvenliği için taşıdığı önem hem de devletin altına duyduğu ihtiyaç dolayısıyla önemliydi.[12]

Osmanlı'yı Portekizliler kadar uğraştıran bir diğer sorun bölgedeki aşiretlerle yaşanan mücadeledir. Osmanlı hem Habeş Eyaleti'nde hem de Yemen'de hakimiyetini devam ettirme noktasında zorluklar yaşamıştır. Nitekim Aden'in Arap şeyhi Ali Süleyman Tevlaki'nin yönetimine geçmesi, dönemin önde gelen Osmanlı deniz-

[11] Özbaran, *Sınırdaki Osmanlı,* s. 100.

[12] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti,* (Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1996), s. 22.

cilerinden Piri Reis'in donanmasıyla Hint seferine çıkmasına neden olmuştur. Bu sefer çerçevesinde Aden 1549'da kesin olarak Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Osmanlı, Hint ve Basra Körfezi'nin hakimiyeti noktasında Kızıldeniz'i önemli bir üs olarak kullanmaktaydı. Özellikle Basra'da donanma inşasının masraflı olması ve Portekiz ve İran ile yaşanan mücadelelerde Basra Körfezi'ne hakim olmanın anahtarı Kızıldeniz donanmasıydı. Basra hakimiyeti ve Portekizlilerin hakim olduğu Hürmüz'ü almak için Piri Reis daha sonra Seydi Ali Reis'in yapmış olduğu seferler başarısız olmuştur.

Bu seferlerin başarısız olmasını müteakiben Osmanlı, Kızıldeniz hakimiyeti, Hint Okyanusu'ndaki Portekiz tacizleri ve Açe Sultanlığının yardım çağrılarına etkili bir şekilde cevap vermek için Akdeniz donanmasının gerektiğinde Kızıldeniz'e geçebilmesine karar vermiştir. Sokullu Mehmet Paşa'nın önerisi sonucunda 1568'de Süveyş Kanalı'nın açılması planı ortaya atılmıştır. Plan daha önce 1532'de de gündeme gelmiş ancak bölgede fizibilite çalışmaları yapılmasına rağmen atıl kalmıştır. Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Reis, 1586'da Kızıldeniz ve Nil arasındaki eski kanalı restore etme fikrini ortaya attı. Akdeniz donanmasının buraya nakli sonucu Portekizlilere karşı güçlü bir mukavemet gösterilebilir, Araplar arasındaki isyanlar etkisizleştirilebilirdi. Ayrıca Cape Route'un[13] yarattığı sıkıntıyı çözmek açısından faydalı olabilirdi. Ama bu planlar devletin farklı bölgelere odaklanması dolayısıyla atıl kalmıştır.[14]

Osmanlı, Kızıldeniz, Habeş ve Hint Okyanusu'nu çevreleyen Müslüman ülkelerle göstermiş olduğu dayanışma ve mücadeleyle bölgede önemli bir aktör olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim Osmanlı'nın Süveyş kaptanlığının haricinde Muha[15] kaptanlığı sadece

[13] Afrika Kıtası'nın etrafını dolaşarak Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a ulaşan deniz güzergahı.

[14] Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı: Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi,* (Yeditepe, İstanbul: 2015), s. 20.

[15] Yemen'de bir liman şehri

Kızıldeniz ile sınırlı değildi, bu örgütlenme sayesinde Osmanlı Afrika ve Hint Okyanusu'ndaki meselelere karışma ve bölgenin yüklü gelirlerinden pay alma hakkını sürdürmüştür. 1560-1564 arasında İskenderiye'den Venedik'e taşınan karabiber miktarındaki artış bunun göstergesidir. Portekiz müdahalesi olmadan önce taşınan miktar 1 milyon 150 bin 999 libre iken[16] Kızıldeniz'deki gelişen Osmanlı örgütlenmesi sayesinde bu miktar 1 milyon 310 bin 454 libreye çıkmıştır. Osmanlı, Kızıldeniz politikası ile bölge ticaretinin akışını nispeten güvenliğe almış ve Portekizlilere kendi toprakları üzerinden yürüyen Hint ticaretini durduramayacağını göstermiştir. Fakat Osmanlılar bu yayılmadan umdukları yararı elde edemediler, ne Portekizlileri bölgeden sürmeyi başarabildiler ne de 16. yüzyıl sonunda Hint Okyanusu'na yeni bir siyasi ve ticari renk verecek olan Felemenk ve İngiliz şirketlerine engel olabildiler. Nitekim 17. yüzyılda Osmanlılar Kızıldeniz'in yabancılara kapalı bir deniz olmasını sağlamalarına rağmen, bölgenin ticari olarak gerilemesi ve bölgeye bir tecavüzün bulunmaması dolayısıyla zamanla ilgilerini azaltmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı 1635'te Yemen'den ayrılırken[17] Habeş Eyaleti ise 1698'de güney kısımları mahalli amirler vasıtasıyla yönetilmek suretiyle kendi haline terk edilmiştir. Sonraki süreçte Habeş Eyaleti 18. yüzyılda önemini kaybederek Cidde sancağı ile birlikte tevcih edilmeye başlanmıştır.[18] Bölgeye olan ilginin tekrardan artması ise 19. yüzyılda İngiliz, Fransız ve İtalyanların sömürge faaliyetleri sonucunda yaptıkları tecavüzlerle gerçekleşmiştir.

Keşifler Çağı Osmanlı'nın Kızıldeniz'de güçlü bir varlık göstermesine vesile olurken Sömürgecilik Çağı ise Osmanlı'nın Kızıldeniz hakimiyetini kaybetmesine neden olmuştur. Kızıldeniz 17 ve 18. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın kontrolünde kapalı bir deniz

[16] Libre, yarım kiloya karşılık gelen bir ağırlık birimidir.

[17] Özbaran, "Osmanlıların Güneye Yönelik Deniz Politikası", s. 67-71.

[18] Orhonlu, *Habeş Eyaleti,* s. 92, 98.

olarak kaldı. Osmanlılar yabancıların Muha'nın kuzeyine ilerlemesini engelleme noktasında başarılı oldular. Fakat 1756-1763 Yedi Yıl Savaşı sonrasında Fransa'nın Büyük Britanya'ya Hint kolonilerini kaybetmesi, Kızıldeniz'i yeniden küresel rekabetin merkezi yapmıştır. Savaş sonrasında İngiltere'nin Cape Route'un[19] kontrolünü ele geçirmesi Fransa'nın ilgisini Mısır'a yönlendirmiştir. Birinci Napolyon'un 1798 Mısır seferinin en büyük sebebi İngiltere'nin Hint ticaretine bir darbe vurmaktı. Fransızların Süveyş Kanalı'nı açma çabalarının doğrudan İngilizlerin Hindistan ticareti üzerindeki tekelini tehdit etmesi ise İngiltere'nin Kızıldeniz'e olan ilgisini artırmıştır.[20]

Kızıldeniz'in yeniden bir rekabet bölgesi olmaya başladığı dönemde Osmanlı ise önemli iç ve dış sorunlarla baş etmekteydi. Bir tarafta Osmanlı-Rus savaşları diğer tarafta Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile yaşanan rekabet devletin Kızıldeniz hakimiyetine önemli darbe vurmuştur. Bütün bu sorunlara rağmen Osmanlı gücü nispetinde Kızıldeniz rekabetine dahil olmuş ve Yemen'den Habeş'e kısmen varlık göstermeyi başarmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı'nın Kızıldeniz politikası üç kol üzerinden yürümekteydi: Birincisi Mısır-Türk yönetimi üzerinden Kızıldeniz'in Sudan, Habeş ve Somali bölgelerine hakim olunmaya çalışıldı. İkinci olarak Hicaz ve Yemen'deki Osmanlı varlığını yeniden tesis edilmeye çalışıldı. Üçüncü olarak ise Süveyş Kanalı'nın açılması engellenmeye veya bu kanaldan kaynaklı sorunlar ertelenmeye çalışıldı.

Fransızların Mısır çıkartması ve Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliği döneminde Kızıldeniz'de güneye doğru yayılma çabası İngilizlerin de kuzeye doğru yayılmasına neden olmuştur. O dönem yerel unsurlar tarafından yönetilen Yemen'de hakimiyet kurma amacın-

[19] Akalın, *Süveyş Kanalı,* s. 24.

[20] Durmuş Akalın, "XIX. Yüzyılda Kızıldeniz'de Avrupalı Güçler ve Osmanlı Hakimiyeti", *Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi,* (Mahya Yayıncılık, İstanbul: 2016), s. 117-118.

da olan İngilizler, 1799'da Perim Adası, 1839'da Aden ve 1858'de Kamaran Adası'nı ele geçirerek Babülmendep Boğazı'na hakim olmuşlardır. Fakat Osmanlı, Hicaz ve Yemen'de hakimiyetini yeniden tesis etmek için ciddi çabaya girişmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Yemen'den çekilmemesinin ardından Osmanlı kuvvetleri Hudeyde'ye tekrar çıktılar. Nitekim 1871'e gelindiğinde Yemen'de belirgin bir Osmanlı varlığı kendisini göstermektedir.[21] Ahmet Muhtar Paşa'nın 1873'te Sana'ya girmesi ile 1918'e kadar devam edecek olan Osmanlı hakimiyeti Yemen'de yeniden tesis edilmiştir.

Osmanlı'nın Sudan ve Habeş hakimiyeti ise Türk-Mısır yönetimi eliyle yürütüldü. Mehmet Ali Paşa 1820'de Sudan'a hakim oldu. 1846-1849 arasından Sevakin ve Mussava limanları Mısır tarafından idare edildi. 1849'dan 1865'e kadar tekrar Osmanlı eline geçen bu limanlar, 1866'dan sonra Mısır yönetimine bırakılmıştır. Mehmet Ali Paşa ve halefleri döneminde Türk-Mısır hakimiyeti Somali ve Zengibar'a kadar yayılmıştır. Fakat 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasını müteakip bölge sadece İngilizlerin değil bütün Avrupa ülkeleri için ilgi ve rekabet noktası oldu. Osmanlı, 93 Harbi ile ilgilendiği dönemde bölgede İngiliz, Fransız ve İtalyan etkisi artmıştır.

Mehmet Ali Paşa'nın ve ardıllarının Mısır valiliği döneminde ve Fransa hükümeti destekli Ferdinand de Lesseps'in politikaları sonucunda tartışma konusu olan Süveyş Kanalı'nın açılması ve ticaretin daha kısa olan Kızıldeniz rotasına çekilmesi çabasına Osmanlı güçlü bir direnç göstermiştir. Osmanlı, Süveyş Kanalı'nın açılmasının devletin Kızıldeniz, Hicaz, Yemen, Basra ve hatta Irak'ta daha rahat hakimiyet kurmasını kolaylaştıracağının bilincindedir. Fakat yabancı güçlerin bölgeye müdahalesi endişesi nedeniyle kanalın açılmasına karşı çıkılmıştır.[22] İkinci bir boğazlar sorunu istemeyen Osmanlı'nın en büyük hedefi Kızıldeniz'de artan yabancı ilgisini

[21] Akalın, "Kızıldeniz'de Avrupalı Güçler", s. 120.

[22] Akalın, *Süveyş Kanalı,* s. 75.

önlemeye çalışmaktı. Fakat 1869'de Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Kızıldeniz yabancı sömürge güçlerinin ilgi odağı olmuştur. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus (93 Harbi) harbi ise Kızıldeniz'deki Osmanlı hakimiyetinin zayıflamasının yolunu açmıştır. 93 Harbi'nde Osmanlı'nın Rusya karşısında aldığı ağır mağlubiyetle zayıflamasını fırsata çeviren İngilizler 1878'de Kıbrıs, 1882'de Mısır, 1884'te Somali ve Sevakin'i almıştır. 1881-1885 yılları arasındaki Sudan'daki Mehdi hareketi sonucu 1820'den beri devam eden Osmanlı hakimiyeti burada da son bulmuştur.

Savaş ve kanalın açılmasını müteakip Türk-Mısır ortak yönetimi altında olan Habeş, Somali ve Sudan kaybedilmiştir.[23] Bölgede Somali'nin Aden Körfezi sahillerine ve Mısır ile Sevakin sahillerine İngilizler, şimdiki Cibuti taraflarına Fransızlar ve Eritre'ye İtalyanlar yerleşmiştir.[24] Bölgeye ilgileri 1865'te başlayan İtalyanlar 1885'te günümüzde Eritre sınırları içerisinde yer alan liman şehirleri Assab ve Masavva'yı işgal ettiler. Kızıldeniz'in batı sahilleri üzerinde hakimiyetini kaybeden Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar (1918) Kızıldeniz'in doğu yakasına hakim olmayı sürdürmüştür. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın tarafında katılması sonucu Kızıldeniz'e hakim olan İngiltere, yerel güçlerle iş birliği yapmaya başlamıştır. Özellikle Hicaz'da İngilizlerin Şerif Hüseyin ile yaptıkları iş birliği neticesinde 1916'da başlayan Arap İsyanı sonucunda Kızıldeniz'deki Osmanlı hakimiyeti 1918'de son bulmuştur.[25]

1918 Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Kızıldeniz'de hiçbir ağırlığının kalmadığının ilan edilmesi ve 1923'te Lozan Anlaşması ile Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki hakimiyetinin resmi ola-

[23] Bkz. Durmuş Akalın, *Kızıldeniz'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti ve Cidde Olayları*, (Kesit, İstanbul: 2019).

[24] Akalın, "Kızıldeniz'de Avrupalı Güçler", s. 146.

[25] Mustafa L. Bilge, "Kızıldeniz", *DİA,* İstanbul, 1988, XXV, s. 259.

rak son bulması[26] neticesinde Türkiye'nin Kızıldeniz ve çevresiyle olan bütün bağlantısı kopmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgede ortaya çıkan yeni devletler ve Avrupa devletlerinin müstemleke siyaseti dolayısıyla Türkiye'nin bölgede varlık göstermesi zorlaşmıştır. Nitekim 1923'te kurulan yeni Türk devletinin Ortadoğu'ya ve özellikle Arap ülkelerine yönelik politikası içişlerine karışmama ve uzak durma üzerine kurulmuştur.[27] Bu nedenle Türkiye, Kızıldeniz ve çevresindeki ülkelere karşı uzun vadeli stratejiler geliştirmemiş ve bölge politikasına ciddi bir biçimde müdahil olmamıştır.[28]

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Kızıldeniz enerji güvenliği noktasında taşıdığı önem nedeniyle dünyanın bütün güçlü ülkelerinin dikkatini üzerine toplayan önemli bir deniz yolu özelliğini korumaya devam etmiştir. Fakat Kızıldeniz üzerinde bölge ülkelerinden çok hakim olan taraflar Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi büyük güçler olmuştur. Kızıldeniz'i çevreleyen bazı Arap devletleri tarafından Kızıldeniz'in bir Arap denizi olduğu iddiası gerçekliğini hiçbir zaman kanıtlayamamıştır. Yerel güçler her ne kadar Kızıldeniz bölgesinde ve politikasında etkili olmaya çalışsalar da, hepsi Soğuk Savaş'ta takip ettikleri blok önderi ülkelerin arkasında durmuşlardır. Türkiye ise NATO üyesi olması dolayısıyla Kızıldeniz konusunda Batı Bloku'nun uyguladığı politikaların takipçisi olmuştur. Netice itibarıyla bölgede Osmanlı dönemi gibi varlık gösterilememiştir. Nitekim bu dönemde Türkiye, Kızıldeniz'de varlık göstermek için ne politik ne de maddi bir güce sahip değildi. Kızıldeniz'in Türkiye politikasında yeniden yer alması ise 2000'lere denk gelmiştir.

[26] Lozan Anlaşması 17. Madde.

[27] Bkz. Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi,* (Timaş Yayınları, İstanbul: 2012).

[28] Fatma Çalık Orhun, "Sevakin Adası ve Türkiye'nin Afrika Politikası", *International Social Sciences Studies Journal,* Cilt: 5, Sayı: 35, (2019), s. 2501.

2000 SONRASI TÜRKİYE'NİN KIZILDENİZ POLİTİKASI

Kızıldeniz 21. yüzyılın gelişiyle birlikte pek çok uluslararası aktörün bölgeye dönük ekonomik ve askeri angajmanını artırmasıyla tam anlamıyla bir rekabet sahasına dönüşmüştür. Bölgesel krizlerin yanında Ortadoğu'nun farklı noktalarındaki çekişmeler Kızıldeniz üzerindeki gerilimi artırmış ve taraf devletlerin kıyı ülkeleri üzerinde askeri üs kurma çabalarını ön plana çıkarmıştır. Kızıldeniz, petrol ve doğal gaz ürünlerinin küresel pazarlara taşınması başta olmak üzere uluslararası ticaretin başlıca güzergahlarından birisi haline gelmiştir.[29] Kızıldeniz, dünya ticaretinin yaklaşık yüzde 25'ini oluşturan deniz taşımacılığına ev sahipliği yapmaktadır. Bu durum bölgesel ve küresel aktörlerin Kızıldeniz'e özel ilgi duymasına neden olmuştur. Bu anlamda özellikle 2002'de AK Parti'nin iktidara gelişinden sonra Türkiye de Kızıldeniz'e yönelik ciddi bir ilgi gösterirken bölge ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmeye önem vermiştir.

Bölge dışı aktörlerden birisi olarak Türkiye, kıyı ülkeleri ve halklarıyla sahip olduğu tarihsel, dini ve kültürel bağların yanı sıra bölgenin ekonomik potansiyeli ve jeopolitik öneminin farkına varmak suretiyle Kızıldeniz'e yönelik adımlarını hızlandırmıştır. Özellikle Kızıldeniz'in Batı yakasındaki ülkelerle etkileşimini artıran Türkiye, Somali ve Etiyopya gibi Afrika Boynuzu olarak adlandırılan bölgedeki ülkelerle önemli ilişkiler geliştirmiş, 2017'de Somali'ye en büyük denizaşırı askeri üssünü kurmuştur.[30] Bununla beraber Aralık 2017'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sudan ziyaretinde Sevakin Adası yeniden restore edilmek üzere 99 yıllığına Türkiye'ye tahsis edilmiştir. Bu gelişmeler 1998'de başla-

[29] Riad Domazeti, "Kızıldeniz Raporu: Ortadoğu'da Çekişmenin Görünmeyen Cephesi", İNSAMER, 23 Aralık 2019.

[30] Bülent Erandaç, "Yakın Coğrafya Türkiye Üslerinin Anlam ve Önemi, *Stratejik Düşünce Enstitüsü,* 6 Temmuz 2020.

tılan ancak 2002 sonrası dönemde kademeli olarak hayata geçirilen "Afrika Açılımı" ve uygulanan siyasi aktivizmin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın izleyen kısımlarında Türkiye'nin özellikle 2000'li yıllar sonrası dönemde Kızıldeniz politikalarını belirleyen temel dinamikler üzerinde durulacak, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının temel motivasyonları incelenecektir. Daha sonra Türkiye'nin Kızıldeniz'in batı yakasını oluşturan Afrika ülkeleri ve doğu yakasındaki kıyı ülkeleri olan Suudi Arabistan ve Yemen ile ilişkileri ele alınacaktır.

TEMEL DİNAMİKLER

Genel hatlarıyla Türkiye, Kızıldeniz'in iki yakasındaki ülkelerle yapıcı ilişkiler kurmak üzere bir siyasi tutum içerisinde olagelmiştir. Bu durum 2011'deki Arap devrimleri sonrası süreçte kısmen yara almıştır. Nitekim 2013'te Mısır'da gerçekleşen askeri darbe sonrasında Kızıldeniz'in en önemli ülkelerinden olan Mısır ile ilişkileri ciddi biçimde bozulan Türkiye, Suudi Arabistan ve İsrail gibi ülkelerle de diplomatik açıdan sıkıntılı dönemlerden geçmiştir.[31] Öte yandan Türkiye, Sudan, Yemen ve Cibuti gibi ülkelerle iyi ilişkilerini sürdürmeye gayret gösterirken Eritre ile kısıtlı bir ilişki geliştirebilmiştir.

Uluslararası siyaset bağlamında küresel aktörlerin politik yaklaşımlarından farklı bir Kızıldeniz politikası içerisinde olan Türkiye'nin tutumu neokolonyal yaklaşımlardan uzak, kapsayıcı ve kazan-kazan ilişkisinin ön planda tutulduğu bir biçimde olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin bölge üzerinde benimsediği değerler, insani diplomasi ve siyasi aktivizmin yanında gerekli ölçüde

[31] İsmail Numan Telci, "Türkiye-Mısır İlişkileri: İş Birliğinden Çatışmaya", *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası,* ed. İsmail Numan Telci, (SETA Yayınları, İstanbul: 2019), s. 193, 202.

ekonomik ve stratejik pragmatizm barındırmaktadır. Doğu Afrika genelinde bu dengeyi başarılı bir şekilde koruyan Türkiye'nin Kızıldeniz politikalarında gözettiği dinamikler iki farklı boyutta ele alınabilir.

Birincisi, bölge ülkelerinin kalkınmasına yönelik yürütülen ekonomik faaliyetler ve kalkınma yardımlarıdır. Batılı devletlerin "herkese uyan" (*one size fits all*) yaklaşımının karşılığında ülkelerin ihtiyaçlarına göre reaksiyonda bulunan Türkiye, bu durumla ilişkili olarak karar alma ve uygulama süreçlerinde çok daha etkin ve verimli bir görüntü çizmektedir. 2011 ve 2017'de ortaya çıkan Somali açlık krizi bunun en büyük örneğidir. Öyle ki Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Somali ziyareti ve akabinde TİKA, AFAD, Kızılay ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumların oluşturduğu mekanizmaların hayata geçirilmesiyle çok kısa sürede Somali'ye önemli yardımlar ulaştırılmış ve yaşanan insani kriz ciddi ölçüde engellenmiştir.[32]

Türkiye 2000'lerin başında bölge devletleri üzerinde siyasi ve kültürel mirasını korumaya ve geliştirmeye yönelik diplomatik kanalları güçlendirmek istemiştir. Bunun bir sonucu olarak 2002'den günümüze Afrika'daki konsolosluk sayısı 12'den 42'ye, Türk Hava Yolları (THY) uçak destinasyon noktası 4'ten 60'a ve DEİK konseyleri 6'dan 46'ya çıkarılmıştır. Bu yaklaşım ekonomik ilişkilerin de yeniden canlanmasını sağlamıştır. Bu canlanma kendisini ithalat/ihracat verilerinde açıkça göstermiştir. Ayrıca karşılıklı iş birliği ve çıkar ilişkisine dayalı politikalar, Türkiye'yi yalnızca Sudan ve Etiyopya gibi büyük pazarlara sokmamış ayrıca bu bölgelerdeki siyasi ve kültürel etkisini de itibarlı bir konuma getirmiştir.

[32] "Somali Türkiye ile Ayağa Kalkıyor", *Hürriyet,* 2 Ocak 2019.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN KIZILDENİZ'İN BATI YAKASINDAKİ ÜLKELERLE TİCARETİ

	2002 (BİN DOLAR)			2019 (MİLYON DOLAR)		
Ülkeler	**İthalat**	**İhracat**	**Toplam**	**İthalat**	**İhracat**	**Toplam**
Mısır	118,7	326,8	445,5	1.812	3.319	5.131
Sudan	12,4	57	69	73	361	434
Etiyopya	7,7	32	40	51	380	431
Somali	0,1	0,4	0,5	6	244	250
Eritre	0,2	10	10	0	14	14
Cibuti	0	3,8	3,8	0	252	252

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (2019)

Sudan ve Etiyopya'da faaliyet gösteren Türk şirketlerinin yatırımları her geçen gün artmakta ve farklı iş kollarına yayılmaktadır. Batılı veya devlet destekli Çin şirketleriyle karşılaştırıldığında bölge halklarına daha çok istihdam alanı açan Türk yatırımları önce bölgesel kalkınmayı amaçlamaktadır. Daha çok uzun vadeli yatırımlara odaklanan ve Somali örneğinde olduğu gibi önce güvenlik ve istikrarı sağlamayı kendine görev edinen Türkiye, yerel unsurları göz önüne alarak gerçekçi ve sürdürülebilir modeller sunmaktadır.

Türkiye'nin Kızıldeniz politikasının ikinci boyutu ise Ortadoğu'daki ittifaklar sisteminin bir uzantısı olarak Kızıldeniz ve Afrika Boynuzu bölgesindeki jeopolitik güç dengesinde Türkiye'nin de kendisine yer bulma gerekliliğidir. Bu anlamda Arap devrimleri süreci ve 2017'de yaşanan Körfez krizi, bölgedeki çekişme ortamını artıran en büyük iki etken olmuştur. Türkiye'nin Arap devrimleri sürecinde Mısır, Suriye ve Libya gibi bölgelerdeki reform hareketlerini desteklemesi ve genel hatlarıyla bölgede izlediği çok yönlü dış politika, 2017'deki Körfez krizi sırasında da Katar'ı ciddi biçimde desteklemesi, BAE ve Suudi Arabistan'ın başını çektiği Körfez bloku açısından bir endişe kaynağı olmuştur. Körfez bloku ülkelerinin

kaygıları, Türkiye'nin, Sudan'ın önceki Devlet Başkanı Ömer Beşir ile kurduğu ilişkiler ve Somali'de yürüttüğü siyasi aktivizm sebebiyle önemli oranda artmıştır.[33] 2015 Yemen müdahalesiyle beraber başta Afrika Boynuzu ülkeleri olmak üzere Kızıldeniz kıyı hattındaki Sudan ve Mısır'ın stratejik önemi daha da artmıştır. Diğer taraftan ham madde ve yoğun miktarda petrol ihraç eden Körfez ülkeleri için Kızıldeniz ve limanları jeopolitik açıdan önem ifade eden bir başka etken olarak göze çarpmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin Somali hamlesi ve 2017'de kurulan Mogadişu askeri eğitim üssü, Körfez blokunun Somaliland ve ayrılıkçı politikalar izleyen Puntland'a yönelmesine yol açmıştır. Benzer şekilde, Sudan'daki Sevakin Adası'nın Türkiye'ye tahsis edilmesi, Suudi Arabistan, BAE ve Mısır gibi bölge ülkeleri açısından endişe kaynağı olmuştur. Bunun haricinde, uzun vadede Somali'den sonra Kızıldeniz'de kurulabilecek ikinci bir Türk askeri üssü söz konusu ülkelerin endişelerini artırmaktadır.[34]

SUDAN İLE İLİŞKİLER

Türkiye-Sudan ilişkilerinde Osmanlı geçmişi ve bıraktığı kültürel mirastan fazlasıyla söz etmek mümkündür. Kıta genelindeki sömürgeci Avrupalı devletlere nazaran Osmanlı'ya dair olumlu toplumsal algılar bağlamında Sudan politikalarını geliştiren Türkiye özellikle AK Parti'nin iktidara gelişinin ardından bu yaklaşımı daha güçlü bir şekilde vurgulamaya başlamıştır. Sudan ile kültürel ve tarihsel bağlara yoğun önem atfeden AK Parti hükümetleri, bu Afrika Boynuzu ülkesini stratejik müttefik olarak konumlandırmaktadır. Bu yakınlaşma diplomatik ilişkileri de geliştirmiş ve 14 Eylül 2009'da Sudan'ın Ankara Büyükelçiliği açılmıştır. Bu tarihten itibaren Sudan'daki Türkiye

[33] N. Neşe Kemiksiz, "Kızıldeniz'de Güvenlik: Bölgesel Sorunlar, Güç Mücadelesi ve Terörizm", *Akademik Bakış,* Cilt: 14, Sayı: 27, (2020), s. 342-346.

[34] İsmail Numan Telci, Tuba Öztürk Horoz, "Millitary Bases in the Foreign Policy of the United Arab Emirates", *Insight Turkey,* Cilt: 20, Sayı: 2, (2018), s. 153, 158.

varlığı, ağırlıklı olarak TİKA üzerinden ilerlemiş,[35] ekonomik ve sosyal kalkınma adına pek çok projeye imza atılmıştır. TİKA Sudan'da altyapı destekleriyle ülkede özellikle dar gelirli kesimlerin ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken bir taraftan da tarihi ve kültürel değerlerin korunması konusunda yoğun çaba göstermiştir.

Türkiye'nin Sudan'la ilişkilerini ilerletmesi siyasi alana da yansımıştır. Özellikle Mısır'la yaşanan diplomatik krizlerin ardından bölgenin diğer ülkeleriyle daha yakın ilişkiler geliştirme çabası içerisinde olan Ankara, Hartum yönetimiyle güven ilişkisi tesis etmeye çalışmıştır. Bu yönde yürütülen çabalar kısa süre içerisinde meyvelerini verirken, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2017 ziyareti esnasında Sevakin Adası'nın yeniden restore edilmesi amacıyla Sudan Devlet Başkanı Ömer Beşir tarafından Türkiye'ye doksan dokuz yıllığına tahsis edilmesiyle ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. Aynı ziyaret kapsamında Sevakin'in yeniden imarı hususunda 650 milyon dolarlık anlaşmalar imzalanmıştır.[36] Bu olumlu gelişmeleri Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay'ın 19 Kasım 2018'deki Sudan ziyareti takip etmiştir. Mevkidaşı Bekri Hasan Salih ile görüşen Oktay, Sudan'ın kendi ayakları üzerinde durması ve bölgede söz sahibi olması adına sosyal ve ekonomik kalkınmanın çerçevesinin çizildiği bir anlaşmaya imza attıklarını ifade etmiştir.[37]

Bu gelişmeler kapsamında 2002 sonrası AK Parti hükümetleri tarafından uygulanan kapsayıcı Sudan politikaları, Türkiye'nin Sevakin Adası gibi Kızıldeniz jeopolitiğinde oldukça kritik bir konumdaki varlığıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Sevakin Adası'ndaki varlığını uzun dönemde kurulacak bir askeri üsle sürdüreceği algısıyla hareket eden Mısır ve Körfez bloku, karşıt bloklar

[35] Tuncay Kardaş ve Ramazan Erdağ, "Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA", *Akademik İncelemeler Dergisi,* Cilt: 7, Sayı: 1, (2012), s. 182.

[36] "Türkiye'nin Sudan'la Yaptığı Anlaşmalar ve Sevakin Adası'nın Önemi", Euronews Türkçe, 11 Nisan 2019.

[37] "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay Sudan'da", *Hürriyet*, 20 Kasım 2018.

içinde olduğu Türkiye'nin Katar ve Somali'den sonra Sudan gibi Kızıldeniz'in merkezi konumundaki bir ülkede askeri üs edinmesini birincil tehdit olarak görmüşlerdir.[38]

Sudan'ın bölgesel politikalarda Türkiye ve Katar ile birlikte hareket etme arzusunun önemli bir göstergesi Hartum'un Katar'a yönelik abluka sürecindeki tutumu olmuştur. BAE, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Mısır tarafından Katar'a karşı başlatılan siyasi ve ekonomik abluka sürecinde Ömer Beşir yönetimi Katar'a yakın bir pozisyon almıştır. Türkiye ve Katar'ın Sudan'daki Ömer Beşir yönetimi ile yakın ilişkilerinden ve desteğinden rahatsız olan Mısır, Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkeler, Sudan'da bir yönetim değişikliği konusunda hemfikir olmuşlardır. Öyle ki önceki yıllarda Ömer Beşir yönetimine finansal destekler veren bu Körfez ülkeleri, Katar krizindeki tutumundan ötürü Sudan'a finansal desteği kesmiştir. Buna karşılık Katar, Sudan'a o dönemde en az 3,8 milyar dolar finansal destekte bulunmuştur.

Ömer Beşir yönetimi sonrası Sudan, özellikle BAE ve Mısır gibi ülkelerin baskısıyla Türkiye'den tamamen kopartılmak istenmiş, özellikle medya kanalları aracılığıyla Sevakin anlaşmasının iptal edileceği yönünde bir algı yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak hem Askeri Geçiş Konseyi hem de sivil kanat ile temaslarını sıklaştıran Türkiye, bu iddiaları asılsız bırakmaktadır. Alakalı olarak, Sudan Uluslararası İlişkiler Bakanı İdris Süleyman, anlaşmanın iptalinin söz konusu olamayacağını, anlaşmanın liderler arasında değil devletler arasında yapıldığını belirtmiştir.[39]

11 Nisan 2019'da gerçekleşen askeri darbe sonrası Askeri Geçiş Konseyi tarafından ülkeye davet edilen Dışişleri Bakanı Mevlüt Ça-

[38] Cenk Özgen, "Türkiye'nin Denizaşırı Askeri Üs Kurma Girişimleri: Tespitler ve Geleceğe Yönelik Ömeriler", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, (2019), s. 381-408.

[39] Özgen, "Türkiye'nin Denizaşırı Askeri Üs Kurma Girişimleri", s. 396.

vuşoğlu 17 Ağustos 2019'da askeri yönetim ve sivil koalisyon arasında imzalanan Anayasal Bildiri'nin imza törenine katılmıştır. Törende açıklamalarda bulunan Bakan Çavuşoğlu, "kardeş Sudan ve Sudan halkına desteklerinin artarak devam edeceğini" vurgulamıştır.[40]

ETİYOPYA İLE İLİŞKİLER

Osmanlı'dan günümüze Kızıldeniz bölgesinde Türkiye ile en köklü ilişkilere sahip ülkelerden birisi Etiyopya'dır. O dönem toprakları içerisinde bulunan Eritre üzerinden Kızıldeniz'e kıyısı olan Etiyopya'nın, Eritre'nin 1993'te bağımsız olmasıyla birlikte denizle bağlantısı kalmamıştır. Bununla birlikte bölgedeki en etkili ülkelerden birisi olmaya devam eden Etiyopya, Türkiye'nin bu böyleye yönelik politikalarında önemli bir yer tutmuştur. Bu durum AK Parti'nin iktidara geldiği 2002'den sonra daha da güçlenmiştir.

Nitekim Etiyopya AK Parti'nin Afrika Açılımı ve kıta üzerinde yürüttüğü dış politikada önemli bir sacayağına oturmaktadır. Bu bağlamda Afrika Birliği'nin merkezine ev sahipliği yapan Etiyopya ile ilişkiler 2002 sonrası AK Parti hükümetlerinin yoğun diplomatik çabaları sonucunda sosyal, siyasi ve ekonomik bir hüviyet kazanmıştır. Öyle ki TİKA'nın Afrika'daki ilk program koordinasyon ofisi, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi bağlara katkı sağlamak maksadıyla 2005'te Etiyopya'da kurulmuştur. Artan ticaret hacmi ve karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak 21 Nisan 2006'da Etiyopya, Türkiye'deki büyükelçiliğini yeniden açmış, izleyen süreçte de iki ülke arasında resmi ziyaretler artmıştır.

22 Ocak 2015'te başkent Addis Ababa'ya bir ziyaret gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, Addis Ababa Üniversitesi'nde dönemin Etiyopya Cumhurbaşkanı Mulatu Teshorme Wirtu'nun

[40] Theodore Karasik-Giorgio Cafiero, "Turkey's Move into the Red Sea Unsettles Egypt", Middle East Institute, 17 Ocak 2018.

elinden fahri doktora unvanı almıştır.[41] Törende söz alan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Etiyopya ve Türkiye arasındaki tarihsel ve kültürel bağlara atıf yapmıştır. Akabinde Etiyopya Cumhurbaşkanı Wirtu, önce Şubat 2017'de ve daha sonra görevi bıraktığı tarihten on gün önce 11 Ekim 2018'de Türkiye'ye ziyaretlerde bulunmuştur.[42] 2018'deki ziyareti esnasında İstanbul'daki İkinci Afrika Ekonomi ve İş Forumu'nun açılışına Cumhurbaşkanı Erdoğan ile birlikte katılım sağlamıştır. Sonraki süreçte Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed'in Özel Temsilcisi olarak atanan Wirtu, Türkiye ile yakın temaslarını sürdürmüştür. 16 Temmuz 2020'de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile Özel Temsilci Wirtu arasında gerçekleştirilen görüşmede iki ülke arasındaki ticaret ve yatırım olanakları masaya yatırılmış, iki dost ülke arasında farklı alanlarda geliştirilecek iş birlikleri ele alınmıştır.[43]

Türkiye, Etiyopya'ya yönelik çok boyutlu politikalarını 2002 sonrası AK Parti hükümetlerinin kritik bir misyon ve anlam yüklediği TİKA üzerinden hayata geçirmektedir. 2005'te kurulduğu günden itibaren, Afrika'nın genelinde olduğu gibi, Etiyopya'da da ülkenin kalkınması ve bu amaçla ihtiyaçların karşılanması odaklı çalışan TİKA, eğitim ve sağlık altyapılarının geliştirilmesinin yanı sıra pek çok restorasyon ve inşaat projelerine imza atmıştır.

Ek olarak Türkiye tarafından Sudan ve Somali'de izlenen dini ve kültürel diplomasi Etiyopya'da yerini ticari ortaklık ve farklı alanlarda yatırımlara bırakmıştır. Doğu Afrika'da Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı konumundaki Etiyopya ile ticaret hacmi 2003'te 40 milyon dolar seviyelerinden 2020'de 500 milyon dolar barajına dayanmıştır. Bununla beraber doğrudan yabancı yatırım-

[41] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Etiyopya'da", Anadolu Ajansı, 22 Ocak 2015.

[42] "Etiyopya Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-etiyopya-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2021).

[43] "Foreign Minister Çavuşoğlu Hosts Ethiopian Representative", *Daily Sabah*, 16 Temmuz 2020.

da Çin'in ardından Türkiye, Etiyopya'da en çok yatırımı bulunan ikinci ülke konumundadır. 2003'te yalnızca bir Türk firmasının faaliyette bulunduğu Etiyopya'da 2019 itibarıyla 200 Türk firması farklı alanlarda 30 bin kişiye istihdam alanı sağlamaktadır.[44] Devletler nezdinde oluşturulan güçlü ilişkiler, Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) ve benzeri iş forumları aracılığıyla özel sektöre sirayet etmektedir. Etiyopya özelinde karşılıklı yatırımı teşvik etmek ve 2002 sonrası oluşturulan esnek iş ortamını ve fırsatları değerlendirmek amacıyla DEİK, her yıl Ekonomi Bakanlığının öncülüğünde Türkiye-Etiyopya Yatırım Forumu düzenlemektedir. Aynı şekilde Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) tarafından 2017 ve 2018'de düzenlenen iş forumları, farklı sektörlerden pek çok Türk şirketiyle Etiyopyalı yetkilileri bir araya getirmekte, Türk firmaların Etiyopya'daki potansiyel yatırım sahaları üzerine bilgilendirilmelerini sağlamaktadır. Bu gelişmeler ışığında, Etiyopya'daki Türk şirketlerinin yatırımları enerji, madencilik, altyapı ve tekstil sektörlerinde 2 milyar dolara ulaşmıştır.[45] Bu şirketler arasında altyapı ve inşaat sektöründe faaliyet gösteren Yapı Merkezi isimli firma ön plana çıkmaktadır. Türk şirketin inşasını üstlendiği Awash-Wodiya demir yolu hattı projesi ile 10 bin kişiye iş imkanı sağlanmıştır. Söz konusu demir yolu hattı aynı zamanda ülkenin kuzey ve doğusunu Cibuti Limanı'na bağlamaktadır.[46]

Etiyopya, güçlü ekonomisi ve dinamik genç nüfusuyla Afrika Kıtası genelinde ve Kızıldeniz'de en önemli aktörlerden birisidir.

[44] "Türk Şirketler Etiyopya'da 30 Bin Kişiye İstihdam Sağlıyor", Anadolu Ajansı, 7 Mayıs 2018.

[45] "Etiyopya Yatırım Ülke Profili", T.C. Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/data/5e5ce59713b876e6d067f426/2020%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Etiyopya%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Profili%20ve%20De%C4%9Ferlendirmesi.pdf, (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2021).

[46] "Turkish Investment in Ethiopia Grows", African Business Life, http://www.africanbusinesslife.com/turkish-investment-in-ethiopia-grows,IDE_349.html, (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2021).

2002'den itibaren AK Parti hükümetlerinin geliştirdiği retorikle bağlantılı olarak Türkiye-Etiyopya ilişkileri farklı boyutlar kazanmış ve kademeli bir şekilde siyasi ve ticari ortaklıkların geliştiği bir süreci tecrübe etmiştir. Bu noktada iki ülke arasında halen değerlendirilmeyi bekleyen ciddi bir iş birliği potansiyeli bulunmaktadır. Toplam nüfusları 200 milyona yaklaşan Türkiye ve Etiyopya'nın gerek bölgesel gerekse de küresel gelişmelerde ortak politikalar izlemesi ve ticari anlamda ilişkilerini ilerletmesi iki ülkenin de çıkarlarına hizmet edecektir.

CİBUTİ İLE İLİŞKİLER

Kızıldeniz'de Babülmendep ve Aden Körfezi gibi ticaret yollarının kontrolü açısından avantajlı bir konuma sahip olan Cibuti'de Fransa ve ABD gibi devletlerin varlığının yanında Türkiye'nin etkinliği, 2002 sonrası AK Parti hükümetlerinin "Afrika Açılımı" politikalarıyla beraber belli bir kimlik kazanmış, 2012 sonrası resmi ziyaretlerin artması ve TİKA'nın ülkeye dönük faaliyetlerine başlamasıyla önemli ölçüde hız kazanmıştır. Bu dönem içerisinde önce 2012'de Cibuti'nin Türkiye Büyükelçiliği kurulmuş, hemen bir yıl sonra Türkiye Cibuti Büyükelçiliğinin açılışı gerçekleşmiştir.[47]

İlerleyen yıllarda ülke liderlerinin resmi ziyaretleri artmıştır. 23-25 Ocak 2015 arasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Afrika Boynuzu ülkeleri turu kapsamında Somali'den önce ilk durağı olarak Cibuti'yi seçmiştir. Burada mevkidaşı Ömer Guelleh tarafından karşılanan Erdoğan'a Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu eşlik etmiştir.[48] Görüşmeler es-

[47] "Türkiye-Cibuti Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cibuti-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2021).

[48] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Cibuti'de Resmi Törenle Karşılandı", Anadolu Ajansı, 24 Ocak 2015.

nasında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ), Ambouli Dostluk Barajı'nın yapımını üstlenmiştir.[49] Bu kapsamda, 24 Temmuz 2016'da barajın yapımı için hibe anlaşması taraflar arasında imzalanmıştır. Açılışı 2020'de gerçekleşen Ambouli Dostluk Barajı, bölgede yoğun rastlanan sel felaketlerinin önlenmesi ve bölge halkının temiz suya ulaşımı noktasında kritik bir görev üstlenmektedir. Beraberinde yapımı tamamlanan baraj, Türkiye ve Cibuti arasındaki yakın dostluk ilişkilerini temsil etmesi bakımından sembolik bir değer taşımaktadır.

Takip eden süreçte Cibuti Cumhurbaşkanı Ömer Guelleh, 19-20 Aralık 2017 arasında Türkiye'ye ziyarette bulunmuş, ikili ve heyetler arası görüşmeler gerçekleştirilmiştir.[50] Görüşmeler neticesinde sağlık, eğitim ve savunma alanlarında dört farklı anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmalar ile alakalı Guelleh "iki ülke arasında kardeşlik çerçevesinde çok önemli ve verimli bir iş birliğinin söz konusu olduğunu" ve şimdiye kadar 40'tan fazla iş birliği anlaşmasının imzalandığını ifade etmiştir.[51] Guelleh aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 9 Temmuz 2018'deki yemin törenine katılmıştır. Son olarak Ticaret Bakanlığı tarafından Türkiye-Cibuti Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) dördüncü dönem toplantısı çok sayıda bakan ve bürokratın katılımıyla 18-19 Şubat 2020 arasında düzenlenmiştir. Açılış konuşmasında söz alan dönemin Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Hüseyin Cahit Turhan, 2018 sonunda 196 milyon dolar olan ticaret hacminin, geçen yıl (2019) 251 milyon dolara ulaştığının altını çizmiş KEK toplantısının birincil hedefinin

[49] "Türkiye'nin Cibuti'de İnşa Ettiği Baraj Bu Yıl Tamamlanacak", TOKİ Haber, 20 Şubat 2020.

[50] "Cibuti Cumhurbaşkanı İsmail Omar Guelleh Külliye'de", *Sabah*, 19 Aralık 2017.

[51] "İslam Ülkelerinin Aralarındaki Sorunları Bir Tarafa Bırakarak, Yekvücut Olmaları Gerekiyor", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 19 Aralık 2017, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87794/islam-ulkelerinin-aralarindaki-sorunlari-bir-tarafa-birakarak-yekvucut-olmalari-gerekiyor, (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2021).

ticaret hacminin iki ülke çıkarlarına hizmet edecek şekilde artırılması olduğunu vurgulamıştır.[52]

ERİTRE İLE İLİŞKİLER

Afrika Boynuzu'nda sahip olduğu kritik konumu ile Eritre her ne kadar Türkiye'nin Kızıldeniz politikalarında hayati bir yer taşımasa da Ankara bu ülke ile kademeli olarak ilişkilerini geliştirme yolunu seçmiştir. Bununla birlikte Türkiye, Eritre'nin bölgesel politikalarında ve komşularıyla ilişkilerinde müdahaleci bir tutum içerisinde olmamıştır. Öyle ki bağımsızlığını kazandığı 1993'ten itibaren Etiyopya ile ciddi sınır anlaşmazlıkları yaşayan Eritre ile bu bağlamda herhangi bir etkileşime girmemiş, iki ülke arasındaki sınır tartışmalarına tarafsız yaklaşmış ve dengeli duruşunu korumuştur. Daha ziyade dışa kapalı bir rejime sahip olan Eritre ile 2010'lara kadar ciddi anlamda bir yakınlaşma yaşanmamıştır.

Türkiye ile Eritre arasındaki diplomatik ilişkiler 2011'e kadar zayıf bir görünüm içinde olsa da bu tarihten itibaren önemli bir ivme kazanmıştır. Bu kapsamda Eritre Dışişleri Bakanı Osman Salih, Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesi'nde onaylanan ve birincisi 15-16 Aralık arasında İstanbul'da gerçekleşen Türkiye-Afrika Ortaklığı Bakan Düzeyinde Gözden Geçirme Konferansı'na katılmıştır. Bu ziyareti dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 16 Kasım 2012'deki Eritre ziyareti takip etmiştir. Doğu Afrika turu kapsamında önce Eritre'ye resmi ziyarette bulunan Davutoğlu burada Devlet Başkanı Isaias Afwerki ile ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir.[53] Bu ziyaret aynı zamanda Türkiye'den Eritre'ye Bakan seviyesinde yapılan ilk ziyaret olma özelliğini taşımaktadır. 1 Kasım 2013'te başkent Asmara'da açılan Türkiye Bü-

[52] "Cibuti ile Ortaklığı Güçlendirecek Adımlar Atılacak", *Milliyet*, 19 Şubat 2020.

[53] "Eritre", İNSAMER, https://insamer.com/tr/eritre_853.htm, (Erişim tarihi: 30 Ocak 2021).

yükelçiliği durağan ilerleyen Türkiye-Eritre ilişkilerinde önemli bir diplomatik atılım olarak görülmüştür.[54]

MISIR İLE İLİŞKİLER

Kızıldeniz'in 100 milyon nüfuslu ülkesi Mısır ile ilişkiler, tarihsel ve kültürel derinliği içinde barındırmaktadır. Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı'nın kontrolü ve kıta genelinde sahip olduğu yumuşak güç unsurları, Mısır'ı AK Parti hükümetlerinin dış politikasında önemli bir konuma getirmiştir. Günümüze kadar uzanan süreçte 2002 sonrası Türkiye-Mısır ilişkilerini üç farklı döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem Hüsnü Mübarek'in iktidarda olduğu yıllar, ikinci dönem 2011'deki yönetim değişikliği ve sonrasında Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı olduğu dönem ve son olarak da 2013'te askeri darbenin ardından göreve gelen Abdülfettah Sisi'nin iktidarda olduğu dönemdir. AK Parti'nin iktidarının ilk yıllarında Mısır'da görevde olan Hüsnü Mübarek, Türkiye ile dengeli ilişkiler yürütmüş ve bölgesel politikalarda karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. 2011'deki devrim sonrası Türkiye, Mısır'a ilgisini ciddi biçimde artırmış ve özellikle Muhammed Mursi döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler tarihin en iyi dönemlerinden birisini yaşamıştır. Son olarak Temmuz 2013'te gerçekleşen askeri darbe Türkiye-Mısır ilişkilerinde bir dönüm noktasını oluştururken iki ülke ilişkileri tarihteki en kötü dönemini yaşamıştır.

Mübarek dönemine biraz daha yakından bakıldığında ilişkilerin önemli bir aşamasını 3 Kasım 2007'de imzalanan Türkiye-Mısır Stratejik Diyalog Çerçeve Muhtırası oluşturmaktadır. Bu anlaşma ile iki ülke arasında kısa zamanda hız kazanacak stratejik iş birliğinin temelleri atılmıştır. Nitekim anlaşma sonrasında özellikle ticari ilişkiler kademeli olarak artmış ve iş birliği diğer alanlara da yayıl-

[54] "Türkiye-Eritre Siyasi İlişkileri, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-eritre-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 30 Ocak 2021).

mıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu bu görüşmeler esnasında Mısır'ı "stratejik ortak" olarak tanımlamış, iki devlet arasındaki tarihsel bağlara atıfta bulunmuştur.[55] 11 Şubat 2009'da Türkiye'yi ziyaret eden dönemin Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Filistin meselesini gündeme getirmiş ve Türkiye'den destek beklediğini ifade etmiştir.

25 Ocak 2011'de Mısır'ın Tahrir Meydanı'nda başlayan gösterilerde Türkiye hükümeti, bölgesel tutumuyla uyumlu olarak ülke içindeki demokratik protesto hareketlerini desteklediğini ilan etmiştir.[56] Buna ek olarak dönemin Başbakanı Erdoğan, Mübarek'e halkın reform taleplerine karşılık vermesi yönünde çağrıda bulunmuştur. Türkiye'nin bu tutumu Mübarek'in görevinden ayrılmasından sonra da devam ederken Ankara, Mısır'da demokratik bir düzenin kurulması için desteklerini sürdürmüştür. Haziran 2012 seçimlerinde Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'nin göreve gelişinin ardından iki ülke ilişkileri çok daha yakın bir hal almıştır. Öyle ki Mursi, AK Parti'nin kongresine misafir olarak davet edilmiş ve burada yaptığı konuşma dikkat çekmiştir.[57] Başbakan Erdoğan da Kasım 2012'de beraberindeki 10 bakan, 60 bürokrat ve çok sayıda iş adamıyla birlikte Mısır'a ziyarette bulunurken ziyaret sırasında iki ülke arasında çok sayıda anlaşma imzalanmıştır.[58]

Mısır'da 3 Temmuz 2013'te dönemin savunma bakanı tarafından Cumhurbaşkanı Mursi'ye karşı gerçekleştirilen askeri darbe sonrası dönemde Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler ciddi anlamda gerilemiştir. Darbeye net bir şekilde karşı çıkan Ankara, Sisi'yi

[55] Muhittin Ataman-Nuh Uçgan, "Türkiye'nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan Politikaları", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2011).

[56] Ahmet Uysal, "Türkiye'nin Mısır, Cezayir ve Fas Politikası", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2012).

[57] "AK Parti'nin 4. Olağan Büyük Kongresi", İhlas Haber Ajansı, 30 Eylül 2012.

[58] İsmail Numan Telci, "Türkiye'nin Mısır Politikası 2012", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2013).

tanımayacağını duyurmuştur. Bunun üzerine Mısır, Türkiye'den büyükelçisini çekme kararı almış ve ilişkiler önemli bir yara almıştır. Türkiye'nin Mısır'daki insan hakları ihlalleri ve baskıcı uygulamalarını uluslararası arenada dile getirmeye devam etmesi üzerine ilişkiler onarılması güç bir noktaya gelmiştir. Yıllar içerisinde ilişkilerde herhangi bir ilerleme sağlanamazken son yıllarda Körfez bölgesi ülkelerinden Suudi Arabistan ve BAE'nin başını çektiği Türkiye karşıtı bloka Mısır da dahil olurken Doğu Akdeniz'den Afrika Boynuzu'na Libya'dan Suriye'ye hemen her konuda Kahire, Türkiye karşıtı tutumunu devam ettirmiştir.

Bu alanlardan birisi de Kızıldeniz olurken Türkiye'nin Sudan'la gelişen ilişkileri Kahire tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bununla alakalı olarak, Mısır Parlamentosunun Afrika İşleri Komisyonu üyesi Tümgeneral Hatem Başat, Türkiye'nin Kızıldeniz'deki hamlelerini "provokatif" olarak nitelendirmiş ve Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı koalisyonu işaret ederek benzer ittifakların Kızıldeniz üzerinde de hayata geçirileceğini vurgulamıştır.[59] Mısır cephesinden artan kaygıların bir sonucu olarak ülkenin güneydoğusunda ve Sudan sınırına yakın bir bölgedeki liman kasabası Berenice'de kurulan askeri üssün tamamıyla bölgedeki Türkiye tehdidine karşı kurulduğu iddia edilmektedir. Mısır, tıpkı diğer Körfez ülkeleri gibi Türkiye'nin orta-uzun vadede Sevakin'de bir askeri üs kuracağından endişe etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Sudan ve Etiyopya'ya yönelik angajmanını artırması bu ülkelerin aynı zamanda tartışmalı Rönesans Barajı konusundaki aktif aktörler olması sebebiyle Mısır üzerindeki baskıları artırmaktadır. Mısır tarafından üzerinde durulan husus, Türkiye'nin Sudan'daki varlığı ve yönetimine olan desteğinin Baraj konusunda Sudan'ı cesaretlendirdiği ve görüşmeler sırasında Mısır karşıtı bir tutum takınmasına yol açtığı

[59] Khalid Hassan, "Kızıldeniz'de Türkiye'ye Karşı Mısır-Sudan-İsrail İttifakı mı Oluşuyor?", Al-Monitor, 20 Kasım 2020.

yönünde olmuştur. Bu durum özellikle Ömer Beşir'in iktidarda olduğu yıllar için söylenebilir. 2019'da Ömer Beşir'in bir darbe sonucu görevden alınması ve 22 Ekim 2020'de İsrail-Sudan normalleşme anlaşması Mısır'ın yeni Sudan yönetimine yaklaşmasına sebep olmuştur. Ömer Beşir sonrası Türkiye'nin bölgedeki etkisini zayıflatmak isteyen Sisi yönetimi, darbenin ardından üzerinde uzlaşılan Geçiş Dönemi Anlaşması'ndan ötürü Sudan'a tebrik mesajı yollamıştır.[60] Ek olarak Sisi 23 Ekim tarihinde attığı tweet ile Sudan ve İsrail arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesini memnuniyetle karşıladığını bildirmiş, bölgesel istikrar ve barışın sağlanması adına çok faydalı bulduğunu belirtmiştir.

Bu tansiyonu yüksek ortam içerisinde iki ülke arasındaki ticaret hacmi, taraflar arasında yaşanan tüm siyasi gerilimlere rağmen artarak devam etmiştir. Yoğun çabalar sonucu Türkiye ve Mısır arasında 27 Aralık 2005'te Kahire'de imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması, 1 Mart 2007'de yürürlüğe girmiştir. 2007'de yürürlüğe giren bu anlaşma iki devlet arasındaki güçlü ekonomik ilişkilerin altyapısını hazırlamıştır. Anlaşma ile birlikte mevcut ticaret hacminin 10 kat artırıldığı belirtilmektedir. Türkiye'nin Afrika'daki en büyük ticaret ortağı olan Mısır ile ticaret hacmi, 2014'te 4,73 milyar dolar iken 2019 itibarıyla bu rakam 5,13 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ticaret dengesinde Türkiye 2019'da 1,5 milyar dolar ticaret fazlası vermiştir.

SUUDİ ARABİSTAN İLE İLİŞKİLER

Kızıldeniz bölgesinin en önemli ülkelerinden olan Suudi Arabistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler özellikle 2000'lerden sonra artan bir diplomatik temasa sahne olurken zaman zaman gerilimler yaşansa da genel hatlarıyla olumlu bir biçimde gerçekleşmiştir.

[60] "Sisi Welcomes Sudan-Israel Normalization Efforts", Egypt SIS (State Information Service), 23 Ekim 2020.

Bunda AK Parti yönetimindeki Türkiye'nin Suudi Arabistan'a verdiği önem ve bu ülke ile ilişkileri iyi tutma konusundaki çabalar etkili olmuştur. Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti hükümetleri, Suudi Arabistan'ı bölgenin en önemli aktörlerinden birisi olarak görmüş ve Riyad ile bölgesel ortaklık geliştirmeye çalışmıştır. Bu çabalar her ne kadar belirli bir yakınlaşma seviyesinin ötesine geçemese de son birkaç yıl haricindeki dönemde iki ülkenin birbirlerine yaklaşımları olumlu bir biçimde olmuştur.

Öte yandan AK Parti'nin iktidara gelmesiyle başlangıçta yakın iş birliği içinde olan ve bölgesel krizlere yönelik ortak hareket edebilen iki devlet, Arap devrimleri sonrası süreçte farklı pozisyonlar alarak birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Bu noktada bölgedeki devrim hareketlerine olumlu bakan ve destek sağlayan Türkiye bu hareketleri kendi monarşisine tehdit olarak algılayan Suudi Arabistan ile taban tabana zıt bir pozisyon içine girmiştir. Özellikle Mısır ve Libya'da karşıt bloklar halinde hareket eden iki ülkenin ilişkileri bu kriz sahaları üzerinden sınanmıştır. Bu gergin atmosfer içinde önce 2016'da Kral Selman'ın Türkiye ziyareti ve akabinde 2017'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Riyad ziyareti her iki ülkenin de mesafeli ama tedbirli bir diplomatik yaklaşım içerisinde olduğunu göstermektedir. Yine 2016'da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Suudi mevkidaşı Adil Cubeyr'in eş başkanları olduğu Türk-Suudi Koordinasyon Konseyinin birinci toplantısı Ankara'da düzenlenmiştir.[61] Şubat 2020'de ise Bakan Çavuşoğlu, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) Cidde'deki Acil İcra Komitesi Toplantısı'na katılmıştır.[62] Tüm farklılıklara rağmen Türkiye'nin Suudi Arabistan'a özel önem atfetmesi ve üst düzey görüşmelere öncelik vermesi iki ülke

[61] "Türk-Suudi Koordinasyon Konseyi Birinci Toplantısı Başladı", Timeturk, 8 Şubat 2017.

[62] "Sayın Bakanımızın Cidde'yi Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2-3 Şubat 2020, https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-iit-e-katilim-icin-cidde-yi-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 34 Mayıs 2021).

arasındaki ziyaretlere de yansımıştır. Cumhurbaşkanlığı görevine geldikten sonra Recep Tayyip Erdoğan'ın 2014-2017 arasında en fazla ziyaret ettiği ülke Suudi Arabistan olmuştur.[63]

Özellikle 2016'da ABD'de Donald Trump'ın başkanlık koltuğuna oturması ve Suudi Arabistan'da da mevcut kralın oğlu Muhammed bin Selman'ın iktidarını pekiştirmesini takip eden dönemde Riyad yönetiminin Ankara'ya karşı tutumu giderek sertleşmiştir. Bu anlamda Libya ve Suriye gibi çatışma sahalarının haricinde Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerindeki gerginliğe Kızıldeniz'deki bazı gelişmeler de eklenmiştir. Türkiye karşıtı blokta hareket eden BAE ve Mısır gibi, Türkiye'nin Sudan ve Somali'deki varlığından rahatsızlık duyan Suudi Arabistan, 2017'deki Körfez krizinde Katar'a uygulanan ambargoya karşı Türkiye'nin duruşunu tepkiye karşılamıştır. Bu duruşun Afrika Boynuzu'nda takdir toplamasıyla birlikte Suudi Arabistan, Kızıldeniz genelinde agresif bir politika izlemiştir. Bu kapsamda Yemen'deki askeri angajmanını artıran Riyad yönetimi 2017'de Cibuti ile bir güvenlik anlaşması imzalayarak Afrika Boynuzu'nda kurulacak ilk sınır ötesi askeri üssün temellerini atmıştır. Yemen'deki varlığına yönelik lojistik ve askeri destek amaçlı kurulan askeri üs,[64] Suudi Arabistan'ın bölgedeki Türkiye ve İran varlığından ne denli rahatsız olduğunun göstergesidir.[65]

İran ve Türkiye tehdidine karşı finansal gücünü ve diplomasi silahını kullanan Suudi Arabistan, 6 Ocak 2020'de Riyad'da gerçekleşen toplantı sonucu Kızıldeniz ve Aden Körfezi'ne Kıyısı Olan Arap ve Afrikalı Devletler Konseyinin kurulmasına da öncülük etmiştir.[66] Cibuti, Eritre, Sudan, Somali, Yemen, Ürdün ve Mısır dışişleri ba-

[63] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın En Çok Ziyaret Ettiği Ülke", İnternet Haber, 25 Ağustos 2017.

[64] "Cibuti'de Askeri Üs Yarışı", Anadolu Ajansı, 18 Ağustos 2016.

[65] Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, "Cibuti'de Üs Savaşları", Anadolu Ajansı, 28 Haziran 2020.

[66] "Kızıldeniz ve Aden Körfezi için Ortak Adım: Arap ve Afrika Devletleri Konseyi Kuruldu", *Şarkul Avsat,* 7 Ocak 2020.

kanlarının katılımıyla gerçekleşen kuruluş toplantısında bölgenin sorunlarına karşı bölge ülkelerinin ortak hareket etmesi gerektiği yönünde bir retorik ortaya koymaya çalışan ve bu yolla Türkiye'nin Osmanlı izleri taşıyan Doğu Afrika bölgesindeki faaliyetlerinin emperyal ve yayılmacı bir anlayışın tezahürü olarak nitelendiren Suudi Arabistan, bu söylem üzerinden Türkiye'nin bölge ülkeleriyle etkileşimine zarar vermeyi amaçlamaktadır.

Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ekonomik ilişkiler, süreç içerisindeki tüm olumsuz şartlara rağmen önemini korumuştur. AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Müslüman bölge devletleriyle yakınlaşma politikaları, 2005'te Suudi Arabistan'dan yaklaşık 32 bin iş adamı ve turistin Türkiye'ye gelmesini sağlamıştır.[67] Türkiye'ye yönelik ilginin artması, iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilere önemli ölçüde yansımış ve 2002'de 400 milyon dolar olan ticaret hacmi 2014'te 6 milyar dolar seviyelerine dayanmıştır.[68] İzleyen yıllarda bölgesel konulardaki farklı yaklaşımlar ekonomik ilişkilerdeki artışı yavaşlatırken ticaret hacminin 5-6 milyar dolar seviyelerinde devam etmesine neden olmuştur.

YEMEN İLE İLİŞKİLER

Aden Körfezi ve Babülmendep Boğazı'na yakınlığı sebebiyle Kızıldeniz'in girişini ve dolayısıyla ticaret akışını kontrol eden Yemen limanları, pek çok bölgesel ve küresel gücün buradaki gelişmeleri yakından takip etmesine yol açmıştır. Bu çerçevede Yemen'le ilişkilere özel önem veren Türkiye'nin bu politikası özellikle AK Parti'nin iktidara gelişinin ardından daha gelişmiştir. Her ne kadar 2010'lara kadar Yemen, Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında

[67] Muhittin Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 1, Sayı: 9, (2009).

[68] "Suudi Arabistan Krallığı Ülke Raporu", T.C. Ticaret Bakanlığı, Eylül 2019, https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a226d51/Suudi%20Arabistan%20Kralligi%20Ulke%20Raporu%202019.pdf, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

öne çıkmasa da özellikle 2011'deki devrimi izleyen süreçte Ankara, Yemen'e olan ilgisini artırmıştır. Ali Abdullah Salih'in görevden ayrılmasının ardından Yemen'de demokratik bir yönetim kurulması hususunda desteğini sunan Türkiye, bu bağlamda üst düzey ziyaretlerle Yemen'deki geçiş sürecine destek olmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda iç savaşın başlangıcından itibaren Yemen'in barış ve istikrarı sağlaması adına diyalog ve çözümcü yaklaşımların ön planda tutulmasını savunan Türkiye, başkent Sana'da Husiler tarafından devlet dairelerine karşı başlatılan saldırıları kınamış ve uluslararası camia tarafından tanınan Hadi hükümetini desteklemiştir. Takip eden süreçte Türkiye, Yemen'deki açlık ve insani krize kayıtsız kalmayarak gerek Yemen'e gerekse Yemenli mültecilerin bulunduğu Cibuti'ye insani yardımlar göndermiştir.

Taraflar arasındaki resmi görüşme ve ziyaretler, 2015 itibarıyla ülke sınırları içerisinde patlak veren iç savaş ile birlikte 2016'da hız kazanmıştır. Bu kapsamda Şubat 2016'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın daveti üzerine Türkiye'ye gelen Cumhurbaşkanı Mansur Hadi ile ikili görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonrasında düzenlenen basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM tarafından alınan 2216 sayılı Yemen kararının uygulanmasını desteklediğini açıklamıştır. Karar, Husi milislerinin ele geçirdiği bölgelerden geri çekilmesini ve şiddete son vermesini içermektedir.[69] Görüşmelerden iki ay sonra Cumhurbaşkanı Mansur Hadi 14-15 Nisan arasında Türkiye'nin ev sahipliğinde düzenlenen On Üçüncü İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) zirvesine katılmıştır.[70]

[69] "Yemen'deki Gelişmeler Ve BM Güvenlik Konseyi'nde Yemen Hakkında 14 Nisan'da Kabul Edilen Karar Hk", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Nisan 2015, https://www.mfa.gov.tr/no_-115_-15-nisan-2015_-yemen_deki-gelismeler-ve-bm-guvenlik-konseyi_nde-yemen-hakkinda-14-nisan_da-kabul-edilen-karar-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

[70] "Türkiye, İslam İşbirliği Teşkilatı Üyelerini Ağırladı", Anadolu Ajansı, 15 Nisan 2016.

Yemen'deki insani krizi ve süreci yakından takip eden Türkiye, siyasi ve diplomatik desteğinin yanında TİKA aracılığıyla 2012-2018 arasında toplam 90'ı aşkın projeyi faaliyete geçirmiştir.[71] Özellikle artan gıda ve sağlık problemlerini gündemine alan TİKA sayısız gıda yardımları ve yirmi dört saat hizmete açık sağlık merkezlerinin hayata geçirilmesine ön ayak olmuştur. 2002 sonrası dönemde izlenen Yemen politikaları kapsamında başta açlık ve gıda krizi olmak üzere ülke içinde süregelen iç savaşa kayıtsız kalmayan AK Parti hükümetleri bu anlamda Kızıldeniz'in batı yakasında olduğu gibi doğu yakasıyla da ilgilendiğini göstermiştir.

SONUÇ

Kızıldeniz, jeostratejik konumu nedeniyle tarihsel olarak bir rekabet merkezi olmuştur. Türkiye ise Ortadoğu'nun önemli bir ülkesi ve Kızıldeniz ile tarihsel ve kültürel bağlantıları olması dolayısıyla bölgedeki rekabette yer almaktan kaçamamıştır. Nitekim Osmanlı'nın güney seferleri sonucunda kendisini gösteren Türk varlığı 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. 16. yüzyılda Portekiz, 18 ve 19. yüzyıllarda ise İngiliz, Fransız ve İtalyan tecavüzlerine karşı bölgeyi korumaya çalışan Osmanlı'nın bölgeyle bağlantısı Birinci Dünya Savaşı neticesinde kopmuştur. Türkiye'nin 2000'lerin başlarına kadar atıl kalan bölge ilişkileri AK Parti döneminde yeniden canlılık kazanmıştır.

1998'de oluşturulan Afrika Eylem Planı ve 2002 sonrası AK Parti hükümetlerinin dış politikada öncelik verdiği bölgelerden birisi olması sebebiyle Türkiye'nin Afrika Kıtası'ndaki varlığı ve etkisi kademeli bir biçimde artış göstermiştir. Bu etkin dış politika, hiç şüphesiz ki Kızıldeniz ve Afrika Boynuzu'na da sirayet etmiştir. Sudan ve Somali gibi ülkelerle iş birliği içerisinde yakın ilişkiler geliş-

[71] "TİKA'dan Yemen'de 90'ı Aşkın Proje ve Faaliyet", TİKA, 18 Aralık 2018.

tirmiş olan Türkiye, kalkınma ve insani yardım ile başlayan bölgesel politikasını kıyı ülkeleriyle stratejik ortaklığa dönüştürmüştür.

Gelişen ekonomisi ve artan uluslararası ticari hacmi sebebiyle Doğu-Batı ticaretinin merkezi rotası konumundaki Kızıldeniz'de söz sahibi olmak isteyen Türkiye, bir taraftan etkileşim içinde olduğu kıyı ülkelerine fayda sağlamakta diğer taraftan da bu jeopolitik denklemde kendine yeni sahalar açmaktadır. Türkiye'nin Kızıldeniz'de attığı bu güçlü adımlar Suudi Arabistan-Mısır koalisyonunun kaygılarını artırmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'nin mevcut kazanımlarını baltalamak isteyen bu ittifak, Türkiye karşıtlığını bölge geneline yaymak istemektedir. Ancak gelinen noktada Kızıldeniz'in batı yakasındaki her biri farklı dış politika önceliklerine sahip kıyı devletleriyle izlenen çok boyutlu dış politika, Sudan ve Somali başta olmak üzere Etiyopya, Cibuti ve Eritre gibi devletlerle siyasi ilişkileri belli bir dengede tutmaya ve ticari bağların güçlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu ülkelerle 2002'de 110 milyon dolar olan ticaret hacmi on üç kat artarak 2019'da 1,4 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Afrika Boynuzu ve Kızıldeniz genelinde izlediği sömürgeci karşıtı tutum sebebiyle artan ticari ve ekonomik bağların yanında güvenilir müttefik imajı çizmekte olan Türkiye, bu algının tüm Afrika Kıtası'na yayılmasıyla siyasi itibarını artırmaktadır.

TÜRKİYE'NİN KARADENİZ POLİTİKASI: ULUSLARARASI HUKUK, ENERJİ GÜVENLİĞİ VE EKONOMİ

ARZU AL

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı Başkanı

GİRİŞ

Tarih boyunca tek bir devletin sürekli egemen olarak kalamadığı Karadeniz bölgesi birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Alanlar, Hazarlar, Ruslar, Moğollar ve Türkler bu bölgede güç göstermişlerdir.[1] Bir iç deniz olarak Karadeniz; Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlarken Kafkaslar, Balkanlar, Kuzeydoğu Avrupa ve Anadolu'yu birbirine komşu yapmaktadır. Toplam 7.991 kilometre kıyı şeridine ve 1.175 kilometre de doğu-batı uzunluğa sahiptir (Tablo 1).

[1] İlyas Kamalov, "Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 21, (2009), s. 13

TABLO 1. KARADENİZ KIYIDAŞ DEVLETLERİN KIYI UZUNLUKLARI* (KİLOMETRE)

ÜLKELER	KIYI UZUNLUKLARI
Türkiye	2.068,42
Bulgaristan	461,16
Romanya	334,63
Ukrayna**	2.920,14
Rusya**	1,664,69
Gürcistan	541,52
Toplam	**7.990,56**

Kaynak: Şaziye Özge Dönmez,[2] İsmet Balık,[3] Warsaw Institute;[4] Yazar tarafından derlenmiştir.

* Azak Denizi dahil

** Kırım işgali sonrası 800 kilometrelik kıyı uzunluğu fiili olarak Rusya kontrolüne geçmiştir.[5]

Türk boğazları (Çanakkale ve İstanbul) aracılığıyla Ege ve Akdeniz'e bağlanıp batı yönünde Atlas Okyanusu'na, doğu yönünde Hint Okyanusu'na, Ren-Tuna kanalı ile Kuzey Denizi'ne, Ma-

[2] Şaziye Özge Dönmez, "Kıyı-Kenar Uzunluğu ile Orantılı Olarak Kıta Sahanlığı Aidiyeti Belirleme: Karadeniz Örneği", *Karadeniz ve Kafkasya'da Güvenlik ve İş Birliği Paneli Bildiri Kitabı*, (Harp Akademileri Komutanlığı, 2014), s. 105-118

[3] İsmet Balık, "Karadeniz'e Kıyısı Bulunan Ülkelerin Karadeniz'deki Balıkçılık Yetki Alanları ve Balıkçılık Faaliyetleri", *Acta Aquatica Turcica*, Cilt**:** 15, Sayı**:** 2, **(2019),** s. 119.

[4] "Russia's Strategic Considerations on the Sea of Azov", Warsaw Institute, 3 Aralık 2018, https://warsawinstitute.org/russias-strategic-considerations-sea-azov, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

[5] Türkiye söz konusu işgali ve ilhakı tanımamaktadır. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama şöyledir: "Kırım'da 16 Mart 2014'te yapılan yasa dışı ve gayrimeşru 'referandum' ile bu 'referandum'un sonuçlarına dayanılarak Kırım'ın Rusya Federasyonu tarafından yasa dışı şekilde ilhak edilmesini tanımadığımızı ve uluslararası hukukun apaçık bir ihlali olan bu eylemi kınadığımızı, işgalin ikinci yıl dönümü vesilesiyle bir kez daha ilan ediyoruz. Bkz. "No: 63, 16 Mart 2016, Kırım'da 2014 Yılında Düzenlenen Referandum Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-63_-16-mart-2016_-kirim_da-2014-yilinda-duzenlenen-referandum-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 23 Mart 2021).

in-Tuna kanalı ile Baltık Denizi'ne ve Don-Volga kanalı ile Hazar Denizi'ne erişim imkanı bulunmaktadır.[6] Özellikle Ren, Main ve Tuna nehirleri üzerindeki kanallar ile etki alanını Merkez ve Kuzey Avrupa'ya genişletirken Don-Volga kanalı ile Orta Asya'yı etkilemektedir. Farklı kültürlerin bu alanda güç göstermesinin temel sebebi de işte bu coğrafi konumudur. Soğuk Savaş dönemi boyunca bölgesel deniz olarak görülen Karadeniz'in son yıllarda meydana gelen gelişmeler ve küreselleşmenin etkileriyle stratejik bir nokta olarak önemi tekrar ortaya çıkmıştır. Karadeniz'in hidrokarbon kaynakları, ticaret limanları ve enerji nakil hatlarına ev sahipliği yapması küresel ekonomi açısından dikkate değer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği'nin (AB) ve NATO'nun genişleme politikaları, Avrupa'nın gaz tedarikçisi olan Rusya'nın saldırgan politikaları, Türkiye'nin küresel aktöre dönüşmeyi hedefleyen politikaları ve diğer bölge ülkelerinin kalkınma politikaları çerçevesinde Karadeniz'in bölgesel etkisinin küresel düzeyde hissedildiği bir duruma gelinmiştir. AB'nin enerji güvenliği önceliğiyle öne çıktığı bölgede kuruluş amacı Rusya'yı sınırlandırmak olan NATO'nun Rusya'yı çevrelemesi ve Rusya'nın Güney Osetya, Abhazya, Kırım ve Donbas işgalleri ile karşılık vermesiyle bölge bir anda çatışma sahasına dönüşmüştür. Türkiye'nin politik ve ekonomik olarak güçlenmesi, bölgenin en eski NATO üyesi olması ve tarihsel geçmişi yaşanan sorunlardan en az etkilenen ülke olmasını sağlamış; diyalog, ara buluculuk ve çatışma çözümü konularında uluslararası etkisini arttırmasına da imkan vermiştir.

KARADENİZ'DE STATÜKO VE TARİHSEL SÜREÇ

Osmanlı devletinin yıkılış süreci incelendiğinde Rusya'nın bu süreçte başat aktör olarak rol aldığı söylenebilir. Karadeniz'i

[6] Sait Yılmaz, "Karadeniz'de Değişen Dengeler ve Türkiye", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 15, (2007), s. 46.

bir Türk gölü haline getiren İkinci Mehmet sonrası üç yüzyıla yakın bölgenin egemen gücü olan Osmanlı devletinin Rusya'nın Karadeniz kıyılarına gelmesiyle egemenliği sarsılmaya başlamıştır. Osmanlı'nın ilk kez dış borçlanmaya[7] geçtiği Kırım Savaşı yine Osmanlı ve Rusya arasında yaşanmıştır. Tarihsel olarak kısaca değinilen bu olaylar Karadeniz'in dönemin iki büyük gücü arasındaki rekabetini ortaya koymuş ve Rus Çarı Birinci Petro'nun günümüze dek süre gelen "sıcak denizlere inme politikası" diğer dönem şartları ile birlikte Osmanlı devletinin yıkılmasında etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonrası kurtuluş mücadelesi vermiş olan Türkiye bağımsızlığı kazanmış ve Lozan Antlaşması ile de uluslararası tanınırlığını elde etmiştir. Ancak o dönemin konjonktürü gereği stratejik Türk boğazlarının kontrolünü uluslararası konsorsiyuma bırakmak zorunda kalmıştır. Yeni Türk devletinin hiç şüphesiz bölgesel etkisinin bugüne kıyasla daha sınırlı olması, on yılı aşkın sürekli savaşan bir millete sahip olması ve bir an önce bu devletin tescillenme gayretleri antlaşmaya taraf olan devletler ile zor şartlarda anlaşmaya razı olmasına neden olmuştur. 1923-1936 arasında bölgesel güvenlik temalı dış politika benimseyen Türkiye uluslararası gerginliğin tırmanması ile boğazlar sorununu tekrar gündeme getirmiş ve 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile tek egemen haline gelmiştir. Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin askeri gemilerinin boğazlardan geçmelerini izne bağlayan ve sınırlayan Montrö Sözleşmesi, Türkiye'yi Karadeniz'de stratejik bir devlet haline de getirmektedir.[8] Dünyadaki en önemli stratejik noktalar arasında gösterilen Türk boğazları daha çok

[7] Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*, (Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara: 2010), s. 9.

[8] Bülent Paçal, *Dünyada Değişen Jeopolitik Dengeler Işığında Karadeniz ve Türkiye'nin Konumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, İstanbul: 2007), s. 17, 92.

enerji nakli ve deniz ticareti açısından öne çıksa da Avrupa'nın doğu ve güney kanadına erişim sağladığı için güvenlik açısından da önemlidir.

İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarına dek tarafsız bir devlet olan Türkiye, Montrö Sözleşmesi'ne binaen Rusya'ya karşı Alman askeri varlığının Karadeniz'de bulunmasına engel olmuştur. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği lideri Stalin'in saldırgan politikalarından kaçınan Türkiye, NATO'ya üye olmuş ancak Montrö Sözleşmesi gereklilikleri halen devam etmektedir. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin Kafkaslar ve Balkanlarda etkisini artırma yoluna giderek bölgenin statükosunu değiştirme çabaları olsa da Soğuk Savaş dönemi boyunca Karadeniz'de bölge ülkeleri ile denge korunmuştur.[9] Soğuk Savaş'ın bittiği 1990'lardan itibaren meydana gelen güç boşluğunu doldurmak üzere bölgeye küresel aktörler girmeye çalışmıştır. Soğuk Savaş döneminde "çevre", öncesinde "geçiş bölgesi" olarak adlandırılan Karadeniz, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile "merkez" olarak tanımlanmıştır.[10] Amerika Birleşik Devletleri (ABD), AB, NATO, Çin ve bölge ülkelerinin farklı amaçlar ile bölgede faaliyet göstermeye çalışması sonucu Karadeniz'in "uluslararasılaştığı" ve küresel nüfuz alanı haline geldiği açıkça görülmektedir.

1990'ların başlarında bölgesel uyum ve istikrar sağlamanın yanı sıra Karadeniz özelinde gücünü ve etkisini artırmak için Türkiye'nin öncülüğünde Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) kurulmuştur.[11] KEİ, Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin bir araya gelmesiyle kurulmuş olsa da Balkan ve Hazar havzalarındaki ülkelerin de eklenmesiyle

[9] Emre Tüysüz, "Karadeniz Güvenliği ve Bunun AB Güvenliğine Etkileri", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, (2014), s. 73-91.

[10] Sertif Demir, "Karadeniz'in Güvenliğini Yeniden Düşünmek", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 35, (2012), s. 21.

[11] Diplomasiyi ve ikili ilişkileri ekonomi kazanımlara dönüştürmek amacıyla kurulan bu birliğin büyüklüğü günümüzde 3,2 trilyon dolardır.

iş birliğinin coğrafi zorunluluktan ziyade siyasi amaçlar etrafında şekillendiği görülmektedir.[12]

Harita 1. AB, NATO ve Rusya'nın Karadeniz Mücadelesi

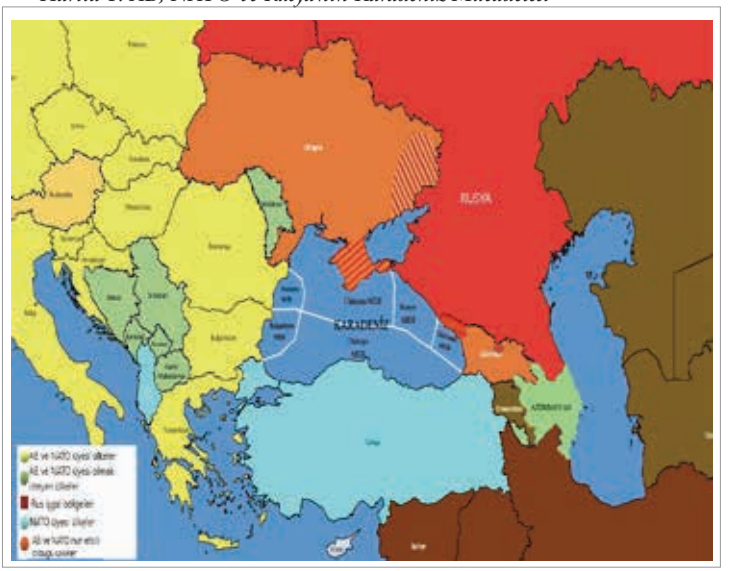

Kaynak: NATO.[13] Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Güvenliğin temini ve istikrarı için oluşturulan "Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Gücü" (BLACKSEAFOR) yine Türkiye'nin öncülüğünde 2001'de Rusya, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya ve Gürcistan'ın katılımıyla kurulmuştur. Bölgesel görev gücü olarak tanımlanan BLACKSEAFOR üye ülkelerin askeri katılımıyla bölgede insani yardım, arama-kurtarma, çevre koruma ve güvenlik faaliyetlerini yerine getirmektedir. NATO'nun Akdeniz'de yürüttüğü "Etkin Çaba Harekatı" kapsamının Karadeniz'e yönelmesine İttifak ülkesi olmasına rağmen kontrolü kaybetmek istemeyen

[12] Mustafa Aydın, "Europe's Next Shore: The Black Sea Region after EU Enlargement", IIS Occcasional Papers, Sayı: 53, (Haziran 2004), s. 5.

[13] Alexandros Papaioannou, "Strengthening EU-NATO Relations", NATO, 6 Temmuz 2019, https://www.nato.int/docu/review/articles/2019/07/16/strengthening-eu-nato-relations/index.html, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

Türkiye karşı çıkmıştır. Bulgaristan ve Romanya'nın NATO üyesi olması Türkiye'nin bu tutumunda önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha açık bir ifade ile NATO, Karadeniz'de Rusya'yı dengelemek istemektedir. Bu kapsamda Türkiye hem terörizm hem de organize suçlar ile mücadele için BLACKSEAFOR gücünün kapsamının genişletilmesi adına önemli adımlar atmıştır. Buna bağlı olarak da Karadeniz'deki dış müdahalelerin engellenmesi amaçlanmıştır.

Güvenlik temalı bir diğer iş birliği ise "Karadeniz Uyum Harekatı" (KUH) olup yine Türkiye tarafından 2004'te Karadeniz'e kıyıdaş tüm ülkelerin katılımına açık şekilde kurulmuştur. Kısaca deniz asayişi ve karakol faaliyetlerini yerine getirmekte olan KUH, Rusya ve Ukrayna'nın katılımıyla çok uluslu bir yapıya dönüşmüştür. NATO'nun Etkin Çaba Harekatı kapsamında bilgi paylaşımına açık olan KUH, Karadeniz'deki ticaretin istikrarı için faaliyet yürütmektedir.[14]

Bu iş birliği girişimlerinin sonucu olarak bölgenin tekrar canlanmasıyla birlikte Rusya ile yakınlaşan Türkiye ikili ticaretini geliştirmiş ve kalkınma yolunda en büyük handikabı olan enerji ihtiyacını Rus gazını kullanarak aşmak istemiştir. Ekonomik iş birliği hamlelerine paralel olarak iki ülkenin bölge güvenliği noktasında ortak hareket ettikleri görülmüş ve hatta tarihteki Türk-Rus çekişmesi yerini 2000'lerin başlarına kadar Karadeniz'de birlikte hareket etmeye bırakmıştır.[15] Türkiye bir yandan Rusya ile birlikte Karadeniz jeopolitiği ve ekosisteminin bir parçasını oluştururken diğer taraftan Rusya'nın güçlenmesini istemeyen AB, NATO ve ABD için Rusya'nın doğal bir rakibidir.[16]

[14] Gökhan Koçer, "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 1, (2007), s. 211-213.

[15] Demir, "Karadeniz'in Güvenliğini Yeniden Düşünmek", s. 26.

[16] Alexander G. Druzhinin, "The Black Sea Region in Modern Russian-Turkish Cooperation: Geo-Strategic Aspect", *International Journal of Economics and Financial Issues*, Cilt: 5, Özel Sayı, (2015), s. 81.

11 Eylül saldırısı sonrası Ortadoğu'da başlayan ABD müdahalesi ile enerji arzında meydana gelen dalgalanmalar sonucu devletler enerji zengini olan Karadeniz bölgesine ilgilerini artırmıştır. Bölge özelinde yaşanabilecek herhangi bir istikrarsızlık, güvenlik sorunu veya anlaşmazlık Asya ve Avrupa başta olmak üzere Karadeniz'de ticari faaliyet gösteren her ülkeyi doğrudan etkilemektedir.[17] NATO'nun ve AB'nin Karadeniz'de genişleme faaliyetlerine karşın Rusya'nın sert güç kullanarak 2008'de Abhazya ve Güney Osetya 2014'te de Kırım işgallerine karşılık her iki örgüt aynı oranda cevap verememiştir. Bölgedeki dengelerin bu kadar hassas olması, yıkıcı ve önlenemeyecek etkilerin vuku bulmaması için Türkiye hem Avrasya hem de Avrupa için hayati önem taşımaktadır. Buradan hareketle küresel nüfuz alanına dönüşen Karadeniz'de her devletin/topluluğun farklı amaçları olduğunun da altı çizilebilir (Bkz. Harita 1).

BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLERİN KARADENİZ POLİTİKALARI

RUSYA

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası birlik içindeki ülkelerin Batılı devletler ile ilişki kurması, ardılı olan Rusya tarafından yakından izlenmiştir. Avrasyacı bir dış politika izleyen Rusya, Karadeniz'i merkez etki alanı olarak görmektedir. Avrupa'ya ihraç ettiği enerji kaynaklarını dış politikada bir enstrüman olarak kullanan Moskova yönetimi Avrupa'nın kendisine enerji bağımlılığını politik çıkarlarını maksimize etmek için kullanmaktadır.

[17] Konur Alp Demir, "Karadeniz'in Türkiye için Kıyısal Jeopolitik Önemi", *Güvenlik Stratejileri*, Cilt: 15, Sayı: 32, (2019), s. 573-604.

Harita 2. Kırım'ın İşgali Sonrası Karadeniz'de Fiili Münhasır Ekonomik Bölgeler

Kaynak: Warsaw Institute;[18] Yazar tarafından oluşturulmuştur.

NATO'nun ve AB'nin entegrasyon politikaları doğrultusunda gücünü ve nüfuz alanlarını kaybetmek istemeyen Rusya özellikle Ukrayna ve Gürcistan'ın Batı'ya yönelimlerini "truva atı" olarak nitelendirmiştir.[19] Bu yönelimlere karşı ise Kırım'ın işgali ile birlikte Karadeniz'deki deniz yetki alanlarını fiili olarak artıran Rusya (Harita 2) bölgesel caydırıcılığını Kırım üzerinde konumlandırdığı

[18] Laurenţiu Pachiu ve George Scutaru, "Energy and the Battle for the Black Sea", The Warsaw Institute, 18 Mayıs 2020, https://warsawinstitute.review/issue-2020/energy-and-the-battle-for-the-black-sea, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

[19] Olga Brusylovska ve Sergii Glebov, "'Russian World' in the Black Sea Region: The Case of Ukraine", *Baltic-Black Sea Regionalisms*, ed. Olga Bogdanova ve Andrey Makarychev, (Springer, İsviçre: 2020), s. 225-235

hava üsleri ile de artırmıştır[20] (Harita 3 ve Tablo 2). Bir diğer önemli gelişme ise Rusya'nın Avrupa'ya yönelik gaz ihracında Ukrayna rotasına alternatif arayışları çerçevesinde Karadeniz üzerinden Türkiye rotasının gündeme gelmesidir. Rusya 2020'de açılış yapılan TürkAkım projesi ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz ihraç etmek istemektedir. Politik ekonomik olarak Karadeniz'i ana karasından ayırmayan Rusya küresel bir güç olarak denklemdeki yerini korumakta olup Karadeniz'i Hazar ve Baltık denizleri ile birlikte bir bütün halinde değerlendirmektedir.

Harita 3. Rusya'nın Karadeniz'deki Etki Bölgeleri

Kaynak: Ian Williams;[21] Yazar tarafından oluşturulmuştur.

[20] Pachiu ve Scutaru, "Energy and the Battle for the Black Sea"; Anika Binnendijk, *Understanding Russian Black Sea Power Dynamics Through National Security Gaming*, (RAND Corporation, Santa Monica: 2020), s. 12.

[21] Ian Williams, "The Russia–NATO A2AD Environment", Missile Theraat, 3 Ocak 2017, https://missilethreat.csis.org/russia-nato-a2ad-environment, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

TABLO 2. RUSYA'NIN KARADENİZ'DEKİ ASKERİ VARLIĞI (KİLOMETRE)			
FÜZE	**SINIFI**	**MENZİL**	**LOKASYONU**
9K720 Iskander	Kısa Menzilli Balistik Füze	400-500	Krasnodar, Rostov
S-400 Triumf	Karadan Havaya Füze	150-400	Kırım, Abhazya
P-800 Oniks	Gemi Savar Seyir Füzesi	300	Kırım
3M-14 Kalibr	Kara Saldırısı Seyir Füzesi	1.500-2.000	Kırım Açıkları
3M-54 Kalibr	Gemi Savar Seyir Füzesi	220-300	Sivastopol Açıkları
9K317 Buk-M2	Karadan Havaya Füze	50	Kırım
3K60 Bal	Gemi Savar Seyir Füzesi	120	Kırım

Kaynak: Anika Binnendijk;[22] Yazar tarafından oluşturulmuştur.

AB

AB 2007'de genişleme politikası gereği Bulgaristan ve Romanya'yı Birliğe dahil ederek Karadeniz'e kıyıdaş olmuştur. AB'nin Karadeniz politikaları özetle enerji arz güvenliği başta olmak üzere düzensiz göç, kaçakçılığın önlemesi ve Moskova yönetiminin etki alanının daraltılması başlıklarında karşımıza çıkmaktadır. Bölge ülkelerinin demokratikleştirilmesi de AB'nin ileri sürdüğü hedefler arasında yer almaktadır. AB ayrıca bölge ülkeleriyle ekonomik entegrasyonu teşvik ederek etkisini Karadeniz üzerinden Hazar Havzası'na kadar taşımak istemektedir.[23]

Enerji kaynak zengini Ortadoğu ve Orta Asya'ya erişim imkanı bulunan Karadeniz bölgesinin güvenliği ve ekonomik istikrarı da AB için oldukça önemlidir. Rusya gibi AB'de bölgeyi Hazar ve

[22] Binnendijk, *Understanding Russian Black Sea Power Dynamics Through National Security Gaming*, s. 13.

[23] Sare Aydın Yılmaz, "AB'nin Güvenlik Politikası ve Karadeniz Bölgesi ile İlişkileri", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 39, (2013), s. 8-9.

Baltık denizleriyle birlikte ele almaktadır.[24] AB üyelerinden Karadeniz'e kıyıdaş olan Bulgaristan ve Romanya'nın Karadeniz politikaları genel olarak NATO, AB ve ABD kararlarıyla paralellik göstermektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında Romanya kendi münhasır ekonomik bölgesinde (MEB) 20 milyar metreküplük enerji rezervi bulmasına rağmen bürokratik yapılanması nedeniyle ekonomik kazanım sağlayamamıştır.[25] Bir diğer sorun ise yine deniz tabanı hidrokarbon rezervleri konusunda olup Kırım işgali nedeniyle Rusya ile fiili olarak MEB komşusu olması ve parsel mücadelesine girmesidir. Görece daha küçük ekonomiye sahip olan Bulgaristan ise Rusya'nın Avrupa'ya uzanan doğal gaz boru hattı güzergahında yer alması nedeniyle giderek artan bir şekilde Moskova ile iş birliği yapmaktadır.

NATO

Kuruluş amacı Rusya'nın selefi Sovyetler Birliği'nin etkisini sınırlandırmak ve kolektif güvenlik olan NATO, Moskova yönetiminin bölgedeki etkisinin artması ile birlikte Rus yayılmacılığının önüne geçmek istemektedir. Karadeniz bölgesinde Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'ın fiilen üye olduğu NATO, Gürcistan ve Ukrayna ile de yakından ilgilenmektedir. 2000'lerin başlarında Karadeniz'de faaliyet göstermek istemesine karşılık Montrö Sözleşmesi gereği burada bulunamayan NATO, üye ülkelerin hem Karadeniz

[24] Göktürk Tüysüzoğlu, "Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Güvenlikleştirme Yaklaşımı Çerçevesinde Anlamlandırılması", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 41, (2014), s. 90.

[25] Romanya, Karadeniz'de keşfettiği doğal gazı mevcut mevzuatından dolayı işleme alamamaktadır. Romanya Enerji ve Çevre Bakanı Virgil Daniel Popescu şu açıklamayı yapmıştır: "Romanya sularında önemli doğal gaz yatakları bulan yatırımcıların mevcut mevzuat nedeniyle uzun süredir kaynakları çıkarmaları ertelenmektedir. Karadeniz gazının işleme alınması için yatırım kararı bu yıl içinde alınırsa 2024-2025'ten erken başlayamaz."; "Virgil Popescu, Minister of Energy: 'The Exploitation of Black Sea Gas cannot Start Earlier than 2024-2025'", The Diplomat Bucharest, 11 Şubat 2021.

politikalarını şekillendirmek istemekte hem de fiilen üs bulundurarak caydırıcılık oluşturmaya çalışmaktadır.

Rusya'nın Karadeniz'de A2/AD kuvvetleri[26] ile bir nevi "girilemeyen bölge" oluşturması NATO'nun bu bölgedeki çalışmalarını hızlandırırken Rusya'nın artan askeri varlığı NATO tarafından şüphe ile izlenmektedir.[27] NATO'nun Karadeniz'de Romanya ve Bulgaristan'da askeri üslerine gelişmiş hava ve kıyı savunma sistemleri konuşlandırması, artan tatbikatları, Ukrayna ve Gürcistan'a Batı'nın devam eden yardımı ile bölgesel caydırıcılığını artırmayı hedeflediği görülmektedir.[28]

ABD

AB ve NATO'nun Rusya'ya karşı giriştikleri politikalar ile benzer tutumlar sergileyen ABD; Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'de bulundurduğu üsler ile Karadeniz'de çıkarları olan bir diğer küresel güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde tek süper güç olarak uluslararası sistemde öne çıkan ABD, Karadeniz'in uluslararasılaşması ile bölgeye olan dikkatini artırmıştır. Her okyanus ve denizde faaliyet gösteren ABD, Montrö Sözleşmesi gereği uçak gemisi ve ağır askeri gemileri ile varlık gösteremediği Karadeniz ile küresel sınırlarını hissetmektedir.[29] Orta menzilli füze anlaşmasından çekilen Washington yönetimi, Moskova ile yeniden

[26] A2AD kuvvetleri genel olarak hava savunmalarını, karşı deniz kuvvetlerini, kısa veya orta menzilli balistik füzeler, seyir füzeleri ve diğer hassas güdümlü mühimmat gibi saldırı silahlarını içerir.

[27] Pavel Anastasov, "Karadeniz Bölgesi: Önemli Bir Kavşak", NATO, 25 Mayıs 2021, https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2018/05/25/karadeniz-boelgesi-oenemli-bir-kavsak/index.html, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

[28] Stephen J. Flanagan ve Irina A. Chindea, "Russia's Strategy in the Black Sea: How NATO Can Up Its Game", The RAND Blog, 24 Eylül 2019, https://www.rand.org/blog/2019/09/russias-strategy-in-the-black-sea-how-nato-can-up-its.html, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

[29] Alaeddin Yalçınkaya, "Günümüze Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Özel Sayı, (2017), s. 10.

Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi silahlanma yarışına girmiştir. Bölge harici çatışma bölgelerinde karşı karşıya gelen ABD ve Rusya, Karadeniz üzerinde de güç savaşı vermektedir.

TÜRKİYE

Bölgenin stratejik olarak en önemli devleti konumunda bulunan Türkiye'nin hem NATO ülkesi olması hem Karadeniz'e kıyıdaş en büyük devletlerden biri olması hem de AB'ye üye olma yolunda ilerlemesi çok taraflı bir denge politikası yürüttüğünün açık bir delili niteliğindedir. 1990'larda Karadeniz'deki güç boşluğunu KEİ kapsamında ekonomik temalı iş birliği ile doldurmak isteyen Türkiye, BLACKSEAFOR ve KUH gibi askeri iş birliklerinin öncüsü olarak Karadeniz güvenliğine önem vermektedir.

Sahibi olduğu Türk boğazları ile Karadeniz'in giriş ve çıkış noktasında bulunan Türkiye bölgesel güvenlik açısından önemli bir konumdadır. Rusya ile yaşadığı savaş uçağı düşürme krizi sonrası bölgedeki tansiyonun yükselmesi ve halen sürmekte olan sıcak çatışma noktalarında karşı karşıya gelinmesi diplomatik ilişkilerin sürekliliği sayesinde çözüme kavuşturulmuştur. Ekonomik ve bölgesel kaygılar nedeniyle ikili ilişkileri sürekli sıcak tutmaya çalışan Türkiye ve Rusya, Karadeniz bölgesi özelinde Kırım'ın işgali ile karşı karşıya gelmiş ve Ankara Kırım'ın yasa dışı ilhakını tanımadığını açıkça belirtmiştir. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Batı'dan istediği desteği alamayan Türkiye, Rusya ile yakınlaşmış ve NATO ülkesi olmasına rağmen Rus hava savunma sistemi olan S-400'leri almıştır.[30]

Türkiye son yıllarda deniz kuvvetlerine yaptığı yatırım ve Mavi Vatan doktrini çerçevesinde politikalar izlemektedir. Yakın zamanda keşfedilen Karadeniz deniz tabanındaki gaz rezervi ile birlikte

[30] Siemon t. Wezeman ve Alexandra Kuimova, "Turkey and Black Sea Security", SIPRI Background Paper, (2018), s. 5, 13.

deniz yetki alanlarına önem veren Türkiye, Karadeniz'de Kanal İstanbul projesi ile her geçen gün artması öngörülen ticari gemi geçiş trafiğini de kontrol etmek istemektedir. Nitekim Montrö Sözleşmesi uygulayıcısı olan ve yetki devleti unvanı olan Türkiye sahip olduğu jeostratejik konumu nedeniyle hem Avrupa hem de Avrasya açısından kavşak noktasında bulunmaktadır.

ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN KARADENİZ

Bir iç deniz olan Karadeniz kıyıdaş devletlerin sorunsuzca yetki alanlarını belirlediği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin 1978'de imzaladığı "Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Antlaşması" ile iki devlet hakkaniyet çerçevesinde kıta sahanlıklarını belirlemiş olup 1986'da MEB alanlarını da ilan ederek deniz yetki alanlarını karşılıklı kabul etmiştir. Söz konusu anlaşma Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan devletler ile de devam etmektedir.[31] Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'in aksine anlaşmazlıklar olmadan belirlenen Karadeniz deniz yetki alanları Karadeniz'in giriş ve çıkışını sağlayan Türk boğazlarının statüsü nedeniyle uluslararası hukukun gündemini meşgul etmektedir. Lozan Antlaşması ile boğazların egemenliğini on üç yıl uluslararası komisyona bırakmak zorunda kalan Türkiye 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile egemenlik hakkını yeniden elde etmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin bölge dışı bir devletin boğazları kullanarak askeri müdahalede bulunmasının önüne geçerken ticaret gemilerine tanıdığı serbestlikle de statükonun korunmasına katkı sağlamaktadır.

[31] Deniz Güler, "Karadeniz'de Bulunan Gaz Hidrat Kaynakları", Bahçeşehir Üniversitesi Denizcilik ve Global Stratejiler Merkezi, 21 Ağustos 2020, https://baudegs.com/karadenizde-bulunan-dogal-gaz-kaynaklari, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

Barış zamanı boğazlardan ticaret gemilerinin sağlık kısıtlamaları harici vergi ve harç ödeme koşulu ile geçiş serbestliği bulunurken gemi bayrağı hangi ülkenin olduğu fark etmeksizin hafif su üstü askeri gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler Türkiye'den izin alarak yalnızca gündüz geçebilmektedir. Kıyıdaş devletler ise 15 bin tondan ağır savaş gemilerini ön bildirimde bulunmak koşulu (kıyıdaş devletler sekiz gün, kıyıdaş olmayanlar on beş gün) ile boğazlardan tek başlarına en çok iki torpido ile geçirebilmektedir. Kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri Karadeniz'de yirmi bir günden fazla kalamamaktadır. Savaş zamanı ise Türkiye savaşan devlet değilse savaş ve ticaret gemilerine barış zamanı olduğu gibi serbestiyet verirken savaş halinde olan bir devletin savaş gemisinin geçmesi yasaklanmıştır. Eğer Türkiye savaşan devlet ise ya da savaş tehlikesi altındaysa boğazları kapatma yetkisine sahiptir.[32] Kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz'de uçak gemisi bulundurmaları ya da boğazlardan geçirmelerine engel olan bu sözleşme ile küresel güçlerin Karadeniz'de bölge ülkelerinin güvenliğini tehlikeye sokacak şekilde askeri güç bulundurmasına fırsat verilmemektedir.

Açık bir şekilde Türkiye'nin lehine olan bu sözleşme yalnızca gemi geçişlerinden elde edilen gelirler nedeniyle sıkça gündeme gelmektedir. 1983'e kadar Altın Frank üzerinden hesaplanan geçiş ücreti konusunda 0,290322 gram saf altının dolara endeksli o günkü kurdan hesaplanan değeri üzerinde mutabık kalınmıştır. Ancak altının ve doların değerinin geçen kırk yıla yakın süreçte artması Türkiye'nin gelir kaybı yaşamasına neden olmaktadır. Kamuoyunda bu durumun "Kanal İstanbul" projesi ile giderilmeye

[32] Montrö Boğazlar Sözleşmesi, "Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits (1936)", Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montreux_ENG.pdf, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

çalışıldığına dair bir algı oluşsa da uluslararası hukuk bağlamında Montrö Sözleşmesi şartları statüsünü devam ettirecektir. Çünkü Kanal İstanbul projesi ile Marmara Denizi'nin Karadeniz'e alternatif bir kanalla bağlanmasının önü açılacak olsa da Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletler söz konusu Kanal İstanbul'u kullanmak için geçmek zorunda oldukları Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nde de Montrö Sözleşmesi'ne uymak zorundadırlar. Bu nedenle Türkiye bu gelir kaybı sorununu ancak sözleşme taraflarını bir araya getirerek ve uluslararası hukuk bağlamında güncelleyerek aşabilecektir.[33]

ENERJİ KAYNAKLARI, EKONOMİK BOYUT VE TÜRKİYE

Enerji arz güvenliği Türkiye'nin enerji merkezi olma yolundaki çalışmalarında diğer bir önemli konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye özellikle TANAP ile Hazar Havzası'nı Avrupa'ya entegre ederken ve Mavi Akım ile kendi tüketimini sağlarken TürkAkım gibi boru hatlarıyla Rus gazının Avrupa'ya iletilmesinde kilit rol oynamaktadır (Harita 4). Ekonomik açıdan 2000 sonrası hızlı bir kalkınma dönemine giren Türkiye 250 milyar dolar olan gayrisafi yurt içi hasılasını 2019'da 754 milyar dolara çıkarmıştır. Karadeniz'e kıyıdaş devletler içerisinde en büyük ikinci ekonomi olan Türkiye (Tablo 3) ekonomik gelişimini artırarak sürdürürken enerji güvenliği noktasında AB'ye yönelik kilit ülke olma yolunda hızla ilerlemektedir.

[33] İsmail Demir, "Montrö Sözleşmesi'ne Göre Alınan Geçiş Ücretleri (Resim ve Harçlar)", VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, s. 61-71, http://tdtts.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2017/07/TDTTS-8.4.pdf, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

Harita 4. Türkiye'den Geçen Boru Hatları

Kaynak: Enerji Bakanlığı verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Avrupa'nın Karadeniz'e yönelik genişleme politikaları sonrası Ukrayna ve Gürcistan'da görülen Turuncu devrimler[34] nedeniyle artan rekabet ortamında Rus gazına bağımlı olan AB, gaz ihracına dayalı ekonomisi sebebiyle Rusya ile karşı karşıya gelmiştir. Rusya, Ukrayna üzerinden boru hatları ile Avrupa'ya gaz ihraç ederken 2006'da Kiev ve Moskova yönetimleri arasındaki anlaşmazlık nedeniyle doğal gaz akışı kısa bir süreliğine kesilmiş ve bu dönemde AB krizin derinleşmesini önlemek için yoğun çaba sarf etmiştir. Buna bağlı olarak yaşadığı enerji krizini bir daha yaşamak istemeyen AB enerji arz güvenliğine yoğunlaşmıştır. Bu noktada Türkiye jeoekonomik ve jeostratejik konumu ile AB açısından öne çıkmaktadır. Nitekim Türkiye; Rusya, Azerbaycan ve İran'dan boru hatları ile gaz ithal etmektedir. Katar, Cezayir, Nijerya ve ABD'den ise LNG ithal ederek de Rusya'ya bağımlılığını her geçen gün azaltmaktadır.

[34] Arzu Al ve Burcu Özdil, "Karadeniz'in Uluslararası Politik Ekonomisi: Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Yeniden Analizi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, (2017), s. 155.

TABLO 3. KARADENİZ ÜLKELERİ EKONOMİLERİ VE ASKERİ HARCAMALARI (MİLYAR DOLAR)		
ÜLKELER	GSYH	ASKERİ HARCAMALAR
Moldova	11,9	0,03
Ukrayna	153,8	4,40
Romanya	250,1	4,25
Bulgaristan	67,9	1,10
Gürcistan	17,7	0,31
Rusya	1.699,0	64,19
Türkiye	754,0	22,04

Kaynak: tradingeconomics.com verilerinden derlenmiştir.

2019'da toplamda 45 milyar metreküp gaz ithal eden Türkiye, Rusya'dan 15,2 milyar metreküp, Azerbaycan'dan 9,56 milyar metreküp ve İran'dan 7,74 milyar metreküp doğal gaz almıştır. Geri kalan yüzde 28'lik kısmı ise LNG şeklinde ithal etmiştir[35] (Tablo 4).

TABLO 4. TÜRKİYE'NİN DOĞAL GAZ İTHALATI (2013-2019, MİLYON METREKÜP)					
İTHAL YOLU	BORU HATLARI		LNG		TOPLAM
Yıllar	İthalat	Yüzde	İthalat	Yüzde	İthalat
2013	39.419,44	87,08	5.849,54	12,92	45.268,98
2014	41.981,41	85,22	7.280,87	14,78	49.262,28
2015	40.778,11	84,21	7.648,96	15,79	48.427,08
2016	38.724,48	83,54	7.627,68	16,46	46.352,17
2017	44.484,67	80,52	10.765,28	19,48	55.249,95
2018	39.032,13	77,63	11.249,92	22,37	50.282,05
2019	32.517,40	71,92	12.694,07	28,08	45.211,47

Kaynak: "Turkish Natural Gas Market Report 2019";[36] Yazar tarafından oluşturulmuştur.

[35] "Total Inflow to Turkish Gas System up 6.38% in 2020", Anadolu Ajansı, 5 Ocak 2021.

[36] "Turkish Natural Gas Market Report 2019", Ankara, Energy Market Regulatory Authority, (2020), s. 12.

Mavi Akım ile 16 milyar metreküp, TürkAkım boru hattı ile 15,75 milyar metreküpü kendi kullanımı için olmak üzere toplamda 32 milyar metreküp, TANAP ile 6 milyar metreküpü kendi kullanımı olmak üzere toplamda 16 milyar metreküp, Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı ile 6,6 milyar metreküp, İran-Türkiye boru hattı ile 10 milyar metreküp doğal gaza ulaşabilen Türkiye[37] toplamda 80 milyar metreküp gaz akışını kontrol ederken bu durum enerji ithalatçısı konumundan enerji merkezine dönüşmesine fırsat sağlamaktadır.[38] LNG santralleri ve kullanımının gelişmesi ile birlikte 2023'e kadar doğal gaz depolama hedefi olarak ortaya konan 10 milyar metreküplük tesis gelişmeleri birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin –her ne kadar Rus ve Azerbaycan gazına aracılık eden ülke konumunda olsa da– enerjide merkez olma yolunda emin adımlarla ilerlediği görülmektedir.

Karadeniz bağlamında bakıldığında bölgenin önemi Çin'in "Kuşak ve Yol Girişimi" ile de artmıştır. Kafkasların ticaret yolu olarak ön plana çıkması ve Gürcistan'da yapımına başlanılan Anaklia Limanı ile Karadeniz ticaretinin artması hem bölgeye komşu olan hem de Karadeniz'de en önemli devlet olan Türkiye'nin ekonomik kazanımlarını hızla artırmasını sağlayacaktır. Halihazırda İstanbul'un Karadeniz'deki en büyük yük limanı olması ve Çin'in AB ile ticaretinde Karadeniz'i alternatif rotalardan biri olarak görmesi bölge ekonomisine olumlu yansıyacaktır.[39]

[37] Nasrettin Güneş, "Türkiye'nin Stratejik Doğalgaz Boru Hatları", İlim ve Medeniyet, 12 Mayıs 2018, https://www.ilimvemedeniyet.com/turkiyenin-stratejik-dogalgaz-boru-hatlari.html#prettyPhoto, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

[38] Burak Karayel, "Türkiye'nin Stratejik Doğalgaz Boru Hatları", TESPAM, 26 Eylül 2017, https://www.tespam.org/iraktan-gelecek-yeni-boru-hatlarina-gerek-var-mi, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

[39] Beka Kiria, "Anaklia's Deep Sea Port – a New Strategic Pivot in Eurasia", New Eastern Europe, 12 Haziran 2019, https://neweasterneurope.eu/2019/06/12/anaklias-deep-sea-port-a-new-strategic-pivot-in-eurasia, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021); Oliver Gnad ve Frederick Benjamin Hodges, "Panel On 'What is Required for Security and Stability in the Black Sea Region?'", Bureau für Zeitgeschehen, 13 Haziran 2019, https://www.bureau-fz.eu/en/news/panel-on-what-is-required-for-security-and-stability-in-the-black-sea-region, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

Türkiye, Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler ile ticaretini her yıl geliştirerek bölgedeki etkinliğini daha da artırmaktadır (Grafik 1). Cari açığının temel sebeplerinden biri olan enerji ithalatı nedeniyle 2019'da Rusya ile ticaretinde 19 milyar dolar açık bulunan Türkiye diğer kıyıdaş ülkelerle de ilişkilerini derinleştirmektedir. Genel olarak Türkiye, Karadeniz ülkelerine meyve-sebze, makine ve demir yolu malzemeleri ihraç ederken enerji ithal etmektedir.

Grafik 1. Türkiye'nin Karadeniz Ülkeleri ile Ticareti (2019, Milyar Dolar)

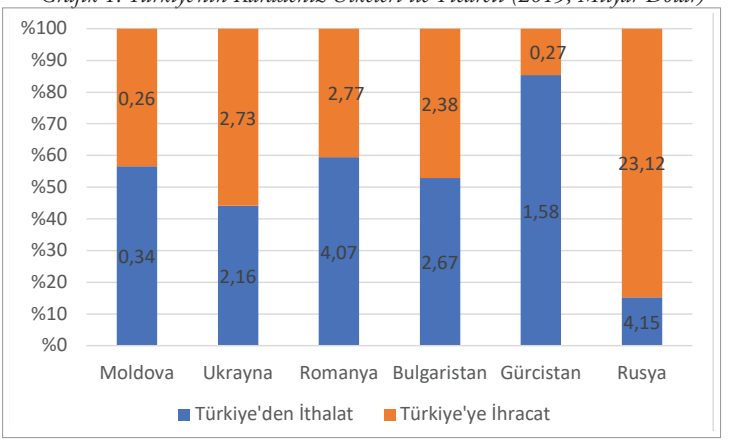

Kaynak: tradingeconomics.com verilerinden derlenmiştir.

Özellikle Ukrayna ile askeri ürünler alanında ticarete başlayan Türkiye'nin son yıllarda gittikçe artan etkisi nedeniyle dünya kamuoyuna yansıyan insansız hava araçları (İHA) ticaretinin yanı sıra askeri envanter yapım ortaklığına girişmesi yeni fırsatlar oluşturmaktadır.[40] Ukrayna ile olan askeri ticaret ve kazan kazan anlayışına dayalı geliştirilen ortaklık Rusya ile ilişkileri dengelemeye yönelik bir girişim olarak da değerlendirilebilir.

[40] "Ukrayna ve Türkiye Askeri Alanda İşbirliği Yapacak", C4 Defence, 18 Ekim 2020 https://www.c4defence.com/ukrayna-ve-turkiye-askeri-alanda-isbirligi-yapacak, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2021).

KEİ aracılığı ile diplomasi ve ekonomik ortaklığın Karadeniz'de bölgesel kalkınma ve ikili sorunların çözümlenmesinin önünü açmak için kıyıdaş olmayan Azerbaycan, Arnavutluk, Ermenistan, Moldova, Yunanistan ve Sırbistan da iş birliğine katılmıştır.[41] Literatürde "Genişletilmiş Karadeniz" olarak geçen Karadağ'ın da içinde yer aldığı bu ülkeler Karadeniz'in hinterlandında yer almaktadır.[42]

2020'DE KARADENİZ VE TÜRKİYE

Dünyayı etkisi altına alan koronavirüs (Covid-19) pandemisi şüphesiz her ülkenin gündemini değiştirmiştir. Küresel ticaretin ve ekonominin durma noktasına gelmesi özellikle gelişmekte olan ekonomileri derinden etkilemiştir. Ancak Türkiye her ülke gibi bu pandemiye hazırlıksız yakalansa da ekonomik istikrarından ödün vermeyerek diğer ülkelerden pozitif ayrışmış[43] ve 2020'yi 169,5 milyar dolarlık ihracat ile kapatmıştır.[44] Libya, Suriye, Karabağ gibi çatışma noktalarında aktif faaliyet göstermesinin yanı sıra Doğu Akdeniz'de de haklarını korumak için mücadele ve iş birliğine önem vermiştir. Bulunduğu coğrafya gereği çok yönlü bir dış politika izleyen Türkiye, Ağustos'ta Karadeniz'de bulduğu doğal gaz rezervi ile kamuoyunda gündem oluşturmuştur.

Fatih sondaj gemisinin Ereğli'nin 150 kilometre açıklarında Tuna 1/Sakarya bölgesinde bulduğu 405 milyar metreküplük re-

[41] Yalçınkaya, "Günümüze Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", s. 9, 13.

[42] Al ve Özdil, "Karadeniz'in Uluslararası Politik Ekonomisi", s. 153.

[43] "Bakan Albayrak: Pozitif Ayrışan Ülke Olduk", *Hürriyet*, 5 Temmuz 2020.

[44] "2020 Yılında İhracat Tarihi Rekorla Kapatıldı", TRT Haber, 5 Ocak 2021; Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan şu açıklamayı yapmıştır: "2020 yılını ihracatta tarihi bir rekor ile kapattıklarını belirterek 169,5 milyar dolarlık ihracat, ihracatçılarımızın başarısıdır, Türkiye'nin başarısıdır."; Bkz. "Bakan Pekcan, '2020 Yılı Dış Ticaret Değerlendirme Toplantısı'nda Konuştu", T.C. Ticaret Bakanlığı, 5 Ocak 2021, https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-pekcan-2020-yili-dis-ticaret-degerlendirme-toplantisinda-konustu, (Erişim tarihi: 23 Mart 2021).

zerv enerji konusunda dışa bağımlılığın önüne geçilebilmesi konusunda çok büyük bir adım olarak yorumlanmaktadır. Bu rezerv tek başına Türkiye'nin yıllık 40-45 milyar metreküplük tüketimine ortalama dokuz-on yıl yetecek büyüklükte olup mali değeri ortalama 400 milyar dolara denk gelmektedir. Ayrıca kaynak arama ve sondaj faaliyetlerinin tamamen yerli imkanlarla yürütülmesi Türkiye'nin derin deniz kaynakları bağlamında deneyim kazanmasını da sağlayacaktır.[45] Bölgede arama çalışmalarına devam edilirken bulunabilecek her rezervin enerjide dışa bağımlılığın ve cari açığın önüne geçilmesinin yanında çıkarılacak gazın var olan boru hatları ile Avrupa'ya ihracı Türkiye için önemli politik ekonomik kazanımlar sağlayacaktır.

Uluslararası hukuk bağlamında incelendiğinde bulunan rezerv Karadeniz'deki Türkiye MEB'inin içinde yer aldığı için çıkar çatışmasına neden olmadığı gibi Türkiye'nin deniz yetki alanı sınırları içerisinde bulunmaktadır.[46] Enerji güvenliği açısından doğal gaz keşfi doğrudan Türkiye'yi ve Avrupa'yı enerji arz güvenliği kapsamında ilgilendirmektedir. Türkiye'nin hem uluslararası hukuk nazarında rezerv alanında tam yetkili olması hem de herhangi bir müdahaleye karşılık askeri potansiyelinin yüksek olması gibi nedenler ise herhangi bir problem olmadan rezervlerin işletilebilmesine fırsat vermektedir.

SONUÇ

Karadeniz'in jeopolitik öneminin her geçen gün arttığı günümüzde Türkiye bölgesel ve küresel iş birlikleri ile küresel aktör olma yolunda önemli adımlar atmaktadır. Buna bağlı olarak NATO, AB, ABD ve Rusya'nın Karadeniz stratejileri bağlamında

[45] "Erdoğan: Karadeniz'deki Tuna-1 Kuyusunda 320 Milyar Metreküp Doğalgaz Rezervi Keşfettik", BBC Türkçe, 21 Ağustos 2020; "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ek Doğalgaz Rezervi 85 Milyar Metreküp", Bloomberg HT, 17 Ekim 2020.

[46] Güler, "Karadeniz'de Bulunan Gaz Hidrat Kaynakları".

Türkiye'nin yer almadığı bir planın gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilir olmasının zorluğu açıkça görülmektedir. Rusya'nın Avrupa ve Balkanlardaki etkisini azaltmak ve küresel denklemde güç kaybetmesinin önünü açmak için birlikte hareket eden NATO ve AB bölgede etkili olmaya çalışmaktadır. Sovyetler Birliği sonrası Karadeniz'de 1990'lardan itibaren oluşan güç boşluğunu temin etme ve etkili bir güç olma yolunda KEİ, BLACKSEAFOR ve KUH gibi iş birliklerinin öncüsü olan Türkiye gelişmekte olan ekonomisi ve büyük güç olma stratejisi doğrultusunda bölgedeki etkili güçlerle denge politikası kurmaktadır. NATO üyesi olan ve AB üyesi olmak için uzun yıllardır mücadele eden Türkiye, Karadeniz komşusu Rusya ile hem bölgesel güvenlik özelinde söz konusu güçlerin Karadeniz'de nüfuz alanlarının artmasının önüne geçmeye çalışmakta hem de Rus tehdidine karşılık NATO ve ABD ile birlikte hareket etmektedir.

Karadeniz kıyıdaş devletlerinin güvenliğini koruyan önemli bir uluslararası hukuk belgesi niteliğinde olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulayıcısı konumundaki Türkiye, Karadeniz'de jeopolitik olarak en önemli devlettir. Kurduğu ekonomik ilişkiler ile başka bir kıyıdaş ülke olan Rusya'nın enerjiye dayalı ekonomisinden ziyade kalkınma odaklıdır. Buradan hareketle enerji fakiri Avrupa'nın enerji zengini bölgelerden enerji temin etmesi enerjide arz güvenliği konusunu öne çıkarmıştır. Sürdürülebilir, çevreci ve ekonomik olarak fiyat istikrarının korunabilmesi arz güvenliğinin başat faktörleridir. Türkiye ise enerjide merkez ülke olma stratejisi ile Avrupa ve Avrasya arasında Ortadoğu-Orta Asya-Kafkaslar ve Balkanları birbirine eklemleyen jeostratejik konumu itibarıyla önemli bir güç konumundadır. Ayrıca ana karasında sahibi olduğu enerji kaynakları kendi kullanımının yüzde 10'una denk gelse de taraf olduğu ve söz hakkı bulunan boru hatları ile yıllık 80 milyar metreküp doğal gaz kaynağının taşınmasında rol oynayabilecek konumdadır.

Ağustos 2020 verilerine bakıldığında Türkiye tamamen yerli imkanlarla Karadeniz'de ortalama dokuz-on yıllık tüketim miktarına denk ve yaklaşık olarak 400 milyar dolar değerinde olan doğal gaz rezervini keşfetmiştir. Buna bağlı olarak da enerjide dışa bağımlılığının önemli oranda azalması beklenmektedir. Bu keşif hiç şüphesiz Türkiye'nin yeni enerji kaynakları bulmasının önünü açacağı gibi dış politikasına da olumlu olarak yansıyacaktır.

TÜRKİYE'NİN BASRA KÖRFEZİ POLİTİKASI

İSMAİL NUMAN TELCİ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü ve ORSAM Başkan Yardımcısı

Türkiye'nin gerek coğrafi konumu gerekse tarihsel ve kültürel bağları sebebiyle ilişki içerisinde olduğu bir bölge de Basra Körfezi olmuştur. Tarihsel olarak Osmanlı devleti on altıncı yüzyılda bölgede varlık göstermeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı devletini sona erdirmiş, Osmanlı'nın mirasını ise Türkiye Cumhuriyeti devralmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye yüzünü Batı'ya dönmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin Basra Körfezi'ne yönelik politikası uzunca bir dönem genel olarak Ortadoğu politikası çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çerçevede Ortadoğu bölgesinin Türk dış politikasındaki yeri güvenlik algılamaları ile sınırlı kalmıştır. 1950'lerden sonra Ortadoğu'nun Türk dış politikasındaki ağırlığının sınırlı da olsa arttığı görülmektedir. Bu dönemde Tür-

kiye'nin bölge ile ilişkilerinin yine Batı endeksli dış politika çerçevesinde ele alınması söz konusu olmuştur. Türkiye 1980'lerden sonra Basra Körfezi'ne yönelik daha aktif bir politika uygulamaya başlamıştır. Özellikle 1981'de kurulan Körfez İşbirliği (KİK) Konseyi ile iyi ilişkiler geliştirilmiştir. İlişkiler açısından asıl sıçrama ise AK Parti döneminde gerçekleşmiştir. Türkiye ile bölge arasındaki ilişkileri daha iyi anlamak için öncelikle tarihsel arka plana göz atmak faydalı olacaktır.

Osmanlı devleti Birinci Selim (Yavuz Sultan Selim) zamanında yapılan Mısır ve Suriye seferlerinden sonra dikkatini Basra Körfezi'ne yöneltmiştir. Bölgenin o dönemin önemli ticaret güzergahlarına ve hac yollarına sahip olması Osmanlı'yı bu yönde hareket etmeye iten önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır. Her ne kadar bölgeye dair ilk adımlar Birinci Selim zamanında atılmaya başlasa da Osmanlı Birinci Süleyman (Kanuni Sultan Süleyman) döneminde bölgede etkili olmuştur. Bu dönemde Bahreyn hükümdarı Sultan Süleyman'a elçi göndererek bağlılığını arz etmiştir. 1555'e gelindiğinde ise Lahsa Beylerbeyliği kurulmuş ve Osmanlı'nın Körfez'deki hakimiyeti sağlanmıştır. Bu beylik devletin sonraki süreçte Basra Körfezi'nde ilerlemesi için önemli bir üs vazifesi görmüştür.[1] Osmanlı ilk zamanlarda burayı doğrudan merkezden gönderdiği yetkililer aracılığıyla yönetmiştir. On yedinci yüzyıldan sonra Osmanlı'nın içine girdiği dönüşüm sürecinin neticesinde burada farklı bir yönetim biçimi benimsenerek yerel liderlerin imparatorluğa bağlı şekilde buraları yönetmesine müsaade edilmiştir.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise Basra Körfezi'nde Britanya'nın etkisinin arttığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı ile Britanya arasında kıyasıya bir rekabet yaşanmıştır. İmparatorlukta söz konusu yüzyılda idari, hukuki ve askeri alanlarda birçok deği-

[1] Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti (1534-1672)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 12, (Güz 2018), s. 20.

şiklik yapılmıştır. Bu çerçevede Bağdat ve Basra'da da birtakım iyileştirme hareketlerine girişilmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarında devletin ilgisi Basra Körfezi'nin güneyine doğru yönelmiştir.[2] Osmanlı uzun yıllar bölgede etkili olmuş daha öncesinde Fars Körfezi olarak bilinen bölgenin isminin bugün bilinen şekliyle Basra Körfezi olarak değişmesini sağlamıştır. İmparatorluk dağılana kadar bölge ile ilişkilerini devam ettirmiştir.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı devletinin sonunu getirmiş ve Osmanlı'nın yerini Türkiye Cumhuriyeti almıştır. Bu dönemde Türkiye yeni kurulan bir devlet olarak kendine Batı'yı örnek almış ve bu çerçevede yeni bir ulusal kimlik inşa etme süreci başlamıştır. Bu kimliğe göre Türkiye kendini laik bir devlet olarak konumlandırmıştır. Dış politikaya bakıldığında ise o dönem takip edilen politikanın temel özelliklerini statükocu ve gerçekçi olarak nitelendirmek mümkündür. Bu noktada Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımı da güvenlik algılamaları çerçevesinde olmuştur. Nitekim 1937'de oluşturulan Sadabat Paktı bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu dönemde Basra Körfezi'ne yönelik spesifik bir politikadan söz etmek mümkün değildir. Nitekim bölge o dönem Fransız ve İngiliz kontrolü altında bulunmaktaydı ve ilişkiler de bu iki devlet ile yürütülmekteydi.

1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik daha aktif bir politika takip etmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde bir yandan Batı ile ilişkiler sürdüren Adnan Menderes yönetimi diğer taraftan da Ortadoğu'ya yönelik adımlar atmıştır. Bu adımların neticesinde 1955'te Bağdat Paktı kurulmuştur. Fakat Menderes yönetimindeki Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları bölge ülkeleri tarafından Batı'nın sözcülüğünü yap-

[2] İdris Bostan, "Basra Körfezi'nin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 9, (Haziran 1989), s. 311.

mak şeklinde algılanmış ve pek sıcak karşılanmamıştır. Bu yüzden bu dönemde Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin sınırlı seviyede kaldığı söylenebilir.[3] Süveyş Krizi sırasında da Türkiye'nin Mısır'a tam anlamıyla destek olmaması Filistin konusunda beklenen politikaları izlememesi ve İsrail ile arasına mesafe koymaması da Ankara ile Arap ülkeleri arasında yakınlaşmayı engellemiştir.[4]

1960'lara gelindiğinde ise Türkiye'nin genelde Ortadoğu özelde ise Körfez bölgesi ülkeleriyle yeniden iyi ilişkiler yürütmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde gerek iç gerekse dış siyasette meydana gelen değişimler Türkiye'nin bu yönde hareket etmesine yol açmıştır. Bu noktada Kıbrıs sorunu sürecinde Batı ülkelerinin Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının tezlerini desteklemesi ile Türkiye ile Batı arasındaki ayrışmalar belirgin hale gelmiştir. Özellikle 1964'te yaşanan Johnson mektubu krizi ve izleyen yıl Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki (BMGK) Kıbrıs görüşmeleri sırasında Türkiye'nin Batı ülkelerinden destek bulamaması Ankara'yı Arap ülkeleri ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye itmiştir.[5] Arap devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesinin altında yatan bir diğer motivasyon da ekonomik iş birliğini ve ticareti geliştirmektir. 1965'te Adalet Partisi'nin (AP) iktidara gelmesi ile bu ilişkiler hız kazanmıştır. Süleyman Demirel liderliğinde kurulan hükümet programında başta Ortadoğu ve Mağrip bölgesinde bulunan Müslüman ve Arap "kardeş" ülkeler olmak üzere çok yönlü bir dış politika izleneceğinin belirtilmesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.[6]

[3] Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 4, Sayı: 2, (2010), s. 13.

[4] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, (MKM Yayıncılık İstanbul: 2008), s. 32.

[5] Hasan Duran ve Ahmet Karaca, "1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, (2013), s. 128.

[6] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980,* (İletişim Yayınları, İstanbul: 2009), s. 788.

Yine iki taraf arasındaki artan ilişkilere örnek oluşturacak önemli bir gelişme de 1967'ye gelindiğinde yaşanmıştır. Bu dönemde Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki gerginlik had safhaya ulaşmıştır. Bu gerginlik 5 Haziran'da taraflar arasında bir savaşın patlak vermesine yol açmıştır. Türkiye bu savaş başladığında Arap ülkelerinin yanında bir tavır takınmıştır. 22 Haziran'da bu konu BMGK'de görüşülürken dönemin Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanı da söz alarak İsrail kuvvetlerinin işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Türkiye savaş esnasında İsrail'e yardım etmek isteyen Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) İncirlik Hava Üssü'nü kullandırmamıştır. Yaşanan bu olaylar Türkiye ile başta Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan olmak üzere bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmiştir.

Türkiye'nin Basra Körfezi bölgesindeki ülkelere yönelik bu olumlu tutumu 1970'lerde devam etmiştir. Bu dönemde bir öncekine benzer şekilde Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasını şekillendiren faktörler Kıbrıs sorunu ve ekonomik meseleler olmuştur. 1974'te Türkiye Kıbrıs'a harekat düzenleyince Batı ile ilişkileri bozulmuş ve ambargo ile karşı karşıya kalmıştır. Yine bu dönemde petrol üreten Arap ülkelerinin uygulamaya koyduğu petrol ambargosu da petrol fiyatlarının yükselmesine yol açarak Türkiye ekonomisine olumsuz etki yapmıştır. Türkiye bu dönemde Arap ülkeleriyle ilişkilerini iyi tutarak petrol sıkıntısını azaltmayı ve ticareti geliştirerek Batı'nın uyguladığı ambargonun etkilerini hafifletmeyi planlamıştır.[7]

1980'lere gelindiğinde Türkiye'nin bölge ile ilişkilerinde iki farklı bağlam kendisini daha fazla hissettirmiştir. Bunlardan ilki ekonomi diğeri de güvenlik olarak ele alınabilir. Bu dönemde Irak ile İran arasında yaşanan savaşın Türkiye'ye doğrudan etkileri olur-

[7] Oran, *Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* s. 794-795.

ken 1980-1988 arasında yüz binlerce Irak vatandaşı Türkiye'ye göç etmiştir. Aynı dönemde ortaya çıkan terör örgütü PKK da Türkiye'nin güvenlik endişelerine bir yenisini eklemiştir. PKK'nın özellikle Irak'ın kuzeyindeki yapılanması ve İran'da da kendisine alan bulması Türkiye açısından ciddi bir sorun olagelmiştir.

Diğer taraftan Türkiye'nin bu dönemde liberal ekonomi politikalarını benimsediği görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin Basra Körfezi'ndeki ülkelerle ilişkilerine de doğrudan yansımıştır. Bu çerçevede dış ticaret önem kazanmış bu da Türkiye'yi Basra Körfezi ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmeye yöneltmiştir. Buna bağlı olarak Türkiye'nin öncelikleri bölge içi sorunların çözülmesi ve barışın sağlanması olmuştur. Bu dönemde Türk dış politikasının ekonomi temelli olduğu görülmektedir.

1980'ler aynı zamanda Körfez bölgesinde kurumsallaşma girişimlerine de tanık olmuştur. Bu kapsamda 1981'de KİK kurulmuştur. Birliğin kuruluşundan kısa bir süre sonra Türkiye ile bu kuruluş arasında resmi temaslar gerçekleştirilmiş, dönemin Kuveyt Emiri Şeyh Cabir Ahmet Sabah Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur. Buna cevaben dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren de 1982'de Kuveyt'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir.[8] Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ikili ilişkilerin de bu dönemde ilerleme kaydettiği görülmektedir. Nitekim 1980-1983 arasında Türkiye ile Suudi Arabistan arasında askeri eğitim, askeri malzeme satımı ve ortak yatırım gibi alanlarda iş birliği yapılması üzerine anlaşmalar sağlanmıştır. Yine benzer şekilde Türkiye ile Kuveyt arasında da askeri iş birliğine gidildiği görülmektedir. Bu iş birliği çerçevesinde Türk subayları Kuveyt ordusunu eğitmek üzere bu ülkeye gönderilmiştir.[9]

[8] Merve Kaya ve Emirhan Kaya, "Türkiye'nin 2000'li Yıllarda Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Ülkeleri ile Ekonomik ve Siyasi İlişkileri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, (2019), s. 507.

[9] Oran, *Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, s. 125-126.

1990'lara gelindiğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılması ile uluslararası sistemde büyük bir dönüşüm meydana gelmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve ABD'nin tek süper güç olarak kalması dünyanın her yerinde olduğu gibi Ortadoğu'da da etkisini göstermiştir. Bu durum Türkiye'nin politikalarını da etkilemiştir. Öncelikli olarak Türk politika yapıcıları Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin stratejik konumunun Batı için çok önemi kalmadığı endişesiyle hareket etmeye başlamıştır. Bu durum kendisini 1990-1991 arasında yaşanan Kuveyt'in işgali ve Körfez Savaşı'nda göstermiştir. Körfez Savaşı'nı Türkiye'nin stratejik önemini kanıtlamak için bir fırsat olarak gören Turgut Özal bu savaşta Türkiye'nin aktif bir şekilde rol almasını istemiştir.[10] Dönemin politika yapıcılarının çekimser kalmasına rağmen Özal'ın inisiyatif kullanmasıyla Türkiye ABD ve müttefikleri ile birlikte hareket ederek Irak'ın karşısında yani Kuveyt'in yanında yer almıştır. Ambargoya uyarak Irak ile Türkiye arasında faaliyet gösteren petrol boru hattını kapatmış, ABD'ye bölgedeki operasyonlarda kullanmak amacıyla hava üslerini kullanma izni vermiştir. Yaşanan bu olay da Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmiştir.

1990'ların sonuna gelindiğinde Abdullah Öcalan'ın ele geçirilmesi ve PKK'nın faaliyetlerinin önemli ölçüde bastırılmasıyla birlikte Türkiye'nin politikalarında asıl belirleyici olan güvenlik endişesinde de bir azalma görülmüştür. Buna bağlı olarak Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile geliştirdiği ilişkilerde de bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim kapsamında Türkiye "Ortadoğu merkezli" bir dış politika takip etmeye başlamış ve siyaset ve ekonomi başta olmak üzere bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalış-

[10] Kılıç Buğra Kanat, "AK Party's Foreign Policy: is Turkey Turning Away from the West?", *Insight Turkey,* Cilt: 12, Sayı: 1, (2010), s. 209.

mıştır.[11] Türkiye'nin böyle bir politika takip ederek hem bölgede hem de uluslararası arenada önemli bir aktör haline gelmesi hedeflenmiştir. Bu politika 2000'lere gelindiğinde AK Parti döneminde çok daha aktif bir şekilde uygulanmıştır.

AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN BASRA KÖRFEZİ POLİTİKALARI

2002'de AK Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte Türk dış politikasında esaslı bir dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönem Türkiye'nin ekonomik, askeri ve diplomatik açıdan kapasitesinin ciddi anlamda geliştiği ve buna paralel olarak dış politikada da yeni coğrafyalara dair hedeflerin hayata geçirilmeye başlandığı bir süreç olmuştur.[12] Bu durum her alanda aynı anda gözükmese de kademeli olarak farklı coğrafyalara yansımıştır. Türkiye'nin Ortadoğu politikaları da bu çerçevede hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Geçmiş yıllarda Ortadoğu ülkeleri ile sınırlı ilişkilere sahip olan Türkiye AK Parti döneminde bu bölgeyi dış politikasının öncelikli merkezi haline getirmiştir. Bu anlamda Basra Körfezi ve bu coğrafyadaki ülkelerle olan ilişkilere özel önem verilmiştir.

Türkiye Basra Körfezi ülkelerine farklı açılardan önem atfederek bölgeye yönelik daha aktif angajman içeren bir dış politika stratejisini hayata geçirmeye başlamıştır. Nitekim Basra Körfezi'ne kıyısı olan Suudi Arabistan, İran ve Irak gibi ülkeler her zaman Türkiye'nin dış politikasında ve dış ticaretinde hayati öneme sahip olmuştur. Bu nedenle Ankara özellikle ekonomik ilişkiler bağlamında bu ülkelerle etkileşimini ve iş birliğini artırma yönünde bir yaklaşımı benimsemiştir. İran, Suudi Arabistan ve Irak'ın dış politika bağlamında da Türkiye

[11] Meliha B. Altunışık, "Güvenlik Kıskacında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, der. G. Özcan ve Ş. Kut, (Boyut Yayınları, İstanbul: 2000), s. 346.

[12] Kemal İnat, "Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, (Mayıs 2014).

açısından önemi göz önünde bulundurulduğunda Ankara'nın Basra Körfezi'ne artan ilgisi daha anlaşılabilir hale gelmektedir. Söz konusu ülkelere ilaveten Katar, Kuveyt ve Umman gibi bölgesel politikalarda sınırlı etkiye sahip olan ancak Türkiye ile olumlu ilişkileri bulunan ülkelerle yakınlaşma girişimlerini de hedefleyen Türkiye bu anlamda özellikle Katar'la ilişkilerini geliştirerek Basra Körfezi'nin en önemli aktörlerinden birisi haline gelmeyi başarmıştır.

Türkiye'nin Basra Körfez ülkeleri ile ilişkilerinde üç temel dinamiğin etkili olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki diplomatik ilişkilerin artırılması, ikincisi ekonomik iş birliğinin derinleştirilmesi ve üçüncüsü ise savunma ve güvenlik alanlarında yeni ittifaklar kurulmasıdır. Diplomatik ilişkiler anlamında Türkiye'nin Basra Körfezi ülkeleri ile ilişkilerinde AK Parti'nin iktidara gelişi bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Nitekim bu dönemden sonra Türkiye ile bölge ülkeleri arasında etkileşimler ciddi biçimde artmış gerek Ankara'dan bu ülke başkentlerine gerekse de bölge ülke liderlerinin Türkiye'ye ziyaretleri yoğunlaşmıştır. Öyle ki Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2014'te göreve gelişinden 2017'ye kadar en fazla ziyaret gerçekleştirdiği ülke Suudi Arabistan olmuştur.[13] İzleyen süreçte de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın en fazla görüştüğü liderlerden birisi Katar Emiri Temim bin Hamad Sani olurken iki lider sadece 2017'de on kez görüşme gerçekleştirmiştir. Yine aynı süre zarfında Cumhurbaşkanlığı'nın ilgili ofisleri tarafından en fazla bilgi notu hazırlanan ülke ise bir diğer Basra Körfez ülkesi Irak olmuştur.[14]

Bu yoğun temaslar Türkiye ile bölge ülkeleri arasında ticari ve askeri iş birliklerinin de önünü açmıştır. Aşağıda da detaylan-

[13] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın En Çok Ziyaret Ettiği Ülke", İnternet Haber, 25 Ağustos 2017.

[14] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Yoğun Diplomasi Trafiği", Anadolu Ajansı, 20 Ocak 2018.

dırılacağı üzere Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ticari ilişkileri yıllar içerisinde ciddi bir artış gösterirken Irak, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkeler Türkiye'nin en önemli ticari partnerleri arasına girmiştir. Bu durum bir taraftan Türkiye'nin ticari anlamda elini güçlendirirken karşılıklı etkileşimler bu ilişkilerin belirli sektörlerle sınırlı kalmayarak daha farklı alanlara da yayılmasına öncülük etmiştir.

Bu alanlardan en önemlisi ise savunma sanayiidir. Türkiye'nin bu alanda kaydettiği ilerlemeler sonrasında savunma harcamaları çok yüksek seviyelerde olan Körfez ülkeleri bu anlamda Türkiye'yi de bir tedarikçi olarak görmeye başlamışlardır. Bunun da ötesinde özellikle Katar ile olan ilişkiler askeri iş birliğinin de ötesine geçerek güvenlik alanında bir stratejik ittifakın kurulmasının önünü açmıştır. Türkiye'nin Basra Körfezi'ndeki ilk askeri üssünü açmasına vesile olan bu iş birliğinin Kuveyt ve Umman gibi ülkelerce de değerlendirildiği ve gelecekte bu ülkelerin Türkiye ile benzer angajmanlara girebileceği ön görülmektedir. İzleyen başlıklarda Türkiye'nin AK Parti döneminde Basra Körfezi ülkeleriyle olan ilişkilerine biraz daha yakından bakılacaktır. Özellikle siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerin hangi aşamalardan geçtiği ve nasıl evirildiği ele alınacaktır.

TÜRKİYE-KİK ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

Her ne kadar tarihsel olarak güçlü bağlara sahip olsa da Türkiye'nin KİK üyesi altı ülke ile ilişkileri AK Parti'nin iktidara geldiği döneme kadar sınırlı bir düzeyde kalmıştır. 2002'de sonra yeni bir yaklaşımla bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirme çabası içerisinde olan Türkiye, Konsey üyesi ülkelerle önce siyasi ilişkileri ilerletmiş daha sonra da kademeli olarak ekonomik iş birliğini artırmıştır.[15]

[15] Dorothee Schmid ve Jules Subervie, "Turkey/GCC Economic Relations", Institut Francais Des Relations Internationales – IFRI, (Eylül 2014).

Türkiye'nin KİK üyelerine yönelik politikalarını belirleyen temelde beş dinamik ön plana çıkmaktadır:[16] (i) güçlü tarihsel bağlar, (ii) Konsey üyesi ülkelerin bölgesel ve küresel siyaset açısından önemi, (iii) ekonomik iş birlikleri, (iv) toplumlar arası sosyal ve kültürel benzerlikler, (v) özellikle son yıllarda giderek daha fazla belirginleşen savunma sanayii alanındaki iş birlikleri.

Bu dinamikleri Körfez ülkeleriyle ilişkilerinin merkezine oturtan Türkiye kısa sürede bölgeye dair yeni bir açılımı hayata geçirmiştir. Kısa süre içerisinde gelişen ilişkiler 2008'de Körfez bölgesinin tümünü kapsayan yeni bir birlikteliğin önünü açmıştır. Altı Körfez ülkesinin üyesi olduğu KİK, Türkiye'yi üye olmayan stratejik diyalog ortağı olarak kabul ederken 2009'da İstanbul'da düzenlenen Türkiye ve Konsey ülkeleri dışişleri bakanları zirvesinde özellikle siyasi, diplomatik ve enerji gibi konularda iş birliğinin ilerletilmesi yönünde kararlar alınmıştır.[17] Bu süreçler Türkiye'nin Basra Körfezi'nin Batı yakasındaki ülkelerle yakın ilişkiler kurmasının önünü açarken bu ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinin de gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin özellikle Suudi Arabistan, BAE ve Katar gibi ülkelerle ekonomik ilişkilerini ciddi anlamda ilerlettiği görülmüştür. Türkiye'nin Körfez ülkelerine olan ihracatı 2002'de 1,2 milyar dolarken bu rakam 2017'de en yüksek seviyesi olan 13,4 milyar dolara çıkmıştır.[18] 2019 itibarıyla ise Türkiye'den KİK ülkelerine ihracat 9 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İthalat kaleminde de benzer bir ivme izlenmiş;

[16] Bahsi geçen bu dinamikleri daha önceki bir çalışmamda detaylıca ele almıştım. Söz konusu çalışma için bkz. İsmail Numan Telci, "İş Birliğinden Rekabete Türkiye ve Körfez İlişkilerinin Dönüşümü", *Körfez Dış Politikası Bağımlılık, Müdahalecilik, Taraflık,* ed. İsmail Numan Telci (Ortadoğu Yayınları, Ankara: 2021).

[17] "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi Ekonomik Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog I. Dışişleri Bakanları Toplantısı Sonrasında Yapılan Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 8 Temmuz 2009, www.mfa.gov.tr/turkiye-korfez-isbirligi-konseyi-ekonomik-yuksek-duzeyli-stratejik-diyalog-i_-disisleri-bakanlari-toplantisi-sonrasinda-yapilan.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

[18] Telci, "İş Birliğinden Rekabete Türkiye ve Körfez İlişkilerinin Dönüşümü", s. 247.

2002'de Türkiye'nin Körfez ülkelerinden ithalatı sadece 277 milyon dolarken 2019'da bu rakam 6 milyar dolara yükselmiştir.[19]

Ticari ilişkilerin böylesi artış göstermesinde yıllar içerisinde Türkiye'nin bölge ülkeleriyle yaptığı anlaşmalar etkili olmuştur. Başta Suudi Arabistan, BAE ve Katar olmak üzere Türkiye tüm KİK ülkeleri ile ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla anlaşmalar imzalamıştır. BAE ile Türkiye arasında 2005'te Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması imzalanmıştır. Suudi Arabistan ve Türkiye arasında 2006'da Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, 2007'de Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması ve 2012'de ise Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmıştır.[20] Kuveyt ile Türkiye arasında 2008'de Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması ve Gümrük Konularında Karşılıklı Yardım ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 2010'da ise Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması imzalanmıştır.[21] Yıllar içerisinde enerji, finans, turizm, endüstri, savunma sanayii ve petrol gibi alanlarda iş birliği ilerlerken Suudi Arabistan ve Türkiye karşılıklı olarak milyarlarca dolarlık doğrudan yatırım yapmışlardır. Bu bağlamda Türkiye'nin Körfez bölgesinde en fazla doğrudan yatırım çektiği ülkeler arasında Katar, Suudi Arabistan ve BAE bulunmaktadır.

Türkiye'nin Basra Körfezi'ndeki Arap ülkeleri ile olan siyasi ilişkileri de ekonomiye benzer bir şekilde yıllar içerisinde gelişim göstermiştir. İlişkiler 2002'den itibaren bu şekilde gelişirken

[19] Telci, "İş Birliğinden Rekabete Türkiye ve Körfez İlişkilerinin Dönüşümü".

[20] "Suudi Arabistan-Türkiye Arasında Ticaret Altyapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller", T.C. Ticaret Bakanlığı, 7 Ekim 2020, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suudi-arabistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

[21] "Kuveyt-Türkiye Arasında Ticaret Altyapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller", T.C. Ticaret Bakanlığı, 7 Ekim 2020, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/kuveyt/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

2010'daki Arap devrimleri süreci sonrasında daha farklı bir boyuta taşınmıştır. Nitekim Türkiye'nin Arap devrimleri sürecine yaklaşımı ile bazı Körfez ülkelerinin yaklaşımları farklı olmuştur. Bu durum Türkiye'nin Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn ile ilişkilerinin zaman zaman gerilmesine neden olurken Katar, Kuveyt ve Umman ile ilişkilerine herhangi bir zarar vermemiştir. Aksine Ankara ile Doha arasında özellikle 2013'ü izleyen dönemde stratejik bir iş birliği tesis edilmiş ve bu durum Türkiye'nin Katar'da askeri üs açmasına kadar gitmiştir.[22] Bu adım Türkiye'nin Basra Körfezi'nde KİK üyesi ülkeler ile ilişkileri bağlamında en kritik adımlarından birisi olarak değerlendirilebilir. Nitekim Katar'da 2017'de açılan Tarık bin Ziyad Üssü ile Türkiye Basra Körfezi'ndeki askeri güçlerden birisi haline gelmiştir.

Türkiye'nin bu yöndeki politikaları diğer ülkeler nezdinde de kendisini göstermiştir. Askeri anlamda Türkiye'nin önemli ilişkiler geliştirdiği diğer Körfez ülkesi Kuveyt olmuştur. Bu noktada 2018'de Türkiye-Kuveyt Askeri İşbirliği Komitesi toplantısında iki ülke arasında bir askeri iş birliği anlaşması imzalanmıştır.[23] 2019 için ortak savunma iş birliği planı şeklinde duyurulan bu anlaşma iki ülke arasındaki askeri koordinasyonun artırılması ve karşılıklı deneyim ile teknik bilgi alışverişinin sağlanmasını amaçlamıştır. Umman da benzer bir şekilde son yıllarda Türkiye ile savunma sanayii alanındaki iş birliğini artırmaya başlamıştır. Bu noktada Türkiye'nin Umman'a savunma sanayii ihracatı 2018'de bir önceki yılın rakamı olan 13 milyon dolardan 153 milyon dolara çıkmıştır.[24] Türk savunma sanayii şirketleri ayrıca Katar, Kuveyt ve Umman ile Türkiye arasındaki savunma ve güvenlik alanındaki

[22] "Türkiye-Katar İlişkileri: Bölgesel Ortaklıktan Stratejik İşbirliğine", BBC Türkçe, 14 Aralık 2020.

[23] "Türkiye ve Kuveyt Arasında Askeri İş Birliği", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2018.

[24] "Turkish Defense Industry Exports Record 17 Percent Rise Last Year, Exceed $2B", *Daily Sabah,* 6 Ocak 2019.

karşılıklı iş birliğinin artmasında stratejik bir rol oynamaktadır. Bu ülkeler açısından Türkiye güvenliklerini arttırma ve güvenlik ilişkilerini çeşitlendirerek Suudi Arabistan ve İran gibi büyük devletleri dengeleme noktasında önemli bir güvenlik partneri olarak öne çıkmaya başlamıştır.

Bu dönemde yaşanan bir başka gelişme de Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkilerini etkilemiştir. 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de yaşanan başarısız darbe girişimi sonrasında Ankara'nın özellikle Suudi Arabistan ve BAE ile ilişkileri giderek kötüleşirken bu durum hem siyasi hem de ekonomik ilişkilere yansımıştır.[25] Özellikle BAE'nin darbe girişimini finanse ettiği ve siyasi destek de sağladığı yönündeki haberler uluslararası basında yer bulmuştur.[26] Öte yandan 2017'de Türkiye'nin bölgedeki en önemli ortağı olan Katar'a yönelik Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'in öncülüğünde başlatılan siyasi abluka sürecinde Ankara Doha'ya tam anlamıyla destek olurken bir taraftan da Körfez bölgesindeki siyasi varlığını ve nüfuzunu perçinlemiş oldu. Krizin devam ettiği üç yıl boyunca Türkiye ve Katar bloku ile Suudi Arabistan ve BAE bloku arasında Libya, Yemen ve Suriye gibi çatışma sahalarında ciddi bir nüfuz mücadelesi cereyan etti. Ocak 2021'de Körfez krizi sona ererken Türkiye'ye karşı hasmane tutumları olan Suudi Arabistan ve BAE'nin politikalarında da kısmen değişim meydana geldi.

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin en önemli sınır komşularından olan ve daha ziyade rekabet halinde olduğu ülkelerden İran'a yönelik AK Parti dönemi hükümetlerinin politikalarını belirleyen temel dinamikler ekono-

[25] İsmail Numan Telci, Middle Eastern Supporters of Turkey's Failed Coup, Aljazeera, 14 Temmuz 2017.

[26] David Hearst, "UAE 'Funnelled Money to Turkish Coup Plotters'", Middle East Eye, 29 Temmuz 2016.

mi ve güvenlik olmuştur.[27] Özellikle AK Parti'nin iktidarının ilk yıllarında Türkiye hem enerji ihtiyaçlarının tedariki konusunda hem de dış ticaret anlamında İran ile iyi ilişkilerini devam ettirmeye çalışmıştır. ABD yaptırımları ile mücadele halinde olan İran ise Türkiye'nin bu tutumunu olumlu karşılamış ve ortaya kazan-kazan stratejisi temelinde bir ilişki yapısı çıkmıştır. Öyle ki 2002'de 1,2 milyar seviyesinde olan ticaret hacmi geçen yıllar içerisinde büyük gelişme göstererek 2012'de 20 milyar dolar seviyesini aşmıştır.[28]

2000'den itibaren İran ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişimi ekonomik bağların da gelişimini kolaylaştırmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkinin temel motivasyon kaynağının tamamlayıcı ekonomik kaynaklar olduğu söylenebilir. Türkiye petrol ve gaz ithalatına bağımlıdır ve coğrafi yakınlık sebebiyle İran erişilmesi kolay ve daha az maliyetli bir tedarikçidir. İran'ın nüfus hacminin büyüklüğü ve büyüyen bir ekonomi olması da Türkiye'nin ihracatı için İran'ı önemli bir pazar haline getirmektedir. İran'a uygulanan yaptırımlar Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkilere daha hassas yaklaşmasına sebep olmuştur. Her yıl Ortak Ekonomik İşbirliği toplantıları düzenlenmektedir. 2001'de Türk-İran İş Konseyi kurulmuş ve bu konsey özel sektörden temsilcileri bir araya getiren bir platform haline gelmiştir.[29] 2002'den beri ise Türkiye-İran Ticaret Forumu düzenlenmektedir. Her iki ülkenin yerel sanayi ve ticari kuruluşları karşılıklı ziyaretlerde bulunmaktadır. MÜSİAD ve benzeri kuruluşlar ticari ilişkileri geliştirmek adına aktif olarak rol almaktadır.

[27] Kemal İnat ve Mustafa Caner, "Suriye Savaşı ve ABD'nin Gölgesinde Türk-İran İlişkileri", ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran, *AK Parti'nin 15 Yılı: Dış Politika,* (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 239.

[28] Halide Özbey, "İran'a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkisi", *Mecmua*, Sayı: 8, (2019), s. 107.

[29] "Türkiye-İran Ekonomik ve Ticari İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/iran-ekonomisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

Mart 2003'te AK Parti hükümeti sınırlar arası ticareti artırmak için bir kararname yayınlayarak İran, Suriye ve Irak ile gümrük vergilerini düşürme kararı almıştır. 2005'te ise daha önce imzalanan Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması ve Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması gibi anlaşmalar onaylanarak yürürlüğe girmiştir. 2014'te de Tercihli Ticaret Antlaşması imzalanmıştır.[30] 2010'ların başında Türkiye'nin İran'a ihracatı 300 milyon dolardan 3,5 milyar dolara yükselmiştir. Bu rakam kademeli olarak artmaya devam ederken 2015-2020 arasında Türkiye'nin İran'a toplam ihracatı 20 milyar doları aşmıştır. Öte yandan aynı dönemde İran'ın Türkiye'ye ihracatı ise 28 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.[31] Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar enerji alanındaki ticaret hacimlerini de etkilemektedir. İzleyen süreçte iki ülke birçok alanda ticari ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir.

Siyasi ilişkiler açısından değerlendirildiğinde Türkiye'nin İran ile rekabete dayalı bir dış politika yaklaşımı benimsediği söylenebilir. Özellikle Ortadoğu bölgesine yönelik politikalarda Türkiye ile İran genellikle farklı politik önceliklerin savunucusu olagelmişlerdir. Bunun en bariz örneği 2011'de başlayan Suriye'deki iç savaş ve sonrasındaki süreçte iki ülkenin farklılaşan politikalarıdır.[32] Suriye'de Beşşar Esed rejimine sınırsız destek veren İran'ın tavrına karşı Türkiye ülkede dönüşümü isteyen ve demokratik taleplerini dile getiren kesimleri desteklemiştir. Suriye'deki savaş boyunca karşıt pozisyonlarını korumalarına ve farklı aktörleri desteklemelerine rağmen Türkiye ve İran bu ayrışmayı ikili ilişkilerine yansıtmaktan kaçınmıştır.

[30] "Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi", DEİK, (Haziran 2016), s. 20.

[31] "Türkiye ile İran 5 Yılda 45 Milyar Dolarlık Ticaret Yaptı", *Hürriyet,* 14 Mart 2020.

[32] Yusuf Sayın ve İsmail Yasin Kılınçarslan, "Rekabet ve İş Birliği Denkleminde Türkiye-İran İlişkileri: Suriye Krizi Örneği", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2 (2019), s. 247.

Öte yandan küresel aktörlerle ilişkiler bağlamında ise Türkiye'nin İran'ı destekleyen bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse BMGK'nin 2010'daki toplantısında İran'a yönelik yaptırım kararı alınırken Türkiye Brezilya ile birlikte "hayır" oyu veren ülke olmuştur.[33] Ankara Washington ile ilişkilerine zarar vermesi pahasına Tahran'ın yanında olmuş ve komşusuna desteğini göstermiştir.[34] Yine Donald Trump döneminde İran'a karşı ağırlaşan yaptırımlar karşısında Ankara Tahran'ı destekler bir tutum izlemiş ve İran'la olan ticaretini devam ettirme çabası içerisinde olmuştur.

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

Basra Körfezi'nin bir diğer önemli ülkesi olan Irak, Türkiye'nin toplumsal, siyasi ve ekonomik açıdan en fazla etkileşime sahip olduğu komşuları arasındadır. Türkiye'nin güneydoğu komşusu olan Irak ile köklü tarihsel ve toplumsal bağları günümüzdeki siyasi ve ticari etkileşimlerin arka planını oluşturmaktadır. Her ne kadar gerek siyasi gerekse de uluslararası gelişmelerin etkisiyle iki ülke arasında ilişkilerde kırılgan dönemler yaşadıysa da Türkiye Irak'ı en önemli bölgesel ortaklarından birisi olarak görmüştür. Bu durum AK Parti iktidarı yıllarında da değişmezken Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın özel çabaları ile Irak'la ilişkiler daha da ilerlemiştir.

Türkiye AK Parti'nin yönetime gelişinin ardından Irak'la ilişkilerin hızlı bir ivme kazanması adına girişimlerini yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede 2008'de Bağdat'ta imzalanan bir anlaşma sonrasında iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Bu çerçevede iki ülke arasındaki ilk toplantı 2009'da ger-

[33] Kemal İnat ve İsmail Numan Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail ve Suriye Politikası 2010", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mesut Özcan, (SETA Yayınları, Ankara: 2011), s. 88-89.

[34] "BM İran'a Yeni Yaptırımları Kabul Etti, Türkiye 'Hayır' Dedi", *Hürriyet*, 9 Haziran 2010.

çekleştirilirken birçok alanı kapsayan kırk sekiz anlaşma imzalanarak güçlü bir iş birliğinin temelleri atılmıştır.

Bu anlaşmalar yıllar içerisinde meyvelerini vermeye başlamıştır. Öyle ki 2011-2014 arasında Irak Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında ikinci sırada yer almıştır. 2015-2016 arasında üçüncü; 2017-2019 arasında ise dördüncü olmuştur.[35] 2005'te iki ülke arasındaki ticaret hacmi 3,2 milyar dolarken bu rakam 2019'da 11,4 milyar dolar olmuş, 2020'de ise 20,6 milyar dolara[36] kadar yükseldiği görülmüştür.[37] Özellikle Türkiye'den Irak'a yapılan ihracat yıllar içerisinde büyük bir yükseliş göstermiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesine yönelik yoğun bir ihracatının olduğu görülmektedir.

Toplumsal etkileşim anlamında da Türkiye'nin Irak'la yoğun bir ilişkisinden bahsedilebilir. Etnik yapı itibarıyla Türkiye'nin Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri ile Irak'ın Kuzey bölgelerinin benzeşmesi bu iki coğrafya arasında etkileşimi artırmaktadır. Bunun yanında Irak'taki Arap ve Türkmen nüfusun da öncelikli göç bölgelerinden birisi Türkiye'dir. Bu ülkeden Türkiye'ye göç eden yoğun bir Iraklı nüfusu bulunmaktadır. Bu göçlerin bir kısmı çatışmalar ve savaşlar nedeniyle gerçekleşirken ekonomik zorluklar kaynaklı göçler de yaşanmaktadır.

Türkiye ile Irak ilişkileri arasında dönem dönem zorlu süreçler de yaşanmıştır. Özellikle terör örgütü PKK konusu çerçevesinde iki ülke yönetimlerinin farklı yaklaşımları, uluslararası veya bölgesel aktörlerin pozisyonları bağlamında krizler yaşanmıştır. Nitekim terörle mücadele kapsamında Türkiye'nin Irak sınırları

[35] "Irak Ülke Profili", T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, https://ticaret.gov.tr/data/5efddfdd13b876a83c6f2fba/Irak%20Ülke%20Profili.pdf, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021), s. 8.

[36] Haydar Karaalp, "Bağdat Büyükelçisi Yıldız: Irak'la Ticaret Hacmimiz 2020'de 20 Milyar 666 Milyon Dolar", Anadolu Ajansı, 8 Şubat 2021.

[37] "Irak Ülke Profili", s. 9.

içerisindeki PKK hedeflerine yönelik operasyonlar düzenlemesinin Bağdat yönetimi tarafından tepkiyle karşılandığı dönemler yaşanmıştır. Ancak Türkiye bu sorunun Irak'ın toprak bütünlüğünü de tehdit eden bir mesele olduğunu ve yapılan operasyonların Irak'ın toprak bütünlüğü bozan ya da içişlerine yönelik herhangi bir bağlamının bulunmadığını vurgulamıştır. Son dönemde iki ülke arasında giderek gündeme gelen bir başka konu da su meselesidir. Türkiye'nin sınırları içerisinde inşa ettiği barajların Irak'ın su tedarikine zarar verebileceği endişesi Bağdat yönetimleri tarafından dile getirilmiştir. Ankara ise barajların Irak'ı etkilemeyeceği aksine ilerleyen dönemlerde iş birliği için fırsat olabileceği argümanını savunmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak bakıldığında Türkiye'nin Basra Körfezi ülkeleri ile çok uzun bir geçmişe dayalı ilişkileri bulunmaktadır. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının belirlenmesinde de bu köklü geçmişin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlı devleti döneminde başlayan bu ilişkiler günümüzde halen devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına bakıldığında Basra Körfezi'nin öncelikli politika meselelerinden biri olmadığı görülmektedir. Bu dönemde bölgeye dair politikalar genel dış politika çerçevesinde ele alınarak güvenlik temelli şekillenmiştir. Bu tercih kendisini Sadabat Paktı'nın kurulmasında göstermiştir. Sonraki süreçte de benzer bir eğilim olduğu görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin Basra Körfezi'ne yönelik politikalarının şekillenmesinde güvenliğe ek olarak bir de ekonomi boyutu eklenmiştir. Türkiye'nin 1960'larda Batı ile yaşadığı bunalımın Kıbrıs meselesi gibi konularda dış politikaya sirayet etmesi ve bundan kaynaklı ülkenin yüzünü Basra Körfezi'ne çevirmesi de ilişkilerin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. 80'ler ve 90'lar boyunca da bu faktörler Türkiye'nin Basra Körfezi'ne yö-

nelik politikasını belirleyen ana unsurlar olarak ön plana çıkmıştır. 1990'larda hem küresel hem bölgesel anlamda yaşanan gelişmeler Türkiye ve bölge ülkeleri ilişkileri açısından da farklı bir döneme girildiğinin habercisi olmuştur. Ama asıl sıçrama 2000'lerde AK Parti'nin iktidara gelmesiyle yaşanmıştır.

AK Parti'nin 2002'de iktidara gelmesi ve aynı dönemde dünyanın içinden geçtiği dönüşüm Türkiye'nin Basra Körfezi ülkeleri ile ilişkilerinin çeşitlendirilmesi açısından da önem arz etmektedir. Bu döneme kadar ekonomi ve güvenlik temelinde inşa edilen ilişkiler bu tarihten sonra kültürel, sosyal ve tarihsel bağları da içerecek şekilde zenginleşmiş ve derinleşmiştir. Bu anlamda öne çıkan Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkiler olmuştur. AK Parti dönemi öncesinde sınırlı seviyede kalan ilişkiler sonraki dönemde büyük bir ivme yakalamıştır. Bu gelişim kendisini ekonomi, turizm, enerji, bankacılık ve askeri olmak üzere birçok alanda göstermiştir. Söz konusu alanların hepsinde önemli iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır. Suudi Arabistan ve BAE gibi bazı Körfez ülkeleri ile kimi bölgesel meselelerde farklı pozisyonlarda bulunulmasına rağmen bu ilişkiler devam ettirilmiştir.

Türkiye'nin Basra Körfezi politikaları çerçevesinde ilişki içerisinde olduğu diğer ülkeler İran ve Irak olmuştur. İran ile ilişkilere bakıldığında bunun kazan-kazan prensibi temelinde yürütüldüğü görülmektedir. Kimi bölgesel meselelerde farklı yaklaşımlara sahip olunsa da Türkiye ve İran bölgenin iki büyük ülkesi olarak karşılıklı ilişkilerini geliştirmenin yollarını bulmuştur. İran hem konumu hem de sahip olduğu enerji kaynakları açısından Türkiye için önem arz ederken Türkiye de özellikle Batı tarafından Tahran'a uygulanan ambargo süresince komşusuna verdiği destek bakımından İran için önem arz etmektedir. Bir diğer bölge ülkesi Irak ile Türkiye arasında da çok boyutlu ilişkiler bulunmaktadır. Özellikle AK Parti döneminde bu ilişkilerin geliştirilmesi için yoğun çaba

sarf edildiği görülmüştür. Bu anlamda ekonomik ilişkilerin bahsi geçen dönemde yapılan iş birliği anlaşmaları sayesinde önemli bir gelişim gösterdiği istatistiklere de yansımıştır. Öte yandan Türkiye ile Irak arasında PKK terör örgütüne yönelik askeri iş birlikleri de geliştirilmiştir. Söz konusu örgüt Türkiye tarafından yalnızca kendi güvenliğine yönelik bir tehdit olarak değil Irak'ın bütünlüğüne karşı da bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmekte ve bu çerçevede adımlar atılmaktadır. Bu da Türkiye'nin bölge politikalarında bölge ülkelerinin önceliklerine saygılı, onları da hesaba katan bir yaklaşım geliştirdiğinin göstergesidir.

2. BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2020 GELİŞMELERİ

TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2020

KEMAL İNAT

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

MUSTAFA CANER

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

GİRİŞ

2020 Türkiye-İran ilişkileri açısından Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) negatif etkisinin yoğun bir şekilde hissedilmeye devam ettiği bir yıl oldu. Amerikan yaptırımları ve koronavirüs (Covid-19) salgını yüzünden iki ülke arasındaki ticaret hacmi son on beş yılın en düşük seviyesine gerilerken karşılıklı yatırımlar da ciddi şekilde düşüş gösterdi. Gerek yaptırımların yol açtığı ekonomik kriz gerekse salgın nedeniyle İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı da bir önceki yıla göre yüzde 82,5 oranında azaldı. Yakın geçmişte aralarındaki ticaret hacmini 30 milyar doların üzerine taşıma planları yapan iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geldiği nokta hem Türkiye hem de İran açısından ciddi bir soruna işaret etmektedir.

Ekonomik ilişkilerde bu gerileme yaşanırken siyasi ilişkiler önceki yıllarda olduğu gibi rekabet ve iş birliği arasında şekillenmiştir. Her iki ülke de ABD'nin karşı tarafa uyguladığı yaptırımlara karşı dayanışma mesajı gönderirken Türkiye İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani ve nükleer fizikçi Muhsin Fahrizade suikastlarını kınayarak İran'a destek oldu. Türkiye'nin Süleymani ve Fahrizade suikastlarına karşı çıkması uzun yıllardır izlediği İran ve Ortadoğu politikasının doğal sonucuydu. Bölge dışı aktörlerin Ortadoğu'ya müdahalelerini reddeden bu politika İran'la ilgili sorunların kuvvet kullanılarak ve uluslararası hukuka aykırı yollara başvurularak değil diyalog yoluyla ve hukuka uygun bir biçimde çözülmesi gerektiğini savunmaktadır. Zira bölge dışı aktörlerin müdahaleleri ve uluslararası hukuku ihlal eden bu tür saldırılar hem İran'ın hem de Ortadoğu'nun tamamının istikrarsızlaşmasına yol açmakta ve bu durum da bir bölge ülkesi olan Türkiye'nin gerek ekonomik gerekse güvenlik alanlarında ciddi bedeller ödemesine yol açmaktadır.

Dış aktörlerin müdahaleleri konusunda büyük ölçüde hemfikir olan iki ülkenin Suriye ve Irak'taki bölgesel rekabetleri ise 2020'de de devam etmiştir. Suriye'de sorunun çözümüne dair Astana Süreci çerçevesinde görüşmeler devam ederken Irak'ta her iki ülke de birbirlerinin nüfuzlarını sınırlandırmaya odaklanmış ve bu çerçevede karşı tarafın bu ülkeye yönelik müdahalelerini eleştirmiştir. Siyasi ve güvenlik alanında en önemli gerginlik ise 2020'de yaşanan Karabağ Savaşı sırasında söz konusu olmuştur. Azerbaycan-Türkiye yakınlaşmasını kendi güvenliği açısından tehdit olarak algılayan Tahran yönetimi bu savaş sırasında Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek sonrası Ankara ile Bakü arasında artan iş birliğinden rahatsız olmuş, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Bakü ziyareti sırasında okuduğu bir şiire İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in verdiği tepki ise ufak çaplı bir krize neden olmuştur.

BÖLGESEL DİPLOMASİ: İŞ BİRLİĞİ VE REKABET

Türkiye ve İran 2020'de daha önceki yıllarda olduğu gibi bölgesel meselelerde hem iş birliği içerisinde hareket ettiler hem de farklı çıkar tanımları doğrultusunda rekabet etmekten de geri durmadılar. İş birliği ve rekabet dinamikleri birbirlerini sınırlandıran bir mahiyet arz etmeye devam etti. Koronavirüs salgınının iki ülke ilişkilerinde muhtelif alanlarda etkili olması nedeniyle rekabet ve iş birliği zeminlerinin de ona matuf tanımlanması kaçınılmaz oldu. İş birliği anlamında Türkiye'nin zor durumda kalan komşusuna tıbbi yardımları dikkat çekti. Bu anlamda Sağlık Bakan Yardımcısı Emine Alp Meşe ile İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Ferazmend tarafından imzalanan anlaşma doğrultusunda bin tanı kiti, 4 bin 715 tulum, 20 bin önlük, 2 bin 4 gözlük, 4 bin N95 maske ve 78 bin cerrahi maske İran'ın koronavirüs ile mücadelesi için yardım etmek amacıyla hibe edildi.[1] Ancak İran'da yaşanan salgının komşu ülkeler için de tedirgin edici boyutlara ulaşması sebebiyle Türkiye önlem almak zorunda kaldı. İki ülke arasındaki insan akışının bulaş için yüksek risk teşkil etmesi sebebiyle Türkiye İran ile olan sınırını daha salgının başında kapattı. Türkiye'nin bu önlemi henüz ülkede tespit edilmiş bir vaka bulunmuyorken 23 Şubat'ta alması dikkat çekicidir.[2] Sınırın kapatılması elbette ticaret, eğitim, turizm başta olmak üzere pek çok sektörü etkilemiştir. Özellikle her iki ülkenin sınır bölgelerinde yaşayan ve geçimini de ticaret ve turizm üzerinden sağlayan halkın bu durumdan olumsuz etkilendiği söylenebilir. Kapılar 4 Haziran'da ticari tırlar için açılmış olsa da[3] bunun dışındaki insan ve araç geçişine kapalı kalmaya devam etmiştir. 2020 içerisinde İran ile olan kara sınır kapıları tekrar açılmamıştır.

[1] "Türkiye'den İran'a Koronavirüs Yardımı", T.C. Sağlık Bakanlığı, www.saglik.gov.tr/TR,64499/turkiyeden-irana-koronavirus-yardimi.html, (Erişim tarihi: 6 Nisan 2021).

[2] "Türkiye-İran Sınır Kapıları Kapatıldı", TRT, 23 Şubat 2020.

[3] "İran ve Irak'a Gümrük Kapıları Yeniden Açıldı", TRT Haber, 4 Haziran 2020.

2020'de İran iki önemli suikast olayıyla sarsıldı. Önce 3 Ocak'ta İran'ın askeri gücünün simgelerinden olan Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani Bağdat Havalimanı'nda ABD'nin bir operasyonuyla öldürüldü. 27 Kasım'da ise ünlü nükleer fizikçi Muhsin Fahrizade, Mossad'ın düzenlediği hemen hemen kesin olan bir suikast sonucu hayatını kaybetti. İki suikast de İran'ın dış politikasını hedef alıyordu ve ABD-İsrail blokunun marifetiyle gerçekleştirilmişti. Öte yandan iki suikastın da uluslararası hukuka aykırı olduğu ortadaydı. Türkiye hem komşusuyla dayanışma içerisinde hareket etmek hem de uluslararası hukukun çiğnenmesinin bir norm haline gelmesine karşı sesini yükseltmek adına iki suikastı da kınamıştır. Kasım Süleymani suikastıyla ilgili Türkiye'nin her zaman dış müdahalelere karşı durduğunu belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan Süleymani suikastının İran ve bölge dinamikleri açısından önemini de şu sözlerle dile getirdi:

> Kasım Süleymani bir defa bu noktada kendini ispat etmiş ve Hamaney tarafından da kendisine istisnai bir değer verilmiş olan bir kişi. Böyle bir noktada ABD'nin onu seçmiş olması özellikle bölgede ne yazık ki gerginliklerin artmasına vesile olmuştur. Şu anda bir ülkenin, bir devletin en üst kademesindeki bir komutanını tabii ki öldürmek herhalde karşılıksız bırakılmaz diye düşünüyorum. Bundan dolayı da buradaki seçicilik bana göre isabetli olmamıştır diye düşünüyorum. Bu, bölgedeki gerginliği maalesef artıran bir adım olmuştur.[4]

Türk Dışişleri Bakanlığı da konuyla ilgili bir açıklama yayınlayarak suikastın bölgede barış ve huzura fayda sağlamayacağını dile getirdi. Açıklamada şu ifadeleri kullandı:

> Türkiye bölgede dış müdahalelere, suikastlara ve mezhepçi çatışmalara her zaman karşı olmuştur.[5]

[4] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Süleymani Açıklaması", *Yeni Şafak,* 5 Ocak 2020.

[5] "No: 2, 3 Ocak 2020, İran Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin ABD Hava Saldırısı Sonucu Bağdat'ta Hayatını Kaybetmesi Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Ocak 2020, www.mfa.gov.tr/no_2_-kasim-suleymani-nin-abd-hava-saldirisi-sonucu-hayatini-kaybetmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 7 Nisan 2021).

İran'ı sarsan ikinci suikast ise nükleer fizikçi Muhsin Fahrizade'nin 27 Kasım'da başkent Tahran yakınlarındaki Abserd kasabasında öldürülmesiydi. Detayları hala netlik kazanmamış veya resmi makamlar tarafından açıklanması tercih edilmemiş bir suikasta kurban giden Fahrizade İran'ın nükleer programı açısından son derece önemli bir bilim adamıydı. Fahrizade suikastı da uluslararası hukukun açık bir ihlaliydi. Büyük ihtimalle İsrail gizli servisinin bir operasyonu olan bu suikast sonucunda öldürülen bir asker değil sivil bir bilim adamıydı. Suikasta Türk resmi makamlarından tepki gecikmedi. Dışişleri Bakanlığı bir gün sonra bir açıklama yayınlayarak "İranlı bilim adamı Muhsin Fahrizade'nin Tahran'da uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmesinden üzüntü duyduk. Bu menfur cinayeti kınıyor, İran Hükümeti ile merhumun ailesine başsağlığı diliyoruz" derken suikast "terörizm" olarak nitelendi.[6] 3 Aralık'ta İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan Fahrizade'nin hayatını kaybetmesinden dolayı üzüntü duyduklarını ifade ederken İran halkına da başsağlığı dileklerinde bulundu.[7]

Cumhurbaşkanı Erdoğan İran'a yönelik uluslararası baskılara ve özellikle de ABD'nin tek taraflı yaptırımlarına karşı da itirazını her zaman olduğu gibi 2020'de de dile getirmekten çekinmedi. 22 Nisan'da İran Cumhurbaşkanı Ruhani ile bir telefon görüşmesi gerçekleştiren Cumhurbaşkanı bu görüşmede "Amerika'nın İran'a karşı zalimce yaptırımlarına her zaman karşı durduk" derken "İran ve Türkiye, dost ve kardeş ülkeler olarak bu zorlu günleri de iş birliği ve yardımlaşma ile arkalarında bırakacaklardır" şeklinde iki ülkenin

[6] "No: 305, 28 Kasım 2020, İranlı Bilimadamı Muhsin Fahrizade'nin Uğradığı Saldırı Sonucu Hayatını Kaybetmesi Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 28 Kasım 2020, www.mfa.gov.tr/no_-305_-iranli-bilimadami-muhsin-fahrizade-nin-ugradigi-saldiri-sonucu-hayatini-kaybetmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 7 Nisan 2021).

[7] Ferdi Türkten, "Erdoğan ile Ruhani Görüştü", Anadolu Ajansı, 3 Aralık 2020.

yakınlığına da özel vurgu yaptı.[8] İran tarafı da yeri geldiğinde benzer şekilde Türkiye'nin yanında durduğunu gösterdi. Aralık ayında ABD'nin Türkiye'ye uygulama kararı aldığı CAATSA (Amerika'nın Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşı Koyma Yasası) yaptırımlarına İran'dan tepki geldi. Dışişleri Bakanı Zarif ABD'nin yaptırımlara olan "bağımlılığının" yeniden ortaya çıktığını söyleyip alınan yaptırım kararını kınayarak Türk hükümetinin ve halkının yanında olduklarını ifade etti. Zarif ayrıca #neighborsFirst (Önce komşular) etiketini paylaştı.[9]

2020'de iki ülkenin bölgesel krizlerde kimi zaman rekabet kimi zaman da iş birliği halinde olmaları dikkat çekti. 2017'nin başından bu yana Suriye krizinde siyasi çözüm için müzakere halinde olan Türkiye ve İran, 2020'de de Suriye diplomasisini sürdürdüler. Ancak pandeminin etkisinden dolayı Astana görüşmeleri uzaktan telekonferans yöntemiyle yapıldı. 22 Nisan'da gerçekleştirilen yılın ilk Astana toplantısında taraflar Suriye krizinin geldiği nokta ve sonraki süreçte atılması gereken adımları görüştüler. Toplantıya Türkiye, İran ve Rusya dışişleri bakanları katılırken Türkiye tarafı terör örgütü PKK'nın Suriye'de herhangi bir "oldubitti" yaratmasına izin vermeyeceğini vurguladı. İdlib konusunda ise çatışmaların azaltılmasından duyulan memnuniyet dile getirildi.[10] 1 Temmuz'da ise bu kez devlet başkanları seviyesinde bir Astana toplantısı video konferans yöntemiyle gerçekleştirildi. Bu toplantıda Suriye'nin toprak bütünlüğüne ve siyasi çözümün önemine vurgu yapılmış,

[8] روحانی در تماس تلفنی با اردوغان: همه کشورها باید در برابر فشارهای ضدانسانی آمریکا" مواضع قاطعی اتخاذ کنند (Erdoğan ile Telefonda Görüşen Ruhani: Bütün Ülkeler Amerika'nın İnsanlık Dışı Baskılarına Karşı Kati Bir Pozisyon Almalı)", Tasnim, 22 Nisan 2020.

[9] "U.S. addiction to sanctions and contempt for international law…"; bkz. Javad Zarif, Twitter, 15 Aralık 2020, https://twitter.com/jzarif/status/1338725297735274501, (Erişim tarihi: 11 Ocak 2021).

[10] "No: 89, 22 Nisan 2020, Astana Süreci Dışişleri Bakanları Toplantısı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 22 Nisan 2020, www.mfa.gov.tr/no_-89_-astana-sureci-disisleri-bakanlari-toplantisi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 7 Nisan 2021).

terör örgütleriyle mücadele konusundaki kararlılığın altı çizilmiş ve Suriye'deki insani durumun iyileştirilmesi amacıyla uluslararası topluma ve kuruluşlara yardım çağrısında bulunulmuştur.[11] Dolayısıyla 2020'de Türkiye ve İran arasında Suriye özelinde bir kriz yaşanmadığını, diplomatik temasların sürdüğünü ve çözüme doğru adımların atılmaya devam edildiği söylemek mümkündür. Ancak bu sürecin pürüzsüz işlemediği ve iki ülkenin de çıkar tanımlarının farklılaştığı notunu da düşmek gerekir. Örneğin Dışişleri Bakanı Zarif Eylül ayında yaptığı bir açıklamada Türkiye'nin Irak ve Suriye siyasetlerini eleştirmiş ve Türkiye'nin izlediği bölgesel politikaların kendi güvenliğine zarar verdiğini söylemiştir.[12]

Suriye meselesinin yanında Türkiye'nin 2020'de en önemli dış politika gündemlerinden birini Libya meselesi oluşturmuştur. Libya'da Birleşmiş Milletler (BM) tarafından meşru kabul edilen Serrac hükümetiyle iş birliği içerisinde hareket eden Türkiye krizin gidişatında oyun değiştirici bir rol oynadı. İran ise Libya hususunda uzun süre sessizliğini korudu. 15 Haziran'da İstanbul'u ziyaret eden Dışişleri Bakanı Zarif ilk kez Libya konusunda İran'ın pozisyonunu açıkladı ve Türkiye ile aynı perspektifi paylaştıklarını söyledi.[13] Zarif'in açıklamasına paralel şekilde İran dini lideri Ali Hamaney'in Askeri Danışmanı, eski Savunma Bakanı ve Devrim Muhafızları Komutanı Hüseyin Dehkan da İran'ın Serrac hükümetini tanıdığını ve desteklediğini ifade etti.[14] Dolayısıyla Suriye konusunda olduğu gibi Libya konusunda da İran ile bir kriz yaşanmadı. Ancak İran Libya meselesinde aktif bir rol oynamaktan kaçındı.

[11] "Türkiye, Rusya ve İran Videokonferans Zirvesi ile Suriye'yi Görüştü; Üç Ülke Diyaloğu Güçlendirecek", Euronews Türkçe, 1 Temmuz 2020.

[12] "Zarif: Ankara'nın Suriye ve Irak Politikası, Türkiye'nin Güvenliğinin Sağlanmasında Yardımcı Olmuyor", Sputnik Türkiye, 24 Eylül 2020.

[13] "Zarif: İran ve Türkiye Libya'da Ortak Bakış Açısına Sahipler", IRNA, 15 Haziran 2020.

[14] "Leader's Advisor Rules Out Any Possibility of Talks With 'Criminal' Trump", MEHR, 22 Haziran 2020.

İki ülke arasındaki en krizli bölgesel mesele ise Azerbaycan-Ermenistan savaşına dair yaşandı. Türkiye'nin Azerbaycan'a destek vermesi Ermenistan ile ilişkilerini bozmak istemeyen ve Karabağ konusunda "tarafsız" bir tutum takınmaya çalışan İran'ı oldukça rahatsız etti. İran'ın rahatsızlığının temelinde Türkiye'nin Güney Kafkasya'da güçlü bir aktör olarak temayüz etme ihtimali yatıyordu. Özellikle Nahçıvan-Bakü arasında bir kara yolunun tesis edilmesi Türkiye'nin İran'ı *bypass* ederek Hazar Denizi üzerinden Orta Asya'ya ulaşmasını sağlayacaktı. Böylece İran'ın stratejik konumu darbe almış olacaktı. Savaş boyunca İran'dan Türkiye'ye birçok eleştiri yapıldı. İran Cumhurbaşkanı Ruhani Türkiye'nin Karabağ'a "teröristleri taşıdığını" ima etti.[15] İran dini lideri Hamaney'in sağ kolu Ali Ekber Velayeti Türkiye'nin Karabağ'daki "ateşi harlamak"tan vazgeçmesi gerektiğini söyledi.[16] İranlı yetkililerin Türkiye'yi hedefe koyan bu söylemlerine karşılık Türkiye tarafından resmi bir İran eleştirisi gelmedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan Karabağ'ın Ermenistan işgalinden kurtarılmasının ve yeni bir düzen kurulmasının ardından İran Cumhurbaşkanı Ruhani ile görüşerek yeni dönemde atılması gereken adımları istişare etmiş ve tüm tarafları Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duymaya davet etmiştir.[17]

Yılın son ve en önemli gelişmesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bakü'de okuduğu ve Aras Nehri'nin iki yakasındaki Türklerin birbirlerinden koparılmasını anlatan şiir üzerinden yaşandı. Okunan bu şiir İran'ın toprak bütünlüğünü hedef aldığı gerek-

[15] "Ruhani'den Türkiye'ye İtham: Birileri Sınırımıza Terörist Gönderiyor", *Yeni Şafak*, 8 Ekim 2020.

[16] "دکتر ولایتی در گفت و گو با کیهان: مناطق اشغالی آذربایجان باید تخلیه شود اما راه حل آن نظامی نیست (Dr. Velayeti'nin Keyhan ile Röportajı: Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Toprakları Boşaltılmalı Ancak Bunun Yolu Askeri Değildir)", *Kayhan,* 6 Ekim 2020.

[17] "Cumhurbaşkanı @RTErdogan, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile Bir Telefon Görüşmesi Gerçekleştirdi"; bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığ, Twitter, 3 Aralık 2020, https://twitter.com/tcbestepe/status/1334554114177593345, (Erişim tarihi: 15 Ocak 2021).

çesiyle ülkede infial yarattı. Hükümet yetkililerinden milletvekillerine, gazetecilerden sosyal medya kullanıcılarına kadar pek çok kişi okunan şiire ve Cumhurbaşkanına tepki gösterdi. Çoğunlukla bu tepkilerin duygusal olduğu ve hakaret boyutlarına vardığı görüldü. Üstelik tepkilerin yalnızca okunan şiire yönelik olmadığı Türkiye'ye dair başka meselelerle ilgili olumsuz tutumlardan ileri geldiği de görüldü. Cumhurbaşkanı'nın okuduğu şiire yönelik ilk resmi açıklama Dışişleri Bakanı Zarif'ten geldi. Twitter'da hem Farsça hem de İngilizce paylaşım yapan Zarif şu şekilde konuştu:

> Erdoğan'a söylemediler mi ki Bakü'de okuduğu şiir Aras'ın kuzey bölgelerinin zorla anavatan İran'dan ayrılmasına aittir! Erdoğan Azerbaycan'ın egemenliğine karşı konuştuğunu anlamadı mı? Kimse bizim aziz Azerbaycan'ımız hakkında konuşamaz.[18]

Zarif'in "Bizim Azerbaycan'ımız" şeklindeki ifadesi İran sınırları içerisindeki Güney Azerbaycan vilayetini ifade etmektedir. Erdoğan'ın şiiri, İranlı yetkililer tarafından İran'ın toprak bütünlüğüne yönelik olarak algılanmıştır. Bu algının Türkiye karşıtı bazı çevreler tarafından köpürtülmesi de söz konusu olmuştur.

Zarif'in dışında İran İletişim Bakanı Muhammed Cevad Cehrumi de konuya dahil oldu ve Instagram adresinden Safevi dönemindeki İran haritasını paylaşarak altına "yorumsuz!" yazdı. Daha sonra İletişim Başkanı Fahrettin Altun İran'daki tepkilerin tolere edilemez bir boyuta ulaşmasına yönelik verdiği tepkide Cehrumi'nin paylaşımına hususi olarak değindi. Altun şu sözlerle İran hükümetini uyardı:

> İran'da mesnetsiz iddialarla Türkiye'yi hedef alan kampanyanın İran İletişim ve Bilgi Teknolojileri Bakanı Muhammed Cevad Azeri Cehrumi tarafından "Safevi dönemi İran haritası" paylaşımıyla tarih olmuş bir devletin sınırlarının gündeme getirilmesine kadar

[18] "به اردوغان نگفته بودند شعری که به غلط", bkz. Javad Zarif, Twitter, 11 Aralık 2020, https://twitter.com/jzarif/status/1337286075082035201, (Erişim tarihi: 11 Ocak 2021).

vardırılmasının da bölgemizde yürütülen barış çabalarına ve kardeşlik hukukumuza zarar verici mahiyet taşıdığı ortadadır.[19]

İran İslami Şura Meclisi milletvekillerinden Ali Asker Hani atmış olduğu bir tweette Saddam Hüseyin'in idam fotoğraflarını paylaşarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ölüm ile tehdit etmiştir. Twitter'ın söz konusu paylaşımı kaldırmasının ardından Hani aynı tweeti tekrar göndermiş[20] bu paylaşımı da kurallara aykırı bularak kaldırılmıştır.

Kriz karşılıklı açıklamalar ile sınırlı kalmadı Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Derya Örs, İran Dışişleri Bakanlığına davet edilerek kendisine İran'ın okunan şiirden duyduğu rahatsızlık aktarıldı.[21] Diplomatik kaynaklara göre İran'ın Ankara Büyükelçisi de Türk Dışişleri tarafından çağrılarak yaşanan gelişmelerden Türkiye'nin duyduğu rahatsızlık kendisine iletildi.[22] İran bugünkü Azerbaycan topraklarını 1813 ve 1828'deki Gülistan ve Türkmençay anlaşmalarıyla kaybetmiştir. Ancak tarihsel olarak o toprakların kendisine ait olduğu ve bugün de kendi hakkı olduğu iddiasından vazgeçmemiştir. Güney Kafkasya'da Türkiye'nin gücünü artırması ve Azerbaycan ile beraber yeni bir güç merkezi olarak temayüz etmesi İran'ın otuz yıllık Karabağ siyasetinin ve kendisine fayda sağlayan statükonun sona ermesi anlamına gelmektedir.

[19] "İletişim Başkanı Altun: 'İran Makamlarınca Kasıtlı Şekilde Bağlamından Koparılan Bir Şiir Bahane Edilerek Sayın Cumhurbaşkanımıza ve Ülkemize Yönelik Sarf Edilen Saldırgan İfadeleri Kınıyoruz'", T.C. İletişim Başkanlığı, 12 Aralık 2020, www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/iletisim-baskani-altun-iran-makamlarinca-kasitli-sekilde-baglamindan-koparilan-bir-siir-bahane-edilerek-sayin-cumhurbaskanimiza-ve-ulkemize-yonelik-sarf-edilen-saldirgan-ifadeleri-kiniyoruz123, (Erişim tarihi: 6 Nisan 2021).

[20] "İranlı milletvekili Ali Asgar Hani, 'Sayın Erdoğan, İran Topraklarına…'", TTA Haber, Twitter, 11 Aralık 2020, https://twitter.com/ttahaber/status/1337469098855370752, (Erişim tarihi: 15 Ocak 2021).

[21] Muhammet Kurşun, "Iran Summons Turkish Envoy Over Poem", Anadolu Agency, 11 Aralık 2020.

[22] "Turkey Summons Iran Envoy Over Tehran's Claims About President", TRT World, 11 Aralık 2020.

Türk yetkililer İran'dan gelen eleştirilere karşı bir süre sessizliklerini korusalar da hakaret ve tehdit seviyesinin yükselmesi karşısında tepkilerini dile getirdiler. Türkiye tarafının açıklamalarında Türkiye'nin İran'a zor zamanlarında sahip çıktığına yönelik yapılan ortak vurgu dikkat çekiciydi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Şentop Twitter hesabından yaptığı paylaşımda tepkisini şu şekilde ortaya koydu:

> İran'a uygulanan ambargo ve tecrit karşısında daima cesaretle hukuku savunan Cumhurbaşkanımıza karşı bazı İranlı yetkililerce sergilenen yakışıksız tavırlar asla kabul edilemez. Kendilerine karşı ambargo uygulayanlara gösteremedikleri tepkiyi Türkiye'ye yöneltenler iki ülke arasındaki ilişkilerin değerini anlayamayan haddini bilmezlerdir; yapılan açıklamaları ve çirkin yayınları şiddetle kınıyorum.[23]

AK Parti sözcüsü Ömer Çelik de Twitter hesabından şu ifadelerle tepkisini dile getirdi:

> Bazı İranlı siyasetçilerin Cumhurbaşkanımız hakkında kullandığı çirkin dili kınıyoruz. Bu İranlı siyasetçiler İran'ı her zaman dost ve kardeş ülke olarak gören Cumhurbaşkanımızla, İran'ın düşmanlarını birbirine karıştıracak kadar pusulalarını kaybetmişler.[24]

İletişim Başkanı Fahrettin Altun da Türkiye'nin İran'ın yanında durduğu gerçeğini hatırlatan şu şekilde bir açıklama yaptı:

> İran makamlarınca kasıtlı şekilde bağlamından koparılan bir şiir bahane edilerek Sayın Cumhurbaşkanımıza ve ülkemize yönelik sarf edilen saldırgan ifadeleri kınıyoruz. (…) Türkiye'nin, İran'ın zor zamanlarında uluslararası baskıları da göğüslemek pahasına İran devletinin ve halkının yanında durarak kendilerine destek olduğu unutulmamalıdır.[25]

[23] "1/2- İran'a uygulanan ambargo ve tecrit karşısında…", "2/2- Kendilerine karşı amborga uygulayanlara…"; bkz. Mustafa. Şentop, Twitter, 12 Aralık 2020, https://twitter.com/MustafaSentop/status/1337823221006135300?s=20, (Erişim tarihi: 16 Ocak 2021).

[24] "1) Bazı İranlı siyasetçilerin Cumhurbaşkanımız hakkında…"; bkz. Ömer Çelik, Twitter, 12 Aralık 2020, https://twitter.com/omerrcelik/status/1337682415117012999?s=20, (Erişim tarihi: 15 Ocak 2021).

[25] "İletişim Başkanı Altun: 'İran Makamlarınca Kasıtlı Şekilde Bağlamından Koparılan Bir Şiir Bahane Edilerek Sayın Cumhurbaşkanımıza ve Ülkemize Yönelik Sarf Edilen Saldırgan İfadeleri Kınıyoruz'".

12 Aralık'ta iki ülkenin dışişleri bakanları bir telefon görüşmesi gerçekleştirerek meselenin daha fazla uzatılmaması adına önemli bir adım attılar. Bu telefon görüşmesinde Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın şiirinde İran'ın "ima dahi edilmediğini" söylerken İran Dışişleri Bakanı Zarif de iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin devam etmesinden yana olduklarını söyleyerek olumlu bir atmosfer oluşturdular.[26] İki ülkenin en üst düzey yetkililerinin konuyla ilgili akilane tutumu meselenin daha fazla büyümesine engel oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan meseleyle ilgili sessiz kalıp tartışmayı büyütmemeyi tercih etti. Cumhurbaşkanı Ruhani de Erdoğan'ın şiir okumayı sevdiğini, İranlı şairlerden de sık sık şiirler okuduğunu, Bakü'de okuduğu şiiri de İran'ın toprak bütünlüğüne karşı okumadığını ve meselenin kapandığını söyleyerek tartışmayı sona erdirdi.[27]

EKONOMİK İLİŞKİLER

2020 Türkiye-İran ekonomik ilişkileri açısından 2019'un ardından yeni bir dip noktasına ulaşmıştır. TÜİK verilerine göre[28] iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2,82 milyar dolara gerileyerek 2005'teki seviyenin bile gerisine düşmüştür. Geçen yıllardan farklı olarak bu yılki rakamlarda TÜİK'in İran'dan ithal edilen doğal gaz ve petrolü istatistiklere dahil etmemesi göz önünde bulundurulduğunda bu rakama yaklaşık 1 milyar dolar civarındaki doğal gaz ithalatını da dahil etmek gerekir. Bilindiği kadarıyla Amerikan yaptırımları nedeniyle Türkiye'deki ithalatçı şirketler 2020'de İran'dan petrol ithal etmediler. Doğal gaz ithalat miktarı da eklenmesi durumunda bile 2019'a göre 2020'de Türkiye-İran ticaret hacminde yaklaşık yüz-

[26] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Bakü'de Okuduğu Şiirde İran'ı İma Etmedi", MEHR, 12 Aralık 2020.

[27] "Erdoğan'ın Azerbaycan'da Okuduğu Şiir: Ruhani, 'Hakaret Kastı Taşıması Uzak İhtimal' Dedi", Euronews Türkçe, 14 Aralık 2020.

[28] Özel Ticaret Sistemi'ne göre dış ticaret verileri

de 30 oranında çok büyük bir düşüş söz konusudur. Bu düşüşün temel nedeni önceki iki yılda olduğu gibi Amerikan yaptırımları olmuştur. ABD Başkanı Donald Trump döneminde Washington'ın Tahran'la imzalanan nükleer anlaşmadan çekilip İran'a karşı yaptırım uygulamaya başlaması ve Türkiye gibi üçüncü tarafları da Mayıs 2019'dan itibaren bu yaptırımlara uymaya zorlaması nedeniyle 2020'de İran'dan Türkiye'ye petrol ihracatı tamamen durmuştur. İki ülke ticaretinde en büyük kalemi oluşturan petrol ticaretinin[29] durması Türkiye-İran ticaret hacminin de dramatik bir şekilde düşmesi sonucunu doğurmuştur.

Amerikan yaptırımlarının finansal ayağı Türkiye-İran ticaretindeki diğer kalemleri de olumsuz etkilemiş hem İran'la ticaret yapmak isteyen Türk şirketlerinin Washington'ın ikincil yaptırımlarından korkmasına hem de ödeme trafiğinde yaşanan zorluklardan dolayı İran pazarından geri durmalarına yol açmıştır. Ancak Türk şirketlerini İran'la ticaret ya da bu ülkede yatırım yapma konusunda tereddüde sokan bir başka husus da konuyla ilgili olan herkesin bildiği gibi İran'da iş yapmanın zorluğu olmuştur. Çok uzun süredir ABD ve diğer bazı ülkelerin kuşatması altında yaşamak zorunda kalan bu ülkede oluşan güvenlik paranoyası gerek ekonomik gerekse siyasal ve toplumsal açıdan kapalı ve kuşkucu bir yapı oluşturmuş bu durum yatırım ya da ticaret amacıyla İran'a giden iş insanlarına kuşkuyla bakılması sonucunu doğurmuştur.

Bunun yanında ekonomik hayatta çok etkili bazı vakıfların devlet kurumlarıyla olan güçlü bağlarının piyasa ekonomisinin işleyişine sürekli müdahaleleri beraberinde getirmesi de Türk ve diğer yabancı yatırımcıların ve tüccarların İran'da sık sık sorunlarla karşılaşmasına yol açan başka bir faktördür. Bütün bu sebeplere İran'daki

[29] 2017'de Türkiye İran'dan 11,5 milyon ton petrol ithal etmiştir. Bkz. Kemal İnat ve Şerif Dilek, "ABD'nin İran'a Yönelik Yaptırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Türkiye'nin Tavrı", *İran Yaptırımları,* ed. Kemal İnat ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, Ankara: 2019), s. 257-281.

sıkı bürokratik yapının iş yapmayı İranlıların kendisi için bile zorlaştırması eklendiğinde yabancı yatırımcıların İran pazarından geri durmaları anlaşılır hale gelmektedir.

Ayrıca koronavirüs nedeniyle yaşanan salgının da 2020'de Türkiye-ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinin önünde ciddi bir engel oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Salgının özellikle ilk safhasında İran'ın en fazla etkilenen ülkelerin başında gelmesi ve hastalıkla mücadelede gerekli tedbirleri alma konusunda yetersiz kalması bu ülkede salgının hızla yayılmasına ve Türkiye dahil pek çok ülkenin İran'la yolcu trafiğini kesmesine yol açtı. Bu durum iki ülke arasındaki ekonomik trafiğin de sert bir şekilde azalması sonucunu doğurdu.

Her iki ülke de bağımsız dış politika izleme yolundaki adımları nedeniyle ABD'den gelen baskılara maruz kalmasına rağmen Türkiye ve İran'ın ekonomik ilişkileri geliştirme konusunda yeterli çabayı göstermediği görülüyor. Türkiye İran'ı hedef alan Amerikan yaptırımlarına karşı çıkmasına rağmen 2010-2014 arası dönemi kapsayan ilk yaptırımlar döneminde Halkbank aracılığıyla Washington'ın tek taraflı yaptırımlarına aykırı davranılması ABD ile ciddi sorunların yaşanmasına yol açmıştı. Öyle ki daha sonra 2015'te İran'la imzalanan nükleer anlaşma sonucu bu ülkeye yönelik yaptırımları kaldırmayı kabul eden Amerikan yönetimi söz konusu ilk yaptırım döneminden dolayı Halkbank'a ceza vermeye çalışmıştı. Trump dönemiyle birlikte ABD'nin yaptırım politikasına geri dönmesi Halkbank üzerindeki baskıyı daha da artırmış Amerika'daki bazı çevreler bu meseleyi Türkiye'ye karşı baskı aracı olarak kullanmaya devam etmiştir. Bu olumsuz tecrübelerden dolayı Türkiye her ne kadar İran'a karşı uygulanan tek taraflı yaptırımları hukuksuz bulsa ve karşı çıksa da bu yüzden ABD ile daha fazla sorun yaşamamak için yaptırımlara aykırı davranmaktan kaçınmıştır.

Yaptırımlar altında ezilen İran'ın ABD'den gelen baskılar nedeniyle kendisinden petrol almayı durduran ülkelere yönelik olumsuz tavrı artış göstermiştir. Tahran'ın tepkisi yaptırımları *bypass* amacıyla oluşturdukları Instex mekanizmasını bir türlü çalıştıramayan Avrupa ülkelerine olduğu gibi İran'dan petrol ithalatını durduran Türkiye'ye de yönelmiştir. Bu tepki İran medyasına da yansımış ve Türkiye'nin gümrük uygulamalarına yönelik suçlayıcı haberler yapılmasına neden olmuştur. Türk tarafı ise kendi gümrüğünde yapılan uygulamanın yasal ve rutin işlemler olduğunu İran tarafına yönelik herhangi bir olumsuz niyetin ya da politikanın ürünü olmadığını ve İran medyasında çıkan olumsuz haberlerin iki ülke ticaretine fayda değil zarar vereceğini ifade etmiştir.[30]

İRAN'DAN ENERJİ İTHALATI

Normal dönemlerde Türkiye-İran ticaretinde en büyük kalemi teşkil eden ve bazı yıllarda Türkiye'nin İran'dan ithalatında yüzde 90'a yakın kısmı oluşturan enerji ithalatının petrol ayağının yaptırımlar nedeniyle artık söz konusu olmaması 2020'de iki ülke enerji ticaretinde geriye sadece doğal gazı bırakmıştır. Ancak 2020'de Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatı bir önceki yıla göre yüzde 31,2 azalarak 5 bin 321 milyon standart metreküp düzeyinde gerçekleşmiştir. Mart ayı sonunda İran'dan Türkiye'ye gaz taşıyan boru hattının Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesi Gürbulak Sınır Kapısı kısmında meydana gelen bir patlamanın ardından Türkiye'nin Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında İran'dan hiç gaz almamasının bu azalışta etkisinin olduğu söylenebilir. PKK tarafından yapılan bir saldırı sonucu gerçekleştiği tahmin edilen patlama sonrasında boru hattının uzun süre tamir edilmemesi nedeniyle İran tarafı Türkiye'ye yönelik suçlamalarda bulunmuştur. İran Petrol Bakanı Bijan Namdar Zengene ülkesinin devlet radyosuna yaptığı açıklamada

[30] Mehmet Fatih Erdoğdu, "İran'da Türkiye Gümrükleri Aleyhine Çıkan Haberler İkili Ticarete Zarar Veriyor", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2020.

normalde birkaç gün süren tamiratların bu defa uzun sürmesinden şikayet edip İran'ın söz konusu tamiratı üstlenmek için Türkiye'ye teklifte bulunduğunu ancak bunun kabul edilmediğini söyledi.[31]

Türk tarafından ise konuya ilişkin olarak medyaya yansıyan bir açıklama söz konusu olmadı. Ancak bazı medya organlarında tamiratın gecikmesinin pandemi koşullarıyla ilgili olduğuna dair haberler yer aldı. Pandemi şartları nedeniyle yaşanan kapanmanın boru hattının tamirinin gecikmesine yol açtığına dair kulis bilgileri paylaşıldı.[32] Tamiratın uzun sürmesi Türk tarafından net bir açıklama yapılmaması ve medyaya yansıyan kulis bilgilerinde meselenin pandemi koşullarına bağlanması akla başka ihtimalleri de getirmiştir. Türkiye'nin pandemi koşulları nedeniyle düşen enerji ihtiyacı sonucu uluslararası spot piyasada çok daha uygun fiyatlardan temin etme imkanına kavuştuğu LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) ithalatını öncelemesi nedeniyle daha yüksek fiyatlardan almak zorunda kaldığı İran gazının geldiği boru hattının tamiratını geciktirmiş olmasının ihtimal dahilinde olup olmadığı bu sorulardan biridir. Yine Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatını azaltırken ABD'den LNG ithalatını artırmak suretiyle bu tavrının Washington yönetimiyle arasındaki diğer sorunların çözümüne katkı sağlamasını arzu edip etmediği de akla gelen sorulardan bir diğeridir. Zira 2019-2020 arasında Türkiye'nin doğal gaz ithalatındaki payı yüzde 17,1'den yüzde 11'e düşerken aynı dönemde ABD'nin payı yüzde 2,7'den yüzde 6,2'ye yükselmiştir.[33]

Kuşkusuz bu soruların cevabını net bir şekilde vermek mümkün değildir. Ancak Türkiye'nin 2020'de toplam doğal gaz ithalatı artarken İran'dan gaz ithalatının ciddi şekilde düştüğü ve ABD'den aldığı

[31] "İran'dan Türkiye PKK Saldırısında Hasar Gören Doğal Gaz Boru Hattını Tamir Etmek İstemiyor İddiası", Euronews Türkçe, 26 Mayıs 2020.

[32] "İran'dan Gaz Akışı Neden Kesildi, Ne Zaman Başlayacak?", *Habertürk*, 26 Mayıs 2020.

[33] "Doğalgaz Piyasası Aylık Sektör Raporları 2020", EPDK, www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95/dogal-gazaylik-sektor-raporu, (Erişim tarihi: 30 Mart 2021).

gazın ise bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 144 oranında arttığı bir gerçektir. Bunun İran'dan gelen doğal gaz boru hattında meydana gelen patlama sonucu uzun süre tamir edilemeyen arızadan mı kaynaklandığı yoksa Türkiye'nin yeni ekonomik ve siyasi tercihleriyle mi ilgili olduğu daha detaylı bilgi ve yorum meselesidir. Aslında 2009-2019 arasında Türkiye'nin doğal gaz ithalatını hangi ülkelerden ve hangi yollarla (boru hattı ya da LNG tankerleri) yaptığını gösteren Grafik 1 Türkiye'nin siyasi ve ekonomik tercihleri konusunda da önemli ipuçları vermektedir. Buna göre söz konusu dönemde Türkiye'nin genel olarak boru hatları yoluyla ithal ettiği doğal gazın oranı azalırken özellikle spot piyasadan daha uygun fiyat koşullarıyla aldığı LNG'nin miktarının artış gösterdiği görülmektedir. Bu eğilim Ankara'nın ekonomik tercihinin açık bir göstergesidir ki doğal gaz ithalat maliyetini düşürmeyi amaçlamaktadır. Boru hatları yoluyla Türkiye'nin doğal gaz satın aldığı üç ülkeden biri olan Azerbaycan'ın giderek öne çıkıp İran ve Rusya'dan alınan gazın oranında ciddi düşüşler yaşanması ise Türkiye'nin siyasi tercihinin bir sonucu olsa gerektir.[34]

Grafik 1. Kaynak Ülkeler Bazında Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatı (2019, Yüzde)

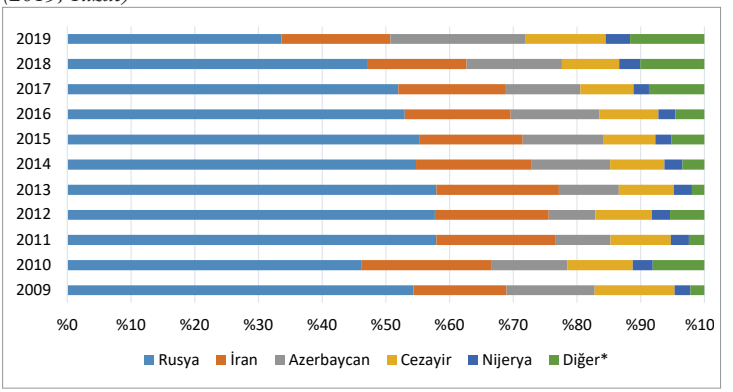

Kaynak: EPDK Doğalgaz Piyasası 2019 Yılı Sektör Raporu
** Spot LNG ithalatının yapıldığı ülkeleri temsil etmektedir.*

[34] "Doğalgaz Piyasası 2019 Yılı Sektör Raporu", EPDK, www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94-1007/dogal-gazyillik-sektor-raporu, (Erişim tarihi: 30 Mart 2021).

İran-Türkiye doğal gaz boru hattının geç de olsa tamir edilmesiyle birlikte üç aylık aranın ardından İran'dan Türkiye'ye gaz akışının yeniden başladığı 1 Temmuz'da İran Doğal Gaz Şirketi sözcüsü Muhammed Asgeri tarafından açıklandı.[35] Ancak bundan sonraki aylarda Temmuz ve Ağustos dışında Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatı hep 2019'daki seviyenin altında kalmış ve 2020'de bu ülkeden ithal edilen gaz 2009'dan beri en düşük rakam olarak kayda geçmiştir. 2010'dan beri İran'dan ithal edilen doğal gaz miktarının hiç 7 milyar standart metreküpün altına düşmemiş olması da 2020'deki 5,3 milyar standart metreküplük düzeyin oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN DOĞAL GAZ İTHALATI (2020)

AYLAR	MİLYON STANDART METREKÜP	İRAN'IN PAYI (YÜZDE)	2019/2020 DEĞİŞİM (YÜZDE)
Ocak	704,15	11,76	-14,56
Şubat	767,25	14,58	12,07
Mart	557,81	14,15	-33,02
Nisan	0,00	0,00	-100,00
Mayıs	0,00	0,00	-100,00
Haziran	0,00	0,00	-100,00
Temmuz	664,36	21,36	9,56
Ağustos	406,42	12,11	152,49
Eylül	514,88	13,83	-20,57
Ekim	97,20	2,41	-88,65
Kasım	790,32	15,34	-7,99
Aralık	818,64	13,08	-4,01
Toplam	5.321,03	11,05	-31,21

Kaynak: EPDK verilerinden derlenmiştir.

[35] "İran'dan Türkiye'ye Doğalgaz İhracatı Yeniden Başladı", IRNA, 1 Temmuz 2020.

ENERJİ DIŞI TİCARET

Amerikan yaptırımlarına koronavirüs salgınının da eklenmesi ile birlikte 2020'de Türkiye ile İran arasındaki enerji dışı ürünlerdeki ticaret hacminde de büyük düşüşler yaşanmıştır. Türkiye'nin İran'a ihracatı 2020'de bir önceki yıla göre yüzde 22 azalarak 1 milyar 796 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiş ve böylece 2008'in ihracat rakamının bile gerisine düşmüştür. Amerikan yaptırımlarının ağır bir şekilde vurduğu İran ekonomisinin yaşadığı kriz koronavirüs salgınının da etkisiyle iyice derinleşmiş ve ülkenin alım gücü ciddi şekilde düşmüştür. Bunun yansıması olarak Türkiye'nin İran'a ihracatındaki neredeyse bütün kalemlerde önemli düşüşler yaşanmıştır. En büyük ihracat kalemlerinden sadece "makine ve aksamları" ile "tütün" ürünlerinde 2019'a göre artış söz konusu olurken otomotivden kimyevi maddeler ve tekstile birçok üründe düşüş söz konusu olmuştur. 2020'de İran'a ihracatta en büyük azalış ise yüzde 91,6 ile "hazır giyim ve konfeksiyon" sektöründe yaşanmıştır (Tablo 2).

Amerikan yaptırımları ve koronavirüs salgınının etkisinin söz konusu olmadığı 2017 ile karşılaştırıldığında ise Türkiye'nin İran'a ihracatında 2020'deki düşüşün yüzde 43,7'ye ulaştığı görülür. 2017-2020 arasında Türkiye'nin İran'a önemli ihraç kalemlerinden otomotivde yüzde 81, hazır giyim ve konfeksiyonda yüzde 89, demir-çelikte yüzde 69 ve elektrik-elektronik ürünlerde yüzde 43'lük düşüş söz konusu olmuştur. Amerikan yaptırımları nedeniyle İran'a yaptıkları ihracat karşılığında yapılacak ödemeleri elde etme konusunda ve bazı ürünlerin satışının yasaklanması noktasında sorun yaşayan Türk ihracatçılar koronavirüs salgını yüzünden sınırların geçici de olsa kapalı kalması nedeniyle bu ülkeye ihracat yapmakta zorlanmıştır. Ticaret Bakanlığının devreye girip "temassız ticaret" uygulamasıyla İran'la ticaretin salgın nedeniyle aksamasını önleme-

ye çalışmasına rağmen[36] gerek salgın gerekse yaptırımlar yüzünden Türkiye'nin İran'a ihracatının 2020'de tarihi bir düşüş yaşamasının önüne geçmek mümkün olmamıştır.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN İRAN'A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜNLER (2017-2020, MİLYON DOLAR)

ÜRÜN GRUBU	2017	2019	2020	DEĞİŞİM (YÜZDE) 2019-2020	DEĞİŞİM (YÜZDE) 2017-2020
Otomotiv endüstrisi	452	138	82	-40,8	-81,8
Çelik	141	68	45	-33,8	-68,1
Elektrik, elektronik	202	115	115	-0,4	-43,0
Demir ve demir dışı metaller	154	60	47	-22,6	-69,4
Makine ve aksamları	268	183	275	50,2	2,6
Tekstil ve ham maddeleri	450	289	214	-25,9	-52,4
İklimlendirme sanayii	104	69	66	-3,5	-36,5
Mobilya, kağıt ve orman ürünleri	296	282	197	-30,0	-33,4
Kimyevi maddeler ve mamulleri	512	532	382	-28,2	-25,4
Hububat, bakliyat, yağlı tohumlar	112	147	127	-14,0	13,4
Hazır giyim ve konfeksiyon	118	145	12	-91,6	-89,8
Tütün	64	100	117	16,8	82,8
Toplam İhracat	**3.190**	**2.306**	**1.796**	**-22,1**	**-43,7**

Kaynak: TİM verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin İran'dan 2020'deki ithalatına bakıldığında ise petrol ve doğal gaz dışındaki ürünlerde kısmi bir azalma yaşansa da bu düşünün ihracattaki kadar yüksek olmadığı görülür. TÜİK verilerine göre mineral yakıtlar ve bunların türevleri kalemi dışarıda bırakıl-

[36] Mustafa Caner, "Türkiye-İran İlişkileri", *2020'de Türkiye,* ed. Nebi Miş vd., (SETA Yayınları, İstanbul: 2021), s. 157-158.

dığında 2019'da Türkiye'nin İran'dan ithalatı 1 milyar 150 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmişken 2020'de aynı kalemlerdeki ithalat 980 milyon dolar olmuştur ki bu yaklaşık yüzde 14,7'lik bir düşüşe işaret etmektedir. Bu düşüşte demir-çelik ve gübre ürünleri ithalatında yaşanan ciddi azalışlar rol oynamıştır.

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN İTHALATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜNLER* (2019-2020/MİLYON DOLAR)

ÜRÜN GRUBU	2019	2020	DEĞİŞİM (YÜZDE) 2018-2019
Plastikler ve mamulleri	234	246	5,1
Gübreler	156	125	-19,8
Bakır ve bakırdan eşya	155	154	-0,6
Çinko ve çinkodan eşya	144	146	1,3
Demir ve çelik	107	40	-62,6
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	79	87	10,1
Toplam İthalat	**3.270**	**1.028***	**-**
Mineral yakıtlar ve türevleri dışındaki ithalat	***1.150***	***980***	***-14,7***

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.
** Mineral yakıtlar ve türevleri dışındaki ithalat*

2020'de Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği doğal gaz TÜİK tarafından yayınlanan istatistiklerde yer almadığı için bu yıl içerisinde İran'dan yapılan ithalatın tam olarak hangi düzeyde olduğu belli değildir. Ancak EPDK tarafından yayınlanan verilere göre 2020'de İran'dan ithal edilen doğal gaz miktarının 5,32 milyar metreküp olduğu hesaba katıldığında bu miktar için İran'a yapılan ödemenin yaklaşık 1 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilebilir ki İran'dan yapılan toplam ithalatın bilinmesi için bu rakamın TÜİK tarafından açıklanan 1 milyar 28 milyon dolara eklenmesi gerekir.

DİĞER EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler açısından kayda değer bir konu olan turizm hareketliliği açısından bakıldığında da 2020'de özellikle koronavirüs salgınının çok olumsuz etkileri olduğu görüldü. Zaten Amerikan yaptırımlarının İran ekonomisi üzerindeki tahribatı nedeniyle önceki yıllarda azalma trendine giren İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 2020'de salgın nedeniyle yüzde 82,5 azalarak 319 bine geriledi. Salgın yüzünden diğer ülkelerden de Türkiye'ye gelen turist sayısında da gerileme söz konusu oldu ama İran'daki azalış onlardan çok daha yüksek oldu.

TABLO 4. TÜRKİYE'YE GELEN YABANCILARIN MİLLİYETLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI* (2019-2020, BİN)

	YILLAR		MİLLİYET PAYI (YÜZDE)		DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	
MİLLİYET	2019	2020	2019	2020	2019-2018	2020-2019
Rusya Federasyonu	6.694	1.911	16,44	17,06	16,94	-71,45
Almanya	4.649	1.037	11,42	9,26	11,88	-77,69
Bulgaristan	2.254	997	5,54	8,91	14,54	-55,76
Ukrayna	1.462	928	3,59	8,29	12,38	-36,53
İran	**1.825**	**319**	**4,48**	**2,85**	**2,04**	**-82,52**
Yabancı Toplam	**40.719**	**11.200**	**100,00**	**100,00**	**14,47**	**-72,49**

Kaynak: www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri
** 2020 verileri geçicidir.*

2020'de İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında ciddi düşüş yaşanırken aynı yıl içinde Türkiye'de yabancılara konut satışında İran vatandaşları ilk sıraya yükselmiştir. İranlıların 2020'de Türkiye'de yabancılara satılan 40 bin 812 konutun 7 bin 189'unu satın alarak birinci sıraya yerleşmesi[37] yaptırımlar atında bunalan

[37] "2020 Yılında 1,5 Milyona Yakın Konut Satışı Gerçekleşti", TRT Haber, 14 Ocak 2021.

İran vatandaşlarının ülkelerini terk etme eğiliminin bir göstergesi olarak okunabilir.

KRONOLOJİ

3 Ocak	İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani ABD'nin gerçekleştirdiği bir suikast sonucu Bağdat Havalimanı'nda öldürüldü. Türkiye suikastı kınadı.
23 Şubat	Türkiye koronavirüs sebebiyle İran sınırını kapattı.
4 Mart	Türkiye-İran arasında "temassız ticaret" uygulaması başlatıldı.
22 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan İran Cumhurbaşkanı Ruhani ile telefonda görüşerek İran'a yönelik ABD yaptırımlarını eleştirdi.
	Türkiye, İran ve Rusya dışişleri bakanları arasında telekonferans yöntemiyle Astana toplantısı gerçekleştirildi.
4 Haziran	Türkiye-İran sınırı ticari tır geçişleri için yeniden açıldı.
15 Haziran	İran Dışişleri Bakanı Zarif İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştirdi.
1 Temmuz	Suriye konulu liderler zirvesi Türkiye, İran ve Rusya liderleri arasında video konferans yöntemiyle gerçekleştirildi.
22 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani bir telefon görüşmesi gerçekleştirerek Azerbaycan ve Suriye'deki son durumu ele aldılar.
27 Kasım	İranlı nükleer fizikçi Muhsin Fahrizade Tahran yakınlarındaki Abserd kasabasında uğradığı bir suikast sonucu hayatını kaybetti. Suikast Türkiye tarafından kınandı.
3 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani telefon görüşmesi gerçekleştirerek Fahrizade suikastı ve Karabağ başta olmak üzere bölgesel meseleleri konuştu.
10 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan Bakü'de Bahtiyar Vahapzade'nin "Topraktan Pay Olmaz" isimli şiirini okudu. Bu olay İran'da pek çok kesim tarafından tepkiyle karşılandı.

TÜRKİYE'NİN IRAK POLİTİKASI 2020

RECEP TAYYİP GÜRLER

Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MUSTAFA ŞEYHMUS KÜPELİ

Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2020'nin büyük çoğunluğunda enerjilerini koronavirüs (Covid-19) pandemisi ile mücadeleye harcayan iki ülke arasındaki ilişkiler geçtiğimiz yıllara oranla durağan seyretti. Pandeminin yanı sıra özellikle Irak'ta iç siyasi ve toplumsal karışıklıklar bu durağanlıkta başat rol oynadı. 2019'da aylarca süren protestolar, dönemin başbakanı Adil Abdulmehdi'yi 2019 sonunda istifa ettirdi. 2020'ye yeni başbakan arayışında giren Irak'ta bu görev ilk olarak Tevfik Allavi'ye ardından da Adnan Zurfi'ye verildi fakat bu isimler hükümeti kuramadı. Daha sonra 9 Nisan'da hükümeti kurmak için görevi devralan Mustafa Kazımi 6 Mayıs'ta meclisten güvenoyu alarak başbakan oldu. Irak'ta uzun süren bu hükümet değişimi de ikili ilişkilerin durağan seyretmesinde en az pandemi kadar etkili oldu.

Yıl içerisinde Türkiye'nin Kuzey Irak'taki PKK kamplarına yönelik hava ve kara operasyonları ufak çaplı gerginliklere sebep olsa da Türkiye ile Irak arasında son yıllardaki iyi ilişkiler 2020'de de devam etti. Eylül'de Erbil'den başkanlık düzeyinde Aralık'ta Bağdat'tan başbakan, dışişleri bakanı ve savunma bakanı seviyesinde Ankara'ya üst düzey ziyaretler gerçekleşti ve ikili ilişkilerin iyi seyrinin 2021'de devam edeceğinin işaretleri verildi. Görüşmelerde güvenlik ve ekonomi başta olmak üzere ikili ve bölgesel ilişkiler tüm boyutlarıyla ele alındı. Ayrıca Türkiye iyi komşuluk ve dostluk örneği göstererek Irak'a koronavirüsle mücadelesinde destek olma amacıyla çok sayıda tıbbi yardım malzemesi yolladı.

Yıl içerisinde iki ülke ekonomik ilişkileri açısından da önemli gelişmeler yaşandı. Pandeminin olumsuz etkileri, petrol fiyatlarındaki düşüş ve Irak içerisinde devam eden maaş krizi iki ülke ekonomik ilişkilerine de yansıdı. Buna rağmen ticaret hacminin bir önceki yıla göre yüzde 40 artmış olması önemliydi. Ancak bu artış büyük oranda Türkiye'nin ithalatından kaynaklandı ve Türkiye Irak ile dış ticaretinde uzun bir aradan sonra ilk defa dış açık verdi. Ekonomik ilişkileri ilgilendiren bir diğer önemli gelişme ise son birkaç yıldır zaman zaman gündeme gelerek Türk ihracatçısının olumsuz etkilenmesine yol açan çifte vergilendirme meselesinin çözülmesi oldu. Son olarak Irak'ın yaşadığı elektrik sıkıntısı çerçevesinde Türkiye Irak'a elektrik ihracatına başladı.

MERKEZİ HÜKÜMET İLE İLİŞKİLER

2020'nin hemen başında Irak topraklarında İran Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani ve Irak'ta Haşdi Şabi grubu içerisinde İran'a en yakın gruplardan biri olan Ketaib Hizbullah'ın lideri Ebu Mehdi Mühendis'in Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hava saldırısı sonucu öldürülmesi Türkiye-Irak ilişkileri açısından da önem taşıyan bir hadise oldu.

Bu suikastın bölgesel bir krize dönme ihtimalinden endişe duyan Türkiye en üst kanaldan itidal çağrısında bulundu. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan hem Irak Cumhurbaşkanı Berhem Salih hem de İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile görüştü. Görüşmelerde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından bu suikastın ardından atılacak adımlara dikkat edilmesi gerektiği dile getirildi ve ardından da bölgedeki son gelişmeler ışığında ikili ilişkiler ele alındı.[1] 5 Ocak'ta CNN Türk ve Kanal D ortak yayınına katılan Erdoğan yaptığı telefon görüşmelerinden ve suikastın bölgesel düzlemdeki potansiyel etkilerinden bahsetti. Irak'ın ABD ile İran arasında rekabet sahası haline dönmesinden rahatsızlığını dile getiren Erdoğan bu suikast için Irak topraklarının seçilmiş olmasının da manidar olduğunu ifade etti.[2]

Irak'ta Mustafa Kazımi'nin Başbakan olarak 6 Mayıs'ta göreve başlamasının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan Kazımi ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirerek kendisini tebrik etti ve yeni görevinde başarılar diledi.[3] Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığından yapılan yazılı açıklama ile de Mustafa Kazımi'ye başarılar dilendi ve Ankara'nın güvenlik, ticaret, yatırım ve yeniden imar konuları başta olmak üzere birçok alanda iş birliği içinde çalışmaya hazır olduğu ifade edildi.[4] Bu tebriklere karşılık olarak ise Kazımi yazılı bir açıklama ile teşekkür ederek Türkiye ile daha güçlü ortak-

[1] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ruhani ve Salih ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 4 Ocak 2020.

[2] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, CNN Türk ve Kanal D Özel Yayınına Katıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 5 Ocak 2020, https://tccb.gov.tr/haberler/410/114185/cumhurbaskani-erdogan-cnn-turk-ve-kanal-d-ozel-yayinina-katildi, (Erişim tarihi: 27 Mayıs 2021).

[3] "Ortadoğu Gündemi: 4-10 Mayıs 2020", ORSAM, 10 Mayıs 2020, https://www.orsam.org.tr/tr/ortadogu-gundemi-4-10-mayis-2020, (Erişim tarihi: 27 Mayıs 2021).

[4] "No: 97, 7 Mayıs 2020, Irak'ta Mustafa Kazımi Başkanlığındaki Hükümetin Güvenoyu Alması Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 7 Mayıs 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-97_-irak-ta-hukumetin-guven-oyu-almasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 27 Mayıs 2021).

lık ilişkileri kurmayı amaçladıklarını ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Bağdat'ta ağırlamaktan mutluluk duyacaklarını ifade etti.[5]

Diğer yandan Türkiye küresel salgınla mücadele kapsamında tıbbi malzeme desteğinde bulunduğu ülkelere Irak'ı da dahil ederek maske, yerli solunum cihazı, siperlik vs. gönderdi. Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan malzemeler Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) ait nakliye uçağına yüklenerek 1 Temmuz'da Bağdat'a ulaştı. Türkiye Cumhuriyeti Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız bu yardımların kardeş ve komşu ülke Irak ile bağları daha da güçlendireceğini söyledi.[6] Bağdat'a ulaşan yardımların yanı sıra Kerkük'e de tıbbi malzemeler ulaştırıldı. Kerkük Valisi Rakan Said bu zor zamanlarda Irak ve Kerkük'ün yanında olan Türkiye'ye şükranlarını iletti. Irak Türkmen Cephesi de Türkiye'nin bir kez daha kendisine yakışanı yaptığını ve Kerkük'ü yalnız bırakmadığını açıkladı.[7]

Türkiye'nin geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi 2020'de de PKK terör örgütünün Kuzey Irak'ta yapılandığı bölgelere hava saldırıları düzenlemesi zaman zaman iki ülke arasında gerginliklere sebep oldu. Örneğin 5 Temmuz'da Irak Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ahmed Sahhaf, Türkiye'nin düzenlediği hava saldırıları sona ermezse Arap Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı ve hatta Birleşmiş Milletler'e başvuruda bulunabileceklerini söyledi. Bunun üzerine Türkiye Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada Türkiye'nin meşru müdafaa hakkını kullandığı, Iraklı makamlara gerekli açıklamaların önceden yapıldığı ve bölgeden PKK saldırıları geldiği müddetçe hava saldırılarının devam edeceği belirtildi.[8] Ardından 8 Temmuz'da Irak Cumhurbaşkanı Salih Arap ülkelerinin büyükelçileri ile yaptığı

[5] "Ortadoğu Gündemi: 4-10 Mayıs 2020".

[6] "Türkiye'den Irak'a Tıbbi Yardım", Anadolu Ajansı, 1 Temmuz 2020.

[7] "Türkiye'nin Gönderdiği Sağlık Yardımı Kerkük'e Ulaştı", Sputnik Türkiye, 1 Temmuz 2020.

[8] "Irak: Türkiye Operasyonlara Son Vermezse BMGK'ya Gideriz", Ensonhaber, 5 Temmuz 2020.

toplantının ardından yaptığı açıklamada Türkiye'nin başlatmış olduğu Pençe-Kaplan Harekatı'nı eleştirdi ve Türk askerlerinin sınır ihlallerine bir an önce son vermesi gerektiğini belirterek Ankara'ya operasyonu durdurma çağrısı yaptı.[9]

Benzer bir durum Ağustos'ta da yaşandı. 11 Ağustos'ta Irak makamlarından yapılan açıklamaya göre Erbil'in Soran ilçesi sınırlarında PKK ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) güvenlik güçleri arasındaki çatışmaları incelemek için bulunan iki Iraklı komutan TSK'ya ait silahlı insansız hava araçlarından (SİHA) düzenlenen saldırı ile hayatını kaybetti. SİHA'ların düzenlediği operasyon esnasında Iraklı komutanların PKK'lılar ile görüşme yaptıkları belirtildi.[10] Bunun üzerine Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız Irak Dışişleri Bakanlığına çağrıldı, 13 Ağustos'ta yapılması planlanan Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın Irak ziyareti iptal edildi ve hem Irak Cumhurbaşkanlığından hem de Irak Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamalarla Türkiye kınandı.[11]

İki ülke ilişkileri açısından 2020'deki en önemli gelişmeler Aralık içerisinde yaşandı. Önce 8 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Salih, Büyükelçi Yıldız'ı Bağdat'taki Selam Sarayı'na kabul ederek bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede ikili ilişkilerin her alanda güçlendirilmesi ve bölgede barış ve istikrarın sağlanması gerektiği dile getirildi.[12] Ardından 16 Aralık'ta Irak Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin Türkiye'ye gelerek Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüş-

[9] "Irak Cumhurbaşkanı Berhem Salih'ten Türkiye'ye Sert Tepki", Rudaw, 8 Temmuz 2020.

[10] "Irak Ordusu: Türkiye İki Komutanımızı Öldürdü", Deutsche Welle Türkçe, 11 Ağustos 2020.

[11] "Ortadoğu Gündemi: 10-16 Ağustos 2020", ORSAM, 16 Ağustos 2020, https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-gundemi-10-16-agustos-2020, (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2021).

[12] "Cumhurbaşkanı Salih, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Yıldız'ı Kabul Etti", Türkmeneli Televizyonu, 8 Aralık 2020, http://www.turkmenelitv.com/haberler/irak/item/33317-cumhurbaskani-salih-turkiye-nin-bagdat-buyukelcisi-yildiz-i-kabul-etti.html, (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2021).

tü. Bu görüşmenin ardından düzenlenen ortak basın toplantısında Çavuşoğlu Irak'ın toprak bütünlüğüne ve siyasi birliğine desteklerinin tam olduğunu, ticaret hacminde 20 milyar dolar hedefine ilerlediklerini ve PKK ile mücadelede iş birliğini geliştireceklerini ifade etti.[13] Ayrıca Ovaköy-Fişhabur Sınır Kapısı'nın faaliyete geçirilmesi de görüşülen önemli konulardan birisi oldu. Bu noktada Çavuşoğlu bu ve benzeri sınır kapılarının açılmasıyla birlikte Türkiye'nin hedefinin Bağdat ve Erbil'in dışlanmadan karşılıklı ticaretin artırılması ve Irak'ın bölgesel bir merkez transit bir ülke haline gelmesi olduğunu dile getirdi.[14]

17 Aralık'ta ise Irak Başbakanı Kazımi Türkiye'ye resmi ziyaret düzenledi. Bu ziyarette Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın devlet başkanı dışındaki kişilere uygulanması gerekmeyen resmi karşılama protokolünü Kazımi'ye uygulaması Türkiye'nin Irak'a verdiği önemi göstermektedir. İki devlet adamı önce baş başa görüştü ardından iki ülke heyetleri arasındaki görüşmelere başkanlık etti. Bu görüşmelerin ardından ortak basın toplantısı düzenlendi. Erdoğan Irak'ta zor bir görev üstlenen Kazımi'ye inandığını belirterek bu zorlu görevde Türkiye'nin her daim Kazımi'ye destek olacağını belirtti. Türkmen, Kürt, Arap, Sünni, Şii fark etmeksizin tüm Iraklıları kardeşleri olarak gördüklerini belirten Erdoğan Irak hükümetinde uzun yıllar sonra bir Türkmen bakana yer vermesinden dolayı Kazımi'yi tebrik etti. Bunun yanında Erdoğan Irak ile ortak düşmanlar olan DEAŞ, PKK ve FETÖ terör örgütleri ile ortak mücadeleyi devam ettirme kararı aldıklarını ifade etti. [15]

[13] "Sayın Bakanımızın Irak Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin'le Görüşmesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16 Aralık 2020, https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-irak-db-ile-gorusmesi-16-12-2020.tr.mfa, (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2021).

[14] "Ovaköy-Peşhabur Sınır Kapısı Görüşüldü", Rudaw, 17 Aralık 2020.

[15] "Ne Türkiye'nin Ne Irak'ın Ne de Suriye'nin Geleceğinde Bölücü Teröre Asla Yer Yoktur", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 17 Aralık 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/123259/-ne-turkiye-nin-ne-irak-in-ne-de-suriye-nin-geleceginde-bolucu-terore-asla-yer-yoktur-, (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2021).

Kazımi ise Irak'ın bütün komşuları ile iyi ilişkiler geliştirmek hedefinde olduğunu belirterek bölgedeki en önemli ülkelerden biri olan Türkiye ile gerçek anlamda bir iş birliği, ekonomi ve yatırım ortaklığı kurmak istediklerini ifade etti. Bu vesileyle de Irak'ın kapılarının tüm Türk iş adamlarına ve yatırımcılarına açık olduğunu belirtti. Ayrıca Irak topraklarında Türkiye'nin milli güvenliğini tehdit eden oluşumların barınmasına ve Türkiye'ye saldırı düzenlenmesine müsamaha gösterilmeyeceğini söyledi.[16]

28 Aralık'ta bu kez Irak Savunma Bakanı Cuma İnad resmi temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya geldi ve Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ile görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede terörle mücadele başat konu oldu. Bunun yanı sıra ikili ilişkiler ve bölgesel konular da ele alındı. Görüşme sonrası Milli Savunma Bakanlığından yapılan açıklamada Türkiye'nin daima Irak'ın toprak bütünlüğüne saygılı olduğu ve Irak makamları ile terörle mücadele konusunda yapılan iş birliğinden memnun olunduğu ifade edildi.[17]

Özet olarak belirtmek gerekirse Aralık'ta meydana gelen sık ve kapsamlı görüşmelerde hem ikili hem de bölgesel ilişkiler tüm boyutlarıyla ele alınsa da ön plana çıkan üç önemli husus güvenlik, su sorunu ve ekonomik ilişkiler oldu. Güvenlik alanında konuşulan başlıca konular: PKK ile mücadele kapsamında atılan adımlar, Sincar üzerinde Erbil-Bağdat anlaşmasının detayları ve DEAŞ ile mücadelede Türkiye'nin Irak'a verdiği destek oldu. Ekonomik alanda çifte vergilendirme ve vergi kaçakçılığını önleme anlaşması imzalanırken Ovaköy Sınır Kapısı'nın da bir an önce işler hale getirilmesi kararlaştırıldı. Kerkük-Ceyhan petrol boru hattının tamiratının tamamlanarak Kerkük petrolünün dünya piyasasına ulaştırılması ve

[16] "Ne Türkiye'nin Ne Irak'ın Ne de Suriye'nin Geleceğinde Bölücü Teröre Asla Yer Yoktur".

[17] "Irak Savunma Bakanı İnad ile Türkiye Savunma Bakanı Akar Bir Araya Geldi", Basnews, 29 Aralık 2020.

iki ülke arasındaki ticaret hacmini ilk aşamada 20 milyar dolar seviyelerine çıkarma hedefi de bir diğer önemli ekonomik konuydu. Su sorunu ise 2020'de Irak ile ilişkilerde geçtiğimiz yıllara kıyasla daha fazla ön plana çıktı. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye olarak suyun bir anlaşmazlık unsuru değil iş birliği unsuru olmasını istediklerini belirtti. Bu kapsamda Türkiye'nin atık su yönetimi ve sulamada idareli kullanım konusundaki tecrübelerini Irak'a aktarma konusunda bir eylem planını hazırlandı.[18]

IKBY İLE İLİŞKİLER

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Davos'ta 21-24 Ocak 2020 arasında düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'na katıldı. Burada IKBY Başkanı Neçirvan Barzani ile de ikili temasta bulundu. Basına kapalı gerçekleşen görüşmede Kasım Süleymani suikastı sonrası oluşan gergin ortamda Türkiye'nin daima Irak'la dayanışma içinde olduğu belirtildi. Çavuşoğlu Irak'taki sorunların bir an evvel çözülmesi için Türkiye'nin gereken desteği vermeye her zaman hazır olduğunu ifade etti.[19] IKBY Başkanlık ofisinden yapılan açıklamada ise Barzani ile Çavuşoğlu arasında Irak'taki son durum, bölgedeki gelişmeler, terör tehdidine karşı ortak mücadele ve Ankara-Erbil ilişkileri ele alındı. Her iki taraf da bölgede huzur ve istikrarın tesis edilmesi için karşılıklı iş birliğine önem verilmesi gerektiği ifade etti.[20]

Eylül'de ikili ilişkiler açısından önemli bir ziyaret gerçekleşti. 4 Eylül'de Ankara'ya gelerek resmi temaslarda bulunan Neçirvan Barzani 2017'deki bağımsızlık referandumundan sonra ilişkilerin ger-

[18] "Ne Türkiye'nin Ne Irak'ın Ne de Suriye'nin Geleceğinde Bölücü Teröre Asla Yer Yoktur".

[19] "Çavuşoğlu, IKBY Başkanı Neçirvan Barzani ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 21 Ocak 2020.

[20] "Başkan Neçirvan Barzani Davos'taki Temaslarına Başladı", Rudaw, 21 Ocak 2020.

ginleşmesinin ardından Ankara'yı ziyaret eden en üst düzey IKBY yetkilisi oldu. Barzani önce Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile ardından da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. Görüşmelerde temel olarak PKK ile ortak mücadele, istihbarat ve güvenlik konusunda iş birliğinin artırılması, ekonomik ilişkiler, koronavirüsle mücadele ve enerji alanında iş birliği konuları gündeme geldi. Fakat bunların yanı sıra konuşulan bir diğer önemli konu ise Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un kısa süre önce Bağdat ziyareti sırasında Barzani ile arasındaki diyaloglar oldu. Edinilen bilgilere göre Barzani Macron'a Kuzey Irak'taki durumun gerçeklerini ve Türkiye'nin oynadığı rolü etraflıca anlattığını iletti.[21] Görüşmelerde siyasi ve güvenlik meselelerinin yanı sıra ekonomi de gündeme geldi. Özellikle Habur Sınır Kapısı'nın kapasitesinin genişletilmesi konusu önemli başlıklardan biriydi.

PKK'nın konuşlu olduğu Sincar bölgesinden temizlenmesine yönelik 9 Ekim'de Erbil ve Bağdat arasında imzalanan anlaşma Ankara'yı da yakından ilgilendiren bir diğer konuydu. Varılan anlaşmayı kısaca özetlemek gerekirse:

- Sincar ilçesine bağımsız, dürüst bir kaymakam ve yönetim ekibi seçilecek
- Federal ve ulusal güvenlik ve istihbarat birimlerinden başka hiçbir silahlı unsura izin verilmeyecek
- PKK'nın Sincar ve çevresindeki varlığına son verilecek ve uzantılarının bölgede herhangi bir rol oynamasına izin verilmeyecek
- Bu gibi adımları denetlemek için Bağdat ve Erbil tarafından ortak bir komite kurulacak[22]

[21] "Barzani, Ankara'ya Macron'la İlgili Ne Dedi?", *Milliyet*, 6 Eylül 2020.

[22] "Sincar Anlaşması: Bağdat ve Erbil'in İmzaladığı Anlaşma Neler Öngörüyor ve Uygulanabilir mi?", BBC Türkçe, 16 Ekim 2020.

PKK'nın Sincar'dan çıkartılmasına dönük bu adımı Ankara memnuniyetle karşıladı. 21 Kasım'da Irak Savunma Bakanlığından yapılan açıklamada anlaşmanın uygulanmaya başladığı ve bölgeye Federal Güvenlik Güçlerin gönderildiği bildirildi.[23] Çavuşoğlu bunun üzerine yaptığı açıklamada PKK'nın Sincar'daki varlığına karşı atılan bu adımın hem Irak hem Suriye hem de Türkiye için önemli olduğunu ifade etti.[24]

Ankara-Erbil arasında dönem dönem ufak çaplı gerilimler de yaşandı. Özellikle TSK'nın Pençe-3 Operasyonu'na ek olarak yaklaşık otuz adet F-16 savaş uçağı[25] ile 15 Haziran'da başlattığı Pençe-Kartal Operasyonu ile Kuzey Irak'taki PKK hedeflerini bombalaması ve iki gün sonra da Pençe-Kaplan Operasyonu ile karadan harekat düzenlemesi Erbil yönetiminin tepkisini çekti. IKBY sözcüsü Cotyar Adil gelişmeleri büyük bir kaygıyla izlediklerini, operasyonu kınadıklarını belirtti. Ayrıca Türkiye'den IKBY topraklarının egemenliğine saygı göstermelerini ve PKK'dan da operasyon düzenlenen bölgeleri terk etmesini talep etti.[26]

EKONOMİK İLİŞKİLER

2020 Irak ekonomisi için petrol fiyatlarındaki düşüş ve zayıf sağlık sistemiyle birleşen koronavirüs salgınının etkisinde geçti. Özellikle devam eden maaş krizi kapsamında maaşların ödenememesi ekonomik koşulların kötüleşmesiyle birleşerek durumu daha da kötüleştirdi. Tüm bu olumsuz koşullar neticesinde Irak ekonomisinin 2020'de yüzde 9,5 daralarak 2003'ten bu yana en kötü yıl-

[23] "Irak, Sincar Anlaşması'nı Uygulamaya Başladıklarını Duyurdu", Anadolu Ajansı, 21 Kasım 2020.

[24] "Çavuşoğlu: PKK'ya karşı Sincar Anlaşması Önemli", *Hürriyet*, 17 Aralık 2020.

[25] "Türkiye'den Irak'taki PKK Hedeflerine Hava Operasyonu", VOA, 15 Haziran 2020.

[26] "Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Türkiye Egemenliğimize Saygı Göstermeli, PKK Bölgeyi Terk Etmeli", BBC Türkçe, 20 Haziran 2020.

lık büyüme performansı göstereceği tahmin edilmektedir.[27] Türkiye ekonomisi ise kriz döneminde yüzde 1,8 büyüme gösterse de salgın nedeniyle ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. Böyle bir ortama rağmen Türkiye-Irak ekonomik ilişkilerinin ticaret hacmi bakımından artmış olması önemlidir. Ancak ticaret hacminin artışının yanında niteliğine de bakmak gerekir. Bu açıdan 2020 iki ülke ekonomik ilişkileri açısından uzun yıllar sonra ilklere sahne oldu.

Grafik 1. Türkiye-Irak Yıllık Ticaret Hacmi (2015-2020, Milyar Dolar)[28]

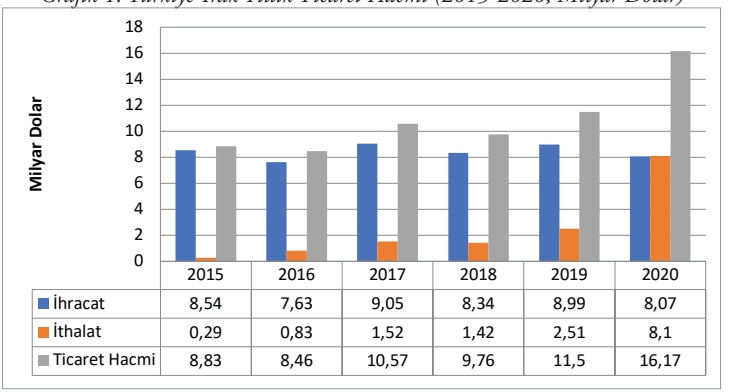

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
İhracat	8,54	7,63	9,05	8,34	8,99	8,07
İthalat	0,29	0,83	1,52	1,42	2,51	8,1
Ticaret Hacmi	8,83	8,46	10,57	9,76	11,5	16,17

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenmiştir.

İki ülke dış ticaret hacmi 2019'daki 11,5 milyar dolar seviyesinden 2020'de 16,1 milyar dolar seviyesine yükselerek bir önceki yıla göre yüzde 40,6 gibi rekor seviyede artış kaydetti. 2020 böylece iki ülkenin de ortak kararı olan dış ticaret hacminin 20 milyar dolar seviyesine çıkarılması hedefine en fazla yaklaşılan yıl oldu. Geçtiği-

[27] Büyüme rakamları Dünya Bankası tahminlerinden alınmıştır.

[28] TÜİK sitesinde Türkiye'nin Irak'tan ithal ettiği petrol, ithalat kaleminde gösterilmediği için, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) verilerine göre 11,6 milyon ton olan bu ithalatın yaklaşık karşılığı olan 3 milyar doların da eklenmesiyle 2020 yılında Türkiye-Irak toplam ticaret hacminin 19 milyar dolar civarında olduğu söylenebilir. http://rapory.tuik.gov.tr/19-04-2021-12:44:38-148454142269370418018256863 51.html (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2021); "Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporu Listesi", EPDK, https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-104/petrolaylik-sektor-raporu (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2021).

miz beş yılla kıyaslandığında 2015'ten bu yana dış ticaret hacmi 8,8 milyar dolardan 16,1 milyar dolara yükselerek yüzde 83,1 oranında artış gösterdi. Ancak ihracat/ithalat rakamları incelendiğinde toplam dış ticaret hacmindeki böylesi bir sıçramanın Türkiye'nin ithalatından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira 2019'da 2,5 milyar dolar olan ithalatımız 2020'de 8,1 milyar dolara çıkarak yüzde 222 artış gösterdi. Öte yandan ihracatımıza bakıldığında ise 2019'daki 8,9 milyar dolar seviyesinden 8 milyar dolar seviyesine gerilediği görülmektedir. 2020'de iki ülke ticari ilişkileri bakımından dikkati çeken bir diğer gelişme ise ihracat ile ithalat arasındaki farkın kapanarak uzun yıllar sonra ilk defa Irak'a dış açık verilmesi oldu. (Grafik 1).[29]

Geçtiğimiz yıllarda Türkiye'nin ithalatında üst sıralara giremeyen Irak 2020'de altıncı sıraya yükseldi. TÜİK'in 2020'ye ait verilerine bakıldığında Irak ile ithalata konu olan doksan dokuz ürün grubu (fasıl) içerisinde bu artışın "kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası ve metal para" başlığındaki fasıl üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Irak ile ticarette bu fasıl özelinde geçtiğimiz yılla kıyaslama yapıldığında önemli farklılıklar görülmektedir. 2019'da bu fasılda ihracat 1,4 milyar dolar, ithalat ise 2,4 milyar dolar olarak gerçekleşmişti. 2020'de ise aynı fasılla alakalı Irak'a ihracatımız 887 milyon dolar ile yüzde 36 düşüş gösterirken ithalatımız ise 7,9 milyar dolara çıkarak yüzde 231 gibi ciddi bir artış gösterdi. Bu da bize geçtiğimiz yıldan bu yıla Irak'tan yapılan ithalattaki artışın en büyük kalemini göstermektedir. İhracat ayağında ise bir önceki yıla göre yüzde -10,2 azalma yaşanmıştır. İhracatta kıymetli taşlar kaleminde ciddi azalma kaydedildiği görülmektedir. Özellikle bu alanda ürünlerin işlenip yeniden ihraç edildiği bilinmektedir. Ancak 2020'de bu

[29] TÜİK verilerine göre Türkiye en son 1990 yılında Irak'a karşı dış açık vermiştir.

alanda yüzde 36,8 gibi bir oranla ciddi bir azalma görülmektedir (Tablo 1 ve Tablo 2).

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN IRAK'TAN İTHALATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2018-2020, MİLYON DOLAR)*

FASIL NO	FASIL	2018	2019	2020**	DEĞİŞİM ('20/'19 %)
71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	1.252	2.401	7.948	231,0
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	54	38	73	92,1
74	Bakır ve bakırdan eşya	23	14	23	64,3
78	Kurşun ve kurşundan eşya	3	12	17	41,7
47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	21	13	10	-23,1
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	10	8	6	-25,0
39	Plastikler ve mamulleri	11	97	6	-93,8

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* Tablodaki fasıl sıralaması 2020'de 5 milyon dolardan fazla ithalat yaptığımız fasıllara göre yazılmıştır. Diğer yandan TÜİK'teki ithalat verilerinde petrol ithalatının rakamlara yansıtılmadığı görülmektedir. Bu sebeple Irak'la ilgili fasıllara dair değerlendirme yapılırken petrol ve petrol ürünlerine dair ithalatımızın önemli bir kısmının resmi istatistiklerde dışarıda tutulduğunu belirtmek gerekir. Türkiye 2020'de Irak'tan yaklaşık 11,6 milyon ton petrol ithal ettiği EPDK verilerinde görülmektedir.

** 2020 verileri geçicidir.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN IRAK'A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2018-2020, MİLYON DOLAR)*

FASIL NO	FASIL	2018	2019	2020 **	DEĞİŞİM
71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	1.130	1.403	887	-36,8
39	Plastikler ve mamulleri	460	530	521	-1,7
94	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb., prefabrik yapılar	458	528	504	-4,5
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	600	485	471	-2,9
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	314	440	423	-3,9
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	384	389	402	3,3
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	352	434	374	-13,8
73	Demir veya çelikten eşya	268	359	358	-0,3
72	Demir ve çelik	201	241	301	24,9
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	421	417	295	-29,3
2	Etler ve yenilen sakatat	324	346	282	-18,5

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* Tablodaki fasıl sıralaması 2020'de 250 milyon dolardan fazla ihracat yaptığımız fasıllara göre yazılmıştır.

** 2020 verileri geçicidir.

Türkiye'nin Irak'tan yaptığı büyük miktarlardaki altın ithalatı son birkaç senedir Ankara'nın izlediği politikayla alakalıdır. Zira sadece Irak'tan değil diğer altın tedarik edilen Birleşik Arap Emirlikleri ve İsviçre gibi ülkelerden de altın ithalatının arttığı bilinmektedir. Ankara altın rezervlerinin güçlü tutulmasına ve çeşitlendirilmesine ayrı bir önem vererek ülke ekonomisinin dış müdahaleler karşısında kırılganlığını azaltmayı hedeflemektedir. Diğer yandan ABD'nin dönem dönem uyguladığı ve üçüncü ülkelerle ticarete getirdiği yaptırımlar nedeniyle doların kullanılamaması dış ticaretin alternatif araçlarla yapılmasını gündeme getirmekte altın ise alternatif araçlar içerisinde ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'nin altın ithalatının yanı sıra altın üretiminin de rekor seviyelerde arttığını da not etmek gerekir.[30]

İki ülke ekonomik ilişkileri açısından bu senenin bir diğer önemli konusu geçtiğimiz yıl Irak'ın yerli üretimi artırmak amacıyla özellikle yumurta sektörü olmak üzere getirdiği ithalat kısıtlamalarının Türk üreticisine etkisiydi. Yumurta üreticileri alternatif pazarlara yönelerek bunu telafi etme yoluna gitti. Ancak Irak'ın doğrudan getirdiği kısıtlamalar Türkiye'den yumurta ithalatını tam anlamıyla engelleyemedi. Irak Türk yumurtasını Suriye ve Kuveyt üzerinden temin etme yoluna gitti. Zira 2019 ve 2020 rakamlarına bakıldığında Suriye ve Kuveyt'e yumurta ihracatında ciddi artışlar kaydedildi.[31] 2018'e kıyasla son iki yılda Irak'a yapılan "süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler" faslındaki ihracatımızda ciddi anlamda düşüş görüldü. 2018'de 378,2 milyon dolar olan ihracatımız 2019'da 200,4 milyon dolara geriledi. 2020'de ise düşüş trendini sürdürerek 98 milyar seviyesi-

[30] "Türkiye'de Altın Üretiminde Cumhuriyet Rekoru", NTV, 7 Ocak 2021.

[31] "Irak'ın Yumurta İthalatı Yasağı Suriye ve Kuveyt'e İhracatta Rekor Getirdi", Anadolu Ajansı, 15 Şubat 2020; "Irak Türk Yumurtasını Suriye ve Kuveyt Üzerinden Aldı", TRT Haber, 15 Şubat 2020.

ne kadar indi. Böylece 2018'de 350 milyon dolar sınırını aşarak Irak'a yapılan ihracat fasılları arasında yedinci sırada yer alan bu ürün grubu 2020'de yirmi dördüncü sırada yer alarak büyük bir düşüş gösterdi.

Vatandaşlar düzeyinde ekonomik ilişkiler bakımından dikkat çeken bir diğer konu ise Türkiye'de yabancılara yapılan konut satışlarıyla alakalı oldu. TÜİK verilerinde ülke uyruklarına göre yabancılara yapılan konut satışlarında Irak son beş yıldır birinci sırada yer almaktaydı. 2020'de bu değişti ve Irak ikinci sıraya düşerken yerini İran'a bıraktı. 2019'da Iraklılar Türkiye'de yabancılara satılan toplam 45 bin 967 konuttan 7 bin 596'sını satın alarak birinci olmuştu. 2020'de ise yabancılara satılan toplam 41 bin 298 adet konutun 6 bin 673'ünü Irak vatandaşları aldı. İran ise 7 bin 189 konut alarak birinci sıraya yükseldi.[32]

2020 içerisinde Türkiye ile Irak arasında gerek Cumhurbaşkanı/Başbakan, gerekse bakanlar ve üst düzey bürokratlar nezdinde gerçekleştirilen birçok görüşmede iki ülke ekonomik ilişkileri de önemli gündem maddeleri arasında yer aldı. Bunlardan birisi de 9 Ocak'ta Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Irak'a ziyaretiydi. Ziyarette Irak başbakanı, cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanı ile görüşmelerde bulunan Çavuşoğlu ABD-İran geriliminin tırmandığı bir dönemde Irak'ın dış güçlerin çatışma alanı olmasını istemediklerini vurgulayarak Irak'ın yeniden inşası ve ekonomik kalkınması konusunda yürütülen çalışmaların önemine değindi. Türkiye'nin 2018'de Kuveyt konferansında 5 milyar dolar kredi taahhüdü uyarınca bu krediyi Irak'ta gerçekleştirilecek önemli projelerde kullanacaklarını belirtti. Ziyaretinde hangi projelere ağırlık verilmesi gerektiğine dair karşılıklı değerlendirmeler yapıldığını vurgulayan

[32] TÜİK'in ülke uyruklarına göre yabancılara yapılan konut satış istatistikleri için bkz. TÜİK, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insaat-ve-konut-116&dil=1, (Erişim tarihi: 23 Mart 2021).

Çavuşoğlu önümüzdeki süreçte bunların hayata geçirilmesi noktasında çalışacaklarını söyledi.[33]

Senenin sonuna doğru 17 Aralık'ta Irak Başbakanı Mustafa Kazımi'nin beraberindeki geniş bir heyet eşliğindeki Türkiye ziyareti iki ülke için siyasi ve güvenlik meselelerinin yanı sıra ekonomik ilişkiler açısından da önemliydi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Kazımi'nin baş başa görüşmesinin yanı sıra heyetler arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda iki önemli adım atılarak "Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması" ve "Kültürel İşbirliği Mutabakat Zaptı" imzalandı.[34] 2019'da IKBY ve Merkezi yönetim arasında yaşanan gerilim sonrasında Türkiye çifte vergilendirme sorunuyla (Hem IKBY'ye açılan sınır kapısından hem de merkezi yönetime geçişte iki defa vergi ödemek durumunda kalınmıştı) karşı karşıya kalmış, Türk ihracatçısı ciddi zarara uğramış ve sorun ancak Kasım'da çözülebilmişti. İmzalanan bu anlaşma sayesinde ileride benzer sorunların yaşanmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Ziyarette konuşulan diğer başlıklar ise iki ülke ticaretinin gelişmesinde hayati öneme sahip Halil İbrahim Sınır Kapısı'na ek olarak Ovaköy Sınır Kapısı'nın açılması ve Irak'ı boydan boya kat ederek Basra Körfezi'ne uzanacak demir yolu projesi oldu.

İkilinin gerçekleştirdiği ortak basın toplantısında Erdoğan iki ülke arasında 20 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefine rahatlıkla ulaşabileceklerini ifade ederek her iki ülkedeki iş insanlarının önündeki engelleri kaldırma amacıyla ilişkilerin zeminin güçlendirilmesi hususunda mutabık kalındığına dikkat çekti. Bu minvalde çifte vergilendirmenin önlenmesine dair anlaşmanın da söz konusu kararlılığın bir göstergesi olduğunu vurguladı. Erdoğan ayrıca Irak ile bilhassa enerji sektöründe büyük iş birliği potansiyeline dikkat çekerek "Kerkük petrollerinin

[33] "Türkiye'den Irak'a "Yanınızdayız" Mesajı", DW Türkçe, 9 Ocak 2020.

[34] "Ne Türkiye'nin Ne Irak'ın Ne de Suriye'nin Geleceğinde Bölücü Teröre Asla Yer Yoktur".

bir an önce yeniden ve daha yüksek miktarlarda dünya piyasalarına sunulmasını istiyoruz" diyerek enerji alanında iş birliğinin önemine vurgu yaptı.[35] Diğer yandan Kazımi de ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde gösterdiği irade için Erdoğan'a teşekkür ederek Türkiye'nin bölgede önemli bir ülke olmanın yanı sıra Irak'ın en önemli ekonomik paydaşlarından birisi olduğunu dile getirdi. Ayrıca 2008'de kurulan ve ilk üç toplantının sırasıyla 2009, 2014 ve 2017'de yapıldığı Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin (YDSK) dördüncü toplantısının 2021 içerisinde yapılmasını umduğunu belirtti.[36] Kazımi ile birlikte gelen heyet içerisinde ekonomi alanında birçok ismin yer alması önemli bir mesaj olarak okunabilir. Zira Planlama, Petrol, Su Kaynakları Bakanları ve Irak Bankası Genel Müdürü gibi isimler ziyarete eşlik etti. Görüşmede Telafer ve Bağdat'a kadar uzanacak Ovaköy Sınır Kapısı'nın açılması da görüşüldü.[37] Kazımi ayrıca ziyaretten bir hafta sonra Bağdat'ta gazetecilere verdiği demeçte 2018'de Kuveyt'teki konferansta Türkiye'nin Irak'ın yeniden imarı için taahhüt ettiği 5 milyar dolarlık inşaat kredisini alacaklarını belirtti.[38]

ENERJİ

2020'de Türkiye'nin Irak'tan petrol[39] ithalatı geçtiğimiz yıla kıyasla artış gösterdi. 2019'da 9,5 milyon ton olan toplam petrol

[35] "Erdoğan: Kerkük Petrollerinin Piyasalara Sunulmasını İstiyoruz", *Dünya*, 17 Aralık 2020.

[36] "Ne Türkiye'nin Ne Irak'ın Ne de Suriye'nin Geleceğinde Bölücü Teröre Asla Yer Yoktur".

[37] Bilgay Duman, "Kazımi'nin Türkiye Ziyareti ve Türkiye-Irak İlişkilerinin Geleceği", ORSAM, 23 Aralık 2020, https://orsam.org.tr/tr/kaziminin-turkiye-ziyareti-ve-turkiye-irak-iliskilerinin-gelecegi, (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2021).

[38] "Irak Başbakanı: Türkiye'den 5 Milyar Dolarlık İnşaat Kredisi Alacağız", Bloomberg HT, 22 Aralık 2020.

[39] EPDK verilerine göre toplam petrol ithalatı rakamları, ham petrol, motorin türleri, fuel oil türleri, havacılık yakıtları, denizcilik yakıtları ve diğer ürünlerden oluşmaktadır. Yazıda geçen petrol ithalatına dair veriler bu kalemlerin hepsini içermektedir. Irak'tan sadece ham petrol ithal edildiği görülmektedir.

ithalatı 2020'de 11,6 milyon tona yükseldi. Irak bu miktarla Türkiye'nin petrol ithal ettiği ülkeler arasında birinci sırada yer aldı. 2019'da ilk sırada Rusya, ikinci sırada ise Irak yer almıştı.[40] Bunda özellikle ABD'nin İran'a uyguladığı ikincil yaptırımlar sebebiyle diğer ülkelere tanıdığı muafiyetlerin Mayıs 2019'da kalkmasının payı büyüktür. O tarihten bu yana Türkiye için İran petrolü yerini büyük oranda Irak ve Rusya'dan ithal edilen petrole bırakmıştır.[41] Türkiye'nin Irak'tan yaptığı petrolün niteliğine bakıldığında ise sadece ham petrol ithal edildiği görülmektedir.

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN IRAK'TAN PETROL İTHALATI (2020 OCAK-ARALIK, BİN TON)

	OCAK	ŞUBAT	MART	NİSAN	MAYIS	HAZİRAN
Miktar	741,3	963	1.295,6	1.464,1	1.355,1	823,8
Pay (Yüzde)	21,02	32,08	36,7	49,8	43,9	29,57
	TEMMUZ	**AĞUSTOS**	**EYLÜL**	**EKİM**	**KASIM**	**ARALIK**
Miktar	1.041	692	1.239,7	929,7	746,8	490,9
Pay (Yüzde)	23,9	23,4	27,5	27	20,8	17,36

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporlarından derlenmiştir.

2020 içerisinde enerji başlığında yeni bir iş birliği alanı daha açılarak Türkiye'nin Irak'a elektrik ihracatı başladı. Bu minvalde Türkiye Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Aksa Aksen Enerji Ticareti AŞ'nin Irak'a 150 megavata kadar elektrik ihracatı yapması için tedarik lisansının tadil edildiğini açıkladı. Bu kapsamda ihracat 28 Aralık 2020 itibarıyla başladı ve 1 Kasım 2021'e kadar söz konusu lisans üzerinden devam edeceği aktarıldı. Irak bu

[40] EPDK verileri

[41] Kem al İnat ve Mustafa Caner, "Türkiye'nin İran Politikası 2019", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 72-73.

ihracatla birlikte Bulgaristan, Yunanistan ve Gürcistan'ın ardından Türkiye'nin elektrik ihraç ettiği dördüncü ülke oldu.[42]

Irak'ın özellikle İran'dan elektrik tedarikinde ciddi sorunlar yaşaması üzerine farklı kaynaklara yönelmesi zorunlu olmuş bu durum da Türkiye'nin Irak'a elektrik ihracatının önünü açmıştır. İran'ın ödenmemiş faturaları gerekçe göstererek Irak'a olan gaz ihracatını düşürmesi ve bunu politik/ekonomik bir baskı unsuru olarak kullanması Kazımi hükümetini ciddi anlamda zorlamıştı. Irak bu sayede İran'a olan yaptırımlar karşısında elini güçlendirme ve enerji kaynaklarını çeşitlendirme noktasında önemli bir adım atmış oldu. Zira Irak İran'dan enerji ithalatı konusunda ciddi anlamda Amerikan baskısına maruz kalmakta ve belirli periyodlarla ABD tarafından ihtiyacını karşılayacak düzeyde ithalata izin veren muafiyet listesine dahil edilmekteydi.[43] Ancak bu muafiyetlerin yakın zamanda biteceği yönündeki risk Bağdat yönetimini Türkiye başta olmak üzere farklı ülkelerden alternatif enerji tedariki arayışına itti.[44]

Enerji alanındaki bir diğer önemli gelişme Irak Petrol Bakanlığının Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) liderliğindeki konsorsiyumla İran sınırına yakın Mansuriye doğal gaz sahasını geliştirme sözleşmesini iptal ettiğini duyurması oldu. Bakanlık bu sahanın geliştirilmesi için ihaleye çıkacaklarını ve uluslararası enerji şirketlerinin bu sahayı geliştirmek için davet edildiğini açıkladı. Anlaşma 2011'de imzalanmış ancak DEAŞ'ın Irak'ın büyük bir bölümünü ele geçirmesinin ardından güvenlik endişelerinden dolayı 2014'te saha geliştirme çalışmaları askıya alınmıştı. Irak Bakanlık yetkilileri bölgenin güvenlik durumundaki iyileşmeye ve hükümetin ısrarına rağmen konsorsiyumun sahayı geliştirme

[42] "Irak'a Elektrik İhracatı Yarın Başlıyor", *Hürriyet,* 27 Aralık 2020.

[43] "U.S. to Renew Waiver for Iraq to Import Iranian Electricity for 120 Days: State Department", Reuters, 7 Mayıs 2020.

[44] "Iraq at Risk of Power Shortages After Iran Slashes Gas Supply - Iraq Ministry", Reuters, 27 Aralık 2020.

çalışmalarına yeniden başlamamasını gerekçe göstererek iptal kararı alındığını bildirdi.[45]

KRONOLOJİ

4 Ocak	Kasım Süleymani'nin öldürülmesinin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak Cumhurbaşkanı Salih ile görüştü. Erdoğan bu suikastın ardından bölgeyi kaosa sürüklememek adına atılacak adımlara dikkat edilmesi gerektiğini ifade etti.
21 Ocak	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda IKBY Başkanı Barzani ile de görüştü.
6 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan Irak'ta Başbakan olarak göreve başlayan Kazımi'yi telefonla arayarak tebrik etti ve yeni görevinde başarılar diledi.
1 Temmuz	Koronavirüsle mücadele eden ülkelere yardım kapsamında Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan sağlık malzemeleri, TSK'ya ait nakliye uçağıyla Bağdat'a ulaştırıldı.
8 Temmuz	Irak Cumhurbaşkanı Salih TSK'nın Kuzey Irak'a başlatmış olduğu Pençe-Kartal ve Pençe-Kaplan operasyonlarını eleştirdi.
11 Ağustos	TSK'ya ait SİHA'larla Erbil'in Soran ilçesinde PKK'lılara yönelik düzenlenen hava saldırısında o sırada PKK mensupları ile görüşme halinde olan iki Iraklı komutan da hayatını kaybetti.
4 Eylül	IKBY Başkanı Barzani Ankara'ya gelerek resmi temaslarda bulundu. Yaklaşık üç yılın ardından IKBY'den gelen en üst düzey yetkili olması açısından bu ziyaret ayrı bir önem sahipti.
9 Ekim	Erbil ve Bağdat arasında PKK'nın konuşlu olduğu Sincar bölgesinden temizlenmesine yönelik Sincar Anlaşması imzalandı.

[45] "Irak, TPAO Önderliğindeki Doğal Gaz Sahası Geliştirme Sözleşmesini İptal Etti", *Dünya*, 15 Ekim 2020.

16-17 Aralık	Önce Irak Dışişleri Bakanı Hüseyin ardından Irak Başbakanı Kazımi Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaretlerde güvenlik, su sorunu ve ekonomik ilişkiler başta olmak üzere hem ikili hem de bölgesel ilişkiler tüm boyutları ile ele alındı.
17 Aralık	Türkiye ile Irak arasında "Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması" imzalandı.
28 Aralık	Irak Savunma Bakanı İnad Ankara'ya geldi ve Milli Savunma Bakanı Akar ile güvenlik ve terörle mücadele konusunda görüşmeler gerçekleştirdi.
	Türkiye'den Irak'a elektrik ihracatı başladı.

TÜRKİYE'NİN AB POLİTİKASI 2020

OĞUZ GÜNGÖRMEZ

Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Uluslararası politikada yaşanan mevcut dönüşüm ve gerilimler Türkiye-AB ilişkilerini 2020'de de etkilemeye devam etmiştir. Reel politiğin hakim olmaya başladığı, donmuş çatışmaların sıcak çatışmaya dönüştüğü, jeopolitik rekabetin kızıştığı, ticaret savaşlarının yaşandığı ve bölgesel çatışmaların artış göstererek milliyetçi akımların güç kazandığı bir ortamda Ankara-Brüksel ilişkileri de çeşitli dış politik gerginliklerle uluslararası politikanın dönüşümünden üzerine düşen payı almaktadır. Bu bağlamda uluslararası sistemde yaşanan dönüşüm ve uluslararası politikada yaşanan gelişmelerin gölgesinde Türkiye-AB ilişkilerinin de yeni formunu kazanmaya çalıştığı görülmektedir.

> Hangi reformu yaparsak yapalım, hangi adımı atarsak atalım, hangi değerlerimizden taviz verirsek verelim Batı bizi hiçbir zaman kendisi gibi görmedi. (…) Avrupa Birliği'nin bizi tam üye yapmaya en başından beri niyeti yokmuş. O güne kadar önümüze getirilen her şey oyalama taktiğinden ibaretmiş...[1]

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ilişkilerin kriz yaşadığı Ağustos'ta yaptığı bu açıklama Türkiye-AB ilişkilerinin 2020'de içinde bulunduğu psikolojiyi göstermesi bakımından önemlidir. Bu sözlerle müzakere sürecine yönelik ortaya konan hayal kırıklığı son yıllarda taraflar arasındaki ilişkileri etkisi altına almış, ilişkiler üyelik müzakerelerinden ziyade dış politikada yaşanan gelişmelerle gündeme gelmiş ve her geçen sene ilişkilerde yaşanan krizin zirve noktası güncellenmiştir.

2013'ten itibaren oldukça sıkıntılı dönemleri geride bırakan Ankara-Brüksel ilişkilerinin özellikle son yıllarda çok daha krizli ve tartışmalı bir sürecin içinden geçtiği bilinmektedir. İlişkilerde yeni bir sayfanın açılması, rasyonel zeminde buluşularak ortak çıkarların ön plana çıkarılması ve siyasi sorunların teknik konulardan ayrıştırılması beklentileri 2020'de de gerçekleşmemiştir. Önceki yıllarda olduğu gibi 2020'de de ilişkiler oldukça sorunlu geçmiş ve ilişkilerdeki tansiyon yüksek seyretmiştir. Koronavirüs (Covid-19) ile mücadelenin gölgesinde ilerleyen ilişkilere AB üyelik müzakere süreci ve fasılların durumu değil dış politikada yaşanan gelişmeler ve gerginlikler damga vurmaya devam etmiştir. Özellikle Doğu Akdeniz bölgesinde yaşanan gelişmeler sebebiyle Fransa, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) gibi aktörler Türkiye'ye yönelik olumsuz politikalar izlemiş ve AB'nin Türkiye üzerindeki baskısını artırması için çaba sarf etmişlerdir.

Bu kapsamda 2020'de AB içinde Türkiye ile ilişkilerde yapıcı diyaloğun sürdürülmesini engellemeye çalışan bir eksen

[1] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye Oruç Reis ve Donanma Faaliyetlerinden Geri Adım Atmayacak", Anadolu Ajansı, 24 Ağustos 2020.

oluşturulmaya çalışıldığı görülmüştür. Türk dış politikasının artan otonomisinden rahatsızlık duyan Fransa ve Yunanistan gibi ülkeler ile GKRY'nin Birlik içinde Türkiye karşıtı bir cephe oluşturmaya çalıştığı, yaptırım siyaseti izleyerek Ankara'yı cezalandırmaya çalıştıkları görülmüştür. Fakat dönem başkanlığını üstlenen Almanya'nın bu ülkelerden daha müspet bir tutum sergilemesinin yanı sıra İtalya, Malta, İspanya, Macaristan ve Polonya gibi ülkelerin de Türkiye'ye yönelik yaptırımları desteklememesi Ankara-Brüksel ilişkilerinde yıl içinde bir kopuşun yaşanmasını engellemiştir.

LİBYA VE DOĞU AKDENİZ KRİZLERİ

Son yıllarda olduğu gibi 2020'de de Türkiye-AB ilişkileri üyelik müzakereleriyle değil dış politikada yaşanan gelişmelerle gündeme gelmiştir. Libya'daki iç savaş[2] ve Doğu Akdeniz'de bulunan hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı mücadelesi[3] ise bu gelişmelerin önde gelenleridir. 2019'da ilişkilere etki etmeye başlayan Libya krizi bu kapsamda 2020'de de sürmüştür. Özellikle yılın ilk çeyreğinde yapılan karşılıklı açıklamalar, ziyaretler ve zirvelerle Libya konusu Ankara-Brüksel ilişkilerinde yıl içinde yaşanan tansiyonda önemli pay sahibi olmuştur.

Ocak'ta AB sözcüsü Peter Stano, Türkiye'nin Libya'ya asker gönderme kararını endişe ile karşıladıklarını belirtmiştir.[4] 7 Ocak'ta Brüksel'de konuyla ilgili mini bir zirve gerçekleştirilmiş, zirve sonunda Libya müdahalesinin krizi derinleştireceği ifade edilerek An-

[2] Yıl içinde çıkan kapsamlı bir kitap çalışması için bkz. Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (ed.), *Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020).

[3] Yıl içinde çıkan kapsamlı bir kitap çalışması için bkz. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran (ed.), *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020).

[4] "AB'den Libya Tezkeresi Açıklaması", Anadolu Ajansı, 3 Ocak 2020.

kara'nın kararından vazgeçmesi yönünde açıklama yapılmıştır.[5] 19 Ocak'ta Berlin'de on iki ülke devlet başkanının bir araya geldiği ve Libya'da kalıcı ateşkes ile silah ambargosunun denetiminin temel konular olarak ön plana çıktığı bir zirve düzenlenmiştir. AB'nin Libya politikasının temel çerçevesini oluşturan söz konusu zirve Libya'daki çatışmaların durdurulması ve silah ambargosunun denetlenmesini öncelemiştir.

Fakat özellikle Libya konusunda Türkiye-AB arasındaki gerginliği yıl içinde Fransa'nın tutumunun artırdığının altı çizilmelidir.[6] Özellikle Türkiye'nin askeri müdahalesi sonucu sahadaki dengelerin Trablus hükümeti lehine değişmesi üzerine Hafter güçlerini destekleyen Fransa çok daha agresif bir siyaset yürütmüş ve Paris yönetiminin bu tutumunun Ankara-Brüksel ilişkileri üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu "Hafter'i destekleyen Fransa'nın planları bozulunca Türkiye'ye yönelik agresif politika izlediğini" açıklamış ve Paris yönetiminin NATO ve AB'yi Libya özelinde birer baskı aracına dönüştürmeye çalıştığına dikkat çekmiştir.[7] Yıl içinde iki ülke arasında yükselen tansiyon ise yaz aylarında yaşanan bir olay ile zirve yapmıştır.

10 Haziran'da "Çirkin" isimli Türk kargo gemisine silah taşıdığı iddiasıyla yaklaşarak aramak isteyen Fransız fırkateynini üç Türk savaş gemisinin karşılaması iki ülke arasında krize sebep olmuştur. Fransa'nın girişimleriyle 18 Haziran'da NATO'da yapılan

[5] Aslıhan Alkanat, "Avrupa Birliği'nin Ortak Sorunu: Libya Krizi", *Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları*, ed. Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020).

[6] 2020'de Türkiye ile Fransa arasında Hz. Muhammet'in (asm) karikatürleri, Macron'un İslam diniyle ilgili açıklamaları, Doğu Akdeniz konusu, Dağlık Karabağ Savaşı, NATO ve Libya gibi birçok konu başlığında kriz yaşanmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler tarihin dip noktalarını test etmiştir. Bkz. "Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Fransız Mevkidaşı Macron'u Karşı Karşıya Getiren 6 Olay", Euronews Türkçe, 27 Ekim 2020.

[7] "Çavuşoğlu: Vize Serbestisi AB'nin Sözü, Yerine Getirmeli", NTV, 6 Temmuz 2020.

olağanüstü toplantıdaki oylamada otuz müttefikten yalnızca sekizinin desteğini alabilen Fransa konuyu AB düzeyine taşımış ve AB Dış İlişkiler Konseyi 13 Temmuz'da Türkiye hakkındaki yaptırımları ağırlaştırma gündemiyle toplanma kararı almıştır. Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Joseph Borrell toplantı sonrası yaptığı açıklamada yeni ek yaptırımlar getirilmediğini belirterek Türkiye'ye yönelik uyarılarda bulunduklarını tekrarlamış ve Fransa'yı hayal kırıklığına uğratmıştır.

Benzer şekilde 22 Kasım'da Irini misyonu kapsamında Yunan komutan idaresindeki bir Alman fırkateyni, Türkiye'den Libya'ya gıda ve boya yardımı götüren "Rosalina-A" isimli Türk kargo gemisine silah taşıdığı gerekçesiyle hukuk dışı müdahale etmiş ve gemide arama yapmıştır.[8] Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise yaptığı açıklamada yetkisiz ve güç kullanılarak yapılan söz konusu müdahaleyi protesto etmiş ve uluslararası hukuk yollarının saklı tutulacağını belirtmiştir.[9]

2019'da oldukça sıcak bir hale gelen ve iki aktör arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen Doğu Akdeniz sorunu ise 2020'de zirve yaparak önemli gerginliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Sorun yalnızca Yunanistan ya da GKRY ile ilişkilere değil Türkiye-AB arasındaki ilişkilere de damgasını vurmuştur. AB, krize yönelik ara bulucu bir pozisyon sergilemek yerine Yunanistan ve GKRY'nin yanında almış olduğu pozisyonunu, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) bölgedeki haklarını görmezden gelen tutumunu 2020'de de değiştirmemiştir. Bu durum karşısında Türkiye

[8] "Uluslararası Sularda Türk Gemisine Hukuk Dışı Müdahale", *Sabah*, 23 Kasım 2020.

[9] "SC-115, 23 Kasım 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un, Türk Bayraklı bir Ticari Geminin Irini Harekatı Kapsamında Ülkemizin Rızası Olmadan Denetime Tabi Tutulması Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 23 Kasım 2020, http://www.mfa.gov.tr/sc_-115_--turk-bayrakli-bir-ticari-geminin-irini-harekati-kapsaminda-ulkemizin-rizasi-olmadan-denetime-tabi-tutulmasi-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2020).

de arama tarama faaliyetlerine hız vererek Oruç Reis sismik araştırma gemisini Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı unsurlarla birlikte bölgede görevlendirmiştir.

Genel olarak AB'nin 2020'de Doğu Akdeniz konusundaki uyarılarını Haziran 2019 ve Ekim 2019'daki Konsey kararlarına dayandırdığı ve Türkiye'nin faaliyetlerini sonlandırması gerektiğini dile getirdiği görülmektedir. 2020 boyunca yapılan Konsey toplantılarında ve alınan kararlarda GKRY ve Yunanistan'la dayanışma gösterildiği vurgulanmış, deniz yetki alanlarının sınırlandırılması sorununun diyalog ve müzakere ile çözülmesi gerektiği belirtilmiştir. 15 Mayıs'ta yapılan benzer bir açıklama ile eski karar bildirgeleri vurgulanmış ve Ankara'nın yürüttüğü faaliyetler kınanmıştır.[10]

Doğu Akdeniz krizi özellikle 2020'nin yaz aylarında zirve noktasına ulaşırken bu durum yalnızca Ankara-Brüksel ilişkilerini olumsuz etkilemekle kalmamış aynı zamanda Türkiye ve Yunanistan deniz kuvvetlerini sıcak bir çatışmanın eşiğine getirmiştir. AB Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Josep Borrell, Türkiye ve Yunanistan arasındaki sıcak çatışma ihtimaline dikkat çekerek Birliğin ortak hareket etmesinin önemine vurgu yapma ihtiyacı hissetmiştir.[11] Türkiye'nin 21 Temmuz'da Oruç Reis sismik araştırma gemisinin görev yapması için Meis ve Rodos adaları arasında kalan bölgede tarama yapmak amacıyla Navtex ilan etmesi ise tansiyonu ciddi şekilde artırmış ve diplomatik krizlerin artarak devam ettiği bir sürecin kapısını aralamıştır. Söz konusu Navtex koordinatları Türkiye'nin geçtiğimiz yılın Kasım'ında BM'ye bildirdiği kıta sahanlığı içinde

[10] "Statement of the EU Foreign Ministers on the Situation in the Eastern Mediterranean", Council of the EU, 15 Mayıs 2020, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/05/15/statement-of-the-eu-foreign-ministers-on-the-situation-in-the-eastern-mediterranean/?utm_source=dsms-auto&utm_medium=email&utm_campaign=Statement+of+the+EU+Foreign+Ministers+on+the+situation+in+the+Eastern+Mediterranean, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2020).

[11] "Borrell: Yunanistan ile Türkiye Arasında Ciddi Çatışma Riski Var", Euronews Türkçe, 14 Ekim 2020.

olmasına ve 2012'de TPAO'ya bu bölge için araştırma ruhsatı vermesine rağmen Yunanistan ve AB bu duruma sert tepki göstermiştir. Atina yönetimi Türkiye'ye 2 kilometre ve Yunanistan'a yaklaşık 600 kilometre mesafede yer alan Meis Adası'nın deniz yetki alanı olduğunu iddia ederek ilgili Navtex'in kendi deniz yetki alanı[12] içinde olduğunu ileri sürmüştür.[13]

Söz konusu Navtex ilanıyla birlikte Yunanistan'ın gerek Türkiye'ye gerekse bölgede faaliyet gösteren Oruç Reis gemisine yönelik tehditleri artarken Türkiye ise Aksaz Deniz Üssü'nden kalkan savaş gemilerinden oluşan unsurlarını Oruç Reis'e eşlik etmesi için harekete geçirmiştir. Yunan Deniz Kuvvetleri söz konusu adıma savaş gemilerini ilgili bölgeye göndererek karşılık verince Doğu Akdeniz'de Ankara ve Atina yönetimleri arasındaki tansiyon ciddi şekilde yükselmiştir. AB dönem başkanı Almanya'nın başbakanı Angela Merkel söz konusu gelişmelerin yaşandığı gün Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Miçotakis'i arayarak iki liderden de diyaloğa şans tanımalarını istemiştir.[14]

Krizin zirveye çıktığı Temmuz'da İspanya dışişleri bakanının gerilimin azalmaya başladığını ve Türkiye'nin bir ay süreyle arama çalışmalarına ara vereceğini açıklaması tansiyonun düşmeye başladığı ve diyalog mekanizmasının oluşturulacağı yorumlarının yapılması-

[12] Yunanistan, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarını kapsayan Sevilla haritasını savunmaktadır. AB ve kurumları açısından yasal hiçbir bağlayıcılığı, hukuki ve siyasi değeri olmayan bu haritayı AB'nin bir normuymuş gibi dayatma çabası maksimalist taleplerinin bir uzantısıdır. Fakat yıl içinde AB yetkilileri yöneltilen soru üzerine haritanın AB nezdinde geçerli olmadığını, resmi belge niteliği taşımadığını açıklamıştır. Bkz. "AB'den Yunanistan'a Kötü Haber: O Harita Geçersiz", *Hürriyet*, 20 Ağustos 2020.

[13] Yunanistan'ın maksimalist taleplerinin Uluslararası Adalet Divanı kararları açısından da desteklenmediği ifade edilmelidir. Uluslararası Adalet Divanı –Meis Adası örneğinde olduğu gibi– bir ülkeye ait adalar coğrafi olarak başka bir ülkeye yakınsa adalara deniz yetki alanı sağlamadığına dair kararlar vermiştir. Bu konuda verilmiş birçok karar bulunmaktadır. Bkz. Nasıh Sarp Ergüven, "Adaların Deniz Alanı Sınırlandırmasına Etkisi ve Doğu Akdeniz", *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 349-368.

[14] "Merkel Türk-Yunan Sıcak Temasını Önledi", VOA Türkçe, 22 Temmuz 2020.

na sebep olmuştur.[15] Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın'ın müzakerelerin devam ettiği esnada daha yapıcı bir tutum belirlenene dek beklemek gerektiğini söylemesi ve "Atina ile görüşmeye hazırız" açıklamaları yapması Türkiye'nin Merkel'in araya girmesiyle iyi niyet göstergesi olarak diyaloğa alan açmak amacıyla arama tarama faaliyetlerine ara verdiği düşüncesini güçlendirmiştir. Daha sonra Ankara'daki üst düzey karar vericiler bu düşünceleri destekler şekilde atılan adımın yapıcı bir adım olarak nitelendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir.[16]

21 Temmuz krizinden sonra Berlin'de iki ülkenin yaptığı görüşmeler neticesinde üç eksende mutabık kalındığı ve 7 Ağustos'ta resmi duyurunun yapılacağı basına yansımıştır. Bu mutabakata göre Türkiye ile Yunanistan arasında şu adımların atılması kararlaştırılmıştır:[17]

- Kıta sahanlığı gibi sorunların ele alınabileceği teknik görüşmelerin yeniden başlatılması
- İki ülke arasındaki bölgesel konuların dışişleri bakan yardımcıları düzeyinde düzenli istişarelerle ele alınması
- İki ülkenin askeri makamları arasında diyalog mekanizmasının kurulması

Fakat Atina yönetiminin tutumu ve atmış olduğu adımlar sebebiyle bu mutabakat maddeleri hayata geçmemiştir. Gerginlik zirve noktasına ulaştıktan sonra Ankara'nın iyi niyet göstergesi olarak atmış olduğu adım karşılık bulmamış ve Ağustos'ta Atina'nın tek taraflı atmış olduğu adımlarla kriz zirveye çıkmıştır. Ağustos'un başında Yunan Dışişleri Bakanı Dendias'ın Kahire'ye gitmesi ise kıta sahanlığı konusunda bir anlaşmanın gelebileceği beklentisini

[15] "Spain Sees Thaw in Europe-Turkey Tensions on Mediterranean Drilling", Reuters, 27 Temmuz 2020.

[16] "Turkey Says May Pause Mediterranean Energy Work Pending Greece Talks", Reuters, 28 Temmuz 2020.

[17] Sedat Ergin, "Doğu Akdeniz'deki Krizin Anatomisi", *Hürriyet*, 20 Ağustos 2020.

oluşturmuştur. Söz konusu beklentinin gerçekleşerek 6 Ağustos'ta (iki ülke arasındaki antlaşmanın ve mutabakat metninin açıklanmasından bir gün önce) Yunanistan'ın Mısır'la deniz yetki alanlarının sınırlandırılması antlaşmasını imzalaması ise Türkiye açısından güven sarsıcı bir etkiye sebep olmuş ve Doğu Akdeniz özelinde oluşturulmaya çalışılan diyalog zeminini yok etmiştir.

Ankara, Atina'nın imzaladığı ve Türkiye ile Libya arasındaki mutabakatı geçersiz kılma amacı taşıyan antlaşmayı "yok hükmünde" ilan ederek reddetmiş ve antlaşmanın Türkiye'nin daha önce BM'ye bildirdiği deniz yetki alanlarının içinde yer aldığı, Libya ile yapılan anlaşmaya aykırı olduğunu vurgulamıştır.[18] Türkiye Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamayla Almanya ve AB'nin ricası üzerine diplomasiye şans tanımak ve diyalog kanallarını yeniden canlandırmak için iyi niyet jesti olarak geri çekilen Oruç Reis gemisinin sismik araştırma faaliyetine geri döndüğü ve Türkiye'nin yaptığı iyi niyet girişiminin karşılıksız kaldığının altı çizilmiştir.[19] Yunanistan ise söz konusu gelişme karşısında AB'yi acil toplantıya çağırarak Türkiye'ye karşı AB'yi ve NATO'yu birer aktör haline getirmeye çalışmıştır.[20]

AB ise Yunanistan ile Mısır arasında imzalanan deniz yetki alanları antlaşmasına dair sessizliğe bürünmüştür. Türkiye'nin BM destekli Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile yaptığı deniz yetki alanlarını sınırlandırma antlaşmasını eleştiren, üçüncü ülkelerin hak ve menfaatlerinin gözetilmesini hatırlatan Brüksel yönetiminin söz konusu antlaşmaya tepkisizliği dikkat çekicidir. Ekim'de AB Libya

[18] "No: 165, 6 Ağustos 2020, Yunanistan ile Mısır Arasında Sözde Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Anlaşması İmzalanması Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-165_-yunanistan-ile-misir-arasinda-sozde-deniz-yetki-alanlari-anlasmasi-imzalanmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2020).

[19] "SC-74, 10 Ağustos 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın Oruç Reis'in Faaliyetlerine dair 10 Ağustos Tarihli Açıklaması Hakkındaki Soruya Cevabı".

[20] "Yunanistan AB'yi Acil Toplantıya Çağırdı", *Milliyet*, 12 Ağustos 2020.

delegasyonu Libya'yı ziyareti esnasında yaptığı açıklamasında üçüncü ülkelerin egemenlik haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle Türkiye ile yapılan antlaşmanın deniz hukukuna aykırı olduğunu yeniden vurgulamıştır.[21] Fakat Yunanistan'ın Mısır ile imzaladığı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını ve egemenliğini ihlal eden antlaşmaya yönelik ise benzer içerikli herhangi bir açıklamanın yapılmadığı dikkat çekmiştir.

Yunanistan'ın iyi niyet göstergelerini boşa düşüren adımları sonucu Türkiye 10 Ağustos'ta Oruç Reis'in ilgili alanda sismik arama tarama çalışmalarına yeniden başlaması emrini vermiştir. Temmuz gibi Ağustos da iki ülkenin karşılıklı Navtex ilan ettiği, Yunanistan ve GKRY'nin AB'yi sorunun bir parçası haline getirmeye çalıştığı bir atmosferde geçmiştir. AB dönem başkanlığını yürüten Almanya'nın soruna yönelik ara bulucu bir tavır izlemeye çalışmasına rağmen bir sonuç alınamamıştır.

Gerilimin artış gösterdiği bir atmosferde Yunanistan'ın çağrısıyla AB dışişleri bakanları konuyu görüşmek için 14 Ağustos'ta acil toplanmış, 27-28 Ağustos'ta ise AB dönem başkanı Almanya'nın ev sahipliğinde gayriresmi dışişleri bakanları toplantısı yapılmıştır. AB, toplantıda "üye ülke dayanışması" adı altında Yunanistan ve GKRY'nin tezlerini destekleme kararını sürdürmüştür.

Sonbahar aylarına gelindiğinde tansiyonunun bir nebze de olsa düştüğü görülmüştür. Her fırsatta ön koşulsuz görüşmeye hazır olduğunu ifade eden Ankara ile görüşmelere yanaşmayan Atina yönetimi –AB çatısı altında olmasa da– NATO ekseninde gerginliğin azaltılması için istikşafi görüşmelere başlayacağını açıklamıştır. Eylül'de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye'nin NATO'nun girişimlerini desteklediğini belirtmiştir. Ancak destekleyici açıklamalarından sonra Yunanistan'ın geri adım atması NATO girişimlerine mesafe-

[21] "AB: Türkiye-Libya Arasındaki Deniz Yetki Anlaşması Deniz Hukukuna Aykırı", Euronews Türkçe, 12 Ekim 2020.

li olduğunu göstermektedir.[22] Türkiye sorunun çözümüne yönelik adım atmayan ve tarafgir bir tutum sergileyen AB'nin ara bulucu rolüne mesafeli yaklaşırken NATO'nun çabalarını ise samimiyetle desteklemektedir. Öyle ki Türkiye AB üyesi değilken Yunanistan ve GKRY'nin Birlik üyesi olması ve Türkiye ile ilgili AB gündemini şekillendirme çabaları Ankara'nın Brüksel yönetimine kuşkuyla yaklaşmasına sebep olmaktadır. Fakat Yunanistan ve Türkiye'nin birlikte üye olduğu NATO'da simetrik bir temsilin olması bu örgüt çatısı altında sorunun çözümüne yönelik girişimlerin Ankara tarafından çok daha samimi ve adil olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır. Birlik gündemini ve AB kurumlarını etkileyerek ulusal çıkarlarının garantörü haline getirmek isteyen Yunanistan ise NATO'nun ara bulucu çabalarına AB'yi sopa gibi kullanma lüksünü ve imkanını kaybetmesi anlamına geleceğinden mesafeli yaklaşmaktadır. Ekim'deki AB liderler zirvesi öncesi NATO görüşmeleri ekseninde tansiyonun düşmüş olması ilişkilerin geleceği açısından ümit verici olmuştur. Ankara'daki karar vericiler de zirveyi ilişkiler açısından yeni bir başlangıç için fırsat olarak değerlendirmiştir.[23] Yaptırım siyasetinin gölgesinde olsa da Atina ve Ankara yönetimlerinin istikşafi görüşmelere başlaması pozitif bir gündemin tesis edilebileceğine dair ümitleri artırmıştır.

AB'NİN YAPTIRIM SİYASETİ

Tam bu noktada Libya ve Doğu Akdeniz konularıyla birlikte 2020'de sıklıkla gündemde kendisine yer bulan "yaptırım siyaseti"ne yer vermek gerekir. Yunanistan ve GKRY yönetimleri Fransa'nın da desteğini alarak Türkiye'ye karşı izlediği yaptırım siyasetini 2020'de de sürdürmüş ve AB'yi sorunun bir aktörü haline getirmeye çalışmış-

[22] "Bakan Çavuşoğlu: Yunanistan Kendine Güveniyorsa Masaya Otursun", Anadolu Ajansı, 8 Eylül 2020.

[23] "Kalın: AB Zirvesi Türkiye-AB İlişkilerinde Yeni Bir Başlangıç için Fırsat Olabilir", Euronews Türkçe, 28 Eylül 2020.

tır. AB Konseyi 22 Mart 2018 ve 20 Haziran 2019'daki uyarılarının akabinde Kasım 2019'da yayımladığı çerçeve yönetmeliğine dayandırarak Şubat 2020'de Doğu Akdeniz faaliyetlerinde plan ve uygulama konularında etkili oldukları gösterilen iki kişiyi yaptırım listesine dahil etmiştir.[24] Söz konusu TPAO yöneticilerine AB ülkelerine giriş yasağı getirilerek mal varlıkları dondurulmuş, AB kişi ve kurumlarının ilgili kişilere fon aktarması yasaklanmış ve söz konusu sembolik kararlar ise Kasım'da bir yıl daha uzatılmıştır.[25]

GKRY ve Yunanistan Doğu Akdeniz'de AB'nin Türkiye'ye karşı sergilediği tutumu yetersiz bulmuş ve bu konuda itirazlarını ve rahatsızlıklarını yıl içerisinde sürekli dile getirmiştir. Öyle ki 2019'da Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'u kapsayan genişleme kararlarına ambargo koyan GKRY'nin[26] Türkiye'ye yönelik sert bir tutum sergilenmezse bu sene de Belarus'a yönelik yaptırımları bloke edeceği basına yansımıştır.[27] GKRY'nin Belarus ve Türkiye'ye yönelik yaptırımları tek bir paket halinde AB gündemine getirmeye çalıştığı ve paketin bu şekilde kabul edilmesini savunduğu belirtilmiştir. Fakat çeşitli AB ülkelerinin karşı çıkması sonucu GKRY bu tutumundan bir sonuç alamamıştır. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Yunanistan, GKRY ve Fransa'nın yaptırımları sık sık masaya getirdiğini, yaptırım yanlısı bu üç ülkenin AB'yi esir almaya çalıştığını fakat İspanya, İtalya, Portekiz ve Malta gibi ülkelerin bu yaptırımları desteklemediğini belirtmiştir.

[24] "Turkey's Illegal Drilling Activities in the Eastern Mediterranean: EU Puts Two Persons on Sanctions List", Council of the EU, 27 Şubat 2020, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/02/27/turkey-s-illegal-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-eu-puts-two-persons-on-sanctions-list, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

[25] "AB Doğu Akdeniz Sondaj Yaptırımlarını 1 Yıl Uzatma Kararı Aldı", Euronews Türkçe, 6 Kasım 2020.

[26] Oğuz Güngörmez, "Türkiye'nin AB Politikası 2019", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020).

[27] "Cyprus Blocking EU Sanctions on Belarus", EU Observer, 11 Eylül 2020.

24-25 Eylül'de AB liderleri tarafından Türkiye ile ilişkilerin ve yaptırımların masaya yatırılacağı öngörülse de söz konusu toplantı 1-2 Ekim'e ertelenmiştir.[28] Ertelenme kararının nedeni olarak Konsey Başkanı Charles Michel'in koronavirüs testi pozitif olan bir uzmanla teması gösterilse de kamuoyunda söz konusu erteleme görüşmelere şans verilmesi ve aktörlere süre tanınması olarak yorumlanmıştır. 1-2 Ekim'deki liderler zirvesinde ise yaptırımların masaya geleceği düşünülmüş fakat Ankara ve Atina yönetimlerinin gerginliği azaltarak görüşmeye başlaması sonucu bu beklenti oldukça azalmıştır. AB Konseyi Başkanı Charles Michel'in AB üye ülke liderlerine gönderdiği ve Türkiye konusunun akşam yemeğinde ele alınacağını içeren 29 Eylül tarihli davetiyesi[29] 1-2 Ekim zirvesinin Türkiye odaklı olmaktan çıktığını göstermiştir. Söz konusu pozitif atmosfere rağmen Yunanistan ve GKRY, Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmasını teklif etmekten geri durmamıştır. Ancak bu teklif yine birçok AB üyesi ülke tarafından reddedilmiştir. Yunan medyasına yansıyan haberlerde Almanya, İspanya, İtalya, Macaristan ve Malta gibi ülkelerin silah ambargosu kararını ekonomik gerekçeler ve mülteci iş birliği sebebiyle bloke ettiği, Fransa, Avusturya ve Slovenya'nın ise söz konusu teklifi destekleyerek Yunanistan'ın yanında yer aldığı belirtilmiştir.[30]

Atina'nın yıl içinde Ankara'ya yönelik silah ambargosunun yanı sıra Gümrük Birliği'nin (GB) askıya alınmasını da istediği ve bu teklifi Birliğin gündemine getirmeye çalıştığı görülmüştür. Yunan *Kathimerini* gazetesi Yunanistan'ın Türkiye'nin "provokasyonlara

[28] "AB Liderler Zirvesi Ertelendi", VOA Türkçe, 22 Eylül 2020.

[29] "Invitation Letter by President Charles Michel to the Members of the European Council Ahead of Their Meeting on 10-11 December 2020", Council of the EU, 9 Aralık 2020, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/12/09/invitation-letter-by-president-charles-michel-to-the-members-of-the-european-council-ahead-of-their-meeting-on-10-11-december-2020, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

[30] "Ελληνοτουρκικά: Επιδείνωση Στην Αν. Μεσόγειο Αναμένουν Κοινοτικές Διπλωματικές Πηγές", *To Bhma*, 23 Aralık 2020.

devam ettiği" iddiasıyla GB'nin askıya alınması teklifini savunduğunu yazmıştır. Haberde Yunan dışişleri bakanının Avrupa Komisyonu genişlemeden sorumlu üyesi Oliver Varhelyi'ye mektup gönderdiği ve GB'nin askıya alınmasının Türkiye'ye önemli bir mesaj olacağı görüşünü ilettiği bilgisi yer almıştır.[31] Fakat GB'nin yalnızca Türkiye için değil AB ülkeleri için de önemli ticari fırsatlar ve kazanımlar getirmesi sebebiyle Yunanistan bu teklifinden yıl içinde hiçbir sonuç alamamıştır.

Ekim'in başında yapılan özel zirvenin akabinde ise Türkiye Dışişleri Bakanlığından açıklama yapılmıştır. İstikşafi görüşmelerin başlamasına vurgu yapılması olumlu bulunsa da yalnızca Doğu Akdeniz konusunun değil görüşmelerin Ankara ve Atina yönetimleri arasındaki tüm sorunların çözülmesine matuf olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Rum-Yunan ikilisinin AB'yi esir aldığının altı çizilerek eleştirilmiştir.[32] İki aktör arasındaki yumuşama zirve sonrasında devam etmiş, Ekim'in sonlarında Türkiye ve Yunanistan'ın karşılıklı bir şekilde milli bayramlarına denk gelen 28-29 Ekim arasını kapsayan Navtex'leri geri çektikleri belirtilmiştir. Karşılıklı şekilde atılan söz konusu iyi niyet adımının kararı ise NATO karargahında yapılan toplantıdan sonra alınmıştır.[33]

Almanya'nın dönem başkanlığı süresince devam ettirmeye çalıştığı ara bulucu pozisyona ayrıca değinmek gerekmektedir. Almanya yıl içinde gerek dönem başkanlığının getirdiği sorumluluk gerekse Türkiye ile AB arasındaki mülteciler, enerji ve ekonomi gibi iş birli-

[31] "Athens Calls for Suspension of EU-Turkey Customs Union", *Ekathimerini*, 20 Ekim 2020.

[32] "No: 225, 2 Ekim 2020, Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Özel Zirvesi Toplantısı'nda Ülkemize İlişkin Alınan Kararlar Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-225_-avrupa-birligi-devlet-ve-hukumet-baskanlari-ozel-zirvesi-toplantisi-nda-ulkemize-iliskin-alinan-kararlar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

[33] "MSB: Milli Günlere Denk Gelen İki Navtex İptal Edildi", Anadolu Ajansı, 27 Ekim 2020.

ği alanlarını ön plana çıkararak daha yumuşak bir tutum sergilemiş, özellikle Doğu Akdeniz krizi gibi konularda ara bulucu rolünü benimsemeye çalışmıştır.[34] Türkiye'ye yönelik yaptırımların gündeme getirilmeye çalışıldığı Konsey toplantılarında Yunanistan ve Fransa gibi ülkelerin karşısında yer alarak Türkiye ile ilişkilerin kopma noktasına gelmesini engellemeye çalışmıştır. Bu durum özellikle 10 Aralık zirvesi öncesi Yunan medyasında kendisine yer bulurken *Kathimerini* gazetesi "Atina yönetimine karşı en güçlü direnişi Almanya'nın sergilediğini" yazmıştır.[35]

10 Aralık'ta yapılan AB zirvesine ise ayrı bir paragraf açmak gerekmektedir. Çünkü zirvenin en önemli konusunu Türkiye ile ilişkiler ve yaptırım kararının alınıp alınmayacağı oluşturmuştur. Bazı çevrelerin beklentilerinin aksine iki gün süren zirveden Türkiye'ye yönelik ağır bir yaptırım kararı çıkmamış, Şubat'ta yaptırım uygulanan şirket ve kişiler listesine yenilerinin eklenmesine karar verilmiştir. Özellikle Mart 2021'de yapılacak zirvede bundan sonraki sürece ve yaptırımlara yönelik bir rapor hazırlanmasına karar verilmiş, Türkiye ve Doğu Akdeniz konusunun ABD ile eş güdüm içerisinde yürütülmek istendiği vurgulanmıştır.[36] Yunanistan, GKRY, Fransa ve Avusturya gibi üyelerin Türkiye ekonomisine ve silah ithalatına yönelik sert yaptırımlar getirilmesi talebinin diğer AB liderleri tarafından desteklenmemesi ilişkilerde bir kopuş yaşanmasını ve en kötü senaryonun gerçekleşmesini engellemiştir.

2020 içinde Yunanistan'ın Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerini sürekli AB'ye şikayet ettiği, Birliği sorunun bir parçası

[34] Filiz Cicioğlu, "AB'nin Doğu Akdeniz Politikasında Alman Arabuluculuğu", Anadolu Ajansı, 26 Ağustos 2020.

[35] "Kathimerini: Atina'ya Karşı En Güçlü Direniş Almanya'dan", *Aydınlık*, 9 Aralık 2020.

[36] "European Council Conclusions, 10-11 December 2020", Council of the EU, 11 Aralık 2020, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/12/11/european-council-conclusions-10-11-december-2020, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

haline getirerek Ankara üzerinde bir baskı oluşturmaya ve sopa olarak kullanmaya çalıştığı görülmektedir. AB her ne kadar 2019'da ve 2020'nin başlarında Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri sebebiyle Türkiye'ye yönelik sembolik yaptırım kararları alsa da Yunanistan ve GKRY tarafının henüz bu konuda somut bir sonuç elde edemediği, yıl içinde Türkiye'yi pozisyonunu değiştirmeye zorlayamadığı görülmüştür. Aralık'taki zirvede uygulanabilecek muhtemel yaptırımlara dair bir rapor hazırlanarak konunun Mart 2021'e bırakılması kararı alınması bir yandan AB liderlerinin Biden yönetiminin Ankara ile kuracağı ilişki şeklini görmek istediğini diğer yandan yaptırımlar konusunun 2021'de de ikili ilişkilerdeki temel meselelerden biri olacağını göstermektedir.

MÜLTECİ KRİZİ

Suriye iç savaşıyla ortaya çıkan ve Ankara-Brüksel ilişkilerinde temel konu başlıklarından biri haline gelen mülteci meselesinde 2020'de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Şubat'ta konunun ciddi bir krize dönüştüğü görülmüştür. İdlib'de artan gerginlik sonucu 36 Türk askerinin şehit olması ve Türkiye'ye yönelik artan yeni göç dalgası ihtimalinin sebep olduğu kriz Yunanistan özelinde AB ile ilişkileri de kısa süreli germiştir. Ankara'dan 22 Şubat'ta AB'nin mülteci sorunu konusunda söz verdiği yükümlülükleri yerine getirmediği gerekçesiyle Avrupa'ya gidecek olan göçmenlere engel olunmayacağı şeklinde açıklamalar gelmiştir.[37] Açıklamaların sonucunda binlerce mülteci Yunanistan sınırına akın ederek sınırı geçmeye çalışırken bu durum iki ülke ve Türkiye-AB arasında ciddi bir kriz meydana getirmiştir. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu 140 bine yakın göçmenin Türkiye topraklarından ayrılıp Yunanistan'a geçtiğini açıklamıştır.[38]

[37] "Göçmenlere Avrupa Kapıları Açıldı! Sınıra Yürüyorlar, Geçişler Başladı", *Habertürk*, 28 Şubat 2020.

[38] "Bakan Soylu: Edirne'den Yunanistan'a 139 Bin 70 Göçmen Geçti", *Akşam*, 5 Mart 2020.

Krizi yatıştırmaya çalışan AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen Yunanistan sınırına gelerek incelemelerde bulunmuş, Türkiye'ye verilen sözlerin tutulması ya da sorunun kaynağında çözülmesi için irade göstermek yerine Yunanistan'ın sınır güvenliği için 700 milyon avro yardım vaadinde bulunmuştur.[39] Yunanistan'ın ise bu destekten cesaret alarak sınırı geçen mültecilere yönelik sert tutum benimsediği görülmüştür.[40] Atina'nın bu yaklaşımı Cenevre Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve AB temel haklar şartına aykırı olmasına rağmen AB yetkilileri bu durumlara aldırış etmeyerek sınır güvenliğinin sağlanmasının Birliğin yegane beklentisi olduğunu göstermiştir. Öyle ki kriz halini alan sorun boyunca Yunanistan'ın ihlal ve yaklaşımlarına yönelik AB kurumlarından en ufak bir tepki dile getirilmemiştir.

Kriz sonrası iki taraftan karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Önce Mart'ın başında AB Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Joseph Borrell Türkiye'ye iki günlük ziyaret yapmış, bu görüşmede İdlib sorunu ve güncel mülteci krizi ele alınmıştır.[41] Akabinde Cumhurbaşkanı Erdoğan 9 Mart'ta Brüksel'i ziyaret etmiş, burada Konsey Başkanı Charles Michel ve Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen ile görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede İdlib ve yaşanan mülteci krizi temel gündem teşkil etmiş, Türkiye güvenli bölge ve göçmenlere yönelik konut inşası isteğini yeniden belirtmiştir. Görüşmede iki taraf arasındaki görüş ayrılıklarının sürdüğü görülse de

[39] "Göçmen Krizi: AB'den Yunanistan'a 700 Milyon Euro ve Güvenlik Yardımı", Euronews Türkçe, 3 Mart 2020.

[40] Uluslararası raporlara da yansıyan bu tutumlarda mültecilerin göz altına alınması, şiddet uygulanması, soyularak cinsel saldırıda bulunulması, mal varlıklarına el konulması ve Türkiye'ye geri gönderilmesi yer almıştır. Bkz. "Yunanistan: Sınırdaki Mültecilere Yönelik Şiddet", *Hu*man Rights Watch, 17 Mart 2020, https://www.hrw.org/tr/news/2020/03/17/339568, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

[41] "Turkey: Common Interest to End Conflict in Syria and Cooperate on the Refugee Crisis", EU External Action Service, 4 Mart 2020, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/75517/turkey-common-interest-end-conflict-syria-and-cooperate-refugee-crisis_en, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

yapıcı diyaloğun devamı konusunda mutabık kalınmıştır. Özellikle görüşme sonrası ortak bir basın açıklaması yapılmaması tarafların anlaşmazlık yaşadığı ve görüşmelerin gergin geçtiği anlamının çıkarılmasına sebep olmuştur.[42] Söz konusu karşılıklı ziyaretler AB'nin Suriyeli göçmenler konusunda elini taşın altına sokmaktan imtina ederek DEAŞ ve yabancı savaşçılara indirgediği Suriye politikasını değiştirmeyeceğini ve göçmen yükünü Ankara'ya bırakmaya devam edeceğini göstermiştir.

AB yetkililerinin göçmenlere yönelik söz konusu sessizliği ise yaz aylarında yerini AB kurumlarının skandallarına bırakmıştır. Anadolu Ajansı, AB sınır koruma ajansı Frontex unsurlarının Çanakkale açıklarında denizde tespit ettikleri göçmenleri kurtararak raporlaması gerekirken botu durdurarak Yunan sahil güvenlik ekiplerini beklediklerini haber yapmıştır.[43] Yunan güçlerinin yakıt haznesini alarak botu Türkiye'ye doğru itmeleri kameralara yansırken olay sonrası Frontex'e ve AB kurumlarına yönelik eleştiriler yöneltilmiştir. Bu kapsamda özellikle son üç yılda 70 binden fazla göçmenin Türkiye'ye geri itildiği ifade edilmektedir.

Anadolu Ajansı'nın Temmuz'da yaptığı haber Ekim ve Kasım'da uluslararası medyada da yer alınca[44] büyük tepki çekmiştir. AB Komisyonu sözcüsü Adalbert Jahnz ise AB'nin hem Yunanistan'dan hem de Frontex ajansından konuyla ilgili soruşturma başlatmasını istediğini belirtmiştir.[45] Frontex konuyla ilgili iç soruşturma başlattığını açıklamış, Türkiye ve Yunanistan arasındaki deniz sınırı

[42] İrfan Kaya Ülger, "Türkiye- AB İlişkilerinde Temel Anlaşmazlık Konuları", Anadolu Ajansı, 10 Mart 2020.

[43] "AB Gücü FRONTEX Yunanistan'ın Sığınmacılara Yönelik İhlallerine Ortak Oldu", Anadolu Ajansı, 27 Temmuz 2020.

[44] "Frontex at Fault: European Border Force Complicit in 'Illegal' Pushbacks", Bellingcat, 23 Ekim 2020.

[45] "AB, Frontex ve Yunanistan'dan 'Geri İtmelerle' İlgili Soruşturma Bekliyor", *Perspektif*, 26 Ekim 2020.

ihtilafının faaliyetleri karmaşık hale getirdiğini ifade ederek konuyu siyasallaştırmaya çalışmıştır.[46]

Bu gelişmelerin yanı sıra Türkiye'deki mülteciler özelinde olumlu gelişmelerin de yaşandığı görülmüştür. AB Komisyonu yılın son günlerinde Türkiye'deki mültecilere yönelik iki öncü yardım programını 2022'ye kadar uzattığını açıklamıştır. Yapılan açıklamada mültecilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını ve çocukların eğitimine destek olunmasını amaçlayan iki programın sürdürüleceği, bu uzatmaların ise artık mülteciler için mali yardım programından değil AB bütçesinden karşılanacağı açıklanmıştır.[47]

DİĞER ÖNEMLİ GELİŞMELER

Belli bir zamana kadar Türkiye-AB ilişkileri denildiğinde akıllara gelen ve ilişkilere yön veren üyelik müzakerelerinin önceki yıllarda olduğu gibi 2020'de de gündemdeki yeri oldukça zayıf olmuştur. Avrupa Komisyonu 6 Ekim'de genişleme raporuyla birlikte Türkiye raporunu açıklamıştır.[48] Raporda 26 kez "geriye gitme", 38 kez "ilerleme yok", 33 kez "biraz ilerleme" ve 8 kez de "iyi ilerleme" ifadelerinin kullanıldığı görülmüştür.[49] Demokrasi ve temel haklar konusunda son yıllardaki raporlardan farklı bir şey söylemeyen 2020 raporu genel hatları itibarıyla Kopenhag siyasi kriterlerine uyumda son yıllarda gerileme olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin rapora tepkisi ise ön yargılı olduğu, yapıcılıktan uzak ve çifte standardı

[46] "Frontex: 'Türk-Yunan Deniz Sınırı Anlaşmazlığı Doğu Ege'deki Faaliyetlerimizi Etkiliyor'", *Perspektif*, 27 Ekim 2020.

[47] "Turkey: EU Extends Humanitarian Support for Refugees", European Commission, 23 Aralık 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_2526, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2020).

[48] "Turkey 2020 Report", European Commission, 6 Ekim 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/turkey_report_2020.pdf, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

[49] Çisel İleri, "AB'nin 2020 Türkiye Raporu: Donmuş Müzakere Sürecine Tutulan Ayna", IKV E-Bülten, 1-15 Ekim 2020, https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=10945&id=10947, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2020).

yansıttığı şeklinde olmuştur.[50] Özellikle Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmeler bağlamında "Türk dış politikasının AB'nin öncelikleriyle giderek daha fazla çatıştığı" tespiti, son yıllarda dış politik gelişmeleri alanında yaşanan ayrışma göz önünde bulundurulduğunda oldukça dikkat çekici hale gelmektedir. En son 9 Mayıs 2019'da bir araya gelen Reform Eylem Grubu toplantısının yedincisi yıl içinde gerçekleştirilememiştir. Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde yapılacağı belirtilen yedinci toplantının koronavirüs sebebiyle gerçekleştirilemediği belirtilmiştir.[51] Yıl içinde vize serbestisi, GB'nin güncelleştirilmesi gibi konularda da kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır.

AB yetkililerinin yıl içinde üyelik müzakerelerinde ilerleme sağlanmamasına yönelik eleştirileri ise sürmüştür. Genişlemeden sorumlu üye Varhelyi müzakerelerin durduğunu, ilerleme sağlanmadığını ve bunun en önemli sebebinin ise "Türkiye'nin yapması gerekenleri yapmaması" olduğunu iddia etmiştir.[52] Söz konusu açıklamalarda GKRY ve Fransa tarafından fasıllara yönelik uygulanan blokajlara ya da Yunanistan gibi ülkelerin AB'ye ulusal gündemlerini dayatarak Türkiye ile ilişkileri esir almaya çalışmalarına ise değinilmemeye devam edilmektedir.

Vize serbestisi konusunda karşılanması gereken 72 kriterden 6'sının kaldığını açıklayan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, AB'nin söz konusu kriterlerin birçoğunu yerine getirmeyen ülkelere esneklik sağladığını ama Türkiye'ye gelince daha fazla kural koyduğunu, AB'nin bu konuda sözünü yerine getirmesi gerektiğini belirtmiştir.[53] GB'nin güncelleştirilmesi konusunda ise Komisyona

[50] "No: 236, 6 Ekim 2020, Avrupa Komisyonu 2020 Türkiye Raporu Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-236_-avrupa-komisyonu-2020-turkiye-raporu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

[51] "Vize Serbestisi Hazine ve Maliye Bakanlığı'na Takıldı", Haberver.com, 18 Eylül 2020.

[52] "Varhelyi'den Ankara'ya "Geri Adım" Suçlaması", TÜHA Haber, 18 Eylül 2020.

[53] "Çavuşoğlu: Vize Serbestisi AB'nin Sözü, Yerine Getirmeli".

tanınması gereken yetki 2020 içinde de Konsey tarafından verilmemiştir. Özellikle 2020, vize serbestisi ve GB'nin güncelleştirilmesi gibi konuların siyasi sorunların gölgesinde kaldığını bir kez daha net şekilde göstermiştir. Türkiye'deki karar vericiler teknik konuların siyasi konulardan ayrıştırılması meselesini ısrarla vurgulasa da Brüksel'den gelen açıklamalar GB'nin güncelleştirilmesi ve vize serbestisi gibi pozitif gündemlerde atılacak adımların Ankara'nın çeşitli konularda atacağı olumlu adımlara bağlı olduğunu göstermektedir. Özellikle yapılan açıklamalar Türkiye'nin Libya, Doğu Akdeniz ve mülteci meselesi gibi konularda AB'nin istediği adımları atması durumunda teknik konuları teşkil eden ve iki aktörün karşılıklı kazanç sağlayabileceği söz konusu başlıkların masaya gelebileceğini ilan etmektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz meselesi özelinde Yunanistan ve GKRY ile yaşadığı kriz GB'nin güncelleştirilmesi gibi pozitif gündem konularını olumsuz etkilemektedir. Her ne kadar 2016'dan itibaren siyasi blokaja maruz kaldığı bilinen GB'nin güncelleştirilmesi konusu 1 Ekim'de Konsey tarafından ilan edilen "Türkiye-AB arasında GB'nin güncelleştirilmesi eksenli pozitif gündemi yürürlüğe koyma" kararıyla[54] heyecan uyandırsa da pratikte bir değişim olmamış, Yunanistan'ın çabalarıyla blokaj devam etmiştir.

Öyle ki yıl içinde Yunanistan ve GKRY'nin 20-21 Ekim'de yapılması planlanan ve GB'nin güncellenmesi konusunun görüşüleceği teknik bir toplantıyı bloke ettiği basına yansımıştır.[55] Aralık'ta gerçekleştirilecek olan Konsey toplantısında yeni toplantı tarihi

[54] "European Council Conclusions on External Relations", Council of the EU, 1 Ekim 2020", https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/10/01/european-council-conclusions-on-external-relations-1-october-2020, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

[55] "Ελλάδα-Κύπρος Μπλόκαραν Συνεδρία Επιτροπής ΕΕ-Τουρκίας", *Ο Φιλελεύθερος*, 20 Ekim 2020, https://www.philenews.com/eidiseis/politiki/article/1043203/ellada-kypros-blokaran-synedria-epitropis-ee-toyrkias, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

belirleneceği Ankara ile paylaşılsa da söz konusu toplantıya yaptırımlar damga vurmuştur. Ayrıca Atina yıl içinde yalnızca GB'nin güncelleştirilmesi konusunun ele alınacağı teknik toplantıları engellemekle kalmamış aynı zamanda Ekim'de mevcut anlaşmanın askıya alınması için Komisyona çağrı yapmıştır.[56] Ankara'nın Doğu Akdeniz bölgesindeki tutumunu gerekçe göstererek yaptığı çağrı, Atina'nın Türkiye-AB arasında karşılıklı çıkarı yansıtan konuları siyasi malzeme haline getirebileceğini göstermiştir.

Kasım'a gelindiğinde Türkiye'den AB ile ilişkiler konusunda oldukça ılımlı söylemler ortaya konulurken bu durum ise Ankara'nın yeni yılda Brüksel ile ilişkilerinde "yeni bir sayfa" açabileceği yorumlarını beraberinde getirmiştir. Özellikle ekonomi, yargı, demokrasi ve insan hakları gibi konularda reform seferberliği söylemlerinin dile getirilmesi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Kendimizi başka yerde değil Avrupa'da görüyor, geleceğimizi Avrupa ile birlikte kurmayı tasavvur ediyoruz"[57] şeklindeki ifadeleri Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde yeni bir yaklaşım geliştireceği yorumlarının yapılmasına sebep olmuştur. Böyle bir durumun AB ile dış politik farklılıkların azaltılarak yeniden karşılıklı çıkarı yansıtan rasyonel bir zeminde buluşulmasına katkı sağlayacağı açıktır. Özellikle Türkiye'ye yönelik yaptırımların gündeme geleceği 10 Aralık'taki AB liderler zirvesi öncesi ortaya konan bu yöndeki söylemler Ankara'nın ilişkileri yeniden pozitif bir zemine oturtmak istediğini göstermiş, AB liderleri de 10 Aralık'taki zirvede ilişkilerin kopmasına sebep olabilecek ciddi bir yaptırım kararı almaktan imtina etmiştir. Elbette ilişkilerde açılabilecek yeni bir sayfanın tek taraflı çabalarla değil iki aktörün karşılıklı şekilde atacağı adımlarla mümkün olduğu vurgulanmalıdır.

[56] "Athens Calls for Suspension of EU-Turkey Customs Union".

[57] "Erdoğan: Kendimizi Avrupa'da Görüyoruz, Geleceğimizi Avrupa ile Kurmayı Tasavvur Ediyoruz", Euronews Türkçe, 21 Kasım 2020.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye-AB arasındaki ekonomik ilişkilere bakıldığında 2019'da ticaret verilerinde yaşanan dönüşümün 2020'de devam etmeyerek değişim yaşandığı görülmektedir. AB ile ekonomik ilişkilerinde ilk defa 2019'da ticaret fazlası veren bir aktör konumuna gelen Türkiye koronavirüs kaynaklı ekonomik daralma ve ihracatın bundan olumsuz etkilenmesi sonucu yeniden dış ticaret açığı vermeye başlamıştır. Türkiye-AB dış ticaret verilerinde 2019'da on bir ayda dış ticaret fazlası verilirken 2020'de sadece üç ayda (Ocak, Şubat, Haziran) dış ticaret fazlası verilmiştir. Özellikle koronavirüsün etkisini artırdığı Mart itibarıyla ekonomik ilişkilerde ithalatın ihracatı geçmeye başlaması yeniden dış ticaret açığı verilmesinin en önemli sebebi olmuştur.

Grafik 1. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2020, Dolar)

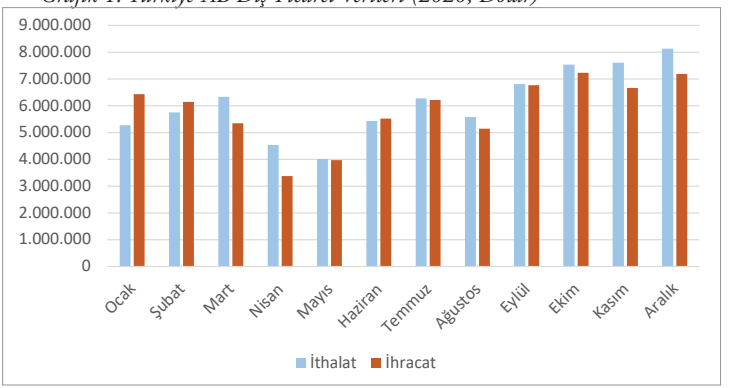

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Türkiye 2019'da AB ülkelerine 83 milyar dolar değerinde ihracat yapmışken bu rakam 2020'de 13 milyar dolardan fazla azalma göstermiş ve ihracat rakamı 70 milyar dolarda kalmıştır. İhracatın aksine ithalat miktarı artış göstermiş, 2019'da AB ülkelerinden 69 milyar dolar değerinde ithalat yapan Türkiye'nin 2020'de 73 milyar dolardan fazla ithalat yaptığı görülmüştür. Rakamlardan da görül-

düğü gibi 2020'de iki aktör arasındaki ticaret hacminde 9 milyar dolarlık bir daralma gerçekleşmiştir. Elbette söz konusu küçülmenin en önemli sebebi üretimin aksaması, tedarik zincirlerinde sorun yaşanması gibi koronavirüsün sebep olduğu olumsuz etkenlerdir. Pandeminin etkisinin azaltılmasıyla tedarik zincirlerinde ve ekonomik verilerde yaşanacak iyileşme, önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin AB ile ekonomik ilişkilerinde yeniden dış ticaret fazlası veren ülke konumuna gelmesini sağlayabilir.

2019'da olduğu gibi 2020'de de ikili ekonomik ilişkilerdeki en önemli başlık olan GB'nin güncelleştirilmesine dair herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Çeşitli AB ülkelerinin veto politikaları sebebiyle Konsey tarafından komisyona verilmesi gereken yetki 2020'de de gerçekleşmemiştir. Yunanistan gibi ülkeler yıl içinde özel çabalarıyla GB'nin güncelleştirilmesine yönelik yapılacak teknik toplantıları bloke etmiş, anlaşmanın tümüyle askıya alınması için çeşitli girişimlerde ve taleplerde bulunmuştur. Yıl içinde yaşanan gelişmeler ve Brüksel'den gelen açıklamalar GB'nin güncelleştirilmesi konusunda atılacak adımların Ankara'nın iç ve dış politikada atacağı adımlara bağlı olduğunu göstermiştir.

SONUÇ

Son yıllarda olduğu gibi 2020 de Türkiye-AB ilişkilerinde krizlerin yaşandığı, mevcut iş birliği alanlarının ve pozitif gündemin ön plana çıkarılarak somut çıktılara dönüştürülemediği, özellikle Yunanistan, GKRY ve Fransa gibi aktörlerin ulusal gündemleriyle hareket ederek Ankara-Brüksel ilişkilerini olumsuz etkiledikleri bir yıl olmuştur. Bu durum elbette son dönemde AB içinde ortaya çıkan "kolektif hareket etme" düşüncesi yerine ulus devlet reflekslerinin Birlik politikalarına hakim olma süreciyle de yakından bağlantılıdır. Haliyle ilişkilerde beklenen paradigma değişimi ve yeni sayfa açılması arzusu 2020'de de gerçekleşmemiştir.

Özellikle yıl içinde Yunanistan ve GKRY ikilisinin Türkiye-AB ilişkilerini Doğu Akdeniz meselesine indirgemeye çalıştıkları görülmüştür. Bu sebeple bu ülkelerin "Bölgede yaşanan gelişmelerin Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğini belirleyeceğini düşünüyoruz"[58] açıklamaları tam olarak böyle bir beklenti ve çabaya işaret etmektedir. Yunanistan Başbakanı Miçotakis'in "Türk-Yunan anlaşmazlığını, Türkiye-AB anlaşmazlığına çevirmeyi başardık"[59] şeklindeki açıklaması malumun ilamı olmuş ve Ankara-Brüksel ilişkilerinin 2020'de nasıl esir alındığını göstermiştir.

Türkiye ile AB'nin birçok alanda yürüttüğü iş birlikleri ve pozitif gündem alanları mevcutken birkaç ülkenin ilişkileri rehin almaya çalışması yalnızca Ankara tarafından değil AB ülkeleri tarafından da eleştirilmesi ve mesafeyle yaklaşılması gereken bir politikadır. Bu ülkelerin AB'yi kendi ulusal çıkarlarının bir tarafı haline getirmeye çalışarak Türkiye'ye karşı diplomatik baskı oluşturma arayışında olmaları, pozitif gündemin sürdürülmesine ve yapıcı diyalog zemininin kaybedilmemesine ihtiyaç duyan Türkiye-AB ilişkileri açısından büyük bir risk ve tehlikeyi beraberinde getirmektedir.

Aralık'ta gerçekleştirilen zirvede uygulanabilecek muhtemel yaptırımlara dair bir rapor hazırlanarak yaptırım konusunun 2021'e bırakılması bir yandan AB liderlerinin Biden yönetiminin Türkiye ile kuracağı ilişkinin şeklini görmek istediğini diğer yandan yaptırımlar konusunun 2021'de de ikili ilişkilerdeki temel gerginlik alanlarından biri olacağını göstermektedir. Özellikle AB'nin yaptırımlar ile dış politika ve güvenlik dosyasını Biden yönetimine "endekslemesi", Biden yönetiminin ise Avrupa Kıtası ve müttefikleriyle yeniden yakın çalışmaya başlayacağı sinyallerini

[58] Muhammed İkbal Arslan, "Yunan-Rum İkilisi Doğu Akdeniz'de AB'yi Öne Sürüyor", Anadolu Ajansı, 19 Ağustos 2020.

[59] "Yunanistan Başbakanı Miçotakis: Türk-Yunan Anlaşmazlığını, Türkiye-AB Anlaşmazlığına Çevirmeyi Başardık", Anadolu Ajansı, 7 Aralık 2020.

vermesi Ankara-Brüksel ilişkilerinin önümüzdeki yıllarda Transatlantik ilişkileri hesaba katılarak daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesi zaruretini doğurmaktadır.

KRONOLOJİ

7 Ocak	Libya krizi ile ilgili Brüksel'de mini bir zirve gerçekleştirildi. Zirve sonunda Türkiye'nin Libya müdahalesinin krizi derinleştireceği ifade edildi.
19 Ocak	Berlin'de on iki AB ülkesi devlet başkanının bir araya geldiği ve Libya'da kalıcı ateşkes ile silah ambargosunun denetiminin temel konular olarak ön plana çıktığı bir zirve düzenlendi.
22 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB'nin mülteci konusunda söz verdiği yükümlülükleri yerine getirmediği gerekçesiyle Avrupa'ya gidecek olan göçmenlere engel olunmayacağını açıkladı.
27 Şubat	AB, Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerde plan ve uygulama konularında etkili oldukları gerekçesiyle TPAO'ya bağlı iki kişiye yaptırım kararı aldı.
4 Mart	AB Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Joseph Borrell mülteci krizi sebebiyle Türkiye'ye iki günlük ziyaret gerçekleştirdi.
9 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan, İdlib ve yaşanan mülteci krizi sebebiyle Brüksel'i ziyaret etti. Burada Konsey Başkanı Charles Michel ve Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen ile görüşme gerçekleştirdi.
9 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan Avrupa Günü'nde gönderdiği mektupta "her krizin fırsatları da beraberinde getirdiğini ve AB'nin de bu krizden doğru ve zamanında atacağı adımlarla güçlenerek çıkacağını" belirtti.
10 Haziran	"Çirkin" isimli Türk kargo gemisine silah taşıdığı iddiasıyla yaklaşan ve aramak isteyen Fransız fırkateyni üç Türk savaş gemisi ile karşılandı ve iki ülke arasında kriz yaşandı.
13 Temmuz	AB Dış İlişkiler Konseyi Türkiye hakkındaki yaptırımları ağırlaştırma gündemiyle toplanma kararı aldı.

17-21 Temmuz	AB liderleri koronavirüs sonrası 750 milyar avroluk ortak tahvil arzını oluşturan teşvik paketini kabul etti. Söz konusu fonun 390 milyar avrosunu hibeler, 360 milyar avrosunu ise düşük faizli kredilerin oluşturması kararlaştırıldı.
21 Temmuz	Türkiye Oruç Reis gemisinin sismik araştırma yapması amacıyla Meis ve Rodos adaları arasında kalan bölgede Navtex ilan etti.
6 Ağustos	Yunanistan, Mısır'la deniz yetki alanlarının sınırlandırılması antlaşmasını imzaladı. Söz konusu anlaşma Türkiye açısından güven sarsıcı bir etkiye sebep oldu ve Doğu Akdeniz özelinde oluşturulmaya çalışılan diyalog zeminini yok etti.
10 Ağustos	Yunanistan'ın yapılan görüşmeleri ve iyi niyet göstergelerini boşa çıkaran "Mısır adımı"nı atmasıyla Türkiye Oruç Reis'in ilgili alanda sismik arama tarama çalışmalarına yeniden başlaması emrini verdi.
14 Ağustos	Yunanistan'ın çağrısıyla AB dışişleri bakanları Doğu Akdeniz'deki gelişmeleri görüşmek için acil toplandı.
27-28 Ağustos	AB dönem başkanı Almanya'nın ev sahipliğinde gayriresmi dışişleri bakanları toplantısı yapıldı. Toplantıda "üye ülke dayanışması" adı altında AB'nin Yunanistan ve GKRY'nin tezlerini destekleme kararı sürdürüldü.
24-25 Eylül	Yapılması planlanan liderler zirvesi koronavirüs sebebiyle 1-2 Ekim'e ertelendi.
29 Eylül	AB Konseyi Başkanı Charles Michel, AB üye ülke liderlerine Türkiye konusunun akşam yemeğinde ele alınacağını içeren davetiye gönderdi. Zirvenin Türkiye odaklı olmaktan çıktığı ifade edildi.
1-2 Ekim	AB liderler zirvesi düzenlendi. Yaptırımların masaya geleceği konuşulsa da Türkiye ve Yunanistan'ın gerginliği azaltarak görüşmelere başlaması sonucu bu beklenti gerçekleşmedi.
6 Ekim	Avrupa Komisyonu genişleme raporuyla birlikte Türkiye raporunu açıkladı.
20 Ekim	Yunan dışişleri bakanı, Avrupa Komisyonu genişlemeden sorumlu üyesi Oliver Varhelyi'ye mektup göndererek GB'nin askıya alınması gerektiğini belirtti.

20-21 Ekim	Yunanistan ve GKRY yapılması planlanan ve GB'nin güncellenmesi konusunun görüşüleceği teknik bir toplantıyı bloke etti.
28-29 Ekim	Türkiye ve Yunanistan karşılıklı bir şekilde milli bayramlarına denk gelen ve bu tarihleri kapsayan Navtex'leri geri çekti.
6 Kasım	27 Şubat'ta Doğu Akdeniz'deki gelişmelerle ilgili olarak iki TPAO yetkilisine yönelik alınan yaptırım kararı bir yıl uzatıldı.
22 Kasım	Yunan komutan idaresindeki Alman fırkateyni, Irini harekatı kapsamında Türkiye'den Libya'ya gıda ve boya yardımı götüren kargo gemisine hukuk dışı müdahale etti ve gemiyi silah taşıdığı gerekçesiyle aradı.
10-11 Aralık	AB liderler zirvesi gerçekleştirildi. Türkiye'ye yönelik ağır bir yaptırım kararı çıkmadı. Şubat'ta yaptırım uygulanan şirket ve kişiler listesine yenilerinin eklenmesine karar verildi.
24 Aralık	AB ile İngiltere yetkilileri Brexit sonrası kurulacak ilişkiye ve karşılıklı ticarete dair anlaşma sağladı.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI 2020

HACI MEHMET BOYRAZ

Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Araştırma Asistanı, SETA Avrupa Araştırmaları Direktörlüğü

GİRİŞ

Kıbrıs Adası, Anadolu Yarımadası'na mücavir bir bölge olması ve Akdeniz'de stratejik bir yer işgal etmesinden ötürü Türkiye için özel önem arz etmektedir. Ancak Kıbrıs'ın Türk dış politikası için bu denli önemli oluşu sadece stratejik konumundan ibaret değildir. Çünkü ada aynı zamanda yaklaşık dört yüz elli yıldır Türklere ev sahipliği yapmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Kıbrıs Adası ile tarihsel ve toplumsal bağlarını da göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda önceki yıllarda olduğu gibi 2020'de de gerek Kıbrıs meselesi gerekse Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile ilgili yaşanan gelişmeler Türk dış politikasının gündeminde ilk sıralarda yer almıştır.

Bunların yanı sıra 2020'de Türkiye-KKTC ilişkileriyle ilgili de birbiri ardına önemli gelişmeler yaşandığını belirtmek gerekir. Bu gelişmelerden ilki Türkiye'nin yeni tip koronavirüs (Covid-19) ile mücadele başta olmak üzere KKTC'ye yıl boyunca yaptığı maddi ve lojistik yardımlar silsilesidir. İkinci önemli gelişme kırk altı yıldır yerleşime kapalı bulunan Maraş'ın sahil kesiminin Türkiye-KKTC iş birliğiyle yeniden kullanıma açılmasıdır. Son olarak yılın en önemli gelişmesi beş yıllık görev süresi dolan ve ana vatan Türkiye'ye yönelik muhalif tutumuyla bilinen Mustafa Akıncı'nın yerine KKTC cumhurbaşkanlığına Ersin Tatar'ın seçilmesidir. Bu üç önemli konu başlığına ek olarak 2020'de Doğu Akdeniz, Kıbrıs meselesi ve FETÖ ile mücadele gibi konu başlıklarında da geçmiş yıllarda olduğu gibi iki ülke arasındaki iş birliği ve dayanışma devam etmiştir. Bu çerçevede kitabın bu bölümü 2020 boyunca Kıbrıs meselesi, Türkiye-KKTC ilişkileri ve Doğu Akdeniz ile ilgili cereyan eden gelişmeleri hemen her yönden incelemeye çalışmaktadır.

ÇÖZÜMSÜZLÜK SARMALINDA KIBRIS MESELESİ

Türk dış politikasının yapısal sorunları arasında yer alan Kıbrıs meselesi 2020'de de gündemdeki yerini korumuştur. Ancak yıl içerisinde yaşanan iki önemli gelişmeden ötürü 2020'nin Kıbrıs meselesinin akıbetine dair kritik bir eşik olduğu söylenebilir. Bu gelişmelerden ilki Türkiye'ye yönelik muhalif bir politika izleyen Mustafa Akıncı'nın cumhurbaşkanlığı koltuğunu Ulusal Birlik Partisi'nin (UBP) lideri ve eski başbakan Ersin Tatar'a bırakmasıdır. İkincisi ise kırk altı yıldır yerleşime kapalı bulunan Maraş'ın sahil kesiminin yerleşime açılmasıdır.

Kıbrıs meselesiyle ilgili detaylı bir değerlendirme yapmadan önce 2020'yi Akıncı ve Tatar dönemi olmak üzere iki ayrı dönem şeklinde incelemek daha doğru olacaktır. Zira 18 Ekim'de gerçekleştirilen KKTC cumhurbaşkanı seçiminin ikinci turunda sağın çatı

adayı Ersin Tatar, rakibi Mustafa Akıncı'nın önünde yer alarak ülkenin beşinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu nedenle KKTC'de 2020'de Kıbrıs sorununa farklı yaklaşımlar sergileyen iki ayrı cumhurbaşkanı görev aldığı için iki dönemi birbirinden ayırmak gerekir. Ancak Akıncı'nın Ekim'e kadar görevde kaldığı süreçte tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını nedeniyle müzakereler adına önemli bir gelişme yaşanmadığı için aslında ilk döneme dair anlatılabilecek fazla bir şey yoktur.

Ersin Tatar'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlayan yeni dönemde ise önemli konuların başında yeni liderin Kıbrıs meselesine dair tutumu gelmiştir. Aslında seçimden önce konuya dair tutumunu net şekilde ortaya koyan Tatar –selefi Akıncı'nın aksine– federasyon modeline dayanan müzakerelerin elli yıldır sonuçsuz kalmasından ötürü artık iki ayrı devlete dayanan bir yapının kurulması gerektiğini savunmaktadır. Tatar'a benzer şekilde Aralık'ta UBP, Demokrat Parti (DP) ve Yeniden Doğuş Partisi (YDP) arasında kurulan yeni hükümetin ortaklarından UBP ve YDP de federasyon modeline şu an için karşı çıkmaktadır. KKTC'deki aktörlerin yanı sıra garantör ülke Türkiye de en son 2018'de Rum tarafının taviz vermez tutumundan ötürü başarısız olan Crans-Montana'daki barış müzakerelerinden sonra artık federasyon çabalarının sonuç vermeyeceğine inanmaktadır. Bundan dolayı Türkiye de halihazırda federasyon modeline karşı çıkmaktadır. Nitekim Tatar'ın Ekim'de Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan federasyon temeline dayanan müzakerelerin bundan sonra sadece zaman kaybına yol açacağını ifade ederek Türkiye'nin pozisyonunu net şekilde ilan etmiştir.[1] Daha da önemlisi 16 Aralık'ta Birleşmiş Milletler (BM) genel sekreterinin Kıbrıs özel danışmanı Jane Holl Lute ile bir araya gelen Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğ-

[1] "Federasyon Zaman Kaybı", *Sabah*, 27 Ekim 2020.

lu bu görüşmede federasyon modelinin artık sürdürülebilir olmadığını ve Türk tarafının bundan sonraki süreçte egemen eşitliğe dayalı iki devletli çözümü savunacağını söyleyerek Ankara'nın resmi tutumunu ilan etmiştir.[2] Hülasa yeni dönemde iki devletli modelin kabul edilmesine ve buna paralel şekilde KKTC'nin Türkiye dışındaki devletler tarafından tanınmasına ilişkin yol haritası üzerinde çalışılacağı beklenmektedir.

Ersin Tatar da cumhurbaşkanı seçildikten sonra iki egemen devlete dayalı olarak başlaması muhtemel yeni müzakerelere dair Kasım ve Aralık'ta bir dizi görüşme gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki 3 Kasım'da Tatar'ın Rum mevkidaşı Nikos Anastasiadis ile yaptığı görüşmedir. Tatar'ın cumhurbaşkanı olarak Rum liderle yaptığı ilk görüşme olması bakımından önem taşısa da bu görüşmeden olası yeni müzakerelere dair herhangi bir sonuç çıkmamıştır. İkinci görüşme ise garantör ülkelerden İngiltere'nin yüksek komiseri Stephen Lilie'nin 5 Kasım'da Tatar'ı ziyaret etmesidir. Bu görüşmede ön plana çıkan tek konu Tatar'ın KKTC'ye yönelik sınırlandırmaların kaldırılması gerekliliğini ifade etmesi olmuştur.[3] Son olarak Tatar 12 Kasım'da BM Barış Gücü Misyon Şefi Elizabeth Spehar ile görüşmüş ve KKTC'nin Kıbrıs meselesine ilişkin yeni yaklaşımını

[2] Bakan Çavuşoğlu'nun konuya dair sosyal medyadan yayımladığı mesaj için bkz. Mevlüt Çavuşoğlu, Twitter, 16 Aralık 2020, https://twitter.com/MevlutCavusoglu/status/1339210120165793793?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1339210120165793793%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2F, (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2021); "Türkiye İlk Kez Resmen BM'ye İki Devletli Çözümü İletti", Kıbrıs Postası, 16 Aralık 2020, www.kibrispostasi.com%2Fc36-TURKIYE%2Fn359978-turkiye-ilk-kez-resmen-bmye-iki-devletli-cozumu-iletti, (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2021); "Exercise #MEDUSA 2020", Ministry of Defence, Twitter, 28 Kasım 2020, https://twitter.com/DefenceCyprus/status/1332722214395895808?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1332722214395895808%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Ftr.euronews.com%2F2020%2F11%2F30%2Fm-s-r-bae-fransa-yunanistan-ve-k-br-s-akdeniz-de-ortak-askeri-tatbikata-basladi, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2020).

[3] "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar İngiliz Yüksek Komiseri Lillie'yi Kabul Etti", *Sabah*, 5 Kasım 2020.

ortaya koyarak iki devlete dayalı modeli gündeme getirmiştir.[4] Ancak bu üç temasın hiçbirinden barış müzakerelerinin yeniden başlamasına yönelik bir karar çıkmadığı için bunları bir nevi istikşafi görüşmeler olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Diğer taraftan Kıbrıs meselesine dair 2020'de yaşanan asıl önemli gelişme kapalı Maraş'ın kamuya ait sahil kesiminin Ekim'de kırk altı yıl sonra yeniden kullanıma açılmasıdır. Bu çerçevede öncelikle Gazimağusa şehrine bağlı Maraş bölgesinin 1974'te gerçekleştirilen barış harekatı sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nin çağrısı üzerine yerleşime ve iskana kapatıldığını belirtmekte fayda var. Bu gelişmeden sonra aradan geçen yaklaşık yarım asır boyunca Kıbrıs Türk yönetimi Maraş'ı ülke turizmine ve ekonomisine kazandırmak için teşebbüslerde bulunmuşsa da Rum yönetimiyle yürütülen barış müzakerelerine zarar verilmemesi adına bu teşebbüsler her seferinde akamete uğramıştır.[5] Ancak en son Crans-Montana'daki barış müzakerelerinden sonra KKTC hükümeti garantör ülke Türkiye'nin de desteğiyle gündem değiştirici bir hamle yaparak geçen yıl kapalı Maraş'ın tekrar açılmasına yönelik envanter çalışmaları başlatmıştır. 2020 içerisinde sonuçlandırılan bu çalışmaların ardından kapalı Maraş'ın sahil kısmı nihayet 8 Ekim 2020'de açılmıştır.

Burada Rum ve Yunan lobi örgütlerinin uluslararası kamuoyunda yürüttükleri dezenformasyon faaliyetlerine karşın Maraş'ın açılmasının önünde bağlayıcılığı bulunan hukuki bir engelin mevcut olmadığını vurgulamak gereklidir. Zira Maraş'ın yerleşime açılarak bölgedeki taşınmazların eski mülk sahiplerine teslim edilmesi sürecinin başlatılması hukuka aykırılık iddialarının gerçekliklerle hiçbir şekilde bağdaşmadığını göstermektedir.[6] Buna ilaveten Rum

[4] "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar BM Temsilcisi Spehar'ı Kabul Etti", TRT Haber, 12 Kasım 2020.

[5] Hacı Mehmet Boyraz ve Burak Özdemir, "Maraş'ın Yeniden Açılması Kararı ve Stratejik Kazanımlar", Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2020.

[6] Boyraz ve Özdemir, "Maraş'ın Yeniden Açılması Kararı ve Stratejik Kazanımlar".

tarafının yıllardır adadaki Türk varlığını hiçe sayarak kendi kendine kararlar alması ve yakın zamanda özellikle hidrokarbon kaynaklar üzerinden gerilimi tırmandırması hesaba katıldığında Maraş'ın böylesi bir dönemde açılmasının ne denli stratejik bir karar olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Diğer taraftan Maraş'ın açılmasıyla birlikte uzun süredir ambargoya maruz kalan KKTC ekonomisine yeni bir kaynak oluşturulduğunu da gözden kaçırmamak gerekiyor. Zira bir zamanlar "Akdeniz'in Las Vegas'ı" olarak bilinen Maraş yerleşime kapatılmadan önce oteller ve turizm işletmelerinin bulunduğu güçlü bir ekonomik yapıya sahipti. Dolayısıyla Maraş'ın önümüzdeki süreçte tamamen yerleşime açılarak işlevselliğinin yeniden sağlanması durumunda önemli bir ticari merkez ülke ekonomisine kazandırılmış olacaktır. Ayrıca KKTC bu tür adımlarla ekonomik açıdan kalkınıp kendi ayaklarının üzerinde durdukça Rum tarafıyla yeniden müzakere masasına oturduğunda hiç şüphesiz daha güçlü bir konumda olacaktır.

Son olarak 2020 boyunca Rumların gerek devlet gerekse toplum düzeylerinde Türklere yönelik saldırgan tutumlarına devam etmesini gözden kaçırmamak gereklidir. Bu kapsamda Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) örneğin Ağustos'ta Fransa, İtalya ve Yunanistan ile birlikte Kıbrıs Adası'nın batısında "Eunomia" isimli ortak deniz ve hava askeri tatbikatı düzenleyerek uzun süredir sürdürdüğü tahrik yöntemine devam etmiştir. Rum hükümeti bunun dışında sivillerin yoğun olarak kullandığı Yeşilırmak Sınır Kapısı'na Temmuz'da taşınabilir ağır silah mevzileri yerleştirmeye başlamış ve daha sonra KKTC'ye bağlı Erenköy açıklarında 9 Ağustos'ta deniz tatbikatı icra etme girişiminde bulunmuştur.[7] Yeniden başlaması muhtemel

[7] "Kıbrıs'ta Rum Kesimi'nden Ağır Tahrik: Sınırlara Ağır Silahlı Mevziler Yerleştirdiler", *Hürriyet*, 9 Temmuz 2020; "KKTC Dışişleri Bakanı Özersay'dan Rum Kesimine Tatbikat Tepkisi", Anadolu Ajansı, 8 Ağustos 2020.

müzakereler öncesinde Rum tarafının bu tür güven azaltıcı adımlar atması Türk tarafında doğal olarak güvenlik endişelerine yol açmakta ve Rumlara duyulan itimadı zayıflatmaktadır. Türk tarafını tahrik etmeye yönelik atılan bu tür adımlar ayrıca Rumların Türklerle bütünleşmeye henüz hazır olmadığını da göstermektedir.

Bunların yanı sıra 2020'de Rum kesimindeki aşırılık yanlısı bazı toplumsal unsurlar tarafından şiddet eylemlerine başvurulmuştur. Örneğin Haziran içerisinde Limasol kentinde bulunan Köprülü Hacı İbrahim Ağa Camii'ne ve Larnaka kentinde bulunan Tuzla Camii'ne kimliği belirsiz kişiler tarafından peşi sıra saldırılar gerçekleştirilmiştir. Rum kesiminde bulunan camilere yapılan bu tür İslamofobik saldırılar adanın güneyindeki Müslüman Türklere yönelik hoşgörüsüzlüğü ortaya koyması bakımından somut göstergelerdir.

TABLO 1. RUMLARIN TÜRKLERE YÖNELİK SALDIRGAN TAVIRLARINA ÖRNEKLER

- Limasol kentinde bulunan Köprülü Hacı İbrahim Ağa Camii'ne 1 Haziran'da molotof kokteyl ile saldırıda bulunuldu.
- Larnaka kentinde bulunan Tuzla Camii'ne 7 Haziran'da Bizans bayrağı asıldı.
- Rum yönetimi sivillerin yoğun olarak kullandığı geçiş kapılarına yakın yerlere 9 Temmuz itibarıyla taşınabilir ağır silah mevzileri oluşturmaya başladı.
- Rum yönetimi KKTC toprağı olan Erenköy açıklarında 9 Ağustos'ta deniz tatbikatı icra etme girişiminde bulundu.
- 11 Ekim'de KKTC cumhurbaşkanı seçiminin ilk turu devam ederken Derinya Sınır Kapısı'nda toplanan Rum Anorthosis futbol takımı taraftar grubu KKTC tarafına havai fişekli saldırıda bulundu.

Sonuç itibarıyla 2020'de Kıbrıs meselesinin çözümüne dair bir ilerleme sağlanmadığı görülmektedir. Buna karşın gerek garantör ülke gerekse KKTC'deki yürütme erkleri meselenin çözümü noktasında artık iki devletli yapıyı savundukları için bundan sonra müzakereler yeniden başlasa bile federasyon konusunun gündeme gelmesi oldukça düşük bir ihtimaldir. Buna karşın Rum tarafı

ise federasyon konusunda sıkı bir dayatma içerisinde olduğu için Kıbrıs meselesinin uzun bir süre daha çözümsüzlük sarmalında kalacağı söylenebilir.

AKINCI SONRASI TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEM

Türkiye-KKTC ilişkilerine dair 2020 boyunca yaşanan gelişmeler incelendiğinde üç temel konu başlığının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki Türkiye'nin koronavirüs salgını kapsamında KKTC'ye yaptığı yardımlardır. Bu kapsamda ilk vakaların ortaya çıkması üzerine Türkiye önce Mart'ta ve daha sonra Temmuz'da acil ihtiyaçlar için KKTC'ye salgınla mücadelede kullanılmak üzere ilaç ve tıbbi malzeme yardımında bulunmuştur. Yine Mart içerisinde Türkiye acil ihtiyaçlar için KKTC'ye 72 milyon liralık finansal kaynak göndermiş ve daha sonra Eylül'de salgın nedeniyle KKTC kamu maliyesindeki daralmayı önlemek adına 117 milyon liralık ek finansal kaynak tahsis etmiştir.[8] Bunun yanı sıra Türkiye, KKTC ile ikili iktisadi ve mali iş birliği antlaşması çerçevesinde yıl sonuna kadar 1,03 milyar lira hibe yardımı sağlamayı ve 1,25 milyar dolar kredi yardımında bulunmayı taahhüt etmiştir.[9] Ekonomik yardımlar ve tıbbi malzeme desteği dışında Lefkoşa'da Türkiye'nin desteği ile inşa edilen "Lefkoşa Acil Durum Hastanesi" Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın KKTC ziyaretinde açılarak hizmete girmiştir.[10] Cumhurbaşkanı Erdoğan açılış töreninde bu hastaneye ek olarak bir hastanenin daha yapılarak hizmete sunulacağını açıklamıştır.[11]

[8] "KKTC'ye 117 Milyon Lira Aktarıyoruz", *Sabah*, 30 Eylül 2020.

[9] "KKTC'ye 1 Milyar TL Hibe", *Finans Gündem*, 3 Haziran 2020.

[10] "KKTC Lefkoşa Acil Durum Hastanesi Hizmete Açıldı", T.C. Sağlık Bakanlığı, 15 Kasım 2020, https://www.saglik.gov.tr/TR,76909/kktc-lefkosa-acil-durum-hastanesi-hizmete-acildi.html, (Erişim tarihi: 19 Kasım 2020).

[11] "Yeni Bir Hastaneyi Daha Kıbrıslı Kardeşlerimizin Hizmetine Sunacağız", *Akşam*, 15 Kasım 2020.

İkinci olarak belirtilmelidir ki KKTC'nin dördüncü cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın göreve başladığı 2015'ten itibaren Türkiye-KKTC ilişkileri oldukça gergin bir seyir izlemiştir. Zira Akıncı'nın göreve gelmesinden hemen sonra "Artık yavru vatan olmak istemiyoruz" söylemleriyle başlayan ana vatan karşıtlığı ilerleyen zamanlarda Türkiye'nin garantörlüğünü eleştiren açıklamalar ve Barış Pınarı Harekatı'na yönelik karşıt tutumla artarak devam etmiştir. Bu nedenle KKTC'de 2020'de yapılan cumhurbaşkanı seçimi hem Türkiye-KKTC ilişkilerinin geleceği hem de Doğu Akdeniz, Maraş ve Kıbrıs meselesi gibi konu başlıkları için önemli bir dönüm noktası olarak algılanmıştır. Bu kapsamda yakın geçmişte Türkiye ile ilişkiler konusunda sık sık problemler çıkaran Akıncı 2020 cumhurbaşkanı seçim sürecinde de benzer bir tavır sergilemiş ve Türkiye'nin seçimlere müdahale ettiğine yönelik ağır ithamlarda bulunmuştur.[12] Akıncı bununla da yetinmeyerek Türkiye'ye bağlılık duyanları "biatçı" olarak itham ederek[13] hem Kıbrıs Türk halkının benimsediği değerlere hakaret etmiş hem de kendi siyasi imajına zarar vermiştir. Nitekim 11 Ekim'de gerçekleştirilen ilk tur seçim sonuçlarına göre adaylardan herhangi biri salt çoğunluğu sağlayamadığı için 18 Ekim'de gerçekleşen ikinci tur seçimlerini sağın çatı adayı Ersin Tatar yüzde 51,7 oy oranıyla kazanmıştır.

Akıncı'nın görevi bırakmasıyla birlikte Türkiye-KKTC ilişkilerinde oldukça olumlu bir hava yakalanmış ve ikili ilişkilerde son dönemde oluşan gergin ortam yumuşamaya başlamıştır. Örneğin zaman içerisinde iki ülke arasında siyasi bir teamül haline alan devlet başkanları arasındaki karşılıklı ziyaretler teatisi Akıncı'nın tutumu nedeniyle son iki yılda ifa edilememiştir. Ancak Ersin Tatar göreve seçildikten hemen sonra ilk yurt dışı ziyaretini 26 Ekim'de

[12] "Seçimlere Dışarıdan Müdahaleye Dair İpuçları Var", Euronews Türkçe, 7 Eylül 2020.

[13] "Mustafa Akıncı'dan Tepki Çeken Türkiye Açıklaması", *Sabah*, 20 Ağustos 2020.

Ankara'ya yaparak ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya gelerek bu teamülü yeniden uygulanır hale getirmiştir. Tatar'ın Ankara'ya gerçekleştirdiği bu ziyaretten kısa bir süre sonra da 15 Kasım'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Milliyetçi Hareket Partisi lideri Devlet Bahçeli ile birlikte KKTC'ye giderek iade-i ziyarette bulunmuştur. Burada Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın son KKTC ziyaretinin 10 Temmuz 2018'de ve Akıncı ile son ikili görüşmesinin 11 Aralık 2018'de gerçekleştirmesi göz önünde bulundurulduğunda[14] bu ziyaretlerin ehemmiyeti daha iyi anlaşılabilir. Buna ek olarak iki lider arasında gerçekleşen bu ziyaretlerle birlikte Türkiye-KKTC ilişkilerinin normalleştiği sonucuna varılabilir.

Bunların yanı sıra Ersin Tatar'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte UBP'de oluşan lider boşluğuna ve bununla beraber ülkede oluşan hükümet krizine değinmekte de yarar vardır. Bilindiği üzere UBP ile Halkın Partisi (HP) arasında kurulan koalisyon hükümeti Maraş'ın yeniden açılması noktasında kendilerine bilgi verilmediği iddiası üzerine HP'nin çekilmesiyle dağılmıştır. Ardından Tatar cumhurbaşkanı seçildikten sonra düzenlenen UBP olağanüstü kongresinde hiçbir aday çoğunluğu sağlayamamış ve seçim ikinci tura kalmıştır. Ancak ilk turda en çok oyu alan iki adayın da ikinci tur gerçekleşmeden yarıştan çekilmesi üzerine kongre ileri bir tarihe ertelenmiştir. Bu süre zarfında Ersin Tatar'ın hükümeti kurmakla görevlendirdiği sırasıyla UBP başkan vekili Ersan Saner ile ana muhalefet lideri Tufan Erhürman'ın diğer partilerle yaptıkları görüşmelerden olumlu sonuç çıkmayınca hükümeti kurma çalışmaları başarısız olmuştur. Bu şartlar altında hem KKTC bir süreliğine fiilen hükümetsiz hem de UBP lidersiz kalmıştır. Nihayetinde UBP, DP ve YDP arasında varılan uzlaşı neticesinde bir koalisyon hükü-

[14] "Yurtdışı Ziyaretler: KKTC", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 12 Temmuz 2018, https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/94826/kktc, (Erişim tarihi: 19 Kasım 2020); "Cumhurbaşkanı Erdoğan KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı ile Görüştü", CNN Türk, 11 Aralık 2018.

meti kurulmuş ve yeni hükümet 19 Aralık'ta Meclisten güvenoyu almıştır. 2021'de KKTC'yi erken seçime götürmesi beklenen bu koalisyon hükümetinin programına bakıldığında ise gerek Maraş'ın kalan kısımlarının açılması gerekse Doğu Akdeniz'deki gelişmelere yönelik adım atılması noktasında ana vatan Türkiye ile sıkı iş birliği yapılmasına açıkça vurgu yapıldığı görülmektedir.[15] Buradan hareketle yeni cumhurbaşkanının ve yeni hükümetin Türkiye ile ilişkiler noktasında fikir birliği içinde olmasından ötürü önceki yıllarda yürütme erkleri arasında yaşanan sorunların yeniden yaşanmayacağı tahmin edilmektedir.

Tatar'ın göreve gelmesi ve iki ülkenin devlet başkanları arasındaki karşılıklı ziyaretlerin yanı sıra 2020'de Türkiye-KKTC ilişkileri için önem taşıyan üçüncü gelişme (detayları önceki bölümde anlatılan) Maraş'ın yeniden açılması kararıdır. Dönemin başbakanı Ersin Tatar'ın 6 Ekim'de Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı görüşme sonrasında Maraş'ın açılmasına dair alınan kararla birlikte aslında KKTC yönetimi, Türkiye'nin de desteğiyle bundan sonra istediği kararları alabileceğini ve Rum tarafının müzakereler üzerinden yıllardır kendisini oyalamasına bundan sonra müsaade etmeyeceğini ortaya koymuştur.

2020'de Türkiye-KKTC ilişkilerinin güvenlik ayağında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede öncelikle askeri iş birliğine dair yıl içindeki en önemli gelişme Türkiye ve KKTC arasında Eylül'de yapılan "Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel Akdeniz Fırtınası" isimli tatbikat olmuştur.[16] Fransa, GKRY, İtalya ve Yunanistan tarafından Ağustos'ta Kıbrıs Adası'nın batısında yapılan ortak askeri tatbikattan hemen sonra Türkiye ve KKTC'nin Doğu Akdeniz'de

[15] "İşte Protokolde Yer Alan Maddeler", Bayrak Radyo Televizyon Kurumu, 8 Aralık 2020.

[16] "MSB: Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel Akdeniz Fırtınası 2020 Tatbikatı Başarıyla Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 6 Eylül 2020.

böylesi bir ortak tatbikat gerçekleştirmesi silahlı kuvvetlerin sahadaki harekat kabiliyetlerinin geliştirilmesi kadar bu dört ülkeye karşı tepki verilmesi bakımından da önem arz etmektedir. Ayrıca 15 Temmuz hain darbe girişimi konusunda KKTC'de darbe girişimine ilişkin yürütülen dava kapsamında Temmuz 2020'de 10 sanıktan 9'una çeşitli sürelerde hapis cezaları verilmiştir.[17] Buna ek olarak Kasım'da Türkiye ve KKTC'de eş zamanlı FETÖ operasyonu düzenlenmiş ve toplam 6 kişi gözaltına alınmıştır.[18] Bu gelişmeler de KKTC hükümetinin FETÖ ile mücadeleye verdiği desteği göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Son olarak iki taraf arasındaki ticaret hacmine bakıldığında geçen seneye göre ciddi bir daralmanın olduğu görülmektedir. Zira iki ülke arasında 2019'da gerçekleşen ticaret hacmi 1 milyar 360 milyon dolar olarak kaydedilmişken 2020'de bu rakam yaklaşık 940 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Bu olumsuz gelişmenin temelinde yatan sebep ise hiç şüphesiz bütün dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgınıdır. Zira salgın diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye ve KKTC ekonomilerinin zarar görmesine ve ikili ticaret hacminin azalmasına yol açmıştır. Buna rağmen önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye, KKTC ile ticaretinde yine ticaret fazlası vermiştir. Bu çerçevede 2021 itibarıyla salgınla mücadelede kritik önem arz eden aşının yaygınlaşarak salgının etkilerini azaltması halinde Türkiye-KKTC ticaret hacminin artacağı öngörülmektedir. Bu noktada önemli bir turizm potansiyeline sahip Maraş bölgesinin de önümüzdeki süreçte kademeli şekilde açılmasıyla bölgenin cazibesi artacağı için Türkiye'den KKTC'ye daha çok turistin gideceği beklenmektedir. Bu da ilerleyen zamanlarda iki ülkenin ekonomik ilişkilerinde turizmin payını arttıracak önemli bir gelişme olacaktır.

[17] "FETÖ'nün Darbe Girişiminde KKTC'de Yaşananlara İlişkin Davada Karar", Anadolu Ajansı, 29 Temmuz 2020.

[18] "Bitlis Merkezli 3 İl ve KKTC'de FETÖ Operasyonu", *Sabah*, 24 Kasım 2020.

TABLO 2. TÜRKİYE-KKTC ARASINDAKİ TİCARET RAKAMLARI (2019-2020, MİLYON DOLAR)			
YIL	TÜRKİYE'NİN İHRACATI	TÜRKİYE'NİN İTHALATI	TİCARET HACMİ
2019	1.298	62	1.360
2020	860	80	940

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

DOĞU AKDENİZ'DEKİ GELİŞMELER

Türkiye'nin 2020'deki Kıbrıs politikasına dair ele alınması gereken son konu başlığı ekonomi politik dinamiklere sahip Doğu Akdeniz ile ilgilidir. Bu çerçevede öncelikle yılın özellikle ilk yarısında cereyan eden gelişmelerin Türkiye açısından olumsuz olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin İsrail açıklarındaki doğal gazı GKRY ve Yunanistan üzerinden Avrupa'ya taşıması planlanan Doğu Akdeniz boru hattı projesi (EastMed) ile ilgili yıl başında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Buna göre GKRY, İsrail ve Yunanistan hükümetlerinin liderleri EastMed doğal gaz boru hattının yapımını öngören prensip anlaşmasını 2 Ocak'ta Atina'da imzalayarak projeye dair yeni bir aşama daha katetmişlerdir.[19] Her ne kadar koronavirüsün küresel ekonomi piyasalarında oluşturduğu kapsamlı tahribat nedeniyle antlaşmanın uygulanması noktasında yıl boyunca teknik bir ilerleme sağlanamamış olsa da tarafların kağıt üzerinde bile olsa böylesi bir ilerleme kaydetmesi Türkiye açısından olumsuz bir gelişmedir. Bunun yanı sıra söz konusu ülkeler ve GKRY savunma bakanlarının Kasım'da bir araya gelerek üçlü savunma ve güvenlik iş birliğinin arttırılması yönünde karar alması bu riskin bir parçası olarak değerlendirilebilir.[20]

[19] "Greece, Israel, Cyprus Sign Gas Pipeline Deal, Angering Turkey", Aljazeera, 2 Ocak 2020.

[20] "Israel, Greece and Cyprus Agree to Boost Defense Cooperation", *Times of Israel*, 13 Kasım 2020.

2020'de Doğu Akdeniz'e dair yaşanan ve Türkiye açısından olumsuz şekilde değerlendirilebilecek ikinci gelişme ise geçen yıl GKRY, İsrail, İtalya, Mısır, Filistin, Yunanistan ve Ürdün tarafından kurulan "Doğu Akdeniz Gaz Forumu" (DAGF) isimli platforma dairdir. İlk etapta gayriresmi bir platform olarak kurulan ve açıkça Türkiye'yi Doğu Akdeniz'den dışlama hedefi güden bu forumun resmi bir hüviyet alması adına söz konusu ülkeler ve GKRY'nin ilgili bakanları 16 Ocak 2020'de bir araya gelerek forumun bölgesel bir örgüt haline gelmesi için karar almıştır. Nitekim platformun kurumsallaşması adına önemli olan bu gelişme 22 Eylül'deki nihai toplantıda icra edilerek hayata geçirilmiştir.[21] Merkezi Kahire olarak belirlenen bu örgütle ilgili Türkiye açısından önemli bir riskin bulunduğu görülmektedir. Nitekim forum üyelerinden İsrail'in yakın zamanda ilişkilerini normalleştirdiği Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) de DAGF'ye üye olması için teklifte bulunması ve Fransa'nın bu yapılanmaya üye olmak için başvuru yapması bu riskin müşahhas örnekleri arasında gösterilebilir.[22]

Bu iki olumsuz gelişmeye paralel olarak bir süredir AB üyesi GKRY ve Yunanistan üzerinden Doğu Akdeniz'deki denkleme dahil olmaya çalışan ve kendisini Türkiye'nin karşısındaki ekonomi politik ittifakta konumlandıran Fransa'nın da 2020 itibarıyla bu çabasında bir dizi ilerleme katettiği görülmektedir. Bu çerçevede öncelikle GKRY ve Fransa arasında 4 Nisan 2017'de imzalanan savunma alanındaki iş birliği antlaşmasının Ağustos 2020 itibarıyla yürürlüğe girdiğini ifade etmekte yarar vardır. Bahsi geçen bu antlaşma aslında Rum yönetiminin Türkiye ile mücadele noktasında Yunanistan'dan aldığı siyasi ve askeri desteğin kafi olmayacağına

[21] "Egypt Signs East Mediterranean Gas Forum Charters", *Egyptian Streets*, 22 Eylül 2020.

[22] "İsrail, Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na BAE'nin de Katılmasını Teklif Etti", *Habertürk*, 24 Eylül 2020; "France Asks to Join Eastern Mediterranean Gas Forum", Reuters, 16 Ocak 2020.

kani olması üzerine ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede küçük bir aktör olmasına rağmen büyük siyasi hedefler güden GKRY, Fransa'yı da bölgeye çekmek için 2017'de kapsamlı bir iş birliği antlaşması imzalamıştır. İlgili antlaşmanın ön plana çıkan ek maddeleri arasında şunlar yer almaktadır:[23]

- Fransız ordusu, "Kıbrıs Cumhuriyeti" (yani GKRY) toprakları içindeki hava ve deniz üslerini sürekli kullanmak ve Doğu Akdeniz'deki enerji sondajlarıyla deniz trafiğinin güvenliğini Kıbrıs Cumhuriyeti donanması ile birlikte sağlama hakkına sahiptir.
- Fransız ordusu, Larnaka'da bulunan Mari Deniz Üssü'nün modernleştirilmesine ve askeri teçhizat transferine katkıda bulunacaktır.
- Fransız ordusu, Rum askerlerinin Fransız askeri okullarında eğitim görmesine olanak sağlayacaktır.
- Kıbrıs meselesinin çözülmesi ve Türklerle federal bir devlet kurulması halinde işbu anlaşma kendiliğinden iptal olacaktır.

Bu maddelerden hareketle Rum yönetiminin çeşitli askeri tavizler karşılığında Fransız ordusuna üsler vermeyi kabul ettiği ve Doğu Akdeniz enerji güvenliğinin sağlanması noktasında Paris yönetimiyle birlikte çalışmak istediği anlaşılmaktadır. Her ne kadar 1959 ve 1960 antlaşmalarına ve bu antlaşmalar tarafından kurulan dengeye aykırı olsa da bu antlaşma 1 Ağustos 2020 itibarıyla resmen yürürlüğe girmiştir.[24] Buradan hareketle ilerleyen süre zarfında Fransa'nın Rum yönetimi üzerinden saldırgan

[23] "Kıbrıs'ta Yeni Rum Oldubittisi", *Hürriyet*, 8 Temmuz 2018.

[24] "Fransa ile Kıbrıs Rum Kesimi Arasındaki Savunma İşbirliği Anlaşması Yürürlüğe Girdi", Savunma Sanayii Dergilik, 6 Ağustos 2020, https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/Fransa-ile-Kibris-Rum-kesimi-arasindaki-savunma-is-birligi-anlasmasi-yururluge-girdi, (Erişim tarihi: 19 Kasım 2020).

tavrını devam ettireceği ve dolayısıyla Türkiye ile daha fazla karşı karşıya geleceği anlaşılmaktadır.

Yine belirtilmelidir ki Fransa Ağustos'ta yaptığı ortak tatbikatlarla Türkiye'yi tahrik eden girişimlerde bulunmuştur. Örneğin Fransız ordusu önce 13 Ağustos'ta Yunanistan ile iş birliği çerçevesinde Doğu Akdeniz'de ve daha sonra 26-28 Ağustos arasında GKRY, İtalya ve Yunanistan ile birlikte Kıbrıs Adası'nın batısında askeri tatbikatlar gerçekleştirmiştir. Bunun da ötesinde Fransız bakan Clement Beaune ve Güney Kıbrıslı mevkidaşı Haralambos Petridis askeri bir helikopterle 19 Eylül'de Doğu Akdeniz'de bulunan Yavuz sondaj gemisinin ve kapalı Maraş'ın etrafında uçuş gerçekleştirerek provokatif bir tutum sergilemiştir.[25] Ancak bu provokasyon Türkiye'nin itidalli tavrı sayesinde amacına ulaşamamıştır. Burada bölgede rol kapma arayışında olan Paris yönetiminin bu tür günübirlik hamlelerle Doğu Akdeniz'deki gündemi hareketlendirip kendisine alan açmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Türkiye ve Fransa'nın son yıllarda Suriye, Libya ve Dağlık Karabağ'daki gelişmelerde de karşı saflarda yer alması dikkate alındığında iki ülkenin stratejik bir mücadele içerisinde olduğu sonucu çıkmaktadır.

En az bu gelişmeler kadar önemli olan bir diğer konu ise BAE'nin Rum yönetiminin girişimiyle Doğu Akdeniz'deki denkleme dahil olmasıdır. Aslında Mısır, İsrail ve Fransa gibi ülkelerden sonra GKRY bölgede Türkiye'ye karşı oluşturmaya çalıştığı ittifakı genişletme adına BAE yönetimiyle bir süredir temas halinde olmuştur. Her ne kadar Akdeniz'e kıyısı olmasa da Ortadoğu'da Türkiye karşıtlığının bayraktarı konumuna gelen Abu Dabi yönetiminin Tel Aviv ile ilişkilerini normalleştirmesi üzerine Rum yönetimi fırsattan istifade BAE'yi de Doğu Akdeniz'deki Türkiye karşıtı ittifaka dahil etme kararı almıştır. Bu kapsamda iki ülke kendi aralarındaki iş birliğini derinleştir-

[25] "Fransa'dan Doğu Akdeniz'de Tehlikeli Tahrik", *Yeni Şafak*, 19 Eylül 2020.

mek için Ekim'de yoğun bir diplomasi trafiğine başlamıştır. Örneğin BAE Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayed Nahyan 1 Ekim'de adaya gelip Rum Dışişleri Bakanı Nikos Hristodulidis ile görüşmüştür.[26] Siyasi ve askeri iş birliğinin geliştirilmesi için karar alan taraflar bu hedeflerini icra etmek için Fransa, Mısır ve Yunanistan'la birlikte 30 Kasım-6 Aralık arasında İskenderiye açıklarında "MEDUSA 2020" isimli ortak hava ve deniz tatbikatı gerçekleştirmiştir.[27] Böylece Doğu Akdeniz'i uluslararası bir güvenlik sorunu haline getirerek Türkiye'yi baskı altına almaya çalışan GKRY ile Ortadoğu'da Türkiye'nin gücünü zayıflatmaya çalışan BAE bir araya gelmiştir. Önümüzdeki süreçte İsrail'in talebi üzerine BAE'nin de yeni kurulan DAGF örgütüne üye olması durumunda Doğu Akdeniz'de Türkiye aleyhinde kurulan ittifakta bir ülke daha resmen yerini alacaktır.

Son olarak Türkiye'nin 2019'da Libya ile imzaladığı deniz yetki alanlarını sınırlandırma antlaşmasından rahatsızlık duyan ve bunu her fırsatta dile getiren Yunanistan, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki sınırlarını yeniden şekillendirmek için 2020'de bir dizi girişimde bulunmuştur. Atina yönetimi bu kapsamda önce 9 Haziran'da İtalya ve daha sonra 6 Ağustos'ta Mısır ile münhasır ekonomik bölge (MEB) sınırlandırma antlaşması imzalamıştır.[28] Ancak Yunanistan ve Mısır arasında imzalanan antlaşma kapsamında sınırlandırılan alan BM'ye bildirilen Türk kıta sahanlığı içinde yer almaktadır. Dolayısıyla Ankara söz konusu bölgede herhangi bir faaliyete izin vermeyeceği ve buradaki haklarını korumaya devam edeceği için iki ülkenin önümüzdeki süreçte Türkiye ile masada ve sahada daha fazla karşı karşıya geleceğini tahmin etmek zor değildir.

[26] "Güney Kıbrıs ile BAE Arasında İşbirliği için Yol Haritası", *Kıbrıs Postası*, 2 Ekim 2020.

[27] "Exercise #MEDUSA 2020".

[28] "Yunanistan ile İtalya'dan Akdeniz'de Kritik Anlaşma", DW Türkçe, 9 Haziran 2020; "Doğu Akdeniz: Yunanistan Parlamentosu Mısır ile İmzalanan Deniz Yetki Alanları Anlaşmasını Onayladı", BBC Türkçe, 27 Ağustos 2020.

Bu tür olumsuz gelişmelere karşın 2020 Türkiye'nin makro düzeyde Akdeniz'deki konumunu hukuken güçlendirdiği kritik bir yıl olmuştur. Zira Libya ile geçen yıl imzalanan ve tarafların MEB'lerini belirleyen antlaşma Ekim'de BM tarafından tescil edilmiştir. Bu gelişmenin önemini anlatmadan evvel burada antlaşmanın arka planına değinmekte yarar vardır. Bu çerçevede öncelikle bilindiği üzere Yunanistan, adalar denizi olarak da bilinen Ege Denizi'ndeki ve Akdeniz'deki adalarını ve hatta adacıklarını öne sürerek uzun yıllardır Türkiye'nin denizlerdeki yetki alanını kısıtlamaya çalıştığı için bu durum iki ülke arasında uzun yıllardır aşılması zor bir sorun haline gelmiştir. Tek taraflı aldığı kararları Türkiye'ye adeta dayatmaya çalışan Atina yönetimi bu tutumunu Libya'ya karşı da uygulamaya başlamıştır. Zira Yunan hükümeti Kaddafi rejimi sonrasında Libya'da oluşan istikrarsız ortamı kendi siyasi hedefleri doğrultusunda bir fırsat olarak görmüş ve Girit Adası'nın Libya'ya bakan tarafındaki yaklaşık 39 bin kilometrekarelik deniz alanı üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır.[29]

Türkiye ve Libya arasında imzalanan sınırlandırma antlaşması 5 Aralık 2019'da Türkiye Büyük Millet Meclisinde onaylanmış ve daha sonra BM'ye tebliğ edilmiştir. Aradan geçen yaklaşık bir senenin sonunda antlaşma 30 Eylül 2020'de BM tarafından da tasdik edilerek uluslararası hukuktaki yerini almıştır.[30] Burada iki meşru hükümet arasında uluslararası hukuk ilkelerine dayalı olarak imzalanan antlaşmanın geçersiz olduğu iddiasından hareketle Rum ve Yunan lobilerinin geçen yıldan beri yürüttükleri aktif çabaya karşın BM tarafından yapılan tescil işlemiyle bu çabaların boşa çıktığı gö-

[29] Cihat Yaycı, "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye", *Bilge Strateji*, Cilt: 4, Sayı: 6, (Bahar 2012), s. 47.

[30] "Certificate of Registration: 56119", UN Treaties, 30 Eylül 2020, https://treaties.un.org/doc/Treaties/2019/12/20191211%2002-58%20PM/Other%20Documents/COR-Reg-56119-Sr-69975.pdf, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2020).

rülmekte ve iddiaların aksine antlaşmanın önünde hiçbir hukuki engelin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra GKRY ve Yunanistan öncülüğünde kurulan ve Mısır ile İsrail gibi aktörlerin içerisinde yer aldığı ekonomi politik ittifakın da dolaylı yoldan kısmen zayıflatıldığı ifade edilebilir.

Bu olumlu gelişmenin yanı sıra Rum tarafının uluslararası hukuka aykırı şekilde tek taraflı ilan ettiği parsellerde doğal gaz arayan Amerikalı ExxonMobil, İtalyan Eni ve Fransız Total şirketleri faaliyet gösterdikleri parsellerdeki sondaj çalışmalarını bir yıl erteleditklerini açıklamıştır.[31] Bahsi geçen bu çok uluslu şirketler kararlarına gerekçe olarak koronavirüsün enerji piyasalarında oluşturduğu olumsuz etkiyi göstermiştir. Aslında enerji şirketlerinin bölgedeki çalışmaları askıya almalarının görünen sebebi koronavirüsün oluşturduğu finansal problemler olmakla birlikte meselenin arka planına bakıldığında ilgili şirketlerin Rum yönetiminden ruhsat aldıkları dönemdeki yatırım maliyetleriyle bugünkü maliyetlerin değiştiğini gözden kaçırmamak gereklidir. Ayrıca enerji şirketleri her ne kadar GKRY'den birçok parsel için ruhsat almış olsalar da bu parsellerin bir kısmı Türk tarafının arama yaptığı bölgelerle çakıştığı için şirketlere ait gemiler ilgili parsellere her girdiklerinde Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlı unsurlarla karşılaşmaktadır. Bu da söz konusu şirketler nezdinde tabii olarak güvenlik endişelerine neden olmaktadır. Sonuç olarak enerji şirketlerinin erteleme kararı Doğu Akdeniz'deki gerilimi bir süreliğine düşürse de koronavirüs sonrası dönemde ilgili şirketler büyük ihtimalle faaliyetlerine yeniden başlayacakları için bölgedeki tansiyonun da yeniden yükseleceğini tahmin etmek zor değildir.

[31] "ExxonMobil Puts Cyprus Drilling Plans on Hold", *Ekathimerini*, 13 Nisan 2020; "ENI and Total Drillings Officially on Hold for One Year", *Cyprus Mail*, 4 Mayıs 2020.

SONUÇ

Yukarıda ayrıntılı olarak anlatılan gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda 2020'nin öncelikle Türkiye-KKTC ilişkilerinin geleceğine dair kritik bir yıl olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede hem ana vatan Türkiye ile yakın ilişki hedefleyen hem de Kıbrıs meselesinin çözümü noktasında yeni söylemler dile getiren Ersin Tatar'ın cumhurbaşkanı seçilmesi yıl içerisinde yaşanan en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Esasen Tatar'ın seçilmesi Kıbrıs meselesinin iki devletli model ekseninde çözüme kavuşturulması noktasında ilk adım olarak yorumlanabilir. Ancak meselenin muhatapları GKRY ve Yunanistan'ın iki devletli modele karşı çıkmasından ötürü müzakerelerin önümüzdeki süreçte yeniden başlaması pek mümkün gözükmemektedir. Yine de tarafların uzlaşıp müzakere masasına oturması halinde 2021'de yeni gelişmeler yaşanabilir.

2020'de Türkiye'nin Kıbrıs politikasına etki eden diğer bir önemli husus Doğu Akdeniz'deki gelişmelerle ilgilidir. Bu konuda yılın en önemli gelişmesi hiç şüphesiz Libya ile imzalanan sınırlandırma antlaşmasının BM tarafından tescil edilmesi olmuştur. Bu tescil işlemi ile birlikte artık Türkiye ve Libya arasındaki deniz yetki sınırları BM tarafından benimsenmiş ve antlaşma uluslararası hukuktaki yerini almıştır. Bunun yanı sıra önümüzdeki sürece dair uzun vadeli bir projeksiyon yapıldığında adadaki kronik Kıbrıs meselesinin yanı sıra İsrail, Mısır ve Yunanistan ile devam eden siyasi sorunlar kısa zamanda çözülemeyecek kadar derin olduğu için Türkiye'nin bölgede kendisine karşı kurulan ekonomi politik merkezli ve çok aktörlü ittifakı zayıflatma noktasında çok fazla seçeneğinin olmadığı somut bir gerçekliktir. Dolayısıyla Türkiye'nin bir taraftan Doğu Akdeniz'deki en önemli caydırıcılık gücü olan askeri gücünü güçlendirmesi diğer taraftan yerli ve milli kaynaklarla doğal gaz arama ve sondaj faaliyetlerine hız vermesinin ihtiyaçtan öte birer mecburiyet olduğu açıkça ortadadır. Karade-

niz'deki doğal gaz keşfine benzer bir keşfin Doğu Akdeniz'de de gerçekleşmesi durumunda bölgedeki ekonomi politik denge Türk tarafının lehine dönecektir.

KRONOLOJİ

2 Ocak	GKRY, İsrail ve Yunanistan hükümetlerinin liderleri EastMed doğal gaz boru hattının yapımını öngören prensip anlaşmasını Atina'da imzaladı.
15 Şubat	Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay kapalı Maraş'ı ziyaret etti.
21 Mart	Türkiye koronavirüsle mücadelede kapsamında KKTC'ye acil ihtiyaçlar için 72 milyon liralık finansal kaynak gönderdi.
13 Nisan	Amerikan ExxonMobil enerji şirketi GKRY'nin sözde MEB olarak ilan ettiği 10 numaralı parseldeki sondaj çalışmalarını koronavirüs salgını nedeniyle bir yıl ertelediğini ilan etti.
5 Mayıs	İtalyan Eni ve Fransız Total enerji şirketleri GKRY'nin sözde MEB olarak ilan ettiği 6 numaralı parseldeki sondaj çalışmalarını koronavirüs salgını nedeniyle bir yıl ertelediğini ilan etti.
1 Ağustos	GKRY ile Fransa arasında 2017'de imzalanan savunma alanındaki iş birliği antlaşmasının yürürlüğe girdiği ilan edildi.
9 Ağustos	GKRY, Erenköy açıklarında KKTC kara sularını ihlal edecek şekilde bir deniz tatbikatı icra etme girişiminde bulundu.
26-28 Ağustos	GKRY, Fransa, İtalya ve Yunanistan Kıbrıs Adası'nın batısında "Eunomia" isimli ortak deniz ve hava askeri tatbikatı düzenledi.
1 Eylül	ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo 1987'den beri Rum tarafına uygulanan silah ambargosunun 2021 mali yılı için kaldırıldığını açıkladı.
6-10 Eylül	TSK ve KKTC Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı Doğu Akdeniz'de "Cengiz Topel Akdeniz Fırtınası" isimli bir tatbikat gerçekleştirdi.

22 Eylül	GKRY, İsrail, İtalya, Mısır, Filistin, Yunanistan ve Ürdün arasında kurulan DAGF uluslararası resmi bir yapıya dönüştü.
30 Eylül	BM 2019'da Türkiye ve Libya arasında deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına yönelik imzalanan antlaşmayı tescil etti.
6 Ekim	KKTC Başbakanı Ersin Tatar, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Ankara'da görüştü.
8 Ekim	Kırk altı yıldır kapalı olan Maraş'ın sahil kesimi açıldı.
18 Ekim	KKTC'de cumhurbaşkanı seçiminin ikinci turunda bağımsız aday Mustafa Akıncı ile yarışan UBP'nin adayı Ersin Tatar yüzde 51,7 oy oranıyla cumhurbaşkanı seçildi.
26 Ekim	KKTC'nin yeni cumhurbaşkanı Ersin Tatar ilk yurt dışı ziyaretini Ankara'ya yaptı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştü.
3 Kasım	Ersin Tatar, Rum mevkidaşı Nikos Anastasiadis ile görüştü.
12 Kasım	Ersin Tatar, BM Kıbrıs Misyon Şefi Elizabeth Spehar ile bir araya geldi.
15 Kasım	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan KKTC'ye resmi ziyarette bulundu.
24 Kasım	Türkiye ve KKTC'de yürütülen ortak operasyon kapsamında FETÖ ile irtibatı tespit edilen toplam 6 kişi gözaltına alındı.
26 Aralık	KKTC'de Kayıp Şahıslar Komitesi tarafından yürütülen kazı çalışmaları sırasında 1974'te terör örgütü EOKA militanları tarafından öldürüldüğü tespit edilen 14 çocuk törenle toprağa verildi.
1 Aralık	Ersin Tatar, BM genel sekterinin Kıbrıs özel temsilcisi Jane Holl Lute ile bir araya geldi.
16 Aralık	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu BM genel sekreterinin Kıbrıs özel temsilcisi Jane Holl Lute ile iki devletli çözüm modeli üzerine görüştü.
19 Aralık	KKTC'de UBP, DP ve YDP arasında kurulan koalisyon hükümeti Meclisten güvenoyu aldı.
23 Aralık	KKTC'nin yeni başbakanı Ersan Saner Ankara'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştü.

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2020

KILIÇ BUĞRA KANAT

Doç. Dr., SETA Araştırma Direktörü

Washington ve Ankara'daki diplomatik yetkililer ve Türk-Amerikan ilişkilerinin gözlemcileri açısından son on sene oldukça yoğun geçti. Son on senedir ilişkiler için sürekli olarak "gelinen en kötü nokta" yorumu yapıldı. Bu yorumların en çok yoğunlaştığı yıl belki de 2019 oldu. O yıla kadar ilişkilerde yaşanabilecek en ciddi krizler 2019'un son çeyreğinde yaşandı. Özellikle Menbiç konusunda iki ülke arasında yılın ortasında yaşanan krizin sonrasında Türkiye'nin Suriye'ye operasyon ihtimalinin ortaya çıkması ilişkilerin türbülansa girmesine yol açmıştı. Yoğun bir diplomatik trafik sonrasında iki ülke arasında Suriye'de Fırat'ın doğusunun güvenliği ile ilgili bir uzlaşmaya varıldı. Kısa süre içerisinde ortak çalışmalar başladı. Ancak antlaşmanın uygulanmasında yaşanan gelişmeler Ankara'ya yeni bir

Menbiç yol haritasını hatırlatmaya başladı. Yaşanan uyuşmazlıklar üzerine Türkiye Suriye'ye yönelik operasyon kararını verdi. İşte tam da bu operasyonun başlamasından sonra ABD'de Türkiye'ye karşı yoğun bir kampanya başladı. Eylül 2019'dan yıl sonuna kadarki dönem ikili ilişkiler açısından tarihin gerçek anlamda en dip noktası oldu.

Kongre birçok kritik dönemde olduğu gibi tekrar oldukça anti-Türkiye bir tavır takındı. Kısa bir süre içerisinde Kongrenin iki kanadından da üyeler ardı ardına Türkiye'ye karşı karar ve kanun tasarıları vermeye başladı. Bu tasarılar arasında Türkiye'nin Suriye operasyonunu durdurmasını isteyen mektup ve tasarılar olduğu gibi Türkiye'nin Suriye'deki operasyonuyla doğrudan veya dolaylı ilgisi olmayan ve sadece Türkiye karşıtlığı üzerinden atılan adımlar da bulunuyordu. Aynı dönem içinde bazı Kongre üyelerinin sunduğu tasarıların arasında Türkiye'deki üst düzey devlet görevlilerini hedef alan ve 1915 olayları ile ilgili teklifler de bulunuyordu. Bu üç ay içinde bu tasarıların ikisi Kongrenin iki kanadından da büyük çoğunluk ile geçti. Bunun yanında medyada yer alan Türkiye karşıtı ve Türkiye'nin Suriye operasyonunu hedef alan haberler ilişkilerdeki gerilime başka bir boyut da kazandırdı. Bu haber ve makalelerin bir kısmı adını açıklamayan üst düzey Amerikan yetkililerine dayandırılıyordu. Bu da Türkiye'ye karşı özellikle CENTCOM'da var olan karşıtlığın artık oldukça aleni bir halde kendini göstermesi olarak yorumlandı. Her ne kadar Pence ile Pompeo'nun yaptığı Türkiye gezisi ile Suriye konusunda ABD ile Türkiye arasında bir anlaşma sağlanmış olsa da ve her ne kadar Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Washington ziyaretinde iki lider arasında oldukça olumlu bir görüşme gerçekleşse de ikili ilişkilerde gelinen durum 2019 sonu itibarıyla oldukça hassas bir noktadaydı.

2020'ye girilirken ikili ilişkilerdeki son on seneden bu yana süregelen problemlerin hiçbiri henüz tam olarak çözülememişti. Üstü-

ne üstlük Suriye operasyonlarına ABD'nin verdiği tepki ilişkilerde onarılması oldukça zor izler bırakmıştı. 2020 başında ikili ilişkilerde çözülmeyi bekleyen sorunların başında Türkiye'nin Rusya'dan satın aldığı S-400 hava savunma sistemleri ve ABD'nin PKK'nın Suriye kolu olan YPG'ye olan askeri desteği gelmekteydi. Bunun yanında 1915 olayları ile ilgili tasarılar, Halkbank Davası, Amerikan yönetiminin Türkiye ile ilgili açıklamalarının tonu, 15 Temmuz sonrası Ankara'nın talepleri konusunda Washington yönetiminin takındığı kayıtsız tavır ve Türkiye'nin F-35 programından çıkarılması ile ilgili girişimler de ilişkilerdeki en önemli darboğazları oluşturmaktaydı. Bunun yanında Doğu Akdeniz'de ABD'nin İsrail, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile birlikte geliştirmeye çalıştığı iş birliği ikili ilişkilerde 2020 içinde yaşanabilecek başka gerginlikler konusunda da ipucu vermekteydi. Gözlemciler için 2020 aslında ikili ilişkiler için her şeyin biraz daha kötüleşebileceği bir yıl haline dönüşebilirdi. Dahası 2020'nin ABD'de seçim yılı olması ve Kongrede yaşanan anti-Türkiye hava Ankara ile ilişkilerin Washington yönetimi için daha fazla bir iç politika meselesi olması ihtimalini ortaya çıkarıyordu.

Ancak 2020'nin başından itibaren ortaya çıkan koronavirüs (Covid-19) pandemisi ilişkilerin durumunu tamamen değiştirdi. İlk olarak pandeminin neden olduğu ortam ikili ilişkilerde özellikle Suriye krizi üzerinden gerginleşen durumun en azından 2020 boyunca soğumasına sebep oldu. ABD'de Kongrenin ve askere yakın kesimlerin 2019 sonlarına doğru başlattığı Türkiye'nin Suriye operasyonlarına karşı siyasi iklim araya pandeminin girmesiyle bir anda gündemden düştü. Özellikle ABD'nin pandemide merkez üssü olmaya başladığı Mart'tan itibaren tüm dış politika dosyaları ile birlikte Türkiye ile ilişkili meseleler de gündemdeki yerini kaybetti. Bu durum ABD'de seçim atmosferinin pandemi merkezli olarak şekillenmesi ile birlikte ikili ilişkilerde bir başka gelişmeyi

daha ortaya çıkardı. Adaylar başkanlık tartışmaları sırasında dış politika yerine tamamen koronavirüs ile mücadele ve koronavirüs krizinin oluşturduğu ekonomik artçı şokları nasıl kontrol altına alacakları yolundaki politikalara odaklandılar. Dolayısıyla Türkiye veya başka bir ikinci ülke ile ilişkiler meselesi ABD'de gündemde kendine yer bulmadı.

Bu durum elbette Türkiye için de geçerliydi. Türkiye pandemide ABD gibi bir merkez üssü olmamasına rağmen tüm dünyada olduğu gibi alınan önlemler ve koronavirüs ile mücadele konusunda uygulanan politikalar gündemin ilk sırasında yer aldı. Bu durum iki ülke arasındaki diplomatik trafiği de olumsuz yönde etkiledi. Özellikle sınırların kapatıldığı Mart ortalarından itibaren aylarca tahliye uçuşlarından başka iki ülke arasında bir hava trafiği yaşanmadı. Başta Birleşmiş Milletler (BM) zirvesi olmak üzere Amerikan ve Türk yetkililerin bir araya geldiği G20 ve NATO gibi toplantılar da pandemi sebebiyle iptal edildi. Bu durum bir yandan krizlerin soğumasına yol açarken öte yandan da ikili ilişkilerde bu krizlerin çözümü için gerçekleştirilmesi gereken diplomatik girişimlerin de önünü kesmiş oldu.

2020'de Ankara-Washington ilişkilerinde pandeminin oluşturduğu bu gelişme ilişkilerdeki tek beklenmedik gelişme değildi. Bu dönemde ikili ilişkilerde daha önce çok konuşulmayan bazı alanlar gündeme gelmeye başladı. 2020'nin hemen başında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Trump arasında yılın ilk telefon görüşmesinin ana gündem maddesini Libya'daki kriz oluşturdu. Türkiye Büyük Millet Meclisinden Libya'ya asker gönderme tezkeresinin çıkmasından hemen sonra gerçekleşen bu görüşmeden sonra Beyaz Sarayın yaptığı açıklamada Trump'ın yabancı güçlerin Libya'da durumu daha da karışık bir hale getirdiğini ifade ettiği belirtildi. Ancak tam olarak yabancı güçler olarak Trump'ın kimi kastettiği açıklanmadı. Bu sebeple görüşme sonrasında bazı basın organla-

rı Trump'ın Türkiye'ye Libya'ya asker göndermemesi konusunda çağrıda bulunduğunu yazarken[1] başkaları bu konudaki muğlaklığa dikkat çekti.[2] Bu görüşme sırasında iki liderin de meselenin diplomatik yollarla çözülmesi konusunda fikir birliğine vardığı ifade edildi. Daha sonraki günlerde Türkiye'nin BM tarafından tanınan Libya hükümetinin çağrısıyla Hafter birliklerine karşı destek göndermesi Ankara-Washington ilişkilerinde yeni bir gündem maddesi olarak ortaya çıktı.[3]

İkili ilişkilerde bu yeni oluşmaya başlayan Libya gündemindeki temel problem ABD'nin tam olarak Libya konusundaki politikasının belirsizliğinden kaynaklanıyordu. Özellikle 2012'de meydana gelen Bingazi olayından sonra Obama yönetimi Libya meselesine oldukça mesafeli yaklaşmaya başlamıştı. Trump'ın seçilmesinden sonra da Washington'daki kurumlar arasında ciddi bir gerginlik baş göstermişti. Amerikan yönetimi BM tarafından tanınan hükümeti tanımasına rağmen Nisan 2019'da Trump'ın aniden Hafter ile yaptığı telefon görüşmesi birçokları tarafından ABD'nin Libya konusunda farklı bir siyaset izleyebileceği şeklinde yorumlanmıştı. Dolayısıyla ikili ilişkilerde sürekli olarak bir problem haline gelen Amerikan politikalarının öngörülemezliği meselesi bu krizde de ciddi bir şekilde ortaya çıktı. Washington'da Ankara'nın Libya'ya asker göndermesini sakıncalı bulanların yanında Türkiye destekli operasyonların Libya'da Hafter güçlerinin ilerlemesini durdurmasıyla ikinci bir eğilim de ortaya çıktı. 2020'nin ortasından itibaren değişen güç dengesinin sonucunda BM tarafından tanınan hükümete destek daha fazla artmaya başladı. Liderler ve dışişleri

[1] Kaitlin Oprysko, "Trump Warns Turkey's Erdogan Against Military Intervention in Libya", *Politico*, 1 Şubat 2020.

[2] "Trump Tells Erdogan Foreign Interference Complicating Libya", Reuters, 2 Ocak 2020.

[3] "Libya Conflict: Turkey Sends Troops to Shore up UN-Backed Government", BBC, 6 Ocak 2020.

bakanları arasında yapılan görüşmeler neticesinde Libya'da beraber çalışma kararı alındı. Bu süreçte ABD'nin Afrika komutanlığı olan AFRICOM'un Libya'da Rus varlığına ilişkin yaptığı açıklamaların da etkili olduğu speküle edildi.[4] Yapılan analizlerde Libya'da Rus varlığının ve özellikle Wagner grubunun faaliyetlerinin sadece Libya'nın güvenliğini değil aynı zamanda Afrika ve Doğu Akdeniz'deki güç dengelerini de dramatik bir şekilde değiştirdiği ifade edilmekteydi.[5] Her ne kadar ABD'de yaşanan bu değişiklik Ankara ve Washington yönetimleri arasında sahada ciddi bir iş birliğini beraberinde getirmese de Libya meselesi beraber çalışılabilecek alanlardan biri olarak sürekli bir şekilde gündemde kaldı.

Bu süreçte 2020'de Ankara-Washington ilişkilerinde oluşmaya başlayan bir başka gündem maddesi de Doğu Akdeniz'deki gelişmeler oldu. Türkiye'nin Libya ile yaptığı kıta sahanlığı antlaşması ve sonrasında Doğu Akdeniz'de başlattığı petrol ve doğal gaz arama çalışmaları ABD- Türkiye ilişkilerinde farklı bir şekilde gündeme geldi. 2019'un sonuna doğru Amerikan Kongresinde bir kısım Kongre üyeleri Doğu Akdeniz ile ilgili birtakım yasa ve karar tasarılarını Kongreye sunmaya başladı. Bu tasarılarda Türkiye bölge için bir tehdit olarak gösterilirken ABD dış politikasının yeni oluşmaya başlayan İsrail, GKRY ve Yunanistan arasındaki iş birliğini desteklemesi salık veriliyordu.[6] Bu tasarılar sonrasında ABD Dışişleri Bakanı Pompeo'nun daha önceki aylarda başlattığı İsrail, GKRY ve Yunanistan toplantıları yeni bir anlam kazanmaya başladı. 2020 boyunca yapılan açıklamalar ve yer yer ortaya çıkan gerginliklerde Washington tarafından alınan tutum Doğu Akdeniz meselesinin ikili ilişkilerde

[4] Kılıç Buğra Kanat, "Turkey-US Cooperation in Libya", SETA, 20 Haziran 2020.

[5] Missy Ryan ve Sudarsan Raghavan, "U.S. Remains on the Sidelines in Libya's Conflict as Russia Extends Its Reach", *The Washington Post*, 21 Temmuz 2020.

[6] "S. 1102 (116th): Eastern Mediterranean Security and Energy Partnership Act of 2019", GovTrack https://www.govtrack.us/congress/bills/116/s1102, (Erişim tarihi: 1 Haziran 2021).

yeni bir mayınlı alan olarak ortaya çıkmasına sebep oldu. Yıl boyunca Amerikan yönetimi çeşitli dönüm noktalarında Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri ile ilgili kaygılarını belirtti.

Bölgede çözüm bekleyen en önemli problemlerden biri olan Kıbrıs konusunda da önceki Amerikan yönetimlerinin aksine Trump yönetimi oldukça Rum kesimi taraftarı politikaları tercih etti. Pompeo Kıbrıs Adası'nı ziyareti sırasında Türk tarafının temsilcileri ile görüşmemeyi tercih etti. Bunun yanında GKRY ziyaretinde Türkiye'nin Rum kesiminin kendisine ait olduğunu iddia ettiği kıta sahanlığı içerisinde enerji kaynakları aramaması gerektiğini ifade etti.[7] Bu gezinin hemen sonrasında Amerikan yönetimi GKRY'ye uygulanan silah ambargosunun da kontrollü ve kısıtlı bir biçimde kaldırılacağını açıkladı. Bu açıklama tıpkı Pompeo'nun GKRY ziyaretinde olduğu gibi Washington'ın adaya yönelik geleneksel politikasından önemli bir kopuş anlamına da gelmekteydi.[8] Bu durum elbette Türkiye'de tepkiyle karşılandı. Art arda hem Amerikan yönetimi hem de Kongrenin attığı adımlar iki ülkeyi Doğu Akdeniz'de de karşı karşıya getirdi. Bu süreçte Pompeo'nun Yunanistan ziyareti ve Atina ile Washington yönetimleri arasında yapılan antlaşmalar ABD'nin Doğu Akdeniz politikası konusunda soru işaretlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu.[9] Özellikle iki ülke arasında yapılan üs antlaşmaları bu noktada kritik bir rol oynadı. Bu süreçte Pompeo Kıbrıs'taki Türk tarafının temsilcileriyle görüşmemekle kalmadı aynı zamanda bakanlığının son günlerindeki veda turunda Ankara yerine İstanbul'u ziyaret ederek Türk yetkililerle resmi bir görüşme de yapmadı.[10]

[7] "Pompeo in Cyprus Says US 'Deeply Concerned' over Turkey Energy Search", France 24, 12 Eylül 2020.

[8] "U.S. to Lift 33-Year Arms Embargo on Cyprus, Angering Turkey", Reuters, 15 Eylül 2020.

[9] Nektaria Stamouli, "US, Greece Call for Peaceful Solution in East Med During Pompeo Visit", *Politico*, 28 Eylül 2020.

[10] Diego Cupolo, "Pompeo Skips Ankara, Meets with Christian Leader in Final Turkey Visit", Al-Monitor, 17 Kasım 2020.

Amerikan yönetiminin Doğu Akdeniz'de attığı bu adımlar birçok analist tarafından iç politik kaygılarla atılmış dış politika hamleleri olarak görüldü. Özellikle Pompeo'nun Doğu Akdeniz konusunda takındığı proaktif tavır ve Kongrede Yunan lobisinin artan etkinliği bu iç politik dinamiği daha fazla ortaya koydu. Bu süreçte başkan adaylarından Joe Biden da yaptığı açıklamalarda genel olarak Doğu Akdeniz'de Yunanistan tezlerini savunan argümanlar ortaya koydu. Bölge ile ilgili yapılan her açıklama Türkiye'de oldukça negatif tesir gördü ve özellikle Türkiye kamuoyunda ABD'nin bölgeye yönelik politikasına tepki daha da büyüdü. ABD'ye yönelik gelişen bu iç politik çalkalanma yaz aylarında Demokrat Parti'nin başkan adayı olan Biden'ın basına sızan *The New York Times* editörler toplantısı ile başka bir boyut kazandı. Toplantı sırasında Biden'ın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın nasıl devrilmesi gerektiği konusunda yaptığı konuşma Türkiye'de büyük bir tepki gördü. Her ne kadar gaflarına alışılmış olsa da bir başkan adayının ifade ettiği sözler ikili ilişkileri oldukça gerdi. Amerikan iç kamuoyunda Türkiye'ye olan ve pandemi sırasında yatışmış görünen tavrın Karabağ krizi ile yeniden canlanmaya başladığı da 2020'nin son aylarında görüldü. Özellikle Kongre, Ermenistan'ın uluslararası hukuku çiğniyor olmasına, işgal altında toprak bulundurmasına ve dahası krizin temel olarak Azerbaycan ve Türkiye arasında olmasına bakmadan Türkiye hakkında yeni karar tasarıları ortaya çıkarmaya başladı.

Kasım'da Biden'ın başkan seçilmesinden sonra da bu gerginlik varlığını sürdürmeye devam etti. Özellikle seçimlerden hemen sonra yapılan telefon görüşmelerinde Türkiye ile herhangi bir görüşme yapılmaması Biden ABD'si ile ilişkilerin pek de iç açıcı şekilde başlamayacağını gözler önüne sermiş oldu. Biden yönetimine atanan isimlerin Ekim ve Kasım 2019'da Türkiye aleyhine yazdığı tweetler ve yazılar araya giren pandemiye rağmen yeniden hatırlandı. Dahası bazı isimlerin Türkiye hakkında söyledikleri yeni dönemin pek de

farklı bir hava ortaya çıkarmayacağı ve dahası Trump ile Erdoğan arasındaki atmosferin artık olmayışının ciddi bir sıkıntıya da yol açabileceğini ortaya çıkardı. Aralık'ın son günlerinde o güne kadar neredeyse donmuş olan ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası (CAATSA) yaptırımları Kongre tarafından yeniden gündeme sokulmaya başladı. Amerikan Savunma Bakanlığı bütçesine yapılan eklemeler ile CAATSA'nın uygulanması ile ilgili kriter S-400 sistemlerinin aktivasyonu yerine sistemlerin ülkede bulundurulmasına çekilince Trump yönetimi de yaptırımları uygulamaya karar verdi. İki ülke arasında savunma sanayii ilişkilerine oldukça ciddi darbe vurabilecek bu yaptırım açıklaması 2020'nin pandemiye rağmen ilişkilerde negatif bir trend ile kapanmasına yol açtı. Yıl sonunda herkes Biden ile ilişkilerin daha ne kadar kötüye gidebileceği tahmininde bulunmaya başlarken yapılan tek olumlu öngörü Biden yönetimiyle ilişkilerin daha öngörülebilir hale gelebileceği yönündeydi.

KRONOLOJİ

2 Ocak	ABD Başkanı Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan Libya'daki çatışma ve Suriye'nin İdlib şehrindeki savaş hakkında konuştular.
25 Şubat	ABD Avrupa Kuvvetleri Komutanı General Tod Wolters Kongreye, Trump yönetiminin Rus S-400 hava savunma sistemini teslim aldıktan sonra NATO ortağını F-35 programından çıkarma kararına rağmen Türkiye'nin önemli bir müttefik olmaya devam ettiğini söyledi.
27 Şubat	Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada ABD'nin, İdlib'de Türk askerlerine yönelik gerçekleştirilen saldırıdan çok endişe duyduğu ve NATO müttefiki Türkiye'nin yanında olduğu ifade edildi.
2 Mart	Başkan Trump, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Washington'ın, Türkiye'ye Patriot füze sistemlerinin sağlanması için NATO üyeleriyle lobi yapacağını söyledi ancak İdlib'de doğrudan askeri yardım teklifini ise geri çevirdi.

10 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD'nin Türkiye'ye Patriot füze savunma sistemi satmayı teklif ettiğini söyledi.
17 Mart	Amerikan Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, ABD'nin "Rusya'nın Suriye'de çok sayıda Türk askeri öldürdüğüne" inandığını ve Türkiye'ye ek yardım düşüneceğini belirtti.
3 Nisan	ABD'nin NATO Büyükelçisi Kay Bailey Hutchison yaptığı açıklamada Ankara'nın S-400 füze sistemlerinden vazgeçmesi halinde ABD'nin Suriye'nin kuzeybatısında İdlib'de Türkiye'ye bir "yardım paketi" sağlamaya hazır olduğunu söyledi.
9 Nisan	ABD, Türkiye'den almak istediği tıbbi malzemelerin listesini Türkiye Washington Büyükelçiliğine iletti.
29 Nisan	ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Türkiye'nin göndermiş olduğu tıbbi malzeme yardımı için teşekkür etti.
18 Mayıs	ABD Başkanı Donald Trump, F-35 savaş uçağının bir kısmının Türkiye'de üretildiğini ancak bu üretimi ülkesine taşımayı düşündüğünü açıkladı.
8 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Trump ile Libya için "yeni bir dönem" olacak nitelikte anlaşmalara varıldığını söyledi.
11 Haziran	ABD, Yunanistan ile diplomatik ilişkilere zarar vereceği endişesi nedeniyle Türkiye'yi Akdeniz'in ihtilaflı sularında yaptığı sondaj çalışmalarını durdurmaya çağırdı.
1 Temmuz	Pentagon sözcüsü Jessica Maxwell, ABD'nin 2022'ye kadar F-35 savaş uçaklarının bazı kısımlarını üreten Türk firmalarıyla çalışmaya devam edeceğini söyledi.
20 Temmuz	ABD Başkanı Trump, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Washington'ın Türkiye'nin Libya'daki genişlemesini desteklediğini söyledi.
21 Eylül	Senato Dış İlişkiler Komisyonundaki üst düzey Demokrat Senatör Bob Menendez, Ulusal İstihbarat Direktörü Robert O'Brien'dan Başkan Trump'ın Cumhurbaşkanı Erdoğan ile olan yakın ilişkisine dair ayrıntılı bilgilendirme içeren belgeler talep etti.
28 Eylül	ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Washington'ın bölgedeki diplomatik ve askeri nüfuzunu kullanarak NATO müttefikleri Yunanistan ve Türkiye arasında Doğu Akdeniz'de enerji hakları konusunda yaşanan geçici anlaşmazlığı hafifletmeye çalışacağını söyledi.

15 Ekim	ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Türkiye'nin Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaya dahil olmasının bölgedeki riski artırdığını söyleyerek sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi çağrısını yineledi.
16 Ekim	Amerikan Dışişleri Bakanlığı S-400 sistemini etkinleştirmesi halinde Türkiye ile güvenlik ilişkileri açısından "potansiyel ciddi sonuçlar" konusunda uyarıda bulundu.
25 Ekim	Trump yönetimi Türkiye'yi S-400 hava savunma sistemini test etmesinden dolayı eleştirdi.
10 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Amerikan başkanı olarak seçilen Biden'ı tebrik etti.
17 Kasım	ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Türkiye'ye geldi. Türk devlet yetkilileriyle resmi görüşmede bulunmayan Pompeo, Fener Patriği Bartholomeos ile görüştü.
14 Aralık	ABD Hazine Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Türkiye Savunma Sanayii Başkanlığına ve Türkiye Savunma Sanayii Başkanı Prof. Dr. İsmail Demir, yardımcısı Prof. Dr. Faruk Yiğit, Hava Savunma ve Uzay Daire Başkanı Serhat Gençoğlu, Bölge Hava Savunma Sistemleri Müdürü Mustafa Alper Deniz'e yaptırım uygulama kararı alındığı belirtildi.

TÜRKİYE'NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKASI 2020

HAYDAR ORUÇ

Filistin/İsrail Çalışmaları Uzmanı

GİRİŞ

Trump'ın 28 Ocak'ta açıkladığı sözde Yüzyılın Planı'na Türkiye'nin yaklaşımı ve göstermiş olduğu tepki yılın geri kalanını etkileyecek ve şekillendirecek kadar üst perdeden olmuştur. Bu haliyle Türkiye'nin yıl içerisinde hem İsrail hem de Filistin ile ilişkilerini belirleyen tondaki tepkisi, sürecin diğer muhatabı olan Ürdün'le münasebetlerini de etkilemiştir. Zira neredeyse bütün bölge ülkeleri Trump'ın planını kördüğüm olmuş sorunu çözmeye matuf yegane yol olarak görerek iyi niyetli bir adım olarak tanımlasalar da, Türkiye'nin şimdiye kadarki uluslararası hukuka dayalı ve bu haliyle de Filistinlileri destekleyen pozisyonunda bir değişiklik olmamıştır.

Ancak Mart'ın ortalarından itibaren kendini hissettiren koronavirüs (Covid-19) salgını her şeyi etkilediği gibi bölgedeki gelişmeleri ve Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerini de etkilemiştir. Zira hiçbir ülkenin hazırlıklı olmadığı ve buna mukabil tek başına mücadelenin de mümkün olmadığı salgın nedeniyle, genel olarak gerginlik devam etmekle birlikte kısmi olarak İsrail ile yumuşama sinyalleri görülmüştür. Türkiye'nin erken dönemde salgına yönelik salgın ekipmanları ve hijyen malzemeleri üreterek ihtiyaç sahibi ülkelere göndermesi kapsamında İsrail ve Filistin'e söz konusu sevkiyatlar yapılmıştır.

Yılın ilerleyen dönemlerinde İsrail'in Batı Şeria'yı ilhak planı nedeniyle tepkisini yineleyen Türkiye, Filistinli tarafların birleşme görüşmelerine de ev sahipliği yaparak bu konudaki sarih tavrını sürdürmüştür. Benzer şekilde Ürdün ile aynı kapsamda münasebetler devam etmiş, Ürdün'ün ilhak planına karşı tutumu nedeniyle bu konudaki politikalar benzerlik göstermiştir. Her ne kadar yılın son döneminde Ürdün'ün Mısır ve Lübnan ile Türkiye karşıtı bir yapı oluşturma gayreti içerisinde olduğu haberleri gelse de Türkiye Ürdün'ün yaşadığı siyasi ve ekonomik krizin etkilerinin azaltılması için destek vermekten imtina etmemiştir.

Yılın son döneminde gelen İbrahim Anlaşmaları nedeniyle İsrail ve Körfez ülkeleri arasında başlayan normalleşme süreci Filistin'i zor durumda bırakmış da Türkiye'nin desteği sayesinde bu süreç fazla kayıp olmadan aşılmıştır. Buna mukabil Arap ülkeleriyle normalleşerek izolasyonunu kıran İsrail'in, görünüşte ihtiyacı olmamasına rağmen Türkiye ile de yeniden normalleşme arzusunda olduğu görülmüş olup bu konudaki gelişmeler halen devam etmektedir.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler, Mayıs 2018'den beri karşılıklı olarak büyükelçilerin bulunmaması nedeniyle 2020'de de

düşük seviyede devam etmiştir. Buna mukabil konjonktürel gelişmeler nedeniyle her geçen yıl iki ülkenin menfaatleri farklılaşmakta ve yaşanan çıkar çatışmaları sonucu gerginlik artmaktadır. Bu gerginlik yılın daha ilk günlerinde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Zira 2 Ocak'ta İsrail ile Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında imzalanan EastMed boru hattı projesine[1] Türkiye sert tepki göstermiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Türkiye'nin içerisinde yer almadığı hiçbir projenin başarı şansı olmadığı hatırlatılarak ilgili taraflar uyarılmıştır.[2]

Akabinde ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanı Trump'ın 28 Ocak'ta açıkladığı sözde Yüzyılın Planı Türkiye tarafından kabul edilmemiş ve her seviyede haklı itirazlar dile getirilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan resmi görüşmeler için gittiği Senegal'den dönüşte yaptığı açıklamada tepkisini şöyle ifade etmiştir:

> Bizim bu konudaki tavrımız belli. Kudüs Müslümanların kutsalıdır. Kudüs'ün İsrail'e verilme planı asla kabul edilemez. Açıklanan plan, barışa ve çözüme hizmet etmeyecektir. Bu plan Filistin ve Kudüs için yeni oldubittiler oluşturma gayretidir. Bu, Filistinlilerin haklarını yok sayma ve İsrail'in işgalini meşrulaştırma planıdır. Hangi girişim olursa olsun, bazı Arap ülkeleri sırtını dönse de biz Filistin'in ve Kudüs-i Şerif'in hukukunu korumak için uluslararası kurumları harekete geçirmeye ve dünyaya bu meseleyi anlatmaya devam edeceğiz.[3]

Benzer şekilde Dışişleri Bakanlığının aynı tarihte konuyla ilgili yaptığı açıklamayla bu plana yönelik dünyadaki en net tavır ortaya konulmuştur:

[1] "Netanyahu Hails 'Historic Day' as Israel, Greece and Cyprus Sign EastMed Gas Pipeline Deal", Algemeiner, 2 Ocak 2020.

[2] "SC-1, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un EastMed Projesine İlişkin Anlaşmanın İmzalanması Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2 Ocak 2020, https://www.mfa.gov.tr/sc_-1_-eastmed-projesine-ili%C5%9Fkin-anlasmanin-imzalanmasi-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 21 Mayıs 2021).

[3] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 'Yüzyılın Anlaşmasına Sert Tepki!", *Milliyet*, 29 Ocak 2020.

> ABD'nin sözde barış planı ölü doğmuştur. Bu plan, iki devletli çözümü öldürmeyi ve Filistin topraklarını gasp etmeyi hedefleyen bir ilhak planıdır. Filistin halkı ve toprakları parayla satın alınamaz. Kudüs kırmızı çizgimizdir. İsrail'in işgal ve zulmünü meşrulaştırmaya yönelik adımlara izin vermeyeceğiz. Kardeş Filistin halkının daima yanında olacağız. Filistin topraklarında bağımsız Filistin için çalışmaya devam edeceğiz. Filistin'in kabul etmeyeceği hiçbir planı desteklemeyeceğiz. İşgal politikalarına son vermeden Ortadoğu'ya barış gelemez.[4]

Cumhurbaşkanı Erdoğan, plana yönelik tepkisini her fırsatta göstermeye devam etmiş ve bu kapsamda 9 Şubat'ta Malezya'nın başkanlığında icra edilen "İsrail İşgalini Sonlandıracak Etkili Bir Stratejiye Doğru" temalı Üçüncü Parlamenterler Arası Kudüs Platformu toplantısına göndermiş olduğu mesajda tepkisini ortaya koymuştur. Mesajında bu planı asla kabul etmeyeceklerini belirterek İsrail'i ve plana sessiz kalan İslam ülkelerini kınamıştır. "Kudüs kırmızı çizgimizdir" diyen Cumhurbaşkanı Erdoğan Müslüman ülkeleri Kudüs'e, Mescid-i Aksa'ya ve Filistinlilere sahip çıkmaya çağırmıştır. Erdoğan, Kudüs'ü korumanın sadece Filistinlilerin sorumluluğunda olmadığını ifade etmiş ve "Kudüs, İslam aleminin onuru ve ortak davasıdır" diyerek tavrını ortaya koymuştur.[5] Ardından Pakistan'a giden ve Pakistan Parlamentosunda bir konuşma yapan Erdoğan, Kudüs'ün kırmızı çizgileri olduğunu hatırlatarak "Harem-i Şerif'i işgalci İsrail yönetiminin insafına terk etmeyeceğimizi tüm dünyaya ilan ettik. Geçtiğimiz haftalarda Amerikan yönetimi tarafından 'Yüzyılın Planı' adı altında açıklanan işgal, ilhak ve

[4] "No: 28, ABD Yönetimi'nin İsrail-Filistin İhtilafına İlişkin Yayımladığı Plan Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 28 Ocak 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_28_-abd-nin-israil-filistin-ihtilafina-yonelik-yayimladigi-plan-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

[5] "Sayın Cumhurbaşkanımızın Parlamenterler Arası Kudüs Platformu'nun Üçüncü Konferansına Gönderdikleri Mesaj", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Şubat 2020, https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/116587/sayin-cumhurbaskanimizin-parlamenterler-arasi-kudus-platformu-nun-ucuncu-konferansina-gonderdikleri-mesaj, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

yıkım planı karşısında da en güçlü tepkiyi yine biz verdik, vermeye devam edeceğiz"[6] ifadelerini kullanmıştır.

İsrail'de 2 Mart'ta yapılan seçimlerin ardından başlayan hükümet kurma çalışmalarında yaşanan tıkanmaya rağmen, salgının da etkisiyle Mavi&Beyaz ile Likud liderliğindeki sağ kanat ittifakının ulusal mutabakat hükümeti üzerinde anlaşmaları uzun soluklu siyasi krizin kerhen de olsa sonlanmasını sağlamıştır. Ancak koalisyon protokolünde Batı Şeria'nın ilhakına yönelik bir madde olduğunun ortaya çıkmasına Ankara tepki göstermiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada İsrail kınanmış ve uluslararası topluma yapılan çağrıda "İsrail'in tek taraflı gayrimeşru girişimlerine karşı durarak, yerleşik parametreler ve 1967 sınırları temelinde iki devletli çözüm vizyonuna sahip çıkmaya" davet edilmiştir.[7] Bu gerginliğe rağmen Türkiye insani tutumunu göstermekten geri durmamış ve Filistinliler için hazırlanan yardım paketinin yanı sıra İsrail için de sağlık ve hijyen malzemelerinin yer aldığı bir kargo uçağı göndermiştir.[8]

Taraflar arasındaki buzları eriten bu gelişme sonrası, Türkiye'nin Libya ve Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerine karşı Yunanistan'ın girişimleriyle bir araya gelen Yunanistan, GKRY, Mısır, Fransa ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) dışişleri bakanlarının Türkiye'yi kınadığı ve bölgedeki gerilimin sorumlusu olarak göstermeye çalıştığı bildiriye[9] İsrail'in katılmaması ilişkilerde bir nor-

[6] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Yüzyılın Barış Planı' Diye Yutturulan Plan Bir İşgal Projesidir", Anadolu Ajansı, 14 Şubat 2020.

[7] "SC-26, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un İsrail'deki Gelişmeler Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C Dışişleri Bakanlığı, 24 Nisan 2020, https://www.mfa.gov.tr/sc_-26_-israil-deki-gelismeler-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

[8] "Turkey Aids Israel in Time of Coronavirus Despite Tense Relations", *Jerusalem Post*, 10 Nisan 2020.

[9] "Greece, Egypt, Cyprus, France & UAE Denounce Turkey in Joint Statement", Greek City Times, 12 Mayıs 2020.

malleşme ihtimalini akla getirmiştir.[10] Bu gelişmeden bir hafta sonra ise Netanyahu'nun başbakanlığında kurulan 35. hükümet 17 Mayıs'ta Meclisten güvenoyu alarak göreve başlamıştır.[11] Ancak yeni hükümetin bölgesel ilişkilerini tanzim etmek ve salgınla mücadele etmek yerine konjonktürel gelişmelerin kendilerine sunduğu fırsattan istifade etmek için zaten işgal altında tutulan Batı Şeria'nın ilhak edilmesi planını tekrar gündeme getirmesi taraflar arasındaki muhtemel ilerlemeyi engellemiştir.

Akabinde ise Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından restorasyonu yapılan Doğu Kudüs'teki Yusufiye Mezarlığı'nda bulunan tabelanın İsrailli yetkililer tarafından sökülmesi[12] ve 24 Temmuz'da Türkiye'nin Doğu Kudüs Başkonsolosluğu önünde toplanan göstericilerin Ayasofya'nın yeniden cami olmasını protesto etmek için Türk bayrağını yakması Ankara'nın tepkisine sebep olmuştur.[13] Benzer bir gerginlik de 13 Ağustos'ta Trump tarafından ilan edilen İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki normalleşme anlaşmaları sürecinde yaşanmıştır. Zira adına İbrahim Anlaşması denilerek Araplar ile İsrailoğullarının aslında kardeş olduklarını ima eden bu süreç, imzacı Arap devletlerinin daha önce Birleşmiş Milletler (BM), Arap Ligi ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nda alınan kararlara aykırı olarak Filistin meselesi çözümlenmeden İsrail ile normalleşme anlamına geldiğinden Türkiye'nin tepkisi çekmiştir.

[10] Ragıp Soylu, "Israel Seeking to Rebuild Full Diplomatic Ties with Turkey", MEE, 14 Mayıs 2020.

[11] "Knesset Approves Establishment of Israel's 35th Government; Prime Minister Netanyahu: "Unity Government Costs Much Less than Fourth Election", Knesset News, 17 Mayıs 2020.

[12] Firdevs Bulut, "Turkey Condemns Israel's Removal of Plaque in Jerusalem", AA English, 24 Haziran 2020.

[13] "No: 153, Kudüs Başkonsolosluğumuz Önünde Dün Gece Yapılan Bir Gösteride Bayrağımızın Yakılması Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Temmuz 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-153_-kudus-baskonsolosluguumuz-onunde-dun-gece-yapilan-bir-gosteride-bayragimizin-yakilmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

Ayrıca özellikle BAE'nin anlaşma ile Batı Şeria'nın ilhakını durdurduklarını iddia etmesi gerçekçi bulunmamıştır.[14]

Türkiye'nin İsrail ile Arap ülkeleri arasında ABD'nin teşvik ve telkiniyle devam eden normalleşme sürecini yakından takip ettiği bir döneme denk gelen BM'nin 75. Genel Kurul açılışı merasimine bir video mesaj gönderen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşmasında İsrail'i şiddetle eleştirmesi ve Filistinlilere yönelik uyguladığı insan hakları ihlalleri nedeniyle kınaması üzerine salonda bulunan İsrail'in BM daimi temsilcisi Gilad Erdan tepki göstererek salonu terk etmiştir.[15]

İki ülke arasındaki gerginliğe bağlı olarak İsrail'in Libya ve Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin karşısında yer alan aktörleri destekleyen bir pozisyon alması Ankara'nın Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun kendisine karşı kurgulanan bir girişim olduğu iddialarını da kuvvetlendirmiştir.[16] Keza muhtelif zamanlarda Türkiye cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanı tarafından yapılan açıklamalarda Doğu Akdeniz'de GKRY hariç olmak üzere İsrail'in de aralarında bulunduğu tüm aktörlerle görüşmeye açık olunduğu belirtilmiştir.[17] Buna rağmen Türkiye'yi bölgesel tasavvuruna bir engel olarak gören İsrail, kurulması için büyük çaba sarf ettiği Türkiye karşıtı blokta yer alan ülkelerle yapılan görüşmelerde Türkiye'nin bölge için İran'dan daha

[14] Türkiye'nin konuyla ilgili tepkileri için bkz. "No: 173, ABD, İsrail ve BAE Tarafından Açıklanan Ortak Bildiri Hk."; "No: 209, İsrail ile Bahreyn Arasında Diplomatik İlişki Tesis Edilmesi Kararı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Eylül 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-209_-israil-ile-bahreyn-arasinda-diplomatik-iliski-tesis-edilmesi-karari-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

[15] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsrail'e Yönelik Eleştirileri, BM'de İsrail Büyükelçisi'ne Salonu Terk Ettirdi", Anadolu Ajansı, 22 Eylül 2020.

[16] Ahmed Helal, "For Turkey, the Libyan Conflict and the Eastern Mediterranean are Inextricably Linked", Atlantic Council, 28 Ekim 2020.

[17] "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun CNN Türk 'Tarafsız Bölge' Programına Verdiği Mülakat", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16 Eylül 2020, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-cnnturk-e-verdigi-mulakat-16-9-2020.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

fazla tehdit ürettiğini ileri sürerek Türkiye'nin bölge ülkeleri nezdindeki algısına da zarar vermeye çalışmıştır.[18]

İsrail'in 2010'dan itibaren Türkiye ile bozulan ilişkileri nedeniyle daha önceki dönemlerde ABD'deki Yahudi lobisi marifetiyle bazı konularda Türkiye'yi destekleyen pozisyonundan vazgeçtiği bilinmektedir. Bunlar arasında en önemli konulardan biri de sözde Ermeni soykırımı iddialarının kabulüne yönelik tutum olmuştur. Zira ABD Kongresindeki etkisini kullanarak şimdiye kadar bu konuda karar alınmaması hususunda Türkiye'ye destek veren İsrail, kendi meclisinde bu kararı almaktan imtina etse de verdiği destekten vazgeçerek ABD Kongresinin nitelikli çoğunlukla bu uydurma iddiaları kabul etmesinde rol oynamıştır.[19]

İsrail'in Türkiye karşıtı lobi yaptığı diğer bir konu ise Türkiye'nin, üretim ortağı olduğu beşinci nesil taarruz uçağı olan F-35 projesinden çıkarılması olmuştur. Türkiye'nin Rusya'dan aldığı S-400'ler bahane edilerek program dışına çıkarılmasında İsrail'in ABD nezdindeki lobisinin etkisi olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır.[20] Bununla da yetinmeyen İsrail, Türkiye'nin sözde Yüzyılın Planı ve İbrahim Antlaşması'nı reddetmesi ve Filistinlilerin arkasında durarak onlara en azından moral destek sağlaması nedeniyle irrasyonel bir saldırganlık sürecine girmiştir. Bu süreçteki en önemli kozu ise Trump'ın çevresindeki Yahudi siyasetçi ve bürokratlar olmuştur. Bu sayede Suriye, Libya, Doğu Akdeniz, NATO, Dağlık Karabağ ve hatta Türkiye'nin iç politika konularında da yalan yanlış haberler üreterek algı operasyonları yapmaya ve Türkiye'yi Avrupa Birliği (AB) ile ABD nezdinde iflah olmaz bir ülke olarak gösterip yaptırımlara maruz bı-

[18] "Mossad Thinks Turkey is a Bigger Menace Than Iran", *The Times*, 18 Ağustos 2020.

[19] "Armenian Genocide: US Recognition of Turkey's Killing of 1.5 Million was Tangled up in Decades of Geopolitics", The Conversation, 21 Nisan 2020.

[20] "Israel Lobbied US to Drop F-35 Deal with Turkey", TRT World, 2 Ağustos 2019.

rakmaya çalışmıştır.[21] Amerikan yönetiminin S-400'lerin satın alınması nedeniyle uygulamaya koyduğu "ABD Hasımlarına Yaptırım Yoluyla Karşı Koyma Yasası" (CAATSA) yaptırımlarında İsrail'in parmağı olduğu iddiaları da bu kapsamda değerlendirilebilir.[22]

Filistinli tarafları bir araya getirme amacında olan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Hamas üyelerini kabul etmesini dahi çarpıtarak teröre destek vermek olarak lanse etmeye çalışan İsrail, Türkiye'nin Hamas üyelerine pasaport verdiğini ve bu kişilerin rahatlıkla seyahat ettiklerini iddia ederek ABD'nin Türkiye'ye yaptırım uygulamasını sağlamaya çalışmıştır.[23] Avrupa'da yükselen İslamofobiden istifade ederek Türkiye'nin bazı ülkeler tarafından terör örgütü olarak kabul edilen Müslüman Kardeşler ve Hamas'la kurduğu münasebeti teröre destek olarak yorumlayarak buradan Türkiye karşıtı bir sonuç çıkarmaya gayret etmiştir.[24]

Görüldüğü gibi İsrail, Türkiye karşıtlığında hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. İşgal altında tuttuğu Filistin topraklarındaki pek çok mabedi tahrip eden, Mescid-i Aksa'nın altında illegal kazılar yapan, fanatik aşırı dinci Yahudileri Aksa avlusuna sokarak provokasyon yaptıran, İbrahim Camii'nde Yahudi bayramı kutlamalarına göz yumup kutsalları ayaklar altına alan İsrail, Türkiye'nin aldığı kararla Ayasofya'nın aslına rücu ettirmesini bir dinler savaşı haline getirip Müslüman-Hristiyan çatışması çıkarmaya çalışmıştır.[25] Bun-

[21] Zoltán Egeresi, "How the Abraham Accords Affected the Turkish Foreign Policy?", *Turkeyscope, MDC*, Cilt: 4, Sayı: 7, (2020).

[22] Jim Zanott ve Clayton Thomas, "Turkey: Background and U.S. Relations in Brief", US Congressional Research Service Report, 9 Kasım 2020.

[23] "Israeli Diplomat Confirms Turkey Giving Citizenship to Hamas Members", Times of Israel, 26 Ağustos 2020.

[24] "US Shifts Turkey Strategy as it Condemns Erdogan-Hamas Meeting", *Jerusalem Post*, 25 Ağustos 2020.

[25] Orit Perlov ve Gallia Lindenstrauss, "The Empire Strikes Back: The Arab World on the Decision to Convert Hagia Sophia Back into a Mosque", *INSS Insight,* Sayı: 1350, (2020).

da başarılı olamayan İsrail akabinde Türkiye'nin önce Libya'ya ve ardından da Dağlık Karabağ'a Suriye'den cihatçıları sevk ettiğini ileri sürerek Türkiye'yi uluslararası kamuoyu ve uluslararası hukuk karşısında zor duruma sokmaya yeltenmiştir.[26]

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın TBMM'nin yasama döneminin başlangıcı olması hasebiyle 1 Ekim'de Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada Filistin meselesi ve Kudüs'e atıf yaparak "Kudüs bizimdir" demesi İsrail'de büyük yankı bulmuştur. Her ne kadar Tel Aviv makamları bu konuda resmi olarak açıklama yapmasalar da özellikle medyada Erdoğan'ın sözleri yoğun şekilde eleştirilmiş ve bu sözlerin İsrail'in egemenliğine saldırı olduğu ileri sürülmüştür.[27]

Özellikle yaz döneminden itibaren İsrail'in Türkiye'ye yönelik düşmanca tavrı, ABD'deki 3 Kasım başkanlık seçimini Demokrat Parti adayı Joe Biden'ın kazandığının belli olmasıyla yerini iş birliği arayışlarına bırakmıştır. Zira İsrail'in son dört yılda tamamen Trump üzerine kurgulanan ABD ile ilişkileri nedeniyle yeni seçilen başkan ve Demokrat Parti'nin İsrail'e ve özel olarak Netanyahu'ya tepkili olması beklenmektedir. Biden'ın seçim kampanyasındaki en önemli taahhüdünün de yeniden İran nükleer anlaşmasına dönmek olduğu hatırlanınca bu kaygının sebebi anlaşılabilmektedir. Zira 2015'te İsrail'in tüm itirazlarına rağmen dönemin Amerikan başkanı Obama tarafından imzalanan bu anlaşmadan ABD, Netanyahu'nun ikna ettiği Trump'ın kararıyla Haziran 2018'de çekilmiştir. ABD'nin tekrar bu anlaşmaya dönecek olmasının İsrail'in bölgesel güvenlik planıyla uyumlu olmaması ve İran'ın uluslararası sisteme yeniden kabul edilmesi halinde son dönemde güvenlik şemsiyesinden yararlanmak için İsrail'e yaklaşan Arap ülkelerinin geri çekilme ihtimali Tel Aviv'i yeni arayışlara sokmuştur.

[26] "Evidence Mounts That Turkey Recruited Syrians to Fight Armenia", *Jerusalem Post*, 30 Eylül 2020.

[27] "'Jerusalem is Our City,' Turkey's Erdogan Declares", Times of Israel, 1 Ekim 2020.

Bu kapsamda Türkiye ile özellikle İran'ın bölgesel nüfuzunu artırmasından duyulan rahatsızlık sebebiyle aynı çizgide olduğunu değerlendiren İsrailli yetkililerin dolaylı yollardan Türk muhataplarıyla görüşmeler yaptığına dair haberler çıkmıştır. İlk olarak ismi açıklanmayan İsrailli bir yetkiliye dayandırılarak verilen habere göre İsrail ve Türk istihbaratının başındaki isimlerin yaz döneminden beri bazı görüşmeler yaptıkları ileri sürülmüştür.[28] Bu konuda her iki taraftan da resmi açıklama gelmezken aradan bir hafta geçtikten sonra İsrail'deki *Israel Hayom* gazetesinde bu konuda yeni bir haber yapılması konunun tekrar tartışılmasına yol açmıştır. Zira habere göre *Libya Türkiye'nin Denizden Komşusudur* kitabının yazarı eski Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Emekli Amiral Cihat Yaycı, Tel Aviv'de bulunan Begin-Sedat Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (BESA) akademik bir yayını olan *Turkeyscope*'a gönderdiği akademik makalesiyle ilgili mülakat vermiş,[29] bu makalede "Türkiye ile İsrail'in de denizden komşu olduğu" ve deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına dair bir anlaşma yapılması halinde İsrail'in GKRY ile mevcut anlaşmasına göre 16 bin kilometrekare daha fazla alana sahip olacağını iddia etmiştir.

Bu haberleri doğrulayan gelişme ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 25 Aralık'ta gazetecilerin sorularını yanıtlarken İsrail ile ilişkilere dair yöneltilen bir soruya "İsrail ile istihbari noktada münasebetlerimiz zaten kesilmiş değil, devam ediyor. Burada en tepe noktadaki kişilerle bazı sıkıntılar yaşıyoruz. (…) İsrail'in Filistin topraklarına yönelik takındığı tavırları kabul etmemiz mümkün değil. Bu bizim ne adalet anlayışımıza ne ülkelerin toprak bütünlüğüne yönelik yaklaşım noktasında bizim İsrail ile ayrıştığımız noktadır.

[28] "Turkey Opens Secret Channel to Fix Ties with Israel", Al Monitor, 30 Kasım 2020.

[29] "Erdogan Confidant Sends Israel Another Message of Reconciliation", *Israel Hayom*, 6 Kasım 2020.

Yoksa gönlümüz arzu eder ki onlarla da münasebetlerimizi daha iyi bir noktaya taşıyalım" şeklinde cevap vermesidir.[30] Aynı tarihlerde medyaya yansıyan diğer bir haber tarafların normalleşme konusunda ciddi olduğunu göstermiştir. Zira bu habere göre Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı telefon görüşmesinde ülkesi için iki önemli müttefik olan Türkiye ve İsrail arasında ara buluculuk yapabileceğini iletirken Erdoğan'ın da bu teklife sıcak baktığı ileri sürülmüştür.[31]

Bu haberlerle ilintili olarak Türkiye'nin İsrail'e büyükelçi atayacağına dair haberler çıksa da büyükelçilik makamı için gündeme gelen kişilere yönelik İsrail'den gelen olumsuz tepkiler nedeniyle resmi bir açıklama yapılmamış, akabinde dışişleri bakanı bütçe görüşmeleri kapsamında yaptığı konuşmada bu atama haberini yalanlamıştır. Çavuşoğlu "eğer bir atama yapmış olsalardı, bunu herkesin duyacağını" söyleyerek çıkan haberlerin doğru olmadığını belirtmiştir.[32]

İsrail'in 23 Aralık'tan itibaren yeniden seçim sürecine girmesi nedeniyle kısa vadede bir normalleşmenin olmasını beklemek rasyonel görülmemektedir. Bununla birlikte ABD'de yeni yönetim görevi devraldıktan sonra bölgeye yaklaşımdaki işaretlerin İsrail'deki Mart seçimlerinin sonuçlarını da etkileyebileceği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla İran ile yeniden nükleer anlaşmaya katılması beklenen Biden yönetimi ile Tel Aviv'de kurulacak hükümetin arasındaki ilişkiler İsrail'in yeni dönemde Türkiye ile normalleşme ihtiyacını belirleyecektir. Benzer şekilde Ankara'nın da Biden yönetiminin yaklaşımına bağlı olarak Tel Aviv ile nor-

[30] "Erdoğan: Gönül Arzu Eder ki İsrail'le Münasebetlerimizi Daha İyi Noktaya Taşıyalım", Euronews Türkçe, 25 Aralık 2020.

[31] "Scoop: Azerbaijan Seeks to Mediate Between Turkey and Israel", Axios, 23 Aralık 2020.

[32] "Bakan Çavuşoğlu: NATO'dan Çıkmayız, Onlar Çıksın", TRT Haber, 15 Aralık 2020.

malleşmek isteyebileceği ama bunun için önce koşulların oluşmasını bekleyeceği anlaşılmaktadır.

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

Trump'ın ABD başkanlık koltuğuna oturmasından itibaren sıkıntılı günler yaşamaya başlayan Filistin için 2020 belki de şimdiye kadarki en kötü ve yıkıcı yıl olmuştur. Yılın başında uzun zamandır dillendirilen sözde barış planının açıklanmasının vermiş olduğu moral bozukluğundan kurtulamayan Filistin, İsrail'in yeterli desteği vermemesi ve dışarıdan gelen malzemeleri de kısıtlamasıyla küresel salgınla mücadele konusunda yetersiz kalmıştır. Ardından yeni İsrail hükümetinin Batı Şeria'yı ilhak planı nedeniyle gergin günler geçirmiştir. Daha kötüsünü ise yılın son çeyreğinde tecrübe etmek durumunda kalmıştır. Zira Arap ülkeleri henüz Filistin meselesi çözümlenmeden İsrail ile normalleşmeye başlayarak yıllardır destekledikleri Filistinlileri kendi ulusal çıkarları uğruna yalnız bırakmışlardır.

Türkiye ise tüm bu süreçler yaşanırken uluslararası hukuka ve insani değerlere dayalı Filistin politikası gereğince İsrail'in sürdürdüğü işgal ve buna bağlı olarak uyguladığı insan hakları ihlallerini hem kınamış hem de bu ihlalleri uluslararası ortamlarda dile getirmeye devam etmiştir. Her türlü fırsattan istifade ile uluslararası topluma yönelik yapılan çağrılarda bu fiillerden dolayı İsrail'e karşı yaptırım uygulanması talep edilmiştir. Filistin meselesinin en büyük destekçisi her zaman olduğu gibi Cumhurbaşkanı Erdoğan olmuştur. Ulusal ve uluslararası bütün hitaplarında konuyu gündeme getirmiş ve Türkiye'nin Filistinli kardeşlerine desteğini yinelemiştir. Bu kapsamda sözde Yüzyılın Planı'nın açıklanmasının ardından Anadolu Yayıncılar Derneği'nin ödül töreninde yaptığı konuşmada "Yüzyılın anlaşması diyorlar. Ne anlaşması? Bu bir işgal projesidir" diyerek Filistinlilerin kabul etmediği hiçbir planı kabul etmeyecek-

lerini ifade etmiştir. Ayrıca Kudüs konusuna da değinen Erdoğan "Kudüs bizim kırmızı çizgimizdir. Kudüs satılık değildir" sözleriyle tepkisini dile getirmiştir.[33]

Cumhurbaşkanı Erdoğan, AK Parti'nin Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısında yaptığı konuşmasında da Filistin meselesine değinerek desteğini şöyle yinelemiştir:

> Zalimin gözü kana da doymaz, mala da doymaz. İsrail'in de gözü doymuyor. Son olarak Amerikan yönetiminin desteğiyle hem Kudüs'ü hem de İsrail'in özellikle ısrar ettiği işgal altındaki diğer Filistin topraklarını ilhak anlamına gelen bir planı devreye almaya çalışıyor. Türkiye olarak görünürde iki devletli çözümü kabul eden ama esasta Filistin'i tümüyle yok eden ve Kudüs'ü tamamen gasp eden bu planı asla tanımıyor ve kabul etmiyoruz.[34]

Cumhurbaşkanlığı Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu tarafından düzenlenen "Filistin'in Geleceği" konulu çalıştayda konuşan Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın da Türkiye'nin pozisyonunu şöyle dile getirmiştir:

> Filistin meselesi bir toprak meselesi değil, adalet ve vicdan meselesidir. Bu konunun sadece bölgenin değil, tüm insanlığın ortak meselesi olması itibarı ile uluslararası toplum, hakkaniyet çerçevesinde üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir. Türkiye'nin, Filistinli kardeşlerimizin onay vermediği ve uluslararası hukukun ihlal edildiği hiçbir planı kabul etmesi mümkün değildir. Türkiye Cumhuriyeti, Filistinli kardeşlerimizin bu haklı davasında bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da yanlarında olmaya devam edecektir.[35]

Filistin'deki siyasi bölünmüşlüğün çözüme ulaşılmasına engel olduğunu değerlendiren Türkiye 2020 içerisinde de tarafları (Ha-

[33] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yüzyılın Anlaşması Bir İşgal Projesidir", TRT Haber, 30 Ocak 2020.

[34] "Filistin'i Yok Eden ve Kudüs'ü Gasbeden Bu Planı Asla Kabul Etmiyoruz", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 31 Ocak 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116481/-filistin-i-yok-eden-ve-kudus-u-gasbeden-bu-plani-asla-kabul-etmiyoruz-, (Erişim tarihi: 22 Mayıs 2021).

[35] "İbrahim Kalın'dan 'Filistinlilerin Haklı Davalarını Desteklemeye Devam' Mesajı", Anadolu Ajansı, 5 Şubat 2020.

mas ve Filistin Kurtuluş Örgütü [FKÖ]) bir araya getirerek milli birlik hükümeti kurulmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan, Filistin lideri Mahmud Abbas ile müteaddit defalar telefon görüşmesi yaptığı gibi Şubat[36] ve Ağustos'ta[37] da Hamas Siyasi Büro Başkanı İsmail Heniyye ve beraberindeki heyetleri de kabul etmiştir. 3 Eylül'de Mahmud Abbas başkanlığında iki tarafın temsilcilerinin katılımıyla yapılan yüz yüze görüşmeleri de memnuniyetle karşılayan Türkiye[38] 22 Eylül'de tarafları ağırlayarak birleşme görüşmelerine ev sahipliği yapmıştır.[39]

Bunun yanı sıra İsrail'in Batı Şeria'nın ilhakına yönelik söylemlerini artırması üzerine, olası bir ilhaka engel olabilmek için neler yapılması gerektiğinin görüşüldüğü İslam İşbirliği Teşkilatı Açık Uçlu Olağanüstü İcra Komitesi Toplantısına dışişleri bakanı seviyesinde katılım gösterilmiştir.[40]

13 Ağustos'ta Trump tarafından kamuoyuna duyurulan BAE'nin İsrail ile normalleşeceğine yönelik açıklama ise Filistinliler tarafından "sırtlarından bıçaklanma" olarak tanımlanmıştır. Konuyla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, "BAE'nin İİT tarafından da desteklenen Arap Barış Planı'ndan uzaklaşarak, hem de hiçbir yetkileri bulunmamasına rağmen Filistinliler adına İsrail ile pazarlığa girmesinin inandırıcılığının bulunmadığı" bildirilerek ka-

[36] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Heniyye'yi Kabul Etti", TRT Haber, 1 Şubat 2020.

[37] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hamas Siyasi Büro Başkanı İsmail Heniyye'yi Kabul Etti", T.C. İletişim Başkanlığı, 22 Ağustos 2020, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-hamas-siyasi-buro-baskani-ismail-heniyyeyi-kabul-etti, (Erişim tarihi: 22 Mayıs 2021).

[38] "No: 196, Filistin Uzlaşı Konferansı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Eylül 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-196_-filistin-uzlasi-konferansi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Mayıs 2021).

[39] "Ankara'da Hamas-El Fetih Buluşması", DW Türkçe, 22 Eylül 2020.

[40] "No: 196, İsrail'in Filistin Topraklarını İlhak Planlarına Karşı Atılabilecek Adımları Ele Almak Üzere Dışişleri Bakanları Düzeyinde Gerçekleştirilecek İslam İşbirliği Teşkilatı Açık Uçlu Olağanüstü İcra Komitesi Toplantısı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Eylül 2020.

rar kınanmıştır.[41] Bununla da yetinmeyen Türkiye, bu normalleşme adımından dolayı BAE ile ilişkilerini gözden geçireceğini ve gerekirse büyükelçisini çekeceğini açıklamıştır.[42]

Filistinlilerin Arap ülkeleri tarafından yalnız bırakılmaları yetmiyormuş gibi ABD'nin İsrail büyükelçisi Friedman'ın sözde Yüzyılın Planı'nı kabul etmeyen Filistin yönetimine gözdağı vermek maksadıyla sarf ettiği "Abbas'ı indirip yerine Dahlan'ı geçireceğiz"[43] şeklindeki açıklaması Filistinlilerin olduğu kadar Türkiye'nin de tepkisine sebep olmuştur. Zira Friedman'ın Filistin'in başına getirileceğini ima ettiği Dahlan, Türkiye'de BAE hesabına casusluk faaliyetlerini planlamak gerekçesiyle hakkında kırmızı bülten çıkarılmış bir kişidir.[44] Dolayısıyla Türkiye, Dahlan gibi karanlık ilişkileri olan bir kişinin[45] illegal bir şekilde Filistinlilerin başına getirilmesine de razı olmamıştır.

Türkiye, Filistinlilere hem siyasi destek sağlamış hem de tüm dünyayı etkileyen salgınla mücadele konusunda yardımlarına devam etmiştir. Nisan[46] ve Aralık'ta[47] gönderilen iki kargo uçağıyla gönderilen 40 bin PCR test kiti, 100 bin N95 maske, 40 bin koruyucu tulum, 100 bin çift eldiven, 20 bin nasal kanül, 2 ton el dezenfektanı, 20 bin koruyucu gözlük, 20 yoğun bakım ventilatörü, 20 yatak yanı monitörü, 20 defibrilatör monitörü, 20 elektrodiyograf ve 20 sıcak-

[41] "No:173, ABD, İsrail ve BAE Tarafından Açıklanan Ortak Bildiri Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Ağustos 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-173_-abd-israil-ve-bae-tarafindan-aciklanan-ortak-bildiri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Mayıs 2021).

[42] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Abu Dabi'deki Büyükelçimizi Geri Çekebiliriz", *Habertürk*, 14 Ağustos 2020.

[43] "ABD'nin İsrail Büyükelçisi Friedman'dan Skandal Açıklama: Abbas'ı Dahlan ile Değiştirmeyi Düşünüyoruz", *Yeni Şafak*, 17 Eylül 2020.

[44] "BAE Veliaht Prensi'nin Danışmanı Dahlan Hakkında 'Kırmızı Bülten' Talebi", Anadolu Ajansı, 20 Ağustos 2020.

[45] "Arap Dünyasındaki Karanlık İşlerin Adamı: Dahlan", Anadolu Ajansı , 13 Aralık 2019.

[46] "Turkey Sends Aid to Palestine to Fight Coronavirus", AA English, 24 Nisan 2020.

[47] "Turkey Sends Medical Aid to Palestine to Fight COVID-19", *Daily Sabah*, 1 Aralık 2020.

lık monitörü TİKA vasıtasıyla ilgili makamlara teslim edilmiştir. [48] Ayrıca Türkiye'nin salgın nedeniyle ekonomik sıkıntı çeken ülkelere destek olmak maksadıyla hazırlamış olduğu fondan Filistin'e 5 milyon dolar tutarında nakdi yardım yapılmıştır.[49]

TÜRKİYE-ÜRDÜN İLİŞKİLERİ

Türkiye başta Mescid-i Aksa'nın himayesini sağlaması, 1948 sonrası yerlerinden edilen milyonlarca Filistinliye vatan olması ve Suriye'deki iç savaş nedeniyle yerlerinden olan yaklaşık 1 milyon Suriyeliye de ev sahipliği yapması nedeniyle Ürdün'e büyük saygı göstermekte ve muhabbetle yaklaşmaktadır.[50] Ayrıca coğrafi olarak merkezi bir konumda olması da Ürdün'ü Türkiye'nin Arap coğrafyasına yönelik ticaretinde önemli bir partner haline getirmektedir. Hatta Türkiye'nin Levant bölgesindeki ülkelere ilgisinin bir göstergesi olarak aralarında Ürdün, Lübnan ve Suriye'nin de bulunduğu ülkelerle gümrük ve sınırların kaldırılması maksadıyla 2010'da imzalamış olan ortak ticaret anlaşması, Arap isyanlarının ortaya çıkmasıyla işlevsiz kalmıştır.

Bu ülkelerden bağımsız olarak Ankar ile Amman arasında 2009'da imzalanan serbest ticaret anlaşması da Ürdün tarafından sürecin kendilerinin aleyhinde ilerlediği iddiasıyla 2018'de iptal edilmiştir. Böylelikle Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ticaretinde bir kavşak olan Ürdün ile ekonomik ilişkilerinde yüzde 25'e varan bir gerileme yaşanmıştır.[51] Buna rağmen Türkiye, Ürdün'e göstermiş olduğu yakın ilgiden

[48] "Salgın Sürecinde Türkiye'nin Yurt Dışına Yardımları 100 Milyon Lirayı Aştı", *Sözcü*, 25 Aralık 2020.

[49] "Türkiye'den Filistin'e Nakdi Destek Hibesi, Resmi Gazete'de", *Habertürk*, 26 Haziran 2020.

[50] "Turkish-Arab Convergence Best Way to Overcome Misunderstandings", *Daily Sabah*, 12 Ekim 2020.

[51] "Ürdün Pazarı ve Güncel Gelişmeler", T.C. Ticaret Bakanlığı, Amman Ticaret Müşavirliği Raporu, 22 Kasım 2020, https://ticaret.gov.tr/data/5fba6a4b13b87613e4d5002c/%C3%9CRD%C3%9CN.pdf, (Erişim tarihi: 23 Mayıs 2021).

vazgeçmemiştir. Hatta 2019'da iki ülkenin kültür bakanları bir araya gelerek Karşılıklı Kültür Yılı Niyet Beyanı'nı imzalamışlar ve 2020'yi karşılıklı kültür yılı ilan etmişlerdir.[52]

Ancak 2020'nin daha başında yaşanan bir hadise ilişkilere gölge düşürmüştür. Zira Ürdün Kralı İkinci Abdullah, Türkiye'nin AB'den daha fazla yardım alabilmek için Avrupa'ya geçmek isteyen mültecilere sınırlarını açacağını açıklamasını eleştirmiş ve Türkiye'yi AB'den "daha fazla para koparmaya" çalışmakla suçlamıştır.[53]

Bu gelişme zaten bir önceki yıldan bakiye bazı gelişmelerle gergin olan ilişkileri daha sıkıntılı hale getirmiştir. Keza Ürdün'ün Türkiye'nin başlattığı Barış Pınarı Harekatı'nı kınayarak harekatın kendi sınır güvenliğini tehdit ettiğini ileri sürmesi anlaşılamamışken Libya'da darbeci Hafter'e silah gönderildiğinin ortaya çıkması[54] ve son olarak da GKRY ile 2017'de imzalanan askeri anlaşmanın[55] 20 Şubat 2020'de tekrar uzatılması Türkiye'ye karşı pozisyon aldığına dair bir intibaa yol açmıştır.[56]

İki ülke arasındaki gerginliğin Türkiye'nin küresel salgınla mücadele edilmesi için yaptığı yardımlara da yansıdığı anlaşılmaktadır. Zira pek çok ülkeye karşılıklı veya karşılıksız olarak tıbbi malzeme gönderen Türkiye'nin Ürdün'e herhangi bir yardımda bulunmadığı görülmüştür. Fakat bölgede yaşanan kritik gelişmeler bu gerginliğin daha fazla sürmesine izin vermemiştir. Zira nüfusunun yaklaşık yarısının Filistinli olması nedeniyle sözde Yüzyılın Planı'ndan ziyadesiyle rahatsız olan Ürdün'ün bir de İsrail'in Batı Şeria'yı ilhak

[52] "2020 Türkiye-Ürdün Karşılıklı Kültür Yılı Olacak", Anadolu Ajansı, 17 Eylül 2019.

[53] "Ürdün Kralı Abdullah, AB'yi Türkiye Örneğiyle Eleştirdi: Biz Sizi Mültecilerle Tehdit Etmiyoruz", Sputnik Türkiye, 16 Ocak 2020.

[54] "Libya's War: Who is Supporting Whom", Aljazeera, 9 Ocak 2020.

[55] "Jordan, Cyprus Sign Military Cooperation Agreement", Arabstoday, 23 Mayıs 2017.

[56] Gökhan Batu, "Ürdün-GKRY Askeri Anlaşmasının Arka Planı", ORSAM Görüş, 12 Mart 2020.

etmeye çalışması[57] ve bu çerçevede Ürdün'ün Mescid-i Aksa'daki hamilik rolünün tartışılması son dönemde arkasına aldığı Körfez ülkeleriyle arasını açmıştır.[58] Buna mukabil Ankara'nın hem sözde Yüzyılın Planı hem de Batı Şeria'nın ilhakı ve Mescid-i Aksa konusundaki tavrının kendi çıkarlarıyla örtüşmesi Ürdün'ü tekrar Türkiye'ye yaklaştırmıştır.[59]

İki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar yumuşaması sonrasında Ürdün'ün Türkiye ile Mısır arasında ara buluculuk yaptığına dair haberler çıkmıştır.[60] Doğu Akdeniz'de kendisine karşı genişletilen ekseni yarmak isteyen Türkiye'nin Mısır ile münhasır ekonomik bölge (MEB) sınırlarının belirlenmesine yönelik bir anlaşma için zemin yokladığı dönemde, Ürdün'ün yapıcı rolü memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak bu yaklaşmadan rahatsız olan BAE ve İsrail'nin hem Ürdün'e hem de Mısır'a baskı yaptığı öğrenilmiştir. Akabinde medyaya yansıyan bir haberde 25 Ağustos'ta Amman'da bir araya gelen Ürdün, Mısır ve Irak liderlerinin Türkiye karşıtı bir cephe oluşturmaya çalıştıkları iddia edilmiştir.[61] Henüz taraflardan bu konuda net bir açıklama gelmemekle birlikte bu üç ülkenin İsrail ile normalleşmeye başlayan Körfez ülkeleri ile Türkiye arasında kalmamak için böyle bir oluşuma başvurdukları değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Ürdün'ün, İsrail'in İbrahim Antlaşmaları sayesinde yakaladığı ivmeyi kullanarak Batı Şeria'yı ilhak etmesi veya Mescid-i Aksa'nın statüsünde değişikliğe gitmesi

[57] "Jordanian Foreign Minister Says Israeli Annexation will Lead to 'Fiercer Conflict'", *Haaretz*, 2 Haziran 2020.

[58] "Jordan Warns Against Changing Status of Temple Mt., After Netanyahu's Saudi Trip", Times of Israel, 27 Kasım 2020.

[59] "Turkey Voices Support for Jordan's Role in Protecting Palestine Holy Sites", MEMO, 5 Haziran 2020.

[60] "Arabic Press Review: Jordan Mediates Between Egypt and Turkey Over Libya", MEE, 20 Temmuz 2020.

[61] Curtis R. Ryan, "Egypt-Iraq-Jordan Alliance Tries to Change Middle East Dynamics", Arab Center Washington, 16 Eylül 2020.

halinde iç kamuoyunu yatıştırıp egemenliğini korumak için böyle bir oluşuma katıldığı düşünülmektedir.[62]

SONUÇ

Türkiye'nin 2020'deki İsrail, Filistin ve Ürdün ile ilişkilerinin genellikle sözde Yüzyılın Planı olarak isimlendirilen işgal planının uygulanmamasına yönelik çabalardan oluştuğu görülmektedir. Bu süreçte Türkiye planın faydalanıcısı İsrail'e karşı pozisyon alırken plandan en fazla zarar görecek Filistin'i ve kısmi de olsa olumsuz olarak etkilenmesi kaçınılmaz olan Ürdün'ü desteklemeye devam etmiştir.

Mart ile birlikte etkisini artırarak sınırların kapanmasına ve ekonomilerin durmasına sebep olan koronavirüs salgınından istifade eden Türkiye neredeyse küresel bir yardım kampanyası başlatarak yeni küresel sistemde etkili bir aktör olarak yükseleceğinin işaretlerini vermiştir. Türkiye'nin bu yükselişinden Batılı ülkelerin yanı sıra bölgedeki bazı ülkeler de rahatsız olmuştur. Türkiye ve İran'ın Filistin meselesini araçsallaştırarak kendilerine alan açtıklarını değerlendiren bu ülkeler, bu kozu ortadan kaldırmak için artık kronikleşen Filistin-İsrail meselesini Filistinlileri yok sayan marjinal bir planla çözmek istemişlerdir. Trump liderliğindeki ABD'nin ara buluculuk rolünden uzaklaşarak tamamen İsrail yanlısı bir pozisyon alması bile bölgedeki Arap ülkelerinin bu planı desteklemesine engel olmamıştır.

Türkiye bu süreçte bahse konu planı yüksek sesle eleştirip reddeden tek ülke olarak öne çıkmıştır. Filistinlilerin bölünmüşlüğüne son verip kendi bekalarını tehdit eden planları ortadan kaldırabilmeleri için elinden geleni yaparken Türkiye karşısına aldığı ülkelerin teröre destek vermek ithamlarıyla karşılaşırken zaman zaman ekonomik ve siyasi operasyonlara da maruz kalarak izole edilmeye

[62] "Ürdün Kralı: İsrail'in Çatışmayı Körükleyen Tek Taraflı Adımlarının Durması Gerek", Anadolu Ajansı, 28 Kasım 2020.

çalışılmıştır. Tüm bunlara göğüs geren Türkiye'nin tek tesellisi ise Trump'la geçen dört yıllık fecaat döneminden sonra Filistinlilerin yeni Amerikan yönetimiyle bir nebze olsun rahatlayacaklarının anlaşılması olmuştur. Zira yeni ABD yönetiminin sözde Yüzyılın Planı'nı çöpe atıp Filistinlilerin ve aralarında Ürdün'ün de olduğu bölge ülkelerinin çıkarlarını gözeten yeni bir plan hazırlayacağını açıklaması İsrail dışındaki tüm aktörleri sevindirmiştir.

Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinin yeni dönemde nasıl şekilleneceği ise öncelikle koronavirüs salgınının tam olarak ortadan kalkıp kalkmamasına ve sonra da ABD'nin yeni başkanı Joe Biden'ın bu ülkelere verdiği sözleri tutup tutmamasına göre değişiklik gösterecektir. Ayrıca Biden yönetiminin uygulayacağı Türkiye politikası da Ankara'nın bu bölgeye yaklaşımında etkili olacaktır. Keza ABD tarafından köşeye sıkıştırılmak istenecek Türkiye'nin öncelikle kendi bekasına odaklanması gerekeceğinden Filistin ve Ürdün'e vereceği destek ölçülü olacaktır. Buradaki en büyük çelişki Biden yönetiminin hem Ankara'ya hem de Tel Aviv'e mesafeli yaklaşmasının öngörülmesidir ki Mart'taki seçimlerden sonra İsrail'de Netanyahu'suz bir hükümet kurulması halinde Türkiye ile yeniden normalleşme mümkün olabilecek ve bu yeni durum bölgenin ABD'nin dahli olmaksızın kendi dinamikleriyle normalleşmesine imkan sağlayabilecektir.

KRONOLOJİ

2 Ocak	İsrail, Yunanistan ve GKRY ile birlikte EastMed boru hattı anlaşması imzaladı.
28 Ocak	Sözde Yüzyılın Planı açıklandı.
20 Şubat	Ürdün, GKRY ile yaptığı askeri anlaşmayı uzattı.
2 Mart	İsrail'de erken seçim yapıldı.
15 Nisan	İsrail ve Ürdün koronavirüs salgını kapsamında sınırlarını kapattı. Sokağa çıkma yasakları uygulanmaya başladı.
30 Nisan	Türkiye, Filistin ve İsrail'e salgınla mücadele için yardım malzemesi gönderdi.

11 Mayıs	Yunanistan, GKRY, Fransa, Mısır ve BAE Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerini kınayan bir deklarasyon yayımladı. İsrail bu deklarasyona katılmadı.
17 Mayıs	İsrail'de ulusal mutabakat hükümeti kuruldu.
1 Haziran	Koronavirüs kısıtlamaları kademeli olarak kaldırılmaya başlandı.
1 Temmuz	İsrail, Batı Şeria'nın ilhakıyla ilgili planı Meclise getireceğini duyurdu.
13 Ağustos	Trump, BAE'nin İsrail ile normalleşeceğini açıkladı.
22 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan Hamas heyetini kabul etti.
25 Ağustos	Ürdün, Mısır ve Irak savunma ve iş birliği antlaşması imzaladı.
15 Eylül	Beyaz Sarayda İsrail ile BAE ve Bahreyn arasında normalleşme anlaşması imzalandı.
22 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BM'nin 75. Genel Kurul açılış toplantısındaki konuşmasında İsrail'i eleştirmesi üzerine İsrail elçisi salonu terk etti.
	Doğu Akdeniz Gaz Forumu resmi olarak kuruldu.
24 Eylül	Filistinli taraflar birleşme görüşmeleri için Türkiye'de bir araya geldi.
29 Eylül	Ürdün Kralı Abdullah Senatoyu feshetti.
3 Ekim	Ürdün'de Ömer Rezzaz'ın başkanlığındaki hükümet istifa etti.
12 Ekim	Beşir Hasavne başbakanlığındaki yeni Ürdün hükümeti göreve başladı.
23 Ekim	Sudan'ın İsrail ile normalleşeceği açıklandı.
10 Kasım	Ürdün'de genel seçimler yapıldı.
11 Aralık	Fas'ın İsrail ile normalleşeceği açıklandı.
22 Aralık	İsrail'de hükümet bütçeyi süresinde Meclise sunamadığı için erken seçim kararı alındı.
23 Aralık	Azerbaycan cumhurbaşkanı, Türkiye ile İsrail arasında ara buluculuk yapabileceğini açıkladı.
25 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail ile münasebetlerin devam ettiğini ve daha iyi ilişkiler kurmak istediklerini açıkladı.

TÜRKİYE'NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKASI 2020

ENES DEŞİLMEK

Dr. Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

TALHA İSMAİL DUMAN

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2010'da Tunus'ta başlayan ve kısa sürede neredeyse bütün Ortadoğu ülkelerine yayılan halk ayaklanmaları Suriye'ye de sıçrarken diğer ülkelerden farklı olarak Suriye'deki süreç iç savaşa dönüşmüştür. Aynı zamanda küresel ve bölgesel güçlerin Suriye politikaları ve iç savaşın bir sonucu olarak ortaya çıkan mülteci sorunu konunun uluslararası bir çatışma haline gelmesine de sebep olmuştur. Başladığı günden itibaren Türk dış politikasının en önemli gündem maddeleri arasındaki yer alan Suriye iç savaşı 2020'de de Ankara'nın öncelikli konuları arasında önemini korumaya devam etmiştir. Bu bağlamda Türkiye askeri operasyonlar ile kendi güvenliğine yönelik tehditleri bertaraf etme amacıyla 2016'dan itibaren güvenlik odak-

lı politikalar kapsamında gerçekleştirilen askeri operasyonların bir devamı niteliğinde 2020'de Bahar Kalkanı Harekatı'nı icra etmiştir. Diğer taraftan da İdlib, Afrin, el-Bab, Tel Abyad ve Resulayn bölgelerinde yaşayan sivillerin hayatlarını normalleştirmeye yönelik girişimlerine devam etmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Ankara yönetimi insan odaklı faaliyetlerini hem resmi kurumlar hem de sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Türkiye-Lübnan ilişkileri ise geçtiğimiz yılların aksine 2020'de dinamik bir süreç yaşamıştır. Yapısal krizlerin yanı sıra koronavirüs (Covid-19) salgını ve Beyrut Limanı patlamasıyla uğraşmak zorunda kalan Lübnan'a Türkiye'nin uzattığı insani yardım eli iki ülke ilişkilerinin daha yoğun zikredilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Lübnan'da artan görünürlüğü yerel aktörlerin bir kısmını memnun ederken aynı zamanda Türkiye aleyhtarı bir söylemin her zamankinden daha fazla dolaşıma sokulmasını beraberinde getirmiştir. Öte yandan iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde rakamsal bazda kısmi bir düşüş ortaya çıkarken yaşanan kayda değer krizler hesaba katıldığında ekonomik ilişkilerin olağan seyrinde ilerlediği iddia edilebilir.

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI

Türkiye bir taraftan Suriye'de askeri harekatlar icra ederken diğer taraftan Esed rejiminin ateş altında tuttuğu bölgelerde ateşkesin sağlanması politikasını ve hem insani diplomasi çerçevesinde hem de olası bir göç dalgasını önleme amacıyla diplomatik faaliyetlerini sürdürmektedir. Suriye'de olayların başladığı günden günümüze kadar geçen sürede Türk dış politikası incelendiğinde proaktif bir politika izlendiği görülmektedir. Kuşkusuz hem idari makamlarca hem de halk nezdinde Suriye sorunu dış politikadaki en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Her ne kadar Suriye problemi son dönemlerde Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmeler

ve koronavirüs salgını sebebiyle nispeten arka planda kalmış gibi gözükse de 2020'nin ilk çeyreği ve son çeyreğinde bu önemini devam ettirmiştir.[1] Bu bağlamda Türkiye'nin Suriye politikasını şekillendiren temel faktörleri Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması, güvenlik tehditlerinin bertaraf edilmesi, muhaliflerin desteklenmesi ve mülteci krizinin yönetilmesi olarak sıralamak mümkündür. Nitekim Türkiye'nin 2020'de Suriye'de izlemiş olduğu politikalar da bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Kuşkusuz 2020'de Türkiye için en önemli sorun alanı da İdlib olmuştur.

İDLİB'DE YAŞANAN GELİŞMELER VE BAHAR KALKANI HAREKATI

Rusya ve İran'dan almış olduğu destekle daha önceden çatışmasızlık bölgeleri (İdlib, Rastan-Talbise, Doğu Guta, Deraa ve Kuneytra) olarak belirlenmiş yerleri tek tek ele geçiren Esed rejiminin bir sonraki hedefi İdlib olmuştur. Suriye rejimi ve destekçileri bölgede radikal gruplar olduğunu ileri sürerek Mayıs 2019'da İdlib'e yönelik saldırılara başlamıştır. Kasım 2019'da başlayan ikinci dalga saldırılarda rejim güçlerinin M5 otoyolu üzerinde yer alan Marat Numan ilçesini ele geçirmesiyle birlikte Türkiye'nin İdlib politikasında değişim yaşanmıştır. Bu sürece kadar diplomatik yollar ile Rusya üzerinden Suriye rejiminin ilerleyişini durdurmak isteyen Türkiye bu süreçten sonra ilk kez "İdlib'de askeri güç kullanabiliriz" mesajı vermiştir.[2] Nitekim

[1] Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Merkezi tarafından yapılan "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması" anketi sonucuna göre Türk dış politikasının en önemli sorunu Suriye sorunu (Suriye'deki iç savaş ve Suriye'deki PYD/YPG varlığı birlikte değerlendirildiğinde) olarak görülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması 2020 Sonuçları Açıklandı", Kadir Has Üniversitesi, 17 Haziran 2020, https://www.khas.edu.tr/tr/haberler/turk-dis-politikasi-kamuoyu-algilari-arastirmasi-2020-sonuclari-aciklandi, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

[2] "Erdoğan: 'İdlib'de Askeri Güç Kullanmak Dahil Ne Gerekiyorsa Yapacağız'", Euronews Türkçe, 31 Ocak 2020.

bu süreçle birlikte Türkiye'nin İdlib'e yönelik askeri sevkiyatlarında artış yaşanmaya başlamıştır.[3] 10 Ocak 2020'de varılan ateşkese[4] rağmen Rusya ve Suriye rejiminin karşı hamleleri ile tırmanan gerginlik 27 Şubat 2020'de zirve noktasına ulaşmıştır. Bu tarihte rejim güçleri ve Rus kuvvetleri tarafından Balyun'da Türk ordusuna ait konvoya hava saldırıları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu saldırılarda 34 Türk askeri şehit olmuştur.[5] Saldırı Ankara'nın Suriye'deki konumuna ciddi bir meydan okuma olarak görülmüştür. Nitekim yaşanan bu saldırıdan sonra Suriye rejimi ve destekçileri Türk yetkililerin daha fazla şehit vermemek için İdlib'den ayrılmayı tercih edeceğini düşünmüş olabilir. Ancak Balyun'da gerçekleşen hava saldırıları sonrası Türkiye 27 Şubat 2020 itibarıyla rejime yönelik kapsamlı bir askeri harekat başlatmıştır.[6] Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Bahar Kalkanı Harekatı'nın temel hedefini Suriyelileri Esed rejiminin kitlesel ve acımasız saldırılarından korumak ve bölgede kalıcı bir ateşkes tesis etmek şeklinde açıklamıştır.[7]

Bu bağlamda Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi'nin 51. maddesi uyarınca meşru müdafaa hakkı ile Adana, Astana ve Soçi mutabakatları çerçevesinde ateşkesi sağlamak, mülteci göçlerini önlemek, halkın ve sınırların güvenliğini sağlamak için

[3] Saeed Abdulrazek, "Turkey Sends Reinforcements Near Syria, Urges Russia to Abide by Commitments", *Asharq Al-Awsat,* 23 Ocak 2020; Orhan Coşkun, "Turkey Ready to Act After Reinforcing Syria's Idlib: Official", Reuters, 25 Şubat 2020.

[4] "Russian Army Announces Ceasefire in Syria's Idlib", *Financial Express,* 10 Ocak 2020; "Turkey, Russia Agree to Ceasefire in War-torn Idlib, Syria", CBC News, 10 Ocak 2020.

[5] "At Least 34 Soldiers of the Turkish Forces Were Killed in Airstrikes Today", Syrian Observatory for Human Rights, 27 Şubat 2020.

[6] Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması'nın sonuçlarına göre İdlib'e yönelik gerçekleştirilen Bahar Kalkanı Harekatı'nın Türk halkı tarafından desteklenme oranı yüzde 39,3'tür.

[7] Serkan Demirtaş, "Turkey Launches Operation Spring Shield", *Hürriyet Daily News*, 2 Mart 2020.

operasyonların hayata geçirildiği belirtilmiştir.[8] Böylelikle rejim güçlerinin 2018'de imzalanan Soçi mutabakatı sınırları dışına çıkarılması ve ılımlı muhalefetin desteklenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu operasyon Suriye iç savaşının başladığı günden beri Esed rejimine yönelik konvansiyonel anlamda ilk operasyon olması sebebiyle de oldukça önemlidir. Harekatta sınır hattında F-16'lar,[9] sınır ötesinde silahlı ve silahsız insansız hava araçları, elektronik harp sistemleri, topçu ve çok namlulu roketatar sistemleri gibi askeri araçlar kullanılmıştır. Nitekim Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) icra ettiği operasyon neticesinde yüzlerce rejim unsuru etkisiz hale getirilmiş, onlarca askeri araç ve radar unsurları dahil olmak üzere Suriye askeri varlıkları yok edilmiştir. Böylelikle Esed ordusunun ve onun vekillerinin askeri yeteneklerine ciddi bir darbe indirilmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Türkiye gerçekleştirmiş olduğu harekatta sivil kayıplarını asgari düzeyde tutarak, yalnızca askeri hedefler ve savaşçılar hedef alınarak adil bir savaşın yürütülebileceğini göstermiştir. Aynı zamanda bu harekat İHA ve SİHA'ların aktif şekilde kullanıldığı bir askeri harekat olması sebebiyle de oldukça önemlidir.[10] Yaklaşık bir hafta devam eden operasyon sonrasında 5 Mart 2020'de Rusya'nın girişimleri ile yeni bir ateşkes uzlaşısına varılmıştır. Soçi mutabakatının bir devamı niteliğinde olan bu uzlaşı ek protokol olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda "İdlib Gerginliği Azaltma Bölge-

[8] "Bahar Kalkanı Harekatı Nedir? Bahar Kalkanı Harekatından Son Dakika Gelişmeleri", *Milliyet,* 2 Mart 2020; Ethem Emre Özcan, "Suriye'de 2020'ye Bahar Kalkanı Harekatı Damgasını Vurdu", Anadolu Ajansı, 29 Aralık 2020.

[9] Suriye hava sahasının kontrolünün Rusya'da olması sebebiyle F-16 savaş uçakları aktif bir şekilde kullanılamamıştır. Bu ise İHA ve SİHA'ların daha aktif bir şekilde kullanılmasına sebep olmuştur.

[10] Tarek Cherkaoui, "Turkey's 21st Century Art of War", TRT World, 6 Mart 2020; "Domestic Weapons of Turkey at Operation Spring Shield: Part-2 Unmanned Aerial Systems and Smart Munitions", *C4 Defence,* 12 Mart 2020; Sergey Sukhankin, "Is Turkey Becoming a Drone Superpower?", Gulf State Analytics, 5 Mayıs 2020.

sindeki Durumun İstikrara Kavuşturulmasına İlişkin Muhtıraya Ek Protokol" başlıklı metnin içeriği şu şekildedir:

- İdlib gerginliği azaltma bölgesindeki temas hattı boyunca tüm askeri faaliyetler 6 Mart 2020'de saat 00.01'den itibaren durdurulacaktır.
- M4 kara yolunun kuzeyinde 6 kilometre ve güneyinde 6 kilometre derinliğinde bir güvenli koridor tesis edilecektir. Güvenli koridorun işleyişine dair ayrıntılı esas ve usuller, Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu savunma bakanlıkları arasında yedi gün içinde kararlaştırılacaktır.
- Türk-Rus ortak devriyeleri 15 Mart 2020'de M4 kara yolunun Trumba'dan (Serakib'in 2 kilometre batısı) Ain-al-Havr'a kadar olan kesimi boyunca başlatılacaktır.[11]

Bu anlaşma ile Türkiye, Suriye içerisinde yerinden edilmiş milyonlarca insanın İdlib bölgesinde kalmasını sağlayarak olası bir göç dalgasını engellemiştir. Anlaşma aynı zamanda Suriyeli sivillerin acılarının hafiflemesine bir nebze olsun katkıda bulunması açısından da oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra Esed rejiminin kuzeye doğru ilerleyişi ve M4 kara yolunu hakimiyeti altına alması engellenmiştir. Ancak Esed rejiminin bölgeye devam eden saldırıları ilerleyen zamanlarda bu ihtimallerin yeniden ortaya çıkmasına sebep olabilecektir. Bu bağlamda Esed rejimi ve İran destekli silahlı gruplar 6 Mart-6 Aralık arasında ateşkesi 4 bin 200 kez ihlal etmiş ve 52 sivil ölmüştür.[12]

Moskova ise bu anlaşma ile Ankara ve Şam arasında patlak verebilecek ve kendisinin de dahil olabileceği olası bir savaş tehdidini

[11] "İdlib'de Bu Gece Yarısı İtibarıyla Ateşkes Yürürlüğe Girecektir", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 5 Mart 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116924/-idlib-de-bu-gece-yarisi-itibariyle-ateskes-yururluge-girecektir-, (Erişim tarihi. 24 Mayıs 2021); "Press Statements Following Russian-Turkish Talks", President of Russia, 5 Mart 2020.

[12] Ethem Emre Özcan ve Mahmoud Barakat, "Operation Spring Shield Leaves Mark on Syria in 2020", Anadolu Agency, 30 Aralık 2020.

bertaraf etmiştir. Esed rejimi açısından ise anlaşma, Mayıs 2019'dan beri devam eden saldırılar neticesinde ele geçirilen bölgelerin ve Şam-Halep arasındaki stratejik M5 kara yolunun kontrolünün sağlanmasıyla neticelenmiştir. M5 kara yolunun rejimin kontrolü altına geçmesiyle birlikte 7 Türk gözlem noktası da bu sınırlar içerisinde kalmıştır. Bu bağlamda Ekim 2020'den itibaren tehlike altındaki gözlem noktaları güvenli alanlara taşınmaya başlanmıştır. Söz konusu bu değişim sahadaki alan hakimiyetinin değişmesi sebebiyle bir zorunluluk haline gelmiştir. Esas mahiyeti muhalifler ve rejim unsurları arasında ateşkesi denetlemek olan gözlem noktalarının rejim bölgesi içinde kalması bu işlevi de ortadan kaldırmıştır. Ayrıca söz konusu gözlem noktalarına gıda, tıbbi destek ve askeri teçhizat ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşanan zorluklar ve Rusya'nın inisiyatifi ile hareket edilebilecek bir pozisyona gelinmesi taşınmayı gerekli kılmıştır. Tabii ki en önemli unsur yine güvenlik ile ilgilidir. Bu gözlem noktalarının açık hedef haline gelmesi, özellikle 9 ve 10 numaralı gözlem noktalarının zaman zaman rejim unsurlarının saldırılarına maruz kalması taşınma kararının alınmasında etkili olmuştur. Kısacası ilk inşa edildikleri zaman TSK için stratejik üstünlük/avantaj sağlayan bu gözlem noktaları muhaliflerin toprak kayıpları sebebiyle dezavantajlı bir durum ortaya çıkarmıştır.

Varılan anlaşma uyarınca Türk ve Rus askeri unsurlarının M4 kara yolu üzerindeki ilk ortak devriyesi ise 15 Mart 2020'de gerçekleştirilmiştir.[13] Ancak 14 Temmuz 2020'de gerçekleştirilen yirmi birinci devriye esnasında yola döşenen el yapımı patlayıcılarla (EYP) Türk-Rus ortak konvoyu hedef alınmıştır. Devriye faaliyetleri esnasında yapılan saldırılar devriyelerin yarıda kalmasına sebep olurken ilk defa 22 Temmuz'da yirmi ikinci devriye

[13] "Turkey, Russia Hold First Joint Patrol in Syria's Idlib", China.org, 16 Mart 2020. http://www.china.org.cn/world/2020-03/16/content_75818191.htm, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

faaliyetinde M4 yolunun tamamında devriye icra edilebilmiştir.[14] Ancak müşterek devriye faaliyetlerinin birçok saldırıya maruz kalması sonrası 13 Ağustos'ta Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Maria Zakharova "İdlib kara yolundaki Rus-Türk ortak devriyeleri, bölgedeki militanların devam eden provokasyonları nedeniyle durduruldu" açıklamasını yapmıştır.[15] Böylelikle 5 Mart'ta varılan uzlaşı maddeleri kadük hale gelmiştir.

Harita 1. Türkiye'nin İdlib'deki Askeri Varlığı

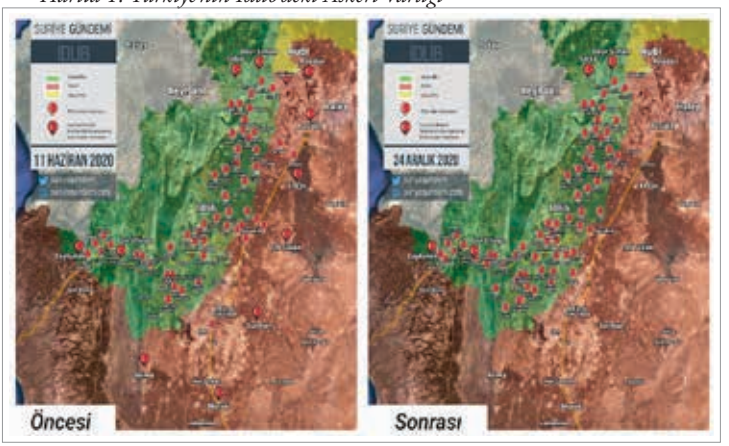

Kaynak: Suriye Gündemi (24 Aralık 2020)

ANAYASA KOMİTESİ

Bilindiği üzere Anayasa Komitesi Türkiye, Rusya ve İran arasında varılan uzlaşı sonrasında 30 Ekim 2019'da BM'nin Cenevre ofisinde 150 kişinin katılımıyla ilk komite toplantısını gerçekleştirmiş ve bu toplantıların sonucunda 45 kişilik (küçük yapı) anayasa yazım kurulu belirlenmiştir. 2020 içerisinde meydana gelen yeni tip koronavirüs

[14] "Türkiye ile Rusya'nın M4 otoyolu üzerinde gerçekleştirdiği 22. ortak devriye, 73 km'lik güzergahın tamamında gerçekleştirilerek Ayn el-Havr köyüne ulaştı." Bkz. Suriye Gündemi, Twitter, 22 Temmuz 2020, https://twitter.com/suriyegundemi_/status/1285925103939866624, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

[15] "Russia Stops Joint Patrols with Turkey in Syria", Middle East Monitor, 14 Ağustos 2020.

salgını sebebiyle anayasa çalışmaları bir süre askıya alınmıştır. Ancak 24 Ağustos'ta BM'nin Cenevre ofisinde Suriye Anayasa Komitesi üçüncü tur görüşmeleri icra edilmiştir. Türkiye, Rusya ve İran toplantının oturum arasında ortak bir bildiri yayımlayarak Suriye'nin egemenliği, bağımsızlığı, birliği ve toprak bütünlüğüne olan bağlılıklarını yinelemişlerdir.[16] BM Suriye özel temsilcisi Geir O. Pedersen "henüz yazım aşamasına gelmediklerini, ciddi görüş ayrılıkları nedeniyle halen taraflar arasında güven inşa etmeye çalışıldığını"[17] açıklamıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki Anayasa Komitesinin dördüncü toplantısı 30 Kasım-4 Aralık arasında Cenevre'de düzenlenmiş ve komitenin "küçük grubu" ilk defa bir sonraki toplantının gündemi ve tarihi konusunda anlaşmaya varmıştır. Bu bağlamda Suriye Anayasa Komitesi beşinci tur toplantısı 25-29 Ocak 2021 arasında "anayasanın temel ilkeleri" gündemiyle toplanacaktır.[18] Bu noktada belirtmek gerekir ki Suriye'de yaşanan kriz sadece anayasa reformu ya da yeni bir anayasa oluşturulmasıyla çözüme kavuşturulamaz. Ancak komitede sağlanacak ilerlemeler daha derin ve geniş bir iş birliği sürecini de beraberinde getirebilir.

NORMALLEŞTİRME ÇABALARI

Türkiye gerçekleştirmiş olduğu askeri operasyonlar ile kontrolü altına aldığı bölgelerde güvenliğin güçlendirilmesi, sivillerin evlerine dönmesinin kolaylaştırılması ve hayatın normale döndürülmesini önceliği olarak belirlemiştir. Bu bağlamda bölge halkları tarafından oluşturulan yerel meclisler –Türkiye'nin de desteğiyle– ilçedeki yaşam koşullarını elverişli hale getirmeye

[16] "Turkey, Russia, Iran Reiterate Commitment to Syria's Territorial Integrity", *Daily Sabah,* 26 Ağustos 2020.

[17] Bayram Altuğ, "Suriye Anayasa Komitesi 3'üncü Tur Toplantıları Sona Erdi", Anadolu Ajansı, 29 Ağustos 2020.

[18] Lisa Schlein "Syrian Constitutional Talks Marked by Differences, Tensions", VOA News, 4 Aralık 2020.

yönelik altyapı, bakım-onarım ve temizlik çalışmalarını hayata geçirmektedir. Eğitim ve sağlık alanında yaşanan sorunların giderilmesi için de büyük bir çaba harcanmaktadır. Bu doğrultuda sivil halkın ve özellikle çocukların tuzaklanmış mayınlardan zarar görmesini engellemek maksadıyla TSK personelleri tarafından Barış Pınarı bölgesinde bulunan okullardaki öğretmen ve öğrencilere mayın/EYP tanıtımı ve korunma yöntemleri konulu eğitim verilmiştir.[19] Ayrıca Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler arasında Türkiye'den Afrin'e elektrik verilmesi,[20] Tel Abyad'da un fabrikası kurulması,[21] terör örgütleri tarafından karargah olarak kullanılan ve büyük zarar gören okulların tamir edilerek yeniden eğitime açılması,[22] ekonomik anlamda bir katkı sağlama amacıyla arz fazlası arpanın ithalatı için Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) yetkili kılınarak vergisiz bir şekilde ithalat yapma imkanı verilmesi[23] ve Tel Abyad'da 35 köyün su sorununun giderilmesi[24] örnek gösterilebilir. Aynı zamanda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından bölge halkının üretim gücünü artırmaya yönelik fide üretim merkezi hizmete açılmıştır.[25] Afet

[19] "Barış Pınarı Bölgesindeki Çocuklara Mayın/EYP'den Korunma Eğitimi Verildi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 15 Şubat 2020.

[20] "Bakan Akar ve Komutanlar Suriye Sınırında", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 23 Mayıs 2020.

[21] Eşref Musa, "Barış Pınarı Harekatı Bölgesine 'Dijital' Un Fabrikası Kurulacak", Anadolu Ajansı, 26 Kasım 2020.

[22] "Mehmetçiğin Onardığı Okulda Eğitim Öğretim Başladı", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 4 Ocak 2020; "Eğitimlerini Tamamlayan Suriyeli Gençler Terör Baskısından Uzak Şekilde Sınıf Bitirme Sınavlarına Başladı", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 10 Haziran 2020; "Mehmetçiklerimiz Barış Pınarı Bölgesindeki Okulu Hem Onardı Hem De Bahçesine Fidan Dikti", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 20 Kasım 2020.

[23] "TMO, Suriye'den Arpa Alıyor", Sputnik Türkiye, 10 Ocak 2020.

[24] Eşref Musa ve Ömer Koparan, "Tel Abyad'da Türkiye'nin Desteğiyle 35 Köyün Su Sorunu Giderildi", Anadolu Ajansı, 29 Aralık 2020.

[25] "TİKA Suriye'nin Kuzeyinde Fide Üretim Merkezi Açtı", TİKA, 17 Eylül 2020, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_suriye_nin_kuzeyinde_fide_uretim_merkezi_acti-59002, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından gerçekleştirilen faaliyetleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından AFAD Başkanlığına hibe edilen 32 bin 500 ton un ve 375 ton nohut Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve İdlib gerginliği azaltma bölgesinde ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır.
- Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve İdlib gerginliği azaltma bölgesinde ihtiyaç sahibi Suriyeliler için dağıtılmak üzere 150 bin adet gıda kolisi ihalesi yapılmıştır.
- AFAD koordinasyonunda sivil toplum kuruluşları ile beraber İdlib'in kuzey kırsalında 10 bin 762 briket ev yapılmıştır.[26]

Resmi makamlarca yapılan bu yardımların yanı sıra Türkiye sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla da Suriyelilerin hayatlarını normalleştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda bölgede en etkili kurumlar olarak İHH İnsani Yardım Vakfı ve Türk Kızılayı ön plana çıkmaktadır. 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü nedeniyle Türkiye'nin 81 ilinden yola çıkarılan ve gıda, un, battaniye, yakacak, soba, hijyen paketi, kışlık kıyafet gibi malzemeleri taşıyan yardım TIR'ları 12 Aralık'ta Suriye'ye geçmeye başlamıştır.[27] Aynı zamanda İHH ekmeğe ulaşmakta zorluk çeken ihtiyaç sahiplerine dokuz aylık süre içerisinde 112 milyon ekmek dağıtımı gerçekleştirmiştir.[28] Vakfın "Mazluma Çatı Ol"[29] sloganıyla

[26] "AFAD 2020 Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu", T.C. İçişleri Bakanlığı AFAD, Temmuz 2020, https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

[27] "81 İlden Yola Çıkan Yardım TIR'ları Suriye'de", İHH İnsani Yardım Vakfı, 12 Aralık 2020, https://www.ihh.org.tr/haber/81-ilden-yola-cikan-yardim-tirlari-suriyede, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

[28] "9 Ayda 112 Milyon Adet Ekmek", İHH İnsani Yardım Vakfı, 2 Ekim 2020, https://www.ihh.org.tr/haber/9-ayda-112-milyon-adet-ekmek, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

[29] "Anadolu'dan Suriye'ye Briket Ev", İHH İnsani Yardım Vakfı, 23 Haziran 2020, https://www.ihh.org.tr/haber/anadoludan-suriyeye-briket-ev, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

başlatmış olduğu yardım kampanyasıyla da savaş mağduru siviller için briket evler inşa edilmektedir. Diğer taraftan Kızılay da Tel Abyad'da Sevgi Mağazası'nda giyecek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yardımlarına devam etmektedir.[30] Ayrıca barınma, eğitim, gıda, gıda dışı, lojistik, su ve hijyen malzemeleri dağıtımı da Kızılay aracılığıyla yapılmaktadır. Bu bağlamda Ocak-Kasım 2020 döneminde yaklaşık 63 milyon dolarlık bir sevkiyat gerçekleştirilmiştir.[31] Söz konusu bu yardım faaliyetlerinin yüzde 61'i yerli bağışçılar tarafından karşılanırken yüzde 39'u yabancı bağışçılar tarafından gerçekleştirilmiştir.[32]

Tüm bu yardım faaliyetlerinin yanı sıra Türkiye özellikle kontrolü altındaki bölgelerde ekonomik faaliyetlerine de devam etmektedir. Bu bağlamda 2019'a göre bir gerileme görülse de 2020'de de dış ticaret dengesi Türkiye lehine devam etmektedir. Türkiye'nin Ocak-Kasım 2020'de gerçekleştirdiği ihracat 2019'un aynı dönemine göre yaklaşık yüzde 11 oranında azalırken ithalat ise bir önceki yılın Ocak-Ekim dönemine göre yüzde 95 oranında artış göstermiştir. Özellikle pamuk ve pamuklu ürünler, bakır ve bakırdan eşya, alüminyum, kahve, çay, baharat, hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, arpa, mercimek gibi ürün kalemlerinde ithalat gerçekleştirilmiştir.[33]

[30] "Barış Pınarı bölgesinde oluşturulan Kızılay'ın Sevgi Mağazaları Suriyeli kardeşlerimizin yüzünü güldürmeye devam ediyor. Tel Abyad'da bulunan Sevgi Mağazası'nda bölge halkına kışlık giyecek yardımı yapıldı." Bkz. T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Twitter, 3 Aralık 2020, https://twitter.com/tcsavunma/status/1334403440919908354, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

[31] "Suriye İnsani Yardım Operasyonu", Türk Kızılay Göç Hizmetleri Direktörlüğü, (Kasım 2020), https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/kasim-2020-suriye-krizi-insani-yardim-operasyonu-raporu-31-12-2020-41690559.pdf, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

[32] "Suriye İnsani Yardım Operasyonu".

[33] "Ürün Masaları Kasım Bülteni", T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (Kasım 2020), https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Duyuru/103/Urun-Masalari-Kasim-Ayi-Bultenleri-Yayimlandi, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN SURİYE İLE TİCARETİ (2013-2020, MİLYON DOLAR)				
YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2020*	1.437	212	1.649	1.225
2019	1.731	118	1.849	1.613
2018	1.788	104	1.892	1.684
2017	1.776	114	1.890	1.662
2016	1.780	108	1.888	1.672
2015	1.887	87	1.974	1.800
2014	2.336	144	2.480	2.192
2013	1.229	106	1.335	1.123

Kaynak: TÜİK, T.C. Ticaret Bakanlığı
* 2020 verileri Ocak-Kasım arası dönemi kapsamaktadır.

FIRAT'IN DOĞUSU

2019'da güvenlik bağlamında en çok ele alınan konulardan biri Fırat'ın doğusu olmuştu. Daha önce belirtildiği üzere Türkiye'nin Suriye politikasının temel hedeflerinden biri kendi ulusal güvenliğine yönelik ortaya çıkan tehditleri bertaraf etmek ve yaşanan insanlık trajedisine bir son vermektir. Nitekim PKK/YPG terör örgütü bölge halkını TSK unsurlarına karşı kışkırtmaya çalışmaktadır. Örneğin pandemi sürecinde Suriye'nin Haseke bölgesine giden suyun TSK tarafından bilinçli olarak kesildiği ve bunun bölge halkını salgın tehdidiyle karşı karşıya bırakma amacı taşıdığı iddia edilmiştir. Ancak güvenlik yetkilileri yapmış olduğu açıklamada "Türkiye'nin YPG/PKK tarafından kullanılmaz hale getirilen Allouk Su Tesisi'ni onararak bölgede su dağıtımı yaptığını"[34] vurgulamıştır. Bunun yanı sıra terör unsurları tarafından Türkiye'nin kontrolü altında bulunan bölgelerde sızma girişimleri ve bombalı eylemler gerçekleştirilmiştir. Bu

[34] Sarp Özer, "YPG/PKK Barış Pınarı Bölgesindeki Su Kesintisini Kara Propagandaya Dönüştürüyor", Anadolu Ajansı, 28 Mart 2020.

bağlamda YPG/PKK başta sivilleri hedef alan bombalı araç saldırıları olmak üzere Eylül 2019-Ekim 2020 arasında yaklaşık 334 terör saldırısı düzenlemiştir.[35] Terör örgütünün Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığına yönelik sık sık tacizlerde bulunduğu Ayn İsa, PKK/YPG kontrolündeki Kamışlı ilçesini Esed rejiminin kontrolündeki Halep'e bağlayan M4 kara yolu üzerinde bulunduğu için kilit öneme sahiptir. Özellikle 2020'nin son çeyreğinde Ayn İsa'da artan çatışmalar da bu önemden kaynaklanmaktadır. Nitekim Türkiye buradan yapılan saldırıları önlemek amacıyla askeri bir operasyon gerçekleştirebilir veya sorunu yine Rusya ile diplomatik yollarla çözmeyi tercih edebilir.[36] Bölgenin Türkiye destekli grupların hakimiyeti altına girmesi halinde terör örgütü Suriye Demokratik Güçleri'nin (SDG) en önemli bağlantı noktalarından biri ele geçirilmiş olacaktır.

Terör örgütü bir taraftan bu saldırıları gerçekleştirirken diğer taraftan da en büyük destekçisi ABD'den askeri ve ekonomik yardımlar almaya devam etmiştir. Bu kapsamda ABD çoğunluğu güvenlik teçhizatından oluşan 400 milyon dolarlık yardım yapmıştır.[37] Benzer şekilde ABD, Beşşar Esed ve destekçilerine yaptırım uygulanmasını öngören Sezar Yasası'nın 17 Haziran'da yürürlüğe girmesinin ardından terör örgütüne 21 milyon dolar destek sağlamıştır.[38] Ayrıca Nisan'da YPG/PKK teröristlerine koronavirüs önleme çabaları ve gözaltı operasyonları için 1,2 milyon dolarlık malzeme tedarik edilmiştir.[39] Suriye'yi bölme ve doğal kaynaklarını kullanma amacıyla ABD

[35] Kutluhan Görücü, "Türkiye-Suriye İlişkileri", *2020'de Türkiye*, ed. Nebi Miş ve Kemal İnat, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 190.

[36] Barış Pınarı Harekatı sonrası varılan mutabakatta Ayn İsa'da rejim unsurları ve Rus askerlerinin konuşlanması kararı alınmasına rağmen geçen süre zarfında bölge terör örgütü SDG'nin idaresinde olmuştur.

[37] "US Sends Additional $400M to YPG/PKK Terrorists in Syria", *Daily Sabah,* 3 Ekim 2020.

[38] "US Sends Additional $400M to YPG/PKK Terrorists in Syria".

[39] Fahri Aksüt, "US Sends $1.2M in Supplies to YPG/PKK for COVID-19*",* Anadolu Agency, 4 Nisan 2020.

merkezli "Delta Crescent Energy LLC" adlı enerji şirketi ile SDG arasında petrol anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu bu anlaşmanın Fırat'ın doğusunda özerk bölge kurma amacından kaynaklandığı söylenebilir. Aynı hedef doğrultusunda aralarında PYD/PKK'nın da yer aldığı yirmi beş farklı oluşum Kamışlı'da bir toplantı gerçekleştirerek "Kürt Ulusal Birliği Partileri" isimli çatı örgüt oluşturmuştur. Burada belirtmek gerekir ki çatı örgüt içerisinde Suriye Kürt Ulusal Konseyi (ENKS) yer almamaktadır.[40] Terör örgütünün bu girişimleri olası bir barış süreciyle birlikte bölgedeki diğer gruplarla birleşerek kendisine meşruiyet zemini hazırlama ve elde etmiş olduğu kazanımları kontrol etmeye devam etme amacı taşımaktadır.

TÜRKİYE'NİN LÜBNAN POLİTİKASI

Geçtiğimiz yıllarda durağan bir seyir izleyen Ankara-Beyrut ilişkileri 2020'de önemli kırılmalar yaşamıştır. Gerek pandemi süreci gerekse iki ülkenin sıcak gündem maddeleri ikili ilişkilerin daha fazla gündeme gelmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Lübnan'daki görünürlüğünün artmasına imkan sunan mevcut gelişmeler bir yandan insani yardım bağlamında Lübnan'daki Türkiye algısına olumlu katkı sunarken diğer yandan Lübnan basınında Türkiye karşıtı söylemin her zamankinden daha fazla dile getirilmesine kapı aralamıştır. Bu kısımda 2020'de Ankara-Beyrut ilişkilerinde ön plana çıkan siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelere değinilmekte ve iki ülke ilişkilerinde problem teşkil eden mevcut fay hatları analiz edilmektedir.

SİYASİ GELİŞMELER VE LÜBNAN'DA TÜRKİYE ALGISI

Kronikleşen siyasi ve ekonomik krizlerin gölgesinde 2020'ye giren Lübnan'ın Türkiye ile ilişkilerinde yıl içerisinde gündeme

[40] "Ortadoğu Gündemi: 18-24 Mayıs 2020", ORSAM, https://orsam.org.tr/tr/ortadogu-gundemi-18-24-mayis-2020, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2021).

gelen ilk konu Nissan eski üst düzey yöneticisi Carlos Ghosn'un Japonya'dan Lübnan'a kaçış serüveni olmuştur. Görevini kötüye kullanmaktan ötürü Japonya'da ev hapsinde olan Ghosn'un Lübnan'a İstanbul üzerinden illegal yollarla kaçması tüm dünya basınında yankı uyandırmış, Atatürk Havalimanı'nda kaçış planına yardım ettiği iddia edilen yedi kişi gözaltına alınmıştır.[41] Osaka'dan kaçış sürecini organize eden iki ABD vatandaşının Japonya'nın talebi üzerine iadesine karar verilirken Türkiye'de ise bir şirket yöneticisi ve iki pilota "göçmen kaçakçılığı"ndan 4 yıl 2 ay hapis cezası verilmiştir.[42]

Ghosn'un kaçış sürecinin yankılarının sona ermesinin ardından hükümet kurma gündemine yeniden odaklanan Lübnan'da 21 Ocak'ta Hasan Diyab hükümeti kurulmuştur. Saad Hariri'nin halk protestoları sebebiyle dokuz ay sürdürebildiği başbakanlık görevinden istifa etmesinin ardından üç ay süren müzakereler neticesinde kurulan yeni hükümetin başbakanına Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi Hakan Çakıl tarafından nezaket ziyaretinde bulunulmuştur. Ziyarette Türkiye adına tebrikleri ilettiğini belirten Çakıl "Enerji başta olmak üzere ikili ilişkilerimizi geliştirebileceğimiz alanlar üzerinde görüş alışverişinde bulunduk" açıklamasını yapmıştır.[43]

Diyab hükümeti siyasi istikrarsızlığa eşlik eden ekonomik krize çözüm üretmeye henüz daha imkan bulamadan ülke pandemi süreci ve Beyrut Limanı patlaması ile daha da derinleşen bir krizin içine doğru sürüklenmiştir. Türkiye her iki gelişmeye ilişkin aktif bir insani yardım diplomasisi yürütürken bir yandan Lübnan sokaklarında halkın bir kesiminin teveccühünü kazanmış diğer yandan ise

[41] "Eski Nissan Üst Yöneticisi Ghosn'un Lübnan'a Kaçışıyla İlişkili 7 Kişi Gözaltına Alındı", Anadolu Ajansı, 2 Ocak 2020.

[42] "Eski Nissan CEO'su Carlos Ghosn'un Kaçırılması Davasında Karar", NTV, 24 Şubat 2021.

[43] "Beyrut Büyükelçisi Hakan Çakıl'dan Lübnan Başbakanı'na Nezaket Ziyareti", *Yeni Akit*, 31 Ocak 2020.

Lübnan'ın iç işlerine karıştığına dair yöneltilen sert eleştirilerin ve medya kampanyalarının muhatabı olmuştur.

Koronavirüs salgının ilk aylarında kendisinden yardım talep eden 151 ülkeden 131'inin taleplerini karşılayan Türkiye,[44] Lübnan'a da TİKA ve Beyrut Büyükelçiliği aracılığıyla gıda ve tıbbi malzeme yardımında bulunmuştur. Tıbbi malzeme yardımı Lübnan Sağlık Bakanlığına teslim edilmiş, gıda yardım kolileri ise Trablusşam ve Akkar bölgelerinde dağıtılmıştır.[45] Söz konusu yardımların ardından bölge halkı tarafından Türkiye'ye övücü ifadeler kullanılırken dağıtım yapılan yerlerin Sünniler ve Türkmenlerin yaşadığı bölgelerle sınırlı olması "Türkiye'nin Sünniler ve Türkmenlere yönelik ajandası olduğu" yönündeki eleştirilerin yüksek sesle ifade edilmesine neden olmuştur. Bahar Kalkanı Harekatı esnasında Trablusşam'da Türkiye'ye destek konvoyunun düzenlenmesi[46] ve Ermeni asıllı bir sunucunun Türkiye'ye canlı yayında hakaret etmesinin ardından bazı Sünni ve Türkmen bölgelerinde organize edilen tepki protestoları,[47] Türkiye'nin iç siyasetine ilişkin konuları Lübnan'daki nüfuzu üzerinden gündemleştirdiği itirazlarının Lübnanlı bazı gruplar tarafından dile getirilmesine neden olmuştur. Haziran'da düşük seviyede başlayan ve Beyrut Limanı patlamasının ardından dozu yükselen Türkiye karşıtı söylemin başını bazı Ermeni grupların/yayın organlarının ve Suudi Arabistan-Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) yanlısı grupların/medyanın çektiğini söylemek mümkündür.

[44] "Dışişleri Bakan Yardımcısı Kıran: Dünyanın Üçüncü En Büyük Tıbbi Yardım ve Destek Sağlayıcı Ülkesiyiz", Anadolu Ajansı, 22 Haziran 2020.

[45] "Türkiye'den Lübnan'a Koronavirüsle Mücadele Yardımı", Sputnik Türkiye, 10 Nisan 2020.

[46] "Lübnanlı Gençlerden Bahar Kalkanı Harekatı'na Destek", Anadolu Ajansı, 2 Mart 2020.

[47] "Lübnan'da Ermeni Asıllı Sunucunun Türkiye'ye Hakaret Etmesi Tepkilere Yol Açtı", Anadolu Ajansı, 11 Haziran 2020.

"Türkiye'nin Lübnan'daki varlığı arttıkça Ermenilere yönelik tehdidin arttığı"[48] yönündeki ve "Türkmenler ve Lübnan İhvanı'yla bağlantılı grupların Türkiye tarafından Ermenilere karşı organize edildiği"[49] şeklindeki söylemler yüksek sesle ilk defa Ermeni yayın organları tarafından Haziran'da gündeme getirilmiştir. Temmuz'da Türkiye'den gelen 4 kişinin Lübnan'da 4 milyon dolar parayla yakalandığı haberlerinin dolaşıma sokulmasının ardından ise Suudi Arabistan-BAE yanlısı medya organları Türkiye karşıtı haberleri daha fazla ön plana çıkarmaya başlamıştır. Lübnan İçişleri Bakanı Muhammed Fehmi'nin olayla ilgili yaptığı açıklamada "paraların kaçakçılık/dolar manipülasyonu veya şiddet protestolarını beslemek için olabileceğine"[50] dair ifadelerde bulunması basında Türkiye karşıtı söylemin artmasına zemin sunmuştur. Söz konusu açıklamalardan kısa bir süre sonra Saad Hariri hükümetinde içişleri bakanı görevinde bulunan ve Suudi Arabistan'la yakın ilişki içerisinde olduğu bilinen Nuhad Maşnuk'a ait "Asas Media" internet sitesinde Nehla Nasıriddin imzasıyla yayımlanan bir haber-raporda Lübnan'daki Türkiye yanlısı siyasilerin, sivil toplum kuruluşlarının ve hatta mescidlerin isimleri bir liste halinde yayımlanarak Türkiye'nin "Trablusşam'ı işgal etmeyi planladığı" iddia edilmiştir.[51] Yine aynı dönemde Türkiye'nin Ermeni asıllı sunucunun davası için Lübnan'a baskı yaptığı yönünde ben-

[48] Edmond Y. Azadian, "Turkey's Ottomanist Ambitions Target Armenians in Lebanon", *The Armenian Mirror Spectator*, 18 Haziran 2020.

[49] Yeghia Tashjian, "The Neo-Ottomans Are Back. How Should Lebanese Armenians Respond?", *The Armenian Weekly*, 24 Haziran 2020.

[50] فهمي: توقيف اربعة اشخاص ينقلون اربعة ملايين دولار على متن طائرة خاصة قدمت من تركيا (Fehmi: Türkiye'den Gelen Özel Bir Uçakla Yanlarında 4 Milyon Dolar Getiren 4 Kişi Tutuklandı)", *Elnashra*, 4 Temmuz 2020.

[51] Nehla Nasıriddin, "بالوقائع والأسماء: هكذا تحضّر تركيا لـ"احتلال" طرابلس (Gerçekler ve İsimler: Türkiye Trablus'u 'İşgal'e Böyle Hazırlanıyor)", Asasmedia, 12 Temmuz 2020.

zer bir suçlayıcı haber Suudi Arabistan'ın resmi yayın organı Al Arabiya tarafından yayımlanmıştır.[52]

Lübnanlı siyasiler ve medya organları tarafından dile getirilen bu iddialar karşısında Dışişleri Bakanı sözcüsü Hami Aksoy açıklamada bulunarak "Ülkemizin 'Lübnan'ın kuzeyinde gerçekleştirilen protesto gösterilerine destek verdiği ve Lübnan'ın bu bölgesinde nüfuz alanını geliştirme amacı güttüğü' şeklindeki iddialar, izandan yoksundur. Söz konusu iddialarda bulunanlar, esasen kimlerin Lübnan'ı arka bahçesi olarak gördüğünü ve bu ülkenin iç işlerine müdahale ettiğini gayet iyi bilecek konumdadırlar"[53] ifadelerini kullanmıştır. Öte yandan Türkiye, eleştirilerin yoğunlaştığı bu dönemde de yardım diplomasisini ısrarla sürdürmüştür.[54]

4 Ağustos'ta meydana gelen Beyrut Limanı patlamasının hemen ardından Türkiye Lübnan'la dayanışma içerisinde olduğu mesajını vermiş, siyasi ziyaretlerin yanı sıra mevcut yardımlarını daha da artırma yoluna gitmiştir. Bu inisiyatif bir yandan Türkiye'nin Lübnanlı belli kesimlerdeki olumlu imajını beslerken diğer yandan patlamadan hemen önce gündeme gelen Türkiye karşıtı söylemin daha farklı boyutlarda dile getirilmesine neden olmuştur.

Patlamanın hemen ardından Türk Kızılayı, Sağlık Bakanlığı UMKE, AFAD ve Türkiye Diyanet Vakfı başta olmak üzere pek çok resmi kurum ve sivil toplum kuruluşu Lübnan'da yardım faaliyetlerine başlamış; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Meclis Başkanı Mustafa Şentop, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ve Sağlık Bakanı Fahrettin Koca Lübnanlı mevkidaşlarıyla görüşerek Türkiye'nin desteğini yinelemişlerdir. Diğer yandan patla-

[52] "'Lebanon has Become a Police State:' Authorities Bow to Turkish Pressure, Sue TV Host", Al Arabiya, 15 Temmuz 2020.

[53] "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aksoy'dan Lübnanlı Siyasetçilerin Türkiye'ye İlişkin İddialarına Tepki", Anadolu Ajansı, 29 Temmuz 2020.

[54] "Lübnan'daki Türk Enerji Gemileri Ödeme Kısıtlamalarına Rağmen Üretime Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 30 Temmuz 2020.

madan kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Beyrut'u ziyaret ederek Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Avn, Meclis Başkanı Nebih Berri ve Başbakan Hasan Diyab ile görüşmüştür. Bu ziyaret, sembolik bir anlamın ötesinde Türkiye'nin Lübnan'la ilişkilere verdiği önemi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Fuat Oktay ziyareti esnasında Türkiye'nin liman ve çevresindeki binaların imarına hazır olduğunu ve Beyrut Limanı ayağa kalkıncaya kadar Mersin Limanı'nın Lübnanlıların hizmetinde olacağını belirtmiş, tıbbi ve gıda yardımının yanı sıra tüm hastane ve hava ambulanslarının Lübnan'ın hizmetinde olduğunu ifade etmiştir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ise Beyrut'ta Türkmen mahallesine yaptığı ziyaret esnasında "'Ben Türk'üm, Türkmen'im' deyip de vatandaşlığı olmayan ancak almak isteyenlere vatandaşlık verileceği" açıklamasında bulunmuştur.[55]

Türk heyetinin bu ziyareti ve ziyaret esnasında yapılan açıklamalar Türkiye'nin Lübnan'da yeni bir dış aktör olarak denkleme dahil olmaya çalıştığına dair tartışmalara neden olmuştur. Nitekim başta Fransa olmak üzere Lübnan siyasetinde etkili olan bazı bölgesel ve küresel aktörler Türkiye'nin bu ziyaretinden duydukları rahatsızlığı dile getirerek bu çabaların Lübnan'da nüfuz sahibi olmak adına yapıldığını ima etmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Türk heyetinden iki gün önce Beyrut'a yaptığı ziyarette "Fransa, Lübnan'da üzerine düşeni yapmazsa bu boşluğu Türkiye, Suudi Arabistan ve İran doldurur"[56] açıklamasında bulunarak Türkiye'yi Lübnan'da etkili olan bölgesel aktörler arasında zikretmiştir.

[55] "Oktay ve Çavuşoğlu Beyrut'ta!", *Habertürk*, 8 Ağustos 2020.

[56] "Macron: Fransa, Lübnan'da Üzerine Düşeni Yapmazsa Bu Boşluğu Türkiye Doldurur", Euronews Türkçe, 7 Ağustos 2020.

Türkiye'nin patlama sonrası yürüttüğü yardım diplomasisi Lübnanlı bazı siyasiler[57] ve resmi makamlar[58] tarafından takdirle karşılanırken başta Suudi Arabistan, Fransa, İsrail ve Yunan basını olmak üzere Türkiye'nin bu faaliyetlerini Lübnan'daki Sünnileri kendisine sadık kılma çabası olarak gören yayınlara da imza atılmıştır. Yapılan haber ve analizlerde Türkiye'nin Lübnan'a silah sevkiyatı yaptığı ve Lübnan İhvanı'na siyasi destek sunduğu,[59] Fransa ile Lübnan'da güç mücadelesine giriştiği,[60] Suudi Arabistan'ın zayıf politikaları sonucu doğan boşluğu değerlendirerek "Sünnilerin hamisi" olmaya çalıştığı ancak Sünnilerin takdirini kazanmakla birlikte sadakatini kazanmasının zor olduğu,[61] Beyrut Limanı'nı inşa etme yarışının jeopolitik bir yarış olduğu,[62] Trablusşam'a yaptığı yatırımların Kıbrıs'a yakın olmasından kaynaklandığı ve Trablusşam'daki faaliyetlerine Amerikan, Fransız ve Alman büyükelçilerinin bu şehre yaptıkları ziyaretle cevap verildiği,[63] Lübnan'daki faaliyetlerinin Fransa'nın Doğu Akdeniz politikasına olan muhalefetiyle alakalı olduğu,[64] patlama sonrası Lübnan'da ortaya çıkan yeni güç dengesinde yer

[57] "Eski Lübnan Başbakanı Fuad Sinyora'dan Türkiye'ye Teşekkür", Anadolu Ajansı, 8 Ağustos 2020; "Lübnan Sağlık Bakanı'ndan Türkiye'ye Teşekkür", TRT Haber, 13 Ağustos 2020.

[58] "Lübnan Büyükelçisi Çakıl: Lübnan Ekonomik Olarak Çok Kötü Bir Dönemde Patlamaya Yakalandı", Anadolu Ajansı, 19 Ağustos 2020.

[59] Joseph Haboush, "Security Fears in Lebanon After Reports of Turkish Weapons Shipments", Al Arabiya, 20 Ağustos 2020; Jonathan Spyer, "Is Turkey Moving into Northern Lebanon?", *The Jerusalem Post*, 27 Ağustos 2020.

[60] "Old Colonial Powers are Bidding for Influence in Lebanon", *The Economist*, 3 Eylül 2020; Paul Antonopoulos, "Stronger French Influence in Lebanon will Counter Turkish Ambitions in the Middle East", *Greek City Times*, 5 Eylül 2020.

[61] "'Turkey Vies with Saudi Arabia as 'Protector of Lebanon's Sunnis'", *The Arab Weekly*, 12 Ağustos 2020.

[62] Marie-Lys Larroque, "Rebuilding the Port of Beirut: A Competition for Geopolitical Influence", *Global Risk Insights*, 18 Ekim 2020.

[63] Christiane Waked, "Reading into Turkey's Influence in Lebanon", *Khaleej Times*, 18 Aralık 2020.

[64] Steven A. Cook, "Macron Wants to Be a Middle Eastern Superpower", *Foreign Policy*, 15 Eylül 2020.

alabileceği,[65] eğer Libya ve Suriye'deki angajmanını Lübnan'da da faaliyete geçirirse "patron" arayışında olan Lübnanlı Sünnilerden yerel destek bulabileceği[66] ve Hamas'a verdiği destek üzerinden Filistin mülteci kamplarında nüfuzunu arttırmaya çalıştığı[67] şeklinde yorumlar yapılmıştır.

Türkiye, aleyhinde yapılan bu haberlere karşın Lübnan'a yaptığı desteği sürdürmüş, bu ülkedeki BM Geçici Görev Gücü'ne (UNIFIL) verdiği desteği bir yıl süreyle uzatma kararı alırken[68] Lübnan ordusuna hibe ettiği yardımları da törenle teslim etmiştir.[69] Diğer yandan Türkiye'nin Dağlık Karabağ'da Ermenistan'a karşı Azerbaycan'a verdiği destek Lübnan'da Türkiye karşıtı yeni bir dalgayı tetiklemiştir. Türkiye'nin Beyrut Büyükelçiliğine bir grup Ermeni tarafından saldırı düzenlenirken[70] bu saldırıyı protesto etmek amacıyla Lübnanlı Türkmenler tarafından Türkiye'ye destek gösterisi organize edilmiştir.[71]

2020'de Türkiye'nin Lübnan'daki görünürlüğünün artmasına paralel olarak Ermeni gruplar, Fransa ve Suudi Arabistan medyası merkezli Türkiye karşıtı söylemler öne çıkarken yılın son günlerinde Lübnan dışişleri bakanının Türkiye'ye yönelik ithamlara verdiği cevap iki ülke ilişkilerinde herhangi bir sorun yaşanma-

[65] Seth J. Frantzman, "Competing for Influence in Post-Explosion Beirut Could Lead to Conflicts", *The Hill*, 20 Ağustos 2020.

[66] Mohanad Hage Ali, "New Sultan on the Block", Carnegie Middle East Center, 24 Ağustos 2020.

[67] Nehla Nasıriddin, "تعبئة" تركية في "عين الحلوة"... أبطالها خطباء مساجد (Aynu'l-Hilve'de Türk Seferberliği: Türkiye'nin Kahramanları Camilerdeki İmam-Hatipler)", Asasmedia, 27 Eylül 2020.

[68] "Türk Askerinin Lübnan'daki Görev Süresi Uzatıldı", *Hürriyet*, 7 Ekim 2020.

[69] "Türkiye'nin Lübnan Ordusuna Hibe Ettiği Yardımlar Törenle Teslim Edildi", Anadolu Ajansı, 21 Ekim 2020.

[70] "Türkiye'nin Beyrut Büyükelçiliği Önünde Toplanan Bir Grup Ermeni, Güvenlik Güçlerine Saldırdı", Anadolu Ajansı, 26 Ekim 2020.

[71] "Lübnan'da Türkiye'ye Destek Gösterisi Düzenlendi", Anadolu Ajansı, 1 Kasım 2020.

dığını göstermesi bakımından önemlidir. *Nida el-Vatan* gazetesine röportaj veren Şerbil Vehbe, Lübnan'ın Türkiye ile Fransa çekişmesine sahne olduğu yorumlarına itiraz ederek, "Türkiye, Lübnan için dost bir ülke. Türkiye ile Lübnan birbirine dostluk ilişkisiyle bağlı. Türkiye'nin Lübnan'ın kuzeyine müdahale ettiği ve bazı Sünni grupları desteklediğine ilişkin açıklamalar gerçeği yansıtmıyor" ifadelerini kullanmıştır.[72]

Tüm bu gelişmeler ışığında bakıldığında Türkiye, Lübnan'da gerek yaptığı yardımlar gerekse kurduğu temaslar bakımından sadece Sünniler ve Türkmenlerle ilgili gündemi olduğu şeklindeki algıyı kamuoyu nezdinde kırabilmek için siyasi ve insani diplomasi açısından ilişki kurduğu grup ve partileri çeşitlendirmek mecburiyetindedir. 2020'nin son günlerinde Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının Lübnan'daki Filistin mülteci kamplarına yönelik yeni bir kampanya başlatmaları iletişim kurulan iç aktörleri çeşitlendirmek bakımından önemli bir adım olarak okunabilir. Lübnan gibi çok mezhepli bir toplumda geniş bir ilişki ağı örebilmek Türkiye'nin Lübnan'da ileriki yıllarda üstlenebileceği rollere katkı sunacaktır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

2019'da yükseliş ivmesi yakalayan Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkileri 2020'de pandemi süreci ve Beyrut Limanı patlamasının etkisiyle istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Lübnan'dan yapılan ithalat rakamlarında geçtiğimiz yıl yaşanan sert düşüş bu yıl da devam etmiş ve yaşanan ekonomik kriz Lübnan'a yapılan ihracatı da olumsuz etkilemiştir. Son beş yıldır yükseliş trendinde olan

[72] Elan Serkis, "وهبة لـ"نداء الوطن": الفرج لن يأتي مع بايدن... ولا أحد يعرف مسار العقوبات (Vehbe'den Nida El-Vatan'a Açıklamalar: Biden'le Birlikte Lübnan'a Yardım Gelmeyecek... Hiç Kimse Yaptırımlara İlişkin Nasıl Bir Yolun Önümüze Çıkacağını Bilmiyor)", *Nida el-Vatan*, 1 Aralık 2020.

ihracat rakamları bu yıl düşüş yaşarken iki ülke arasındaki 2 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefinden daha da uzaklaşılmıştır. Dış ticaret dengesi ise geçtiğimiz yıllarda olduğu üzere Türkiye lehine fazla vermeye devam etmiştir. Türkiye'nin Ocak-Kasım 2020'de Lübnan'a ihracatı bir önceki yılın Ocak-Kasım dönemine göre yaklaşık yüzde 20 azalarak 780 milyon dolar civarında kalırken,ithalat rakamları da bir önceki yılın Ocak-Kasım dönemine göre yüzde 21 azalarak 45 milyon dolar civarında seyretmiştir. Son üç yılın aksine bu yıl iki ülke arasındaki ticaret hacminin 1 milyar doların altında kalacağı tahmin edilmektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN LÜBNAN İLE TİCARETİ (2014-2020, BİN DOLAR)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2020*	782.657	45.930	828.587	736.727
2019	1.111.505	64.239	1.175.744	1.047.266
2018	963.660	175.872	1.139.532	787.788
2017	959.421	134.152	1.096.573	825.269
2016	802.371	90.543	892.914	711.828
2015	766.960	78.246	845.206	688.714
2014	864.605	150.216	1.014.821	714.389

Kaynak: TÜİK
* Ocak-Kasım

Siyasi istikrarsızlık sebebiyle ekonomik sıkıntılara çözüm bulamayan Lübnan 2020'de ekonomik verileri bakımından tarihindeki en kötü dönemlerden birini yaşamıştır. Ülkenin borcu gayrisafi yurt içi hasılasına oranla yüzde 195 seviyelerine ulaşırken ülke ekonomisi yüzde 20 küçülme yaşamıştır. Yıllık enflasyon oranı yüzde 120 seviyelerine ulaşırken Lübnan lirasının yıl içerisinde yüzde 80 değer kaybettiği tahmin edilmektedir. İşsizliğin yüzde 40 bandında

olduğu ülkede ihracat rakamlarında ise yılın ilk sekiz ayında yüzde 50 küçülme yaşanmıştır.[73]

Lübnan ekonomisinin can damarlarından biri olan Beyrut Limanı'nın yaşanan patlama sonrası kullanılamaz hale gelmesi ekonomide yaşanan krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Ülke ekonomisini ayağa kaldırmak için IMF ile görüşmeler yapan Lübnanlı yetkililer, Paris IV (Cedre) Konferansı'nda açıklanan hibe ve kredileri alabilmek için talep edilen reformlar eşliğinde yeni hükümeti kurma çabalarını sürdürmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Türkiye patlama sonrası Lübnan hükümetine sunduğu teklifle Mersin Limanı'nın Lübnanlıların hizmetinde olduğunu belirtmiştir. Lübnan'a yakın olması ve Beyrut Limanı'ndaki kapasiteyi kaldırabilecek kadar müsait yeri olması bakımından Mersin Limanı teklifi Lübnan ekonomisine katkı sunacak önemli bir fonksiyon olma potansiyeli taşımaktadır. Öte yandan Mersin Limanı teklifinin Türkiye'ye de uzun vadeli katkılarının olabileceği zikredilmiştir: Doğu Akdeniz meselesinde Lübnan'la ortak yol haritası belirlemek, Suriye iç savaşı sonrası kara yolu ticaretinin iptal olması sebebiyle Hayfa Limanı'na bağımlılığı sona erdirmek ve kriz sonrası dönemde Suriye'nin yeniden inşası çalışmalarında rol üstlenmek.[74]

Türkiye'nin devlet seviyesinde Lübnan'a verdiği desteğin bir benzerinin iş dünyası tarafından da sunulduğunu belirtmek mümkündür. Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) Türkiye-Lübnan İş Konseyi Başkanı Abdülkadir Akkuş, Beyrut patlaması sonrası yaptığı açıklamada "Lübnan Uluslararası Ticaret Odası Başkanı Wagih Bizri ile görüşerek bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da yanlarında olacağımızı ve yaşanan bu vahim durum karşısında her türlü desteği

[73] "'Deliberate Depression': World Bank's Dire Warning On Lebanon", Aljazeera, 1 Aralık 2020.

[74] Altay Atlı, "From Port to Port: Both Lebanon and Turkey Would Benefit from Greater Shipping Connectivity", Middle East Institute, 2 Eylül 2020.

vermeye hazır olduğumuzu kendilerine ilettik. (…) Ticari ve ekonomik faaliyetlerimizi artırmaya yönelik adımlar atılması gerektiğine inanıyoruz. Çalışmalarımızı bu yönde sürdüreceğiz" ifadelerini kullanmıştır.[75] Nitekim yıl içerisinde Türkiye-Lübnan İş Konseyi Ortak Toplantıları gerçekleştirilerek iki ülke arasındaki potansiyel iş fırsatları masaya yatırılmıştır.[76] 2020'de Ankara-Beyrut ekonomik ilişkilerinde yaşanan daralmanın Lübnan'daki krize oranla sınırlı seviyede kalması ortak iş konseyi toplantılarının olumlu bir etkisi olarak okunabilir. Tüm bu tablodan yola çıkarak mevcut iş ilişkilerinin geliştirilmesi ve en önemlisi de Lübnan'daki siyasi istikrarın sağlanması durumunda 2021'de iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin yeniden yükseliş ivmesi yakalayabileceği öngörülebilir.

DİĞER GELİŞMELER

Türkiye'nin Lübnan'da TİKA üzerinden yürüttüğü faaliyetler 2020'de de yoğun bir şekilde devam etmiştir. Pandemi ve Beyrut Limanı patlaması sürecinde yürüttüğü yardım faaliyetlerinin yanı sıra Beyrut'un sembolleri niteliğindeki Muhammed Emin Camii ve Meceriyye Kilisesi'nin onarımına talip olan TİKA,[77] Sayda Türk Travma ve Rehabilitasyon Hastanesi'nin açılışı için de gerekli bakım ve tadilat çalışmalarını üstlenmiştir.[78] Ramazan ayı yardım programlarını da koordine eden TİKA, tavukçuluk projesi ve tarım eğitimi gibi destek projeleriyle Lübnan halkına hizmet sunmuştur.[79] Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ise pandemi sürecin-

[75] "Türk İş Dünyası Lübnan'ın Yanında", *Milliyet*, 12 Ağustos 2020.

[76] "Lebanon, Turkey Sign Business Cooperation Agreement", Xinhua, 23 Kasım 2020.

[77] "Türkiye Beyrut'taki Sembol Mabetlerin Onarımına Talip", Anadolu Ajansı, 13 Ağustos 2020.

[78] "Lübnan'daki Türk Hastanesi'ni Açma Çalışmaları TİKA Tarafından Başlatıldı", Anadolu Ajansı, 25 Ağustos 2020.

[79] "TİKA'dan Lübnan'daki Türkmenlere Tarımcılık Desteği", Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2020.

de başlattığı çevrim içi Türkçe eğitim kurslarıyla beş binden fazla Lübnan vatandaşına eğitim vermiştir.[80] Öte yandan YEE'nin katkılarıyla 2017'de Lübnan Üniversitesi'nde faaliyete geçen Türkoloji bölümü bu yıl ilk mezunlarını vermiştir. Mevcut faaliyetler değerlendirildiğinde Lübnan'ın yıl içerisindeki özel şartları sebebiyle iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin 2020'de sınırlı seviyede kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

2016'dan itibaren Suriye topraklarında askeri operasyonlar düzenleyen Türkiye 2020'de de bu operasyonlara bir yenisini eklemiştir. Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu Bahar Kalkanı Harekatı (BKH) kendisine yönelik meydan okumaya karşı bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki İdlib'de gerçekleştirilen bu harekat Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekatlarından farklılaşmaktadır. Bu bağlamda Türkiye kendisine yönelik güvenlik tehditlerini bertaraf etmek ve terör yapılanmalarını sona erdirmek için başlattığı harekatlarda alan hakimiyetini kendi lehine olacak şekilde genişletmiştir. Bu bakımdan gerçekleştirilen harekatlar ofansif bir mahiyet taşımaktadır. 2020'de gerçekleştirilen Bahar Kalkanı Harekatı'nda amaç yine güvenlik tehditlerini bertaraf etmek ve olası göç dalgasını önlemek olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Türk askerlerine yönelik saldırıların artması ve çok sayıda şehit verilmesi de BKH'yi yapmayı zorunlu kılmıştır. BKH'nin sonuçları irdelendiğinde Türkiye diğer üç harekattan farklı olarak İdlib'de hakimiyet alanını genişletmemiştir. Aksine mevcut statüyü korumaya yönelik bir strateji benimsenmiştir. Bu bakımdan BKH'nin defansif bir mahiyete sahip olduğunu söylememiz mümkündür. Bu noktada belirtmek gerekir ki varılan uzlaşı neticesinde de rejim unsurları

[80] "Yunus Emre Enstitüsü'nün Pandemi Sürecinde Lübnan'da Başlattığı Çevrim İçi Türkçe Kurslarına Yoğun İlgi", Anadolu Ajansı, 5 Kasım 2020.

Mayıs 2019'dan beri elde ettiği kazanımları koruyarak topraklarını genişletmiştir. Bu ise Türk gözlem noktalarının rejimin hakimiyeti altında olan bölgelerde kalmasına sebep olurken ilerleyen süreçlerde bu gözlem noktalarının güvenli alanlara taşınması ile sonuçlanmıştır. Bu açıdan Türkiye ve desteklediği gruplar için bir toprak kaybı yaşandığını söylememiz mümkündür. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır ki gözlem noktalarının güvenli alanlara doğru geri çekilmesi, rejim unsurları ve İran destekli milisler için açık hedef olma ihtimalini ortadan kaldırmış ve Türk askerlerinin güvenliği sağlanmıştır. Ayrıca bu durum bundan sonra da yaşanması muhtemel askeri çatışmalarda TSK'nın elinin daha rahat olmasını beraberinde getirecektir. Bunun yanı sıra BKH, Türkiye'nin askeri kapasitesinde yaşanan değişim ve savunma sanayiinde yaşanan gelişmelerin tüm dünyaya gösterilmesine vesile olmuştur.

Diğer taraftan Esed rejiminin elde ettiği kazanımlar rejimin daha saldırgan olmasına sebep olmaktadır. Nitekim 5 Mart'ta varılan ateşkese rağmen rejim unsurlarının İdlib'e yönelik tacizleri ve gerilimi artırma hamleleri halen devam etmektedir. Rejimin bu saldırıları 2021'de de İdlib'de insani krizlerin yaşanmasına ve yeni askeri krizlerin oluşmasına yol açabilecektir. Ancak Türkiye'nin izleyeceği politikalar ve askeri tedbirler İdlib'deki durumu belirleyecek olan unsurlar olarak önemini korumaya devam edecektir.

Fırat'ın doğusunda ise Türkiye birçok bölgeyi kontrolü altında tutmayı sürdürmektedir. Ancak gerçekleştirilen başarılı operasyonlara rağmen Suriye'nin kuzeyinde 2020 sonu itibarıyla gelinen noktada Tel Rıfat, Menbiç, Ayn el-Arab, Ayn İsa ve Tel Temir gibi bölgeler Türkiye için sorun alanları olarak kalmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Ayn İsa'da yaşanan çatışmalar göz önünde bulundurulduğunda bölgenin kontrolünü elinde tutan terör unsurları ya Afrin'de olduğu gibi TSK ile çatışmayı göze alacak ya da bölgenin denetimini Rusya ve Esed rejimi unsurlarına devredecektir. Bölge-

nin Türkiye'nin kontrolüne geçmemesi ise Türkiye için yeni sorun alanlarının oluşmasına sebep olacaktır. Bu açıdan bölgenin terör örgütünün elinde kalması halinde Türkiye'nin kontrolü altında olan bölgelerde sivil halka yönelik bombalı araç saldırıları ve Türk askeri unsurlarına yönelik saldırı girişimleri ihtimali ortaya çıkacaktır. Rusya destekli Esed güçlerinin eline geçmesi halinde de Türkiye destekli muhaliflere yönelik yeni saldırı cephesi meydana gelecektir. Aynı zamanda BPH bölgesinde yer alan gözlem noktalarına rejim unsurları tarafından yeni saldırı ihtimali ortaya çıkabilecektir. Tüm bunlar göz önüne alındığında Türkiye 2021'de de Suriye'de askeri bir operasyon gerçekleştirme ihtimali olduğunu göstermektedir.

Genel olarak özetleyecek olursak Türkiye için Suriye'den kaynaklı sorunları mülteci sorunu ve YPG/PKK yapılanması olarak sıralamak mümkündür. Esed rejiminin İdlib'e yönelik saldırıları devam ettiği müddetçe mülteci sorunu, ABD yönetiminin terör örgütü YPG/PKK'ya askeri ve ekonomik yardımları devam ettiği sürece de terör devleti ihtimali Türkiye için önemli sorun alanları olmaya devam edecektir.

Diğer taraftan Türkiye gerçekleştirmiş olduğu harekatlar sayesinde mültecilerin geri dönüşlerine zemin hazırlamakta ve yapmış olduğu yardımlar ile de sivil halkın hayatını normalleştirmeye devam etmektedir. Aynı zamanda diplomatik girişimlerini de sürdürerek Suriye krizinin siyasi çözümünü desteklemektedir. Her ne kadar koronavirüs sebebiyle Anayasa Komitesinin toplantılarında bir gecikme olsa da 2021'de bu alanda yaşanacak ilerlemeler Suriye sorununun çözümü için bir umut ışığı olabilecektir.

Suriye iç savaşının ardından inişli-çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye-Lübnan ilişkileri son yıllarda yaşanan durağanlığın aksine bu yıl önemli kırılmalar yaşamıştır. Lübnan'da yaşanan gelişmelerin önemli payının olduğu bu hareketlilik çoğunlukla Türkiye'nin Lübnan'daki yardımları ve mevcudiyeti üzerinden şekil almıştır. İki

ülke ilişkilerinde yıl içerisinde ortaya çıkan tablo bir yandan Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda Lübnan'da istikrar sürecine katkılar sunabilme ihtimalini beslerken diğer yandan yerel aktörlerle kurulan ilişkilerin çeşitlendirilmesi ve nitelik anlamında geliştirilmesi gerektiğini göstermesi bakımından öğretici olmuştur. Bölgesel ve küresel aktörlerin nüfuz mücadelesine sahne olan Lübnan'da mevcut kutuplaşma denkleminde yeni bir bölgesel aktör olmak yerine her fırsatta yapısal krizlerin muhatabı olan yerel aktörler arasında ara bulucu rolü üstlenen bir bölgesel aktör olmak Türkiye açısından uzun vadeli bir kazanım olacaktır.

KRONOLOJİ

2 Ocak	Japonya'da ev hapsinde tutulan Nissan'ın eski CEO'su Carlos Ghosn'un Türkiye üzerinden Lübnan'a kaçmasına yardım ettiği iddiasıyla İstanbul'da 7 kişi gözaltına alındı.
10 Ocak	Türkiye ve Rusya arasında İdlib'deki çatışmaların sona ermesi için ateşkes kararı alındı.
21 Ocak	Lübnan'da Saad Hariri'nin istifasının ardından üç ay süren çalışmaların neticesinde Hasan Diyab başbakanlığında yeni hükümet kuruldu.
29 Ocak	Maarat Numan, Rusya destekli Esed rejimi güçlerinin eline geçti.
7 Şubat	İdlib gerginliği azaltma bölgesinde M4 ve M5 kara yollarının birleştiği noktada yer alan Serakib ilçe merkezi Esed rejimi güçlerinin eline geçti.
27 Şubat	Türk askeri konvoyuna düzenlenen hava saldırılarında 34 askerimiz şehit oldu. Türkiye BKH'yi başlattı.
5 Mart	Türkiye ve Rusya "İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesindeki Durumun İstikrara Kavuşturulmasına İlişkin Muhtıraya Ek Protokol" kapsamında ateşkes üzerinde anlaştı.
15 Mart	İdlib'de 1'inci Türk-Rus birleşik kara devriyesi icra edildi.
10 Nisan	Türkiye ekonomik krizle boğuşan Lübnan'a koronavirüsle mücadele kapsamında yardımda bulundu. Söz konusu yardımlar yıl boyunca farklı organizasyonlarla devam etti.

11 Haziran	Lübnan'da Ermeni asıllı sunucu Neshan Der Haroutian'ın Türkiye karşıtı söylemlerinin ardından programın yayımlandığı televizyon kanalının önünde protesto gösterileri düzenlendi.
17 Haziran	Terör örgütü YPG/PKK ile Suriye Kürt Ulusal Konseyi (ENKS) Suriye'nin Haseke ilinde, ABD'nin baskıları sonucu 2014'te imzalanan "Duhok Antlaşması"nı temel alarak sözde özerk yönetimi paylaşma müzakerelerine devam kararı aldı.
	ABD Başkanı Donald Trump'ın Aralık 2019'da imzaladığı "Sezar Suriye Sivil Koruma Yasası" yürürlüğe girdi.
18 Haziran	Suriye'nin kuzeyinde muhaliflerin kontrolündeki bölgelerde yaşayan halk, Sezar Yasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından Türk lirasını kullanmaya başladı.
26 Haziran	Sezar Yasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından Amerikalı yetkililer terör örgütü YPG/PKK'ya destek amaçlı 21 milyon dolar verdi.
4 Temmuz	Türkiye'den gelen 2'si Suriyeli 4 kişi, Lübnan'da 4 milyon dolar parayla gözaltına alındı. Lübnan İçişleri Bakanı Muhammed Fehmi olayla ilgili yaptığı açıklamada Türkiye'ye karşı suçlayıcı ifadelerde bulundu.
14 Temmuz	21'inci TR-RF birleşik devriye faaliyeti esnasında intikal güzergahında bombalı araç saldırısı düzenlendi.
29 Temmuz	Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy, Lübnanlı bazı siyasetçilerin Türkiye'nin Lübnan'ın iç işlerine karıştığına yönelik eleştirilerine cevap vererek iddiaları yalanladı.
4 Ağustos	Beyrut Limanı'nda 2 bin 750 ton amonyum nitratın infilak etmesiyle büyük bir patlama meydana geldi. Lübnan tarihindeki en büyük yıkımlardan biri olan patlamada 204 kişi hayatını kaybederken 6 bin 500 kişi yaralandı. Yaklaşık 15 milyar dolarlık zararın oluştuğu patlamanın ardından bölgede yaşayan 300 bin kişinin evsiz kaldığı tahmin ediliyor.
8 Ağustos	Cumhurbaşkanı Fuat Oktay ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu liman patlamasının ardından Beyrut'a giderek Lübnan'la dayanışma mesajı verdiler. Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Avn, Meclis Başkanı Nebih Berri ve Başbakan Hasan Diyab ile görüşen Türk heyeti, Lübnan için her türlü yardıma hazır olduklarını ifade ettiler.

9 Ağustos	Türkiye, Suriye'nin kuzeydoğusunda askeri operasyonların koordinasyonu için Hatay Serinyol'da "Barış Kalkanı Harekat Bölgesi Komutanlığı" kurdu.
10 Ağustos	Beyrut Limanı patlamasının ardından Hasan Diyab hükümeti istifa etti.
13 Ağustos	Rus-Türk ortak devriyeleri bölgedeki militanların devam eden provokasyonları nedeniyle durduruldu.
24-29 Ağustos	Suriye Anayasa Komitesinin üçüncü tur toplantıları İsviçre'nin Cenevre kentinde gerçekleşti.
3 Ekim	ABD Dışişleri Bakanlığı, terör örgütü YPG/PKK'ya bağlı sözde güvenlik güçlerine 400 milyon değerinde yeni bir destek programı başlattı.
6 Ekim	Türkiye, Lübnan'da konuşlanan Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü'ne (UNIFIL) verdiği desteğin süresini bir yıl daha uzattı.
20 Ekim	TSK, Rusya desteğiyle rejimin ilerlemesi sonucunda rejim bölgeleri arasında kalan gözlem noktalarını tahliye etmeye başladı.
1 Kasım	ENKS ile terör örgütü YPG/PKK arasında süren müzakereler örgütün ENKS'nin taleplerini karşılamaması nedeniyle başarısız oldu.
30 Kasım-4 Aralık	Suriye Anayasa Komitesinin dördüncü tur toplantıları İsviçre'nin Cenevre kentinde gerçekleşti.
1 Aralık	Lübnan Dışişleri Bakanı Şerbil Vehbe, Türkiye'nin Lübnan'ın iç işlerine karıştığına ilişkin gündeme getirilen haberleri yalanlayarak "Türkiye, Lübnan için dost bir ülke. Türkiye ile Lübnan birbirine dostluk ilişkisiyle bağlı. Konuya olumlu bakalım" açıklamasında bulundu.
14-16 Aralık	Terör örgütü YPG/PKK, Suriye'de ENKS'nin 5 ofisini basarak kullanılamaz hale getirdi.

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2020

MEHMET UĞUR EKİNCİ

Araştırmacı, SETA Dış Politika Araştırmaları Direktörlüğü

GİRİŞ

Balkanlar, Türkiye'nin son yıllarda çevre coğrafyalar içerisinde ilişkilerinin en istikrarlı ve olumlu seyrettiği bölgelerden biridir. Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren bölgeye bütüncül bir şekilde yaklaşan Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri 2000'ler boyunca pozitif gündemini korumuş, her geçen yıl çeşitlenen ve derinleşen sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkiler siyasi alanda da gözle görülür bir yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir.

Bölgeyi tarihi, sosyal ve kültürel bağları ve coğrafi yakınlığından dolayı önemli gören Türkiye'nin yıllardır istikrarlı bir biçimde sürdürdüğü Balkanlar politikası "bölgesel sahiplenme" ve "kapsayıcılık" ilkelerini esas almakta ve "üst düzeyli siyasi diyalog", "herkes için güvenlik", "azami ekonomik entegrasyon" ve "çok etnikli,

çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapıların muhafazası"na öncelik vermektedir.[1] Bir yandan bölge ülkeleriyle ticaret, altyapı, ulaşım, tarım, enerji, eğitim ve savunma sanayii gibi alanlarda karşılıklı faydayı esas alan projeler geliştiren Türkiye diğer yandan bölgeye yönelik sosyal, kültürel ve eğitsel faaliyetler yürütmektedir. Bölgede barış ve istikrarın korunması için Türkiye bölgede zaman zaman ortaya çıkan gerginliklerin yatıştırılmasına katkıda bulunurken geliştirdiği üçlü istişare mekanizmaları ve Belgrad-Saraybosna otoyolu gibi projelerle ülkeler ve toplumlar arası diyalog ve iş birliğini güçlendirecek somut adımlar atmaktadır.

Türkiye'nin bölgeye yönelik dengeli ve pozitif yaklaşımı karşısında Balkan ülkelerinin gerek Türkiye ile aralarındaki coğrafi ve kültürel yakınlıktan gerekse uluslararası siyasetteki riskler ve belirsizliklerden dolayı Ankara ile ilişkilere özel önem verdikleri görülmektedir. Küresel jeopolitik riskler ve sosyoekonomik sorunlarla yüzleşmekte olan Balkan hükümetleri için Türkiye, sağladığı iş birliği imkanlarının yanı sıra sunduğu destek ve yardımlar sayesinde önemli bir siyasi ortak haline gelmiştir.

2020'de bütün dünyayı etkisi altına alan koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'nin dış ilişkileri üzerinde hissedilir etkileri olmuş ve bu durumdan Balkan ülkeleriyle olan ilişkiler de etkilenmiştir. Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında önceki yıllarda gerçekleşen yoğun üst düzey ziyaret trafiği özellikle salgının başladığı Mart'tan itibaren yerini büyük ölçüde dijital diplomasiye bırakmıştır. Keza Türkiye ile Balkanlar arasındaki karşılıklı ticaret ve turizm faaliyetleri de salgından olumsuz etkilenmiştir. Bütün bunlara rağmen Türkiye'nin bölge ülkeleriyle geliştirdiği yakın ilişkilerin 2020'de de devam ettiği söylenebilir. Öte yandan diğer Balkan ülkeleriyle oldukça olumlu seyreden ilişkilerin aksine Türkiye'nin Yunanistan

[1] "Balkan Ülkeleri ile İlişkiler", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

ile ilişkileri özellikle Doğu Akdeniz ve Ege'deki deniz yetki alanlarından kaynaklı sebeplerle yıl boyu gerginliklere sahne olmuştur.

İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLER

2020 boyunca Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ikili ilişkiler üzerinde önceki yıllardan farklı olarak koronavirüs salgını etkisini gösterdi. Türkiye ve Balkanlardan yetkililer salgının imkan verdiği ölçüde bir araya gelerek ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve ortak projeler üzerine görüştüler. Görüşmelerde Balkan ülkelerinin yetkilileri Türkiye'ye salgınla mücadele kapsamında yaptığı yardımlar, bölgenin Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesi için verdiği destek, düzensiz göç konusundaki politikaları ve bölgeye sağladığı ekonomik katkılardan dolayı teşekkürlerini ifade etti. Türkiye'den yetkililer ise ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkilerin daha da ilerletilmesi konusundaki arzularını dile getirirken Balkan hükümetlerine FETÖ ile mücadele konusunda daha fazla hassasiyet göstermeleri çağrısında bulundu.

10-11 Ocak arasında Arnavutluk'a resmi bir ziyaret gerçekleştiren Çevre ve Şehircilik Bakanı Murat Kurum, burada Cumhurbaşkanı Ilir Meta başta olmak üzere birçok üst düzey yetkiliyle görüştü. Ziyaret sırasında Murat Kurum ile Arnavutluk Yeniden İnşadan Sorumlu Devlet Bakanı Arben Ahmetaj arasında imzalanan iş birliği protokolüyle Türkiye Kasım 2019'da meydana gelen depremde zarar gören Laç şehrine toplu konut yapım işini üstlendi.[2] 2 Temmuz'da telekonferans yöntemiyle yeniden bir araya gelen iki bakan Laç'ta 522 konut, 37 ticari ünite ve 375 araçlık kapalı otoparkın inşasını öngören bir sözleşme imzaladı.[3] Konutların inşaatı Ağustos'ta başlarken[4] resmi te-

[2] Dzihat Aliju, "Türkiye ile Arnavutluk Arasında '500 Konut İnşası' Protokolü İmzalandı", Anadolu Ajansı, 11 Ocak 2020.

[3] Yıldız Nevin Gündoğmuş, "Arnavutluk'ta 522 Deprem Konutunun İnşası Başlıyor", Anadolu Ajansı, 2 Temmuz 2020.

[4] "Nis Ndërtimi i Shtëpive të Financuara Nga Turqia në Laç (Laç'ta Türkiye'nin Finanse Ettiği Evlerin İnşaatı Başladı)", A2news, 22 Ağustos 2020.

mel atma töreni Aralık'ta gerçekleştirildi. Arnavutluk Başbakanı Edi Rama'nın hazır bulunduğu törene Cumhurbaşkanı Erdoğan da video konferans yoluyla bağlanarak bir konuşma yaptı.[5]

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 11-12 Şubat arasında Arnavutluk'ta resmi temaslarda bulundu. Çavuşoğlu, Arnavutluk Avrupa ve Dışişleri Bakan Vekili Gent Cakaj ile düzenlediği basın toplantısında iki ülke arasında kurulması yıllardır ertelenen Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin yakın bir tarihte kurulacağını ifade etti. Ziyaret sırasında Türkiye ve Arnavutluk vatandaşlarının diğer ülkede sürücü ehliyeti kullanmalarının önündeki idari ve bürokratik engellerin ortadan kaldırılması amacıyla "Sürücü Belgelerinin Karşılıklı Tanınması Antlaşması", iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında tecrübe alışverişinin artırılması amacıyla "Diplomat Değişimine İlişkin Mutabakat Zaptı" ve organize suç, kaçakçılık, şiddet ve terörizmle mücadelede koordinasyonun artırılmasına yönelik bir ortak açıklama imzalandı.[6]

Arnavutluk Başbakanı Rama 14 Eylül'de Türkiye'ye gayriresmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Marmaris'te bir araya gelen Rama ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın görüşmesinde ikili ilişkiler ve koronavirüsle mücadele ele alındı.[7] Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Arnavutluk Bakanlar Kurulunun kararıyla ülkede FETÖ ile bağlantılı olarak faaliyet gösteren üç eğitim öğretim kurumu kapatıldı.[8]

[5] Fatjon Cuka ve Dzihat Aliju, "Arnavutluk'ta TOKİ Tarafından İnşa Edilecek Deprem Konutlarının Temeli Atıldı", Anadolu Ajansı, 23 Aralık 2020.

[6] Furkan Abdula ve Fatjon Cuka, "Arnavutluk Dışişleri Bakan Vekili Cakaj: Türkiye, NATO'da En Değerli Müttefiklerden Biri", Anadolu Ajansı, 12 Şubat 2020; "Cakaj Takohet Me Homologun Turk, Nënshkruhen 3 Dokumente Të Rëndësishme (Cakaj Türk Mevkidaşıyla Görüştü, 3 Önemli Belge İmzalandı)", Top Channel, 12 Şubat 2020.

[7] "Erdogan Takon Kryeministrin Rama në Marmaris (Erdoğan Başbakan Rama ile Marmaris'te Görüştü)", TRT Shqip, 14 Eylül 2020.

[8] "Këshilli i Ministrave i Shqipërisë Mbyll Disa Institucione Arsimore të FETO-s (Arnavutluk Bakanlar Kurulu FETÖ'nün Bazı Eğitim Kurumlarını Kapattı)", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2020.

Türkiye ile Arnavutluk arasında güvenlik ve savunma alanındaki iş birliği 2020'de de devam etti. Türkiye'nin Arnavutluk emniyet teşkilatına hibe ettiği araç ve malzemeler[9] Ocak'ta İçişleri Bakan Yardımcısı Mehmet Ersoy'un katıldığı törenle teslim edildi. İki ülkenin ilgili bakanlıklarınca 27 Şubat'ta imzalanan belgeyle yıl içinde yürütülecek ortak faaliyetler karara bağlandı.[10] Türkiye ile Arnavutluk arasında 2019'da imzalanan mali ve askeri iş birliği anlaşması Arnavutluk Meclisinde onaylanarak yürürlüğe girdi.[11] Bu anlaşma kapsamında Türkiye, Arnavutluk silahlı kuvvetlerine piyade tüfeği ve üniforma desteğinde bulundu.[12]

Türkiye ile Bosna Hersek arasında önceki yıllarda gözlemlenen karşılıklı üst düzey ziyaretler 2020'de pek yaşanmasa da iki ülke arasındaki yakın ilişkiler devam etti. Bosna Hersek Federasyonu (FBiH) Başbakanı Fadil Novalić ve beraberindeki heyet Ekim sonunda Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirerek Türkiye'den yetkililerle ulaştırma ve savunma sanayii gibi alanlarda iş birliği imkanları üzerine görüştü.[13] Bosna Hersek Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyinin Boşnak üyesi ve dönem başkanı Šefik Džaferović 6 Kasım'da İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi. Görüşmede iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, Saraybosna-Belgrad

[9] "Türkiye'den Arnavutluk Polisine Araç ve Ekipman Yardımı", Konhaber, 14 Ocak 2020.

[10] "Shqipëri-Turqi, Nënshkruhet Plani i Bashkëpunimit në Fushën e Mbrojtjes (Arnavutluk-Türkiye, Savunma Alanında İş Birliği Planı İmzalandı)", Arnavutluk Savunma Bakanlığı, 27 Şubat 2020.

[11] "Arnavutluk Cumhurbaşkanı, Türkiye-Arnavutluk Askeri İş Birliği Anlaşmasını Onayladı", *Habertürk*, 11 Mayıs 2020.

[12] "Türkiye'den Arnavutluk Ordusuna Piyade Tüfeği ve Üniforma Desteği", TRT Haber, 12 Aralık 2020.

[13] "Novalić u Turskoj Razgovarao o Mogućim Investicija (Novalić Türkiye'de Olası Yatırımları Görüştü)", *Dnevni Avaz*, 28 Ekim 2020; Dejan Maksimovic, "Turska: Novalić u Ankari S Predstavnicima Firmi Zainteresovanih Za Ulaganja U Bih (Türkiye: Novalić Ankara'da Bosna Hersek'e Yatırım Yapmaya İlgi Gösteren Şirket Temsilcileriyle Beraber)", Anadolu Ajansı, 30 Ekim 2020.

otoyol projesi ve koronavirüsle mücadele gibi konular ele alındı.[14] 7 Kasım'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Antalya'ya gelen Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Bisera Turković ile ikili görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında diplomatik arşiv ve protokol alanlarında iş birliğini öngören iki mutabakat zaptı imzalandı.[15] Türkiye'nin Bosna Hersek'teki Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska, RS) adlı entitede açtığı ilk başkonsolosluk olan Banja Luka Başkonsolosluğu 2020 yılında faaliyete başladı.[16] RS Cumhurbaşkanı Željka Cvijanović, Banja Luka Başkonsolosluğunun açılmasıyla Türkiye'nin buradaki yatırımlarının artmasını umduklarını ifade etti.[17]

Bosna Hersek'in yıllardır yaşamakta olduğu iç sorunlarla ilgili olarak Türkiye bu ülkenin birlik ve bütünlüğünü, barışın devamını ve refahın artırılmasını sağlayacak siyasi ve idari reformların yapılması görüşünü savunmaya devam etti. 1990'ların ilk yarısındaki savaş ve katliamların ardından imzalanan ve ülkenin bugünkü siyasi ve idari yapısını belirleyen Dayton Barış Antlaşması'nın yirmi beşinci yıl dönümü çerçevesinde gerçekleştirilen uluslararası konferansa çevrim içi olarak katılan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu konuşmasında Dayton'un bütün başarılarına rağmen artık yetersiz kaldığını ve Bosna Hersek vatandaşlarının tamamının yararını

[14] "Džaferović: Turska Će Bih Dodijeliti Dio Svojih Vakcina Protiv COVID-19 (Džaferović: Türkiye Koronavirüs Aşılarının Bir Kısmını Bosna Hersek'e Ayıracak)", N1info, 6 Kasım 2020.

[15] Hatice Özdemir Tosun ve Süleyman Elçin, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Boşnak Mevkidaşı Turkovic ile Protokol İmzaladı", Anadolu Ajansı, 6 Kasım 2020.

[16] Sanela Crnovrsanin ve Lejla Biogradlija, "Türkiye'nin Banja Luka'daki Başkonsolosluğu Yeni Projelere Katkı Sağlayacak", Anadolu Ajansı, 13 Ekim 2020.

[17] "Republic of Srpska President Speaks with Ambassador of Turkey to BiH", RS Cumhurbaşkanlığı, 13 Ekim 2020.

gözeten ve daha iyi işleyen bir sisteme ihtiyaç bulunduğunu kaydetti. Çavuşoğlu ayrıca Barış Uygulama Konseyinin (PIC) yürütme kurulu üyesi konumundaki Türkiye'nin Bosna Hersek'in barış ve istikrarına tam destek vermeyi sürdüreceğini belirtti.[18]

Son yıllarda Türkiye ile Bulgaristan hükümetleri arasında kaydedilen yakınlaşma 2020'de de devam etti. Yıl içerisinde gerek yüz yüze gerekse telefon ve internet bağlantısı yoluyla çok sayıda üst düzey temas gerçekleştirildi. Resmi temaslarda bulunmak üzere 30 Ocak'ta Bulgaristan'a giden Mevlüt Çavuşoğlu burada başta Cumhurbaşkanı Rumen Radev ve Başbakan Boyko Borisov olmak üzere birçok üst düzey yetkiliyle bir araya geldi. Görüşmelerde ticaret, yatırımlar, düzensiz göçün önlenmesi ve enerji gibi konular öne çıktı.[19]

8 Ocak'ta TürkAkım doğal gaz boru hattının açılış törenine katılmak üzere İstanbul'a gelen Bulgaristan Başbakanı Borisov 2 Mart'ta yeniden Türkiye'yi ziyaret etti. Borisov ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki görüşmede Türkiye ile Yunanistan arasında gerginliklere sebep olan sığınmacı sorunu öne çıkarken iki ülke yetkilileri bu konuda yürütülen iş birliğinden memnun olduklarını dile getirdi. Bulgaristan'ın göç yönetimi konusunda Türkiye ve Yunanistan ile beraber üçlü zirve düzenleme teklifini ise Türkiye, Yunanistan'ın göçmenlere karşı şiddet kullanması sebebiyle reddetti.[20]

[18] Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Bakan Çavuşoğlu: Bosna Hersek Vatandaşlarının Refahını Artıracak Daha İyi İşleyen Bir Sisteme İhtiyacımız Var", Anadolu Ajansı, 13 Aralık 2020.

[19] "Çavuşoğlu, Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov ile Görüştü", *Hürriyet*, 31 Ocak 2020; Ömer Tuğrul Çam, İhvan Radoykov ve Tevfik Durul, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Bulgaristan'ın AB'de Türkiye'ye Yönelik Tutumundan Memnunuz", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2020.

[20] Enes Kaplan ve Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: AB 18 Mart Bildirisinin Gereklerini Yerine Getirmemiştir", Anadolu Ajansı, 2 Mart 2020; "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rejimin Olası İhlal ve Saldırılarına Karşı Her An Teyakkuz Halinde Olacağız", Anadolu Ajansı, 6 Mart 2020.

Düzensiz göçün önlenmesinde Türkiye'nin oynadığı rolü hayati gören[21] Bulgaristan hükümeti karşılıklı ilişkilerin korunmasına önem verirken Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki sorunların giderilmesi ve Doğu Akdeniz'deki gerginliğin azaltılması yönünde de çaba sarf etti.[22] Yıl içinde Ayasofya'nın müzeden camiye dönüştürülmesiyle ilgili olarak Bulgaristan'da iktidar ortağı sağ partiler ile ana muhalefet partisinden tepkiler gelirken hükümet konuya itidalli bir biçimde yaklaştı. Ayasofya'nın statüsünün değiştirilmesinden üzüntü duyduğunu belirten Dışişleri Bakanı Ekaterina Zaharieva, Hristiyanlara ait sembollerin korunması konusunda üzerlerine düşeni yapacaklarını söyledi.[23]

2020'de Türkiye'nin Bulgaristan Türklerine yönelik politikasında da önemli gelişmeler kaydedildi. 2015 sonlarında Rusya ile yaşanan jet krizinin ardından Bulgaristan'da çoğunluğu Türk ve Müslümanlardan oluşan en büyük siyasi parti konumundaki Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) Genel Başkanı Lütvi Mestan ve bazı milletvekilleri Türkiye'yi destekledikleri için partiden atılmış ve parti ile Türkiye hükümeti arasındaki ilişkiler kopmuştu. 2020'de ilk olarak Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Bulgaristan'daki temasları sırasında HÖH Genel Başkanı Mustafa Karadayı ile bir görüşme gerçekleştirdi.[24] Aralık'ta ise Cumhurbaşkanı Erdoğan HÖH Genel Kuruluna bir video mesajı göndererek partiye yeni dönemin-

[21] "Bulgaristan Başbakanı Borisov: 'İyi Ki Türkiye ile AB Arasındaki Anlaşma Çalışıyor'", İhlas Haber Ajansı, 18 Mart 2020.

[22] "Bulgaristan'dan AB'nin Türkiye ile Yürütülen Diyaloğu Sürdürmesi Talebi," BG Haber, 25 Temmuz 2020; "'Bulgaristan Başbakanı Borisov, Erdoğan'a Doğu Akdeniz Krizinde Destek Sözü Verdi'", Sputnik Türkiye, 17 Eylül 2020.

[23] "Parlamento'da İstanbul'da 'Aya Sofya' Müzesinin Durumu Tartışıldı", Bulgaristan Radyosu, 19 Haziran 2020; "Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesine Karşı Protesto", Bulgaristan Radyosu, 24 Temmuz 2020; "Bulgaristan'da Sağ Partiden Türkiye'ye Yanıt Olarak Sofya'daki Camiyi Müzeye Dönüştürme Çağrısı", Sputnik Türkiye, 27 Temmuz 2020.

[24] "HÖH Genel Başkanı Mustafa Karadayı, Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile Görüştü", *Kırcaali Haber*, 30 Ocak 2020.

de başarılar diledi.[25] Bu gelişmeler Türkiye'nin 2015 sonlarından beri yürüttüğü politikanın aksine HÖH ile ilişkileri düzelterek Bulgaristan Türklerini yeniden tek parti çatısı altında toplanmaya teşvik edeceği şeklinde yorumlanabilir.

Türkiye-Hırvatistan ilişkilerinde son yıllarda gözlemlenen gelişme trendi 2020'de de devam etti. Özellikle Hırvatistan'ın 2020'nin ilk yarısındaki AB dönem başkanlığı sırasında iki ülke arasında bir dizi temas meydana geldi. Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan resmi temaslarda bulunmak üzere 10 Şubat'ta Hırvatistan'a gitti. Hırvatistan Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı Gordan Grlić Radman ve Ekonomi Bakanı Darko Horvat ile bir araya gelen ve Türkiye-Hırvatistan İş Forumu'na katılan Pekcan iki ülke arasında son yıllarda artış gösteren ticaret ve karşılıklı yatırımların daha da artırılmasının hedeflendiğini söyledi. İki ülkenin özellikle teknoloji, müteahhitlik ve turizm alanlarında iş birliği yapabileceğini ifade eden Pekcan ayrıca Hırvatistan'dan Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği Antlaşması'nın güncellenmesi konusunda destek istedi.[26] 6 Mart'ta Hırvatistan Başbakanı Andrej Plenković ile bir telefon görüşmesi gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB'yi mülteciler konusunda üzerine düşen uluslararası yükümlülükleri yerine getirmeye davet etti.[27]

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, GDAÜ Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Antalya'ya gelen Hırvatistan Dışişle-

[25] Kaan Bozdoğan, "Erdoğan: Bulgaristan'la İyi Komşuluk Dostluk ve Müttefiklik İlişkisi Temelinde Yanında Olmayı Sürdüreceğiz", Anadolu Ajansı, 12 Aralık 2020.

[26] Merve Özlem Çakır, "Türkiye ile Hırvatistan Arasında 2 Milyar Dolarlık Ticaret Hedefi", Anadolu Ajansı, 11 Şubat 2020; Merve Özlem Çakır, "Turska Ministrica Pekcan Sa Radmanom: Nastaviti sa Unapređenjem Trgovinskih Odnosa Turske i Hrvatske (Türk Bakan Pekcan ile Radman: Türkiye ve Hırvatistan Arasındaki Ticari İlişkiler Gelişmeye Devam Ediyor)", Anadolu Ajansı, 11 Şubat 2020; "Türkiye ile Hırvatistan Arasındaki Ticaret Hacmi Hedefi: 2 Milyar Dolar", DEİK, 11 Şubat 2020.

[27] "Erdoğan, AB Dönem Başkanı Hırvatistan'ın Başbakanı Plenkovic ile Telefonda Görüştü", Sputnik Türkiye, 6 Mart 2020.

ri ve Avrupa İşleri Bakanı Grlić Radman ile 6 Kasım'da ikili görüşme gerçekleştirdi. Güncel gelişmelerin ele alındığı toplantıda Çavuşoğlu, Türkiye ve Hırvatistan arasında Ortak Ekonomik ve Ticaret Komisyonu kurulmasını ve Karma Ekonomik Komisyon'un canlandırılmasını önerdi.[28] 29 Aralık'ta Hırvatistan'ın Petrinja kentinde yaşanan depremin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan mevkidaşı Zoran Milanović'i telefonla arayarak ve Dışişleri Bakanlığı bir mesaj yayımlayarak Türkiye'nin Hırvatistan halkına her türlü desteği sağlamaya hazır olduğunu ifade etti. İlerleyen günlerde bu ülkeye kurtarma ekibi ve yardım gönderilmesi konusunda çalışmalar başlatıldı.[29]

2020'de Türkiye'den Hırvatistan'a önemli bir yatırım hamlesi kaydedildi. Hırvatistan'ın bağımsızlığından günümüze dek gerçekleştirilen en büyük bütçeli demir yolu projesi olan 42 kilometrelik demir yolu inşa ve modernleştirme projesinin ihalesini bir Türk şirketi kazandı. Bütçesi 318 milyon avronun üzerinde olan ve yüzde 85'i AB fonlarınca karşılanan projenin sözleşmesi 12 Mart'ta Hırvatistan Başbakanı Plenković'in de hazır bulunduğu bir törenle imzalandı. Demir yolunun inşaatı Haziran'da başladı.[30]

[28] "Sayın Bakanımızın Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci Gayrıresmi Dışişleri Bakanları Toplantısına Katılımı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Kasım 2020, https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-gdau-gayriresmi-db-lari-toplantisina-katilimi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

[29] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hırvatistan Cumhurbaşkanı Milanoviç ile Telefonla Görüştü", Sputnik Türkiye, 29 Aralık 2020; Şerife Çetin, "Türkiye'den Hırvatistan'daki Depremin Ardından Taziye ve Destek Mesajı", Anadolu Ajansı, 29 Aralık 2020; "Türkiye, Hırvatistan'a Yardım Gönderecek", TRT Haber, 1 Ocak 2021.

[30] "U Vladi Potpisan Ugovor Za Pružnu Dionicu Križevci-Koprivnica-Državna Granica Vrijedan 2 Milijarde i 418 Milijuna Kuna (Hükümet Binasında Križevci-Koprivnica-Devlet Sınırı Demir Yolu Kısmı için 2 Milyar 418 Milyon Kuna Değerinde Antlaşma İmzalandı)", Hırvatistan Hükümeti, 12 Mart 2020; "Započeli Su Radovi Na Rekonstrukciji i İzgradnji Pruge Od Križevaca Do Mađarske Granice, Trenutačno Najvećemu İnfrastrukturnom Željezničkom Projektu u Republici Hrvatskoj (Halen Hırvatistan Cumhuriyeti'nin En Büyük Demir Yolu Altyapı Projesi Olan Križevci ile Macaristan Sınırı Arasındaki Demir Yolunu Yenileme ve İnşa Çalışmaları Başladı)", Direktno.hr, 26 Haziran 2020.

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 10-11 Şubat arasında Karadağ'a resmi bir ziyarette bulundu. Çavuşoğlu'nun başta Cumhurbaşkanı Milo Đukanovic olmak üzere bir dizi üst düzey yetkiliyle gerçekleştirdiği görüşmelerde ikili ilişkiler ve bölgesel gelişmeler ele alındı. Ziyaret sırasında ayrıca Türkiye büyükelçilikleri tarafından Karadağ vatandaşlarına konsolosluk yardımı sunulması hakkında bir antlaşma imzalandı.[31] Bir hafta sonra Türkiye'yi ziyaret eden Karadağ Meclis Başkanı Ivan Brajović Ankara'daki Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'nin açılışına katıldı.[32] 26 Eylül 2019'da iki hükümet arasında imzalanmış olan Kültür Alanında İşbirliği Antlaşması 10 Ocak 2020'de resmen yürürlüğe girdi.[33]

20 Eylül'de Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile baş başa bir görüşme yaptı. Görüşmede ikili iş birliği konuları ve güncel uluslararası meseleler ele alındı. Görüşmenin ardından Thaçi, Türkiye ile Kosova arasındaki dostluğa ve yakın ilişkilere vurgu yaptı.[34] Eylül sonlarında Kosova Savunma Bakanı Anton Quni Türkiye'yi ziyaret ederek Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ile bir araya geldi. Görüşmede savunma sanayii alanında iş birliği ve bölgesel güvenlik konuları ele alındı.[35] 5 Kasım'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, GDAÜ Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Antalya'ya

[31] "Sayın Bakanımızın Karadağ'ı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10-11 Şubat 2020, https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-karadag-ziyareti-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

[32] "Brajović–Erdogan: Turska Dokazani Prijatelj Crne Gore (Brajović–Erdoğan: Türkiye Karadağ'ın Kanıtlanmış Dostudur)", Aktuelno.me, 20 Şubat 2020.

[33] Hamdi Çelikbaş, "Anlaşmaların Yürürlüğe Girdiği Tarihlerin Tespit Edilmesi Kararı Resmi Gazete'de", Anadolu Ajansı, 22 Nisan 2020.

[34] Andaç Hongur, "Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Kosova Cumhurbaşkanı Taçi Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 20 Eylül 2020; "Thaçi: Kosova Dhe Turqia do ta Fuqizojnë Partneritetin Strategjik (Thaçi: Kosova ve Türkiye Stratejik Ortaklığını Güçlendirecek)", Radio Evropa e Lirë, 20 Eylül 2020.

[35] "Bakan Akar, Kosova Savunma Bakanı ile Bir Araya Geldi", TRT Haber, 29 Eylül 2020.

gelen Kosova Başbakan Yardımcısı Besnik Tahiri ile ikili görüşme gerçekleştirdi. İkili ve bölgesel gelişmelerin değerlendirildiği görüşmenin ardından Tahiri, Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi'nin uluslararası mahkemede yargılanma süreciyle ilgili gelişmeler sebebiyle Türkiye'den erken ayrıldı.[36]

Yılın son ayı Kosova'dan Türkiye'ye bakan düzeyinde ziyaretlere sahne oldu. Kosova Kültür, Gençlik ve Spor Bakanı Vlora Dumoshi 3 Aralık'ta Türkiye'ye geldi. Ziyaret sırasında Türkiye ve Kosova hükümetleri arasında Sinematografik İşbirliği Antlaşması imzalandı.[37] 28 Aralık'ta ise Kosova Dışişleri ve Diaspora Bakanı Meliza Haradinaj-Stublla Türkiye'yi ziyaret ederek Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü. Başta ticari ilişkiler ve askeri alandaki iş birliği olmak üzere birçok konunun değerlendirildiği görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında Çavuşoğlu, Türkiye'nin Kosova-Sırbistan diyalog sürecini desteklediğini vurguladı. Çavuşoğlu ayrıca FETÖ'nün Kosova'da halen etkili olduğunu belirterek Kosova yetkililerini bu yapılanmayı ülkeden çıkarmaya çağırdı. Konuk bakan Haradinaj-Stublla ise Kosova'nın yeniden inşa sürecinde sağladığı destekten ve koronavirüs salgını sırasındaki yardımlarından ötürü Türkiye'ye teşekkür etti. Ziyarette ayrıca iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında bir siyasi istişare mekanizması kurulmasına ve diplomat değişimine dair iki ayrı mutabakat zaptı imzalandı.[38]

[36] Zuhal Demirci, "Çavuşoğlu, Kosova Başbakan Birinci Yardımcısı Tahiri ve Sırbistan Dışişleri Bakanı Selakovic'le Görüştü", Anadolu Ajansı, 5 Kasım 2020; "Tahiri, İddianamelerden Dolayı Türkiye Ziyaretini Yarıda Kesti", Kosova Haber, 5 Kasım 2020.

[37] "Kosova ile 'Hükümetlerarası Sinematografik İş Birliği Anlaşması' İmzalandı", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 3 Aralık 2020, https://basin.ktb.gov.tr/TR-277232/kosova-ile-hukumetlerarasi-sinematografik-is-birligi-an-.html, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

[38] Şerife Çetin ve Gökhan Varan, "Kosova Dışişleri Bakanı Stublla: Türkiye Bize Pandemi Döneminde Başka Bir Ülkenin Göstermediği Dayanışmayı Gösterdi", Anadolu Ajansı, 28 Aralık 2020; Nazlı Yüzbaşıoğlu ve Gökhan Varan, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: FETÖ, Kosova için Çok Ciddi Bir Tehdit ve Tehlikedir", Anadolu Ajansı, 28 Aralık 2020.

13 Şubat'ta NATO Savunma Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Brüksel'de bulunan Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Kuzey Makedonya Savunma Bakanı Radmila Şekerinska ile bir araya gelerek güncel meseleler hakkında görüş alışverişinde bulundu.[39] 9 Nisan'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Stevo Pendarovski ile telefonda görüşerek koronavirüs salgınını ve ikili ilişkileri değerlendirdi.[40] 6 Kasım'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, GDAÜ Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Antalya'ya gelen Kuzey Makedonya Dışişleri Bakanı Bujar Osmani ile ikili görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede mevkidaşını yeni görevinden dolayı tebrik eden Çavuşoğlu iki ülke arasındaki ticaret hacmini 1 milyon dolara çıkarmak istediklerini belirtti.[41]

21 Aralık'ta Türkçe Eğitim Günü kutlamalarına katılmak üzere Kuzey Makedonya'yı ziyaret eden TBMM Başkanı Mustafa Şentop ziyareti esnasında Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Stevo Pendarovski, Meclis Başkanı Talat Caferi ve Başbakan Zoran Zaev ile bir araya geldi. Görüşmelerinde Türkiye'nin Kuzey Makedonya'yı bağımsızlığından bu yana her alanda desteklediğini vurgulayan Şentop ikili ilişkilerin her alanda geliştirilmesi için çalıştıklarını olduğunu belirtti. Şentop ayrıca Kuzey Makedonyalı yetkililerden FETÖ ile daha fazla mücadele etmelerini istedi. Başta koronavirüs salgını sırasında yapılan yardımlar olmak üzere Türkiye'nin ülkelerine verdiği destekten ötürü teşekkür eden Kuzey Makedonyalı yetkililer, ülkelerinin NATO'ya üye olmasıyla beraber Türkiye ile yürütülen iş birliğinin daha da gelişeceği temennisinde bulundular.[42]

[39] "Bakan Akar, Kuzey Makedonya Savunma Bakanı Sekerinska ile Görüştü", Demirören Haber Ajansı, 13 Şubat 2020.

[40] Sefa Mutlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Pendarovski Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 9 Nisan 2020.

[41] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan Diplomasi Trafiği", *Akşam*, 6 Kasım 2020.

[42] "TBMM Başkanı Şentop: Kuzey Makedonya'da FETÖ Konusunda Kısa Sürede Adım Atılmalı", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2020.

2020'de Türkiye ile Romanya arasındaki siyasi ilişkiler sorunsuz geçerken koronavirüs salgınının da etkisiyle iki ülke arasında üst düzey bir resmi ziyaret gerçekleşmedi. Şubat ve Ağustos aylarındaki uluslararası toplantılar sırasında Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Romanyalı mevkidaşı Bogdan Aurescu ile birer görüşme gerçekleştirerek ikili ilişkileri ve uluslararası gündemi istişare etti.[43] Türkiye, Romanya ve Polonya dışişleri bakanları arasında 2016'dan beri düzenlenen üçlü istişare toplantısı bu yıl 28 Nisan'da çevrim içi olarak gerçekleştirildi. Toplantıda NATO çerçevesinde güvenlik iş birliği konuları ele alındı.[44] 2020'de Türkiye, Romanya'nın Dobruca bölgesindeki Tulcea (Tulça) kentinde bir fahri başkonsolosluk açtı.[45]

26 Eylül'de Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile baş başa görüştü. Görüşmede Türkiye'nin Sırbistan'a yatırımları başta olmak üzere ikili iş birliği konuları ve güncel uluslararası meseleler ele alındı. Görüşmenin ardından Vučić, Türkiye'nin önemli bir bölgesel güç olduğunun altını çizerek ikili ilişkilerin daha da ilerletilmesine çalışacaklarını belirtti.[46] 5 Kasım'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, GDAÜ Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Antalya'ya gelen Sırbistan Dışişleri Bakanı Nikola Selaković ile ikili görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede

[43] "İntrevederea Dintre Ministrul Afacerilor Externe Bogdan Aurescu şi Omologul Turc, Mevlüt Çavuşoglu, in marja Conferinţei de Securitate de la München (Münih Güvenlik Konferansı Sırasında Dışişleri Bakanı Bogdan Aurescu ile Türk Mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu Arasında Görüşme)", Romanya Dışişleri Bakanlığı, 15 Şubat 2020; "August 13, 2020 Update", Radio Romania Internaţional, 13 Ağustos 2020.

[44] "Teleconference of the Heads of Diplomacy of Poland, Romania and Turkey Held in Warsaw", Polonya Hükümeti, 28 Nisan 2020.

[45] "Türkiye'nin Tulça Fahri Konsolosluğu Açıldı", *Gazete Balkan*, 30 Ekim 2020.

[46] "Erdoğan ve Vucic Yemekte Buluştu", *Milliyet*, 26 Eylül 2020; Dejan Maksimovic ve Lejla Biogradlija, "Sırbistan, Türkiye ile Dostane İlişkilerini Daha Fazla Geliştirmek İstiyor", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2020.

ekonomi, ulaştırma ve eğitim alanlarında iş birliğinin artırılması üzerinde duruldu.[47]

Türkiye ve Sırbistan içişleri bakanlıkları arasında 2019'da başlatılan "Sıla Yolu Projesi" adlı uygulama 2020'de de devam ettirilerek Türkiye'den Sırbistan'a sınır kapılarında görev yapmak üzere polis memurları gönderildi. Bu misyonla sınır aşan suçlara karşı iş birliğinin güçlendirilmesi ve Türkiye'den sahte belgelerle Avrupa'ya gidenlerin tespit edilmesi amaçlandı. 24 Haziran-20 Eylül arasında görev yapan Türk polisleri sınırlarda 96 kaçak göçmenin yakalanmasına katkıda bulundu.[48]

Slovenya Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Milo Cerar resmi bir ziyaret için 10 Şubat'ta Türkiye'ye geldi. Cerar ile yaptığı ikili görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Türkiye'nin AB üyeliğine verdiği destekten dolayı Slovenya'ya teşekkür ederken iki ülke arasında savunma sanayii alanında önemli bir iş birliği potansiyeli bulunduğunu ifade etti.[49] Cerar'ın ziyareti sırasında İstanbul'da Türkiye-Slovenya İş Forumu düzenlendi. Burada bir konuşma yapan Gençlik ve Spor Bakanı Mehmet Muharrem Kasapoğlu, Türkiye'nin Slovenya ile ticaret, inşaat ve deniz yolu taşımacılığı gibi alanlarda iş birliğinin güçlendirilmesini arzu ettiklerini söyledi.[50]

[47] Zuhal Demirci, "Çavuşoğlu, Kosova Başbakan Birinci Yardımcısı Tahiri ve Sırbistan Dışişleri Bakanı Selakovic'le Görüştü", Anadolu Ajansı, 5 Kasım 2020.

[48] Aykut Karadağ, "Türk Polisi 'Sıla Yolu Projesi' Görevi için Sırbistan'a Gitti", Anadolu Ajansı, 24 Haziran 2020; "Türk Polisi Sırbistan'da Sürücülerimizin Yanında", Uluslararası Nakliyeciler Derneği, 24 Aralık 2020, https://www.und.org.tr/medya-detay/undden-haberler/turk-polisi-sirbistan-da-suruculerimizin-yaninda, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

[49] Ömer Tuğrul Çam, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Hiç Kimse KKTC'den Bir Siyasetçinin Türkiye'yi Seçim Malzemesi Yapacağını Düşünmemiştir", Anadolu Ajansı, 10 Şubat 2020.

[50] "Türk ve Sloven İş Dünyasına Üçüncü Ülkelerde İş Birliği Çağrısı", DEİK, 11 Şubat 2020.

Türk şirketlerinin Slovenya'ya son yıllarda artan ilgisi 2020'de de kendini gösterdi. Son olarak Slovenya'yı Avusturya'ya bağlayan Karavanke Tüneli'nin ikinci tüp geçit ihalesini bir Türk firması kazandı ve tünelin inşaatı Mart'ta başladı.[51]

Balkanlardaki diğer ülkelerle olan ikili ilişkilerden farklı olarak Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkileri 2020'de birçok tartışma, gerginlik ve krize sahne oldu. Önceki yıllarda Doğu Akdeniz ve Ege'deki yetki alanları konusunda görüş ayrılıkları sebebiyle bozulan Türkiye-Yunanistan ilişkileri, 2020'de başka sorun alanlarının da su yüzüne çıkmasıyla daha da kötüye gitti. 2 Ocak'ta Yunanistan, İsrail ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında EastMed doğal gaz boru hattının yapımını öngören prensip anlaşmasının imzalanması Ankara tarafından tepkiyle karşılandı.[52] Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin haklarını göz ardı ederek diğer bölge ülkeleriyle Doğu Akdeniz'deki doğal kaynakların kullanımı konusunda iş birliği hamlelerinde bulundu. Buna karşılık Türkiye bir yandan Yunanistan'a diplomatik müzakere çağrısı yaparken diğer yandan kendi hidrokarbon arama faaliyetlerini sürdürdü.

Türkiye 18 Mart'ta Birleşmiş Milletler'e yazdığı resmi bir mektupla 2019'da Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile imzalamış olduğu mutabakata göre Doğu Akdeniz'deki yetki alanlarının yeni koordinatlarını bildirdi.[53] Türkiye'nin bu alan içerisinde yürüttüğü arama faaliyetleri karşısında Yunanistan kimi zaman kendinin kimi zaman da GKRY'nin "egemenlik haklarının gasp edildiği" gerek-

[51] "Prva Lopata za Drugo Cev Karavank bo Zasajena še ta Teden (İkinci Karavanke Tüneli için İlk Kazma Bu Haftanın Sonlarında Vurulacak)", rtvslo.si, 3 Mart 2020.

[52] "Türkiye'den EastMed Antlaşmasına Tepki", DW Türkçe, 2 Ocak 2020.

[53] Belge için bkz. Birleşmiş Milletler, 18 Mart 2020, https://undocs.org/en/a/74/757, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

çesiyle itirazlarda bulundu.[54] Türkiye ile Doğu Akdeniz'de askeri çatışma ihtimalini gündemde tutan[55] Yunanistan, Türkiye aleyhine yoğun bir diplomasi faaliyeti yürüterek Ankara'yı uluslararası aktörlerle karşı karşıya getirmeye çalıştı.[56] Yunanistan özellikle AB'nin Türkiye'ye yönelik kapsamlı ekonomik yaptırımlar uygulaması yönünde ısrarcı oldu.[57]

21 Temmuz'da Türkiye'nin Meis Adası etrafında sismik araştırma yürütmek amacıyla yayımladığı bildirim (Navtex) Yunanistan tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı.[58] İki ülke arasında askeri çatışma ihtimali yeniden gündeme gelirken Almanya Başbakanı Angela Merkel'in ara buluculuk için araya girmesi gerginlikleri bir nebze de olsa azalttı.[59] Arama faaliyetlerini askıya alan Türkiye, Yunanistan ile her konuyu müzakere etmeye açık olduğunu yineledi.[60] Fakat 6 Ağustos'ta Yunanistan'ın Mısır ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına yönelik bir antlaşma imzalaması gerginlikleri yeniden alevlendirdi. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye'nin haklarını ihlal eden bu antlaşmanın yok hükmünde olduğunu belirtirken[61] Akdeniz'deki hidrokarbon arama

[54] "Greece Condemns Turkey's Drilling Intentions in Cyprus' EEZ", *Ekathimerini,* 21 Nisan 2020; Gizem Sade, "Atina: Türkiye Egemenlik Haklarımızı Gasp Etmeye Çalışıyor, Dışişleri: Sondaj Faaliyetleri Yasal", Euronews Türkçe, 2 Haziran 2020.

[55] "Yunanistan Savunma Bakanı'ndan Skandal Açıklama: Türkiye ile Askeri Çatışmaya Hazırız!", *Sabah*, 5 Haziran 2020.

[56] "Yunanistan Türkiye'yi AB'ye Şikayet Etti", DW Türkçe, 4 Haziran 2020; "Yunanistan'dan Skandal Türkiye Hamlesi", *Hürriyet*, 20 Ekim 2020; Tevfik Durul, "Yunanistan Başbakanı Miçotakis: Türk-Yunan Anlaşmazlığını, Türkiye-AB Anlaşmazlığına Çevirmeyi Başardık", Anadolu Ajansı, 7 Aralık 2020.

[57] "Yunanistan AB'den Türkiye'yi 'Felç Edecek' Ekonomik Yaptırım İstedi", DW Türkçe, 15 Temmuz 2020.

[58] "Yunanistan'la Gerilim Artıyor", NTV, 21 Temmuz 2020.

[59] "Merkel Kıta Sahanlığı Gerginliğinde Devreye Girdi", DW Türkçe, 22 Temmuz 2020.

[60] "'Diyaloğa Hazırız'", *Milliyet*, 29 Temmuz 2020.

[61] "Çavuşoğlu'ndan Yunanistan-Mısır Anlaşmasına Tepki: Yok Hükmündedir, Sahada ve Masada Göstereceğiz", *Milliyet*, 6 Ağustos 2020.

çalışmaları yeniden başlatıldı.[62] 12 Ağustos'ta sismik arama faaliyetini yürütmekte olan Oruç Reis gemisine yaklaşan bir Yunan fırkateyni Türk savaş gemileri tarafından geri çevrildi.[63] Türkiye'ye karşı yeniden ABD ve BM'den destek aramaya girişen Yunanistan,[64] AB ülkeleri nezdinde de Türkiye'ye karşı sert tedbirler uygulanmasına yönelik yoğun bir diplomasi faaliyeti yürüttü.[65] Atina, Ankara'yı "emperyalist hayallerin peşinden koşmak" ile suçlarken[66] AB'den Gümrük Birliği Antlaşması'nın askıya alınmasını, AB ülkelerinden ise Türkiye'ye silah ve askeri teçhizat ambargosu uygulamalarını talep etti.[67] 10-11 Aralık arasında düzenlenen AB zirvesinde bu talepler kabul görmezken Türkiye'ye karşı aşamalı bir yaptırım uygulanması kabul edildi.[68]

Türkiye ile Yunanistan arasında gerginlik meydana getiren en önemli konulardan biri de göçmenler oldu. 27 Şubat'ta İdlib üzerine Bahar Kalkanı Harekatı'nı başlatan Türkiye, Avrupa'ya Suriye konusundaki yetersiz desteğinden duyduğu hayal kırıklığının bir sonucu olarak sığınmacıların Avrupa'ya geçişlerinin önündeki engelleri hafifletti.[69] Bunun üzerine Yunanistan sınırına doğru akın

[62] "Türkiye Akdeniz'de Yeni Navtex İlan Etti", TRT Haber, 10 Ağustos 2020.

[63] "Yunan Provokasyonu Ters Tepti: Oruç Reis'i Taciz Eden Yunan Fırkateyni Bakıma Kaldırıldı", *Yeni Şafak*, 13 Ağustos 2020.

[64] "Dendias, Pompeo'dan Akdeniz'deki Askeri Varlığını Artırmalarını İstedi", Sputnik Türkiye, 14 Ağustos 2020; "Yunanistan Dışişleri Bakanı Dendias: AB, Türkiye'nin Akdeniz'deki İhlallerine Gerekli Yanıtı Vermelidir", Sputnik Türkiye, 18 Ağustos 2020; "Yunanistan, Türkiye'yi BM'ye Şikayet Etti: Eylemleri Bölgesel Tehdit Oluşturuyor", Sputnik Türkiye, 23 Ağustos 2020.

[65] "Yunanistan'dan Türkiye'ye Yaptırım Atağı", DW Türkçe, 13 Ekim 2020; "Greece, Cyprus Seek More EU Pressure to Stop 'Provocative' Turkey", *Ekathimerini*, 16 Ekim 2020.

[66] "Greek PM Slams Turkey's 'Imperial Fantasies'", *Ekathimerini*, 21 Ekim 2020.

[67] "Yunanistan'dan Türkiye'ye Karşı Diplomatik Kampanya", DW Türkçe, 20 Ekim 2020; "Yunanistan'dan Almanya, İspanya ve İtalya'ya Türkiye'ye Askeri İhracatı Askıya Alma Çağrısı", Sputnik Türkiye, 20 Ekim 2020.

[68] "AB'den Türkiye'ye Aşamalı Yaptırım Kararı", DW Türkçe, 11 Aralık 2020.

[69] "Türkiye Kapıları Açtı: Suriyeli Mültecilerin Avrupa'ya Geçişleri Engellenmeyecek", *Yeni Şafak*, 28 Şubat 2020; Mümin Altaş ve Özcan Yıldırım, "AK Parti Sözcüsü Çelik: Artık Mültecileri Tutabilecek Durumda Değiliz", Anadolu Ajansı, 28 Şubat 2020.

eden binlerce sığınmacı, Yunanistan'ın Kastanies (Kestanelik) Sınır Kapısı'nı kapatması ve güvenlik önlemlerini sıkılaştırması sonucu iki ülke sınır kapıları arasındaki ara bölgede beklemeye başladı. Sınırı geçmeye teşebbüs eden sığınmacılara karşı Yunanistan güvenlik güçleri biber gazı ve ses bombalarıyla müdahale etti.[70] Ege Denizi üzerinden Yunan adalarına geçişi önlemek için de önlemleri sıkılaştıran Yunanistan hükümeti, Türkiye'yi göçmenler üzerinden AB'ye diplomatik baskı uygulamakla suçladı.[71] Buna karşılık uluslararası hukuka göre mültecilerin hareketine engel olunamayacağını vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yunanistan güvenlik kuvvetlerinin sığınmacılara karşı orantısız şiddet uygulamasının kabul edilemeyeceğini ifade etti.[72]

Yunanistan karadan ve denizden her türlü müdahaleyle sığınmacıları geri püskürtmeye çalışırken[73] Yunanistan tarafından sığınmacılara yönelik şiddet kullanılmasına karşılık Türkiye sınıra özel harekat polisleri konuşlandırdı.[74] Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yunanistan'ın İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Cenevre Sözleşmesi'ni ihlal ettiğini belirterek sığınmacılara kapıların açılmasına yönelik çağrıda bulundu.[75] Yunanistan'ın sığınmacılara

[70] "Yunan ve Bulgar Sınırında Güvenlik Artırılıyor", DW Türkçe, 28 Şubat 2020; "Yunan Başbakan 'Yasa Dışı Göçe Müsaade Yok' Dedi, Göçmenlere Biber Gazıyla Müdahale Edildi", Euronews Türkçe, 29 Şubat 2020.

[71] "Yunanistan: Türkiye Sınıra Dayanan Sığınmacıları Yönlendiriyor ve Teşvik Ediyor", Sputnik Türkiye, 1 Mart 2020; "Yunanistan Sınır Koruma Seviyesini En Üst Dereceye Yükseltti", DW Türkçe, 2 Mart 2020.

[72] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye'nin Onuruyla Oynamaya Kimsenin Hak ve Yetkisi Yok", TRT Haber, 2 Mart 2020.

[73] "Atina Sınırdan Geçişlere İzin Vermiyor", DW Türkçe, 3 Mart 2020.

[74] "İçişleri Bakanı Soylu: Geri İtmeleri Engellemek için Meriç Sınırına Bin Özel Harekat Polisi Getireceğiz", Anadolu Ajansı, 5 Mart 2020.

[75] "'Yunanistan Sınır Hattında Takındığı Tavrın Cinayet Olduğunu Bilmeli'", TRT Türk, 10 Mart 2020; "'Hiçbir Virüs Bizim Tedbirlerimizden Güçlü Değildir'", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 11 Mart 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/117005/-hicbir-virus-bizim-tedbirlerimizden-guclu-degildir-, (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2021).

yönelik müdahalelerini insanlık dışı olarak nitelendiren Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Türkiye'nin konuyu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşıyacağını söyledi.[76] Mart boyunca iki ülke arasında tırmanan kriz sınırda bekleyen sığınmacıların Türkiye makamlarınca koronavirüs salgınına karşı tedbir olarak bölgeden uzaklaştırılmasıyla yatıştı.[77]

Yunanistan'ın Ege ve Akdeniz'deki gayri askeri statüdeki adaları silahlandırması Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. Yunanistan'ı uluslararası anlaşmalara ve iyi komşuluk hukukuna uymaya çağıran Ankara bu konuda her türlü diyaloğa açık olduğu mesajını verdi.[78] Ağustos sonlarında Yunanistan'ın Meis Adası'na asker çıkarmasına Türkiye aynı şekilde tepki gösterdi.[79] Yılın son günlerinde Yunanistan'ın Ege ve Akdeniz'de silahsızlandırılmış statüdeki adaları da kapsayan geniş bir bölgede tatbikat yapacağını açıklaması Türkiye tarafından kışkırtıcı ve gerginliği artırıcı bir hamle olarak nitelendirildi.[80] Diğer taraftan Türkiye'nin Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile imzalamış olduğu deniz yetki alanları sınırlandırma mutabakatını "hükümsüz ve geçersiz" gören Yunanistan, mutabakata karşı çıkılması yönünde ABD, AB ve Akdeniz ülkeleri nezdinde yoğun bir diplomasi faaliyeti yürüttü. Libya'da Halife Hafter'i destekleyen bir siyaset izleyen Yunanistan, bu ül-

[76] "Turkey Says Preparing Human Rights Case Over Greece's Treatment of Migrants", *Ekathimerini*, 5 Mart 2020.

[77] "Turkey Moves Migrants from Greek Border Amid Virus Pandemic", *Hürriyet Daily News*, 28 Mart 2020.

[78] "Dışişleri'nden Ege Adaları Açıklaması: Yunanistan Müzakere Yerine Bizi AB'ye Şikayet Etti", Euronews Türkçe, 24 Ocak 2020; Metin Mutanoğlu, "Bakan Akar: Yunanistan Gerginliği Artırıcı ve Provokatif Davranışlarını Mutlaka Bir Tarafa Bırakmalı", Anadolu Ajansı, 13 Eylül 2020.

[79] Mehmet Şah Yılmaz, "Türkiye'den Meis Adası'na Askeri Sevkiyat Yapan Yunanistan'a Uyarı", Anadolu Ajansı, 30 Ağustos 2020.

[80] "Yunanistan'a Sert Tepki", *Hürriyet*, 27 Aralık 2020.

kede devam eden çatışma ve krizlerden Türkiye'yi sorumlu tutan açıklamalarda bulundu.[81]

Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir başka tartışma konusu ise Ayasofya oldu. 29 Mayıs'ta İstanbul'un fethinin yıl dönümü münasebetiyle Ayasofya'da Kur'an okunması Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından Hristiyanlara yönelik bir hakaret olarak nitelendirilirken Ankara bu açıklamaya "Yunanistan'ı tarihsel komplekslerinden arınmaya davet ediyoruz" şeklinde cevap verdi.[82] 10 Temmuz'da Danıştayın verdiği karara istinaden yayımlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle Ayasofya'nın yeniden camiye dönüştürülmesine de Yunanistan'dan büyük tepki geldi.[83] Ayasofya'da ibadetin başladığı 24 Temmuz günü Yunanistan'daki kiliselerde matem çanları çalınırken protesto eylemlerinde Türk bayrağının yakılması Ankara tarafından kınandı.[84] Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Ağustos'ta İstanbul'daki Kariye Müzesi'nin camiye dönüştürülmesine karşı da bir mesaj yayımladı. Bu mesaja cevap olarak Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy, Türkiye'deki bulunan kültürel varlıkların mülkiyetinin Türkiye'ye ait olduğunu ve bunların en titiz şekilde korunduğunu belirtti.[85]

[81] "Yunanistan: Türkiye-Libya Mutabakatı Yasadışı Kabul Edilsin", Sputnik Türkiye, 13 Ocak 2020; "Yunanistan: Berlin Konferansında Türkiye-Libya Mutabakatını İptal Etmeyen Her Anlaşmayı Veto Edeceğiz", Sputnik Türkiye, 17 Ocak 2020; Mehmet Hatipoğlu, "Hafter, Yunanistan Başbakanı Miçotakis ve Dışişleri Bakanı Dendias ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 17 Ocak 2020.

[82] "Yunanistan Dışişleri Bakanlığı: Ayasofya'da Fetih Okunması Hristiyanların Dini Duygularına Hakaret", Euronews Türkçe, 30 Mayıs 2020; "Yunanistan'ın Ayasofya Tepkisine Türkiye'den Yanıt: Tarihsel Komplekslerden Arınmaya Davet Ediyoruz", Euronews Türkçe, 30 Mayıs 2020.

[83] "Mitsotakis'ten Ayasofya Tepkisi: Gereksiz ve Dar Görüşlü", DW Türkçe, 14 Temmuz 2020; Kerem Congar, "Yunanistan Cumhurbaşkanı: 'Türk Barbarlığını Unutmayız, Kıbrıs'taki İşgal 46 Yıldır Devam Ediyor'", Euronews Türkçe, 20 Temmuz 2020.

[84] "Ayasofya-Türkiye ile Yunanistan Arasında Karşılıklı Sert Açıklamalar", BBC Türkçe, 25 Temmuz 2020.

[85] "Kariye Müzesi'nin İbadete Açılmasına Yunanistan ve Avrupa Birliği'nden Tepki", Euronews Türkçe, 21 Ağustos 2020; "Kariye'nin Camiye Dönüştürülme Kararına Tepki", DW Türkçe, 22 Ağustos 2020.

İki ülke arasında yaşanan diğer bir dizi sorun ve tartışma ilişkilerdeki soğukluğun yıl boyunca devam etmesine yol açtı. 2020 boyunca Türkiye Yunanistan'dan gelen birçok ithamla karşılaştı. Önceki yıllarda olduğu gibi Yunanistan makamları Türk savaş uçaklarının Ege Denizi üzerinde hava sahası ihlali yaptığı konusundaki açıklamalarını sürdürdü.[86] Diğer yandan Yunanistan'da Türk azınlık okullarının kapatılması Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada okulların sayısının gitgide azaldığına işaret edilerek bunun bilinçli ve sistematik bir asimilasyon politikası olduğu ifade edildi.[87] Aralık'ta Türkiye'nin Rodos Başkonsolosluğunda çalışan bir personelin Yunan makamlarınca casusluk iddiasıyla tutuklanması Ankara tarafından kınandı.[88]

Yunanistan yıl içerisinde Türkiye ile yaşadığı gerginliği gerekçe göstererek çeşitli ülkelerle askeri iş birliğini artırmaya ve ordusunu takviye etmeye yönelik girişimlerde bulundu.[89] Yunanistan 2020 boyunca Akdeniz'de, Ege'de ve Türkiye sınırına yakın bölgelerde ABD, Fransa, İtalya, Mısır, BAE gibi ülkelerle ortak tatbikatlar gerçekleştirdi.[90] Buna

[86] "Yunanistan: Türk Uçakları Hava Sahamızı 120 Kez İhlal Etti", Sputnik Türkiye, 16 Ocak 2020; "Turkish Fighter Jets Fly Over Aegean Islands, Again", *Ekathimerini*, 12 Şubat 2020.

[87] "Dışişleri'nden Yunanistan'a Azınlık Okulu Tepkisi: Asimilasyonun Bir Parçası", TRT Haber, 12 Ağustos 2020.

[88] Behlül Çetinkaya, "Türkiye'den Rodos Başkonsolosluğu Çalışanını Tutuklayan Yunanistan'a Tepki", Anadolu Ajansı, 18 Aralık 2020.

[89] "Yunanistan'dan Türkiye'ye Karşı ABD Kartı", NTV, 31 Ocak 2020; "Yunanistan'dan Türkiye'ye Karşı Yeni Silah Alımı, Orduyu Genişletme, Savunma Sanayine Yatırım Hamlesi", Sputnik Türkiye, 7 Eylül 2020; Tevfik Durul ve Yusuf Özcan, "Yunanistan, Fransa'dan 18 Rafale Tipi Savaş Uçağı Satın Alacak", Anadolu Ajansı, 12 Eylül 2020; "Greece, Israel Eye Closer Cooperation Amid East Med Tension", *Ekathimerini*, 27 Ekim 2020; Vassilis Nedos, "Athens Starts Diplomatic Offensive", Knews Kathimerini, 2 Kasım 2020.

[90] Yorgo Kırbaki, "Batı Trakya'da ABD ve Yunan Tank Tatbikatı", *Hürriyet*, 15 Eylül 2020; "Doğu Akdeniz: Kıbrıs, Yunanistan, İtalya ve Fransa'nın Deniz Tatbikatı Hakkında Neler Biliniyor?", BBC Türkçe, 26 Ağustos 2020; "Yunanistan ve BAE'den Girit'in Kuzeyinde Tatbikat", NTV, 28 Ağustos 2020; "Mısır, BAE, Fransa, Yunanistan ve Kıbrıs Akdeniz'de Ortak Askeri Tatbikata Başladı", Euronews Türkçe, 30 Kasım 2020.

karşılık Türk Silahlı Kuvvetleri de Akdeniz ve Ege'de çeşitli tatbikatlar düzenlerken[91] NATO kapsamında ABD ile ortak tatbikatlar da yürütüldü.[92]

Türkiye ile Yunanistan arasındaki gergin ortam yıl boyu sürerken iki ülke yetkilileri sık sık karşı tarafa diyalog çağrısında bulundu.[93] 2002-2016 döneminde 60 kere yapılmış olan istikşafi görüşmelerin yeniden başlatılmasına her iki taraf sıcak baktığını açıklasa da[94] Yunanistan'ın öncelikle Türkiye'den Akdeniz'deki hidrokarbon arama faaliyetlerini durdurmasını istemesi[95] yüzünden görüşmeler 2020 içinde başlatılamadı. Bununla beraber Şubat'ta iki ülke savunma bakanlıklarına mensup heyetler arasında güven artırıcı tedbirlerin belirlenmesi ve karşılıklı iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla görüşmeler gerçekleştirildi.[96] Eylül'den itibaren ise NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg'in girişimleriyle Türkiye ve Yunanistan'ın askeri heyetleri arasında teknik toplantılar düzenlenerek iki ülke silahlı kuvvetleri arasında istenmeyen hadiseleri önleyecek "ayrıştırma usulleri" üzerinde anlaşıldı.[97]

[91] "Doğu Akdeniz'de Dev Tatbikat! Düşmana Gözdağı", *Sabah*, 23 Nisan 2020; Kıymet Sezer, "Akdeniz'de Büyük Tatbikat: TSK Gövde Gösterisi Yaptı", *Yeni Şafak*, 13 Haziran 2020; Muhammed Nuri Erdoğan, "MSB: Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel Akdeniz Fırtınası-2020 Tatbikatı Başarıyla Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 7 Eylül 2020.

[92] "MSB Duyurdu: Türkiye ve ABD'den Akdeniz'de Tatbikat", A Haber, 29 Temmuz 2020; "ABD'den Türkiye ile Ortak Tatbikat Konusunda Açıklama", Amerika'nın Sesi, 28 Ağustos 2020.

[93] "Yunanistan: Türkiye ile Diyaloğa Hazırız", DW Türkçe, 25 Ağustos 2020; "Bakan Çavuşoğlu: Yunanistan Bazı Ülkelerin Dolduruşuna Gelmemeli", TRT Haber, 25 Ağustos 2020.

[94] Şerife Çetin, "Türkiye ve Yunanistan Sorunlarını Çözmek için İstikşafi Görüşmelere Hazırlanıyor", Anadolu Ajansı, 23 Eylül 2020; "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Yunan Mevkidaşıyla Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 8 Ekim 2020.

[95] Tevfik Durul, "Yunanistan İstikşafi Görüşmeler için Ön Şart Koşmayı Sürdürüyor", Anadolu Ajansı, 13 Ekim 2020; Stelyo Berberakis, "Yunanistan: NAVTEX İlanları Sürdükçe Diyalog Olmaz", BBC Türkçe, 21 Kasım 2020.

[96] Sarp Özer, "Türk ve Yunan Savunma Bakanlığı Heyetlerinin Görüşmeleri Tamamlandı", Anadolu Ajansı, 20 Şubat 2020.

[97] "Türk-Yunan Heyetlerinin Görüşmesi Başladı", TRT Haber, 15 Eylül 2020; "NATO: Doğu Akdeniz Konusunda Türkiye ile Yunanistan Arasında Ayrıştırma Usulleri Mekanizması Kuruldu", Sputnik Türkiye, 1 Ekim 2020.

ÇOK TARAFLI SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye, Balkan ülkeleriyle yürüttüğü ikili ilişkilerin yanı sıra bölgenin tamamına yönelik bütüncül söylem ve yaklaşımını devam ettirdi. Balkanlarda barış ve istikrarın korunması ve refahın artırılması için Türkiye, bölge ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlarına üyeliğini desteklemeyi sürdürdü. Yıl içinde Dışişleri Bakanlığı, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya'nın AB üyelik müzakerelerine başlamalarını ve Kuzey Makedonya'nın NATO'ya ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne üyeliğini tebrik eden mesajlar yayımladı.[98]

Balkanlarda çok yönlü diplomasi konusunda Türkiye için 2020'nin en önemli gelişmesi Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci'nin (GDAÜ) dönem başkanlığını üçüncü kez üstlenmesi oldu.[99] 1996'dan beri faaliyet gösteren ve on üç ülkenin üye bulunduğu bir bölgesel forum olan GDAÜ'nün daha önce 1998-1999 ve 2009-2010 dönem başkanlığını yapmış olan Türkiye mevcut dönem başkanlığını 1 Temmuz'da Kosova'dan devraldı. Kosova'nın dönem başkanlığının son günlerinde internet üzerinden düzenlenen GDAÜ Dışişleri Bakanları Toplantısı'na Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye'yi temsilen katıldı.[100]

1 Temmuz 2020-30 Haziran 2021 arasını kapsayan GDAÜ dönem başkanlığında "Komşular Birlikte Görür" (Neighbours SEE

[98] "Türkiye'den, AB Müzakerelerine Başlayan Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'a Tebrik", TRT Haber, 27 Mart 2020; "Kuzey Makedonya'nın NATO'ya Tam Üyeliği Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 28 Mart 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_81_-kuzey-makedonya-nin-nato-uyeligi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021); "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne Üye Olması Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Kasım 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-284_-kuzey-makedonya-cumhuriyeti-nin-kei-ye-uye-olmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

[99] "Çavuşoğlu: Avrupa'da Yükselen Popülizm Irkçılık ve İslam Düşmanlığı Akımları AB'nin Temsil Ettiği Değerleri Aşındırdı", Anadolu Ajansı, 6 Kasım 2020.

[100] "Sayın Bakanımızın Video Konferansla Düzenlenen Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci Dışişleri Bakanları Toplantısına Katılımı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 25 Haziran 2020, https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-guney-dogu-avrupa-isbirligi-sureci-_toplantisina-katilimi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

Together) sloganını kullanan Türkiye aşağıdaki yedi başlığı öncelikli gündem maddeleri olarak belirledi:

- Koronavirüs salgını sonrası dönemde sağlık alanında iş birliği
- Beyin göçü, insan kaynağı niteliğinin artırılması ve eğitim
- Bağlanırlık ve bölge içi altyapının güçlendirilmesi
- Bölge içi ve dışı ticaretin artırılması
- Göç yönetimi
- Gençlik, kültür ve turizm
- Güvenlik

Türkiye'nin dönem başkanlığının küresel koronavirüs salgınına denk gelmesi etkinliklerin sayı ve formatını olumsuz yönde etkilese de Dışişleri Bakanlığının koordinasyonunda çoğu çevrim içi olmak üzere bir dizi toplantı, seminer ve çalıştay organize edildi. Bu kapsamda GDAÜ Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı 6 Kasım'da fiziksel olarak Antalya'da düzenlenirken on üç ülkenin milli eğitim bakanı 12 Kasım'da internet üzerinden bir araya geldi.[101] Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci Parlamenter Asamblesi (GDAÜ PA) Daimi Komite Toplantısı da 8 Aralık'ta yine video konferans şeklinde yapıldı.[102]

Türkiye'nin 2009-2010 arasındaki GDAÜ dönem başkanlığı sırasında tesis ettiği üçlü istişare mekanizmaları işlerliğini 2020'de de sürdürdü. Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan ve Türkiye-Bosna Hersek-Hırvatistan üçlü mekanizmalarının toplantıları Balkan ülkelerinin dışişleri bakanlarının GDAÜ Gayriresmi

[101] "Bakan Selçuk, 13 Yabancı Mevkidaşıyla Toplantı Yaptı", *Hürriyet*, 13 Kasım 2020.

[102] Sinan Uslu, "TBMM Başkanı Şentop: Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci Yaklaşık Çeyrek Asırdır Bölgenin Huzur ve Refahına Hizmet Ediyor", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2020.

Dışişleri Bakanları Toplantısı için Antalya'da bulundukları 6 Kasım'da gerçekleştirildi.[103]

Rusya doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmak üzere inşa edilen ve 2020 başında faaliyete geçen TürkAkım doğal gaz boru hattı Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı güçlendiren bir başka faktör oldu. Hattın açılış törenine katılmak üzere Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić ve Bulgaristan Başbakanı Borisov 8 Ocak'ta İstanbul'a geldi. Törenden önce her iki lider Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ayrı ayrı görüştü.[104]

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 21 Ocak'ta İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen 50'nci Dünya Ekonomik Forumu kapsamında Batı Balkanlar Diplomasi Diyaloğu Toplantısı'na katılarak Türkiye'nin bir Balkan ülkesi olarak bölgenin istikrarına önem verdiğinin altını çizdi.[105] Diğer yandan Kosova ve Sırbistan'ın 4 Eylül'de ABD Başkanı Donald Trump'ın gözetiminde vardıkları mutabakat uyarınca Kudüs'te büyükelçilik açmayı kabul etmeleri Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından tepkiyle karşılandı.[106] Mutabakatın imzalanmasından birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ile birer telefon görüşmesi

[103] "Sayın Bakanımızın Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci Gayrıresmi Dışişleri Bakanları Toplantısına Katılımı".

[104] "TürkAkım'da Tarihi Gün! Liderler Vanayı Birlikte Çevirdi", Haber Global, 9 Ocak 2020; Berk Özkan, "Erdoğan ile Vucic Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 8 Ocak 2020.

[105] "Bakan Mevlüt Çavuşoğlu, Davos'ta Batı Balkanlar Diplomasi Diyaloğu Toplantısı'na Katıldı", A Haber, 21 Ocak 2020.

[106] "Sırbistan'ın İsrail'deki Büyükelçiliğini Kudüs'e Taşıma Kararı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 5 Eylül 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-197_-sirbistan-in-israil-deki-buyukelciligini-kudus-e-tasima-karari-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021); "Kosova'nın Kudüs'te Büyükelçilik Açma Kararı Verdiğine İlişkin Haberler Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Eylül 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-198_-kosova-nin-kudus-te-buyukelcilik-acma-karari-verdigine-iliskin-haberler-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2021).

yaptı.[107] Eylül sonlarında Thaçi ve Vučić'in birer hafta arayla Erdoğan ile yaptığı yüz yüze görüşmelerde de Kudüs'te büyükelçilik açılma konusu gündeme geldi. Her iki lider de Kudüs konusunun ülkelerinin Türkiye ile ilişkilerini olumsuz etkilemeyeceğine inandıklarını belirtti.[108]

EKONOMİK İLİŞKİLER

TÜİK'in 2020'nin ilk on ayı için kesin olmayan verilerine göre Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 16,7 milyar dolar olarak gerçekleşti. Böylece bir önceki yılın aynı dönemine göre toplam ticaret hacminde yüzde 7,9'luk bir düşüş kaydedildi. Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracat geçtiğimiz yıla göre yüzde 8,5 ve bu ülkelerden gerçekleştirdiği ithalat ise yüzde 6,9 azaldı. Bu dönemde Balkan ülkelerine gerçekleşen ihracatta yaşanan düşüş Türkiye'nin toplam ihracatındaki düşüşe (yüzde 9,1) yakın bir oranda gerçekleşti. Öte yandan aynı dönemde Türkiye'nin toplam ithalatı bir önceki yıla göre yüzde 2,2 artmasına rağmen bölge ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatta kayda değer bir azalma meydana geldi. Bu durum koronavirüs salgınının Türkiye ile beraber bölge ekonomilerinde yol açtığı daralmanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Nitekim küresel pandeminin henüz yaşanmadığı Ocak ve Şubat'ta Türkiye'nin Balkan ülkelerinden yaptığı toplam ithalat 2019'un aynı dönemine göre yüzde 17,3 arttı.

2020'nin ilk on ayında yalnızca Sırbistan ve Kosova'ya yapılan ihracatta 2019'un aynı dönemine göre artış kaydedilirken Yunanistan ve Karadağ'a yapılan ihracatta yüzde 20'leri bulan oranlarda

[107] Zuhal Demirci, "Turkish Leader Speaks With Kosovar, Serbian Counterparts", Anadolu Ajansı, 9 Eylül 2020.

[108] "Türkiye'nin Tepkisi Sonrası Kosova'dan Açıklama: Erdoğan'la Konuştum! İlişkimizi Zedelemeyecek", Haber7, 7 Eylül 2020; Dejan Maksimovic ve Lejla Biogradlija, "Sırbistan, Türkiye ile Dostane İlişkilerini Daha Fazla Geliştirmek İstiyor", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2020.

azalmalar görüldü. İthalata gelince Bulgaristan ve Yunanistan'dan yapılan ithalat 2019'a göre yüzde 11-12 bandında azalırken Kosova'dan yapılan ithalatta yaklaşık yüzde 82, Karadağ'dan yapılan ithalatta yaklaşık yüzde 43, Arnavutluk'tan yapılan ithalatta ise yaklaşık yüzde 36'lık artışlar kaydedildi. Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2020'de de devam ederek bölgeyle yürütülen toplam ticaretin yaklaşık yüzde 84'ü yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti (bkz. Tablo 1).

Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına gelince Merkez Bankasının (TCMB) kesin olmayan verilerine göre[109] yılın ilk dokuz ayında Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 75 milyon dolarlık dış yatırım yapıldı. Böylelikle bir önceki yılın aynı dönemine göre bu ülkelere giden dış yatırımlarda yüzde 36'lık bir artış kaydedildi. Türkiye'den bu dönemde en fazla yatırımın gittiği ülkeler Romanya ve Kuzey Makedonya oldu (bkz. Tablo 2). TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'ya ise 2020'nin ilk dokuz ayında Türkiye'den giden net doğrudan yatırımların miktarı yaklaşık 2 milyon dolar olarak ölçüldü.[110]

[109] Bu veriler üçüncü ülkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

[110] Kosova Merkez Bankasının kesin olmayan istatistiklerinden alınmıştır.

TABLO 1. TÜRKİYE İLE BALKAN ÜLKELERİ ARASINDA GERÇEKLEŞEN TİCARET (2019-2020)

	2019 (OCAK-EKİM)			2020 (OCAK-EKİM)					
ÜLKE ADI	İHRACAT (DOLAR)	İTHALAT (DOLAR)	HACİM (DOLAR)	İHRACAT (DOLAR)	İTHALAT (DOLAR)	HACİM (DOLAR)	YÜZDE DEĞİŞİM (İHRACAT)	YÜZDE DEĞİŞİM (İTHALAT)	YÜZDE DEĞİŞİM (HACİM)
Arnavutluk	413.284.413	18.013.038	431.297.451	380.692.975	24.570.489	405.263.464	-7,89	36,40	-6,04
Bosna Hersek	377.174.969	153.971.532	531.146.501	356.874.214	150.695.652	507.569.866	-5,38	-2,13	-4,44
Bulgaristan	2.223.373.774	1.971.152.356	4.194.526.130	2.119.575.219	1.717.075.173	3.836.650.392	-4,67	-12,89	-8,53
Hırvatistan	358.447.131	190.321.848	548.768.979	327.833.493	185.717.075	513.550.568	-8,54	-2,42	-6,42
Karadağ	106.466.733	11.049.185	117.515.918	85.858.822	15.774.288	101.633.110	-19,36	42,76	-13,52
Kosova	283.126.598	5.837.096	288.963.694	286.645.411	10.639.406	297.284.817	1,24	82,27	2,88
K. Makedonya	328.710.514	89.205.565	417.916.079	326.026.024	101.893.359	427.919.383	-0,82	14,22	2,39
Romanya	3.429.923.181	2.213.667.080	5.643.590.261	3.167.911.884	2.168.346.336	5.336.258.220	-7,64	-2,05	-5,45
Sırbistan	782.382.417	373.809.550	1.156.191.967	824.553.275	339.354.344	1.163.907.619	5,39	-9,22	0,67
Slovenya	1.476.516.573	306.917.188	1.783.433.761	1.324.826.963	308.240.313	1.633.067.276	-10,27	0,43	-8,43
Yunanistan	1.888.116.069	1.172.971.045	3.061.087.114	1.469.963.094	1.037.688.118	2.507.651.212	-22,15	-11,53	-18,08
BB6* TOPLAM	2.291.145.644	651.885.966	2.943.031.610	2.260.650.721	642.927.538	2.903.578.259	-1,33	-1,37	-1,34
AB5** TOPLAM	9.376.376.728	5.855.029.517	15.231.406.245	8.410.110.653	5.417.067.015	13.827.177.668	-10,31	-7,48	-9,22
TOPLAM	**11.667.522.372**	**6.506.915.483**	**18.174.437.855**	**10.670.761.374**	**6.059.994.553**	**16.730.755.927**	**-8,54**	**-6,87**	**-7,94**

Kaynak: TÜİK
*BB6= Batı Balkanlar
**AB5= AB üyesi ülkeler

TABLO 2. TÜRKİYE'DEN BALKAN ÜLKELERİNE GİDEN DOĞRUDAN YATIRIMLAR (YAKLAŞIK DEĞERLER, MİLYON DOLAR)

ÜLKE	2018 (OCAK-EYLÜL)	2019 (OCAK-EYLÜL)	2020 (OCAK-EYLÜL)
Arnavutluk	1	7	0
Bosna Hersek	40	4	2
Bulgaristan	7	5	4
Hırvatistan	0	3	1
Karadağ	19	6	0
Kuzey Makedonya	1	5	20
Romanya	4	19	41
Sırbistan	11	0	0
Slovenya	1	0	0
Yunanistan	18	6	7
Toplam	102	55	75

Kaynak: TCMB

Balkanlar ile Türkiye arasındaki ilişkilerin önemli boyutlarından biri de turizmdir. Türkiye'nin kültür ve tanıtım faaliyetlerinin sonucu olarak bölgeden gelen ziyaretçi sayıları 2019'a gelindiğinde tarihsel zirveye ulaşmıştı. Hırvatistan dışındaki bütün bölge ülkelerinden gelen kısa süreli ziyaretçilere vize muafiyeti uygulayan Türkiye 27 Şubat'tan itibaren bunu Hırvatistan'a da uygulamaya başladı.[111] Ne var ki Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında önceki birkaç yıl boyunca gerçekleşen istikrarlı artış 2020'de durdu. Küresel koronavirüs salgınına bağlı olarak Türkiye'ye dünyanın diğer bölge-

[111] "Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Mr. Hami Aksoy, in Response to a Question Regarding the Decision to Grant Visa Exemption to Some European Countries", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 27 Şubat 2020, https://www.mfa.gov.tr/sc_-11_-ulkemizin-bazi-avrupa-ulkelerine-vize-muafiyeti-saglamasi-hk-sc.en.mfa, (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2021).

lerinden gelen yabancı ziyaretçi sayısında olduğu gibi Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısında da büyük bir düşüş yaşandı. Kültür ve Turizm Bakanlığının kesin olmayan verilerine göre 2020'nin ilk on ayı içerisinde Türkiye'yi on bir Balkan ülkesinden toplam 1.759.341 kişi ziyaret etti (bkz. Tablo 3). 2019'un aynı dönemiyle karşılaştırıldığında Balkan ülkelerinin her birinden gelen ziyaretçi sayılarında önemli azalmalar kaydedilirken bölgeden gelen toplam ziyaretçi sayısındaki düşüş yüzde 62 olarak kaydedildi.

TABLO 3. BALKAN ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI UYRUKLU ZİYARETÇİ SAYISI (2018-2020)

	2018 (OCAK-EKİM)	2019 (OCAK-EKİM)	2020 (OCAK-EKİM)
Arnavutluk	107.257	116.504	40.377
Bosna Hersek	108.724	131.346	54.438
Bulgaristan	1.968.262	2.254.444	997.470
Hırvatistan	35.553	47.769	14.360
Karadağ	20.220	23.129	9.325
Kosova	124.204	136.158	58.392
Kuzey Makedonya	183.670	195.518	99.288
Romanya	580.387	697.840	233.020
Sırbistan	195.804	251.316	113.774
Slovenya	34.817	44.641	7.424
Yunanistan	543.400	709.462	131.473
Toplam	3.022.338	4.608.127	1.759.341

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

2020'de Türkiye'nin Balkanlardaki sosyal faaliyetlerinin en önemli boyutunu koronavirüs salgınıyla mücadele oluşturdu. Küresel salgının başladığı Mart'tan itibaren Türkiye bölge ülkelerine yardımlarda

bulundu. Türkiye'nin çeşitli kurum ve kuruluşlarının katkılarıyla Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya ve Sırbistan'da ihtiyaç sahibi binlerce aileye gıda ve temizlik malzemesi dağıtıldı.[112] Kuzey Makedonya'daki birçok okula ateş ölçer ve dezenfektan temin edildi.[113] Balkan ülkelerinin talebi üzerine gönderilen yardım malzemelerini taşıyan uçaklar havalimanlarında ülke bakanları tarafından karşılanırken Balkan ülkelerinin siyasi liderleri Türkiye'ye yönelik teşekkür mesajları yayımladılar.[114]

Türkiye'nin Balkanlardaki en etkin kurumlarından olan TİKA koronavirüs salgınına rağmen eğitim, sağlık ve tarım gibi alanlardaki projelerini ve restorasyon faaliyetlerini devam ettirdi. Örneğin Romanya'da bir Müslüman kabristanının yapım çalışmaları başlatıldı.[115] Romanya'da Türkçe ve Tatarca yayın yapan Radio-T adlı radyo kanalına ve Hırvatistan'daki bir yerel radyo istasyonuna ekipman desteği sağlandı.[116] Bosna Hersek arşivindeki Osmanlı dö-

[112] Fatjon Cuka ve Seyyid Emin, "Türkiye'nin Tıbbi Yardımları Arnavutluk'a Ulaştı", 12 Mayıs 2020; Sanela Crnovrsanin ve Lejla Biogradlija, "TİKA'dan Bosna Hersek'teki 1000 Aileye Gıda ve Hijyen Malzemesi Yardımı", Anadolu Ajansı, 12 Mayıs 2020; "TİKA Gıda Destek Programı Bulgaristan'da Başladı", TİKA, 20 Mayıs 2020; Stipe Majic ve Lejla Biogradlija, "TİKA'dan Hırvatistan'daki İhtiyaç Sahiplerine Gıda Yardımı", Anadolu Ajansı, 21 Mayıs 2020; "Karadağ'ın Küresel Covid 19 Salgını Mücadelesine TİKA'dan Destek", TİKA, 20 Nisan 2020; "TİKA, Kovid 19 Salgını Nedeniyle Kosova'daki Yardımlarını Sürdürüyor", TİKA, 17 Nisan 2020; "TİKA'dan Kovid-19 Salgını Nedeniyle Kuzey Makedonya'da Yardım Paketi", TİKA, 11 Nisan 2020; "TİKA'dan, Covid 19 ile Mücadelesinde Sırbistan'a Destek", TİKA, 22 Nisan 2020; Medin Haliloviç ve Sanela Crnovrsanin, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Talimatıyla Hazırlanan Tıbbi Yardım Tırı Sancak Bölgesine Ulaştı", Anadolu Ajansı, 12 Haziran 2020.

[113] "Kuzey Makedonya'daki Anaokullarına Kovid 19 Desteği", TİKA, 16 Ekim 2020.

[114] Kayhan Gül, "Türkiye'nin Gönderdiği Tıbbi Yardım 5 Balkan Ülkesine Teslim Edildi", Anadolu Ajansı, 8 Nisan 2020; Agim Sulaj ve Dzihat Aliju, "Kosova'dan Kovid-19 Yardımları Nedeniyle Türkiye'ye Teşekkür", Anadolu Ajansı, 30 Nisan 2020.

[115] Zuhal Demirci, "TİKA'dan Romanya'da Müslüman Mezarlığı", Anadolu Ajansı, 4 Eylül 2020.

[116] "TİKA'dan Romanya'da Türkçe Yayın Yapan Yerel Radyoya Destek", Hayat.ro, 2 Haziran 2020; "TİKA'dan Hırvatistan Yerel Radyosuna Kapasite Artırım Desteği", *Habertürk*, 23 Mart 2020.

nemine ait belgelerin dijital ortama aktarımı için bu ülkeye teknik malzeme sağlandı.[117] Bosna Hersek ve Karadağ'da tarımsal üretimin artırılması amacıyla yüzlerce aileye tohum, gübre ve fide desteğinde bulunuldu.[118] Kuzey Makedonya'nın başkenti Üsküp'te bulunan Sultan Murad ve İshak Bey (Alaca) camilerinin ve Bosna Hersek'in Travnik şehrindeki Elçi İbrahim Paşa Medresesi'nin restorasyonu tamamlandı.[119]

Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlar Burs Programı adı altında bölgeden lisans ve lisansüstü öğrencilerine Türkiye'de öğrenim görme imkanı sağladı. Balkanların sekiz ülkesinde faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsü tarafından Türkçe dil derslerinin yanı sıra bir kısmı dijital ortamda olmak üzere birçok kültür ve sanat etkinliği gerçekleştirildi. Eğitim öğretim alanında Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirmek amacıyla 2016'da kurulan Türkiye Maarif Vakfı, Arnavutluk, Bosna Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya ve Romanya'daki kurum ve tesisleriyle Balkanlardaki eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürdü. Diyanet İşleri Başkanlığı ise din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara yönelik desteğini 2020'de de devam ettirdi. Türkiye Diyanet Vakfı'nın desteğiyle Kosova'da Priştine Merkez Camii'nin yıllardır geciken inşaatı 2020'de başlatıldı.[120]

[117] "TİKA Desteği ile Bosna Hersek Devlet Arşivi Dijitalleşiyor", TİKA, 16 Eylül 2020.

[118] "Küresel Gıda Krizine Karşı TİKA'dan Balkanlara Tarım Diplomasisi", TİKA, 29 Nisan 2020; "TİKA'dan Karadağ Aile İşletmelerine Tarımsal Destek", TİKA, 26 Haziran 2020; "TİKA'dan Bosna Hersek'te Çilek Yetiştiriciliğine Destek", TİKA, 14 Ekim 2020.

[119] *2020 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu*, TİKA, (Ağustos 2020), https://www.tika.gov.tr/upload/2020/08/T%C4%B0KA_Kurumsal%20Mali%20Durum%20Beklenti%20Raporu_2020/T%C4%B0KA_Kurumsal%20Mali%20Durum%20Beklenti%20Raporu_2020.pdf, (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2021).

[120] "Türkiye Diyanet Vakfı Katkılarıyla Yapılacak Priştine Merkez Camisi'nin İnşası Başladı", TRT Avaz, 15 Temmuz 2020.

SONUÇ

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında son yıllarda gözlemlenen yakın ilişkiler 2020'de de devam etmiştir. İkili ilişkilerde çeşitli alanlardaki iş birliği konuları ön plana çıkarken Türkiye bölgeye yönelik sosyal, kültürel ve eğitsel projelerini sürdürmüştür. Yılın ilk aylarında bazı bölge ülkeleriyle karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilse de Mart'tan itibaren bütün dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını sebebiyle ziyaretlerin sayısı önceki yıllara göre oldukça azalmıştır. Buna rağmen liderler ve bakanlar gerek uluslararası toplantılarda fırsat buldukça bir araya gelerek gerekse telefon görüşmeleri ve video konferanslar yoluyla güncel uluslararası gelişmeleri ve koronavirüs salgınına karşı alınacak tedbirleri istişare etmişlerdir. Karşılıklı temaslarda ayrıca ticaret, altyapı, ulaşım, enerji, güvenlik ve savunma sanayii gibi alanlarda ortak projeler değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin Balkanlar politikasında benimsediği "bölgesel sahiplenme" ve "kapsayıcılık" ilkeleriyle bölgedeki gelişmeler hakkında öncelikli olarak bölge ülkelerinin söz sahibi olmasını ve bölgedeki her ülkeye söz hakkı tanınmasını savunmaktadır. Bu ilkelerden dolayı Türkiye, Balkanlarda bölgesel iş birliği konusunda faaliyet gösteren en kapsamlı devletler arası platform olan GDAÜ'yü önemsediğini vurgulamaktadır.[121] 1 Temmuz 2020'de GDAÜ dönem başkanlığını üstlenen Türkiye, bölgenin tamamında iş birliği ve dayanışmanın geliştirilmesine yönelik girişimlerde bulunmuştur. Dönem başkanlığı sırasında bölge ülkeleri arasında her alanda ortak hareket edilmesi çağrısında bulunan Türkiye gelecekte yaşanabilecek yeni salgınlara karşı bölgesel bir kriz yönetim mekanizması kurulmasını da önermiştir.[122] Balkanlarda barış ve

[121] Sinan Uslu, "TBMM Başkanı Şentop: Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci Yaklaşık Çeyrek Asırdır Bölgenin Huzur ve Refahına Hizmet Ediyor", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2020.

[122] Hatice Özdemir Tosun, "Turkey Hosts SE Europe Cooperation Process Meeting", Anadolu Ajansı, 6 Kasım 2020.

istikrarın korunması için Türkiye, bölge ülkelerinin başta Avrupa-Atlantik kurumları olmak üzere uluslararası kuruluşlara üyeliğini desteklemeyi, Kosova ve Sırbistan arasındaki normalleşmeyi teşvik etmeyi sürdürmüştür.

Türkiye'nin 2020'de diğer bölge ülkeleriyle oldukça olumlu seyreden ilişkilerinin aksine Yunanistan ile ilişkileri başta Doğu Akdeniz ve Ege'deki deniz yetki alanı tartışmaları olmak üzere düzensiz göç, Kıbrıs sorunu, Ayasofya'nın ibadete açılması gibi birçok konu yüzünden yıl boyunca gerginliklere sahne olmuştur. Türkiye'nin kendi kıta sahanlığında yürüttüğü hidrokarbon arama faaliyetleri karşısında Yunanistan, yetki alanlarının ihlal edildiği gerekçesiyle uluslararası toplumu Türkiye aleyhine harekete geçmeye çağırırken bölgesel ve uluslararası aktörlerle Türkiye karşıtı ortaklık kurma arayışlarını sürdürmüştür. AB üyesi olması sayesinde Brüksel'in yanı sıra birçok Avrupa hükümetinin desteğini alan Yunanistan, Türkiye'nin İsrail ve Mısır gibi önemli bölgesel aktörlerle ilişkilerinde sorunlar yaşamasıyla Doğu Akdeniz'de de kendine destek sağlamıştır. Yunanistan hükümeti ayrıca Türkiye'nin yakın çevresindeki Ermenistan, Arnavutluk ve Ürdün gibi ülkelerle de ilişkilerini derinleştirmenin yollarını aramıştır. Bütün bu hamlelere karşılık Türkiye gerek kendisinin gerekse Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin çıkarlarını savunma yönündeki kararlılığını ortaya koymuş, tezlerini uluslararası platformlarda savunmayı ve bu tezlere dayalı politikalarını uygulamayı sürdürmüştür. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yalnızlaştırılması girişimlerinin sonuç vermeyeceğini vurgulayan Ankara, Atina'yı sorunları diyalog yoluyla çözmeye davet etmiştir. Ancak iki ülke askeri yetkilileri arasında gerginlikleri kontrol altında tutma yolunda bazı görüşmeler yapılsa da güven artırıcı önlemlerin belirlenmesi ve sorunlara çözüm yolu geliştirilmesini hedefleyen istikşafi görüşmeler başlatılamamıştır.

Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki sorunlar büyük ölçüde Ege, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs konularındaki görüş ayrılıklarına dayandığından bunları Balkanlar siyaseti bağlamından farklı ele almak gerekmektedir. Nitekim Ankara'nın Atina yönetimi ile yaşadığı sorunların Türkiye'nin bazı Doğu Akdeniz ve Avrupa ülkeleriyle olan ilişkileriyle doğrudan etkileşimi olsa da Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerine henüz gözle görülür bir yansıması olmamıştır.

Kısacası Türkiye Balkanlara yönelik diyalog, yardımlaşma ve iş birliğine dayalı yaklaşımını 2020'de de devam ettirmiş ve bu sayede Yunanistan dışındaki bölge ülkeleriyle yakın ilişkiler korunmuştur. Balkanlar siyasetinden bağımsız olarak kendine özgü dinamikleri olan Ankara-Atina ilişkileri ise zaman zaman kriz boyutuna ulaşan gerginlikler ve birçok farklı konuda yaşanan tartışmalar yüzünden önceki yıllara nazaran çok daha sorunlu bir hal almıştır. Özellikle deniz yetki alanları ve Kıbrıs konularında birbiriyle uzlaşmayan tezlere sahip olan Türkiye ve Yunanistan'ın bu tezlerini devam ettirdikleri sürece ilişkilerde her an yeni krizlerle karşılaşması hatta çatışma ihtimalinin gündeme gelmesi mümkündür. 2020'de Yunanistan'ın birtakım ön koşullar dayatması sebebiyle gerçekleştirilemeyen istikşafi görüşmelerin başlatılması ve önceki yıllarda yürütülen üst düzey siyasi diyaloğun yeniden tesis edilmesi durumunda bu risklerin önemli ölçüde önleneceği söylenebilir.

KRONOLOJİ

8 Ocak	Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ve Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov TürkAkım doğal gaz boru hattının açılış törenine katılmak üzere İstanbul'a geldi. Törenden önce her iki lider Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile ayrı ayrı görüştü.
30 Ocak	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu resmi temaslarda bulunmak üzere Bulgaristan'a gitti.
10-12 Şubat	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Karadağ ve Arnavutluk'a resmi ziyaretlerde bulundu.
27 Şubat	Türkiye'nin Avrupa'ya göç etmek isteyen sığınmacıların önündeki engelleri gevşetmesiyle binlerce sığınmacı Yunanistan sınırına doğru hareket etti. Yunanistan tarafından sığınmacılara şiddet uygulanması Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. İki ülke arasında tırmanan kriz, sınırda bekleyen sığınmacıların Mart sonlarında Türkiye makamlarınca koronavirüs salgınına karşı tedbir olarak bölgeden uzaklaştırılmasıyla yatıştı.
2 Mart	Bulgaristan Başbakanı Borisov çalışma ziyareti için yeniden Türkiye'ye geldi.
1 Temmuz	Türkiye GDAÜ dönem başkanlığını bir yıllığına devraldı.
12 Ağustos	Kıbrıs ile Girit arasında sismik arama faaliyetini yürütmekte olan Oruç Reis gemisine yaklaşan bir Yunan fırkateyni Türk savaş gemileri tarafından geri çevrildi.
20 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi ile İstanbul'da bir araya geldi.
26 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić ile İstanbul'da görüştü.
6 Kasım	GDAÜ Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı Antalya'da düzenlendi.
21 Aralık	TBMM Başkanı Mustafa Şentop Kuzey Makedonya'yı ziyaret etti.
28 Aralık	Kosova Dışişleri ve Diaspora Bakanı Meliza Haradinaj-Stublla Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu.

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN POLİTİKASI 2020

MEHMET RAKİPOĞLU

Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2000'ler itibarıyla uluslararası ilişkilerde yaşanan önemli gelişmeler ve Ortadoğu siyasetindeki kırılmalar Türkiye-Körfez ilişkilerini etkilemeye başlamıştır. 2002'de Türkiye'de yaşanan iktidar değişiminin ardından Türk dış politikasında önemli yer edinen Körfez ülkeleri ile ilişkiler, 2010'da Arap ülkelerinde başlayan halk ayaklanmalarına yönelik farklı siyasetler izlenmesiyle birlikte bazı Körfez ülkeleri özelinde bozulmaya başlamıştır. Mısır'daki darbe süreci, 15 Temmuz darbe girişimi, Katar ablukası ve Suriye ile Libya gibi Türkiye'nin askeri başarı elde ettiği sahalardaki anlaşmazlıklar Türkiye-Körfez ilişkilerinin farklı boyuta evrilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte Körfez siyasetinde Muhammed bin Selman ve

Muhammed bin Zayid gibi politik hırslara sahip isimlerin yükselmesi Türkiye-Körfez ilişkilerinde radikal kopmaların yaşanmasına yol açmıştır. Söz konusu aktörler Türkiye karşıtı siyaseti son beş yıllık zaman diliminde devlet politikası haline getirmeye çalışmakta ve bu yönde yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin pozisyon almaları için faaliyetler sürdürmektedir. Bu çerçevede bu bölümde Türkiye'nin Körfez ülkeleri ve Yemen ile ilişkileri incelenmektedir.

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki gerginlik ve güç mücadelesi 2020'de de devam etmiştir. Son dönemde yaşanan gerilim ve güç mücadelesi yeni olmadığından yeni bir krizden değil fakat krizin yeni bir boyutundan bahsedilebilir. Büyük oranda Suudi Arabistan birinci veliahtı Muhammed bin Selman'ın tasarımı olan Türkiye karşıtı siyaset bu yıl içerisinde daha da şiddetlenmiş ve öne çıkan noktalardan birisi de Libya iç savaşı olmuştur.

Türkiye'nin 2016'dan beri sürdürdüğü aktif dış politikanın son uygulama alanı Libya'dır. 2019'da Türkiye ile Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) arasında "Güvenlik ve Askeri İşbirliği Mutabakat Muhtırası" ve "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalanmıştır. Kısa vadede Libya hükümeti için Trablus'u Hafter milislerinden kurtaran bu antlaşma orta vadede Hafter'i sınırlandırmakta ve Ankara'yı Libya denklemine dış dengeleyici unsur olarak yerleştirmektedir. Türkiye'nin bu hamlesi Ankara-Riyad ilişkileri üzerinden de okunabilir. Bu minvalde Ankara'nın Libya stratejisi, Suudi Arabistan önderliğindeki blokla Türkiye arasındaki kötüleşen ilişkilerin de bir parametresi olduğu jeopolitik izolasyon projesine bir cevap niteliğindedir.[1] Türkiye'nin Libya'daki meşru varlığı Suudi Arabistan'ı rahatsız etmiştir.

[1] Murat Yeşiltaş, "Turkey Looks to Libya to Break Its Growing Isolation in the Region", Middle East Eye, 6 Ocak 2020.

Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada Türkiye'nin Libya'daki askeri varlığının bölgeye ve Arap güvenliğine tehdit olduğu belirtilmiş ve bu hamle kınanmıştır.[2] Benzer şekilde Türkiye'nin Libya müdahalesi Rabıta adlı Suudi Arabistan merkezli örgüt tarafından da kınanmıştır.[3] Dolayısıyla Türkiye'nin Libya'daki pozisyonu Suud-BAE eksenini rahatsız etmiştir.[4] Cumhurbaşkanı Erdoğan ise "Suudi Arabistan'ın kınamasından rahatsız olmayız, tam aksine biz onu kınıyoruz ve kınamasını da asla kale almıyoruz" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.[5]

Türkiye'nin Libya üzerindeki angajmanından rahatsız olan Suudi Arabistan diplomatik, askeri ve finansal yönden Hafter tarafını desteklemektedir. Örneğin Suudi Arabistan, Rusya menşeli paralı askerlerden oluşan Wagner'in finansmanlığını yapmaktadır.[6] Benzer şekilde 5 bin kadar Sudanlı savaşçının Hafter saflarına katılmasını Suudi Arabistan ve BAE yönetimleri sağlamıştır.[7] Bu çerçevede Riyad yönetiminin Hafter desteğindeki temel kaygısının Ankara'nın bölgesel nüfuzunun sınırlandırılması olduğu iddia edilebilir.[8] Ayrıca Hafter yanlısı Medhali Selefileri destek-

[2] "Saudi Arabia Condemns Turkish Escalation in Libya: Statement", Reuters, 5 Ocak 2020.

[3] Taha Kılınç, "Rabıta Derken", *Yeni Şafak*, 1 Şubat 2020.

[4] Muhittin Ataman ve Mehmet Ali Karaduman, "BAE ve Suudi Arabistan'ın Libya Krizine Müdahalesi: Halkın İradesine Darbe Siyaseti", *SETA Analiz*, Sayı: 308, (Şubat 2020), s. 11.

[5] "Erdoğan'dan Türkiye'yi Kınayan Suudi Arabistan'a: Kale Almıyoruz", Timeturk, 5 Ocak 2020.

[6] "عبدالنور تومي, "ثبات قوات الوفاق وفشل قوات حفتر: متى سيحل السلام في ليبيا؟ (Ulusal Mutabakat Hükümeti Güçlerinin İstikrarı ve Hafter Güçlerinin Başarısızlığı: Libya'da Barış Ne Zaman Olacak?), ORSAM Görüş, 22 Nisan 2020.

[7] Sudanlı gençleri "Black Shield Security" adlı özel güvenlik şirketi aracılığıyla çalışmak üzere sözleşme imzalatan BAE bu gençleri kısa bir eğitim sonrasında Hafter saflarında savaşa göndermektedir. Bkz. İsmail Yaşa, "BAE'nin Kandırdığı Sudanlı Gençler", *Diriliş Postası*, 29 Ocak 2020.

[8] Samuel Ramani, "Saudi Arabia Steps up Role in Libya", Al-Monitor, 24 Şubat 2020.

leyen Suudi Arabistan Libya ölçeğinde kendisine nüfuz alanı açmaya çalışmaktadır.[9]

Suriye ve Libya'da aktif siyaseti izleyen Ankara'dan başta Abu Dabi ve Riyad yönetimleri olmak üzere birkaç bölge yönetimi rahatsızlık duymaktadır. Suudi Arabistan Türkiye'nin aktivizmini sınırlandırmak adına Suriye politikasını değiştirmeye başlamıştır. Bu anlamda Mart 2019'da Suudi Arabistan'ın Dışişlerinden Sorumlu Bakanı Adil Cübeyr, Beşşar Esed rejimi ile krallığın diplomatik ilişkileri tekrar tesis etmesi için "henüz" çok erken demiştir.[10] Dahası Ocak 2020'de Esed yanlısı bir Suriye gazetesi Şam'ın Birleşmiş Milletler temsilcisi ile Suudi bir diplomat arasında görüşme gerçekleştiğini kaydetmiştir. İsmi verilmeyen Suudi yetkili "İki ülke arasında yaşananlar geçmeli, Suudi Arabistan ile Suriye'yi bir araya getiren kardeşçe ilişkilere odaklanılmalı" şeklinde ifadeler kullanmıştır.[11] Bu anlamda Suudi Arabistan'ın Esed rejimiyle yakınlaşması ve ilişkileri yeniden tesis etmeyi gündemine almasının arkasında Riyad ve Abu Dabi yönetimlerinin artan Türkiye tehdidi algıları olduğu söylenebilir.[12]

İki ülke arasındaki gerginliğin yeni bir boyutu da Filistin ve Kudüs ile alakalıdır. Suudi Arabistan, İsrail ile ittifak içerisinde hareket ederek Filistin karşıtı siyaset izlemekte ve Türkiye'nin Filistin ve Kudüs'e yönelik yardımlarını tehdit olarak görmektedir.[13] Türkiye'nin

[9] Tankut Oztaş, "Libya and the Salafi Pawns in the Game", Anadolu Agency, 9 Ocak 2020.

[10] Marwa Rashad, "Saudi Arabia Says It is too Early to Restore Ties with Syria", Reuters, 4 Mart 2019.

[11] "Report: Saudi Arabia Paves Way to Restore Ties with Syria", Middle East Monitor, 22 Ocak 2020.

[12] Giorgio Cafiero, "Will the Assads & House of Saud Make Up?", *Consortium News*, 25 Şubat 2020.

[13] Bu anlamda Suudi Arabistan üyeleri Ürdün Vakıflar Bakanlığı tarafından atanan İslami Vakıflar Konseyi'ne temsilci barındırarak Türkiye'nin Doğu Kudüs ve Mescid-i Aksa'daki etkinliğinin azaltmayı hedeflemektedir. Bkz. İsmail Yaşa, "Mescid-i Aksa Suudi Arabistan'a mı Verilecek?", *Diriliş Postası*, 3 Haziran 2020.

Kudüs'teki varlığı Suudi Arabistan-İsrail arasındaki yakınlaşmayı yoğunlaştırmakta[14] ve aynı zamanda Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki gerginliğin dozunu artırmaktadır.[15] Öte yandan Kuala Lumpur'da gerçekleştirilen zirve iki ülke arasındaki ilişkilerin bir nebze gerilmesine neden olmuştur. Suudi Arabistan kendi "liderliği" dışında organize edilen zirveleri statü kaybı bağlamında değerlendirdiği için Kuala Lumpur'da gerçekleştirilen zirveyi adeta boykot etmiştir.[16] Dahası bazı aktörlerin zirveye katılmasını engellemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Pakistan ve Endonezya'nın Suudi Arabistan'ın baskılarından ötürü zirveye katılmadıklarını dile getirmesi[17] de Suudi Arabistan açısından olumsuz karşılanmıştır.[18]

2019'da olduğu gibi 2020'de de Suudi Arabistan'daki rejim yanlısı medya Türkiye karşıtı propagandaya devam etmiştir. Anadolu Ajansı ve TRT Arabi'ye erişimin yasaklandığı Suudi Arabistan'da[19] *Okaz* gazetesi Osmanlı ve Türkiye karşıtı yayın politikasını sürdürmüştür. Örneğin 27 Şubat 2020'de Nevar Matari "Darbe" isimli köşe yazısında koronavirüsün Osmanlı ve Türkiye ile bağlantılı olduğunu iddia etmiştir.[20] Bu denli absürt yayın politikasına sahip olan *Okaz* gazetesi ve çalışanları Türkiye karşıtlığı noktasında mantık dışı söylemlerde bulunmuştur. Diğer taraftan bir dönem Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan övgü ile bahseden Suudi Arabistanlı

[14] "Saudi Arabia Seeking Representation in Jerusalem's Al-Aqsa Endowment: Report", Middle East Eye, 1 Haziran 2020.

[15] Ahmed Burai, "A Cold War is Brewing in Jerusalem between Turkey and an Israel-Saudi Alliance", Middle East Monitor, 10 Haziran 2020.

[16] David Hearst ve Ragip Soylu, "Exclusive: Secret Saudi Plan to Undermine Rival Islamic Summit Revealed", Middle East Eye, 26 Şubat 2020.

[17] Mustafa Öztop, "Bölgesel ve Küresel Dengelerde Türkiye, Malezya ve Pakistan İş Birliği", ORSAM Görüş, 29 Ekim 2020.

[18] Umer Karim, "Who can Lead the Muslim World? The View from Islamabad", LSE Blogs, 13 Şubat 2020.

[19] Ahmed Burai, "Why is Saudi Arabia and the UAE's Antagonism of Turkey on the Rise?", *Daily Sabah*, 4 Mayıs 2020.

[20] Nevar Matari, "Darbe", *Okaz*, 22 Şubat 2020.

vaiz Aiz Karni adeta bin Selman rejiminin bir enstrümanı konumunda söylemler geliştirmiştir. Bu anlamda "Erdoğan'ın maskesi düştü" başlıklı bir video yayımlamış ve Osmanlı'ya, Türkiye'deki iktidara ve Erdoğan'a yönelik ağır ithamlarda bulunmuştur. Daha önceleri Erdoğan'dan övgü ile bahseden[21] Karni'nin söylemlerinin ikircikli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Karni Yemen'deki katliamları, Suudi Arabistan içerisindeki baskı ve zulümleri, Suudi Arabistan-İsrail yakınlaşmasını, ülkedeki modernizasyon ve reform söylemleri adı altında yapılanları görmezden gelmektedir. Karni'nin bu ikircikli ve rejime bağımlı açıklamalarına ise birçok Arap gazeteci, yazar ve düşünür şiddetle tepki göstermiştir.[22]

Suudi Arabistan'ın Türkiye karşıtı siyasetinin bir boyutu da Türkiye'nin iç siyasetine müdahil olmaktır. Bu amaçla Suud rejimi Arab News kanalında "Kürt" kartını kullanarak Türkiye iç siyasetini karıştırmak ve uluslararası kamuoyuna Türkiye iç siyasetinde dış politika bağlamında uzlaşı olmadığını göstermek için PKK ile bağlantılı birçok isme yakın duran HDP'li siyasilerle görüşme yaptırmıştır.[23] Öte yandan Suudi Arabistan, tarihi de Türkiye karşıtlığında bir araç olarak kullanmaktadır. Bu anlamda tarihsel sembolleri siyasi çekişmeye alet eden Suud yönetimi,[24] Riyad'daki Kanuni Sultan Süleyman Sokağı'nın ismini değiştirmiş ve buna eş zamanlı olarak sosyal medyada padişahı kötüleyen paylaşımlar yapılmaya başlanmıştır.[25] Türkiye'yi Arap ülkelerini sömüren emperyal bir güç olarak gösteren bir anlatı inşa etmek isteyen Suudi

[21] İsmail Yaşa, "Farz mı Olsun, Vacip mi?", *Diriliş Postası*, 24 Şubat 2020.

[22] "Suudi Arabistan, Türkiye Aleyhindeki Kampanyalarına Din Alimlerini de Alet Etti", Anadolu Ajansı, 24 Şubat 2020.

[23] "Turkey's Kurds Demand Spending Probe, End to Military Ops in Libya, Syria", Arab News, 2 Haziran 2020.

[24] İsmail Numan Telci, "Ortadoğu'da Siyasi Çekişme e Tarihi Sembollerin Manipülasyonu", Fikir Turu, 23 Haziran 2020.

[25] İsmail Yaşa, "Kanuni'den Ne İstiyorlar?", *Diriliş Postası,* 17 Haziran 2020.

Arabistan[26] ülkedeki okullarda okutulan tarih kitaplarında da Osmanlı'yı "işgalci" olarak lanse etmektedir.[27] Benzer şekilde Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki meşru varlığını "işgalci" olarak resmeden Suud medyası,[28] Avrupa'daki aktörlerin "Erdoğan'a karşı direnin" şeklindeki ifadelerine yer vererek[29] Türkiye karşıtı cephede Avrupalı aktörleri yanına çekmek istemektedir. Ayrıca Suudi yönetim Osmanlı bakiyesi olan Ajyad Ormanları gibi tarihi alanları yıkıp yerine otel ve alışveriş mağazaları yapmaktadır.[30] Dolayısıyla Riyad yönetiminin ülke sınırları içerisindeki Osmanlı'ya ait tarihi sembolleri ortadan kaldırarak (BAE ve Mısır gibi) Ortadoğu'daki Türk-İslam imajını zedelemeyi ve Türk dış politikasının menzilini daraltmayı hedeflediği söylenebilir. Öte yandan Suudi medyası ve "sanal sinek" adı verilen sosyal medya uzantıları Türkiye ve Erdoğan ile alakalı gerçeklikten uzak haberler yapmaktadır. Bu anlamda Riyad yönetimi Erdoğan'ın açıklamalarını çarpıtmakta[31] ve Türkiye'yi DEAŞ ile iş birliği yaptığı iddialarıyla suçlamaktadır.[32] Ancak Suud rejiminin hatta bin Selman liderliğindeki siyasi elitin dönemsel heveslerine matuf bu hamlelerin Suudi Arabistan halkında bir karşılığı olmadığı söylenebilir. Nitekim Suudi Ara-

[26] Muhammed Nafih Wafy, "Why Saudi Arabia's Revisionist Erasure of Its Ottoman History will Backfire", The New Arab, 24 Haziran 2020.

[27] "Saudi Arabia Changes Ottoman 'Empire' to 'Occupation' in School Textbooks", Middle East Monitor, 29 Ağustos 2019.

[28] Emile Ameen, "Erdogan and the Delusions of the Maps of Time", *Asharq al-Awsat*, 2 Eylül 2020.

[29] Marco Vicenzino, "Europe Must Resist Erdogan in Eastern Mediterranean", Al Arabiya, 20 Ağustos 2020.

[30] Edek Osser, "Why is Saudi Arabia Destroying the Cultural Heritage of Mecca and Medina?", *The Art Newspaper*, 19 Kasım 2015.

[31] "إحسان الفقيه, ''أفلسوا في شيطنة تركيا...فحرّفوا ترجمة كلمة لأردوغان", (Türkiye'yi Şeytanlaştırmakta Başarısız Oldular, Bu Yüzden Erdoğan'ın Sözlerinin Tercümesini Çarpıttılar), الأناضول, 23 Temmuz 2020.

[32] Raman Ghavami, "Turkey's Smuggling of ISIS Affiliates from Syria Rings Alarm Bells", Al Arabiya, 13 Ağustos 2020.

bistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında olumsuz bir değişiklik yaşanmamıştır. İnanç ve kış turizminin önde gelen şehirlerinden olan Bursa'ya gelen Suudi Arabistanlı turist sayısı 36 bin 211'e kadar çıkmıştır.[33] Dolayısıyla siyasi gerilimin turizme olumsuz yansıdığına dair çizilen tabloların[34] yanıltıcı olduğu söylenebilir. Türkiye'ye gelen toplam Suudi turist sayısının düşüşe geçmesinin temel sebebi koronavirüs kapsamındaki kısıtlamalardır.

İki ülke arasındaki ilişkileri kriz noktasına taşıyan son hamle yine Suudi Arabistan'dan gelmiştir. Suudi Arabistan Ticaret Odaları Başkanı Aclan Aclan 3 Ekim'de sosyal medya hesabından Türkiye'ye ithalat, yatırım ve turizm alanlarında boykot uygulanması gerektiğini ve bunun tüm Suudi vatandaşlarının bir görevi olduğunu belirtmiştir.[35] Aclan'ın çağrısının kraliyet çevresine yakın isimler tarafından desteklenmesi ve ülkedeki iş adamlarının Türkiye ile ticari ilişkileri durdurmaları yönünde yetkililerin baskılarına maruz kaldıklarını belirtmeleri[36] söz konusu boykotun Suud rejiminden bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır. Bin Selman'ın fiili yönetimi altındaki Suudi Arabistan'ın Türkiye'yi İran gibi bir tehdit olarak görmeye başladığı[37] ve bu minvalde Türkiye'ye yönelik üstü kapalı ekonomik bir savaş açtığı iddia edilebilir.[38] 15 Kasım itibarıyla Suudi Arabistan Gıda ve

[33] Cem Şan, "Osmanlı'nın İlk Payitahtı'na Gelen Yabancı Turistlerin Dörtte Biri Kuveyt ve Suudi Arabistan'dan", Anadolu Ajansı, 17 Şubat 2020.

[34] Sima Aldardari, "Saudi Tourism to Turkey Suffers as Bilateral Tensions Grow", The Arab Gulf States Institute in Washington, 24 Kasım 2020.

[35] "المقاطعة لكل ماهو تركي", Aclan Aclan, Twitter, 3 Ekim 2020, https://twitter.com/ajlnalajlan/status/1312142156513964033, (Erişim tarihi 3 Ekim 2020).

[36] Suudi Arabistan Ticaret ve Yatırım Bakanlığının Türk firmalarıyla anlaşmaların en kısa sürede iptal edilmesi yönünde baskı uyguladığı, bu yönde adım atmayan işadamlarını güvenlik merkezine götürmekle tehdit ettiği iddia edilmektedir. Bkz. İsmail Yaşa, "Örtülü Ambargo", *Diriliş Postası*, 5 Ekim 2020.

[37] Jonathan Fenton-Harvey, "Saudi Arabia's 'Boycott' of Turkey Suggests Growing Regional Antagonism", Inside Arabia, 5 Kasım 2020.

[38] Yusuf Bahadır Keskin, "Riyad Ambargosu Artık Gizli Değil Aleni", *Star Açık Görüş*, 9 Ekim 2020.

İlaç Kurumu Türkiye'den hayvansal ürün ithalatının yasaklandığını duyurmuştur.[39] Bu boykot ve kısıtlamalara rağmen Türkiye'nin Suudi Arabistan'a yaptığı ihracatın 2018'de 2,7 milyon dolar ve 2019'da 3,1 milyon dolar olması ve ihracatın toplam ihracattaki yerinin yüzde 1,8 gibi bir rakama tekabül etmesi[40] Türk ürünlerine yönelik söz konusu boykotun Türk ekonomisine ciddi zararlar vermeyeceğini ortaya koymaktadır.[41] Nitekim bir halk hareketi olmayan bu boykotu Suudi halkının büyük çoğunluğu önemsememektedir.[42] Ayrıca boykota Othaim ve Danube gibi marketler katılsa da[43] ticaret verilerine olumsuz bir yansıma söz konusu olmamıştır.[44] Birçok uzmana göre Türk ürünlerinin kalitesine binaen Suudi ithalatçıların davranışlarında büyük bir dönüşüm beklenmemektedir.[45]

Öte yandan Türk ürünlerinin Suud rejimince yarı resmi şekilde boykot edilmesi,[46] İsrail ürünlerinin Körfez pazarına girmesini kolaylaştırıcı bir hamle olarak da okunabilir. Bununla birlikte Suudi Arabistan Türk ürünlerine boykotu genişletme amacındadır. Bu anlamda Suudi Arabistan'ın Fas'ın iç siyasetine karışıp Türkiye-Fas ticari ilişkilerine zarar vermek istediği söylenebilir.[47]

[39] Ceyda Caglayan, "Saudi Arabia Has Suspended Turkish Meat Imports-Turkish Union", Reuters, 27 Kasım 2020.

[40] "Report: Saudi Arabia Receives Only 1.8% of Turkey Exports", Middle East Monitor, 23 Ekim 2020.

[41] "Son Dakika: Suudi Arabistan'dan Skandal Türkiye Kararı! Yasaklandı", *Milliyet*, 25 Kasım 2020.

[42] İsmail Yaşa, "Kimin için Boykot?", *Diriliş Postası*, 26 Ekim 2020.

[43] Marwa Rashad, "Saudi Retail Chains Join Growing Informal Boycott of Turkish Products", Reuters, 19 Ekim 2020.

[44] "Suudi Arabistan'daki Boykot Çağrılarına Karşın 'Türk Malı İthalatı Arttı'", BBC Türkçe, 25 Ekim 2020.

[45] Feyza Gümüşlüoğlu, "İhracat Rakamları Açıklandı: 'Boykot' Gölgesinde Suud ve BAE Ne Durumda", Ekotürk, 2 Kasım 2020.

[46] Ihsan Faqih, "Is Saudi Arabia Really Boycotting Turkish Products?", Anadolu Agency Analysis, 16 Ekim 2020.

[47] Fuat Emir Şefkatli, "Saudi Arabia Casting Shadow over Morocco-Turkey Economic Relations", ORSAM Opinion, 17 Kasım 2020.

Bununla birlikte Amerikan başkanlık seçimini demokrat aday Joe Biden'ın kazanması Ankara-Riyad ilişkilerindeki gerilimi bir nebze de olsa yumuşatabilir.[48] Nitekim özellikle Suudi Arabistan'da Trump'ın seçimleri kaybetmesi tedirginlik oluşturmuştur.[49] Suudi Arabistan, Biden'ın başkanlığında ABD desteği olmadan hem İran[50] hem de Türkiye ile bölgesel güç mücadelesine girmenin rasyonel olmayacağını hesaba katarak Türkiye karşıtı siyaseti terk edeceğine dair sinyaller vermiştir.[51] Bu anlamda Kral Selman'ın emriyle İzmir'de yaşanan depreme insani yardım gönderilmiştir. Kral Selman'ın yardım talimatında Türkiye'deki "kardeşlerimiz" ifadesi[52] ile birlikte yardımın *Al Riyadh*, *Okaz*, *Arab News*, *Asharq al-Awsat* gibi rejim kontrollü medya organlarında baş sayfalarda verilmesi ve *Asharq al-Awsat*'ta Türkiye'nin Libya'da istikrar ve siyasi çözümü desteklediğinin ifade edilmesi[53] Riyad'ın Ankara siyasetinin değişeceğine dair işaretler olarak okunabilir. Benzer şekilde Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Faysal bin Ferhan Suud, Türkiye ile iyi ve mükemmel ilişkilere sahip olduklarını ve Türk ürünlerinin boykot edilmediğini beyan etmiştir.[54] Son olarak iki ülke dışişleri bakan-

[48] "علي حسين باكير, "ماذا يعني فوز بايدن أو ترامب بالنسبة إلى المنطقة؟ (Trump veya Biden'ın Zaferi Bölge için Ne Anlam Geliyor?), Arabi21, 12 Eylül 2020; Ali Bakeer, "What is Driving Saudi Arabia's Apparent Rapprochement with Turkey?", The New Arab, 4 Aralık 2020.

[49] İsmail Yaşa, "Biden'a Karşı İsrail Kalkanı", *Diriliş Postası*, 7 Kasım 2020.

[50] Suudi bir yetkili İbranice yayın yapan bir gazeteye Biden'ın Suudi Arabistan'ı İran ile mücadelede yalnız bırakacağını belirtmesi Riyad'ın bu siyasetini açıklar niteliktedir. Bkz. "مسؤول سعودي لصحيفة عبرية: توجه بايدن لإيران سيتركنا وحدنا", (Suudi Yetkili İbrani Gazeteye: Biden İran'a Karşı Bizi Yalnız Bırakacak), Arabi21, 6 Kasım 2020.

[51] "بعد توتر دام عامين.. هل السعودية جادة في "إزالة المشاكل" مع تركيا؟", (İki Yıllık Gerginliğin Ardından Türkiye ile Sorunları Ortadan Kaldırma Konusunda Suudi Arabistan Ciddi mi?), الخليج أونلاين, 21 Kasım 2020.

[52] "Saudi Arabia's King Salman Orders KS Relief to Send Aid to Turkey after Earthquake", Al Arabiya English, 7 Kasım 2020.

[53] "أنباء-عن-زيارة-قريبة-لإردوغان-إلى-طرابلس" (Erdoğan'ın Yakında Trablus'a Ziyareti Hakkında), الشرق الاوسط, 7 Kasım 2020.

[54] Ammar Khalfi ve Hamdi Yıldız, "Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı: Türkiye ile İyi ve Mükemmel İlişkilere Sahibiz", Anadolu Ajansı, 22 Kasım 2020.

ları görüşme sağlamış ve ilişkilerin olumlu yönde ilerlediğine dair açıklamalar yapmıştır.[55] Ayrıca Suudi Arabistan petrol şirketinin (Aramco) Türkiye'de yatırım yapmasına izin verildiği basına yansımıştır.[56] Söz konusu gelişmeler birçok uzmanca Biden döneminde Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki buzların eriyeceğine ve yeni bir döneme girileceğine dair işaretler olarak görülmüştür.[57]

TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

BAE'nin Türkiye karşıtı düşmanca siyaseti 2020 boyunca da sürmüştür. BAE'nin Türkiye karşıtı siyasetinin daha da şiddetlenmesi Ankara'nın bölgesel ölçekteki askeri aktivizmiyle doğrudan alakalıdır. Özellikle Ocak 2020'de Türkiye'nin Libya sahasına aktif şekilde müdahil olmasıyla sahadaki dengelerin Abu Dabi aleyhine değişmesi[58] BAE'nin Türkiye karşıtı siyasetinin artmasına neden olmuştur.[59] Bununla birlikte Türkiye'nin BAE-Mısır-İsrail-Suudi Arabistan ortaklığında tasarlanan bölgesel düzene meydan okuyan hamlelerinin artması da Abu Dabi'nin Ankara'yı düşman ve tehdit olarak kodlamasına, dolayısıyla Türkiye karşıtı bir siyaset izlemesine neden olmuştur.[60]

Bu siyasetin ilk ayağı Libya ölçeğindedir. Libya tezkeresinin TBMM tarafından onaylamasının ardından BAE resmi makamları

[55] "Turkish, Saudi Foreign Ministers Hold 'Sincere' Meeting", *Daily Sabah*, 27 Kasım 2020.

[56] "تركيا تسمح لشركة نفط سعودية بالاستثمار.. هل تستمر المملكة في المقاطعة؟", (Türkiye Suudi Arabistan Petrol Şirketinin Yatırım Yapmasına İzin Verdi. Suudi Arabistan'ın Boykotu Devam Edecek mi?), تركيا الآن, 30 Kasım 2020.

[57] Eralp Yarar, "Turkey-Saudi Arabia Relations can Normalize with New US Administration", *Daily Sabah*, 25 Kasım 2020.

[58] Bill Law, "The UAE Ups Its Game in Yemen and Libya", Fair Observer, 4 Mayıs 2020.

[59] Jalel Harchaoui, "The Libyan Civil War is About to Get Worse", *Foreign Policy*, 18 Mart 2020.

[60] Ahmed Burai, "Why is Saudi Arabia and the UAE's Antagonism of Turkey on the Rise?", *Daily Sabah*, 4 Mayıs 2020.

Türkiye'nin Libya'daki sürece dahil olmasının Arap ulusal güvenliğine ve Akdeniz havzasının istikrarına açık bir tehdit olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca uluslararası toplumu Türkiye karşısında durmaya davet eden BAE, Türkiye karşıtı siyasetini artırmıştır. Bu anlamda Türk askerlerinin de bulunduğu Vatiye Hava Üssü'ne saldırı düzenlediği iddia edilen BAE[61] Yunanistan, Mısır ve İsrail gibi ülkelerle askeri iş birliğini yoğunlaştırmakta[62] ve Arap Birliği gibi örgütleri araçsallaştırmaktadır. Nitekim örgütün genel sekreteri, Türkiye'nin Libya tezkeresini BAE minvalinde değerlendirerek Ankara'nın aldığı kararın Arap ulusal güvenliğini zedelediğini iddia etmiştir.[63]

BAE'nin Libya stratejisinin çok yönlü şekilde Hafter'i desteklemeye odaklandığı söylenebilir. Nitekim BAE kontrolündeki birçok televizyon kanalı ve haber sitesi Hafter yanlısı yayınlar yapmaktadır.[64] Ayrıca Abu Dabi yönetimi 2010 öncesi statükoyu yeniden inşa etmek, Türkiye'nin nüfuzunu azaltmak, stratejik açıdan önemli olan geçiş noktalarını ve doğal kaynakları kontrol etme üzerine inşa edilen bölgesel hegemonya kurmak istemektedir.[65] BAE, Libya'da Türkiye karşıtı cepheyi güçlendirmek adına Suudi Arabistan'ı da yanına çekmiştir. Bu anlamda Muhammed bin Selman'ın fiili yönetimi altındaki Suudi Arabistan Nisan itibarıyla darbeci Hafter'i destekleyeceğine dair bin Zayid yönetimine taahhütte bulunmuştur. BAE ve Suudi Arabistan Türkiye'nin aksine Libya'nın bölünmesinden yana ortak siyaset izlemektedir.[66] Bu durum da mezkur ak-

[61] İsmail Yaşa, "Vatiyye'ye Niye Saldırdılar?", *Diriliş Postası*, 8 Temmuz 2020.

[62] "Libya'da Bozguna Uğrayan BAE'den Türkiye'ye Tehdit:'Sonuçları Felaket Olur'", *Takvim*, 27 Haziran 2020.

[63] Ahmed Morsy, "Turkey's Actions in Libya Impinge in Arab National Security: Arab League Head", Ahram Online, 15 Temmuz 2020.

[64] Tarek Megerisi, "Libya'da Kim Neyin Peşinde", Fikir Turu, 30 Aralık 2019.

[65] Mehmet Rakipoğlu, "Birleşik Arap Emirlikleri'nin Libya Stratejisi", Libya Gündemi, 12 Haziran 2020.

[66] "How the UAE Reduced Saudi Arabia into a Subordinate Ally in Libya", TRT World, 7 Mayıs 2020.

törler arasındaki gerilimin şiddetlenmesine sebebiyet vermektedir. Bununla birlikte BAE, Libya'da Türkiye karşıtı siyaset izlemeyen aktörlere de baskı uygulamaktadır. Bu anlamda BAE, Raşid Gannuşi'ye Türkiye'nin adamı olmak gibi suçlamalar yöneltip Tunus iç siyasetinde karışıklık çıkartmak istemiştir.[67] Bu yolla BAE, Tunus'ta kendisine yakın Abir Musa gibi isimleri iktidara getirerek Türkiye karşıtı siyasetin bölgesel ölçekte yayılmasını hedeflemektedir.[68] Benzer şekilde BAE, Fas'ın Türkiye karşıtı siyaset izlemesi için Batı Sahra krizinde Fas'ın egemenliğini tanımış ve Suudi Arabistan'ın uyguladığı yarı resmi boykotun Fas tarafından da benimsenmesi yönünde bir siyaset izlemiştir.[69]

Öte yandan BAE,Türkiye'nin Katar'daki askeri üssünün bölgeyi istikrarsızlaştırdığını iddia etmiştir. Buna karşılık Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da BAE'nin bölgede kaos ve istikrarsızlık ürettiğini dile getirmiştir.[70] Benzer şekilde BAE Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Enver Gargaş ise Türkiye'nin Libya müdahalesini "işgal" olarak nitelendirmiş ve Türkiye'nin Osmanlı'daki gibi "emperyal kodlar" ile hareket ettiğini söylemiştir. Savunma Bakanı Hulusi Akar ise Gargaş'a sert ifadelerle karşılık vermiştir. Akar, BAE gibi ülkelerin Hafter'e desteği kesilmediği sürece Libya'da istikrarın sağlanamayacağını ifade etmiştir.[71]

BAE'nin Türkiye karşıtı siyasetinin ikinci ayağı Suriye'dir. Bu anlamda Rusya'nın büyük oranda müdahil olmasıyla[72] BAE

[67] İsmail Yaşa, "Yeni Hedef Tunus", *Diriliş Postası*, 23 Mayıs 2020.

[68] Mehmet Rakipoğlu, "BAE'nin Bölgesel Düzen Hülyasında Tunus Çatlağı", Anadolu Ajansı, 25 Mayıs 2020.

[69] Fuat Emir Şefkatli, "Saudi Arabia Casting Shadow over Morocco-Turkey Economic Relations", ORSAM Opinion, 17 Kasım 2020.

[70] "Turkey Says UAE Spreading Chaos in Middle East", Reuters, 12 Mayıs 2020.

[71] "الإمارات ترد على تركيا: العلاقات لا تدار بالتهديد والوعيد" (Emirlikler Türkiye'ye Karşılık Verdi: İlişkiler Tehditler ve Korkutmalarla Yönetilemez), Aljazeera, 1 Ağustos 2020.

[72] Anton Mardasov, "Russia Explores Way to Draw UAE, Saudi Arabia to Its Syria Policies", Al-Monitor, 27 Şubat 2020.

ve Suudi Arabistan'ın Suriye siyasetinin değiştiği iddia edilebilir. Esed rejimi ile görüşen, rejim karşıtı muhaliflerin bölünmesini sağlayan ve PKK/PYD gibi terör örgütlerine destek sağlayan BAE,[73] Suriye sahasını Türkiye'nin sınırlandırılması perspektifinden değerlendirmektedir. Bu anlamda BAE, Esed rejimi ile yakınlaşma yönünde adımlar atmıştır. Koronavirüs salgını boyunca yaptığı insani yardımlarla krizi fırsata çevirmeye çalışan Abu Dabi yönetimi, Türkiye destekli silahlı gruplara ateş açması için Esed'e 5 milyar dolar teklif etmiştir.[74] Ayrıca BAE'nin Suudi Arabistan ve Mısır gibi aktörleri yanına alarak Suriye'de Türkiye karşıtı cepheyi güçlendirmeye çalıştığı görülmektedir.[75] Bu anlamda Mısır askerlerinin Suriye'ye gönderildiği ve Esed saflarında Türkiye ve ılımlı muhaliflere karşı savaşta destek amacıyla bu ülkeye intikal ettiği iddia edilmektedir. Kahire'nin Esed rejimi yanında iç savaşa 150 kadar asker göndermesinin ise BAE tarafından planlandığı söylenmektedir.[76] Öte yandan birçok aktör tarafından Rusya'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki (BMGK) veto hakkını Suriye lehine kullanması kınanırken BAE bu durumu olumlu karşılamıştır. BAE, PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG'ye destek vermeye başlamıştır. Türkiye'nin terör örgütüne yönelik askeri operasyonlarını artırmasına paralel olarak BAE'nin terör desteği de artmıştır. İran'a yardım göndererek Tahran ile diplomatik angajmanı artırmaya yönelik bir siyaset izleyen Abu Dabi, PYD/YPG terörünü destekleyerek Ankara ile ilişkileri düşmanlık seviyesine yükseltmeye yönelik bir siyaset izlemektedir.

[73] İsmail Yaşa, "BAE'den Beşşar'a Telefon", *Diriliş Postası*, 30 Mart 2020.

[74] Mehmet Rakipoğlu, "BAE İnsani Yardımlarla Salgını Fırsata Çevirme Uğraşında", Anadolu Ajansı, 30 Nisan 2020.

[75] Sabri Askeroğlu, "Suriye'de Türkiye Karşıtı Kirli İttifak", Anadolu Ajansı, 15 Nisan 2020.

[76] İsmail Yaşa, "Türkiye'ye Karşı Mısır–BAE–İran İşbirliği", *Diriliş Postası*, 5 Ağustos 2020.

BAE'nin Rusya ile iş birliğine paralel şekilde Libya'da darbeci Hafter'i desteklemesi de bu minvalde görülmelidir. Bu anlamda Abu Dabi'nin Hafter'in ülke üzerindeki kontrolünü korumasını sağladığı ve Ankara'nın desteklediği demokratik geçiş sürecini baltaladığı söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin uluslararası kamuoyunca tek meşru görülen aktör olan Libya'daki UMH ile yaptığı anlaşmalar ve gönderdiği yardımlarla aktivizminin artması BAE'nin bölgesel çıkarlarına aykırı görülmüş, BAE bu minvalde Türkiye karşıtı siyasetini daha da derinleştirmiştir. Bu çerçevede BAE, Türkiye karşıtı iki aktör arasındaki bağların güçlendirilmesi yönünde adımlar atmıştır. Hafter'i temsil eden bir heyet Esed rejimi Dışişleri Bakanı Velid Muallim ile Mart'ta görüşmüştür. Ayrıca "BAE'nin, yeni Suriye anayasasının kendi istediği doğrultuda şekillenmesini sağlayacak bir anayasa komisyonu oluşturmak istediği" iddia edilmektedir.[77] Söz konusu durum da Astana görüşmeleri bağlamında Suriye'nin siyasal geçişinde rol oynayan Türkiye ile BAE arasındaki sürtüşmenin artmasına neden olabilir.[78]

BAE'nin Türkiye karşıtlığında FETÖ, PYD ve PKK[79] gibi terör örgütlerini desteklediği görülmüştür.[80] BAE, Türkiye'nin gerek Suriye gerekse Irak'taki terör unsurlarına karşı yürüttüğü operasyonları Arap ülkesi Irak'ın egemenliğine ve uluslararası hukuka aykırı olarak nitelendirmiştir.[81] Bununla birlikte BAE, Türkiye karşıtı siyasetin başka ülkeler tarafından benimsenmesi adına gerek baskı gerekse lobicilik faaliyetleri yürütmektedir. Abu Dabi'nin ABD başta

[77] "موقع روسي: هكذا تتحرك الإمارات للتدخل بالملفات السورية" (Rus Sitesi: BAE Suriye Dosyasına Bu Şekilde Müdahil Oluyor), Arabi21, 16 Nisan 2020.

[78] Rakipoğlu, "BAE İnsani Yardımlarla Salgını Fırsata Çevirme Uğraşında".

[79] "UAE Supports PKK Terrorist Group, Report Says", Middle East Monitor, 16 Haziran 2020.

[80] Gökhan Ereli, "FETÖ ve BAE'nin Dış Politikasında Terör Örgütleri", *Kriter*, Yıl: 5, Sayı: 48, (2020), s. 60-62.

[81] Mahmut Geldi, "Türkiye'nin Terörle Mücadelesi Bazı Arap Ülkelerini Rahatsız Etti", Anadolu Ajansı, 20 Haziran 2020.

olmak üzere birçok ülkede akademiden düşünce kuruluşlarına uzanan geniş bir platformda Türkiye karşıtı lobicilik faaliyetleri yaptığı görülmektedir.[82] Söz konusu lobicilik faaliyetleri kapsamında BAE, Türkiye'nin Suriye ve Libya[83] başta olmak üzere bölge politikalarını hedef almaktadır. Uluslararası medya ve düşünce kuruluşlarına illegal yollarla destek sağlayan BAE'nin Türkiye karşıtı lobicilik faaliyetlerinde FETÖ gibi terör örgütleriyle ittifak yaptığı da gözlemlenmiştir. Ayrıca BAE, Türkiye tarafından kırmızı listede aranan ve hakkında üç ülkede dava açılan Muhammed Dahlan gibi isimlerle yakın ilişki sürdürmektedir.[84] Öte yandan BAE adına Türkiye'deki Arap muhalifler hakkında bilgi toplamak üzere gönderilen bir casus MİT tarafından yakalanmıştır.[85] BAE'nin Ayesh'e Türkiye'de yeni bir darbe potansiyelini araştırmak için 2013'ten beri 400 bin dolar civarında para aktardığı görülmüştür. Bu anlamda BAE'nin casusları kullanarak Türkiye'yi istikrarsız bir ülkeye dönüştürmek istediği söylenebilir.[86] Öte yandan BAE-İsrail ilişkilerinin normalleşmesiyle birlikte Abu Dabi'nin Ankara karşıtı siyasetinin devam edeceğini söylemek mümkündür. Buna BAE'nin Azerbaycan karşısında Ermenistan'ı desteklemesi örnek verilebilir. Abu Dabi yönetimi Türkiye'nin Azerbaycan'a sağladığı desteği tehdit olarak görmekte ve bu minvalde bir siyaset takip etmektedir.[87] Son olarak Fransa cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un İslam'a yönelik hakaret içeren söylemleri üzerinden çıkan krizde BAE'nin Türkiye'ye saldırdığı görülmüştür. Gargaş, Macron'un ifadelerinin bağlamından koparıl-

[82] İsmail Yaşa, "BAE'nin Sahte Uzmanları", *Diriliş Postası*, 11 Temmuz 2020.

[83] "Exclusive: The UAE is Lobbying to Pit the US against Turkey in Libya", TRT World, 29 Haziran 2020.

[84] "3 Ülke Harekete Geçti! BAE ve Dahlan'a Dava!", *Sabah*, 13 Şubat 2020.

[85] "MİT, BAE Adına Bilgi Toplayan Bir Ajanı Yakaladı", TRT Haber, 17 Ekim 2020.

[86] "How the UAE's Espionage is Aimed at Destabilising Turkey", TRT World, 24 Ekim 2020.

[87] Ali Bakeer, "A Strained Relationship: the Complexities of Turkish-Gulf Relations", Gulf International Forum, 28 Ekim 2020.

dığını, dikkatlice dinlenmesi gerektiğini ifade etmiş ve Macron'un ve Batı'daki bir kesimin İslam karşıtlığının savunucusu olmuştur. Dahası Gargaş "Erdoğan dini siyasete alet ediyor" gibi mesnetsiz iddialarla Türkiye'ye saldırmaya devam etmiştir.[88] BAE'li üst düzey yetkililer Doğu Akdeniz bağlamında Yunanistan'la,[89] Azerbaycan bağlamında ise Ermenistan'la Türkiye karşıtlığı noktasında iş birliklerini derinleştirmektedir.[90]

TÜRKİYE'NİN BAHREYN VE UMMAN İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin Bahreyn ile ilişkileri Manama yönetiminin Suud-BAE çizgisinde bir siyaset izlemesinden dolayı tıkanmıştır. Bu anlamda daha çok Abu Dabi'nin yörüngesinde duran Manama yönetimi Türkiye'nin Libya müdahalesini kınamıştır. Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise Bahreyn'in BAE'nin yıkıcı ve agresif politikalarının bir parçası olmaması gerektiğini belirtmiştir.[91] Bahreyn, Türkiye'nin terör örgütlerine karşı yürüttüğü mücadeleleri de BAE çizgisinde değerlendirmektedir. Bu anlamda Manama yönetimi Irak'ın kuzeyindeki PKK terör örgütüne karşı başlatılan askeri operasyonları "Irak'a askeri saldırılar" şeklinde nitelendirmiştir.[92] Dolayısıyla Bahreyn, Türkiye'nin ulusal güvenlik kaygılarını dikkate almayarak ve BAE'nin peşinden giderek Türkiye karşıtı bir siyaset izlemektedir.[93] Bununla beraber 11 Kasım'da Bahreyn Başbakanı

[88] Patrick Wintour, "France Considers Envoy to Explain Macron's Ideas to Muslim States", *The Guardian*, 4 Kasım 2020.

[89] "BAE Devlet Bakanı Gargaş'tan 'Bazı Ülkelerle Birlikte Türkiye Karşıtı Pozisyon Aldıkları' İtirafı", Timeturk, 26 Kasım 2020; "Greece, UAE Sign Political, Defense Agreements", Al-Monitor, 18 Kasım 2020.

[90] Mehmet Rakipoğlu, "Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasında Körfez'in Tutumu", ORSAM Görüş, 10 Kasım 2020.

[91] İsmail Numan Telci ve Mehmet Rakipoğlu, "Körfez'in İsrail Açılımı", *ORSAM Analiz*, Sayı: 263, (Eylül 2020), s. 9.

[92] Geldi, "Türkiye'nin Terörle Mücadelesi".

[93] İsmail Numan Telci, "Bahrain in the Context of Normalization with Israel", Anadolu Agency, 27 Ağustos 2020.

Şeyh Halife bin Selman Halife'nin vefatı sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan Bahreyn Kralı Hamad bin İsa Halife ile telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Görüşmede ikili ilişkilerin ivme kazandırılmasını sağlayacak konuların ele alındığı bildirilmiştir.[94]

Türkiye-Umman ilişkilerinin olumlu yönde ilerleyeceğine dair işaretler belirmiştir. İlk olarak Sultan Kabus'un vefatı üzerine Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay bu ülkeye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.[95] Söz konusu ziyaret 2020'de iki ülke arasında gerçekleşen tek ziyaret olmuştur. Umman 2019'un aksine yeni Sultan Heysem döneminde Türkiye'nin Suriye ve Libya'daki varlığına dair kınama metinleri yayımlamamıştır. Söz konusu durum Maskat'ın Sultan Heysem liderliğinde Türkiye ile iyi ilişkiler kuracağının işareti olarak görülmüştür. Ayrıca iki ülke liderleri telefonla görüşerek karşılıklı Ramazan Bayramı tebrikinde bulunmuşlardır. Öte yandan Umman Müftüsü Ahmed bin Hamed Halili'nin Ayasofya'nın ibadete açılmasına dair mesajlar paylaşması da iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde ilerleyeceğine dair bir işaret olarak kaydedilebilir. Bunlarla birlikte savunma sanayii ve askeri iş birliği alanlarında da yakınlaşmanın olduğu söylenebilir. Nitekim 5 Mart'ta Maskat'ta yerli Masirah International şirketiyle ortaklaşa HAVELSAN Technology Oman LLC adlı bir şirket kurulmuştur. Ayrıca 17 Mayıs'ta Türkiye'den Umman'a askeri gemi ihracatı projesi hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda 14 Ares 85 Hercules süratli devriye botundan 2'si Umman'a teslim edilmiştir.[96] Dolayısıyla Umman-Türkiye arasında savunma sanayii alanındaki iş birliği derinleşmiştir. Dahası Körfez'de ve Arap ülkeleri içerisinde Umman en fazla Türk savunma sanayii

[94] Kaan Bozdoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bahreyn Kralı Hamad bin İsa el Halife ile Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2020.

[95] İsmail Numan Telci ve Rümeysa Ayverdi, "Sultan Kabus'un Mirası ve Umman Siyasetinde Yeni Dönem", *ORSAM Analiz*, Sayı: 238, (Ocak 2020), s. 3.

[96] Ehssan Alsharif ve Ali Semerci, "Umman'daki Yeni Yönetim Türkiye ile Daha Fazla Yakınlaşmaya Yöneliyor", Anadolu Ajansı, 9 Ağustos 2020.

ürünü ithal eden ülke konumuna yükselmiştir.[97] İki ülke arasında artan iş birliği Türkiye'nin Umman'da deniz askeri üssü kuracağı iddialarını beraberinde getirmiştir.[98]

TÜRKİYE'NİN KATAR VE KUVEYT İLİŞKİLERİ İLE YEMEN POLİTİKASI

Türkiye ile Katar arasındaki yakın iş birliği 2020 boyunca da sürmüştür. Askeri iş birliği bağlamında ilk olarak Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Katar kara kuvvetleri komutanı ile ikili ve bölgesel savunma ve güvenlik konularında fikir alışverişi yapmıştır.[99] İkinci olarak iki ülke genelkurmay başkanları Ankara'da bir araya gelerek askeri iş birliği alanlarını görüşmüştür.[100] Üçüncü olarak Katar'da NASR 2020 askeri tatbikatı düzenlenmiş ve Türkiye de tatbikata katılmıştır.[101]

Ekim'de Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Emir Sani ile görüşmüştür.[102] Ziyaret kapsamında iki ülke arasındaki askeri iş birliğinin eğitim ve bilimsel araştırma gibi alanlarda da yapılması yönünde ortak kararlar alınmıştır.[103] Öte yandan Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komitenin altıncı toplantısı Antalya'da gerçekleşmiştir. Dışişleri bakanlarının liderliğinde gerçekleşen toplantı sonrası iki ülke arasındaki iş birliğini

[97] Ali Bakeer, "Turkey's Defense Industry in the Covid Age", Center for Global Policy, 10 Temmuz 2020.

[98] "Oman, Turkey and Offer for Submarines", Tactical Report, 9 Ekim 2020.

[99] Abdullah Yasin Güler, "Bakan Akar, Katar Kara Kuvvetleri Komutanı'nı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2020.

[100] Barış Gündoğan, "Genelkurmay Başkanı Orgeneral Güler, Katar Genelkurmay Başkanı el-Ganim ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 13 Ekim 2020.

[101] Serdar Bitmez ve Ali Semerci, "Katar'da Türkiye'nin Katılımıyla Düzenlenen 'NASR 2020' Askeri Tatbikatı Sona Erdi", Anadolu Ajansı, 29 Ekim 2020.

[102] "Erdoğan Discusses Bilateral Ties, Regional Issues with Qatar, Kuwait Emirs During Single-Day Visit", *Daily Sabah*, 7 Ekim 2020.

[103] Serdar Bitmez ve Gülşen Topçu, "Katar ile Türkiye Arasında 'Eğitimde İş Birliği' Konusu Ele Alındı", Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2020.

güçlendirecek mekanizmaların fazlalaştırılacağı ve anlaşmalarla iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerin alanlarının genişleyeceğine dair mesajlar verilmiştir.[104] Son olarak iki ülke arasındaki 6. Yüksek Stratejik Komite Toplantısı Ankara'da gerçekleşmiştir. İki ülke lideri iş birliği ve yatırım anlaşmaları imzalamıştır. Ayrıca iki ülke arasında Su Yönetimi Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı imzalanmış ve iki ülkenin bu alandaki teknolojik ve bilimsel yeteneklerinin güçlendirilmesi planlanmıştır.[105] Katar, Borsa İstanbul'dan yüzde 10 hisse satın almıştır. 2020'de iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,6 milyar dolara ulaşmıştır. Öte yandan Katar'ın Türkiye'deki yatırımları 22 milyar dolara çıkmıştır.[106] Söz konusu gelişmeler iki ülke arasındaki iş birliğinin kurumsallaştığını ve stratejik noktaya ulaştığını göstermektedir.[107] Türk-Katar ortaklığında Siirt'te Çinko Metal Külçe Üretim Tesisi'nin temelleri atılmıştır. 3 bin kişiye istihdam sağlayacak bu tesis iki ülke arasındaki yatırım ve ticaretin gelişmesine de katkı sağlayacaktır.[108]

Türkiye ile Kuveyt arasındaki ilişkiler ise geçtiğimiz yıllara kıyasla durgun geçmiştir. Gerek koronavirüs gerekse Kuveyt'in Emir Şeyh Sabah'ın vefatı ile iç siyasete odaklanması söz konusu durgunluğun sebepleri olarak gösterilebilir. Bununla birlikte Kuveyt'in Türkiye'nin güvenlik kaygılarını tam anlamadığı veya Suud-BAE ekseninden tam anlamda kurtulamadığı söylenebilir. Nitekim Kuveyt, Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde Kuzey Irak'a yöne-

[104] "Turkey and Qatar to Discuss Boosting Ties", Middle East Monitor, 6 Kasım 2020.

[105] Merve Özlem Çakır, "Katar ile 'Su Yönetimi' Alanında İş Birliği Yapılacak", Anadolu Ajansı, 27 Kasım 2020.

[106] "Turkey and Qatar Sign Cooperation and Investment Deals", Middle East Monitor, 27 Kasım 2020.

[107] İsmail Numan Telci, "Türkiye-Katar Stratejik İşbirliğinde Yeni Zirve", *Sabah Perspektif*, 5 Aralık 2020.

[108] "Siirt'te Kurulacak Tesisle Külçe Çinko Üretimi Yapılacak", TRT Haber, 11 Ocak 2020.

lik yaptığı Pençe-Kalkan Operasyonu'nu kınamıştır.[109] Kuveyt'in bu siyasi tavrına rağmen Türkiye temkinli hareket etmiştir. Emir Şeyh Sabah'ın vefatının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan taziye mesajı yayımlamış ve Kuveyt'e resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Kuveyt'in yeni emiri Şeyh Nevaf'ı tebrik eden Erdoğan, Türkiye-Kuveyt ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde açıklamalarda bulunmuştur.[110] Turizm alanında ise iki ülke arasında olumlu gelişmelerin yaşandığı söylenebilir. Bu anlamda inanç ve kış turizminin önde gelen şehirlerinden olan Bursa'ya gelen yabancı turistler arasında Kuveyt 64 bin 606 kişiyle birinci sırada yer almıştır.[111] Kuveyt'in 2035 vizyonu kapsamında da Türkiye-Kuveyt ilişkilerinin geliştirilmesi beklenmektedir.[112] Kuveyt halkı Macron'un İslam karşıtı açıklamaları sonrası Fransız mallarına boykot uygularken Türk ürünlerini almaya başlamıştır.[113]

Son olarak Türkiye, Yemen'deki iç savaşın son bulmasına yönelik çağrılarını sürdürmüş ve Hadi hükümetini desteklemeye devam etmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin Suriye ve Libya müdahaleleri sonrası Yemen'e de askeri müdahalede bulanacağı BAE destekli medya organlarınca tartışılmaya başlanmıştır.[114] Kısa ve orta vadede Türkiye'nin Yemen'e askeri müdahale gerçekleştirmesinin uzak bir ihtimal olduğu söylenebilir. Yemen'deki aktörlerin Türkiye'nin ulusal güvenliğine doğrudan bir tehdit olmaması, Yemen'in meşru

[109] Geldi, "Türkiye'nin Terörle Mücadelesi".

[110] Mehmet Rakipoğlu, "Kuveyt Siyasetinde Değişim ve Devamlılık", *ORSAM Analiz*, Sayı: 268, (Ekim 2020), s. 15.

[111] Şan, "Osmanlı'nın İlk Payitahtı'na Gelen Yabancı Turistlerin Dörtte Biri Kuveyt ve Suudi Arabistan'dan".

[112] Ali Bakeer, "A Strained Relationship: The Complexities of Turkish-Gulf Relations", Gulf International Forum, 28 Ekim 2020.

[113] "Kuwaitis Campaign to Replace French Goods with Turkish", Middle East Monitor, 28 Ekim 2020.

[114] "Turkey Sets Sights on Yemen, Raising Regional Security Concerns", *The Arab Weekly*, 9 Mayıs 2020.

hükümeti olan Hadi hükümetinin Türkiye'yi davet etmemesi ve NATO-BM iş birliğinde koruma sorumluluğu bağlamında bir müdahale olmaması müddetince Ankara'nın Yemen'e askeri müdahalede bulunması rasyonel gözükmemektedir. Bu anlamda BAE destekli medya organlarının Türkiye'nin maceraperest bir dış politika izlediği, Arap ülkelerinin egemenliğine aykırı davrandığı gibi mesnetsiz iddialarla Yemen'in toprak bütünlüğünü zedeleyecek kendi ülkesinin faaliyetlerinin üstünü örtmeye çalıştığı söylenebilir.[115]

SONUÇ

2020'deki Türkiye-Körfez ilişkileri 2019'un devamı niteliğinde şekillenmiştir. BAE ve Suudi Arabistan bloku Türkiye karşıtı siyaseti sürdürmüş, Katar ve Kuveyt ise Türkiye ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bahreyn de Suud-BAE eksenine katılarak Türkiye karşıtı siyaset izlemiştir. Suudi Arabistan ve Türkiye, Libya ve Suriye gibi çatışma bölgelerine yönelik farklı politikalar benimsemiştir. Riyad yönetimi Libya bağlamında Abu Dabi yönetiminin peşine takılarak darbeci Hafter'e maddi, lojistik, ideolojik destek sağlarken Türkiye meşru hükümetin yanında durmuş ve UMH ile ilişkileri geliştirmiştir. Benzer şekilde Suudi Arabistan Suriye ölçeğinde de BAE'nin peşine takılarak PYD terör örgütüne yönelik destek sağlamış ve Esed rejimi ile ilişkilerin normalleşebileceğine dair işaretler vermiştir. Bu anlamda Suudi Arabistan Türkiye karşıtı bir siyaset izlemiştir.

Öte yandan Türkiye'nin İslam coğrafyası ve halklar tarafından benimsenmesi ve Müslüman ülkeleri birleştirme yönündeki projeleri de Suudi Arabistan'ın Türkiye karşıtlığını perçinlemiştir. Bu minvalde Riyad yönetimi medya ve dini figürleri kullanarak Erdoğan ve Türkiye karşıtı siyaseti sürdürmüştür. Benzer şekilde BAE de Libya ve Suriye ölçeklerinde Türkiye karşıtı aktörleri desteklemiştir.

[115] Omar Ahmed, "After Libya, will Turkey Defeat the UAE in Yemen?", Middle East Monitor, 19 Haziran 2020.

BAE'li üst düzey yetkililer Türkiye'nin Libya ve Suriye'deki varlığını tehdit olarak görmüş ve Türkiye'yi "işgalci" olarak lanse etme yönünde propaganda başlatmıştır. Dahası BAE, Türkiye karşıtlığında PYD terör örgütünü desteklemiş ve Esed rejimiyle Türkiye'nin dengelenmesi adına yakınlaşmıştır. Öte yandan BAE, Türkiye karşıtı lobi faaliyetlerini de hızlandırmış ve özellikle ABD'de Türkiye karşıtı siyasetin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Son olarak BAE, Türkiye'nin iç siyasetine vakıf olmak ve iç siyaseti karıştırmak adına casusluk faaliyetleri de yürütmüştür. Öte yandan Bahreyn, Suudi Arabistan ve BAE çizgisinde bir siyaset izlemiştir. Bu çerçevede Manama yönetimi mezkur aktörlerin gölgesinde Türkiye karşıtı siyaset sürdürmüştür. Katar ile Türkiye ilişkileri ise 2020'de gelişmiştir. 5 Haziran 2017'de başlatılan Körfez krizi iki aktör arasındaki iş birliğini derinleştirmiştir. Bu anlamda askeri alandaki iş birliğinin yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Benzer bir sürecin Kuveyt-Türkiye ilişkileri bağlamında da devam ettiği söylenebilir. BAE-Suudi Arabistan kıskacında bir dış politika izlemek istemeyen Kuveyt, Türkiye'yi dengeleyici bir aktör olarak görmekte ve Ankara ile özellikle askeri alanda iş birliğini sürdürmektedir.

KRONOLOJİ

5 Ocak	Suudi Arabistan Türkiye'nin Libya tezkeresini kınadı.
6 Ocak	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Katar Kara Kuvvetleri Komutanı Tümgeneral Saed Hussain Khayarin ile görüştü.
1 Ağustos	BAE Dışişlerinden Sorumlu Bakanı Enver Gargaş, Türkiye'yi Arapların iç işlerine müdahale etmekle suçladı.
30 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni Kuveyt Emiri Şeyh Nevvaf Ahmed Cabir Sabah ile telefonda görüştü.
3 Ekim	Suudi Arabistan Ticaret Odaları Başkanı Aclan Aclan sosyal medya hesabından Türkiye'ye ithalat, yatırım ve turizm alanlarında boykot çağrısında bulundu.
17 Ekim	MİT, BAE adına bilgi toplayan bir ajanı yakaladı.

29 Ekim	Katar'da Türkiye'nin katılımıyla düzenlenen NASR 2020 askeri tatbikatı gerçekleştirildi.
12 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bahreyn Kralı Hamad bin İsa Halife ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Görüşmede Bahreyn Başbakanı Prens Halife bin Selman Halife'ye Allah'tan rahmet, merhumun yakınlarına ve Bahreyn halkına başsağlığı temennisinde bulundu.
21 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz ile telefonda görüştü.
26 Kasım	Katar Emiri Temim Sani Ankara'ya resmi ziyaret gerçekleştirdi.

TÜRKİYE'NİN MISIR POLİTİKASI 2020

İSMAİL NUMAN TELCİ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER) / ORSAM Başkan Yardımcısı

GİRİŞ

Türkiye ile Mısır ilişkilerinde 2013'ten itibaren yaşanan ayrışmalar son dönemde artan bir bölgesel rekabete dönüşmüş ve bölgenin en önemli aktörlerinden olan bu iki ülkeyi birbirlerine karşı hasmane politikalar yürütmeye zorlamıştır. Bu durum Libya ve Doğu Akdeniz politikaları bağlamında daha açık bir hal alırken özellikle Mısır'ın Türkiye karşıtı politikalarda ısrarcı olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Ankara'nın Libya'daki meşru Trablus hükümetiyle imzaladığı deniz yetki alanlarının sınırlandırılması antlaşması Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki haklarını uluslararası hukuk önünde garanti altına almasını sağlarken bir taraftan da Mısır'ı Türkiye ile anlaşmaya zorlamıştır. Bunda Libya'da Mısır tarafından desteklenen Halife Hafter güçlerinin merkezi hükümeti ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerinin başarısız olması da etkili olmuştur.

Öte yandan iç politikada da kırılganlıkları devam eden Abdülfettah Sisi yönetiminin ekonomik sorunlarının koronavirüs (Covid-19) salgınıyla birlikte daha da derinleşmesi, Kahire'yi başta Ankara ile ilişkiler olmak üzere kimi bölgesel konularda yeni bir yönelime mecbur bırakmıştır. Türkiye de benzer şekilde Doğu Akdeniz'deki hak mücadelesinde payına düşen kısmı alabilmek ve bölge ülkelerinin tümünün uzlaşacağı bir çözümü sağlayabilmek adına geçmişteki tutumlarına bakmaksızın bölge ülkeleriyle görüşmelerini sıklaştırma kararı almıştır. Bu çerçevede Türkiye 2013'ten bu yana maslahatgüzar seviyesinde diplomatik ilişkilerini sürdürdüğü Mısır'a yönelik politikalarında değişime gideceğine dair işaretler vermiştir.

Bu durum özellikle 2020'nin yaz aylarında Türkiye ve Mısır medyalarında yer alan bazı iddialarla daha açık biçimde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte üst düzey ağızlardan yapılan "İstihbarat servisleri düzeyinde görüşmeler gerçekleşiyor" açıklamaları söz konusu iddialara resmiyet kazandırmıştır. Gerek bölgesel gelişmeler gerekse iki ülke arasındaki krizin uzamasının getirdiği maliyetlerin olası sonucu olarak değerlendirilebilecek bu gelişmeyle Ankara ve Kahire yönetimleri arasındaki ilişkilerde bir normalleşmeye mi gidileceği konusu her iki ülke kamuoyunda da tartışılan bir mesele olmaya başlamıştır.

Dolayısıyla Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerde 2020'nin temel gündem maddesini bu normalleşme girişimlerinin oluşturduğu söylenebilir. Bunun yanında iki ülke arasında bölgesel gelişmeler üzerinden süren rekabetin farklı alanlardaki yansımaları da önceki yıllarda olduğu gibi gözlemlenmiştir. Öte taraftan ticari ilişkiler ve kültürel etkileşimler siyasi krizden bağımsız olarak devam etmiştir. Bu ilişkiler aslında iki ülke arasında normalleşme süreçlerinin gerekliliğini de ortaya koymuştur.

NORMALLEŞME GİRİŞİMLERİ BAĞLAMINDA İLİŞKİLER

Mısır'da 2013'te yaşanan askeri darbe sonrasında Ankara ile Kahire arasındaki ilişkiler ciddi bir kriz sürecine girmiştir. Toplumsal düzeyde yakın ilişkilere sahip iki ülke arasındaki diplomatik kriz hali özellikle dış politikada kendisini göstermiştir. Kahire yönetimi 2013'ten bu yana bölgesel politikalarda Türkiye karşıtı bir tutum içerisinde olurken Ankara'nın ittifak halinde olduğu Katar ve Libya gibi ülkelerdeki meşru yönetimlere karşı da olumsuz tutumunu sürdürmüştür. Her ne kadar siyasi açıdan ilişkiler kötü olsa da ekonomik ve toplumsal anlamda iki ülke arasındaki etkileşimler olağan seyrinde devam etmiş, bu durum ilişkilerin normalleşmesi adına bir umut olarak korunmuştur.

Nitekim özellikle 2020'den itibaren Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerde bir normalleşme ihtimali de gündeme gelmeye başlamıştır. İki ülke yetkililerince yapılan bazı açıklamalar bu ihtimali daha da güçlendirirken Türkiye'nin bu süreçte daha yapıcı bir tutum içerisinde olduğu belirtilebilir. Nitekim Ankara, bölgesel krizlerin barışçıl şekilde çözümü ve istikrarın sağlanabilmesi adına tüm aktörlerle yapıcı ilişkiler içerisinde olmayı öncelemiş ve son dönem politikalarını bu çerçevede devam ettirmiştir.

Bu bağlamda Ağustos 2020'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Türkiye ve Mısır istihbarat kurumlarının görüşmeler gerçekleştirdiğine dair açıklaması iki ülke ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.[1] Aynı konuşmasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türk halkı ile Mısır halkı arasında ortak medeniyet değerlerinin olduğunu vurgulaması ve bunun Mısır yöneticilerince göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmesi Kahire yönetimine yönelik bir mesaj olarak yorumlanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Eylül'de de "Mısır'la istihbari açıdan görüş-

[1] Sedat Ergin, "Mısır ile İstihbarat Örgütleri Üzerinden Diyalog", *Hürriyet*, 19 Ağustos 2020.

meler yapmamızın önünde herhangi bir engel yoktur" açıklaması iki ülke arasında görüşmelerin daha da sıklaşacağı yorumlarının yapılmasına neden olmuştur.[2] Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da katıldığı bir televizyon programında bu konuyla ilgili açıklama yaparken "Türkiye'nin Mısır'a Akdeniz'de Libya ile olan antlaşmaya benzer bir anlaşma yapabileceklerini" önerdiğini belirtmiştir. Bu açıklama iki ülke arasında belirli bir diyalog düzeyinin varlığını ve ilişkilerin yapılacak bir anlaşma ile normalleşme sürecine girebileceğini göstermiştir.[3] Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın'ın da Aljazeera televizyonuna yaptığı açıklamada "Mısır'ın Libya sorununda yapıcı bir rol oynayabileceğini" ifade etmesi Ankara'dan Kahire'ye yönelik olumlu bir mesaj olarak yorumlanmıştır.[4] Bir başka açıklamasında ise Kalın "Mısır'ın pozitif irade koyması durumunda Türkiye'nin bunu karşılıksız bırakmayacağını" belirterek iki ülke arasında normalleşme ihtimaline dair var olan olumlu algıyı güçlendirmiştir.[5]

Öte yandan Kahire'nin normalleşme konusundaki tutumunun ikircikli olduğu görülmüştür. Bu noktada Mısır bir taraftan Türkiye ile normalleşmeyi isterken bir taraftan da bu durumun bir zayıflık işareti olarak değerlendirilebileceği endişesiyle hareket etmektedir. Ancak Mısır'ın bölgesel izolasyondan kurtulabilmek ve çıkarlarını koruyabilmek adına Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiği de söylenebilir. Bu noktada Türkiye aleyhine yürüttüğü birçok politikanın olumsuz sonuçlanması üzerine Kahire'nin Ankara ile ilişkilerini normalleştirmesinin çıkarlarına daha

[2] "Erdoğan: Mısır ile İstihbari Görüşmeler için Hiçbir Açıdan Engel Yoktur, Yaparız", Euronews Türkçe, 18 Eylül 2020.

[3] "Mısır ile Süren Görüşmelerin Perde Arkası (Hande Fırat Yazdı)", CNN Türk, 18 Eylül 2020.

[4] "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'dan Aljazeera Televizyonuna Flaş Açıklamalar: Libya için Türkiye, Katar", A Haber, 18 Ağustos 2020.

[5] "Kalın: Mısır Pozitif İrade Koyarsa Türkiye Karşılıksız Bırakmaz", Bloomberg HT, 14 Ekim 2020.

çok hizmet edeceği kanaatine varmış olabileceği ve bu nedenle Libya ve Doğu Akdeniz başta olmak üzere bölgesel konularda sert Türkiye karşıtlığı politikasını sonlandırabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte Kahire yönetiminin Ankara ile normalleşme müzakerelerinde avantajlı olabilmek adına bu süreçte ayak sürüyen bir tutum içerisinde olduğu da söylenebilir. Ankara'nın olumlu mesajlar gönderdiği bir dönemde Kahire yönetiminin Türkiye'ye karşı sert açıklamalarını devam ettirmesi bu durumun bir göstergesidir. Haziran 2020'de Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri, Suudi Arabistan'ın Al Arabiya kanalına verdiği demeçte "Türkiye'nin Libya'daki 'yayılmacı' politikalarına karşı olduklarını" ifade etmiş ve bu açıklamalar Ankara tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[6] Benzer ithamları Ekim'deki Suriye konulu toplantıda da dile getiren Sameh Şükri'ye Türkiye Dışişleri Bakanlığı sert tepki göstererek "Mısır'a düşen, darbeci paralel yapılar ile terör örgütlerinin bayraktarlığını yapmak değil halkların beklentilerine kulak vermek ve istikrara hizmet etmektir" şeklinde cevap vermiştir.[7]

Resmi açıklamalardaki bu sert tona rağmen Mısır tarafının Türkiye ile ilişkilerde yeni bir sayfa açma konusundaki istekliliği özellikle yönetimin kontrolünde olan medya organlarının yayın çizgilerine de yansımıştır. Bu bağlamda Mısır yönetiminin ülkedeki medya kanallarına talimat verdiği ve Türkiye'ye dair eleştirel söylemin düşürülmesi gerektiğini söylediği iddia edilmiştir. Nitekim bu iddiaların üzerinden geçen bir aylık süre zarfında ülke medyasında önceki dönemlerde görülen Türkiye karşıtlığında kısmen azalma gözlemlendiği ifade edilmiştir.[8]

[6] Kerem Congar, "Mısır Dışişleri Bakanı: Türkiye'nin Yayılmacı Politikasına Karşıyız", Euronews Türkçe, 22 Haziran 2020.

[7] "Türkiye'den Mısır Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'yi Hedef Alan Suçlamalarına Tepki", Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2020.

[8] Aydoğan Kalabalık, "Mısır Medyası Türkiye'ye Yönelik Olumsuz Yayınlarını Kısmen Azalttı", Anadolu Ajansı, 19 Kasım 2020.

DOĞU AKDENİZ'DEKİ GELİŞMELER BAĞLAMINDA İLİŞKİLER

Türkiye ve Mısır ilişkilerinin son dönemdeki en önemli belirleyicilerinden biri Doğu Akdeniz'deki küresel ve bölgesel güçlerin de dahil olduğu nüfuz mücadelesi ve enerji rekabetidir. İki ülke arası ilişkilerin 2013'ten itibaren gerilmesine ve bu çerçevede bölgesel siyasi nüfuz mücadelesine ek olarak Mısır'ın 2015'te Doğu Akdeniz'de büyük doğal gaz rezervleri keşfetmesi üzerine bunu Ankara'ya karşı bir dış politika aracı haline getirmesi ilişkilerdeki mevcut sorunu derinleştirmiştir. Bu çerçevede Mısır yönetimi Yunanistan, İsrail ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) gibi ülkeleri yanına çekmeye çalışarak Türkiye karşıtı bir blok oluşturma gayretini 2019'un ilk aylarında kurduğu Doğu Akdeniz Gaz Forumu girişimi üzerinden 2020'de de yoğunlaştırmıştır.

2020 boyunca Doğu Akdeniz meselesi üzerinden yapılan açıklamalar iki ülke arasındaki tansiyonun düşürülememesinin başlıca nedeni olarak görülebilir. Yaz aylarında Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de sismik araştırmalar yapmak üzere Navtex ilan etmesi üzerine Mısır yönetimi bu duruma tepki göstermiştir. Mısır Dışişleri Bakanlığı yayımladığı açıklamada "Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yapmayı planladığı sismik araştırmaların, Kahire'nin münhasır ekonomik bölge (MEB) olarak tanımladığı alanı ihlal etme potansiyeli taşıdığını" ifade ederek Ankara'dan bu girişimi durdurmasını talep etmiştir.[9]

Bu gelişme sonrası Mısır yönetimi Doğu Akdeniz'de çok daha hayati bir adım atarak Yunanistan'la kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırması antlaşması imzalamıştır. 6 Ağustos'ta bir araya gelen Mısır ve Yunanistan dışişleri bakanları tarafından yapılan basın açıklamasında duyurulan antlaşma ile iki ülke Doğu Akdeniz'deki

[9] "Mısır: Türkiye'nin Sismik Araştırması Egemenlik Haklarımıza Saldırı", BBC Türkçe, 2 Ağustos 2020.

sınırlarını tayin etme girişiminde bulunmuştur. Türkiye ile Libya arasında imzalanan ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kabul edilen deniz yetki alanlarının sınırlandırılması antlaşmasını ortadan kaldırmayı hedefleyen bu girişime Türkiye sert tepki göstermiştir.[10] Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada antlaşma şu net ifadelerle reddedilmiştir:

> Yunanistan ile Mısır arasında deniz sınırı bulunmamaktadır. Bugün imzalandığı açıklanan sözde deniz yetki alanları sınırlandırma anlaşması Türkiye için yok hükmündedir. Bu anlayışımız sahada ve masada ortaya konacaktır. Sözde sınırlandırılan alan BM'ye de bildirilen Türk kıta sahanlığı içinde yer almaktadır. 2003'te GKRY ile imzaladığı anlaşma ile 11 bin 500 kilometrekareden vazgeçen Mısır, Yunanistan'la bugün imzaladığı bu sözde anlaşma ile de, yine deniz yetki alanı kaybına uğramaktadır. Bu anlaşmayla Libya'nın hakları da gasp edilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'nin, söz konusu alanda herhangi bir faaliyete izin vermeyeceği ve Doğu Akdeniz'de ülkemizin ve Kıbrıs Türklerinin meşru hak ve çıkarlarını kararlılıkla savunmaya devam edeceği kuşkusuzdur.[11]

Doğu Akdeniz'e kıyı ülkelerle temasları çerçevesinde Mısır Devlet Başkanı Sisi, GKRY ve Yunanistan ile imzalanan üçlü iş birliği anlaşmasının sekizinci zirvesi için Lefkoşa'ya gitmiştir. GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis ve Yunanistan Başbakanı Kiryakos Miçotakis'in de katıldığı zirvede Türkiye'nin "provokatif" olarak tanımlanan eylemleri kınanmıştır. Türkiye ise zirvedeki iddiaların asılsız olduğu ve bunların reddedildiğini açıklamıştır.[12]

[10] Serhat Hami Başeren, "Yunanistan Mısır Anlaşmasıyla Akdeniz'de Haksızlığını Tescil Etti", Anadolu Ajansı, 18 Ağustos 2020.

[11] "No: 165, Yunanistan ile Mısır Arasında Sözde Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Anlaşması İmzalanması Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Ağustos 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-165_-yunanistan-ile-misir-arasinda-sozde-deniz-yetki-alanlari-anlasmasi-imzalanmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

[12] "Dışişleri: Mısır-Yunanistan-GKRY Zirve Bildirisini Reddediyoruz", NTV, 22 Ekim 2020.

Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki askeri faaliyetleri 2020'de de devam etmiştir. Daha önceki yıllarda birçok ülkenin katılımıyla askeri tatbikatlar düzenleyen Mısır, Akdeniz'deki bu faaliyetlerini 2020'de de sürdürmüştür. Temmuz'da Fransa'nın,[13] Aralık'ta ise Fransa, Yunanistan, GKRY ve BAE'nin katılımıyla Medusa 10 tatbikatını düzenlemiştir.[14] Mısır bu faaliyetleriyle Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye karşı askeri gücünü göstermeyi amaçlarken bölgedeki ittifaklarını da güçlendirmeyi hedeflemiştir. Mısır ve Fransa'nın Temmuz'daki tatbikatın hemen ardından Türkiye de Doğu Akdeniz'de savaş uçakları ve gemileriyle askeri tatbikatlar gerçekleştirerek ve sismik araştırma gemisini de harekete geçirerek bölgede özellikle Fransa'nın teşvikleriyle devam eden Mısır ve Yunanistan faaliyetlerine karşı kayıtsız kalmayacağını ortaya koymuştur.[15]

LİBYA'DAKİ GELİŞMELER BAĞLAMINDA İLİŞKİLER

Türkiye ve Mısır ilişkilerini son dönemde olumsuz etkileyen bir diğer önemli konu Libya'da devam eden iç çatışmaya karşı her iki tarafın farklı yaklaşımıdır. Libya'da BM tarafından meşru olarak tanınan Ulusal Mutabakat Hükümetini (UMH) destekleyen Türkiye'ye karşı Mısır, darbeci General Halife Hafter'in kontrolündeki Libya Ulusal Ordusu'nu desteklemektedir. Taraflar arasındaki bu kutuplaşma, Türkiye'nin 2019'da UMH ile Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarını sınırlandırma ve askeri iş birliği anlaşmalarının imzalaması sonrasında tırmanmış ve 2020'de de bu ortam Türk askerinin UMH'ye desteği ile birlikte işgalci Hafter güçlerine karşı

[13] "Egypt Conducts Joint Military Exercises with France in the Mediterranean", *Egypt Today*, 25 Temmuz 2020.

[14] "Egypt, Greece, Cyprus Begin Medusa 10 Drill in Mediterranean", Ahram Online, 1 Aralık 2020.

[15] "Yunan Panikte! Türkiye'nin Meis Adımı Dengelerini Sarstı", *Yeni Şafak*, 24 Temmuz 2020; "Türk Hava Kuvvetleri Doğu Akdeniz'de Tatbikat Gerçekleştirdi", *Yeni Şafak*, 25 Temmuz 2020.

Libya'daki zaferleriyle derinleşmiştir. Bu minvalde Mısır söz konusu antlaşmaların uluslararası hukuka aykırı olduğunu ileri sürerek darbeci Halife Hafter güçlerine olan desteğini artırmıştır.

Bu durum özellikle 2020'nin yaz aylarında Türkiye ile Mısır'ı Libya'da askeri olarak karşı karşıya getirme ihtimalini güçlendirmiştir. Bu çerçevede iki ülke tarafından sert açıklamalar yapılırken askeri bir çatışmaya dair ihtimaller bölgesel ve uluslararası gözlemciler tarafından dile getirilmiştir.[16] Bu süreçte yaşanan en ciddi gelişmelerden birisi Mısır'ın Libya'da uluslararası meşruiyete sahip hükümeti dışlayacak bir şekilde Kahire Deklarasyonu adı altında bir anlaşma imzalama girişimidir. Halife Hafter ve Akila Salih gibi Mısır'a yakın hareket eden aktörlerin dahil edildiği anlaşma Libya'daki merkezi hükümet ve Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye, Mısır başta olmak üzere tüm tarafların Libya'daki merkezi hükümetin varlığını kabul etmesi ve ateşkes girişimlerine sadık kalması gerektiğini duyurmuştur.[17] Bu dönemde Türkiye'den aralarında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve MİT Başkanı Hakan Fidan'ın da bulunduğu üst düzey bir heyet Libya'ya giderek merkezi hükümete desteğini gösterirken Kahire'ye de Libya'ya olası bir müdahale durumunda Türkiye'nin meşru Trablus hükümetinin yanında olacağı mesajı verilmiştir.[18]

İzleyen süreçte Mısır Devlet Başkanı Abdülfettah Sisi'nin Haziran'da yaptığı açıklamalar da tansiyonun artmasına neden olmuştur. 20 Haziran'da Libya sınırındaki bir askeri üsse ziyareti sırasında açıklamalarda bulunan Sisi, ülkesinin sınır güvenliğini

[16] Borzou Daragahi, "'Too Late to Stop': Egypt and Turkey Ramp up Libya War Preparations", *The Independent*, 24 Temmuz 2020; Magdi Abdelhadi, "Libya Conflict: Why Egypt Might Send Troops to Back Gen Haftar", BBC, 18 Ağustos 2020.

[17] "Cairo's Libya Cease-Fire Call 'Stillborn': Turkey", Anadolu Agency, 10 Haziran 2020.

[18] İsmail Numan Telci, "Turkey's Libya Policy: Achievements and Challenges", *Insight Turkey*, Cilt: 22, Sayı: 4, (2020), s. 50.

korumak adına Libya'ya askeri müdahalede bulunabileceklerini ve Türkiye tarafından desteklenen Trablus'taki merkezi hükümete bağlı güçlerin Sirte ya da Cufra Hava Üssü'ne yakın bölgelere yaklaşmalarının "kırmızı çizgi"nin aşılması anlamına geleceğini söylemiştir.[19] Bu açıklamaya ilk tepki Libya hükümetinden gelirken hükümetten yapılan açıklamada "Mısır'ın Libya'nın iç işlerine karışmasının kabul edilemez" olduğu ifade edilmiştir.[20] Libya'nın tepkisine rağmen Mısır Parlamentosu aldığı kararla Sisi'ye gerekli görmesi durumunda ülke dışında askeri operasyon gerçekleştirme konusunda yetki vermiştir.[21] Konuyla ilgili Libya hükümeti yetkililerinden yapılan açıklamalar çok sert olurken İçişleri Bakanı Fethi Başağa Mısır'ın kararını savaş ilanı olarak değerlendirmiş ve Libya sınırları içerisindeki tüm yabancı unsurları hedef olarak göreceklerini duyurmuştur.[22]

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB) ve Rusya başta olmak üzere uluslararası aktörlerin Libya'da çatışmaların sona ermesi yönündeki çağrıları ve bölgesel ve yerel aktörlerin müdahil olduğu diplomatik temasların etkisiyle izleyen süreçte Mısır tarafının geri adım attığı görülmüştür. Bunda Mısır'ın askeri kapasitesinin birçok açıdan yeterli olmaması, askeri teçhizatının Libya'daki koşullara uygunsuzluğu, uzun yıllardır sınır dışında askeri operasyon tecrübesi bulunmaması ve ülkenin ekonomik açıdan kırılganlıklarının bulunması da etkili olmuştur. Öte yandan Libya'daki merkezi hükümetin de Sirte'ye yönelik operasyonlarını durdurması ülkede çatışan taraflar arasındaki tansiyonun azalmasını sağlamıştır. Bu durum Mısır ve

[19] Osama Mohamed, "Egypt and Turkey Head-to-Head in Libya, Stalemate Looms", The Africa Report, 29 Haziran 2020.

[20] "Egypt's Threat of Military Intervention 'A Declaration of War,' Libyan Government Says", *Daily Sabah*, 21 Haziran 2020.

[21] Aydogan Kalabalik, "Egypt: Parliament Authorizes Army to Intervene in Libya", Anadolu Agency, 20 Temmuz 2020.

[22] "Libya'dan Mısır Meclisi'ne Tepki: Cumhurbaşkanı Sisi'ye Verilen Müdahale Hakkı Bir Savaş İlanıdır", Euronews Türkçe, 21 Temmuz 2020.

Türkiye'nin Libya üzerinden yaşadıkları gerginliğin de kademeli olarak azalmasına neden olmuştur.[23]

Bu gelişmeler sonrasında Mısır'ın Libya'da bazı politika değişikliklerine gittiği gözlemlenmiştir. Bu çerçevede Mısır yönetiminden üst düzey bir heyet Aralık'ta –2014'ten bu yana ilk kez– Libya'nın başkenti Trablus'a gelerek UMH temsilcileriyle bir araya gelmiştir.[24] Bu girişim bir süredir Hafter'e olan desteğini sorgulayan Mısır yönetiminin tutumunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Nitekim Mısır yönetiminin Hafter'den giderek daha fazla rahatsız olduğu ve yerine yeni bir ismin gelmesini düşündüğü uluslararası medyada yer almıştır.[25]

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ve Mısır ekonomik ilişkileri 2013'teki kırılmaya rağmen belirli bir seviyeyi korumuştur. Bunda iki ülkenin yaşanan siyasi krizi ekonomik ilişkilere yansıtmama konusundaki tutumu etkili olmuştur. Nitekim hem Mısır için Türkiye hem de Türkiye için Mısır önemli bir ekonomik pazardır. Öyle ki Mısır, Türkiye'nin Afrika'da en fazla ticaret yaptığı ülkelerden biridir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) son dört yıldaki verileri incelendiğinde Türkiye'nin 2020'de Mısır'a gerçekleştirdiği ihracatın 2,9 milyar dolar, Mısır'dan gerçekleştirdiği ithalatın ise 1,6 milyar dolar olduğu görülmektedir. Bir önceki yılın oranlarıyla karşılaştırıldığında Türkiye'nin Mısır'a ihracat ve Mısır'dan ithalatının 2020'de yüzde 10 civarına gerilediği söylenebilir. 2020 itibarıy-

[23] "'Dangerous Adventure': Turkey Warns Egypt over Libya Invasion", Aljazeera, 22 Temmuz 2020; Serkan Demirtaş, "Turkey Seeks to Soothe Ties with Egypt on Libya", *Hürriyet Daily News*, 19 Ağustos 2020.

[24] "Libya: Top Egyptian Officials Visit Tripoli for First Time in Years", Deutsche Welle, 28 Aralık 2020.

[25] Malek Bachir, "Egypt's Sisi Considers Withdrawing Support from Libya's Haftar", Middle East Eye, 22 Ocak 2020; "UAE, Egypt Prepare for Haftar's Exit after Loss of Wattiyah Air Base", *Mada Masr*, 19 Mayıs 2020.

la iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi ise yaklaşık 4,6 milyar dolardır. Son yıllarda ticari verilerde yaşanan bu gerilemenin 2013'ten itibaren bozulan siyasi ve diplomatik ilişkilere ek olarak bölgesel gelişmelerdeki anlaşmazlıkların ve küresel koronavirüs salgınının sonucu olduğu söylenebilir. Düşüşün bir başka nedeni olarak da Mısır tarafının ithalat ve ihracat arasındaki dengesizliğin Türkiye lehine olmasından dolayı iki ülke arasındaki Serbest Ticaret Antlaşması'nı sorgulaması[26] gösterilebilir.

TABLO 1. TÜRKİYE-MISIR TİCARET HACMİ (2017-2020, BİN DOLAR)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM TİCARET HACMİ
2017	2.630	1.800	5.100
2018	3.054	2.190	5.244
2019	3.316	1.812	5.128
2020	2.950	1.634	4.584

Kaynak: TÜİK

2013'te Mısır gıda perakendeciliği piyasasına giriş yapan BİM'in 310 mağazası bulunmaktadır. Ancak Ekim 2020'de şirketten yapılan açıklamada Mısır ve Fas'taki yatırımlarla ilgili olarak stratejik seçeneklerin incelenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla İcra Kurulu Üyesi ve Mali İşler Başkanı Haluk Dortluoğlu'nun yetkilendirileceği Kamuyu Aydınlatma Platformu'na (KAP) bildirilmiştir.[27] Ancak Aralık 2020'de Dortluoğlu verdiği bir demeçte Mısır'daki yatırımların iyi bir seviyede olduğunu ve 2021'de de mevcut durumu geliştirmek adına bazı adımlar atılacağını açıklamıştır.[28]

[26] Kerim Ülker, "Mısır, Türkiye ile STA'yı Sorguluyor", *Dünya,* 3 Şubat 2020.

[27] "BİM Fas ve Mısır'ı Gözden Geçirecek", Bloomberg HT, 27 Ekim 2020.

[28] Buğra Kardan, "2021'de Yolumuza Emin Adımlarla İlerleyeceğiz", *Yeni Akit*, 18 Aralık 2020.

TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİMLER

Türkiye ve Mısır ilişkilerinde var olan siyasi krize rağmen toplumlar arası etkileşimde kayda değer bir düşüş yaşandığı söylenemez. Söz konusu süreç boyunca Sisi rejiminin kontrolündeki medya organları her ne kadar Türkiye karşıtı bir propaganda yürütse de iki ülke toplumları arasındaki tarihsel ve kültürel ortaklık olumsuz bir algının yükselmesini engellemektedir. Nitekim bu durum gerek sosyal medyada gerekse toplumsal etkileşimlerde açıkça tecrübe edilmektedir.

TÜİK verilerine göre Mısır'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında 2019'a kadar artış olduğu gözlemlenmektedir. 2020'de yaşanan düşüşün ise koronavirüs salgınından kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye'ye ziyarette bulunan Mısırlı turistlerin ikamet ettikleri yerler incelendiğinde Körfez ülkeleri ve Avrupa'da yaşayanların yoğunlukta olduğu görülmekte ve bu tercihin de Türkiye'de yabancı paranın değerli olmasından kaynaklandığı belirtilebilir. Bunun yanı sıra Mısır'dan Türkiye'ye yapılacak seyahatlerde Mısır yönetiminin 18-40 yaş arasındaki vatandaşlara güvenlik soruşturmasını zorunlu tutması sayıda yaşanan düşüklüğün bir başka nedeni olarak ifade edilebilir.

TABLO 2. TÜRKİYE'Yİ ZİYARET EDEN MISIRLI TURİST SAYILARI (2017-2020)

YILLAR	SAYILAR
2017	100.971
2018	148.943
2019	177.655
2020	68.936

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Mısır'ın Kahire ve İskenderiye şehirlerinde bulunan Yunus Emre Enstitüleri faaliyetlerine 2020'de de devam etmiştir.

Bu iki kurumda yüzlerce Mısırlı gence Türkçe dil eğitimi verilirken Türk kültürüne dair tanıtımlar yapılmıştır. Türkiye'nin Mısırlı öğrencilere bir başka desteği de Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye Bursları Programı aracılığıyla her yıl yüzlerce Mısırlı öğrenciye Türkiye'de eğitim almaları için burs imkanı sağlanmakta ve bu sayede kültürel ilişkilerin gelişimine önemli katkılar sunulmaktadır.

Medya alanında Türkiye ve Mısır ilişkilerini olumsuz etkileyen gelişme 2020'nin hemen başında Anadolu Ajansı Kahire ofisinin Mısır polisi tarafından basılarak 1'i Türk vatandaşı 4 kişinin tutuklandığı ve sabah saatlerine kadar savcılıkta sorgulandıklarının rapor edilmesi olmuştur. Şüphesiz Mısır'daki bu gelişme başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere Türk makamları tarafından şiddetle kınanmış ve ikili ilişkileri olumsuz anlamda etkilemiştir.[29]

2020'de toplumsal ve kültürel etkileşimler bağlamında Şubat'ta yaşanan bir diğer önemli gelişme de Mısır Fetva Makamının (Darül İfta) "Diriliş Ertuğrul" adlı dünyanın pek çok coğrafyasında ilgiyle izlenen dizinin dini açıdan sakıncalı olduğunu iddia etmesi olmuştur. Ayrıca Darül İfta, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Osmanlı döneminde kontrol ettiği toprakları yeniden yönetebilmek amacıyla bu diziyi ortaya çıkardığını öne sürmüştür. Görevi dini fetvalar vermek olan bir kurumun siyasi bir enstrüman olarak kullanılması hem İslam'a hem de ümmetin birliğine zarar vermektedir.[30]

Benzer şekilde Temmuz 2020'de Ayasofya Camii'nin ibadete açılmasına yönelik Ezher Üniversitesi'nin önde gelenlerinden Abbas Shuman'ın ve Mısır Müftüsü Şevki Allam'ın açıklamaları Türkiye ve Mısır kamuoyları tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

[29] Turgut Alp Boyraz, "Mısır Polisi AA Kahire Ofisini Basarak Dört Çalışanı Gözaltına Aldı", Anadolu Ajansı, 15 Ocak 2020.

[30] İsmail Numan Telci, "Ortadoğu'da Siyasi Çekişme ve Tarihi Sembollerin Manipülasyonu", Fikir Turu, 23 Haziran 2020.

Abbas Shuman yaptığı açıklamada "Ayasofya'nın ibadete açılmasının İslam öğretileriyle çeliştiğini"[31] iddia ederken Şevki Allam ise "Bize kiliseleri korumamız buyruldu ve Müslümanların kaynakları ile Hristiyanlar için kilise inşa etmek yasak değil[32] ifadelerini kullanmıştır. İslam dünyasının önemli iki kurumu olan Ezher Üniversitesi ve Mısır Müftülüğünün siyasi ajandalarla hareket etmesi bu kişiler özelinde söz konusu kurumların güvenilirliğine gölge düşürmektedir.

SONUÇ

Türkiye ve Mısır arasında 2013'ten bu yana devam eden siyasi kriz 2020'de kısmi bir yumuşama ve normalleşme sürecine girmiştir. Bu çerçevede iki ülke yetkilileri tarafından olumlu açıklamalar yapılırken medya kuruluşlarınca eleştirel söylemlerin dozu azalmıştır. Özellikle Mısır'ın iç politika ve ekonomide sorunlar yaşaması ve dış politikada birçok alanda kazanım elde edememesi Türkiye ile ilişkilerin yeni bir boyutta değerlendirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Bu noktada Mısır yönetimi Doğu Akdeniz ve Libya gibi temel iki meselede Türkiye ile rekabetin iş birliğinden daha maliyetli olacağı kanaatine vararak politika değişikliğine gitmeyi değerlendirmiştir. Sürecin hangi yöne evrileceği ve ilişkilerin normalleşme sürecine girip girmeyeceği ise iki ülke yönetimlerinin iradelerine ve bölgesel gelişmelere bağlıdır.

İlişkilerde normalleşme sürecinin gündeme gelmesinde Türkiye ve Mısır arasında ekonomik ilişkilerin ve kültürel etkileşimlerin siyasi krize rağmen aynı seviyede devam etmesi büyük rol oynamaktadır. Nitekim ticari anlamda ilişkilerini geliştiren iki ülkenin karşılıklı ticareti 4,5 milyar dolar seviyesini korurken Ankara ve

[31] "El Ezher Ayasofya'nın Camii Olarak İbadete Açılmasından Rahatsız Oldu", *Yeni Şafak,* 12 Temmuz 2020.

[32] "Mısır Müftüsü: Ayasofya'nın Cami'ye Dönüştürülmesi Kabul Edilemez", Sputnik Türkiye, 19 Temmuz 2020.

Kahire yönetimleri bu rakamın artırılması yönünde iradeye sahiptir. Öte yandan kültürel etkileşimler iki ülke toplumlarının birbirlerine yönelik olumlu algılarının canlı kalmasına ciddi anlamda katkıda bulunmakta ve bu durum iki ülke siyasi liderliklerinin normalleşme adımı konusunda daha yapıcı bir tutum içerisinde olmalarını sağlamaktadır.

Sonuç olarak Kahire ve Ankara yönetimleri arasında olası bir normalleşme özellikle Türkiye'nin bölgesel çıkarları konusunda hayati önem taşırken Mısır'da 2013'teki askeri darbeden bu yana büyük sıkıntılar yaşayan Müslüman Kardeşler hareketi için de yeni ve olumlu bir sürecin başlaması anlamına gelebilecektir. Türkiye'nin bölgedeki yapıcı politikaları Müslüman Kardeşler hareketinin son yıllarda yaşadığı dışlanmışlığın giderilmesine katkıda bulunabilecek ve hareket üyelerinin Mısır'da yaşadıkları hak ihlallerinin sonlandırılmasına önayak olabilecektir. Her ne kadar siyasi ve ideolojik olarak bir bağlantısı bulunmasa da Türkiye, Müslüman Kardeşler hareketini bölgedeki en önemli sivil toplum kuruluşlarından birisi olarak değerlendirmekte ve hareketin faaliyetlerinin bölge toplumları ve demokrasisi açısından olumlu görmektedir.

Ankara ve Kahire arasındaki normalleşme Filistin meselesi, Doğu Akdeniz, Libya'daki istikrar ve diğer bazı bölgesel meselelerde Türkiye'nin daha aktif rol oynamasına olanak sağlayacaktır. Bu konularda bölge halklarının çıkarlarını gözeterek hareket eden Türkiye, Mısır yönetimi nezdinde bölgesel sorunların çözümü bağlamında girişimlerde bulunabilecek, farklı yaklaşımları diplomasi yoluyla ortadan kaldırarak yapıcı politikaları hayata geçirme imkanı bulabilecektir.

KRONOLOJİ

14 Ocak — Mısır polisi 14 Ocak'ta Anadolu Ajansı (AA) Kahire ofisine baskın düzenleyerek 1'i Türk vatandaşı 4 çalışanı gözaltına aldı. Ajans çalışanları Mısır savcılığınca sorgulandı. Ofiste arama yapan güvenlik güçleri çalışanların pasaport, cep telefonu ve bilgisayarlarına el koyarak dışarıyla irtibat kurmalarını engelledi. Konuyla ilgili Mısırlı yetkililer yaptıkları açıklamada AA ofisini bir terör hücre evi olarak isimlendirerek Mısır aleyhine yayın yapan bir hücre evine polisin baskın yaptığı ifadelerini kullandı.

16 Ocak — Anadolu Ajansı ofisine yapılan baskın sırasında gözaltına alınan Türk vatandaşı Hilmi Balcı serbest bırakıldı.

9 Haziran — Mısır Müftülüğü Ayasofya'nın ibadete açılmasını değerlendirirken İstanbul'un fethini işgal olarak tanımladığı bir açıklamada bulundu. Gelen tepkiler üzerine bu önemli tarihi olayı işgal olarak nitelendirmekten geri adım attı ve "büyük bir İslami fetih" olarak yüceltildiği bir açıklama daha yayımladı.

20 Haziran — Sisi, Türkiye'nin desteklediği Trablus merkezli UMH'ye bağlı güçlerin Sirte kentine saldırması durumunda Mısır'ın doğrudan çatışmaya girebileceğini söyleyerek "Sirte ve Cufra'nın kırmızı çizgileri" olduğunu vurguladı.

2 Ağustos — Mısır, Türkiye'yi sismik araştırmalar sırasında Mısır karasularına girmemesi hususunda uyardı. Mısır Dışişleri Bakanlığı 2 Ağustos'ta yaptığı açıklamada Türkiye tarafından Ağustos'ta ilan edilen sismik arama alanının Mısır'ın MEB'i ile çakıştığını iddia etti ve bunun Mısır'ın egemenlik haklarına bir ihlal ve saldırı teşkil ettiğini söyledi.

6 Ağustos — Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias başkent Kahire'de düzenledikleri basın toplantısında iki ülkenin "deniz yetki alanlarının sınırlandırılması antlaşması"nın imzalandığını açıkladı. Türkiye Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada ise "Yunanistan ile Mısır arasında deniz sınırı bulunmadığı ve sözde deniz yetki alanları sınırlandırma anlaşmasının Türkiye için yok hükmünde olduğu" ifade edildi.

18 Ağustos Mısır Meclisi Anayasa ve Yasama Komisyonu, Mısır ve Yunanistan arasında imzalanan kıta sahanlığı MEB antlaşmasına onay verdi. Karar metnine göre antlaşmanın iki taraf arasındaki deniz yetki alanlarını kısmen belirlediği ve ileride yapılacak görüşmeler neticesinde bu sınırların tamamının belirleneceği kaydedildi. Antlaşmanın kısmen onaylanmasının nedeni antlaşmadaki deniz sahasının Türkiye ile Mısır arasında kalan deniz sahası ile çakışması olarak belirtildi.

19 Ağustos Libya'daki görüşmenin ardından Misrata kentindeki limanın Türkiye'ye deniz üssü olarak verileceği UMH tarafından duyuruldu. Bunun üzerine Mısır bu durumun Doğu Akdeniz'de gerginliği tırmandıracağını açıkladı.

10 Eylül Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri Türkiye'nin Suriye, Irak ve Libya'daki varlığının Arap ulusal güvenliğine en büyük tehdit olduğunu ve Arap ülkelerinin birleşmiş bir tepkisinin gerekliliğini ifade etti.

16 Eylül Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Mısır'a Libya ile yapılan deniz yetki alanı antlaşmasının benzerinin teklif edildiğini söyledi. Neticede Mısır'ın Yunanistan ile yaptığı antlaşmada Türkiye kıta sahanlığını ihlal etmediğini vurguladı.

21 Ekim Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi, GKRY ve Yunanistan ile imzalanan üçlü iş birliği antlaşmasının 8. zirvesi için Lefkoşa'ya gitti. Görüşmeye GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis ve Yunanistan Başbakanı Kiryakos Miçotakis de katıldı. Görüşmede Türkiye'nin "provokatif" olduğu iddia edilen eylemleri kınandı ve Mısır'ın AB için ne kadar önemli bir partner olduğu değerlendirildi.

22 Ekim Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri, Suriye'deki politik istikrarın yeniden kazanılmasına yönelik Suriyeli yetkililerle yaptığı video konferansta Suriye için siyasi çözümün önemine vurgu yaptı. "Türk işgali" altında olduğunu iddia ettiği kuzey bölgesinin "kurtarılması" gerektiğini söyledi. Şükri, Türkiye'nin Suriye'deki askeri varlığının Suriye'ye olduğu kadar bütün bölgeye zarar verdiğini dile getirdi.

2 Aralık	Mısır; Fransa, Yunanistan, GKRY ve BAE'nin katılımıyla Doğu Akdeniz'de donanma ve hava kuvvetlerini içeren bir tatbikata başladı. Tatbikat "Medusa 10" olarak adlandırıldı.
24 Aralık	BM, Yunanistan ve Mısır arasındaki kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırılmasına ilişkin antlaşmayı yayımladı. Türkiye antlaşmanın geçersiz olduğunu dile getirdi.
27 Aralık	Mısır'dan üst düzey hükümet görevlileri Trablus'a gerçekleştirdikleri ziyarette UMH Başkanı Fayiz Serrac ile görüştü. Ziyaret Mısır hükümetinin 2014'ten bu yana Trablus'a yaptığı ilk resmi ziyaret olarak kayıtlara geçti.

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKASI 2020

VUGAR SAVZALIYEV

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

Orta Asya jeopolitik öneminin yanı sıra sahip olduğu zengin fosil enerji kaynakları nedeniyle de Türkiye için her zaman çekici olmuştur. Bölge ülkeleriyle ortak dil, tarih ve kültürel bağlarının bulunması Türkiye'nin bölgede aktif dış politika geliştirmesini hızlandırmıştır. 2000'lerin başında Türkiye'nin dış politikadaki çeşitlendirme arayışları da Orta Asya'nın önemini artırmıştır. Bu önem bölge ülkeleriyle karşılıklı üst düzey ziyaretler, karma ekonomik komisyonları, yüksek düzeyli stratejik iş birliği konseyleri ve ortak kültürel faaliyetler ile kendini göstermiştir. Ayrıca Türkiye'nin Ankara merkezli Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA),

Türk Keneşi (Türk Konseyi), Türk Akademisi, Türk İş Konseyi, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi kuruluşlar aracılığıyla ortak paydalar etrafında örgütlenme girişimleri Orta Asya politikasına ivme kazandırmıştır. Türkiye aynı zamanda yeni dönemde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ve Yunus Emre Enstitüsü gibi sivil toplum kuruşlarını daha aktif kullanarak bölge ülkeleri ile bağlarını güçlendirmiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Türkiye'nin 2020'de Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan ile ilişkilerini incelemektir. Çalışmada Türkiye'nin bu ülkelerle siyasi ilişkilerinde 2020'deki gelişmeler analiz edilmekte, ardından dış ticaret verileri ışığında ekonomik ilişkiler incelenmekte ve mevcut yıldaki kültürel gelişmeler ortaya koyulmaktadır.

SİYASİ İLİŞKİLER

Genel olarak Orta Asya ülkelerinin bağımsız, siyasi ve ekonomik istikrara sahip, kendi aralarında ve komşularıyla iş birliği içinde, uluslararası toplumla bütünleşmiş ve demokratik değerleri benimsemiş devletler olarak varlıklarını sürdürmelerini desteklemek şeklinde özetlenen[1] Türkiye'nin Orta Asya politikası 2020'de de bu ilkeler doğrultusunda sürdürülmüştür. Buna ek olarak 2020'de doğal afetler ve küresel ölçekte yaşanan koronavirüs (Covid-19)[2] salgını da Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerine yön veren önemli etkenlerden biri olmuştur. Koronavirüs salgınının ülkeler arası ilişkilerdeki yeni tezahürlerinden biri de üst düzey görüşme-

[1] "Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?978045a8-225a-487d-8fd8-8d371874e8ec, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2020).

[2] "Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık 2019'un sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür.", T.C. Sağlık Bakanlığı, 20 Temmuz 2020, https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2020).

lerin ve toplantıların doğrudan değil uzaktan gerçekleşmesidir. Bu bağlamda 10 Nisan 2020'de koronavirüsle mücadelede dayanışmayı ve ülkeler arasında eş güdümü artırmak için Türk Konseyi üye/gözlemci ülkeleri ve Türkmenistan'ın devlet/hükümet başkanlarının katılımıyla Türk Konseyi Olağanüstü Video Konferans Zirvesi düzenlenmiştir.[3] "Covid-19 Salgınıyla Mücadelede İşbirliği ve Dayanışma" konulu bu zirveye katılan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tüm insanlık olarak görünmez bir düşmana karşı zor bir savaş yürütüldüğüne vurgu yaparak Türk Konseyinin olağanüstü zirvesinin koronavirüs salgınıyla mücadelede ülkeler arasındaki dayanışmayı perçinleyeceğini söylemiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun da eşlik ettiği zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Konseyinin koronavirüsle mücadelenin yanı sıra siber güvenlik olgusunun geliştirilmesi ve uygulanması konusunda da rol alabileceğine inandığını ifade etmiştir.[4]

Türkiye'nin Kazakistan ile ilişkileri çok boyutlu ve stratejik düzeydedir.[5] 2020'de Türkiye ile Kazakistan arasında ilk üst düzey iletişim Kazakistan Cumhurbaşkanı Cömert Tokayev'in Elazığ'da yaşanan deprem dolayısıyla Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a gönderdiği telgraf aracılığıyla gerçekleşmiştir.[6] Ardından Mayıs 2020'de Cumhurbaşkanı Erdoğan Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev ve Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı

[3] "Türk Konseyi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2020).

[4] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Konseyi'nin 'COVID-19'la Mücadele ve İş Birliği' Konulu Zirvesine Katıldı.", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 10 Nisan 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/118114/cumhurbaskani-erdogan-turk-konseyi-nin-covid-19-la-mucadele-ve-is-birligi-konulu-zirvesine-katildi, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2020).

[5] "Türkiye-Kazakistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2020).

[6] "Cumhurbaşkanı Tokayev'den Türkiye'ye Başsağlığı Mesajı", Türk-Kazak İş Adamları Birliği, 27 Ocak 2020, https://tukib.kz/Haberler/oku/cumhurbaskani-tokayev-den-turkiye-ye-bassagligi-mesaji-56, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2020).

Elbaşı Nursultan Nazarbayev ile bir telefon görüşmesi gerçekleşmiştir. Liderler görüşmede karşılıklı Ramazan Bayramı tebrikinde bulunmuş ve yeni tip koronavirüsle mücadelede iş birliği konuları başta olmak üzere Ankara-Nur Sultan ilişkilerinin güçlendirilmesine yönelik adımları ele almıştır.[7] Bu yıl Türkiye ve Kazakistan arasındaki doğrudan üst düzey temasların en önemlilerinden biri de Türkiye Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın Kazakistan ziyaretidir. 26 Ekim 2020'de Kazakistan'ın başkenti Nur Sultan'da Başbakan Askar Mamin ve Kazak mevkidaşı Nurlan Yermekbayev ile görüşen Bakan Akar iki ülke arasındaki askeri eğitim ve savunma sanayii alanlarındaki mevcut ilişkilerin artarak devam etmesi gerektiğini, iki ülke arasındaki iş birliğinin gelişmesinin sadece Türkiye ve Kazakistan için değil bölge barışı ve istikrarı için de önem taşıdığını ifade etmiştir.[8] Öte yandan Bakan Akar heyetler arası görüşmedeki açılış konuşmasında Kazakistan'ı "ata vatan" olarak nitelendirmiş, askeri eğitim ve iş birliği konusunda iki ülkenin de sahip olduğu bilgi birikimi ve tecrübenin paylaşılmasının çok önemli bir sinerji sağlayacağı konusunda taraflarca mutabık kalındığını vurgulamıştır.[9]

Türkiye'nin Orta Asya'da stratejik ortaklık düzeyinde ilişkilere sahip olduğu ve ilişkilerinin Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizması çerçevesine oturtulduğu bir diğer ülke de Özbekistan'dır.[10] İkili ilişkilerde 2020'ye damgasını vuran gelişme Özbekistan cumhurbaşkanının Türkiye ziyareti ve ardından ilişkilerin geliştirilmesine yönelik alınan kararlar olmuştur. Özbekistan Cum-

[7] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan, Pakistan ve Tunus Liderleriyle Telefonda Görüştü", Sputnik Türkiye, 26 Mayıs 2020.

[8] Zhanna Shayakhmetova, "Kazakh Prime Minister Meets with Turkish Minister of Defense", *The Astana Times,* 27 Ekim 2020.

[9] "Kazakistan ile Askeri İş Birliği Daha da Geliştirilecek", Savunma Sanayii, 26 Ekim 2020, https://www.savunmasanayi.org/kazakistan-ile-askeri-is-birligi-daha-da-gelistirilecek, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2020).

[10] "Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler".

hurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Türkiye-Özbekistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Birinci Toplantısı'na Cumhurbaşkanı Erdoğan ile birlikte başkanlık etmek ve Millet Kütüphanesi'nin açılış törenine onur konuğu olarak katılmak üzere 19-20 Şubat 2020 arasında Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.[11] Özbek liderin son iki buçuk yıl içinde Türkiye'ye ikinci kez gerçekleştirdiği bu ziyaret Ankara-Taşkent ilişkilerinde siyasi, ekonomik ve kültürel alanlardaki iş birliğini hızlandırmıştır.[12] Ziyaret sonrasında ülkeler arasındaki stratejik iş birliğinin güçlendirilmesi hedefi sadece sözde kalmamıştır. Nitekim Özbekistan Cumhuriyeti'nin Temmuz 2020'de yayımladığı Eylem Stratejisi'nde yenilenen temel dış politika öncelikleri arasında Türkiye ile ilişkilerin kapsamlı bir şekilde güçlendirilmesi ve geliştirilmesi hedefi de yerini almıştır.[13]

Özbekistan hükümeti tarafından Eylem Stratejisi'nde belirlenen Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi hedeflerine yönelik en kapsamlı adım Ağustos 2020'de atılmıştır. 18 Ağustos 2020'de Özbekistan Bakanlar Kurulu, Türkiye ile stratejik ortaklığı daha da güçlendirme ve çok yönlü iş birliğini genişletme hakkında bir karar almış ve bir koordinasyon kurulu oluşturulmuştur.[14] Özbekistan Bakanlar Kurulunun imzaladığı kararnameye göre ülkenin sağlık altyapısı kapasitesinin geliştirilmesi, sismoloji alanında kurumsal ve düzenleyici çerçevenin güçlendirilmesi, modern uluslararası standartların getirilmesi, inşaat ve yol altyapısının verimli kullanımı alanında

[11] "Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2020).

[12] İlyas Kemaloğlu, "Mirziyoyev'in Ziyareti Çerçevesinde Türkiye-Özbekistan İlişkileri", Anadolu Ajansı, 21 Şubat 2020.

[13] "Key Foreign Policy Priorities of a Renewed Uzbekistan", Institute for Strategic and Regional Studies Under the President of the Republic of Uzbekistan, 29 Temmuz 2020, http://www.isrs.uz/en/maqolalar/klucevye-prioritety-vnesnej-politiki-obnovlennogo-uzbekistana, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2020).

[14] "В Самарканде Откроется Генконсульство Турции (Semerkant'ta Türk Başkonsolosluğu Açılacak), Repost, 19 Ağustos 2020.

uluslararası standartların uygulanması ve "e-devlet" altyapısının geliştirilmesi gibi konularda Türkiye'den yardım talep edilecek ve önde gelen Türk uzmanlardan danışmanlık yapmaları istenecektir.[15] Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde yaşanan diğer önemli bir gelişme ise 27 Ekim 2020'de Türkiye Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın Özbekistan ziyaretidir. Özbekistanlı mevkidaşı Bakhodir Kurbanov ile başkent Taşkent'te bir araya gelen Bakan Akar her alanda ilişkileri geliştirmek için çaba sarf ettiklerini ve bu konuda önemli bir ilerleme kaydettiklerini vurgulamıştır. Hulusi Akar ziyareti sırasında Özbekistan Ulusal Güvenlik Danışmanı Viktor Mahmudov ile de bir araya gelmiş ve bu görüşmede askeri eğitim, savunma sanayii ve Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile mücadelede iş birliği gibi konular ele alınmıştır.[16]

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri içerisinde son yıllarda ilişkilerini geliştirmekte olduğu diğer bir ülke de Kırgızistan'dır. 2020'de Kırgızistan ile ilişkilerde de ilk üst düzey iletişim (Kazakistan örneğinde olduğu gibi) Elazığ'da yaşanan deprem sonrasında gerçekleşmiştir. Elazığ depremi sonrasında 25 Ocak 2020'de Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooranbay Ceenbekov telgrafla Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türkiye halkına taziyelerini sunmuştur.[17] Daha sonra 14 Mayıs 2020'de Kırgızistan ve Türkiye'nin dışişleri bakan yardımcıları düzeyinde görüşmeler gerçekleşmiştir. Görüşmeler sırasında koronavirüs

[15] "В Самарканде Откроется Генконсульство Турции (Semerkant'ta Türk Başkonsolosluğu Açılacak).

[16] "Turkish, Uzbek Defense Ministers Sign Military Agreement, Underline Further Defense Cooperation", *Daily Sabah,* 27 Ekim 2020.

[17] "Президент Кыргызской Республики Сооронбай Жээнбеков Выразил Соболезнования Президенту Турции Реджепу Тайипу Эрдогану И Народу Турции В Связи С Жертвами При Землетрясении (Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sooronbai Ceenbekov, Deprem Mağdurları ile İlgili Olarak Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Türkiye Halkına Başsağlığı Diledi)", Embassy of the Kyrgyz Republic to the Republic of Turkey, 25 Ocak 2020, https://mfa.gov.kg/en/dm/Embassy-of-the-Kyrgyz-Republic-to-the-Republic-of-Turkey/news/5094, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2020).

pandemisiyle mücadele de dahil olmak üzere çeşitli alanlarda bir dizi ikili iş birliği konuları ele alınmıştır.[18] Bu yıl Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde yaşanan diğer bir önemli gelişme Kırgızistan Meclis Başkanı Dastanbek Cumabekov'un Türkiye'ye ziyareti olmuştur. 17 Ağustos 2020'de Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Vahdettin Köşkü'nde kabul edilen Kırgızistan meclis başkanının ziyareti basına kapalı gerçekleştiğinden dolayı görüşmelerin detayı bilinmemektedir.[19]

İki ülke arasında 2020'nin son üst düzey görüşmesi Ankara'da gerçekleşmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun daveti üzerine 9-11 Kasım arasında Türkiye'yi ziyaret eden Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbayev, ülkesinin Kırgızistan'daki Türk yatırımlarının hukuki ve fiziki güvenliğinin sağlanması için gerekli tüm tedbirleri almayı taahhüt ettiğini ifade etmiştir.[20] Görüşmeler sonrasında yapılan ortak yazılı açıklamada taraflar terörün her türlüsüne ve aşırıcılığa karşı birlikte kararlılıkla mücadele etmek, iki ülkenin milli güvenliğine tehdit oluşturan tüm yapılarla mücadeleyi yoğunlaştırmak ve güvenlik alanında iş birliğini derinleştirmek konusunda mutabık kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bunlara ek olarak Türkiye'nin FETÖ hakkında sunduğu kapsamlı bilgi ve somut örnekleri de dikkate alarak her türlü terör faaliyeti ile mücadele için iş birliği içerisinde çalışılması, bu alanlarda adli yardımlaşmanın somut sonuçlar vermesine odaklanılması ve terörizmin finansmanının engellenmesi hususunda anlaştıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca açıklamada taraflar koronavirüs salgınıyla ortak mücadelenin önemini vurgulamış, Kırgız tarafı Türk tarafına salgın ile mücadelede

[18] "Siyasi İş Birliği", Kırgız Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, https://mfa.gov.kg/tr/dm/posolstvo-kyrgyzskoy-respubliki-v-tureckoy-respublike/-5e9045cea4e5a, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2020).

[19] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kırgızistan Meclis Başkanı Cumabekov'u Kabul Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 17 Ağustos 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/121832/cumhurbaskani-erdogan-kirgizistan-meclis-baskani-cumabekov-u-kabul-etti, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2020).

[20] "Türkiye ve Kırgızistan'dan Ortak Açıklama", Anadolu Ajansı, 10 Kasım 2020.

yaptığı yardımlar için şükranlarını bildirerek "Türk tarafı, sağlık alanında Kırgızistan ile iş birliğini sürdüreceğini ve koronavirüs salgınıyla mücadelede kardeş Kırgız halkına gerekli yardımı vermeye hazır olduğunu yinelemiştir" ifadelerini kaydetmiştir.[21]

Türkiye'nin Orta Asya'da Türkmenistan ile ilişkileri de müstesna öneme sahiptir. Nitekim Türkiye, Azerbaycan özelinde geliştirdiği "bir millet, iki devlet" temelli dış politikayı Türkmenistan ile de yürütmektedir.[22] Türkiye-Türkmenistan ilişkileri 2020'de de gelişerek devam etmiştir. Bu bağlamda Türkmenistan'ın 10 Nisan 2020'de video konferans yöntemiyle gerçekleşen Türk Konseyi zirvesine katılması önemli gelişmelerden biri olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan zirvedeki konuşmasında Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbangulu Berdimuhammedov'u zirve konferansında görmekten büyük bir "bahtiyarlık duyduğunu" ve Türkmenistan'ı müteakip zirvede üye olarak görmeyi temenni ettiğini vurgulamıştır.[23] İki ülke lideri arasındaki bir sonraki iletişim Türkiye'nin Türkmenistan'a koronavirüs pandemisi desteği kapsamında tıbbi cihazlar ve kişisel koruyucu ekipmanlar göndermesinin ardından Temmuz 2020'de Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhamedov'un Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a gönderdiği telgraf aracılığıyla sağlanmıştır. Türkmen lider, teşekkür mesajında Türkiye'nin desteğini iki ülke arasındaki "kırılmaz dostluğun ve kardeşliğin parlak bir sembolü" olarak gördüğünü belirtmiştir.[24] Liderler ayrıca 5

[21] "Türkiye ve Kırgızistan'dan Ortak Açıklama".

[22] "Türkiye-Türkmenistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2020).

[23] " Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Konseyi'nin "COVID-19'la Mücadele ve İş Birliği" Konulu Zirvesine Katıldı.", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 10 Nisan 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/118114/cumhurbaskani-erdogan-turk-konseyi-nin-covid-19-la-mucadele-ve-is-birligi-konulu-zirvesine-katildi, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2020).

[24] "The President of Turkmenistan Sends Message to the President of the Republic of Turkey", The State News Agency of Turkmenistan, 30 Temmuz 2020, https://www.tdh.gov.tm/news/en/articles.aspx&article23676&cat26, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2020).

Ağustos 2020'de bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiş ve görüşmede Türkiye-Türkmenistan dostluk ilişkilerinin yeni boyut aldığı ve ortak projelerin uygulanmasının devletler arası diyaloğun güçlendirilmesine katkıda bulunduğu konusunda mutabık kalmışlardır.[25]

Türkmenistan'ın Türk Konseyine katılması gerektiğinin her fırsatta altını çizen Cumhurbaşkanı Erdoğan, 12 Aralık 2020'de Türkmenistan'ın "daimi tarafsız ülke" statüsünü kazanmasının yirmi beş yılı dolayısıyla düzenlenen konferansa gönderdiği video mesajda da Türkmenistan'ın hem Orta Asya ülkeleri arasındaki iş birliğine hem de Orta Asya ülkelerinin bölge dışı devlet ve uluslararası kuruluşlarla yürüttüğü diyalog süreçlerine aktif katılımını takdirle izlediklerini ve bu sebeple Türkmenistan'ın Türk Konseyi'ne en kısa zamanda dahil olmasını temenni ettiklerini ifade etmiştir.[26]

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri içinde ikili ilişkilerin gelişmesine önem verdiği diğer bir ülke Tacikistan'dır. Türkiye ile Tacikistan arasında aynı zamanda İİT ve EİT gibi uluslararası kuruluşlar bünyesinde yakın iş birliği ve uluslararası kuruluşlara adaylıklar çerçevesinde dayanışma mevcuttur.[27] Ancak Türkiye ile Tacikistan arasındaki siyasi ilişkilerde 2020'de kayda değer gelişmelerin pek yaşanmadığı görülmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin bu yıl daha çok ekonomik hedeflere odaklandığı söylenebilir. 11 Ekim 2020'de Tacikistan'da düzenlenen cumhurbaşkanı seçiminin ardından Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan yazılı açıklamada "Tacikistan Cumhuriyeti'nde 11 Ekim'de düzenlenen cum-

[25] "Turkmen-Turkish Relations are Further Strengthened", Atavatan Türkmenistan, 5 Ağustos 2020, https://www.atavatan-turkmenistan.com/en/flash-news/turkmen-turkish-relations-are-further-strengthened, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2020).

[26] "Türkiye ile Türkmenistan Arasındaki Kardeşçe İlişkiler Uzun ve Köklü Bir Geçmişe Sahiptir", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 12 Aralık 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/123165/-turkiye-ile-turkmenistan-arasindaki-kardesce-iliskiler-uzun-ve-koklu-bir-gecmise-sahiptir-, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2020).

[27] "Türkiye-Tacikistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2020).

hurbaşkanlığı seçimlerinin sonucunun dost Tacik halkı için hayırlı olmasını temenni ediyoruz. Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkileri tüm alanlarda ortak çabalarımızla önümüzdeki dönemde daha da geliştireceğimize inanıyoruz"[28] ifadeleri kullanılmıştır.

Türkiye Orta Asya'da Afganistan ile de ilişkilerini önemsemektedir. Afganistan'ın birlik ve bütünlüğünün korunması, güvenlik ve istikrarının sağlanması, ülkede halk desteğini ve katılımı ön planda tutan geniş tabanlı siyasi yapının güçlenmesi ve Afganistan'ın terörden ve aşırı akımlardan arındırılarak halkının huzur ve refaha kavuşturulması gibi temeller üzerine kurulu olan Türkiye'nin Afganistan politikası giderek gelişmektedir.[29] 2020'de Ankara-Kabil ilişkilerinde yaşanan siyasi gelişmeler küresel pandemi dolayısıyla geçmiş yıllara nazaran oldukça sınırlıdır. 20 Kasım 2020'de Afganistan Milli Uzlaşı Yüksek Konseyi Başkanı Abdullah Abdullah, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiştir. Kasım 2020'de iki ülke dışişleri bakanları arasında da bir görüşme gerçekleşmiştir. 28 Kasım 2020'de katıldıkları İslam İşbirliği Teşkilatı Dışişleri Bakanları Konferansı'ndaki oturum aralarında Afganistanlı mevkidaşı Mohammad Hanif Atmar ile bir araya gelen Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Afgan bakanı Cenevre'deki Afganistan 2020 Konferansı'nın başarısından dolayı tebrik etmiş ve Türkiye'nin Afganistan'a verdiği desteği yinelemiştir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ayrıca Ankara'nın son gelişmeler ve bunların sonuçlarını dikkate alarak Afgan barış görüşmelerine ev sahipliği yapmaya hazır olduğunu da belirtmiştir.[30]

[28] "No: 243, 12 Ekim 2020, Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12 Ekim 2020, http://www.mfa.gov.tr/no_-243_-tacikistan-cumhuriyeti-cumhurbaskanligi-secimleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2020).

[29] "Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2020).

[30] "Atmar Meets Turkish Foreign Minister", Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Afghanistan, 28 Kasım 2020, https://www.mfa.gov.af/news/2325-atmar-meets-turkish-foreign-minister.html, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2020).

Türkiye'nin Orta Asya politikasında her alanda iş birliğinin daha da geliştirilmesi gereken aktörlerden biri de şüphesiz ki Pakistan'dır. Türkiye, Pakistan ile ilişkilerine özel önem atfetmektedir. 2009'da Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi seviyesine yükseltilen ilişkiler günümüzde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kapsamında yürütülmektedir.[31] 2020, Türkiye-Pakistan ilişkilerinde yoğun siyasi gelişmelerin yaşandığı yıllardan biridir. 2020'de iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan ilk önemli gelişme Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 13 Şubat 2020'de gerçekleştirdiği Pakistan ziyaretidir. Türkiye-Pakistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin altıncı toplantısına katılmak üzere Pakistan'ın başkenti İslamabad'a giden Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Pakistan Başbakanı İmran Han tarafından resmi törenle karşılanmıştır.[32]

Pakistan Cumhurbaşkanı Arif Alvi ile bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Milli Meclisi ve Senatosu ortak oturumunda yaptığı konuşmada Türkiye-Pakistan ilişkilerini "Türkiye ile Pakistan arasındaki kardeşlik bağları, dünyada pek az ülkeye ve millete nasip olur. Bugün gıptayla bakılan Türkiye-Pakistan kardeşliği, tarihin güçlendirdiği, tarihi olayların pekiştirdiği hakiki bir kardeşliktir" şeklinde nitelemiştir.[33] Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasında ayrıca Pakistan'ın son yıllarda yaşadığı sel ve deprem felaketlerinde Türkiye'nin tüm imkanlarıyla hemen kardeşlerinin yardımına koştuğunu, 251 insanın şehit olduğu 15 Temmuz hain

[31] "Türkiye-Pakistan Siyasi İlişkileri", Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Afghanistan, 28 Kasım 2020, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-pakistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2020).

[32] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Pakistan'da", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 13 Şubat 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116638/cumhurbaskani-erdogan-pakistan-da, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2020).

[33] "Türkiye-Pakistan Kardeşliği, Tarihi Olayların Pekiştirdiği Hakiki Bir Kardeşliktir", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 13 Şubat 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116647/-turkiye-pakistan-kardesligi-tarihi-olaylarin-pekistirdigi-hakiki-bir-kardesliktir-, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2020).

darbe girişimi sonrasında da Pakistan halkının duasını hissettiklerini, Barış Pınarı Harekatı'na Pakistan devleti ve halkının çok güçlü destek verdiğini vurgulamış ve FETÖ'ye ait okulların Türkiye Maarif Vakfı'na devredilmesinin Pakistan makamlarının gerçek anlamda Türkiye dostluğunu göstermesi bakımından önemli olduğunu kaydetmiştir.[34] Cumhurbaşkanı Erdoğan Pakistan Cumhurbaşkanı Alvi ile görüşmesinin ardından Pakistan Başbakanı İmran Han ile de baş başa görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerin ardından iki lider tarafından düzenlenen ortak basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke arasındaki ilişkilerin en önemli başlığını askeri ve savunma sanayii alanlarındaki ilişkilerin teşkil ettiğini ifade etmiştir.[35] Öte yandan Pakistan Başbakanı Han'ın "Siz iktidara geldiği günden beri Pakistan-Türkiye ilişkileri daha da o zamandan beri daha da güçlenmiştir. Sizin dönemde Türkiye çok ileri bir seviyeye gitmiş oldu, ama şu anda Pakistan'ın da durumu aynı şekilde Pakistan'da siz iktidara gelmeden önce Türkiye nasıl bir durumdaydı, şimdi Pakistan o durumda. Sizden o tecrübelerden faydalanmak istiyoruz"[36] değerlendirmesi ikili ilişkilerde Pakistan'ın da Türkiye'yi konumlandırdığı yeri göstermektedir.

Bu yıl içerisinde ikili ilişkilerde diğer önemli bir gelişme iki ülkenin dışişleri bakanları arasında Ekim 2020'de gerçekleşen telefon görüşmesidir. Görüşmede Pakistan Dışişleri Bakanı Şah Mahmud Kureyşi Türkiye'ye Keşmir meselesine verdiği destekten dolayı teşekkür etmiştir. Kureyşi aynı zamanda mevkidaşı Çavuşoğlu'nu

[34] "Türkiye-Pakistan Kardeşliği, Tarihi Olayların Pekiştirdiği Hakiki Bir Kardeşliktir".

[35] "Askeri ve Savunma Sanayii Alanları, Pakistan ile İkili İlişkilerimizde En Önemli Başlığı Teşkil Ediyor", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Şubat 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116662/-asker-ve-savunma-sanayii-alanlari-pakistan-ile-ikili-iliskilerimizde-en-onemli-basligi-teskil-ediyor-, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2020).

[36] "Askeri ve Savunma Sanayii Alanları, Pakistan ile İkili İlişkilerimizde En Önemli Başlığı Teşkil Ediyor".

Pakistan'a davet etmiştir.[37] Pakistan da dış politikada Türkiye'yi desteklemekten kaçınmamıştır. Nitekim Aralık 2020'de ABD Türkiye'ye yaptırım uygulama kararı aldığında Pakistan Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası barış ve istikrara yönelik paha biçilemez rolü kabul ve takdir edilmiş ve İslamabad yönetiminin ABD'nin Türkiye'ye yönelik yaptırım uygulaması konusunda "derin endişe" duyduğu ifade edilmiştir.[38] İki ülke arasındaki bu siyasi ilişkiler aynı zamanda ekonomik ilişkilerin de gelişmesini önemli kılmıştır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile sahip olduğu siyasi ilişkiler ekonomik ilişkilerini de belirlemektedir. Ekonomik ilişkiler siyasi ilişkiler kadar olmasa da gelişme eğilimindedir. Ancak 2020'de ortaya çıkan koronavirüs salgını tüm dünyayı etkileyen bir küresel ekonomik krize dönüşmüştür. Diğer dünya ülkeleri gibi Türkiye'nin de dış ticareti belli oranda krizden etkilenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerini de küresel salgının getirdiği ekonomik krizin gölgesinde okumak yerinde olacaktır.

Türkiye'nin Orta Asya'da ekonomik ilişkilerinin giderek geliştiği ülkelerden biri Kazakistan'dır. Türkiye'nin Kazakistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler prefabrik yapılar, mücevherat, tohum, hububat ve kuru baklagil iken ekonomik ilişkilerin öncülüğünü inşaat sektörü yapmaktadır. Türkiye ile arasındaki ekonomik ilişkilerinde 10 milyar dolar ticaret hacmini hedefleyen Kazakistan'da Türk müteahhitler tarafından toplam 24,4 milyar dolar değerinde 500'e yakın

[37] "Turkey, Pakistan Discuss 'Growing Cooperation'", Anadolu Agency, 7 Ekim 2020.

[38] "Pakistan: ABD'nin Türkiye'ye Yaptırım Uygulamasından Endişe Duyuyoruz", TRT Haber, 16 Aralık 2020.

proje gerçekleştirilmiştir.[39] Ayrıca Kazakistan'da 2 bin 500'den fazla Türk sermayeli şirket faaliyet göstermektedir.[40]

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ VE PAKİSTAN İLE İHRACAT RAKAMLARI (2015-2020, MİLYON DOLAR)

	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan
2015	750	489	295	1.858	163	161	289
2016	624	533	309	1.241	152	146	347
2017	746	680	344	1.038	156	172	352
2018	695	951	377	467	177	145	462
2019	900	1.232	442	745	157	156	550
2020*	799	909	333	653	133	149	416

Kaynak: TÜİK verilerine göre hazırlanmıştır.
* Kasım ve Aralık verileri dahil değildir.

Kasım ve Aralık dikkate alınmadan 2020 verileri incelendiğinde Türkiye'nin Kazakistan ile ihracatında koronavirüs salgınına rağmen olumlu gelişmelerin yaşandığı görülmektedir.

Türkiye'nin 2020'de Orta Asya ülkeleri içerisinde ekonomik ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşadığı ülkelerden biri de Özbekistan'dır. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in Şubat 2020'deki Türkiye ziyaretinin en önemli başlıklarından biri ekonomik ilişkiler olmuştur. Bu ziyaret esnasında iki lider ticaret hacmini 5 milyar dolara çıkarma konusunda mutabık kalmıştır. Görüşmede 2019'da Türkiye ile Özbekistan arasındaki karşılıklı ticaret hacminin 2,5 milyar doları aştığını belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2019'da Özbekistan'da 430 Türk şirketinin faaliyete geçtiğini ve toplam Türk

[39] "Kazakistan'ın Ekonomisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

[40] "Kazakistan'dan 10 Milyar Dolarlık Çağrı", İstanbul Ticaret, 23 Kasım 2020, https://www.itohaber.com/haber/guncel/213525/kazakistan_dan_10_milyar_dolarlik_cagri.html, (Erişim tarihi: 24 Aralık 2020).

şirket sayısının 1.306'ya çıktığını ifade etmiştir.[41] Tablo 1'deki TÜİK ihracat verileri incelendiğinde koronavirüs salgınının küresel ekonomik krize dönüştüğü 2020'ye rağmen Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatındaki seyrin kayda değer olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinde önemsediği bir diğer Orta Asya ülkesi de Kırgızistan'dır. Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbayev'in 9-11 Kasım 2020 arasındaki Türkiye ziyaretinde Türkiye ve Türkmenistan liderlerinin belirlediği 1 milyar dolar ikili ticaret hedefine en kısa sürede ulaşmak için gerekli çabayı karşılıklı olarak gösterme yönündeki iradelerinin teyit edildiği vurgulanmıştır.[42] 2020 küresel ekonomik krizinin Türkiye'nin Kırgızistan'a olan ihracatını da teğet geçtiği söylenebilir. Nitekim 2020'nin ilk on ayının ihracat verileri bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında sadece yüzde 5 oranında bir kaybın yaşandığını ve bunun son iki aydaki ihracat artışları ile kapanabileceğini söylemek mümkündür.

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ekonomik ilişkiler açısından bakıldığında 14 Mayıs 2020'de Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından video konferans yöntemiyle gerçekleştirilen Türkiye-Türkmenistan İş Konseyi toplantısı öne çıkmaktadır. Türkmenistan'ın Ankara Büyükelçisi İşankuli Amanlıyev ve İstanbul Başkonsolosu Myratgeldi Seyitmammedov'un da katıldığı toplantıda Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinin geliştirilmesi için tarafların ekonomideki tüm alanlar üzerine yoğunlaşması gerektiğine değinilmiştir.[43] Aralık 2020'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkmenistan'ın "daimi tarafsız ülke" statüsünü kazanmasının yirmi

[41] "Узбекистан И Турция Поставили Цель Увеличить Объем Торговли До $5 Млрд (Özbekistan ve Türkiye Ticareti 5 Milyar Dolara Çıkarmayı Hedefledi)", Fergana News, 20 Şubat 2020.

[42] "Türkiye ve Kırgızistan'dan Ortak Açıklama", Anadolu Ajansı, 10 Kasım 2020.

[43] "DEİK Türkiye-Türkmenistan İş Konseyi Online Görüşmesi", Avrasya İncelemeleri Merkezi, 14 Mayıs 2020, https://avim.org.tr/tr/Bulten/DEIK-TURKIYE-TURKMENISTAN-IS-KONSEYI-ONLINE-GORUSMESI, (Erişim tarihi: 24 Aralık 2020).

beşinci yılı dolayısıyla düzenlenen konferansa gönderdiği video mesajda da belirttiği üzere 2020'nin iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler açısından önemli olduğu görülmektedir. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan söz konusu mesajında salgının beraberinde getirdiği ekonomik zorluklara rağmen 2020'nin ilk dokuz ayında Türkiye ile Türkmenistan ikili ticaret hacminin geçen yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 18 oranında arttığını ve Türk şirketlerinin Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov liderliğinde yürütülen Türkmenistan'ın kalkınma hamlesine katkı sağladığını ifade etmiştir.[44]

Türkiye'nin Kırgızistan gibi 1 milyar dolar ticaret hacmi hedefi belirlediği diğer bir Orta Asya ülkesi Tacikistan'dır. Her ne kadar Türkiye'nin Tacikistan'a olan ihracatı arzu edilenin altında olsa da ikili ilişkilerin geliştirilmesi yolunda 2020'de bazı gelişmeler yaşanmıştır. Şubat 2020'de Ankara Sanayi Odası'nın düzenlediği toplantıda konuşan Tacikistan'ın Türkiye Büyükelçisi Mahmadali Rajabiyon, ülkesinin Türkiye'nin sanayi ve tarım alanındaki tecrübesinden faydalanmak istediğini ve Türk iş dünyasının yatırımlarını beklediklerini söylemiştir.[45] Türkiye'nin 2020'de Tacikistan'a olan on aylık ihracatında bir önceki yıla kıyasla bir azalma yaşanmamıştır. Türkiye-Afganistan ekonomik ilişkilerine gelince 2020'de olumlu gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Nitekim Tablo 1'deki 2020'nin on aylık ihracat verilerine göre Türkiye'nin Afganistan'a ihracatında bir önceki yıla göre yüzde 23 artış yaşanmıştır.

Türkiye'nin Pakistan ile ekonomik ilişkileri açısından da 2020 büyük önem arz etmektedir. Şubat 2020'de Cumhurbaşkanı Er-

[44] "Türkiye ile Türkmenistan Arasındaki Kardeşçe İlişkiler Uzun ve Köklü Bir Geçmişe Sahiptir", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 12 Aralık 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/123165/-turkiye-ile-turkmenistan-arasindaki-kardesce-iliskiler-uzun-ve-koklu-bir-gecmise-sahiptir-, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2020).

[45] "Tacikistan Türk Yatırımcıları Bekliyor", Sputnik Türkiye, 21 Şubat 2020.

doğan'ın Pakistan'a gerçekleştirdiği ziyaret diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik ilişkilerde de gelişimin habercisi olmuştur. Pakistan Milli Meclisi ve Senatosu ortak oturumuna katılarak konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan'a farklı sektörlerden büyük bir iş insanı grubuyla geldiğine dikkati çekmiş ve imzalanan "Stratejik Ekonomik Çerçeve" ve "Eylem Planı" metinlerinin ticaretten altyapıya, yatırımlardan turizme geniş bir yelpazede yol haritaları olacağını ifade etmiştir.[46] Ayrıca 14 Şubat 2020'de gerçekleşen Türkiye-Pakistan İş Forumu'na katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ile Pakistan arasında savunma sanayii alanında iş birliğinin derinleştiğini, müteahhitlik alanında ise Türk firmalarının bugüne kadar Pakistan'da değeri 3,5 milyar doları aşan 68 proje üstlendiğini belirtmiştir.[47] Buna rağmen 2020'de iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik girişimlerin ticaret verilerine kısa vadede yansımadığı görülmektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ VE PAKİSTAN İLE İTHALAT RAKAMLARI (2015-2020, MİLYON DOLAR)

	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan
2015	1.115	723	118	634	223	15	291
2016	1.132	723	132	512	160	15	274
2017	1.494	838	155	487	224	22	350
2018	1.602	870	64	380	265	12	331
2019	1.404	1.140	77	345	198	24	306
2020*	970	765	63	258	115	21	226

Kaynak: TÜİK verilerine göre hazırlanmıştır.
* Kasım ve Aralık verileri dahil değildir.

[46] "Türkiye-Pakistan Kardeşliği, Tarihi Olayların Pekiştirdiği Hakiki Bir Kardeşliktir".

[47] "Türkiye-Pakistan İş Forumu Yapıldı", Stratejik Düşünce Enstitüsü, 14 Şubat 2020, https://www.sde.org.tr/asya/turkiye-pakistan-is-forumu-yapildi-haberi-15002, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2020).

Tablo 2'de yer alan Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ithalatı göz önüne alındığında 2020'de Kazakistan'dan yapılan ithalatta bir azalma söz konusudur. Türkiye-Özbekistan ekonomik ilişkilerinde de aynı durum geçerliyken Kırgızistan'dan yapılan ithalatta kısmi artış yaşanmıştır. Ancak Kırgızistan'dan yapılan ithalat Kazakistan ve Özbekistan'a kıyasla çok düşük olduğundan bu artış kayda değer değildir. Türkmenistan ve Tacikistan ile durum bir önceki yıl ile orantılıdır. Afganistan'dan ithalatta ise (Kırgızistan örneğinde olduğu gibi) bir nispi artış yaşanmıştır. Pakistan'dan yapılan ithalatın da koronavirüs salgınından etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda 2020, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ilişkilerinde koronavirüs salgınına rağmen gelişimin sürdüğünü göstermektedir.

KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinin kültürel boyutu her zaman önemli olmuştur. Her ne kadar Türkiye'nin bu ülkeler ile ilişkilerinde kültürel boyut siyasi ve ekonomik ilişkilerden daha az önemli gibi görünse de kültürel ilişkiler diğer alanların mihenk taşını oluşturmaktadır. Ortak din, dil ve tarih Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinin gelişimini hızlandıran en önemli faktörlerdendir. Ancak 2020'de yaşanan küresel salgın Türkiye'nin bu ülkeler ile kültürel ilişkilerini de etkilemiştir. Nitekim Altıncı Türk Konseyi Zirvesi'nde Türk Konseyi devlet başkanları tarafından 2020'de Türkiye'de düzenlenmesi kararlaştırılan Dördüncü Dünya Göçebe Oyunları koronavirüs salgını nedeniyle 2021'e ertelenmiştir.[48]

Türkiye'nin Kazakistan ile ilişkilerine baktığımızda kültürün belirleyici etkenlerden biri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda

[48] "Genel Sekreter Baghdad Amreyev'in 4. Dünya Göçebe Oyunlarının Ertelenmesine İlişkin Beyanatı", Türk Keneşi, 14 Mayıs 2020, https://www.turkkon.org/tr/haberler/genel-sekreter-baghdad-amreyevin-4-dunya-gocebe-oyunlarinin-ertelenmesine-iliskin-beyanati_2012, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2020).

2020'de yaşanan en önemli gelişmelerin başında bu yıla bir Kazak aydınının adının verilmesi gelmektedir. TÜRKSOY Daimi Konseyi kararı ile 2020, doğumunun 175. yılında Kazak aydını Abay Kunanbay Yılı ilan edilmiştir.[49] Öte yandan bu yıl TİKA'nın öncülüğünde Türkiye ile Kazakistan arasında kültürel alanda bazı gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim Kazakistan'ın başkenti Nur Sultan'da 15 Şubat 2020'de TİKA'nın desteğiyle UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan ve Türk dünyasının ortak milli değeri olan geleneksel spor oyunu Aşık Kupası düzenlenmiştir.[50] Aralık 2020'de TİKA ve Emniyet Genel Müdürlüğü iş birliğinde Kazakistan emniyet mensuplarına çevrim içi "Örgütlü Suç Soruşturmaları ve Soruşturma Teknikleri Eğitimi" verilmiştir.[51] Türkiye koronavirüs ile mücadele kapsamında Kazakistan'a 14 Temmuz 2020'de 11 ton tıbbi malzeme ve cihaz yardımı göndermiş, yetkililer salgınla mücadelede dost ve kardeş Kazakistan'ın yanında olduklarını belirtmişlerdir.[52]

Türkiye'nin Özbekistan ile geliştirmekte ısrarcı olduğu ilişkiler kültürel alanda da sürdürülmüştür. 2020'de Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in Türkiye ziyaretinde vurgulanan temel prensiplerden biri de ortak kültür olmuştur. Mirziyoyev 20 Şubat 2020'de Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ndeki Millet Kütüphanesi'nin açılışına katılmış ve kütüphaneye önemli eserler bağışlamıştır. Açılışta "İnşallah bundan sonra da ülkelerimiz arasındaki ortak tarihi,

[49] "2020 Abay Kunanbay Yılı", TÜRKSOY, 7 Ocak 2020, https://www.turksoy.org/tr/news/2020/01/07/2020-abay-kunanbay-yili, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2020).

[50] "TİKA'dan Kazakistan'da Geleneksel Oyun Aşık Kupasına Destek", TİKA, 15 Şubat 2020, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_kazakistan_da_geleneksel_oyun_asik_kupasina_destek-55757, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2020).

[51] "TİKA'dan Kazakistan Emniyet Mensuplarına Meslek İçi Eğitim", TİKA, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_kazakistan_emniyet_mensuplarina_meslek_ici_egitim-60187, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2020).

[52] "Türkiye'nin Gönderdiği Tıbbi Yardım Kazakistan'a Ulaştı", Anadolu Ajansı, 14 Temmuz 2020.

kültürel ve beşeri mirasa uygun şekilde Türk-Özbek kardeşliğini perçinleyeceğiz" şeklinde konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'nin açılışındaki mutluluklarına ortak oldukları için Şevket Mirziyoyev'e ve eşi Ziroat Mirziyoyeva'ya teşekkürlerini iletmiştir.[53]

Kültürel bağlamda yaşanan önemli gelişmelerden biri de Özbekistan'ın kadim şehri olan Hiva'nın TÜRKSOY tarafından 2020 Türk dünyası kültür başkenti kabul edilmesidir. TÜRKSOY aynı zamanda teşkilat ile Özbekistan arasındaki kültürel çalışmaları bir kitapta derlemiştir. Kitap 4 Eylül 2020'de TÜRKSOY Genel Sekreteri Düsen Kaseinov, Özbekistan Kültür Bakanı Ozodbek Nazarbekov, T.C. Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Yalçın Topçu, Özbekistan'ın Ankara Büyükelçisi Alişer Agzamkhodjaev, Türkiye Cumhuriyeti Taşkent Büyükelçisi Mehmet Süreyya Er, Bursa Milletvekili ve Türkiye-Özbekistan Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Başkanı Osman Mesten ve Dışişleri Bakanlığı Kültürel Diplomasi Genel Müdür Yardımcısı Emir Salim'in katıldığı çevrim içi toplantı ile tanıtılmıştır. Toplantıda konuşan Özbekistan'ın Ankara Büyükelçisi Alişer Agzamkhodjaev, Hiva şehrinin Türk dünyasının kültür başkenti olarak ilan edilmesiyle Özbekistan ve TÜRKSOY arasındaki iş birliğinin zirve yaptığını ve Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in öncülüğünde ve TÜRKSOY'a üye ülkelerin desteğiyle gerçekleşen Alişer Nevai ve Abdullah Kadiri Anma Etkinlikleri, Harezm Devlet Müzik Tiyatrosu'nun Adana Tiyatro Festivali'ne katılımı gibi gelişmelerin memnuniyet verici olduğunu belirtmiştir.[54]

[53] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'nin Açılışını Gerçekleştirdi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 20 Şubat 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116738/cumhurbaskani-erdogan-cumhurbaskanligi-millet-kutuphanesi-nin-acilisini-gerceklestirdi, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2020).

[54] "TÜRKSOY Özbekistan Kitabı Tanıtım Toplantısı Düzenledi", TÜRKSOY, 4 Eylül 2020, https://www.turksoy.org/tr/news/2020/09/04/turksoy-ozbekistan-kitabi-tanitim-toplantisi-duzenlendi, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2020).

Türkiye ile Kırgızistan arasında da 2020'de kültürel önemi olan bazı gelişmeler yaşanmıştır. Salgının küresel etkisi de dikkate alındığında bu yıl Türkiye TİKA aracılığıyla Kırgızistan'da bir dizi faaliyet gerçekleştirmiştir. TİKA 2 Ocak 2020'de Kırgızistan'da "Tekstil Geliştirme Merkezi" kurulmasıyla faaliyetlere başlamış ve Kırgızistanlı basın mensuplarına yeni medya eğitiminin verilmesi, koronavirüs ile mücadeleye destek ve 7 bin aileye gıda yardımı gibi daha birçok girişimle bu ülkeye destek vermiştir. Ayrıca TİKA Bişkek'te bulunan 72 yatak kapasiteli Kırgız-Türk Dostluk Devlet Hastanesi'ni yeni tip koronavirüs salgınıyla mücadele kapsamında pandemi süresi boyunca geçici olarak Kırgızistan Sağlık Bakanlığının kullanımına vermiştir.[55] Diğer yandan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) Eylül'de Kırgızistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Kubanıçbek Ömüraliyev'e "Cengiz Aytmatov Madalyası" takdim etmiştir.[56] 1 Kasım 2020'de aynı zamanda Türkiye ile Kırgızistan arasında iki yıl önce imzalanan sosyal güvenlik antlaşması yürürlüğe girmiştir. Yürürlüğe giren bu antlaşmayla kendilerine aylık bağlanması için Türkiye'deki sigortalılık süresi yeterli olmayan sigortalılardan hem Türkiye'de hem de Kırgızistan'da sigortalılığı bulunanlara, her iki ülkedeki sigortalılık süreleri birleştirilerek aylık bağlanabileceği karara bağlanmıştır.[57]

[55] "Türkiye'nin Koronavirüs ile Küresel Mücadelesi Kırgızistan'daki Dostluk Hastanesine Taşınıyor", TİKA, 4 Haziran 2020, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/turkiye%27nin_koronavirus_ile_kuresel_mucadelesi_kirgizistan%27daki_dostluk_hastanesine_tasiniyor-57881, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2020).

[56] "TÜRKSOY'dan Kırgızistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Kubanıçbek Ömüraliyev'e Aytmatov Madalyası", TÜRKSOY, 15 Eylül 2020, https://www.turksoy.org/tr/news/2020/09/15/turksoy-dan-kirgizistan-cumhuriyeti-ankara-buyukelcisi-kubanicbek-omuraliyev-e-aytmatov-m, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2020).

[57] "Türkiye ile Kırgızistan Arasında İmzalanan Sosyal Güvenlik Anlaşması Yürürlüğe Girdi", T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 1 Kasım 2020, https://www.ailevecalisma.gov.tr/digm/haberler/turkiye-ile-kirgizistan-arasinda-imzalanan-sosyal-guvenlik-anlasmasi-yururluge-girdi, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2020).

Türkiye'nin Türkmenistan ile ilişkilerinde kültür en önemli mihenk taşlarındandır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkmenistan konusunda "Sahip olduğumuz ortak kültür, tarih ve dil mirası üzerine kurulu iş birliğimiz ilişkilerimizin önemli bir boyutunu teşkil ediyor"[58] ifadesi bu kanıyı destekler niteliktedir. 2020'de Türkmenistan ile kültürel gelişmelere baktığımızda TÜRKSOY'un da katılımıyla 12 Aralık'ta Aşkabat'ta video konferans yöntemiyle düzenlenen Türkmenistan'ın "daimi tarafsız ülke" statüsünü kazanmasının yirmi beşinci yıl dönümü konferansı bu anlamda önemlidir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da katıldığı bu toplantıda TÜRKSOY Genel Sekreteri Büyükelçi Düsen Kaseinov konuşmasında Türkmenistan'ın Türk dünyasının kültür ve sanatına dair her alanında tüm sanatçıları bağrına bastığını, her yıl Türk dünyasından fotoğrafçıları, ressamları, opera sanatçılarını, bestecileri, şairleri, yazarları, Türkologları, tiyatro gruplarını, dans ve müzik topluluklarını Türkmenistan'ın değişik şehirlerinde bir araya getirerek ev sahipliği yaptığını ve bu çalışmaların bölgenin barış, huzur ve kardeşliğine çok yönlü, geniş kapsamlı kazanımlar sağladığını ifade etmiştir.[59] İki ülke arasındaki ilişkilerde kültürel boyutta yaşanan diğer önemli bir gelişme de Şubat 2020'de Türkmenistan Olimpiyat Komitesi Genel Sekreteri Azat Muradov ile Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi (TMOK) Genel Sekreteri Neşe Gündoğan tarafından iki ülkede sporun gelişimi ve sporcuların desteklenmesine yönelik iş birliği antlaşması imzalanmasıdır.[60] Türkiye

[58] "Türkiye ile Türkmenistan Arasındaki Kardeşçe İlişkiler Uzun ve Köklü Bir Geçmişe Sahiptir", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 12 Aralık 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/123165/-turkiye-ile-turkmenistan-arasindaki-kardesce-iliskiler-uzun-ve-koklu-bir-gecmise-sahiptir-, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2020).

[59] "Türkmenistan'ın "Daimi Tarafsız Ülke" Statüsünü Kazanmasının 25. Yıl Dönümünde Aşkabat'ta Konferans Düzenlendi", TÜRKSOY, 12 Aralık 2020, https://www.turksoy.org/tr/news/2020/12/12/turkmenistan-in-daimi-tarafsiz-ulke-statusunu-kazanmasinin-25-yil-donumunde-askabat-ta-ko, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2020).

[60] "Türkmenistan ile Türkiye Arasında Spor İş Birliği", Atavatan Türkmenistan, 28 Şubat 2020, https://www.atavatan-turkmenistan.com/tr/spor/turkmenistan-ile-turkiye-arasinda-spor-isbirligi, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2020).

2020'de Tacikistan ve Afganistan'a da TİKA aracılığıyla sağlıktan eğitime birçok alanda destek sağlamıştır.

2020, Türkiye'nin Pakistan ile ilişkilerinde diğer alanlarda olduğu gibi kültürel alanda da önemli olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Pakistan ziyareti bu ilişkilere bizatihi katkıda bulunmuştur. Nitekim ziyareti esnasında iki ülke kardeşliğinin kan değil gönül bağından geldiğini söyleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ve Pakistan'ın ezeli kardeşliğini ebediyen muhafaza edeceklerini vurgulamıştır.[61] Ayrıca ziyaret esnasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a eşlik eden Emine Erdoğan da TİKA Pakistan Koordinatörlüğünce Baitul Mal Vakfı'na ait mesleki eğitim kurslarında dikiş nakış eğitimi alan ve aynı zamanda çocukları talasemi tedavisi gören annelere yönelik düzenlenen Dikiş Makinesi Hibe Programı'na katılmıştır.[62] Aynı zamanda İslamabad'da bulunan Maarif Okulu'nu ziyaret eden Emine Erdoğan "Elbette Pakistanlı evlatlarımız için Türkiye yabancı bir ülke değil, ikinci bir vatandır. O nedenle ben sizleri yükseköğreniminiz için Türkiye'ye davet ediyorum" demiştir.[63]

2020'de iki ülke arasındaki kültürel ilişkilere katkıda bulunan gelişmelerden biri de 9 Eylül'de Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş'ın Pakistan Din İşleri ve İnançlararası Uyum Bakanı Dr. Pir Nurulhak Kadri ile görüşmesi olmuştur. Salgın nedeniyle video konferans yöntemiyle gerçekleşen görüşmede Diyanet İşleri Başkanı Erbaş "Tarihi geçmişimize baktığımız zaman hem Türkiye hem Pakistan halkının birbirlerine olan destekleri, sevgileri hiç eksilme-

[61] "Türkiye-Pakistan Kardeşliği, Tarihi Olayların Pekiştirdiği Hakiki Bir Kardeşliktir".

[62] "Emine Erdoğan, Pakistan'da TİKA'nın Dikiş Makinesi Hibe Programı'na Katıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Şubat 2020, https://tccb.gov.tr/haberler/410/116655/emine-erdogan-pakistan-da-tika-nin-dikis-makinesi-hibe-programi-na-katildi, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2020).

[63] "Emine Erdoğan, Pakistan'da Maarif Okulu'nu Ziyaret Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Şubat 2020, https://tccb.gov.tr/haberler/410/116657/emine-erdogan-pakistan-da-faisal-maarif-okulu-nu-ziyaret-etti, (Erişim tarihi: 31 Aralık 2020).

den hep devam etmiştir. Bundan sonra da böyle devam edecektir" demiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, Bakan Kadri'nin Ayasofya Camii'nin yeniden ibadete açılması nedeniyle göndermiş olduğu tebrik mektubu için de teşekkür ederek "Ayasofya Camii, bütün Müslümanların camisi. Önümüzdeki süreçte Pakistanlı kardeşlerimizi Ayasofya Camii'ni ziyarete bekliyoruz inşallah"[64] ifadelerini kullanmıştır. Sonuç itibarıyla Türkiye-Pakistan ilişkileri bu yılda salgına rağmen önemli mesafe katetmiştir.

SONUÇ

2020'de Türkiye'nin Orta Asya politikasında salgının etkisi her alanda gözükmektedir. Ancak Türkiye Orta Asya politikasını salgına rağmen başarılı bir şekilde yürütmüş ve siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirerek devam ettirmiştir. Siyasi ilişkiler açısından değerlendirildiğinde Türkiye'nin 2020'de Kazakistan, Özbekistan ve Pakistan ile ilişkilerdeki gelişmeler çok önemlidir. Bu ülkeler ile liderler düzeyinde gerçekleştirilen zirveler siyasi, ekonomik ve kültürel bağlamda önemli sonuçlar doğurmuştur. Öte yandan Türkmenistan'ın ısrarlı bir şekilde tarafsızlık politikası yürütmesine rağmen 2020'de TÜRKSOY toplantısına katılması önemli gelişmelerdendir.

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinin ekonomik boyutunun siyasi ilişkileri ile doğru orantılı olmadığı bir gerçektir. Bu bağlamda yapılan girişimler umut verici olsa da arzu edilen rakamlara ulaşılamamıştır. Üstelik 2020'de dünyada hakim olan "salgın ekonomisi"nin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ticaretinde de etkileri görülmektedir. Ancak 2020'de liderler düzeyinde yaşanan gelişmeler salgının etkisinin tahmin edilen-

[64] "Türkiye ve Pakistan Halkının Birbirlerine Olan Muhabbetleri Hiç Eksilmeden Devam Edecektir", T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, 9 Eylül 2020, https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29825/turkiye-ve-pakistan-halkinin-birbirlerine-olan-muhabbetleri-hic-eksilmeden-devam-edecektir, (Erişim tarihi: 31 Aralık 2020).

den az olduğunu göstermektedir. Nitekim Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Pakistan ile yapılan ihracat verileri incelendiğinde on aylık verilerin bir önceki yıl ile arasında önemli bir farkın olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan bu yıl Kazakistan ile 10 milyar dolar, Özbekistan ile 5 milyar dolar, Kırgızistan ve Tacikistan ile ise 1 milyar dolar ticaret hacmi hedeflerinin koyulması ekonomik ilişkiler açısından önemlidir. Kültürel gelişmelere gelince bu yılki faaliyetlerin önemli bir bölümünün video konferans yöntemiyle gerçekleştiği görülmektedir. Son olarak Türkiye'nin salgın zamanında Orta Asya ülkelerine her türlü tıbbi yardım ve desteği esirgememesi de ilişkiler açısından önemlidir.

KRONOLOJİ

13 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Pakistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin altıncı toplantısına katılmak üzere Pakistan'a ziyaret gerçekleştirdi.
19 Şubat	Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Millet Kütüphanesi'nin açılış törenine onur konuğu olarak katılmak üzere Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu.
10 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan "Covid-19 Salgınıyla Mücadelede İşbirliği ve Dayanışma" konulu Türk Konseyi Olağanüstü Video Konferans Zirvesi'ne katıldı.
5 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhamedov ile telefonda görüştü.
17 Ağustos	Kırgızistan Meclis Başkanı Dastanbek Cumabekov Türkiye'ye ziyarette bulundu.
26 Ekim	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Kazakistan'ın başkenti Nur Sultan'da Başbakan Askar Mamin ve Kazak mevkidaşı Nurlan Yermekbayev ile görüştü.
27 Ekim	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Özbekistan'a ziyaret gerçekleştirdi.
9 Kasım	Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbayev Türkiye'yi ziyaret etti.
20 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan Afganistan Milli Uzlaşı Yüksek Konseyi Başkanı Abdullah Abdullah'ı kabul etti.

TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2020

RAMAZAN ERDAĞ

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2020'de tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yeni tip koronavirüs (Covid-19) salgını birçok alanda etkisini göstermiştir. Fiziksel temas ve mobiliteyi oldukça sınırlandıran koronavirüs salgını nedeniyle Türkiye diplomasisi uzaktan/çevrim içi yöntemlerle kesintisiz devam etmiştir. Bu yönüyle koronavirüsün gölgesi altında Türkiye 2020'de de Afrika Kıtası'yla siyasi, askeri ve ekonomik açıdan bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Bir önceki sene Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) ile imzaladığı iki önemli anlaşmayla sahadaki dengeleri değiştiren Türkiye 2020'de söz konusu antlaşmaların uygulanması ve Libya krizine çözüm arayışında bölge ülkelerinin desteğinin sağlanması konularında önemli adımlar atmıştır. Bu bölüm 2020'de Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile siyasi, as-

keri ve ekonomik ilişkilerine odaklanmaktadır. Çalışma Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika ülkeleri ile ilişkilerini ayrı başlıklar halinde ele almakta, özellikle yıl başında Libya'ya asker gönderme kararının ardından Türkiye'nin başta Kuzey Afrika olmak üzere bölgede denklem değiştirici, barış ve istikrara katkı sağlayıcı rolüne vurgu yapmaktadır.

TÜRKİYE-KUZEY AFRİKA İLİŞKİLERİ

Türkiye başta Libya UMH olmak üzere Kuzey Afrika ile siyasi ilişkilerini geliştirecek adımlarına 2020'de de devam etmiştir. Koronavirüs salgını nedeniyle karşılıklı ziyaretler sınırlı olsa da özellikle çevrim içi diplomasi yeni dönemin gereği olarak karşılıklı görüşmelerin yapıldığı en önemli araç olarak kullanılmıştır. Libya sorununa siyasi çözüm arayışları kapsamında Ocak 2020'de Almanya'nın ev sahipliğinde Berlin Konferansı düzenlenmiştir. Temmuz 2019'da görüşmelerine başlanan Berlin Konferansı'nda mevcut askeri dengeler çizgisinde Birleşmiş Milletler (BM) Libya misyonunun yürütücülüğünde siyasi bir çözüme vurgu yapılmıştır.[1] Türkiye'yi temsilen konferansa katılan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Libya krizinin çözümünde ateşkesin önemine ve siyasi sürece vurgu yapmış, sürecin sağlıklı ilerleyebilmesi için Hafter'in saldırılarının sonlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Erdoğan ayrıca konferansa katılan çoğu ülke lideriyle de görüşmeler gerçekleştirmiştir.[2]

Berlin Konferansı'nın yanında Türkiye ile Rusya arasında Libya krizine çözüm amaçlı Ocak ayı başında görüşmeler başlatılmıştır. Temmuz'da yayımlanan "Libya Konusunda Türk-Rus Yüksek Düzeyli İstişareler Üzerine Ortak Açıklama", Türkiye ve Rusya'nın Libya krizine siyasi çözüm noktasında iş birliği çabalarını ortaya koymuş-

[1] Emrah Kekilli, "Berlin Konferansı ve Libya Krizinin Geleceği", *Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları*, ed. Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 39.

[2] "Berlin'deki Kritik Zirvede Başkan Erdoğan Rüzgarı", *Sabah*, 19 Ocak 2020.

tur. Açıklamada "Libya'da kalıcı ve sürdürülebilir bir ateşkes için şartların oluşturulması amacıyla Libyalı tarafların teşvik edilmesi dahil olmak üzere ortak çabaların sürdürülmesi, Libya hakkında Berlin Konferansı (19 Ocak 2020) sonuçlarıyla uyumlu olarak ve BM ile eş güdüm halinde Libyalılar arası siyasi diyaloğun ilerletilmesinin sağlanması, güvenli insani erişimin sağlanması ve ihtiyaç duyan herkese acil insani yardımın ulaştırılmasını teminen tarafların önlem almaya davet edilmesi" vurgulanmıştır.[3] Libya krizine siyasi çözüm arayışları 2020'de yoğunlaşmış olsa da Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Suudi Arabistan ve Mısır gibi bölge ülkelerinin BM destekli meşru UMH yerine darbeci Hafter ve güçlerine destek vermeye devam etmesi[4] siyasi çözüm çabalarına zarar vermektedir.

2020'nin ilk günlerinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Cezayir'e resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 6-7 Ocak arasında gerçekleştirilen ziyarette Bakan Çavuşoğlu Cezayir Cumhurbaşkanı Abdulmecid Tebbun, Başbakan Abdulaziz Cerrad ve Dışişleri Bakanı Sabri Bukadum ile görüşmüştür. Çavuşoğlu görüşmelerinde Türkiye'nin Libya krizinin çözümünde Cezayir ile iş birliği yapacağını vurgulamıştır.[5] Berlin Konferansı'nın ardından ise Türkiye'den bölgeye ilk üst düzey ziyaret Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir. Cezayir Cumhurbaşkanı Abdülmecid Tebbun'un Aralık 2019'da göreve başlamasının ardından ülkeye devlet

[3] "No: 156, Libya Konusunda Türk-Rus Yüksek Düzeyli İstişareler Üzerine Ortak Açıklama", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 22 Temmuz 2020, http://www.mfa.gov.tr/no_-156_-libya-konusunda-turk-rus-yuksek-duzeyli-istisareler-uzerine-ortak-aciklama-ankara-22-temmuz-2020.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2020).

[4] Muhittin Ataman ve Mehmet Ali Karaduman, "Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'ın Libya Krizine Müdahalesi: Halkın İradesine Darbe Siyaseti", *Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları*, ed. Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 69-85; İsmail Numan Telci, "Sisi Döneminde Mısır'ın Libya Politikası: Darbeciden Darbe Desteği", *Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları*, ed. Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 87-99.

[5] Tevfik Durul, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Cezayir ile Libya Krizinde İş Birliği Yapacağız", Anadolu Ajansı, 7 Ocak 2020.

başkanı seviyesinde ilk resmi ziyaret olma özelliğini taşıyan Erdoğan'ın ziyareti ülkede geniş yankı bulmuş ve Libya sorununun siyasi çözümünde önemli bir iş birliği adımı olarak yorumlanmıştır.[6]

2020'de de Libya UMH Başbakanı Fayiz Serrac'ın Türkiye'ye ziyaretleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Fayiz Serrac Ocak, Haziran, Temmuz ve Eylül aylarında gerçekleştirdiği ziyaretlerde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiştir. Görüşmelerde Türkiye ile Libya UMH arasındaki iş birliği antlaşmaları ve Libya'daki son durum ele alınmıştır.[7] Serrac'ın Türkiye ziyaretleri devam ederken Türkiye'den de Libya'ya üst düzey temaslar sürmüştür. Haziran'da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, MİT Başkanı Hakan Fidan ve Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'dan oluşan Türk heyeti Libya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Heyetin Libya Yüksek Devlet Konseyi Başkanı Halid Meşri ve UMH Başbakanı Serrac ile görüşmelerinde ağırlıklı olarak güvenlik alanındaki konular ele alınmıştır.[8] Temmuz'da ise Libya konusunu ele almak amacıyla Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın daveti üzerine Libya İçişleri Bakanı Fethi Başağa ile Malta Ulusal Güvenlik ve İçişleri Bakanı Byron Camilleri'nin katılımıyla Ankara'da bir toplantı düzenlenmiştir.[9] Milli Savunma Bakanı Akar, Çavuşoğlu ve beraberindeki

[6] "Cezayirli Diplomatik Kaynaklar: Erdoğan'ın Ziyareti Tarihi Hedefler Taşıyor", *Yeni Şafak*, 26 Ocak 2020; Mehmet Nuri Uçar, "Erdoğan'ın ziyareti Cezayir Basınında Geniş Yer Buldu", Anadolu Ajansı, 27 Ocak 2020.

[7] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Başbakanı Sarrac Görüşmesi Sona Erdi", *Sabah*, 12 Ocak 2020; "Kritik Görüşme Başladı: Cumhurbaşkanı Erdoğan, Fayiz es-Serrac'ı Kabul Etti", *Yeni Şafak*, 4 Haziran 2020; "Cumhurbaşkanı Erdoğan Libya Başbakanı Serrac'ı Kabul Etti", TRT Haber, 25 Temmuz 2020; Andaç Hongur, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Libya Başbakanı Fayiz es-Serrac'ı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 6 Eylül 2020; "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Libya Başbakanı Fayiz es-Serrac'ı Kabul Etti", *Sabah*, 4 Ekim 2020.

[8] Ömer Tuğrul Çam, Mücahit Aydemir ve Enes Canlı, "Türk Heyeti Libya'da Serrac ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 17 Haziran 2020.

[9] "Bakan Akar, Libya İçişleri Bakanı ve Malta İçişleri Bakanı ile Görüştü", TRT Haber, 20 Temmuz 2020.

heyetle birlikte gerçekleştirdiği bu ziyaretlerin yanında Temmuz, Ağustos ve Aralık aylarında Libya'ya ziyaretlerde bulunmuş ve askeri iş birliği alanındaki faaliyetler hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. Bakan Akar Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler ile birlikte gerçekleştirdiği ziyaretlerde Savunma Güvenlik İşbirliği ve Eğitim Yardım Danışma Komutanlığındaki faaliyetleri de denetlemiş, Ağustos'taki ziyaretinde Trablus'ta Katar Savunma Bakanı Halid bin Muhammed Atiyye ile bir araya gelerek Başbakan Serrac ile görüşmüştür. Akar, sene sonunda gerçekleştirdiği ziyaretinde ise darbeci Hafter'in Türkiye'yi hedef alan sözlerine karşılık olarak Libya'da görev yapan Türk unsurlarına herhangi bir saldırıda bulunulması durumunda Hafter ve güçlerinin meşru hedef olarak görüleceğini söylemiştir.[10]

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise Ağustos'ta Maltalı mevkidaşı Evarist Bartolo'yla birlikte Libya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyarette üç ülkeyi ilgilendiren konular ele alınmıştır.[11] Ziyaretin neticesinde Trablus'ta düzenlenen ortak basın toplantısında üç ülkenin Irini operasyonuna dair çekinceleri dile getirilmiş, ülkeler arası doğrudan uçak seferlerinin yeniden başlatılması, yasa dışı göç ile mücadele ve ülkeler arası iş birliğini geliştirmek için ortak bir çalışma grubu oluşturulması konusunda mutabık kalındığı açıklanmıştır.[12] Eylül'ün başında ise Cezayir Dışişleri Bakanı Sabri Boukadoum Türkiye'yi ziyaret etmiş, görüşmelerde Libya başta olmak üzere bölgesel konular ve uluslararası sorunlarda görüş alışverişinde bulunulmuştur. Türkiye'nin Libya krizinin çözümüne

[10] "Bakan Hulusi Akar ve Orgeneral Yaşar Güler Libya'da: Gereken Ne Varsa Yapacağız", *Milliyet*, 4 Temmuz 2020; "Libya'da Kritik Toplantı! Bakan Akar Libya Başbakanı Serrac ve Katar Savunma Bakanı el-Atiyye ile Görüştü", *Sabah*, 17 Ağustos 2020; Sarp Özer, "Akar: Türk Unsurlarına Yapılacak Herhangi Bir Saldırı Girişiminde Katil Hafter Unsurları Meşru Hedef Olarak Görülecektir", Anadolu Ajansı, 27 Aralık 2020.

[11] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Libya'da", TRT Haber, 6 Ağustos 2020.

[12] "Türkiye-Malta-Libya Ortak Açıklaması Yayımlandı", *Sabah*, 6 Ağustos 2020.

yönelik çabaları çok yönlü olarak sürmüş ve Birleşmiş Milletler (BM) genel sekreterinin Libya özel temsilci vekili Stephanie Turco Williams'ın Ekim sonunda gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde Türkiye'nin BM öncülüğünde sürdürülen Libya sorununun siyasi çözümüne yönelik çabaları desteklemeye devam edeceği ifade edilmiştir.[13] Türkiye 2019 sonunda Libya UMH ile imzaladığı iş birliği antlaşmalarıyla BM destekli meşru Libya hükümeti ile ilişkilerini güçlendirmiş ayrıca sorunun siyasi çözüm çabalarına olumlu katkı sağlamıştır. Türkiye'nin eşit egemenlik prensibi ve kazan kazan yaklaşımı çerçevesinde UMH ile geliştirdiği ilişkiler ve siyasi, askeri ve ekonomik desteği UMH'nin hem darbeci Hafter ve güçlerine karşı mücadelesinde dengeleri lehine çevirmiş hem de diplomasi masasında elini güçlendirmiştir.

Berlin Konferansı sonrasında oluşturulan 5+5 Ortak Askeri Komitesi BM öncülüğünde Cenevre'de gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Ekim'de kalıcı ateşkes konusunda anlaşmaya varmıştır.[14] Ayrıca Kasım'da BM öncülüğünde ve Tunus'un ev sahipliğinde gerçekleştirilen Libya Siyasi Diyalog Forumu'nun sonunda taraflar arasında Libya'da seçimlerin ülkenin 70. bağımsızlık yıl dönümü olan 24 Aralık 2021'de yapılması konusunda uzlaşma sağlanmıştır.[15] Bu dönemde UMH Başbakanı Fayiz Serrac yeni kurulacak hükümete görevlerini devretmek istediğini belirterek Ekim sonunda görevinden ayrılacağını duyurmuş ancak uluslararası toplumdan gelen çağrılar sonucunda istifa kararından vazgeçmiştir.[16]

[13] "Libya Diplomasisi", *Sabah*, 31 Ekim 2020.

[14] Mücahit Aydemir, "Libya'da Toplanan 5+5 Askeri Komitesi Kalıcı Ateşkesin Uygulanması için Uzlaşıya Vardı", Anadolu Ajansı, 4 Kasım 2020.

[15] Enes Canlı, "Libya'da Seçimler 24 Aralık 2021'de Yapılacak", Anadolu Ajansı, 13 Kasım 2020.

[16] Mücahit Aydemir, "Libya Başbakanı Serrac İstifa Kararından Vazgeçti", Anadolu Ajansı, 30 Ekim 2020.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ocak sonunda Cezayir'e gerçekleştirdiği ziyaretinde Cezayir-Türkiye İş Forumu'na katılmıştır. Türkiye'nin Afrika Kıtası ile ticaret hacminin 50 milyar dolara ulaşmasını hedeflediklerini ifade eden Erdoğan, Cezayir'in Türkiye açısından Mağrip ve Afrika'ya açılan kapısı olduğunu vurgulamıştır.[17] Ocak'ta bölgeye bir diğer ziyaret Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan tarafından gerçekleştirilmiştir. Pekcan Nijerya'nın ardından Fas'a gerçekleştirdiği ziyaretinde Türkiye'nin Fas'taki yatırımlarını artırmayı hedeflediklerini ifade ederek Faslı iş adamlarını da Türkiye'de yatırım yapmaya davet etmiştir. Fas-Türkiye İş Toplantısı'na da katılan Pekcan Türkiye ile Fas arasındaki serbest ticaret anlaşmasının önemine vurgu yapmıştır.[18] Bunun yanında Türkiye sene içinde Tunus'a 5 milyon dolarlık hibe desteği sağlamıştır.[19]

Türkiye'nin Kuzey Afrika ülkeleri ile Tablo 1'de yer alan Ocak-Kasım 2020 dönemine ait ticaret hacmi incelendiğinde bir önceki senenin aynı dönemine göre benzerlik gösterdiği ancak Türkiye'nin Libya'dan ithalatının önemli miktarda arttığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Cezayir bölgede Türkiye'nin en fazla ihracat gerçekleştirdiği ülke olurken Libya ise Kuzey Afrika ülkeleri içerisinde Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülke olmuştur. 2020'de özellikle pandemi koşullarında ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Ticaret Bakanlığı ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) öncülüğünde önemli faaliyetler düzenlenmiştir.

[17] "Erdoğan: "Cezayir, Türkiye'nin Kuzey Afrika'daki Stratejik Ortaklarından Biri", DEİK Basın Açıklaması, 26 Ocak 2020.

[18] Merve Özlem Çakır, "Ticaret Bakanı Pekcan'dan Fas'ta Karşılıklı Yatırım Çağrısı", Anadolu Ajansı, 15 Ocak 2020.

[19] Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Türkiye KKTC, Nijer, Kongo ve Nijerya'ya Koronavirüsle Mücadelede Destek Verecek, Tunus'a Finansal Katkı Sağlayacak", Anadolu Ajansı, 10 Aralık 2020.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN KUZEY AFRİKA ÜLKELERİ İLE TİCARETİ (2020, BİN DOLAR)

ÜLKE	İHRACAT	İTHALAT
Fas	1.833.748	553.696
Cezayir	1.290.903	535.029
Tunus	819.252	136.570
Libya	1.500.130	1.577.551

Kaynak: TÜİK (Ocak-Kasım 2020 dönemini kapsamaktadır)

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Türkiye 2019 sonunda Libya UMH ile imzalamış olduğu antlaşmalarla hem Doğu Akdeniz'de hem de Libya sahasında dengeleri değiştiren adımı atmıştır.[20] Libya'nın ve bölgenin istikrarına zarar veren darbeci Hafter ve güçlerine sağlanan uluslararası siyasi, askeri ve ekonomik desteğe rağmen Türkiye'nin UMH ile yaptığı antlaşmalar sonucu UMH'nin talebi doğrultusunda Türkiye'nin Libya'ya asker göndermesi UMH'yi güçlendirmiştir. Yapılan anlaşmalar neticesinde Libya'da operasyonel üstünlük UMH'ye geçmiştir. Mart'ta Türkiye'nin desteklediği UMH'ye bağlı güçler Libya'nın batısındaki Hafter milislerine karşı operasyon başlatmıştır.[21] Hafter'in hava saldırılarında stratejik üs olarak kullandığı Vatiye Hava Üssü'nün Mayıs'ta UMH tarafından kontrol altına alınması hava üstünlüğünün de UMH'ye geçmesini sağlamıştır.[22] Özellikle Türkiye'nin sahada dengeleri değiştirici hamlesi uluslararası aktörlerin Hafter'in

[20] Ramazan Erdağ, "North African Countries", *The Middle East and North Africa*, ed. Ramazan Erdağ ve Mustafa Yetim, (Anadolu University Publications, Eskişehir: 2020), s.110.

[21] Guma Gamaty, "Turkey's Role in the Reconstruction of Libya", *Insight Turkey*, Cilt: 22, Sayı: 4, (2020), s. 74.

[22] Burhanettin Duran ve Emrah Kekilli, "Türkiye'nin Libya İnisiyatifi ve Değişen Dengeler", *Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları*, ed. Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 28.

Trablus'u ele geçirmesi beklentisi üzerine inşa ettikleri siyasetlerini de boşa çıkarmıştır.[23]

Ancak darbeci Hafter'in Trablus'u hedef alan saldırıları 2020'de de devam etmiştir. Bu bağlamda Libya'da siyasi istikrarın ve güvenliğin sağlanabilmesi için gerekli olan şartlardan biri de güvenlik sektörü reformudur.[24] Libya'da kalıcı barış ve istikrarı sağlamak amacıyla BM öncülüğünde gerçekleştirilen görüşmeler ve ateşkes uzlaşılarına rağmen darbeci Hafter ve güçlerinin ateşkesi ihlal eden saldırıları çözüm çabalarını sekteye uğratmıştır. Senenin ilk günlerinde Hafter ve güçlerinin Trablus'un güneyinde bulunan Kara Harp Okulu'na gerçekleştirdiği saldırılarda çok sayıda askeri öğrenci hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır.[25] Hafter'in Libya'daki siyasi çözüm çabalarını akamete uğratan saldırıları ve neredeyse Türkiye dışında uluslararası aktörlerin sessiz kalması Libya krizini derinleştirmektedir. Libya krizinin siyasi çözümüne yönelik olarak 2020'de başlatılan girişimlerin başarılı olabilmesi için uluslararası aktörlerin Hafter ve güçlerine siyasi, askeri ve ekonomik desteği kesmesi ve ateşkes başta olmak üzere mutabık kalınan konularda Hafter'i kararlara uymaya zorlaması gerekmektedir.

TÜRKİYE-SAHRA ALTI AFRİKA İLİŞKİLERİ

Türkiye, Kuzey Afrika bölgesinde özellikle Libya krizinin çözümüne yönelik güçlü adımlar attığı gibi Sahra Altı Afrika ülkeleri ile de ilişkilerini geliştirmeyi sürdürmüştür. Cumhur-

[23] İsmail Numan Telci, "Turkey's Libya Policy: Achievements and Challenges", *Insight Turkey*, Cilt: 22, Sayı: 4, (2020), s. 44.

[24] Talha Köse ve Bilgehan Öztürk (Emrah Kekilli, Bilal Salaymeh, Murat Yeşiltaş ve Can Acun'un katkılarıyla), *Countering Violent Extremism in Libya: A Peacebuilding Perspective*, (SESRIC Publications, Ankara: 2020); Murat Aslan (Emrah Kekilli, Bilal Salaymeh, Veysel Kurt ve Necdet Özçelik'in katkılarıyla), *Security Sector Reform for Libya: A Crucial Step Towards State Building*, (SESRIC Publications, Ankara: 2020).

[25] Ammar Khalfı, Hamdi Yıldız, Safiye Karabacak ve Mehmet Nuri Uçar, "Hafter Güçlerinden Askeri Okul Öğrenci Yurduna Saldırı: 30 Ölü, 33 Yaralı", Anadolu Ajansı, 4 Ocak 2020.

başkanı Erdoğan'ın sene başında gerçekleştirdiği Gambiya ve Senegal ziyaretleri ikili ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.

SİYASİ İLİŞKİLER VE KARŞILIKLI TEMASLAR

27 Ocak'ta Gambiya'ya cumhurbaşkanı düzeyinde düzenlenen ilk resmi ziyarette Cumhurbaşkanı Erdoğan Libya'da yaşanan gelişmelere değinmiş, Berlin Konferansı'nda alınan mesafeye rağmen Hafter'in ateşkesi bozmaya devam ettiğini vurgulamıştır. Erdoğan ayrıca Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) faaliyetlerini durduran ilk ülke olan Gambiya'nın FETÖ ile mücadelesinin bölge ülkelerine örnek olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Türk Hava Yolları'nın (THY) sefer başlatmasının ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının (TİKA) program koordinatörlüğü açmasının Türkiye-Gambiya ilişkilerinin gelişmesine önemli katkı sağladığını ifade etmiştir. Erdoğan ayrıca iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin istenen düzeyde olmadığını belirtmiş ve ticaret hacminin genişlemesi ve ekonomik ilişkilerin daha dengeli bir yapıda olması gerektiğini vurgulamıştır.[26] Gambiya'nın ardından Senegal'e geçen Erdoğan Türkiye-Senegal arasındaki ticaret hacmini 1 milyar dolara çıkarmayı hedeflediklerini açıklamıştır. Erdoğan'ın ziyaretinde iki ülke arasında çeşitli alanlarda iş birliğini öngören yedi antlaşma imzalanmıştır.[27] Erdoğan ayrıca Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un İslam'ı hedef alan söylemlerine karşı gösterdiği kararlı tutum nedeniyle Senegal'de yılın kişisi seçilmiştir.[28]

[26] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Hafter'in Barış Diye Ateşkes Diye Bir Derdi Yok!", *Habertürk*, 27 Ocak 2020.

[27] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Senegal'de: 7 Anlaşma İmzalandı", *Yeni Şafak*, 28 Ocak 2020.

[28] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Senegal'de 'Yılın Kişisi' Seçildi", TRT Haber, 19 Aralık 2020.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bölgeye ziyaretinin yanında bakan düzeyinde karşılıklı temaslar sene içinde de devam etmiştir. 2020'nin ilk günlerinde Güney Sudan Cumhuriyeti Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Awut Deng Acuil Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Güney Sudan'dan Türkiye'ye dışişleri bakanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyarette konuk bakan mevkidaşı Çavuşoğlu ile görüşmüş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin daha ileriye taşınması gerektiği vurgulanmıştır.[29] Ocak'ta Acuil'in ziyaretinin ardından bölge ülkelerinden ikinci ziyaret Gana Dışişleri ve Bölgesel Entegrasyon Bakanı Shirley Ayorkor Botchwey tarafından gerçekleştirilmiştir. Gana'dan Türkiye'ye dışişleri bakanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyarette ikili ilişkiler ve bölgesel konular ele alınmıştır.[30] Temmuz'da ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu üç ülkeyi kapsayan bir bölge turu düzenlemiştir. Togo, Nijer ve Ekvator Ginesi'ni ziyaret eden Çavuşoğlu ziyaretinin ilk durağı olan Togo'da Devlet Başkanı Faure Gnassin tarafından kabul edilmiştir. Togo'yu ziyaret eden ilk Türk dışişleri bakanı olmaktan dolayı mutlu olduğunu belirten Çavuşoğlu Türkiye'nin Togo'ya büyükelçilik açma kararı aldığını duyurmuştur. Çavuşoğlu'nun temasları sırasında iki ülke arasında çeşitli iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır. Çavuşoğlu ayrıca Togo'da FETÖ'ye ait bir okulun Türkiye Maarif Vakfı'na devredilmesinden duyduğu memnuniyeti belirterek FETÖ'nün tüm bölge ülkeleri için büyük bir tehdit olduğunu vurgulamış ve Türkiye Maarif Vakfı'nın 23'ü Afrika Kıtası'nda olmak üzere 43 ülkede 333 okula sahip olduğunu belirtmiştir.[31]

[29] Tevfik Durul ve Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Libya'ya Paralı Askerlerin Gelmesine Karşıyız", Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2020.

[30] "Bakan Çavuşoğlu: Rusya'dan Beklentimiz Hafter'i Ateşkese İkna Etmeleri", TRT Haber, 11 Ocak 2020.

[31] Muhammet Tarhan, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Togo'ya Büyükelçilik Açma Kararı Aldık", Anadolu Ajansı, 20 Temmuz 2020.

Togo'nun ardından Nijer'e geçen Bakan Çavuşoğlu, Cumhurbaşkanı Issoufou Mahamadou tarafından kabul edilmiştir. Çavuşoğlu'nun görüşmelerinde iki ülke arasındaki ilişkiler ve Libya başta olmak üzere bölgesel konular ele alınmıştır.[32] Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Kasım'da Nijer'e bir ziyaret daha gerçekleştirmiş, başkent Niamey'de gerçekleştirilen İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) 47. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'na katılmıştır.[33] Bölge turunun son ziyaretini Ekvator Ginesi'ne gerçekleştiren Çavuşoğlu, Türkiye'nin Malabo Büyükelçiliğinin resmi açılış törenine katılmıştır. Ziyarette Türkiye ile Ekvator Ginesi arasında dokuz iş birliği antlaşması imzalanmıştır.[34] Eylül'de ise Kongo Cumhuriyeti Dışişleri, İş Birliği ve Yurt Dışındaki Kongolular Bakanı Jean-Claude Gakosso Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Kongo Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye dışişleri bakanı seviyesinde gerçekleştirilen ilk ziyarette konuk bakan Gakosso Türkiye'nin Libya'ya verdiği desteğin Libya'da dengeyi sağladığını ifade etmiştir.[35]

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu sene içinde ikinci bölge turunu Eylül'de gerçekleştirmiştir. Mali, Gine Bissau ve Senegal'i kapsayan ziyaretlerinde Çavuşoğlu ilk olarak Mali'yi ziyaret etmiştir. Ağustos'ta gerçekleştirilen askeri darbenin ardından yapılan ziyarette Çavuşoğlu Türkiye'nin her zaman Mali halkının yanında olduğunu vurgulayarak ülkede en kısa sürede geçiş sürecinin tamamlanması ve anayasal düzene dönülmesini beklediklerini ifade etmiştir.[36] Ekim'de ise Mali'de geçiş dönemi hükümeti kurulmuş,

[32] Zuhal Demirci, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Nijer'in Kalkınmasına Türkiye Olarak Katkı Sağlamak İstiyoruz", Anadolu Ajansı, 21 Temmuz 2020.

[33] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Nijer'de", TRT Haber, 27 Kasım 2020.

[34] Muhammet Tarhan, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Ekvator Ginesi'ni Çok Önemli Stratejik Bir Ortak Olarak Görüyoruz", Anadolu Ajansı, 22 Temmuz 2020.

[35] Mehmet Şah Yılmaz ve Muhammet Tarhan, "Kongo Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Gakosso: Türkiye'nin Gelişi Libya'da Dengeyi Kurmuştur", Anadolu Ajansı, 8 Eylül 2020.

[36] Zuhal Demirci, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Türkiye Olarak Her Zaman Mali Halkının Yanında Olacağız", Anadolu Ajansı, 9 Eylül 2020.

Türkiye geçiş döneminde Mali'ye olan desteğini yinelemiştir.[37] Çavuşoğlu Gine Bissau ziyaretinde ise karşılıklı olarak büyükelçilik açma kararı alındığını ve koronavirüs salgını sonrası THY'nin ülkeye uçuş başlatacağını duyurmuş, ülkedeki FETÖ bağlantılı okulların kapatıldığını hatırlatarak Maarif Vakfı'nın ülkede yeni okullar açacağını ifade etmiştir. Ziyarette ayrıca Çavuşoğlu'na, Gine Bissau Cumhurbaşkanı Umaro Sissoco Embalo tarafından devlet nişanı verilmiştir.[38] Çavuşoğlu Senegal ziyaretinde ise Türkiye'den dışişleri bakanı düzeyinde ilk ziyaret olduğunu belirterek iki ülke arasındaki ilişkileri her alanda geliştirmek istediklerini ifade etmiştir. Çavuşoğlu, ziyareti sırasında Türkiye'nin Dakar Büyükelçiliğinin yeni binasının temelini atmıştır.[39]

Kasım'da ise Sierra Leone Cumhuriyeti Dışişleri ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Nabeela F. Tunis Türkiye'yi ziyaret etmiş, ziyaret sırasında konuk bakan mevkidaşı Çavuşoğlu ile birlikte Sierra Leone'nin Ankara Büyükelçiliğinin resmi açılışını yapmıştır.[40] Senenin son ziyaretini ise Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Gine'ye gerçekleştirmiştir. Çavuşoğlu 15 Aralık'ta Gine Cumhurbaşkanı Alpha Conde'nin göreve yeniden seçilmesi nedeniyle gerçekleştirilen yemin törenine katılmıştır.[41] Nisan'da Türkiye'de gerçekleşmesi planlanan Üçüncü Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi ise pandemi koşulları nedeniyle 2021'e ertelenmiştir. 2020'de Türkiye ile Sahra Altı Afri-

[37] "Dışişleri Bakanlığı: Türkiye, Dost ve Kardeş Mali'deki Gelişmeleri Yakından İzliyor", TRT Haber, 6 Ekim 2020.

[38] "Bakan Çavuşoğlu: Gine-Bissau'daki FETÖ Okulları Kapatıldı", *Hürriyet*, 10 Eylül 2020; "Bakan Çavuşoğlu'na Gine-Bissau'da Devlet Nişanı Verildi", *Hürriyet*, 10 Eylül 2020.

[39] Şerife Çetin, "Bakan Çavuşoğlu: Senegal'le Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı Türkiye'de Yapılacak", Anadolu Ajansı, 11 Eylül 2020.

[40] Murat Özgür Güvendik, "Sierra Leone Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçiliği Törenle Açıldı", Anadolu Ajansı, 3 Kasım 2020.

[41] Nazlı Yüzbaşıoğlu ve Murat Özgür Güvendik, "Bakan Çavuşoğlu Gine Cumhurbaşkanı Alpha Conde'nin Yemin Törenine Katıldı", Anadolu Ajansı, 15 Aralık 2020.

ka ülkeleri arasında karşılıklı olarak gerçekleştirilen ziyaretlerde en önemli gündem başlığı Libya olmuştur. Bu bağlamda Libya'da güvenlik ve siyasi istikrarının sağlanması bölge barışına ve istikrarına katkı sağlayacaktır. Karşılıklı ziyaretlerde dikkati çeken bir diğer husus ise gerek cumhurbaşkanı gerekse dışişleri bakanı seviyesinde gerçekleştirilen ziyaretlerin ilk olma niteliğidir. Bu durum Türkiye'nin Sahra Altı Afrika ülkeleri ile eşit egemenlik prensibi ve kazan kazan ilkesine dayalı olarak siyasi ve diplomatik ilişkilerini geliştirmek istediğini göstermektedir.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye, Sahra Altı Afrika ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla 2020'de de girişimlerini sürdürmüş, başta Ticaret Bakanlığı ve DEİK olmak üzere kamu kurum ve kuruluşları ile bölge ülkelerine ihracat/ithalat yapan firmalar önemli etkinlikler düzenlemiştir. Bu kapsamda Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Ocak'taki ziyaretinde Nijerya'da DEİK tarafından düzenlenen Nijerya-Türkiye İş Forumu'na katılmıştır. Pekcan ziyaretinde Nijerya'nın Afrika'nın en büyük ekonomisi olduğunu hatırlatarak "Türkiye ile Nijerya arasındaki ticari, ekonomik ve yatırım ilişkilerinin kazan kazan anlayışıyla her iki ülkenin refahına katkı sağlayacak şekilde artırılmasını amaçladıklarını" ifade etmiştir.[42] Sene içinde düzenlenen bir diğer önemli etkinlik ise Ticaret Bakanlığı ve Afrika Birliği (AfB) iş birliğinde DEİK tarafından düzenlenen Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu olmuştur. Pandemi koşulları nedeniyle çevrim içi gerçekleştirilen etkinliğin açılış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan Türk firmalarının Afrika Kıtası'nda üstlendiği projelerin değerinin 70 milyar dolar seviyesine yükseldiğini belirtmiş, Türkiye'nin Af-

[42] "Ticaret Bakanı Pekcan, Nijerya-Türkiye İş Forumu'na katıldı", *Hürriyet*, 14 Ocak 2020.

rika'da sömürgecilik amacı olmayan tek ülke olduğuna dikkat çekmiştir. Türkiye'yi Afrika'nın kader ortağı olarak tanımlayan Erdoğan 2021'de gerçekleştirilecek olan Üçüncü Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nin önemine değinmiştir. AfB Komisyonu Ekonomik İşler Komiseri Victor Harison ise koronavirüs salgınının Afrika ülkelerinin ekonomilerine olumsuz etkilerini dile getirmiştir.[43]

Öte yandan Türkiye, Sahra Altı Afrika ülkeleri ile 2020'nin on bir ayında yaklaşık 5,3 milyar dolar ihracat ve 2,3 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Tablo 2'de belirtildiği gibi ülke bazında Güney Afrika Cumhuriyeti Sahra Altı Afrika ülkeleri içerisinde Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olma rolünü sürdürmüştür. Bunun yanında Türkiye Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) Ağır Borçlu Fakir Ülkeler İnisiyatifinin girişimine destek olarak IMF'ye olan borcunun azaltılması için Somali'ye yaklaşık 3,5 milyon dolar hibe desteğinde bulunmuştur.[44] Türkiye'nin yurt dışı yatırımlarının geliştirilmesi açısından bölge ülkelerinin önemli bir fırsat sunduğu açıktır. Koronavirüs salgınının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak ve bölge ülkeleriyle yeni dönemde de ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirerek sürdürmek Türkiye'nin temel hedefleri arasında gösterilebilir.

[43] "Erdoğan: 'Türk Firmalarının Afrika Genelinde Üstlendiği Projelerin Toplam Değeri Yaklaşık 70 Milyar Dolara Ulaştı'", DEİK, 8 Ekim 2020.

[44] "Türkiye Somali'nin IMF'ye Olan Borcunu Ödemek için Yardımda Bulundu", *Yeni Şafak*, 6 Kasım 2020.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN SAHRA ALTI AFRİKA ÜLKELERİ İLE TİCARETİ (2020, BİN DOLAR)		
ÜLKE	İHRACAT	İTHALAT
Sudan	339.806	94.816
Güney Sudan	5.722	1
Moritanya	107.654	25.528
Mali	57.751	1.593
Burkina Faso	59.853	7.333
Nijer	48.719	155
Çad	36.709	65.798
Cabo Verde (Yeşil Burun Adaları)	4.976	9
Senegal	317.324	15.710
Gambiya	58.178	1.460
Gine Bissau	7.276	978
Gine	123.268	161.521
Sierra Leone	68.501	1.636
Liberya	159.202	86.886
Kotdivuar	267.879	299.634
Gana	418.000	288.084
Togo	131.187	10.488
Benin	103.194	5.395
Nijerya	542.140	127.176
Kamerun	144.298	39.175
Orta Afrika Cumhuriyeti	2.664	1.754
Ekvator Ginesi	36.821	25
Sao Tome ve Prinsipe	2.405	26
Gabon	47.211	18.846
Kongo	55.150	5.309
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	52.463	877

Ruanda	24.261	54.033
Burundi	2.734	100
St. Helena	5.078	1
Angola	168.068	3.575
Etiyopya	216.075	39.345
Eritre	9.869	4
Cibuti	296.850	53
Somali	248.785	4.293
Kenya	200.276	21.102
Uganda	46.403	8.911
Tanzanya	179.357	37.133
Seyşeller	16.754	6.105
Britanya Hint Okyanusu Toprakları	72	0
Mozambik	65.856	66.907
Madagaskar	68.512	12.842
Mauritius	68.458	2.585
Komorlar Birliği	12.955	3.762
Mayotte	7.747	0
Zambia	19.093	4.037
Zimbabve	13.197	10.172
Malavi	2.496	17.493
Güney Afrika Cumhuriyeti	491.966	803.007
Namibya	4.023	99
Botsvana	2.901	4
Svaziland	398	8
Lesotho	390	12

Kaynak: TÜİK (Ocak-Kasım 2020 dönemini kapsamaktadır.)

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

2020'de birçok Sahra Altı Afrika ülkesinde terör saldırısı meydana gelmiştir. Burkina Faso, Nijer, Somali, Mali, Nijerya, Sudan, Çad, Fildişi Sahili ve Kamerun'da gerçekleştirilen saldırılarda çok sayıda kişi hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır. Türkiye, Sahra Altı Afrika bölgesinde siyasi istikrar ve güvenliğin sağlanması için destekte bulunmaya devam etmiştir. Bölgede meydana gelen terör saldırılarını kınayan Türkiye, özellikle Somali'deki askeri üssünde eğitim verdiği askeri personel ile birlikte terörle mücadelede önemli rol oynamaktadır. Sorunların çözümüne yönelik olarak atılan önemli bir adım ise Sudan Geçiş Hükümeti ile silahlı gruplar arasında yapılan anlaşma olmuştur. Güney Sudan'ın ev sahipliğinde gerçekleştirilen müzakereler neticesinde Ağustos sonunda parafe edilen anlaşma Ekim'in başında imzalanmıştır. Ülkede on yedi yıldır süren çatışmaları sona erdirecek olan anlaşma bölgede memnuniyetle karşılanmıştır.[45] Bölgenin barış ve istikrarının sağlanması için terör örgütlerinin bölgedeki faaliyetlerinin önlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bölgesel bir iş birliğine ve uluslararası desteğe ihtiyaç vardır. Türkiye'nin Somali başta olmak üzere bölgesel barış ve istikrara katkı sağlayan adımları bu iş birliğinin ve desteğin zeminini hazırlamaktadır.

SONUÇ

2020 uluslararası sistemin yeni bir kırılmayla karşılaştığı yıl olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından 11 Eylül saldırıları ve Arap Baharı ile iki kırılma yaşayan uluslararası sistem için yeni tip koronavirüs salgınının tüm dünyayı etkisi altına aldığı 2020 yeni bir dönüm noktasıdır. Türkiye, Libya krizi başta olmak üzere Afrika Kıtası'nda yaşanan sorunların siyasi çözüm çabalarına destek

[45] Ömer Erdem, "Sudan'da Hükümet ile Silahlı Hareketler Arasında Nihai Barış Anlaşması İmzalandı", Anadolu Ajansı, 3 Ekim 2020.

vermeye devam ederken öte yandan ticari ve ekonomik ilişkilerini de geliştirmiştir. Küresel pandemi koşullarında üst düzey temaslar sürdürülürken özellikle ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirecek yeni iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır. Karşılıklı ziyaret ve çevrim içi görüşmelerde en önemli gündem maddesinin Libya olduğu göze çarparken Türkiye, Afrika Kıtası'ndaki diplomatik misyon sayısını artırmaya devam etmiştir. Türkiye uluslararası çözüm çabalarının sahaya yansımasında yaşanan sorunları dile getirmeye devam etmiş, özellikle Libya krizinin siyasi çözümünün bölge barış ve istikrarına önemli katkı sağlayacağını ısrarla vurgulamıştır. Uluslararası aktörlerin darbeci Hafter'e sağladığı destek siyasi çözüm çabalarını sonuçsuz bırakmaktadır. Buna rağmen Türkiye'nin Libya'ya sağladığı güçlü siyasi, askeri ve ekonomik destek yakın gelecekte de devam edecektir. Öte yandan Türkiye pandemi koşullarında bölge ülkelerinin tıbbi ihtiyaçlarının karşılanması konusunda da insani tavrını sürdürmüştür. Türkiye dünya genelinde yüz elliden fazla ülkeye tıbbi malzeme yardımı yapmıştır. Bu bağlamda Afrika Kıtası'ndaki birçok ülkeye Türkiye'den koronavirüs salgınında ihtiyaç duyulan temel tıbbi malzemeler ulaştırılmıştır. Türkiye sadece askeri ve ekonomik açıdan değil sağlık açısından da bölgenin önemli bir destekçisi olmuştur.

KRONOLOJİ

5-9 Ocak	Güney Sudan Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Awut Deng Acuil Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu.
6-7 Ocak	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Cezayir'e ziyaret gerçekleştirdi.
11-14 Ocak	Gana Dışişleri ve Bölgesel Entegrasyon Bakanı Shirley Ayorkor Botchwey Türkiye'yi ziyaret etti.
12 Ocak	Libya UMH Başbakanı Fayiz Serrac Türkiye'yi ziyaret etti, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi.

13-15 Ocak	Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Nijerya ve Fas'ta temaslarda bulundu.
19 Ocak	Libya krizine siyasi çözüm arayışları çerçevesinde Berlin Konferansı düzenlendi. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Berlin Konferansı'na katılmak üzere Almanya Başbakanı Angela Merkel'in davetine icabetle Almanya'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
26 Ocak	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Cezayir Cumhurbaşkanı Abdulmecid Tebbun'un daveti üzerine Cezayir'e bir ziyaret gerçekleştirdi.
27 Ocak	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Gambiya'ya bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret Türkiye'den cumhurbaşkanı düzeyinde Gambiya'ya gerçekleştirilen ilk ziyaret olma özelliğini taşımaktaydı.
28 Ocak	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Senegal Cumhurbaşkanı Macky Sall'in davetine icabetle Senegal'e bir ziyaret gerçekleştirdi.
4 Haziran	Libya UMH Başbakanı Fayiz Serrac Türkiye'yi ziyaret etti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
17 Haziran	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, MİT Başkanı Hakan Fidan ve Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın Libya'yı ziyaret etti. Heyet, Libya Yüksek Devlet Konseyi Başkanı Halid Meşri ve Başbakan Fayiz Serrac ile görüştü.
3-4 Temmuz	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler Libya'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
20 Temmuz	Libya İçişleri Bakanı Fethi Başağa ve Malta Ulusal Güvenlik ve İçişleri Bakanı Byron Camilleri, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın daveti üzerine Libya konusunu görüşmek üzere Türkiye'yi ziyaret etti.
20-22 Temmuz	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Togo, Nijer ve Ekvator Ginesi'ne resmi ziyaretlerde bulundu.
25 Temmuz	Libya UMH Başbakanı Fayiz Serrac Türkiye'yi ziyaret etti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi.

6 Ağustos	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Maltalı mevkidaşı Evarist Bartolo'yla birlikte Libya'ya bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi.
17 Ağustos	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler Libya'ya bir ziyarette bulundu.
1 Eylül	Cezayir Dışişleri Bakanı Sabri Boukadoum, Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
6 Eylül	Libya UMH Başbakanı Fayiz Serrac Türkiye'yi ziyaret etti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi.
7-9 Eylül	Kongo Cumhuriyeti Dışişleri, İş Birliği ve Yurt Dışındaki Kongolular Bakanı Jean-Claude Gakosso Türkiye'yi ziyaret etti.
9-11 Eylül	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Mali, Gine Bissau ve Senegal'e ziyaretler gerçekleştirdi.
4 Ekim	Libya UMH Başbakanı Fayiz Serrac Türkiye'yi ziyaret etti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi.
8-9 Ekim	Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu Sanal Platformu gerçekleştirildi.
30 Ekim	BM genel sekreterinin Libya özel temsilci vekili Stephanie Turco Williams Türkiye'yi ziyaret etti.
3 Kasım	Sierra Leone Cumhuriyeti Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Nabeela F. Tunis Türkiye'yi ziyaret etti.
27 Kasım	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Nijer'in başkenti Niamey'de gerçekleştirilen İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) 47. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'na katıldı.
15 Aralık	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Gine'yi ziyaret etti. Göreve yeniden seçilen Cumhurbaşkanı Alpha Conde'nin yemin törenine katıldı.
26-27 Aralık	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler ve kuvvet komutanları ile birlikte Libya'ya resmi ziyarette bulundu.

TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2020

MUSTAFA YETİM

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Koronavirüs (Covid-19) salgını 2020'de diğer tüm bölgeleri olduğu gibi Latin Amerika bölgesini de derinden etkilemiş ve bölgede hem vaka hem de ölüm oranları yüksek düzeyde seyretmiştir. Bu durum halihazırda siyasi istikrarsızlıklar, ağır ekonomik koşullar ve süregiden halk gösterileriyle karşı karşıya olan Latin Amerika ülkelerini çözüm üretmesi zor durumlarda bırakmıştır. Brezilya, Arjantin ve Meksika gibi bölgenin merkez ülkelerinin son dönemlerde karşılaştıkları siyasi istikrasızlıkların ardından pandemi ile mücadelede karamsar görüntü çizdiği anlaşılmaktadır. Özellikle Brezilya'dan yansıyan görüntüler ve pandemi ile ilgili veriler bu ülkenin salgının Latin Amerika'daki merkez üssü şeklinde tanımlanmasına yol açmaktadır. Sadece söz konusu ülkeler değil Şili, Peru ve Ko-

lombiya gibi ülkeler de salgın sürecinden ciddi ölçüde etkilenen Güney Amerika devletleri olmuştur. Dolayısıyla 630 milyonu aşan nüfusa sahip Latin Amerika bölgesindeki ağır sosyoekonomik sorunlara salgın sürecinin getirdiği olumsuzluklar da eklenmiştir. Bu durum Latin Amerika bölgesi ile Türkiye arasındaki diplomatik temasları da olumsuz etkilemiş ve karşılıklı ziyaretlerin özellikle salgının ortaya çıktığı ve yayılım gösterdiği 2020'nin ilk-orta kısımlarında sınırlandığı gözlenmiştir. Yine de 2020'de bölge ülkeleri ve özellikle Karayipler bölgesi ile Türkiye arasında bazı kritik temaslar yaşanmıştır. Ayrıca 2020 belki de beklenilenin aksine ekonomik ilişkilerde olumlu anlamda direncin görüldüğü bir yıl olmuştur.

TÜRKİYE-LATİN AMERİKA İLİŞKİLERİ: GENEL DEĞERLENDİRME

2020'de pandeminin yanı sıra[1] seçim süreçlerinin de Latin Amerika'daki toplumsal gelişmeleri ve Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini şekillendirdiği söylenebilir. Bu çerçevede Dominik Cumhuriyeti, Venezuela ve Bolivya'da pandemi nedeniyle ertelenen seçimler ile Brezilya'daki yerel seçimler bu yıl Latin Amerika gündemini belirleyen diğer bölgesel gelişmeler olmuştur. 5 Temmuz'da Karayipler ülkesi Dominik Cumhuriyeti'nde düzenlenen seçimleri Modern Devrimci Parti (PRM) adayı Luis Abinader kazanmıştır. 17 Mayıs'tan itibaren ertelenen ve bölgede pandemi sürecinde düzenlenen ilk devlet başkanlığı seçimi olan süreç sonucunda iktidardaki Dominik Kurtuluş Partisi (PLD) adayı eski Kamu İşleri Bakanı Gonzalo Castillo ikinci sırada yer almış ve böylece PLD on altı yıllık iktidar serüvenini sonlandırmıştır. Bu seçim sürecinde Devlet Başkanı Danilo Medina, görev süresinin iki dönemle sınırlı olması sebebiyle se-

[1] Latin Amerika bölgesine ilişkin güncel veriler için bkz. "Brasil", WHO, https://covid19.who.int/region/amro/country/br, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2020); "2020 Latin Amerika için Zor Geçti", Amerikanın Sesi, 26 Aralık 2020; "Koronavirüs: Ölü Sayısının 100 Bini Aştığı Brezilya Bu Hale Nasıl Geldi?", BBC Türkçe, 10 Ağustos 2020.

çimlerde PLD'den aday olamamış ve muhalefet seçimleri kazanarak Dominik siyasetinde yeni bir dönemi başlatmıştır.[2] Diğer önemli seçim süreci ise Bolivya'da yaşanmıştır. Bilindiği üzere 2005'ten beri iktidarda olan sol eğilimli Devlet Başkanı Eva Morales seçimlerden galip çıkmasına rağmen muhalefet başta olmak üzere ordu gibi çeşitli grupların seçimlerde hile yapıldığı iddiaları karşısında 2019'un son aylarına doğru Meksika'ya sığınmıştı. Dolayısıyla Bolivya'da üç kez ertelenen ve nihayetinde 18 Ekim'de düzenlenen seçimler ayrı bir önem taşımaktaydı. Seçim sonucunda Morales'in daha önce liderliğini yaptığı Sosyalizm Hareketi Partisi'nin (MAS) adayı Luis Arce beklenmedik şekilde yüzde 55,1 oy alarak seçimi ilk turda kazandı ve muhalefet de sonuçları tanıdı. Bu durum Morales'in ülkesine dönmesine zemin hazırlamış ve sürgünden yaklaşık bir yıl sonra Morales, Arjantin'den ülkesine geri dönmüştür.[3]

Bölgenin diğer iki önemli seçimi ise Brezilya'da 29 Kasım'da ve Venezuela'da 6 Aralık'ta düzenlenmiştir. Salgını küçümsemek ve kontrolden çıkmasına yol açmakla eleştirilen Brezilya Devlet Başkanı Jair Bolsonaro için bir güven tazelemesi ve kamuoyu yoklaması şeklinde değerlendirilen seçim aksine tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Bolsonaro'nun desteklediği belediye başkanı adaylarının büyük bir kısmı seçimleri kaybetmiş ve bu durum Bolsonaro'ya yönelik tepkinin sonucu olarak yorumlanmıştır.[4] Bilindiği gibi Venezuela'da muhalefet, önceki Venezuela Ulusal Meclis Başkanı Juan Guaido'nun önderliğinde 2019'da Venezuela Cumhurbaşkanı Nicolas

[2] "Change in Dominican Republic as Opposition Wins Presidency", BBC News, 6 Temmuz 2020; "Dominik Cumhuriyeti'nde Kovid-19 Nedeniyle Ertelenen Başkanlık Seçimlerinin İlk Turu Yapıldı", Anadolu Ajansı, 6 Temmuz 2020.

[3] "Bolivya'da Devlet Başkanlığı Seçimini Evo Morales'in Varisi Luis Arce Kazandı", BBC Türkçe, 19 Ekim 2020; "Morales Ülkesi Bolivya'ya Geri Döndü", NTV, 10 Kasım 2020.

[4] "Brezilya'daki Yerel Seçimlerde Bolsonaro'nun Adaylarından Sadece 5'i Kazandı", TRT Haber, 30 Kasım 2020; "2020 Latin Amerika için Zor Geçti", Amerikanın Sesi, 26 Aralık 2020.

Maduro'nun cumhurbaşkanlığını illegal görmüş ve ABD tarafından desteklenen Guaido kendisini "geçici devlet başkanı" ilan etmiştir. Böylelikle patlak veren Venezuela krizi süresince, özellikle 2019 boyunca Venezuela'da Maduro iktidarını yıpratma ve hatta devirmeye yönelik çeşitli girişimler olmuş ve bu kriz sonrasında Venezuela –Türkiye'nin de Maduro yönetimine destek sunarak kısmen dahil olduğu– uluslararası-bölgesel kutuplaşmanın yeni merkezine dönüşmüştür.[5] Dolayısıyla Türkiye'nin Latin Amerika yöneliminde kritik konumu olan Venezuela'da 6 Aralık'ta düzenlenen, katılımın düşük olduğu ve muhalefetin boykot ettiği ulusal meclis seçimleri ayrıca önemli olmuştur. Türkiye'den Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü (LAMER) Prof. Dr. Mehmet Necati Kutlu, milletvekilleri ve yüksek hakimlerin bulunduğu geniş bir gözlemci heyeti de söz konusu seçimleri takip etmiştir. Seçim sonucunda Maduro'nun Venezuela Birleşik Sosyalist Partisi ve müttefikleri parlamentodaki sandalyelerin yüzde 67'sini almış ve Maduro zaferini ilan etmiştir.[6]

Seçimlerden bir gün önce Venezuela Dışişleri Bakanı Jorge Arreaza'nın, LAMER Müdürü Prof. Dr. Mehmet Necati Kutlu'nun sorularına verdiği cevaplarda Türkiye-Venezuela arasındaki çok boyutlu olumlu ilişkilere dikkat çekmesi söz konusu seçimlerin Karakas-Ankara hattı açısından taşıdığı önemi göstermektedir.[7] Benzer şekilde Dominik Cumhuriyeti'nde yapılan seçimler sonucunda cumhurbaşkanı seçilen Luis Abinader'in 16 Ağustos'taki yemin törenine Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun katılması ve görüşmeler sırasındaki olumlu mesajlar Türkiye'nin bölgedeki seçim süreçlerini dik-

[5] Mustafa Yetim, "Venezuela Krizi: Uluslararası Kutuplaşmanın Yeni Alanı ve Türkiye", *Sabah,* 26 Ocak 2019.

[6] "Maduro Venezuela'daki Parlamento Seçimlerinde Zafer İlan Etti", Anadolu Ajansı, 7 Aralık 2020.

[7] "Venezuela Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye İlişkileri Değerlendirmesi", *Dünya,* 5 Aralık 2020.

katle takip ettiğini göstermektedir.[8] 2020'de Türkiye'nin sadece seçim diplomasisi aracılığıyla değil uluslararası oluşumlar ile de bazı temasları olmuştur. Bu çerçevede salgın nedeniyle 26-28 Ekim arasında çevirim içi düzenlenen BM Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu'nun (ECLAC) 38. oturumuna katılan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, bu oturumda salgının Latin Amerika ve Karayipler bölgesindeki etkilerine ilişkin görüşmeler gerçekleştirmiştir.[9] Bunun yanı sıra bölgenin önemli ülkelerinden Meksika'nın da yer aldığı ve üye ülkelerin isimlerinden oluşan MIKTA'nın (Türkiye, Endonezya, Güney Kore, Meksika ve Avustralya) 9 Nisan'daki toplantısına katılan Çavuşoğlu, "COVID-19 Pandemisi ve Küresel Sağlık" ortak açıklamasına katkı sağlamış ve bu oluşumun video konferans yöntemiyle gerçekleştirilen 17 Temmuz'daki 17. Bakanlar Toplantısı'nda da yer almıştır.[10]

Meksika, Dominik Cumhuriyeti ve Venezuela ile gerçekleşen üst düzey görüşmelerin yanı sıra Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve insani-kültürel sacayağı üzerine inşa edilen Latin Amerika yönelimi kapsamında Karayiplerin yoksul ülkesi Haiti ile de önemli temaslar gerçekleştirilmiş ve bu temaslar neticesinde kayda değer antlaşmalar imzalanmıştır. 21 Eylül 1950'de yayımlanan iki Bakanlar Kurulu kararıyla başlayan birçok Latin Amerika ülkesi ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişki, söz konusu sürecin yetmişinci yılında bir hayli yoğunluk kazanmış ve Türkiye bölgedeki otuz üç ülke ile de çeşitli yollarla diplomatik ilişkilerini güçlendirmiştir. Güçlenen diplomatik ilişkilerin göstergesi olarak günümüzde Latin Amerika'da Türkiye'nin on altı büyükelçiliği (Meksika, Guatemala, Kosta

[8] "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Dominik Cumhuriyeti'nde", *Sabah,* 15 Ağustos 2020.

[9] "Dış Politika Kronolojisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, (Ekim 2020), http://www.mfa.gov.tr/ekim2020.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2020)

[10] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, MIKTA'nın 17. Bakanlar Toplantısı'na Katıldı", *Habertürk,* 17 Temmuz 2020.

Rika, Panama, Küba, Dominik Cumhuriyeti, Trinidad ve Tobago, Kolombiya, Venezuela, Paraguay, Brezilya, Arjantin, Şili, Peru, Bolivya ve Ekvador) ve bir başkonsolosluğu (Sao Paulo) bulunmakta ve 2021'de ise yasal zemini oluşturulan Uruguay ve El Salvador büyükelçiliklerinin de faal olması beklenmektedir.[11] Dahası LAMER ve Dışişleri Bakanlığınca kurulan "İstişare Mekanizması" toplantısında konuşan Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Sedat Önal'ın vurguladığı üzere Latin Amerika ülkelerinin Türkiye'deki temsilciliklerinin sayısı da son yıllarda artmakta ve bu sayı El Salvador Büyükelçiliğinin açılmasıyla yirmi bire çıkacaktır. Dolayısıyla söz konusu etkileşim süreci tek taraflı değildir zira Latin Amerika ülkelerinin de Türkiye'ye yönelik ilgisi yoğunlaşmaktadır.[12]

Özetlemek gerekirse altın, bakır, uranyum ve petrol gibi doğal kaynak zengini olan, önemli uluslararası örgütlerin yer aldığı ve G20 ülkelerinden Meksika, Arjantin ve Brezilya'nın bulunduğu söz konusu bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlenmesi ve kurumsallaşmasının kazan kazan motivasyonuna dayalı ekonomik etkileşimin yoğunlaşmasında öncül süreç olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Türkiye bu genel politikaları bağlamında 2020 içerisinde de çeşitli diplomatik girişimler gerçekleştirmiş ve bu girişimler Türkiye'nin Latin Amerika yöneliminin diğer unsurları olan ekonomik ve insani-kültürel boyutu olumlu anlamda etkilemiştir.

PANDEMİ GÖLGESİNDE KARAYİPLER MERKEZLİ TEMASLAR

2020'de Türkiye'nin bölge ülkeleri ile temasları 2019'dakine benzer şekilde dışişleri düzeyinde kalmıştır. Temaslarda ön plana çıkan iki ülke ise Dominik Cumhuriyeti ve Haiti olmuştur.[13] Diğer

[11] Mehmet Necati Kutlu, "Latin Amerika Ülkeleriyle Diplomatik İlişkilerimizin 70. Yılı ve Açılım Politikamız", Anadolu Ajansı, 15 Ekim 2020.

[12] "Dışişleri Bakan Yardımcısı Önal, Latin Amerika ile Ekonomik İlişkilerde Önemli Gelişme Gördüklerini Söyledi Açıklaması", *Haberler,* 17 Aralık 2020.

[13] "Turkish Foreign Minister Çavuşoğlu to Embark on Caribbean, Venezuela Visit", *Daily Sabah*, 14 Ağustos 2020.

taraftan son yılların geleneği olduğu üzere 2020'de de Karakas ile üst düzey temaslar gelişmiştir. Bu çerçevede 28 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Venezuela Dışişleri Bakanı Jorge Arreaza video konferans yöntemiyle görüşme gerçekleştirmiştir. İki ülke arasındaki çok yönlü iş birliğinin vurgulandığı görüşme sırasında Arreaza, koronavirüs salgınıyla mücadele kapsamında Venezuela'ya gönderdiği yardımlar için Türkiye'ye teşekkür etmiştir.[14] Ağustos'ta bölge ülkeleriyle diplomatik girişimlerini yoğunlaştıran Türkiye, 14 Ağustos'ta yeniden Venezuela ile görüşme gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda telefon diplomasisi yürüten Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Venezuela Devlet Başkanı Maduro ikili görüşmede ilişkileri güçlendirecek adımlar ve bölgesel gelişmeleri ele almıştır.[15] Bir ay gibi kısa bir süre içerisinde Venezuela ile üçüncü önemli görüşme ise 18 Ağustos'ta gerçekleşmiştir. Venezuela'yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro tarafından kabul edilmiş ve burada üst düzey temaslar yürütmüştür. İkili ilişkilerin ve Venezuela'daki iç siyasi durumun ele alındığı ziyaret sonrasında Ankara-Karakas diplomatik ilişkilerinin yetmişinci yıl dönümü vesilesiyle ortak açıklama yapılmış ve iki ülke arasında kültür iş birliğine, kültür merkezlerine, arşivler arası iş birliğine ve Türk kürsüsü kurulmasına ilişkin dört antlaşma imzalanmıştır. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının (TİKA) ülkedeki sağlık başta olmak üzere diğer alanlardaki faaliyetlerinin de değerlendirildiği görüşmelerde Çavuşoğlu "Türkiye, Venezuela'nın iyi ve kötü gün dostudur" ifadesini kullanarak ikili ilişkilerdeki olumlu atmosfere işaret etmiştir. Dolayısıyla son dönemde Türkiye'nin Latin Amerika yöneliminde merkezi rol oynayan Karakas ile ticari-siyasi ve insani ilişkileri güçlendirme tutumunun ABD'nin eleştirilerine ve salgının

[14] "Venezuela'dan Türkiye'ye Teşekkür", TRT Haber, 28 Temmuz 2020.

[15] "Son Dakika Haberi: Cumhurbaşkanı Erdoğan, Maduro ile Telefonda Görüştü", CNN Türk, 14 Ağustos 2020.

olumsuz etkilerine rağmen 2020'de de varlığını sürdürdüğü sıklıkla gerçekleştirilen temaslardan anlaşılmaktadır.[16]

17 Ağustos'ta gerçekleştirilen Haiti ziyareti de diplomatik ve ekonomik yansımaları açısından 2020'deki diğer önemli Latin Amerika girişimi olmuştur. Haiti'yi ilk kez ziyaret eden ve burada Haiti Devlet Başkanı Jovenel Moise tarafından kabul edildikten sonra mevkidaşı Claude Joseph ile görüşen Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Türkiye-Haiti arasında geçmişte gerçekleşen üst düzey görüşmeler sonucunda ikili ilişkilerin çok boyutlu geliştirilmesi yönünde karar aldıklarını açıklamıştır. Bu açıklamanın ardından iki ülke "Türkiye ile Haiti Arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması", "Dışişleri Bakanlıkları Arasında Siyasi İstişare Mekanizması Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı", "Dışişleri Bakanlıkları Diplomasi Akademileri Arasında İşbirliği Mutabakat Zaptı", "Türkiye ile Haiti Arasında Afet Yönetimine İlişkin Mutabakat Zaptı", "Türkiye ile Haiti Arasında Kültürel İşbirliği Antlaşması", "Türkiye ile Haiti arasında Arşiv Alanında İşbirliği Protokolü" ve "Türkiye ile Haiti Arasında Teknik İşbirliği Mutabakat Zaptı" şeklindeki yedi antlaşmayı imzalamıştır. Söz konusu anlaşmalar incelendiğinde Türkiye'nin vurgulanan üç ayaklı (siyasi, ekonomik ve insani-kültürel) Latin Amerika yöneliminin yansımaları görülebilir. Deprem konusunda olumsuz hafızası bulunan Haiti ile afet alanındaki iş birliği iki ülke arasındaki insani boyuta gönderme yaparken Serbest Ticaret Antlaşması'na (STA) yönelik önemli bir adım olan Karma Ekonomik Komisyonun (KEK) kurulması ikili ilişkilerdeki kurumsallaşan ekonomik boyutu doğrulamaktadır.[17]

Bu tür antlaşmaların ve oluşan zeminin arka planında ise kısa süre önce yani 5 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Devlet Başkanı

[16] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Türkiye, Venezuela'nın İyi ve Kötü Gün Dostudur", Anadolu Ajansı, 18 Ağustos 2020; "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Venezuela'da Maduro'yla Bir Araya Geldi", Euronews Türkçe, 19 Ağustos 2020.

[17] "Bakan Çavuşoğlu: Türkiye ile Haiti Arasında 7 Önemli Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 17 Ağustos 2020; "Güney Amerika'da 'Akdeniz' Mesaisi", *Milliyet,* 16 Ağustos 2020.

Moise arasında gerçekleştirilen diplomatik temasın olduğu hatırlanmalıdır. Bu görüşmeler sonrasında Port-au-Prince ile Ankara arasındaki temaslar sürmeye devam etmiş ve bu kapsamdaki üçüncü üst düzey görüşme 14 Kasım'da yine Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Haiti Devlet Başkanı Moise arasında telefon aracılığıyla gerçekleşmiştir.[18] Cumhurbaşkanı Erdoğan her ne kadar resmi ziyaretlere son iki yıldır ara verse de Latin Amerika yönelimindeki merkezi rolünü Haiti ve Venezuela örneklerinden de anlaşılacağı üzere telefon görüşmeleriyle sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca 14 Kasım'da sadece Haiti devlet başkanı ile değil yeni seçilen ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmek isteyen diğer Karayipler ülkesi Dominik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abinader ile de telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. İkili görüşmede ticaret hacmini yükseltecek ve savunma, altyapı, turizm ve sanayi alanlarında ilişkileri güçlendirecek atılması gerekli karşılıklı adımlar ele alınmıştır.[19] 2020'deki karşılıklı diplomatik girişimlerden anlaşıldığı üzere çoğunlukla dışişleri düzeyinde yoğunlaşan temaslarda Venezuela gibi geleneksel boyutun varlığının yanı sıra bazı Karayipler ülkelerinin de ön plana çıktığı yorumu yapılabilir.

DIŞ TİCARİ İLİŞKİLERDE OLUMLU DİRENÇ[20]

2019'da düşüş gösteren Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacminin 2020'de pandeminin ticari iliş-

[18] "Türkiye ile Haiti Arasında 7 Anlaşma İmzalandı", Sputnik Türkiye, 18 Ağustos 2020; "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Haiti Cumhurbaşkanı ile Görüştü", TRT Haber, 5 Temmuz 2020; "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Haiti ve Dominik Cumhurbaşkanları ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 14 Kasım 2020.

[19] "Dominik Cumhurbaşkanı Luis Abinader ile Telefon Görüşmesi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Kasım 2020, https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/122807/dominik-cumhurbaskani-luis-abinader-ile-telefon-gorusmesi, (Erişim tarihi: 10 Mart 2021).

[20] Bu bölümün yazımı sırasında 2020'nin Kasım ve Aralık ekonomik istatistikleri açıklanmadığından ekonomik verilerin metodolojik çerçevede daha uyumlu olması amacıyla 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 ve 2019 içerisindeki dış ticaret istatistikleri birinci ve onuncu aylar arasındaki (Ocak-Ekim) verilerle sınırlandırılmıştır.

kilerdeki belirgin olumsuz etkilerine rağmen artış göstermesi önemli bir noktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin, hem siyasi hem de ticari yöneliminde merkezi rolü bulunan Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ülkeleriyle arasındaki dış ticaret hacminde kısmi bir artış olması söz konusu olumlu senaryonun oluşmasına ciddi katkı sağlamıştır. Bilindiği üzere 2019'da Türkiye ve MERCOSUR ülkeleri arasında geçmiş yıla kıyasla yüzde 35'lik bir kayıp yaşanmış ve bu kaybın temel sebebi Venezuela-Türkiye ticaret hacminin radikal şekilde düşüş sergilemesi olmuştur. Dolayısıyla söz konusu hacimde 2020'de görülen sınırlı iyileşmenin MERCOSUR ile Türkiye arasındaki ticari kaybın giderilmesine de etki ettiği görülmektedir. Diğer taraftan 2020'deki göreli iyileşmenin ve toparlanmanın 2018 verilerini henüz yakalayamadığı da diğer bir gerçektir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNE İHRACATI (2013-2020, MİLYON DOLAR)

ÜLKE	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Brezilya	937,6	683	407,5	274,2	314,8	391,7	394,4	435
Arjantin	318,2	123,5	99,2	103,2	129	152,6	132,2	110
Venezuela	76	44	14,7	15,4	35,1	90,9	94	193
Uruguay	44,1	38,6	40,4	29,5	33,1	36,7	33,4	39
Paraguay	20,8	28,4	14,3	15	23,7	33,2	35,2	40
Toplam	1.397	917,5	576	437,3	535,5	705,1	689,2	817

Kaynak: TÜİK

Bu temel gözlemler ışığında Tablo 1 ve 2 incelendiğinde 2019'da 3 milyar 457 milyon dolar olan MERCOSUR ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 2020'de 660 milyon dolar artarak (yaklaşık yüzde 20) 4 milyar 117 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Böylece MERCOSUR ülkeleri ile Türkiye

arasındaki ihracat hacmi 2019'a kıyasla 128 milyon dolar artarak 817 milyon dolar ve ithalat hacmi ise 532 milyon dolar artarak 3 milyar 300 milyon dolar olmuştur. Dolayısıyla MERCOSUR ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacminde 2020'deki belirgin olumsuzluklara rağmen artış görülmesi ticari ilişkilerdeki karşılıklı direnci sergilemesi açısından olumlu bir nokta iken söz konusu hacmin halen ithalat temelli olması çözüm bekleyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu ithalat temelli ticaret hacminde kritik rol oynayan Brezilya ile Türkiye arasında 2019'da 2 milyar 620 milyon olan dış ticaret hacminin 485 milyon dolar artarak (yüzde 19) 2020'de 3 milyar 105 milyon dolar düzeyinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu artış 2020'de MERCOSUR ülkeleri ile Türkiye arasında görülen artışın yaklaşık olarak yüzde 75'ine denk gelmektedir. Dolayısıyla ithalat temelli olmasına rağmen Türkiye-Brezilya arasındaki ticari ilişkilerin Türkiye'nin Latin Amerika bölgesine liberal yöneliminde kritik rol oynadığı belirgindir. 2019'da Türkiye-Arjantin arasında 379 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 134 milyon dolarlık bir artışla 2020'de 513 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNDEN İTHALATI (2013-2020, MİLYON DOLAR)

ÜLKE	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Brezilya	1.409	1.325	1.474	1.503	1.932	2.830	2.226	2.669
Arjantin	394	245,3	186,5	273,6	382,1	305,7	247,3	403
Venezuela	194	108,1	97,2	51,5	111,6	984,5	19	37
Uruguay	109	36,5	113,1	196,5	327,7	426,4	242,4	186
Paraguay	281	332,2	119,2	259,6	294,9	107,1	34,2	3,5
Toplam	2.387	2.047	1.990	2.284	3.048	4.654	2.768	3.300

Kaynak: TÜİK

Güney Amerika'nın diğer önemli ülkesi Venezuela ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi ise 2019'da 113 milyon dolar iken 2020'de 230 milyon dolar olmuştur. Böylece iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2020'de yüzde 100'den fazla (117 milyon dolar) artış göstermiştir. 2019'da 70 milyon dolar olan Türkiye-Paraguay arasındaki dış ticaret hacmi ise 2020'de 44 milyon dolar düzeyine gerilemiştir. 2019'da 275 milyon olan Türkiye-Uruguay arasındaki dış ticaret hacmi de 50 milyon dolar gerileyerek 2020'de 225 milyon dolar olmuştur. Dolayısıyla diğer üç MERCOSUR ülkesine kıyasla Uruguay ve Paraguay ile Türkiye arasında dış ticaret hacmindeki düşüş trendi 2020'de de varlığını sürdürmüştür.

TABLO 3. TÜRKİYE-ORTA AMERİKA-KARAYİP ÜLKELERİ DIŞ TİCARET HACMİ (2013-2020, MİLYON DOLAR)

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2013	1.362	1.004
2014	921	789,4
2015	892	676,7
2016	794,8	697,3
2017	763,1	967
2018	696,7	1.200
2019	677	1.347
2020	829	1.195

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

Yukarıda vurgulandığı üzere 2020'de Türkiye ile Dominik Cumhuriyeti ve Haiti gibi Orta Amerika-Karayip ülkeleri arasındaki diplomatik temaslar yoğunlaşmıştır. Tablo 3'teki veriler incelendiğinde söz konusu yoğunlaşmanın henüz ticari ilişkilere yeterince yansımadığı söylenebilir. 2019'da Orta Amerika-Karayip ülkeleri ile Türkiye arasındaki 2 milyar 24 milyon dolarlık dış ticaret hac-

minin 2020'de benzer şekilde gerçekleştiği gözlenmiştir. Diğer taraftan dış ticaret hacmi benzer olmasına rağmen söz konusu ülkeler ile ihracat hacminde düşüş ve ithalat hacminde yükseliş gözlenmesi Türkiye'nin dış ticaret dengesi açısından olumsuz bir durum olarak ifade edilebilir. Yine de Orta Amerika-Karayipler ülkeleri ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacminde son yıllarda gözlemlenen ihracat temelli ilişkinin devam ediyor olması genel olarak olumlu bir durumdur.

TABLO 4. TÜRKİYE-KÜBA DIŞ TİCARET HACMİ (2013-2020, MİLYON DOLAR)

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2013	16,3	14
2014	13,4	12,2
2015	15,2	8,1
2016	12	5,4
2017	10,8	15,5
2018	10,3	26,9
2019	10	33,8
2020	11	23

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

Tablo 4'ten de anlaşıldığı üzere Küba-Türkiye arasındaki ticaret hacmi oldukça sınırlıdır ve Türkiye ile Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticaret hacminde çok düşük bir orana işaret etmektedir. Bu bağlamda 2019'da 44 milyon dolar olan iki ülke arasındaki dış ticaret hacminde 2020'de 10 milyon dolarlık bir gerileme görülmüş ve dış ticaret hacmi 34 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

TABLO 5. MEKSİKA-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMİ (2013-2020, MİLYON DOLAR)		
YIL	İTHALAT	İHRACAT
2013	1.000	239
2014	770	232
2015	748,7	289,4
2016	678,2	360,1
2017	607,1	365,4
2018	557,3	484
2019	534	500
2020	664	434

Kaynak: TÜİK

Bölgenin diğer önemli ve merkezi ülkesi Meksika ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi ise Tablo 5'ten anlaşılacağı üzere 2019'da 1 milyar 34 milyon dolar iken 2020'de sınırlı (64 milyon dolar) bir artışla 1 milyar 98 milyon dolar olmuştur.

TABLO 6. ŞİLİ-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMİ (2013-2020, MİLYON DOLAR)		
YIL	İTHALAT	İHRACAT
2013	406	219
2014	306,8	169,5
2015	234,6	153,2
2016	204,6	180,6
2017	222,1	218,2
2018	343,9	316,6
2019	201	293
2020	237	227

Kaynak: TÜİK

Tablo 6'nın gösterdiği üzere Güney Amerika'nın önemli ülkesi Şili ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 2019'da 494 milyon dolar iken 2020'de 30 milyon dolarlık bir kayıp yaşamış ve 464 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Söz konusu kaybın ihracat temelli olduğu gözlenmektedir.

TABLO 7. EKVADOR-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMİ (2013-2020, MİLYON DOLAR)

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2013	98,1	79,2
2014	78	70
2015	72,7	33,1
2016	86,8	32,1
2017	88,9	31,7
2018	65,8	45,4
2019	51	48
2020	138	33

Kaynak: TÜİK

Tablo 7 incelendiğinde ise 2019'da 99 milyon dolar olan Türkiye-Ekvador arasındaki dış ticaret hacminin 2020'de 72 milyon dolarlık (yüzde 73) bir atış sonucunda 171 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. Söz konusu artışında ithalat temelli olması dikkate alınması gereken bir noktadır.

SONUÇ

2020'de Latin Amerika bölgesindeki gelişmeleri de salgının şekillendirdiği ve bu durumun Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki temaslara etki ettiği görülmektedir. Bu süreç boyunca Venezuela gibi bazı Latin Amerika ülkelerine salgınla mücadele çerçevesinde somut desteğini ileten Türkiye, bölgedeki insani gelişmelere kayıt-

sız kalmamıştır. Brezilya, Dominik Cumhuriyeti, Bolivya ve Venezuela gibi ülkelerde pandeminin gölgesinde gerçekleşen seçimler ise Latin Amerika siyasetinde önemli değişimleri ve süreklilikleri beraberinde getirmiştir. Söz konusu süreçleri yakından takip eden Ankara, seçim sonrasında söz konusu ülkelerde çeşitli girişimler gerçekleştirmiştir. Bu temel iki meselenin çerçevesinde Ankara'nın 2020'de Latin Amerika yöneliminde Karayipler bölgesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Dominik Cumhuriyeti'nde yapılan seçimler sonrasında yaşanan iktidar değişimi bu ülke ile Türkiye arasında halihazırda olumlu seyreden temasları daha da yoğunlaştırmıştır. Dahası bu yıl içerisinde Haiti ile güçlenen ilişkilerin somut neticesi alınmış ve Türkiye ile Haiti arasında siyasi, ekonomik ve kültürel-insani boyutu içeren toplamda yedi antlaşma imzalanmıştır. Karayipler yöneliminin yanı sıra Ankara'nın Karakas ile geçmiş yıllardakine benzer şekilde güçlü siyasi temaslarını sürdürdüğü ve iki aktör arasında kurumsal ve çok boyutlu ortaklık oluştuğu söylenebilir.

TABLO 8. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNE İHRACATI (2013-2020, MİLYON DOLAR)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Orta Amerika ve Karayipler	1.004	789,4	676,7	697,3	967	1.200	1.347	1.195
Güney Amerika	2.130	1.594	1.119	898,9	1.067	1.441	1.442	1.464

Kaynak: TÜİK

Bu genel olumlu siyasi havanın salgının yıkıcı etkilerine rağmen ekonomik ilişkilerde de belirli oranda yansıması olduğu ve bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin salgına önemli bir direnç gösterdiği ifade edilebilir. Zira Tablo 8-9'dan anlaşıldığı üzere 2019'da 7 milyar 823 milyon dolar olan toplam dış ticaret hacmi

2020'de 568 milyon dolar artarak 8 milyar 391 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

TABLO 9. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDEN İTHALATI (2013-2020, MİLYON DOLAR)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Orta Amerika ve Karayipler	1.362	921	892	794,8	763,1	696,7	677	829
Güney Amerika	3.667	3.164	3.024	3.357	4.712	6.778	4.357	4.903

Kaynak: TÜİK

Verilerden anlaşıldığı üzere, 2019'da bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki ihracat hacmi 2 milyar 789 milyon dolar iken 2020'de 130 milyon dolar gerileyerek 2 milyar 659 milyon dolar olmuştur. Bu durum bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret yapısına ve 2020'de artışın hangi alandan kaynaklandığına ilişkin yeterli bilgi sunmaktadır. Nitekim 2020'de de bölge ülkeleri ile dış ticaret hacminde ithalat verileri belirleyici olmuş ve bu veriler 2020'deki söz konusu artışta kritik rol oynamıştır. Böylece 2019'da 5 milyar 34 milyon dolar olan ithalat hacmi 2020'de 698 milyon dolar artarak 5 milyar 732 dolara yükselmiştir. Sonuç olarak 2020 gibi sorunların yoğun yaşandığı bir yıl içerisinde bahsi geçen siyasi temaslar ve ithalat temelli olmasına rağmen bölge ülkeleriyle dış ticaret hacminde görülen kısmi artış olumlu bir gelişmedir. Bununla birlikte bölge ülkeleri ile Türkiye arasında beklenen ekonomik potansiyel ise henüz gerçekleşmemiştir.

KRONOLOJİ

14 Ağustos	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
16 Ağustos	Dominik Cumhuriyeti'nde yapılan seçimler sonucunda cumhurbaşkanı seçilen Luis Abinader'in yemin törenine Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu katıldı.
17 Ağustos	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Haiti'yi ilk kez ziyaret ederek burada Haiti Devlet Başkanı Jovenel Moise tarafından kabul edildikten sonra mevkidaşı Claude Joseph ile görüştü.
18 Ağustos	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Venezuela'yı ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro tarafından kabul edildi ve burada üst düzey temaslar yürüttü.
26-28 Ekim	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, çevrim içi düzenlenen BM Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonunun (ECLAC) 38. oturumuna katıldı.
14 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Haiti Devlet Başkanı Moise arasında telefon görüşmesi gerçekleşti.
	Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Dominik Cumhurbaşkanı Abinader arasında telefon görüşmesi gerçekleşti.

TÜRKİYE'NİN RUSYA VE KAFKASYA POLİTİKASI 2020

MEHMET ÇAĞATAY GÜLER

Doktora Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler

GİRİŞ

Bu makale Türkiye'nin 2020'deki Rusya ve Kafkasya politikasını incelemektedir. Bu anlamda ilk olarak Türkiye'nin Rusya ile ikili ticaret ve enerji yatırımları bağlamında ekonomik ilişkileri ele alınmıştır. Ardından iki ülkenin güvenlik ve savunma odaklı siyasi münasebetleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda muhtelif çatışma ve iş birliklerinin yaşandığı Suriye, Libya ve Karabağ sahaları irdelenirken S-400 meselesine de ayrı bir vurgu yapılmıştır. Rusya'yı müteakip Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik siyaseti ele alınmıştır. Bu kapsamda 2020'nin Türkiye açısından en öne çıkan konularından biri olan İkinci Karabağ Savaşı'na ayrı bir yer ve önem atfedilmiştir. Bu bölümde Türkiye'nin savaşın tarafları ve

bölge ülkeleri olan Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik politikaları açıklanmıştır. Bölgenin bir diğer önemli ülkesi olan Gürcistan'a ise enerji jeopolitiği bağlamında değinilmiş ve ikili ilişkilerde öne çıkan muhtelif hususlar kısaca detaylandırılmıştır.

2020'de bir önceki yıla benzer şekilde Suriye sahası Türkiye-Rusya ilişkilerinde öne çıkmıştır. 27 Şubat'ta Rus Hava Kuvvetlerinin İdlib'de Türk Silahlı Kuvvetlerini (TSK) hedef alması sonucu 36 askerimiz şehit düşmüş, hemen ardından Türkiye Bahar Kalkanı Harekatı'nı (BKH) başlatmıştır. Yaklaşık bir hafta süren harekat sonucunda Suriye rejimi ağır kayıplar vermiş ve nihayetinde Türkiye ve Rusya arasında 5 Mart'ta Moskova mutabakatı imzalanmıştır. Bu süreci takiben Aralık 2019'da etkisini göstermeye başlayan koronavirüs (Covid-19) salgını peyderpey tüm dünyaya yayılmış ve gündemin ana konusu haline gelmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de geniş bir etkiyi haiz olan salgın süreci, uluslararası siyaseti ve dış politikayı da etkisi altına almıştır. Lakin Türkiye'nin gerek Rusya gerekse Kafkasya ile olan münasebetlerinde önemli bir yer teşkil etmediği için koronavirüs konusu bu makalenin kapsamı dışında bırakılmıştır. Libya meselesi önceki yıllardan farklı olarak Ankara ve Moskova arasındaki iş birliğini derinleştirici bir ahvale bürünmüş, 22 Temmuz'da Libya üzerinde varılan dört maddelik mutabakat –Suriye'dekine benzer şekilde– hem iş birliğinin sağlanabildiği hem de kökten anlaşmazlıkların olduğu bir denklemi ortaya çıkarmıştır. Ankara-Moskova ilişkilerinde yılın ilk yarısında Suriye ve Libya konuları esas gündemi teşkil etmiştir.

Bu yılın Temmuz ayı Ankara için oldukça hareketli geçmiştir. Aynı dönemde Azerbaycan ve Ermenistan arasında stratejik Tovuz bölgesinde çatışmalar baş göstermiştir. Tovuz bölgesi haiz olduğu önem sebebiyle hem Ankara-Moskova ilişkileri üzerinde hem de Türkiye'nin Kafkasya politikası ve bölge jeopolitiğinde önemli kırılmalara sebebiyet vermiştir. Türkiye bu gelişmelere mukabil Su-

riye ve Libya'dan sonra Rusya'nın karşı cephesinde bir sahaya da dahil olmuş, aktif dış politikasını Kafkaslara doğru genişletmiştir. 27 Eylül'de İkinci Karabağ Savaşı'nın başlangıcı ile de oldukça dinamik bir döneme girilmiş ve söz konusu çatışmalar neticesinde Türkiye-Rusya jeopolitik rekabeti yeni bir boyut kazanmıştır. Tovuz çatışmasının ve İkinci Karabağ Savaşı'nın Ankara-Moskova ilişkilerine etkisi Türkiye'nin 2020 Rusya politikası kapsamında ele alınırken savaşın detayları ve Türkiye'nin bölge ülkeleri ile münasebetleri, izlediği stratejiler ve benimsediği politikalar bilahare Kafkasya bölümünde irdelenmiştir.

Öte yandan enerji ve ikili ticaret konuları jeopolitik çatışmalara rağmen etkilenmemiş ve büyük oranda eski hacimlerini korumuştur. Zira ikili ticaret hacmi geçmiş yıllara kıyasla ciddi bir farklılık arz etmezken Rus enerji kaynakları geçtiğimiz yıllarda olduğu Türkiye'nin enerji ithalatındaki oranını büyük ölçüde muhafaza etmiştir. İki ülke arasındaki büyük bütçeli enerji yatırımlarından biri olan TürkAkım projesi bu yıl Ocak'ta devreye girmiştir. Rus gazını Türkiye'ye ve Avrupa'ya sevk edecek bu hat bölgenin enerji jeopolitiği üzerine de önemli etkilerde bulunacaktır. Enerji yatırımları çerçevesinde karşımıza çıkan bir diğer önemli yatırım ise Akkuyu Nükleer Güç Santrali (NGS) projesidir. İlk reaktörünün 2023'te devreye girmesi planlanan bu santrale dair gelişmeler de ikili ticaret, TürkAkım projesi ve enerji jeopolitiği ile birlikte ekonomi ve enerji alt başlığı altında ele alınmıştır.

TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Türkiye-Rusya ilişkilerinde her yıl olduğu gibi 2020'de de ekonomi ve enerji iş birliğinin başarıyla sağlandığı alanlar olmuştur. Türkiye ile Rusya arasında 2010'da ihdas edilen Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) ve ilerleyen dönemde faaliyet göstermeye başlayan ekonomi odaklı Karma Ekonomik Komisyon (KEK) alt kuruluş-

ları, iki ülkenin ticari münasebetlerinde önemli bir yere sahiptir. Aynı yıl ikili ticaret hacminin beş yıl içerisinde 100 milyar dolara ulaşması hedeflenmiştir. Lakin ilerleyen yıllarda gerek 2008-2009 finansal krizinin etkileri gerekse 2015'te kopma noktasına gelen ilişkiler söz konusu hedefin yakalanmasının önüne geçmiştir. İlişkilerin normalleşmesini ve daha da derinleşmeye başlamasını –2016 yılı– müteakip karşılıklı ticaret peyderpey 27 milyar dolar bandına çıkmış, 2019'da ancak 2007 rakamları yeniden yakalanabilmiştir.[1] Bu süreçte 100 milyar dolar hedefi yinelenirken karşılıklı yatırımlar çeşitlilik ve hız kazanmıştır. 2020'ye gelindiğinde ise küresel piyasaları derinden etkileyen koronavirüs salgını Türkiye-Rusya ticari münasebetlerini de etkilemiş ve ortak ticaret hacmi 22,3 milyar dolara düşmüştür.[2] Hal böyle olunca bahse konu ortak ticaret hacmi hedeflerinin kısa ve orta vadede başarılması oldukça zor olarak görünmektedir. Buna rağmen Rusya, Türkiye'nin en önemli –çoğu zaman ilk sırada– ithalat partneri konumundadır.

Karşılıklı ticaretin temel dinamikleri incelendiğinde karşımıza literatürde geniş bir yere hakim olan "asimetrik karşılıklı bağımlılık" çıkmaktadır.[3] Karşılıklı bağımlılık en basit haliyle ekonomik veçhede karşılıklı bağımlılığı ve ilişkiler koptuğunda her iki taraf

[1] "Dış Ticaret İstatistikleri/TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Sorgulama Ekranı", T.C. Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri, (Erişim tarihi: 30 Ocak 2021).

[2] "Dış Ticaret İstatistikleri/TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Sorgulama Ekranı".

[3] Seçkin Köstem, "The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence", *Perceptions*, Cilt: 23, Sayı: 2, (2018), s. 10-32; Ayrıca bkz. Senem Aydın-Düzgit, Evren Balta ve Andrew O'Donohue, "Turkey, Russia, and the West: Reassessing Persistent Volatility, Asymmetric Interdependence, and the Syrıa Conflict", Sabancı University Istanbul Policy Center, (Nisan 2020), https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/reassessing-persistent-volatility-asymmetric-interdependence-and-the-syria-conflict-93d479/reassessing-persistent-volatility-asymmetric-interdependence-and-the-syria-conflict-93d479.pdf, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2020); Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, "Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region", *Third World Quarterly*, Cilt: 37, Sayı: 1, (2015), s. 71-95.

için de ortaya çıkan maliyeti ifade etmektedir.[4] Asimetri ise söz konusu maliyetin bir taraf için diğer tarafa göre çok daha fazla olmasıdır. Ankara-Moskova ilişkilerinin bu şekilde açıklanmasının sebebi dış ticaret dengesinin baskın bir şekilde Rusya lehine gerçekleşmesidir.[5] Örneğin 2019 verilerine baktığımızda Rusya'dan yapılan ithalat 23,1 milyar dolar iken gerçekleştirilen ihracat yalnızca 4 milyar dolardır.[6] Bu noktada ikili ticaret hacminde en önemli faktörün Rusya'dan gerçekleştirilen petrol ve doğal gaz ithalatı olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Türkiye'nin her iki enerji kaynağı muvacehesinde dışa bağımlı olması (yüzde 91 petrol, yüzde 99 doğal gaz) ve hatta enerji arz yelpazesine bakıldığında hem genel petrol ürünleri (ham petrol alımında ise Rusya'nın takriben 20 milyon ton içindeki satışı yaklaşım 10 milyon tondur. Yani yaklaşık payı yüzde 50'dir) hem de doğal gaz alımında Rusya'nın yüzde 30'dan daha fazla bir yeri olması söz konusu ithalat/ihracat dengesizliğine sebebiyet vermektedir.[7] Hem kaynak hem de kaynak ülke bağımlılığı aradaki makasın gittikçe açılmasına ve pek tabii asimetrik karşılıklı bağımlılığa sebebiyet vermektedir. Enerji kaynaklarının yanı sıra Rusya'nın Türkiye'deki yatırımları, Türkiye'nin genel itibarıyla düşük katma değerli ihracatı filhakika söz konusu bağımlılığı sürekli kılmakta ve hatta körüklemektedir. TürkAkım ve Akkuyu NGS hem bu kapsamda dikkatle ele alınması gereken hem de siyasi nüfuz kaynaklı da dü-

[4] Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, (Little, Brown and Company, Boston: 1977).

[5] Köstem, "The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence"; Ayrıca kıyaslama verileri için bkz. "Dış Ticaret İstatistikleri/TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Sorgulama Ekranı".

[6] "Dış Ticaret İstatistikleri/TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Sorgulama Ekranı".

[7] Mehmet Çağatay Güler, "Looking at the Tovuz Clashes from an Energy Perspective", *Daily Sabah*, 11 Ağustos 2020; *Petrol Piyasası 2019 Yılı Sektör Raporu*, (T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara: 2020).

şünülmesi gereken Rus yatırımlarıdır.[8] Buna rağmen gerek sahip olunan diyalog gerekse ihtiyaçlar çerçevesinde TürkAkım projesi tamamlanarak kullanıma alınmıştır. Akkuyu NGS'nin çalışmaları da hız kesmeden devam etmektedir. 2020'de daha da derinleşerek devam eden muhtelif sahalardaki jeopolitik çatışmalara rağmen ilişkiler kopmamakta aksine ekonomik veçhede gittikçe derinleşmektedir. Bu noktada ekonomik ilişkilerde yaşanan gelişmelerin iki ülke arasındaki ilişkilerin kopmamasında önemli bir etkisinin olduğu hatta paradoksal bir biçimde birbirlerini desteklediklerı söylenebilir.

2020'de de ikili ticaret noktasında en öne çıkan konu şüphesiz enerji ithalatıdır. Bu yıl da Rusya, Türkiye'nin enerji ithalatındaki önemini korumuş ve en büyük ticaret partnerlerinden birisi olmuştur. Rusya'dan satın alınan doğal gaz miktarında 2019'da 2018'e kıyasla yüzde 30'dan fazla düşüş yaşanmıştır.[9] Türkiye aradaki farkı büyük oranda sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ithalatı ve Azerbaycan'dan doğal gaz alımı ile telafi etmiştir. Bu yıl Rusya-Türkiye arasındaki Mavi Akım doğal gaz boru hattında yaklaşık iki aylık bir bakım çalışması yapılmış ve hat bu Aralık'ta kullanım dışı kalmıştır. Ağustos ve Eylül aylarından sevkiyat katlanarak artsa da 2019'un ilk altı ayında Rusya'dan gerçekleştirilen toplam gaz ithalatı 2020'nin ilk dokuz ayına denk olmuştur.[10] Fakat sene sonuna bakıldığında bakım dönemi de göz önünde bulundurulursa 2020'nin ilk on bir

[8] Mehmet Çağatay Güler, *Building a Nuclear Empire Nuclear Energy as a Russian Foreign Policy Tool in the Case of Turkey*, (Cinius Publishing, İstanbul: 2020).

[9] Emre Gürkan Abay, "Türkiye'nin Rusya'dan Gaz İthalatı 2019'da Yüzde 35 Azaldı", Anadolu Ajansı, 14 Şubat 2020.

[10] Rusya'dan ilk dokuz ayda gerçekleştirilen doğal gaz ithalatı verileri ayrı ayrı toplanarak bulunmuştur. Bkz. Nuran Erkul Kaya, "Türkiye'nin Rusya ve İran'dan Gaz İthalatında Sert Düşüş", Anadolu Ajansı, 24 Ağustos 2020; "Doğal Gaz İthalatı Temmuz'da Yüzde 4,5 Azaldı", Bloomberg HT, 25 Eylül 2020; "Doğal Gaz İthalatı Ağustos Ayında Arttı", *Milliyet*, 29 Ekim 2020; "Doğal Gaz İthalatı Eylül'de Yüzde 22,5 Arttı", *Hürriyet*, 25 Kasım 2020.

ayında 13,3 milyar metreküp ile geçen yılın hacimleri yaklaşık olarak yakalanmıştır.[11]

TABLO 1. TÜRKİYE İLE RUSYA ARASINDA GERÇEKLEŞEN TİCARET (2016-2020, DOLAR)

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2016	15.467.236.736	1.792.916.121
2017	20.097.026.964	2.869.847.400
2018	22.710.751.224	3.652.603.351
2019	23.115.236.226	4.152.137.036
2020	17.883.804.606	4.493.123.075

Kaynak: TÜİK ve T.C. Ticaret Bakanlığı

Türkiye'nin Rusya ile uzun vadeli sözleşmeleri al ya da öde prensibiyle yapıldığı ve her yıl Mavi Akım üzerinden 16 milyar metreküp alınması planlandığı için iddia edilenin aksine benzer oranlar, belli bir dönem atıl kalmasına rağmen yakalanmıştır. Lakin 2017 ve 2018'de olduğu gibi 20 milyar metreküpün üzerindeki ithalatlar ancak yeni dönemde TürkAkım'ın tam kapasite çalışmasıyla birlikte gerçekleşebilir. Doğal gaza ek olarak Rusya Türkiye'nin petrol ithalatında da önemli bir yeri haizdir. Bu yıl da Rusya koronavirüsün sebebiyet verdiği fiyat dengesizliğinden ötürü petrol gelirleri düşmesine rağmen Türkiye pazarındaki önemini korumuştur. Yılın ilk on bir ayında Rusya'dan satın alınan

[11] Rusya'dan 2020'de gerçekleştirilen doğal gaz ithalatı verileri on iki ay ayrı ayrı toplanarak bulunmuştur. Bkz. Erkul Kaya, "Türkiye'nin Rusya ve İran'dan Gaz İthalatında Sert Düşüş", Anadolu Ajansı; "Doğal Gaz İthalatı Temmuz'da Yüzde 4,5 Azaldı", Bloomberg HT; "Doğal Gaz İthalatı Ağustos Ayında Arttı", *Milliyet*; "Doğal Gaz İthalatı Eylülde Yüzde 22,5 Arttı", *Hürriyet*; "Doğalgaz İthalatı Ekimde Yüzde 28 Artışla 4 Milyar Metreküp Oldu", *Habertürk*, 28 Aralık 2020; Nuran Erkul Kaya, "Doğal Gaz İthalatı Kasımda Yüzde 32,1 Artışla 5,1 Milyar Metreküp Oldu", Anadolu Ajansı, 27 Ocak 2021; Ayrıca bkz. "Doğal Gaz Piyasası Aylık Sektör Raporu Listesi (Ocak Ayından Kasım Ayına Kadar)", EPDK, https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95/dogal-gaz-aylik-sektor-raporu, (Erişim tarihi: 28 Ocak 2021).

yaklaşık 8,5 milyon ton petrol söz konusu önemi göstermektedir.[12] Ayrıca Türkiye Rusya'dan yaklaşık 1 milyon ton kömür ithalatı da gerçekleştirmiştir.[13] Sonuç itibarıyla enerji bu yıl da ikili ticarette en fazla öne çıkan sektör olmuştur. Türkiye, Rusya'dan bu yıl enerji ürünleri dahil toplamda 17,8 milyar dolarlık ithalat yapmıştır (Rusya 2020'de Türkiye'nin en büyük üçüncü ithalat partneri olmuştur).[14] Kısacası ikili ticaret hacmi ve enerji ürünleri bağlamında Moskova yerini ve önemini korumuştur.

Enerjini ürünlerinin yanı sıra ikili ticarette öne çıkan bir diğer başlık da tarım, gıda ve içecek sektörüdür. Rusya bu alanda hem ithalat hem de ihracat noktasında Türkiye'nin en önemli partneri konumundadır. Nitekim 2020 verilerine bakıldığında Rusya 3,1 milyar dolar ile Türkiye'nin en çok tarım, gıda ve içecek ürünü ithal ettiği ülke olmuştur.[15] Bunun yanı sıra Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracat incelendiğinde 1,3 milyar dolar ile Rusya'nın üçüncü sırada olduğu görülmektedir.[16] Kısacası iki ülkenin 2020'de 22,3 milyar dolar olan ortak ticaret hacminin yaklaşık yüzde 20'lik kısmını tarım, gıda ve içecek sektörü ürünleri oluşturmuştur.

TürkAkım doğal gaz boru hattı projesi her biri 15,75 milyar metreküp taşıma kapasiteli iki hattan oluşmaktadır. Bu hatlardan biri Türkiye'nin yerel kullanımına ayırılacakken diğeri Bulgaristan

[12] Ay ay Rusya'dan gerçekleştirilen petrol ithalatı verileri toplanarak bulunmuştur. Bkz. "Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporu Listesi (Ocak Ayından Kasım Ayına Kadar)", EPDK, https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-104/aylik-sektor-raporu, (Erişim tarihi: 28 Ocak 2021).

[13] "Rusya'nın Kömür Üretimi Yüzde 15 Azaldı", Enerji Günlüğü, 20 Kasım 2020, https://cutt.ly/chmlQ9Z, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2020).

[14] "Dış Ticaret İstatistikleri/TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Sorgulama Ekranı".

[15] "Türkiye Gıda ve İçecek Sektörleri Diş Ticaret Verileri 2020 Yılı 12 Aylık Dış Ticaret Verileri: Ülke Bazında Veriler", Türkiye Gıda ve İçecek Sanayi Dernekleri Federasyonu (TGDF), https://www.tgdf.org.tr/turkiye-gida-ve-icecek-sektorleri-dis-ticaret-verileri, (Erişim tarihi: 28 Ocak 2021).

[16] "Türkiye Gıda ve İçecek Sektörleri Diş Ticaret Verileri 2020 Yılı 12 Aylık Dış Ticaret Verileri: Ülke Bazında Veriler".

üzerinden Avrupa'ya açılacaktır. Söz konusu proje Ocak 2020'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in katıldığı törenle resmi olarak açılmıştır. 2016'da varılan antlaşmayı müteakip dört yıl içerisinde projenin Türkiye'ye kadarki yapım aşaması tamamlanmıştır. Bu nedenle 2020 proje açısından önemli bir yıl olmuştur. Boru hattının devreye girmesinin ardından sevk edilmeye başlanan doğal gaz yıl içerisinde yavaş yavaş iki katına çıkarılmıştır.[17] Açılış töreni aynı zamanda iki ülke liderlerinin 2020'deki ilk görüşmesini de teşkil etmiştir. İki ülke liderleri tören kapsamında organize edilen bu ziyareti Libya başta olmak üzere diğer bölgesel konuları da ele almak için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Nitekim ziyaret kapsamında iki ülke savunma bakanları ve dışişleri bakanları mevkidaşları ile görüşmüşlerdir.

Bu yıl Akkuyu NGS'ye dair önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk olarak yapılan resmi açıklamalar santralin inşaat aşamasının planlanan takvime uygun olarak devam ettiği yönündedir.[18] İnşaat lisansları tamamlanmış olan ilk iki reaktöre dair çalışmalar 2020'de de yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu doğrultuda 2023'te ilk reaktörün, devam eden yıllarda da kalan üç reaktörün devreye girmesi beklenmektedir. İkinci olarak Kasım 2020'de üçüncü ünitenin inşası için gerekli lisanslar alınmıştır.[19] Dördüncü ve son lisansın da resmi evrak süreci başlamış olup 2021 içerisinde alınması beklenmektedir.[20] Tüm lisanslama işlemlerinin ardından dört ünitenin de inşaat çalışmalarına başlanmış olacaktır. Her

[17] "TürkAkım Bir Yaşında! 31,5 Milyar Metreküp Kapasiteye Sahip", *Milliyet*, 8 Ocak 2021.

[18] Firdevs Yüksel, "Akkuyu NGS'nin İnşası Takvime Uygun Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 4 Mart 2020; "Akkuyu NGS'de Çalışmalar Eksiksiz Tamamlandı", TRT Haber, 28 Aralık 2020.

[19] Firdevs Yüksel, "Akkuyu NGS'nin Üçüncü Güç Ünitesinin İnşaat Lisansı Alındı", Anadolu Ajansı, 19 Kasım 2020.

[20] Yüksel, "Akkuyu NGS'nin Üçüncü Güç Ünitesinin İnşaat Lisansı Alındı".

biri 1.200 MW kapasiteli dört reaktörden oluşacak NGS'nin –2023'te tam kapasite devrede olduğu takdirde– yapılan talep projeksiyonlarına göre Türkiye'nin elektrik üretiminin yüzde 7'sini karşılaması beklenmektedir.[21]

TÜRKİYE-RUSYA GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Ankara-Moskova ilişkilerinde ekonomik veçhesi bir yana siyasi ve güvenlik boyutuyla öne çıkan konuların başında S-400 hava ve füze savunma sistemleri gelmektedir. Her ne kadar tedarikçi ülke açısından önemli bir ekonomik gelir kaynağı olsa da söz konusu sistemlerin ve türevlerinin siyasi sonuçları –bilhassa Türkiye örneğinden yola çıkarak– daha elzem görünmektedir. Zira S-400'ler yalnızca Ankara-Moskova ilişkilerini değil Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkilerini de etkilemektedir. S-400 bataryaları sorunsalı temelde iki dinamik üzerinden okunmaktadır. Bunlardan ilki Rus yapımı bu sistemlerin satın alınmasıyla Türkiye üzerinde artacağı tartışılan Moskova nüfuzu, ikincisi ise alınmasıyla birlikte bu bataryaların Türkiye'nin hava savunma sistemlerine nasıl entegre edileceği ve söz konusu bataryaların Türkiye'nin NATO'daki pozisyonuna ve ABD ile ilişkilerine halel getireceği yönündedir. ABD'nin tüm siyasi ve askeri kurumlarının bu alıma katı bir şekilde karşı oluşu özellikle ikinci sorunsaldan kaynaklanmaktadır. Geçtiğimiz yıl bataryaların teslimatı ve entegrasyonunun nasıl sağlanacağı bu konudaki temel gündemi oluşturmuştur.[22] Bu yıl ise S-400'lerin test edilmesi büyük tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kısacası Ankara-Moskova ilişkilerinde ekonomik iş birliğini daha da derinleştiren ve aynı zamanda güvenlik bağlamında ilişkileri daha da stratejik taşıyan

[21] Güler, "Building a Nuclear Empire Nuclear Energy as a Russian Foreign Policy Tool in The Case of Turkey", s. 79.

[22] Mehmet Çağatay Güler, "Türkiye-Rusya İlişkileri", *2019'da Türkiye*, der. Muhittin Ataman vd., (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 156-162.

S-400'ler iki ülke ilişkilerinde 2020'de de öne çıkan başlıklar arasında yer almaktadır.

Son dönem Ankara-Moskova ilişkilerinin temel dinamiklerini teşkil eden Suriye ve Libya sahalarındaki jeopolitik rekabet 2020'de daha da derinleşmiş ve iki ülkeye de coğrafi yakınlığıyla dikkat çeken Karabağ bölgesine sıçramıştır. Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahalesiyle seyri ve mahiyeti değişen Suriye iç savaşı, Türkiye'nin operasyonlarıyla birlikte jeopolitik güç mücadelelerinin yaşandığı bir alan hüviyetine bürünmüştür. Bunun arkasında yatan esas neden ise savaşa dahil üçüncül ülkelerin (makale kapsamında Türkiye ve Rusya) birbiriyle temelden zıt aktörleri, çözümleri ve politikaları desteklemesidir. Bahse konu farklılık öyle boyutlara ulaşmıştır ki –desteklenen vekil unsurlar bağlamında dolaylı olarak sürekli çatışmalar yaşanırken– iki ülke askerleri sahada doğrudan çatışmalar da yaşanmıştır. Buna rağmen mevcut ekonomik iş birliği, stratejik ortaklık ve yüksek diyalog sayesinde iki ülke ilişkileri bozulmamış, İran'ın da dahil olduğu Astana formatında –Suriye konusunda ortak bir politika ve çözüm arayışında– bir araya gelinebilmiş ve sürdürülebilir ortaklık sağlanmıştır.

Benzer gelişmeler Libya sahasında da yaşanmıştır. Rusya her ne kadar resmi olarak (Suriye örneğinde olduğu gibi) savaşa müdahil olmasa da Libya'nın doğusundaki gayrimeşru silahlı güçlerin lideri Halife Hafter'e verdiği silah, teknik, teçhizat ve en önemlisi paralı asker desteği Moskova'ya önemli jeopolitik kazanımlar sağlamıştır. Türkiye'nin, Libya'nın Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde meşru aktör kabul edilen Ulusal Mutabakat Hükümetinin (UMH) davetiyle Libya savaşına dahil olması doğrudan Rus çıkarları ve saha varlığı ile çatışmıştır. Zira Türkiye'nin müdahalesinden önce önemli saha kazanımları elde eden ve ülkenin jeostratejik olarak en kritik konumu olan Trablus'a taarruzlar başlatan Hafter güçleri, Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) müdahalesi sonrasında önemli saha kayıpları yaşamış

ve Trablus'a yönelik saldırıları püskürtülmüştür. Bu minvalde Trablus'un batı sahil şeridi, Tarhuna kasabası ve bölgedeki kritik Vatiye Hava Üssü Hafter güçlerinden geri alınmıştır. TSK'nın desteğiyle UMH güçleri Trablus'ta önemli bir üstünlük kurmuş, ciddi geri kazanımlar sağlamış ve savaşın seyrini değiştirmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Libya savaşında oyun değiştirici bir rol üstlendiği gözlemlenmiştir. Tabiatıyla bu süreci müteakip Suriye'de devam eden Türkiye-Rusya çekişmesi Libya sahasına taşınmış ve iki ülkenin jeopolitik çatışması daha da derinleşmiştir.

Son olarak Azerbaycan ve Ermenistan arasında "donmuş çatışma" hüviyetine bürünen ve yirmi altı yıldır bölgede istikrar ve barışın sağlanmasının önüne geçen işgal altındaki Karabağ toprakları, bu yıl Türkiye'nin hem askeri hem de diplomatik desteği ile birlikte kırk dört günlük bir operasyon sonucunda özgürleştirilmiştir. Bu noktada sahada önemli değişimler yaşanmış, hem çatışmanın tarafları Azerbaycan ve Ermenistan hem de üçüncül ülkeler bağlamında (Türkiye ve Rusya üzerinde ayrı ayrı ve ikili ilişkileri etkileyecek) önemli sonuçlar doğurmuştur.

Türkiye, Suriye savaşının başladığı 2011'den bu yana hava savunma sistemlerini güçlendirmek amacıyla defalarca NATO'ya başvurmuş ve ABD, Almanya ve İspanya gibi müttefik ülkelerden geçici süreyle S-400'lerin muadili kabul edilen Patriot füzeleri tedarik edilmiştir. Fakat söz konusu NATO misyonlarının geri çekilmesi ve konuşlandırılan Patriot füzelerinin sürelerinin dolması Türkiye açısından güvenlik boşluğu oluşturmuştur. Bu boşluğun neden olduğu endişe ve arayış Ankara'yı pek tabii alternatif arayışına yönlendirmiştir. Bu noktada ilk olarak ABD ile müzakerelere başlanmış fakat yerine getirilmeyen talepler ve oyalayıcı politikalar Türkiye'yi ikinci tercih olarak Rus yapımı ürünlere yönlendirmiştir.

Türkiye'nin jeopolitik çatışmalara rağmen Rusya ile stratejik boyuta ulaşan ikili ilişkileri bu tercihinde önemli bir etken ol-

muştur. Tabii bu noktada ikili ilişkilerin ulaştığı boyutun ötesinde Rusya'nın bölgede izlediği politikalar nihai belirleyici olmuştur. Zira Kremlin yönetimi uzun yıllardır yakın coğrafyasına hava savunma sistemleri ihraç etmekte ve bu sayede Batı ülkelerinin bu alanlara nüfuzunu azaltmaya çalışmaktadır.[23] Bu perspektiften bakıldığında Azerbaycan, Ukrayna, Ermenistan, Belarus, Moldova, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, İran, Suriye, Bulgaristan, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin tamamının S-300 hava savunma sistemlerini kullanmış olduğu ve birçoğunun halen kullanmakta olduğu görülmektedir.[24] İhraç edilen bahse konu savunma sistemleri bu ülkelere Batılı ülkelerin nüfuzunun girmesini/artmasını engellemenin yanı sıra Rusya'nın hem nüfuzunu arttırmakta hem de ek olarak ekonomik gelir sağlamaktadır. Moskova cephesinden bakıldığında S-400 hava savunma sistemleri de aynı politikanın devamı/bir parçası olarak görülmekte, Türkiye dahil tüm ülkelere ihracatı benzer temellere ve gayelere dayanmaktadır. Yukarıda bahsedilen S-400'ler sorunsalındaki ilk dinamiği teşkil eden bu husus hem Ankara hem de NATO müttefikleri tarafından bilinmektedir.

Bugün gelinen noktada S-400 bataryalarının teslimatı eksiksiz olarak tamamlanmış ve Ekim 2020 itibarıyla da test edilmiş durumdadır.[25] Daha önce Kasım 2019'da da denendiği bilinen bataryalara dair test çalışmaları sürmektedir. Satın alma, sevkiyat, test edilme ve entegrasyona dair ABD her fırsatta endişelerini dile getirmiş ve bu alıma karşı olduğunu yinelemiştir. Nitekim ABD Savunma Bakanlığı (Pentagon) sözcüsü Jonathan Hoffman Ekim 2020'deki testlerin ardından "Savunma Bakanlığı, Cumhurbaş-

[23] Güler, "Türkiye-Rusya İlişkileri", s. 156-162.

[24] "Russian Air and Missile Defense/S-300", CSIS Missile Defense Project, missilethreat.csis.org/defsys/s-300, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2020).

[25] "S-400: Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sinop'ta S-400 Denemeleri Yapıldığını Doğruladı", BBC Türkçe, 23 Ekim 2020.

kanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından da teyit ettiği üzere Türkiye'nin 16 Ekim'de yaptığı S-400 hava savunma sisteminin testini en güçlü şekilde kınıyor" açıklamasında bulunmuştur.[26] Pentagon ayrıca yayımlanan yazılı metinde pozisyonlarının açık ve tereddütsüz olarak operasyonel bir S-400 sistemine karşı olduğunu, böyle bir girişimin Türkiye'nin müttefik olarak ABD ve NATO'ya olan bağlılığıyla örtüşmediğini açıklamıştır.[27] Benzer açıklamalar Ankara'nın S-400'leri alma kararı ve takip eden süreçte de yapılmıştır. Kasım 2019 denemelerinden sonra da ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo "Türkiye'nin bataryaları aktif hale getirme hamleleri kabul edilemez" şeklinde beyanatta bulunmuştur.[28]

Her ne kadar Türkiye müteaddit defalar bu bataryaların NATO hava savunma sistemine entegre edilmeyeceğini, ayrı olarak kullanılacağını ve Rusya'nın istihbarat elde edebileceği iddialarının gerçeği yansıtmadığını belirtmişse de ABD'nin tavrı değişmemektedir. Teslimatın tamamlanması sonrası başlayan aktifleştirme ve entegrasyon tartışmaları 2020'de daha da hararetlenmiş, Ekim'deki testlerden sonra ABD bilhassa NATO üzerinden Türkiye'ye karşı agresif retoriğini daha da sertleştirmiştir.

Öte yandan Ankara-Moskova ilişkileri Washington yönetiminin söz konusu agresifleşen retoriği sonucunda daha da derinlik kazanmıştır. Rusya, S-400 bataryaları ile en başından beri hedeflediği siyasi sonuca yaklaşmış, Türkiye'nin NATO-ABD ve NATO-ABD'nin de Türkiye yaklaşımlarında kırılmalara sebebiyet vermiştir. Söz konusu kırılmalar Ankara-Washignton ilişkilerini negatif yönde etkilemiştir. 2021'de Joe Biden yönetimiyle birlikte S-400 meselesinin daha fazla gündem olacağı ve bu çerçevede Türkiye'nin ABD'nin Hasımlarıyla

[26] Kasım İleri, "Pentagon'dan S-400 Testi için Türkiye'ye Kınama", Anadolu Ajansı, 23 Ekim 2020.

[27] İleri, "Pentagon'dan S-400 Testi için Türkiye'ye Kınama".

[28] "Pompeo: Turkey's Test of Russian Weapons System Concerning", Reuters, 26 Kasım 2019.

Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası (CAATSA) kapsamında yaptırımlara maruz kalacağı ihtimaller dahilindedir. Eğer ki yeni ABD yönetimi bu yönde bir adım atarsa Rusya'nın S-400'ler ile hedeflediği Batı etkisini azaltma politikasına katkı sağlamış olacaktır.

Geçtiğimiz yıl iki ülke Türkiye'nin Fırat'ın doğusunda gerçekleştirdiği Barış Pınarı Harekatı (BPH) sonrasında karşı karşıya gelmiş ve Soçi'de on maddelik bir mutabakat imzalamıştır.[29] Öte yandan Fırat'ın batısında İdlib kentinde de çatışmanın eşiğine gelinirken Rusya, Türkiye'nin 10 numaralı gözlem noktasının yakınlarına taciz atışlarında bulunmuş hatta söz konusu noktayı kuşatma altına almıştır.[30] Astana mekanizması ve BPH sonrası imzalanan Soçi mutabakatına rağmen İdlib'deki belirsiz durum ve Rusya'nın ateşkes ihlalleri 2020 senesi için Türkiye-Rusya ilişkilerine şerh konulmasına neden olmuştur.[31] Nitekim üzerinden çok geçmeden 2020'nin hemen başında Rusya destekli Suriye rejimi, İdlib özelinde imzalanan Soçi mutabakatını yeniden bozarak saldırılara başlamış ve saha kazanımları sağlamıştır. Ocak boyunca saldırılarını kesmeyen Rus Hava Kuvvetleri destekli rejim unsurları hem Halep'in batısında hem de İdlib'in güneyinde stratejik Serakib bölgesine doğru ilerlemelerini sürdürmüştür.

Şubat'ta rejim unsurları Suriyeli muhaliflerin yanı sıra doğrudan TSK askeri konvoylarını da hedef almaya başlamış ve bunun neticesinde 3-26 Şubat arasında 17 askerimiz şehit olmuştur. Şubat itibarıyla havadan Rusya'nın ve karadan da İran'ın desteklediği rejim unsurları, İdlib'in güneyi ve doğusunda bilhassa da M4 ve M5 kara yollarının geçtiği Serakib bölgesine kadar ilerlemelerini sürdürmüştür. Bu süreçte TSK da bölgeye olan tahkimatını artır-

[29] "Son Dakika: Rusya ile Tarihi Mutabakat! İşte 10 Maddelik Anlaşma", *Milliyet*, 22 Ekim 2019.

[30] Güler, "Türkiye-Rusya İlişkileri".

[31] Güler, "Türkiye-Rusya İlişkileri".

mış ve rejim unsurlarına ağır zayiatlar verdirmiştir. 27 Şubat'ta ise Rusya Hava Kuvvetlerinin Türk taburunu hedef alması sonucu 36 askerimiz şehit olmuş, TSK aynı gün Bahar Kalkanı Harekatı'nı (BKH) başlatmıştır.

BKH boyunca 2 bin 500'den fazla rejim unsuru ve sayısız tank, hava savunma sistemi, top/obüs/ÇNRA ve zırhlı araç imha edilmiştir.[32] Suriye rejiminin ağır kayıplar vermesine rağmen İdlib'deki saldırıları durmamış, özellikle Rus Hava Kuvvetlerinin bombardımanları kesilmemiştir. Nihayetinde Kremlin yetkilileri müttefikinin ağır kayıplarının önüne geçmek, Ankara ise oluşan güvensiz saha şartlarından ötürü yeni bir mülteci dalgasını engellemek için 5 Mart'ta Moskova mutabakatına imza atmıştır.[33] Mutabakat neticesinde rejim güçleri İdlib ve Halep'deki saha kazanımlarını korumuş, 2012'den beri ilk kez M5 olarak bilinen Halep-Şam kara yolunun kontrolünü sağlamıştır. Diğer taraftan bölgede geçici de olsa bir ateşkes sağlanmış, istikrar ve güvenlik tesis edilmiş ve bu sayede bölgede yaşayan 4 milyona yakın Suriyeli göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin mülteci endişeleri bir süreliğine giderilmiştir. Ancak 2019'da olduğu gibi bu yıl da altı çizilmesi gereken nokta Moskova mutabakatının nihai çözümü getirmediği, sahada kalıcı barışı ve istikrarı sağlamadığıdır. Dolayısıyla Türkiye-Rusya ilişkilerine Suriye ve İdlib konularında konulan şerh ilerleyen yıllarda da devam edecektir.

Yukarıda değinildiği üzere Türkiye ile Rusya liderleri Recep Tayyip Erdoğan ve Vladimir Putin TürkAkım doğal gaz boru hattının açılışı için 8 Ocak 2020'de bir araya gelmiştir.[34] Bu ziyaret kapsa-

[32] "Bahar Kalkanı Operasyonu Kapsamında Rejim Kayıpları", Suriye Gündemi, 2 Mart 2020, https://www.suriyegundemi.com/bahar-kalkani-operasyonu-kapsaminda-rejim-kayiplari, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2020).

[33] Ceyhun Aliyev, Sena Güler ve Elena Teslova, "Turkey, Russia Agree on Cease-Fire in Idlib, Syria", Anadolu Ajansı, 5 Mart 2020.

[34] "Erdoğan ve Putin'den Libya'da Ateşkes Çağrısı", BBC Türkçe, 8 Ocak 2020.

mında iki lider Suriye'den Libya'ya anlaşmazlıkların yaşandığı birçok meseleyi görüşmüştür. Basın açıklamasında öne çıkan ve ilerleyen dönemde yeniden atıf yapılan konu ise Libya savaşı olmuştur. İki ülke Libya'nın egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne bağlılıklarını yineleyerek kalıcı barış ve istikrarın savaş yoluyla sağlanamayacağına vurgu yapmıştır. Bu kapsamda 12 Ocak itibarıyla ateşkes çağrısı yapılmıştır. Her ne kadar Halife Hafter'e bağlı silahlı güçlerin ve bölgede faaliyet gösteren paralı askerlerin faaliyetleri durmamış ve Hafter'e aktarılan Birleşik Arap Emirleri fonları kesilmemiş olsa da Ankara-Moskova arasında bu girişim yeni bir Astana mekanizması ve iş birliğinin derinleşmesi olarak okunmuştur. Dolayısıyla 12 Ocak'tan sonra çatışmadan barışa yeni bir sürece girilip girilmediği tartışmaları başlamıştır. Burada öne çıkan bir diğer husus ise bu görüşmelerin İdlib çatışmaları ile aynı tarihe tekabül etmesi ve 12 Ocak sonrası ikili ilişkilerde iş birliğinden ziyade Suriye özelinde çatışma yaşanmasıdır. Aynı ekonomik alanda istikrarlı bir şekilde sürdürülen iş birliklerine rağmen iki ülke arasındaki çatışmanın muhtelif sahalarda devam ediyor olması gibi, Suriye sahasında çatışmalar sürerken Libya'da ateşkes adımları atılmıştır.

12 Temmuz'da Azerbaycan ve Ermenistan arasında Tovuz bölgesinde vuku bulan çatışmanın hemen ardından 22 Temmuz'da Rusya ve Türkiye heyetleri arasında Ankara'da Libya konulu istişareler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeleri müteakip dört maddeden oluşan ortak bildiri yayımlanmış ve 8 Ocak'ta oluşturulan siyasi girişime de atıf yapılarak ateşkes sağlanmıştır.[35] Mutabakat kapsamında Libya'da uzun süreli ve sürdürülebilir ateşkes çabalarının devam ettiril-

[35] "Совместное Заявление По Итогам Российско-Турецких Консультаций Высокого Уровня По Ливии, Анкара, 22 Июля 2020 Года (Libya Konulu Üst Düzey Rus-Türk İstişarelerinin Ardından Ortak Açıklama, Ankara, 22 Temmuz 2020)", Министерство Иностранных Дел Российской Федерации (Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı), 22 Temmuz 2020, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4251704, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2021).

mesi, Berlin Konferansı sonuçları ve BM ile eş güdüm sağlanması, Ortak Çalışma Grubu'nun oluşturulmasının değerlendirilmesi ve Moskova'da istişarelerin devam ettirilmesi kararları alınmıştır. Söz konusu mutabakat aynı gün toplanan Milli Güvenlik Kurulunda görüşülmüş ve kararlar teyit edilmiştir.[36] Günün sonunda iki ülke Libya konusunda ortak bir zeminde buluşmayı başarmıştır. Bu defa da Kafkasya'da temelleri atılan yeni jeopolitik rekabet ile Libya üzerine varılan mutabakat aynı zamana denk gelmiştir. Tüm bu örnekler, literatürde geniş yer bulan kompartımanlaştırma siyasetinin birer tezahürü olarak görünmektedir.

27 Eylül-10 Kasım arasında vuku bulan İkinci Karabağ Savaşı sonuç itibarıyla önemli jeopolitik değişimlere yol açmıştır. İlk olarak Rusya perspektifinden değerlendirildiğinde süreç ve sonuç açısından Moskova yönetiminin bölge siyaseti ve çıkarları ile uyumlu olduğunu görülmektedir. Moskova, resmi politikası itibarıyla mevcut statükonun sürdürülemez olduğu, Azerbaycan-Ermenistan arasında çatışma vuku bulduğu takdirde Erivan yönetiminin büyük kayıplar yaşayacağı ve çatışmanın kaçınılmaz olduğu varsayımıyla iki ülkeyi de taviz vermeye zorlayarak bazı bölgelerin (beş reyon) Bakü yönetimine bırakılmasını hedeflemiştir.[37] Bunların yanı sıra bölgeye Rus barış güçlerinin yerleştirilmesi ve onların barışı temin ve teftiş etmesi planlanmıştır. Nihayetinde varılan antlaşma neticesinde Rusya'nın pozisyonuna yakın bir denklem oluşmuş ve özellikle de planlanan barış gücü bölgeye konuşlandırılmıştır. Ayrıca Batı yanlısı politikalar izleyen Başbakan Nikol Paşinyan ve Erivan yönetimi cezalandırılmış, Ermenistan Rusya eksenine geri kaymıştır. Tahran'ın savaş sürecinde izlediği pasif politikaların yanı sıra

[36] "22 Temmuz 2020 Tarihli Toplantı", T.C. MGK Genel Sekreterliği, 22 Temmuz 2020, https://www.mgk.gov.tr/index.php/22-temmuz-2020-tarihli-toplanti, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2020).

[37] Mehmet Çağatay Güler, "Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem", *SETA Perspektif*, Sayı: 301, (Kasım 2020).

Karabağ ile İran sınırının kesilmiş olması Tahran'ın bölgedeki nüfuzunu düşürmüştür. Moskova bu noktada göreceli gücünü (*relative power*) ve dolayısıyla bölge jeopolitiğindeki etkisini artırmıştır. Rus istihbaratının açılacak Nahçıvan koridorunu kontrol edecek olması da Zengezur bölgesinden gerçekleştirilen Ermenistan-İran ticareti üzerinde denetim imkanı olarak okunmaktadır. Dahası bu koridorun İran-Azerbaycan-Türkiye ticaret hattına da alternatif bir rota sunmasından mütevellit Rusya'nın çıkarlarına uygun bir şekilde İran'ın kaybının daha da artacağı beklenmektedir. Tüm bu süreçte Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin korunması ve Rusya'nın savaşa müdahil olmasına rağmen Bakü'nün zaferini önleyici girişimlerde bulunmaması Azerbaycan tarafında da olumlu etkiler oluşturmuştur. Son olarak gelinen nokta itibarıyla Bakü-Moskova ilişkileri daha da derinleşmiş ve Kremlin bölgedeki etkisini önemli ölçüde artırmıştır. Özetle İkinci Karabağ Savaşı sonucunda Rusya bölgedeki nüfuzunu tahkim etmiş ve öncesinde planladığı denkleme yakın bir durum meydana gelmiştir. Bakü yönetiminin söz konusu planlardan ve tekliflerden daha fazla reyon kurtarmış olması bu noktada öne çıkan bir farklılıktır. Bunun dışında Rusya'nın kurguladığı bu denklemi bozan esas ehemmiyeti haiz faktör de Türkiye'nin bölgede nüfuz alanı kazanarak Kafkasya jeopolitiğinin bundan böyle önemli bir parçası haline gelmesidir.

İkinci olarak İkinci Karabağ Savaşı'nın Türkiye açısından sonuçlarına bakıldığında Ankara'nın hem savaşa giden süreçte hem de savaş sonrasında oluşan jeopolitik denklemde önemli bir rol üstlendiğini ve bu minvalde somut olarak Güney Kafkasya jeopolitiğine dahil olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle Türkiye'nin Karabağ Savaşı süresince ve öncesinde Azerbaycan'a sağladığı İHA/SİHA, mühimmat ve elektronik harp sistemleri cephe hattındaki mücadelelerde oyun değiştirici bir rol oynamıştır. Bakü'ye aktarılan kurmay aklı ve teknik/teçhizat desteği sahada Ermenilere karşı

mutlak üstünlük kurulmasında, özellikle de kara unsurlarının yok edilmesi ve kayıpların en aza indirilmesinde çok etkili olmuştur. Azerbaycan ordusu tüm çatışma boyunca hem askeri hem de psikolojik üstünlüğü elinde bulundurmuştur. Türkiye'nin Suriye ve bilhassa da Libya örneğinde olduğu gibi sahaya müdahale etmesi önemli kırılmaları da beraberinde getirmiş, emsallerinde olduğu gibi yine oyun değiştirici bir kimlik üstlenilmiştir. Ek olarak askeri desteğin ötesinde Türkiye'nin diplomasi ve diğer tüm imkanlarıyla Bakü'nün yanında yer alması Ankara'ya bölgede daha geniş nüfuz alanları açmış ve aynı zamanda bahse konu nüfuzu kalıcı kılma imkanı sunmuştur. Bu çerçevede Türkiye, Ermenistan'ın bölgede Azerbaycan'ı yalnızlaştırma girişimlerine karşı önleyici siyaset izlemiş ve Erivan'ın uluslararası kamuoyunda Bakü'nün haklı mücadelesini karalama çabalarının önüne geçmiştir. 2020'de Ankara'nın cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı yardımcısı, meclis başkanı, dışişleri bakanı ve savunma bakanı düzeylerinde gerçekleştirdiği ziyaretlere ve yaptıkları uluslararası görüşmelere bakıldığında önemli bir kısmını Azerbaycan'ın oluşturduğunu görülmektedir. Türkiye'nin bu süreçte muhtelif alanlarda verdiği destek Bakü yönetimi tarafından büyük takdir görmüş ve hem yönetim kademesi hem de halk arasında minnet duygusu oluşturmuştur. Türkiye bu çerçevede bölge jeopolitiğinde önemli bir yer ve nüfuz kazanmıştır.

Her ne kadar Rusya tarafı Türkiye'yi ateşkes ve barış görüşmelerinin dışında tutmak istese ve bu vesileyle Ankara'nın bölgede artan etkisini düşürmeyi planlasa da Türkiye bölgede kurulacak barışı gözetleme mekanizmasında yer bulmayı başarmıştır. Bu minvalde Ağdam'da kurulacak Türk-Rus Ortak Gözetleme Merkezi[38] ile birlikte Türkiye, barış sonrasında da rolünü ve önemini muhafaza etmiştir. Dahası Azerbaycan'ın davetiyle Türk şirketleri

[38] "Российско-Турецкий Центр В Карабахе Начал Свою Работу (Karabağ'daki Rus-Türk Merkezi Çalışmalarına Başladı)", Интерфакс (Interfaks), 30 Ocak 2021.

ve kurumları bölgedeki kalkınma ve yeniden inşa süreçlerinin bir parçası haline gelmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Türkiye'nin Rusya'nın arka bahçesi/yakın çevresi olarak gördüğü coğrafyada nüfuz alanı kazandığını söylemek mümkündür. Rusya, dış politikası ve güvenlik algısı itibarıyla başta Batı ülkeleri olmak üzere hiçbir ülkenin yakın çevresi olarak gördüğü coğrafyalarda (post-Sovyet coğrafya) etki/nüfuz alanı kazanmasını istememektedir. Bu bağlamda gelinen son nokta itibarıyla Türkiye ve Rusya rekabeti yeni ve önemli bir sahaya sıçrayarak daha da derinleşmesine rağmen Ortak Gözetleme Merkezi üzerinden yeni bir iş birliği sağlandığı da düşünülmektedir. Bu durum pek tabii Suriye ve Libya'da süregelen Türkiye-Rusya jeopolitik rekabetini ve zaman zaman sağlanan iş birliği ve ortaklıkları akıllara getirmektedir. Ancak Moskova'nın diğer sahalar ile post-Sovyet coğrafyada bulunan Karabağ sahası algısı güvenlik, çıkar ve güç kaygılarından ötürü farklılık arz etmektedir. Bu nedenle ilerleyen yıllarda iki ülke arasındaki jeopolitik rekabetin derinleşmesi beklenmektedir.

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI

Bu bölümde ele alınan Güney Kafkasya bölgesi, Türkiye ile Türk dünyasını birbirine bağlaması ve Türkiye'nin Türkistan'a açılan kapısı olması hasebiyle Ankara'nın jeostratejik önem atfettiği bölgelerden bir tanesidir. Diğer bölge ülkeleri bir yana Azerbaycan haiz olunan ortak etnik, kültürel ve tarihi kimlik nedeniyle Türkiye'nin bölge politikalarında ön plana çıkmaktadır. Ankara-Bakü ilişkilerinde yıllardır şiar olan "tek devlet iki millet" anlayışının temelleri söz konusu ortak kimlikte yatmaktadır. Bu durum filhakika yıllar içerisinde derinleşen siyasi ve ekonomik ilişkilerde, yürütülen yüksek diyalogda ve muhtelif veçhelerdeki iş birliklerinde kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır.

Azerbaycan ile sağlanan yakın münasebetlerin tam aksine diğer bir bölge ülkesi olan Ermenistan'la tarihi mirasın menfi etkileri başta olmak üzere Ermenistan'ın işgalci politikaları (1992-1994 arasında Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, bölgede yaşayan Azerbaycan Türklerini katletmesi ve yurtlarını terk etmeye zorlaması), maksimalist ve gerçek dışı talepleri ve çözüm karşıtı siyasi tutumları Ankara-Erivan ilişkilerini bütünüyle engellemektedir. Tüm bunlara rağmen Türkiye normalleşme yolunda adımlar atmış, bir dönem ilişkileri belli bir seviyeye yükseltmek istemiştir. Bu doğrultuda 2009'da Türkiye'nin inisiyatifiyle imzalanan Zürih protokolü güzel bir örnektir. Fakat Ermenistan'ın söz konusu çözüm karşıtı ve fuzuli politikaları neticesinde protokolü meclisten çekerek hükümsüz ilan etmesi normalleşme sürecini baltalamıştır.[39]

Öte yandan Gürcistan-Türkiye ilişkileri uzun yıllardır stratejik ortaklık düzeyinde devam etmektedir. Bu bağlamda iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) mekanizması da kurulmuştur.[40] İki ülke arasında herhangi bir konu üzerinde anlaşmazlık, çatışma veya tarihin mirasın getirdiği menfi bir arka plan bulunmamaktadır. Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanımakta ve 2008'de Rusya'nın Gürcistan ile girdiği yaklaşık on günlük savaş sonrasında Abhazya ve Güney Osetya'yı işgal etmesine karşı çıkmaktadır. Türkiye'nin bu doğrultudaki pozisyonu iki ülke ilişkilerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bunların yanı sıra Gürcistan, Türkiye'nin enerji arz güvenliği ve bölgesel lojistik/sevkiyat hatlarının güvenliği açısından sahip olduğu önem itibarıyla Ankara'nın bölge politikalarında stratejik bir konumdadır.

[39] "Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Ocak 2021).

[40] "Türkiye-Gürcistan Siyasi İlişkileri", T.C Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Ocak 2021).

2020 özelinde Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerine bakıldığında hem Azerbaycan hem de Ermenistan ve Gürcistan noktasında öne çıkan konuların 12 Temmuz Tovuz çatışması ve akabinde 27 Eylül-10 Kasım arasında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı olduğunu görülmektedir. Her ne kadar Tiflis yönetimi çatışmanın tarafları arasında olmasa da savaşa giden süreçteki önemi, Türkiye'nin enerji arz güvenliğindeki ve Kafkas jeopolitiğindeki yeri ve savaş sürecinde izlediği siyaset bağlamında söz konusu gelişmelerin önemli bir parçasıdır. Vuku bulan bu çatışmalar Türkiye'nin bu yıl hem savaşın taraflarına hem de Gürcistan'a yönelik izlediği politikada esas teşkil etmiştir. Azerbaycan, Türkiye'nin en çok üst düzey görüşme gerçekleştirdiği ülke konumuna ulaşmıştır ki bu yılın ilk üç çeyreğinde –özellikle Tovuz ve Karabağ çatışmalarına kadar– Rusya bu konuda oldukça önde olmuştur. Buna karşılık 2020'de Gürcistan'a devlet başkanlığı düzeyinde bir ziyaret ve İzmir depremi sonrası başsağlığı dileği dışında ikili telefon görüşmesi gerçekleşmemiştir. İkili temasların düşük seyretmesine rağmen koronavirüsle mücadele kapsamında yapılan yardımlar, Tiflis yönetimine NATO'ya giriş noktasında verilen destek açıklamaları ve Karabağ zaferi sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın altılı platform önerisiyle Gürcistan'ı savaş sonrası denkleme dahil etmesi ve bu girişimin Tiflis yönetiminde de karşılık bulması Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde yakınlaşma ve derinleşme sağlamıştır.

İlk olarak Tovuz çatışması, bölgedeki tüm dengelerde ve jeopolitik fay hatlarında kırılmaya sebebiyet vermiştir. Zira Tovuz bölgesi Azerbaycan'ın tüm enerji ve lojistik hatlarının Gürcistan üzerinden geçerek Türkiye ve Avrupa'ya açıldığı stratejik bir alandır. Ermeni unsurlarının Karabağ'daki cephe hattından oldukça uzak konumda bulunan bu bölgeyi hedef alarak top atışları ile vurması, sivil ve askeri yerleşim yerlerini sınır gerisinden taciz etmesi temelde Azerbaycan'ı üzerlerine çekme ve bölgede istikrarsız bir durum oluşturma gayesi

taşımıştır. Erivan yönetiminin yıllardır Karabağ bölgesinde izlediği politikanın bir benzeridir. Ermenistan'ın bu girişimi kaynak ülke olarak Azerbaycan'ı etkilediği kadar hedef ülke olan ve enerji arz güvenliği minvalinde Hazar kaynaklarına önem veren Türkiye'yi de etkilemiştir. Dahası bu gelişme transit ülke konumundaki Gürcistan'ın da ekonomik çıkarlarına ve enerji güvenliğine bütünüyle aykırı bir durum ortaya çıkarmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) boru hattı, TANAP boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demir yolu bu bölge üzerinden Türkiye ve ötesine ulaşmaktadır. Bu nedenle Ermenistan'ın Tovuz saldırıları aslında Türkiye'nin Kafkasya politikasında derin bir kırılmaya sebebiyet vermiş ve statüko değiştirici taktiksel adımlar atılmıştır. Suriye ve Libya sahalarında emsalleri görülen proaktif politikalar Karabağ ekseninde Kafkasya için de benimsenmiş ve önemli sonuçlar doğurmuştur. Temmuz sonu ve Ağustos başında iki ülkenin Azerbaycan'da ortak tatbikatlar düzenlenmesi, ardından Azerbaycan'a Türk savunma sanayii ürünleri olan Bayraktar TB2 SİHA'lar, mühimmatlar, füzeler ve elektronik harp sistemlerinin satılması ve bu ürünlerin İkinci Karabağ Savaşı'nın başından sonuna aktif bir şekilde sahada kullanılarak Ermenistan'a karşı üstünlük kurulması Türkiye'nin üstlendiği oyun değiştirici rolü ve izlediği politikadaki taktiksel değişikliklerin önemini göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin bölge jeopolitiğinde kazanmaya başladığı rol Gürcistan tarafından da takdir görmüş, Rusya'ya ek olarak Tovuz üzerinden yeni vuku bulan ortak tehdit algısı Tiflis-Ankara ilişkilerinde de olumlu bir etki ortaya çıkarmıştır.

İkinci olarak 27 Eylül-10 Kasım 2020 arasında gerçekleşen Karabağ Savaşı'nın önemli bölgesel sonuçları olduğu görülmektedir. Kırk dört günlük sürede işgal altındaki Kubadlı, Zengilan, Cebrail ve Füzuli gibi stratejik iller ve buralara bağlı sayısız yerlerinin yanı sıra Laçin, Hocalı, Terter ve Hocavend'e bağlı birçok köy ve yerle-

şim yeri kurtarılmıştır. Azerbaycan ordusu sahada kurduğu mutlak üstünlük muvacehesinde yıllardır süregelen statükoyu kırmış ve psikolojik üstünlüğü de ele geçirmiştir. İlk olarak kuzey ve doğu cepheleri ile başlayan ardından güney cephesine odaklanılan savaşta, jeostratejik önemi haiz Şuşa'nın kurtarılmasını takiben Azerbaycan işgal altındaki tüm topraklarını kurtarmaya yaklaşmıştır. Fakat Rusya'nın araya girmesi ve imzalanan ateşkes antlaşmasıyla birlikte, Ermenistan ordusu sahada mutlak bir mağlubiyet yaşamış olsa da bazı muğlaklıklar üzerinden kayıplarını telafi edebileceklerini düşündükleri diplomatik bir senaryoya razı olmuşlardır.

Azerbaycan, antlaşmayla birlikte sahada elde tüm kazanımlarını diplomasi masasında korumuş (Kubadlı, Zengilan, Cebrail, Füzuli, Şuşa ve buralara bağlı birçok yerleşim yeri) ve Kelbecer, Laçin, Ağdam bölgelerini savaşmadan anlaşma kapsamında geri almıştır. 1994 Bişkek protokolü sonrası oluşan statüko ile karşılaştırdığımızda işgal altında bulunan toprakların yaklaşık yüzde 80'i özgürleştirilmiş ve Ermeni askerleri tüm Karabağ topraklarından çekilmek zorunda kalmıştır. Bunlara ek olarak Nahçıvan-Azerbaycan arasında Zengezur koridoru üzerinden bir ulaşım hattı açılması kararlaştırılmıştır ki bu oldukça önemli bölgesel sonuçlara gebe bir gelişmedir. Öte yandan Dağlık Karabağ'ın statüsünün daha sonra belirlenmek üzere muğlak bırakılması yalnızca Azerbaycan tarafında değil Ermenistan tarafında da kazanım olarak okunmaktadır. Zira bu durum Dağlık Karabağ'ın Hankendi, Hocalı, Ağdere gibi stratejik noktalarında Ermeni kontrolünün devam edeceği şeklinde algılanmakta ve bu sayede de topyekün kaybın önlendiği düşünülmektedir. Bahse konu muğlaklıklar ve belirsiz statü retoriği üzerine yaşanan anlaşmazlıklar ilerleyen dönemde daha da artacak ve bölge istikrarı için tehlike oluşturacaktır. Erivan için söz konusu kötünün iyisi bir senaryo iç politikada rahat edebilmesi için de önem arz etmektedir. Nitekim ateşkes sonrası ülkede baş gösteren ve is-

yana varan protestolar, söz konusu muğlaklıklar olmasaydı askeri kayıpların artması ve tüm diğer olasılıkların ortadan kaldırılmasıyla birlikte kontrolü zor bir noktaya evrilmiş olacaktı. İç politikada süregelen istikrarsızlık daha da körüklenecek, Erivan'ı kısa ve orta vadede içinden çıkılması zor bir kriz ile karşı karşıya bırakacaktı.

Tovuz ve İkinci Karabağ Savaşı öncesinde bölge siyasetinde daha pasif olan ve Kafkasya jeopolitiğinin tam bir parçası olmayan Türkiye, hem Azerbaycan'ın galibiyetinde oynadığı rolle hem de süreç içerisinde elde ettiği etkiyi savaş sonrasında da korumasıyla Kafkasya denkleminde önemli bir konum elde etmiştir. Ateşkesi müteakip Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in doğrudan isteği üzerine TSK'nın Ağdam'da kurulacak ateşkesi izleme merkezinde görev alması Türkiye'nin elde ettiği konumun küçük bir göstergesidir. Aynı zamanda iki ülke arasında gerçekleşen üst düzey ziyaretler önceki yıllara göre ciddi artış göstermiştir. "Bir millet iki devlet" anlayışıyla süregelen ikili ilişkilerin 2020'de somut karşılığını bulduğu şeklinde okunmuş ve "tek millet tek devlet"[41] söylemi gelişmeye başlamıştır. Aslında bu retorik derinleşen ve stratejik boyutun ötesine giden ikili ilişkileri ortaya koymaktadır. Bu konuma binaen elde edilen statü ve tahkim edilen nüfuz, askeri ve diplomatik getirilerin ötesinde ikili ticaret ve enerji iş birliği bağlamında da önemli katkılar sağlayacaktır. BTC, BTE ve TANAP üzerinden yapılan alımlarda kolaylık ve fiyat indirimi, karşılıklı ticaret hacminde iki ülke lehine de dengeli bir artış ve kullanım şartları netleştikten sonra Zengezur üzerinden kurulabilecek doğrudan ticaret ve sevkiyat hatlarıyla birlikte ticaretin zenginleştirilmesi ve siyasi bağların güçlendirilmesi mümkündür.

[41] "İlham Rəhimov: "Türkiyə ilə 'Bir Millət-İki Dövlət' Formatından 'Bir Millət-Bir Dövlət' Formatına Keçməliyik", SumqayitXeber, 30 Ocak 2021, https://sumqayitxeber.com/ilham-rehimov-turkiye-ile-bir-millet-iki-dovlet-formatindan-bir-millet-bir-dovlet-formatina-kecmeliyik, (Erişim tarihi: 1 Şubat 2021).

Ayrıca Türk savunma sanayiinin de bu zaferde öne çıkması Türkiye'nin bölgesel ve hatta küresel statüsünü ve nüfuzunu daha da tahkim etmiş, özellikle Kiev ve Tiflis'te büyük karşılık bulmuştur. Tiflis yönetimi Karabağ'da yaşananları ve Türkiye'nin müdahalesi ile çözüme kavuşturulan ihtilafı bir ders olarak görerek kendi ülkesinde işgal altında bulunan Abhazya ve Güney Osetya bölgeleriyle mukayese etmektedir. Hülasa donmuş çatışmanın sonlanması ve güvenliğin belli bir ölçüde tesis edilerek toprakların geri alınması benzer ihtilaflar yaşayan Gürcistan dahil tüm ülkelerin dikkatini çekmiştir. Karabağ'ın özgürleştirilmesinin Azerbaycan için anlam ve önemi ile bahse konu bölgelerin özgürleştirilmesinin Gürcistan yönetimi ve halkı için arz ettiği ehemmiyet oldukça benzerdir. Bu bağlamda Türkiye ve askeri kapasitesi, ihtilafların nihayete erdirilmesi çerçevesinde ön plana çıkarken Karabağ, Tiflis yönetimi için bir örnek teşkil etmiştir.

Bunun yanı sıra Türkiye'nin bu yıl Gürcistan üzerindeki yumuşak gücü de artmış, bilhassa koronavirüsle mücadele kapsamında yapılan yardımlar ciddi karşılık bulmuştur. Hatta Gürcistan dışişleri bakanı Türkiye'nin olağanüstü yardımlarda bulunduğunu ve ikili ilişkilerin çok iyi olduğunu ifade etmiştir.[42] Gürcistan Parlamentosunun 25 Aralık'ta ülkenin dış politikasına yönelik aldığı kararlarda Ankara ile olan stratejik iş birliğinin güçlendirilmesi konusunun yer alması[43] Türkiye'nin özellikle Kafkasya bölgesinde artan sert ve yumuşak gücünün en somut tezahürüdür.

Son olarak Tovuz çatışmasından bu yana Ermeni siyasetçi ve diplomatların söylemlerinde Türkiye ve Türk karşıtlığı geniş yer bulsa da Türkiye 2009'a benzer şekilde Ermenistan'a yönelik önemli bir

[42] Davit Kachkachishvili, "Gürcistan Dışişleri Bakanı Zalkaliani: Küresel Salgınla Mücadelede Türkiye Bize Olağanüstü Yardımlarda Bulundu", Anadolu Ajansı, 29 Aralık 2020.

[43] Davit Kachkachishvili, "Gürcistan Türkiye ile Stratejik İş Birliğinin Güçlendirilmek İstiyor", Anadolu Ajansı, 25 Aralık 2020.

adım atmıştır. Bu noktada Ermenistan'ın da dahil edilmesi teklif edilen altılı platform yapısı, Ermenistan'a rağmen Ermenistan'a yönelik atılmış olumlu bir adımdır. Ancak Ermenistan'ın Türkiye'yi Kafkasya üzerinden Türk birliği kurma, Turan girişimlerinde bulunma ve Ermenilere karşı agresif politikalar izleme şeklindeki suçlamaları ikili ilişkilerin gelişmesini engellemektedir. Bunlara ek olarak ABD ve Fransa olmak üzere muhtelif ülkelerde faaliyet gösteren lobileri aracılığıyla Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'ı yalnızlaştırma çabaları, Türkiye'nin Kafkaslardaki rolüne karşı bir tutum benimsenerek yaptırım uygulanması çağrılarında bulunulması, ilerleyen dönemde de normalleşme yaşanmasının ve 2020 sonrasında kısa ve orta vadede ilişkilerin düzelmesinin uzak bir ihtimal olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

2020 Türk dış politikasında Rusya ve Kafkasya konuları önceki yıllara kıyasla çok daha geniş bir yer bulmuştur. Rusya 2016'dan bu yana Türkiye'nin en çok üst düzey görüşme gerçekleştirdiği ülke konumuna gelmiş, ilişkiler yukarıda ayrı başlıklar altında değerlendirildiği gibi muhtelif konular ve veçheler üzerinden gittikçe derinleşmiştir. İki ülke de benimsedikleri bölgesel ve küresel stratejiler bağlamında sık sık hem bir araya hem de karşı karşıya gelmektedir. Enerji ve savunma sanayii ürünleri başta olmak üzere ekonomik alandaki iş birliği her geçen yıl yoğunlaşırken buna karşılık çatışma yaşanan sahalarda ise hem dikey hem de yatay artış gözlemlenmektedir. Diğer bir tabirle Suriye'de yaşanan dolaylı çatışmalar yer yer iki ülke askerlerini doğrudan karşı karşıya getirip çatışmanın dozunu artırırken Türkiye'nin Libya savaşına dahil olması örneğinde olduğu gibi farklı sahalara doğru da genişlemektedir. 2020 bu anlamda da örnek teşkil etmektedir. Nitekim her iki ülkenin Karabağ Savaşı'na taraf olmasıyla birlikte jeopolitik çatışmalar farklı bir sahaya, Kafkaslara taşınmıştır. Bu yıl genel itibarıyla iki ülke

ilişkilerini meşgul eden hususlar söz konusu jeopolitik çatışma ve ekonomik iş birliği alanları etrafında toplanmıştır.

Bu yıl Türk dış politikasında Kafkasya konusu hem Rusya ile ilişkilerde hem de müstakil olarak önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. 12 Temmuz Tovuz çatışması sonrası Türkiye'nin bölge politikasında yaşanan taktiksel değişim kısa, orta ve uzun vadeli pek çok sonucu da beraberinde getirmiştir. Hülasa Türkiye'nin bölge jeopolitiğinin somut ve aktif bir parçası haline gelmesi, bölgede üstlenilen savaşın seyrini değiştirici rol muvacehesinde kazanılan siyasi, ekonomik ve askeri nüfuz en belirgin stratejik kazanımlardır.

Sonuç olarak bu makale kapsamında Türkiye'nin 2020'de izlediği Rusya ve Kafkasya politikası yukarıda vurgulanan konular bağlamında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu minvalde ekonomi ve güvenlik temaları çerçevesinde öne çıkan hususlar analiz edilmiş ve nihayetinde halihazırda kompleks bir yapıya sahip olan Ankara-Moskova ilişkilerinin 2020'de Türkiye'nin Kafkasya denklemine dahil olmasıyla birlikte çok daha karmaşık bir hüviyete büründüğü ve Kafkasya jeopolitiğinde derin kırılmaların yaşandığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca yükselen ekonomik iş birliğinin artan jeopolitik çatışmalara rağmen paradoksal olarak daha da derinleşerek ilişkilerin devam etmesini sağladığı görülmektedir.

KRONOLOJİ

8 Ocak	Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin TürkAkım'ın açılış törenine katılmak üzere İstanbul'a geldi. Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu mevkidaşı Sergey Lavrov ile ortak basın toplantısı düzenledi.
13 Ocak	Türk ve Rus heyetleri Libya'da kalıcı ateşkesin sağlanması için Moskova'da görüştü.
19 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin Berlin'de yapılacak Libya zirvesi öncesi bir araya geldi.

1 Şubat	Gürcistan Dışişleri Bakanı David Zalkaliani, Gürcistan vatandaşlarını Çin'in Wuhan şehrinden tahliye ettiği için Türkiye'ye teşekkür etti.
21 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin İdlib'deki gelişmelerin ele alındığı bir telefon görüşmesi yaptı.
25 Şubat	Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin 8. toplantısına katılmak üzere Bakü'ye gitti.
28 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin İdlib'deki gerilim nedeniyle telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
5 Mart	İdlib'de yaşanan gelişmelerin ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüşmek üzere Moskova'ya gitti. Ziyaretin sonunda İdlib'deki ateşkes yenilendi.
23 Nisan	Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, Rusya Sağlık Bakanı Mihail Muraşko ile video konferans yöntemiyle görüştü.
24 Nisan	Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Adil Karaismailoğlu ile Rusya Ulaştırma Bakanı Yevgeniy Ditrih koronavirüs koşullarında iki ülke vatandaşlarının tahliyesi ve yük taşımacılığı konularında iş birliği yapma kararı aldı.
21 Mayıs	Rusya Enerji Bakanlığı, Türk-Rus Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu eş başkanları Aleksandr Novak ve Ruhsar Pekcan video konferans yoluyla görüşme gerçekleştirdi. Novak ve Pekcan, Türkiye ile Rusya arasında ulusal para birimi kullanımını artırma konusunu görüştü.
16 Temmuz	Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Azerbaycan Savunma Bakan Yardımcısı ve Hava Kuvvetleri Komutanı Ramiz Tahirov ile görüştü.
22 Temmuz	Rusya ve Türkiye heyetleri arasında Ankara'da yapılan görüşmeler neticesinde Libya konusunda dört madde üzerinde mutabakat sağlandı.
31 Temmuz	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev telefon görüşmesi gerçekleştirdi.

11 Ağustos	Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov çalışma ziyareti için Ankara'ya geldi.
15 Eylül	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev telefonda görüştü. Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşmede Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün Ermeni ve Bolşevik işgalinden kurtuluşunun 102. yıl dönümünü kutlayarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'e ve Azerbaycan halkına tebriklerini iletti.
27 Eylül	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Azerbaycan Savunma Bakanı Orgeneral Zakir Hasanov ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
6 Ekim	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, çalışma ziyareti için Azerbaycan'a giderek Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüştü.
10 Ekim	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile Azerbaycan-Ermenistan cephe hattında uygulanacak geçici ateşkes üzerine iki kez telefon görüşmesi yaptı.
	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ile görüştü.
14 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Görüşmede Azerbaycan-Ermenistan meselesi, Suriye ve Libya gibi konular ele alındı.
19 Ekim	Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Şentop ile görüştü.
27 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Görüşmede çatışmaların devam ettiği Dağlık Karabağ, Suriye ve Libya gibi konular ele alındı.
29 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile telefonda Dağlık Karabağ'ı ve diğer bölgesel gelişmeleri değerlendirdi.
30 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Gürcistan Cumhurbaşkanı Salome Zurabişvili arasında telefon görüşmesi gerçekleşti. Zurabişvili görüşmede İzmir depremi dolayısıyla hayatını kaybeden vatandaşlar için başsağlığı dileklerinde bulundu.

1 Kasım	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Dağlık Karabağ'daki son gelişmeler hakkında bilgi almak için Bakü'ye gitti. Ziyaret kapsamında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüştü.
6 Kasım	Türkiye ile Rusya arasında yeni Kara Yolu Taşımacılığı Antlaşması imzalandı.
7 Kasım	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile de Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanlığı seviyesindeki görüşmede Dağlık Karabağ başta olmak üzere bölgesel gelişmeler ele alındı. Bakanlık seviyesindeki görüşmede ise Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ meselesine odaklanıldı.
8 Kasım	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Şuşa zaferinin ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Bakü'de görüştü.
10 Kasım	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile telefonda görüştü. Görüşmede Dağlık Karabağ ve Suriye gibi konulara değinildi.
	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'i Dağlık Karabağ'da elde edilen zafer dolayısıyla kutladı.
11 Kasım	Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Rus mevkidaşı Şoygu, Dağlık Karabağ'da ateşkesi kontrol edecek ortak merkezin kurulmasına ilişkin muhtırayı imzaladılar.
16 Kasım	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ile görüştü. Görüşmede Karabağ konusunu ele alındı.
8 Aralık	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Gürcü mevkidaşı David Zalkaliani ile telefonda görüştü.
10 Aralık	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Bakü'de düzenlenen Zafer Geçidi Töreni'ne katıldı.
16 Aralık	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, Azerbaycan Enerji Bakanı Perviz Şahbazov ile Türkiye Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı Mütabakat Zaptı'nı imzaladı.

29 Aralık

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Rus mevkidaşı Sergey Lavrov ile Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi çerçevesinde düzenlenen 8. Ortak Stratejik Planlama Grubu Toplantısı kapsamında Soçi'de görüştü.

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov'la telefon görüşmesi gerçekleştirdi.

TÜRKİYE'NİN UZAKDOĞU ASYA POLİTİKASI 2020

YUSUF EMRE KOÇ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

GİRİŞ

2020'ye Türkiye'nin Asya'ya yönelik girişimlerinin daha gelişmesi ve genişlemesi beklentisiyle girilmiştir. Öncelikle 2019'da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun ilan ettiği "Yeniden Asya Girişimi" ile ilgili olarak yıl sonunda akademi, düşünce kuruluşları ve diplomasi çevrelerinden geniş bir katılımla büyük bir çalıştay yapılmıştır. Bu girişim hiç şüphesiz özellikle ekonomi-ticaret ve siyasi iş birliklerini çeşitlendirme amacı güden Türkiye için önemli bir adım olmuştur.

Ancak 2020'de küresel salgın yeni gündemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Planlanan faaliyetler, ekonomik ve siyasi ilişkiler sekteye uğramış ve çoğunlukla salgınla mücadele, karşılıklı yar-

dımlar, ilaç ve aşı temelli yeni gündem maddeleri konuşulmuştur. Salgının beraberinde getirdiği sınamaların sıkça tartışıldığı 2020'de Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri uzaktan iletişim sistemleriyle sürdürülmüş, salgın ve ekonomik etkilerinin ana gündem olduğu bu dönemde siyasi olaylar ise arka planda kalmıştır.

YENİDEN ASYA GİRİŞİMİ VE BÖLGE ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLER

5 Ağustos 2019'da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 11. Büyükelçiler Konferansı'nda duyurduğu "Yeniden Asya Girişimi" kapsamında 2020'de yaşanan küresel salgının olumsuz etkilerine rağmen başta ticaret, ekonomi ve ulaştırma olmak üzere birçok alanda ilerleme kaydedilmektedir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ilgili konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir:

> Asya'nın farklılıklarını gözeten ancak bölgeye bütüncül bakabilen yeni politikayı oluşturma zamanı gelmiştir. Yeniden Asya adını verdiğimiz açılımı bugün buradan ilan ediyoruz. Amacımız eksen seçmek değildir. Asya ve Avrupa'yı birleştiren Türkiye eksenin ta kendisidir.[1]

Ardından 26 Aralık 2019'da Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) tarafından düzenlenen geniş katılımlı Yeniden Asya Çalıştayı ile birlikte de ilgili girişim diplomatik ve akademik boyutlarıyla tartışıldı.[2]

10 Kasım 2020'de 12. Büyükelçiler Konferansı hitabında Çavuşoğlu Asya'daki yükselişin ortaya çıkardığı fırsatlar ve potansiyelin değerlendirilmesi yönünde somut adımlar atıldığını ifade etti. Türkiye'nin Asya politikalarının etkin eşgüdümle belirlendiğini ve bu politikaların uygulanabilmesi için mekanizmalar kurulduğunu vurgulayan Çavuşoğlu Yeniden Asya Girişimi'nin iş dünyasının ve akademik çevrelerin de çalışmalarına içerik ve ivme kazandırmala-

[1] "Dışişleri Bakanı Yeniden Asya Açılımını Duyurdu", *Dünya*, 5 Ağustos 2019.

[2] "Yeniden Asya Çalıştayı", SAM, 26 Aralık 2019.

rı için motivasyon kaynağı olduğunu söyledi. Çavuşoğlu, girişim kapsamında otuz bir ülke için kırk ana faaliyet alanında belirlenen ikişer yıllık öncelikli eylem planları ile her bir bölge ülkesine ayrı ayrı odaklanıldığını vurguladı.[3]

Yeniden Asya Girişimi özellikle Türk dış politikasının çok boyutlu niteliği bakımından uzun vadeli fırsatlar ve kazanımlar barındırmaktadır. Taşıdığı risklerle birlikte Türkiye'nin bu girişimden azami derecede faydalanması amacıyla farklı ülkeler ile temas ve toplantılarla girişimin farklı boyutları geliştirilmektedir. Bu bağlamda 4 Şubat 2020'de Yeniden Asya Girişimi ile ilgili olarak Asya ülkeleri büyükelçilerine yönelik bir bilgilendirme toplantısı yapılmış, toplantı kapsamında ilgili ülkelerle birlikte hayata geçirilebilecek iş birliği olanaklarına ilişkin görüş alışverişinde bulunulmuştur.[4]

Ardından Mart 2020'den itibaren başlayan salgın sürecinde yüz yüze toplantılara ara verilmiş, girişimlere çevrim içi toplantılarla devam edilmiştir. Bu kapsamda 2 Temmuz 2020'de Türkiye-Singapur siyasi istişare görüşmeleri, Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal ve Singapur Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Wee Kiong Chee başkanlığındaki heyetler arasında çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. Koronavirüs (Covid-19) salgınıyla mücadelede iş birliğinin yanı sıra gündemdeki siyaset, ekonomi, ticaret, güvenlik, kültür ve eğitim gibi ikili meseleler de ele alınan konular arasında yer almıştır.[5]

Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi kapsamında önemli bir yer tutan Japonya'nın Dışişleri Bakanı Suzuki Keisuke ile 13 Temmuz 2020'de Bakan Yardımcısı Sedat Önal bölgesel konuların ele alın-

[3] "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun 12. Büyükelçiler Konferansında Büyükelçilere Hitabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Kasım 2020, www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-buyukelciler-konferansinda-yaptigi-konusma.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2021).

[4] "Türkiye Aktif Çok Taraflı Diplomasi Kültürüyle 360 Derecelik Dış Politika Uyguluyor", Anadolu Ajansı, 6 Şubat 2020.

[5] "Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, (Temmuz 2020), www.mfa.gov.tr/temmuz2020.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2021).

dığı bir çevrim içi görüşme gerçekleştirmiş ardından 16 Temmuz 2020'de Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Li Yucheng ile de bir görüşme yapmıştır.[6] 17 Temmuz 2020'de Güney Kore'nin dönem başkanlığında çevrim içi olarak yapılan MİKTA Dışişleri Bakanları 17. Toplantısı'na Mevlüt Çavuşoğlu'nun yanı sıra Meksika Dışişleri Bakanı Marcelo Ebrard, Endonezya Dışişleri Bakanı Retno Marsudi, Avustralya Dışişleri Bakanı Marise Payne ve Güney Kore Dışişleri Bakanı Kang Kyung-wha katılmıştır. Toplantıda koronavirüsle mücadele gündemi ve MIKTA'da iş birliğini derinleştirme fırsatları ele alınmıştır.[7]

28 Temmuz 2020'de Dışişleri Bakanlığı Antalya Diplomasi Forumu (ADF) ve Singapur merkezli S. Rajaratnam Uluslararası İlişkiler Okulu (RSIS) iş birliğiyle "Pandemi Sonrası Asya'da Bölgesel İş Birliği" başlıklı bir çevrim içi etkinlik düzenlenmiştir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun ev sahipliğinde düzenlenen etkinliğe Azerbaycan ve Japonya'dan mevkidaşları, Asya İş birliği Diyaloğu (ACD) Genel Sekreteri, Birleşmiş Milletler Asya Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (UNESCAP) İcra Sekreteri ve Asya Kalkınma Bankası (ADB) Başkan Yardımcısı katılmıştır.[8]

14-16 Eylül 2020 arasında Bangladeş Dışişleri Bakanı A. K. Abdul Momen ülkemize bir ziyaret gerçekleştirmiş, görüşmelerde Rohinga krizi ve Filistin meselesi gündeme gelmiş, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2 milyar dolar düzeyine yükseltilmesi hususunda mutabakat sağlanmıştır.[9]

Japonya Türkiye'nin Doğu Asya'daki en büyük ticaret ortaklarından birisi konumunda bulunmakta ve mevcut ikili ilişkilerin

[6] "Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi", Temmuz 2020.

[7] "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu MIKTA'nın 17. Bakanlar Toplantısı'na Katıldı", Anadolu Ajansı, 17 Temmuz 2020.

[8] "Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi", Temmuz 2020.

[9] "Bangladeş Dışişleri Bakanı Momen: Rohingya Krizinde Türk Kardeşlerimiz Yanımızdaydı", Anadolu Ajansı, 17 Eylül 2020.

önemli bir boyutunu teknik iş birliği oluşturmaktadır. Bu kapsamda 13 Ekim 2020'de Türkiye ile Japonya arasında Teknik İş Birliği Antlaşması Ankara'da imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Japonya Uluslararası İş Birliği Ajansı'nın (JICA) ülkemizdeki teknik iş birliği faaliyet ve projelerine ivme kazandırması beklenmektedir. JICA Türkiye'de gerçekleştirilen birçok büyük projenin ortakları arasında yer almaktadır. Marmaray, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, Haliç Köprüsü, İstanbul ve Ankara içme suyu projeleri şimdiye kadar gerçekleştirilen önemli projeler arasındadır.[10]

Kamboçya da ikili ilişkilerde derinleşme potansiyeli bulunan ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin 2013'te Kamboçya'da büyükelçilik açmasının ardından Kamboçya da 2018'de Türkiye'de büyükelçilik açılması kararını almıştır. 2020 iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilişinin ellinci yıl dönümüdür.[11] Kamboçya'nın Türkiye'ye atadığı ilk büyükelçi olan Kim Heng Meas ile Mevlüt Çavuşoğlu 1 Aralık 2020'de bir çevrim içi görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmede diyalog ve iş birliğinin güçlendirilmesi ele alınmıştır.[12]

2020 boyunca salgın gündeminin yanı sıra ekonomi ve yatırım gündemleri de takip edilmiş, bu kapsamda görüşmeler yapılmıştır. 9 Aralık 2020'de Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal ve Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi Başkanı Burak Dağlıoğlu'nun katılımıyla bir çevrim içi konferans düzenlenmiştir. Asya ülkeleriyle yatırım iş birliği konulu toplantıda Türkiye'deki yatırım perspektifleri, Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisinin yabancı yatırımcılara sunduğu hizmetler, Asya ülkeleriyle iş birliği potansiyeli ve dış temsilcilikle-

[10] "Türk ve Japon Hükümetleri Arasında Teknik İşbirliği Anlaşması İmzalandı", Japan International Cooperation Agency, 13 Ekim 2020.

[11] "Kamboçya'dan Türkiye'de Büyükelçilik Açma Kararı", Anadolu Ajansı, 2 Şubat 2018.

[12] "Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, Aralık 2020, https://www.mfa.gov.tr/aralik2020.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2021).

rimizle birlikte yürütülebilecek çalışmalar hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur.[13]

2020 sonunda ise Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Güneydoğu Asya ziyaretleri kapsamında 21-22 Aralık 2020'de Endonezya'yı ve takiben 22-23 Aralık 2020'de Bangladeş'i ziyaret etmiştir. Çavuşoğlu Endonezya'ya bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret kapsamında "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile Endonezya Dışişleri Bakanlığı arasında Diplomatik Kapasite İnşası Alanında İş birliği Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır. Bangladeş ziyareti kapsamında ise ikili görüşmelerin yanı sıra Dakka Büyükelçiliğimizin yeni binasının resmi açılışı da yapılmıştır.[14]

ÇİN İLE İLİŞKİLER

Ankara-Pekin ilişkileri çoğunlukla ekonomi-ticaret, doğrudan yatırımlar ve Kuşak-Yol Girişimi (KYG) kapsamında değerlendirilse de ikili ilişkilerin başta siyasi ve kültürel olmak üzere birçok farklı boyutu bulunmaktadır.

Ankara-Pekin siyasi ilişkilerinde 2020'nin çoğunlukla salgın gündemi üzerinden ilerleyen bir yıl olduğu görülmektedir. Salgının ilk etkilerinin dünya geneline yayıldığı bir dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Devlet Başkanı Şi 26 Mart 2020'deki G20 Olağanüstü Liderler Zirvesi'ne[15] çevrim içi katılımlarının ardından 8 Nisan 2020'de bir telefon görüşmesi yaptı.[16] İletişim Başkanlığından yapılan açıklamada görüşmede koronavirüs ile mücadelede iş birliği konuları ve iki ilişkilerin ele alındığı ifade

[13] "Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi", Aralık 2020.

[14] "Dışişleri Bakanlığı Dış Politika Kronolojisi", Aralık 2020.

[15] "Cumhurbaşkanı Erdoğan G20 Liderler Olağanüstü Zirvesi'ne Katıldı", Anadolu Ajansı, 26 Mart 2020.

[16] "Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Devlet Başkanı Şi Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 8 Nisan 2020.

edildi.[17] Görüşmeyle birlikte her iki ülke arasında koronavirüs ile mücadelede tecrübe paylaşımı ve ilaç-aşı girişimleri hız kazandı. Ayrıca Çin Devlet Başkanı Şi 30 Ekim 2020'de İzmir'de meydana gelen deprem felaketi nedeniyle 6 Kasım 2020'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'a bir taziye mesajı gönderen liderler arasında yer aldı. Çin Dışişleri Bakanı Vang Yi de depremin hemen ardından Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nu arayarak başsağlığı dileklerini iletti.[18]

2020'nin Ankara-Pekin ilişkilerinde bir diğer önemi iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerinin tesis edilmesinin kırk dokuzuncu yıl dönümü olmasıdır. Bu minvalde Çin İstanbul Başkonsolosluğu bir tweet paylaşarak Türkiye'nin KYG'deki konumunu ve iş birliğini vurguladı.[19] Diplomatik ilişkilerin ellinci yılına ulaşacağı 2021'de bir dizi özel etkinlik beklenmektedir. Ayrıca 26 Ocak 2019'da Türkiye'deki görevine başlayan Çin Büyükelçisi Deng Li Eylül 2020'de Ankara'dan ayrılarak Çin Dışişleri Bakanlığı dış güvenlik ve arşivlerden sorumlu bakan yardımcılığı görevine getirildi.[20] Li'nin yeni görevinde Batı Asya, Kuzey Afrika-Afrika ile ilişkilerden sorumlu olacağı duyuruldu.

Ayrıca yeni göreve başlayan Çin'in Ankara Büyükelçisi Liu Shaobin *China Daily*'da kaleme aldığı görüş yazısından Türkiye ve Çin arasındaki örnek iş birliğine vurgu yaptı.[21] Yazısında salgın ile mücadelede güçlenen ikili ilişkileri ifade eden Shaobin diplomatik ilişkilerin ellinci yıl dönümüne girilirken Çin'in Türkiye ile ilişkilerini derinleştirmek ve sürdürülebilir kılmak için istekli olduğunu söy-

[17] "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin Devlet Başkanı Şi ile Telefonda Görüştü", İletişim Başkanlığı, 8 Nisan 2020.

[18] "İzmir'deki Deprem için Dünyadan Taziye Mesajları", Anadolu Ajansı, 6 Kasım 2020.

[19] Çin Başkonsolosluğu Sözcülüğü, Twitter, 4 Ağustos 2020, https://twitter.com/chinaconsulist/status/1290536975313903616, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2020).

[20] "Çin'in Ankara Büyükelçisi'ne Yeni Görev", Turkish CRI, 1 Eylül 2020.

[21] "Exemplary Cooperation", *China Daily*, 16 Aralık 2020.

ledi. Öte yandan 14 Aralık'ta Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Çinli mevkidaşı Wang Yi bir telefon görüşmesi yaptı. Görüşmede salgınla mücadele ve aşı konusunda her iki ülkenin iş birliğine vurgu yapılarak diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinin ellinci yıl dönümünün ikili ilişkilerin derinleşmesi için bir fırsat olduğu değerlendirildi.[22]

KORONAVİRÜS GÜNDEMİ

Aralık 2019'da başladığı düşünülen koronavirüs salgını Çin'in Vuhan kentinde Ocak 2020 boyunca hızla yayılmasıyla birlikte dünya genelinde gündem olmaya başlamıştı. Türkiye'nin Pekin Büyükelçiliği krizin ilk anlarından itibaren Çin'de yaşayan Türk vatandaşlarına ulaşarak bir tahliye süreci gerçekleştirdi. Vuhan'da bulunan otuz iki Türkiye, altı Azerbaycan, üç Gürcistan ve bir Arnavutluk vatandaşı "Koca Yusuf" kargo uçağı ile yapılan tahliye operasyonu sonucunda Ankara'ya ulaştırıldı. Kırk iki yolcu ile birlikte mürettebat ve sağlık ekiplerinden oluşan toplam altmış iki kişi on dört gün boyunca Ankara'da gözlem altında tutuldu.[23] Ayrıca "Koca Yusuf" kargo uçağı ile birlikte TİKA tarafından hazırlanan sağlık malzemeleri de Çin'e ulaştırıldı. Bunun yanı sıra o dönemde Çin'in yüksek miktarlardaki maske ihtiyacı nedeniyle Türkiye'den 200 milyon maske talep edildiği de ifade edilmişti. Öte yandan salgın tedbirleri kapsamında 6 Şubat 2020 itibarıyla Çin'den Türkiye'ye uçuşlar durdurulmuştu.[24]

Çin'in ardından salgının dünya geneline yayılmasıyla birlikte Türkiye'de ilk koronavirüs vakası 11 Mart 2020'de tespit edildi.[25] Alınan tedbirlerle birlikte salgının ilk dalgasıyla mücadele edilirken,

[22] "Çin ile Türkiye Aşı Konusunda İş Birliğini Güçlendirmeye İstekli", Turkish CRI, 17 Aralık 2020.

[23] Yusuf Emre Koç, "Çin'de Ortaya Çıkan Koronavirüs ve Etkileri", *Sabah*, 1 Şubat 2020.

[24] "Çin'den Gelen Uçuşlar Durdurulacak", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2020.

[25] "Türkiye'de İlk Koronavirüs Vakası Tespit Edildi", TRT Haber, 11 Mart 2020.

diğer yandan aşı-ilaç çalışmaları başladı. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca 25 Mart 2020'de Çin'de tedavide kullanılan ilaçların tedarik edildiğini ve Türkiye'de kırk şehre dağıtıldığını duyurdu.[26] Ayrıca Türkiye ve Çin bilim kurulları bu süreçte salgınla mücadelede eşgüdüm ve tecrübe paylaşımı toplantıları yaptı.[27]

2020'nin sonuna yaklaşılan günlerde aşı deneme ve tedariki çalışmaları da hız kazandı. Çin kaynaklı SinoVac aşısının denemeleri Hacettepe Üniversitesi'nin koordinasyonunda 16 Eylül'de başladı.[28] İlk etapta gönüllü sağlık çalışanlarına uygulanmasının ardından 23 Kasım 2020'de gönüllü vatandaşlar üzerinde deneme çalışmaları başladı.[29] Gönüllü çalışmaları devam ederken Aralık 2020 için 10 milyon dozluk bir anlaşma yapılması bekleniyordu. Türkiye SinoVac aşısının deneme çalışmalarına katılması sebebiyle aşı tedarikinde öncelikli ülkeler arasında yer aldı.[30] Aralık 2020 sonunda Türkiye'ye ulan Çin menşeli aşı Ocak 2021 itibarıyla yüksek riskli ve öncelikli gruplarda uygulanmaya başlandı.

UYGUR MESELESİ

Türkiye Uygur meselesini tüm resmi makamlarıyla uluslararası platformlarda takip etmekle birlikte Şubat 2019'da Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy'un Uygur Halk Sanatçısı Abdurrehim Heyit'in vefatı iddiası ve bölgedeki insan hakları ihlalleri ile ilgili açıklamasının[31] ardından ilk defa Çin'deki insan hakları ihlalleri, toplama kampları ve din-inanç hürriyeti ile ilgili Türkiye'nin pozisyonu AK Parti sözcüsü Ömer Çelik tarafından 26 Eylül 2020'de dile

[26] "Çin'den Alınan Corona Virüs İlaçları 40 Şehre Dağıtıldı", NTV, 24 Mart 2020.

[27] "Bilim Kurulu Üyeleri Çinli Bilim İnsanlarıyla Video Konferansta Görüştü", Anadolu Ajansı, 26 Mart 2020.

[28] "Korona'da Çin Aşısı Aralık'ta Türkiye'de", *Hürriyet*, 25 Ekim 2020.

[29] "İsteyenler Gönüllü Olabilecek", CNN Türk, 20 Kasım 2020.

[30] "Türkiye'de Tarihi Gün! İlk Aşı Yapıldı", CNN Türk, 16 Eylül 2020.

[31] 9 Şubat 2019 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması.

getirildi.[32] Çelik Türkiye'nin bölgeyi yakından takip ettiğini Uygurlar ve Türkiye arasında tarihi bağlar olduğunu ifade ederken Çin'i Uygur meselesinin ele alınmasında şeffaflık ve iş birliğine davet etti. Çelik'in açıklamasının hemen ardından Çin Ankara Büyükelçiliği bir cevap metni yayımladı.[33] Çelik'in ifadelerinin tamamen gerçek dışı olduğunu söyleyen büyükelçilik sözcüsü bölgedeki sorunların insan hakları, etnik köken ve inanç ile ilgili olmadığını aksine şiddet, terör ve bölücülükle ilgili olduğunu ifade etti.

6 Ekim 2020'de Birleşmiş Milletler 3. Komite Genel Müzakere oturumunda otuz dokuz ülkenin onayıyla Çin'in Uygur Özerk Bölgesi ve Hong Kong'daki insan hakları ihlallerini kınayan bir açıklama yayımlandı. Türkiye bu toplu açıklamaya imza vermedi ancak oturum sırasında Türkiye'nin konu hakkındaki kendi milli beyanı diğer ülkelerle paylaşıldı. Dışişleri sözcüsü Hami Aksoy da yaptığı açıklamayla Türkiye'nin tüm uluslararası platformlarda ve Çin'le ikili ilişkilerde Uygur Türklerinin durumu ve Türkiye'nin beklentilerini açık ve net bir şekilde dile getirdiğini ifade etti.[34]

EKONOMİK İLİŞKİLER

Ankara-Pekin ilişkilerinde Türkiye aleyhine devam eden yüksek dış ticaret açıkları sorunu devam etmektedir. Türkiye her ne kadar bu olumsuz durumu Çin'den doğrudan yabancı yatırım ve turizm geliriyle telafi etmeye çalışsa da hedeflenen noktaya henüz ulaşılamamıştır.

Koronavirüs süreci özellikle tek merkeze dayanan üretim ve tedarik zincirlerinin kırılganlığını göstermiş oldu. Bu bağlamda Türkiye'nin bölgesinde bir üretim ve tedarik merkezi olma ih-

[32] AK Parti, Twitter, 29 Eylül 2020, https://twitter.com/akparti/status/1310984408527233024, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2020).

[33] Çin Büyükelçiliği Ankara, Twitter, 30 Eylül 2020, https://twitter.com/ChinaEmbTurkey/status/1311318454876753921, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2020).

[34] 7 Ekim 2020 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı açıklaması

timali güçlenmektedir. Nitekim 17 Haziran 2020'de yapılan Türk-Amerikan İş Konseyi (TAİK) toplantısında Ankara-Pekin ekonomik ilişkilerini etkileyebilme kapasitesi bulunan bazı konular gündem oldu. Toplantıda Afrika'da muhtemel bir Türkiye-ABD iş birliğinin Çin'in bölgedeki nüfuzuna ve ürünlerine ayrıca Türkiye'nin ticaret malları ve medikal malzemelerin tedarikinde önemli bir alternatif olabileceği ifade edildi. Bununla birlikte Türkiye'nin Huawei öncülüğünde 5G altyapısının inşa edilmesine temkinli yaklaşması gerektiği de toplantıda yer alan maddeler arasındadır.[35] Yine aynı toplantıya katılan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay da salgın öncesinde küresel tedarik zincirinin Çin temelli inşa edildiğini vurgulayarak yeni dönemin gelişmiş üretim sektörü ve genç nüfusuyla Türkiye için önemli fırsatlar barındırdığını söyledi.[36]

Her ne kadar dünya genelinde Çin menşeli Huawei ve 5G ile ilgili soru işaretleri gündemde olsa da Türkiye'nin 5G teknolojisi kullanımına 2021'de başlaması planlanıyor. Testler başlamış durumda ve denemeler Turkcell-Huawei ortaklığında yapılıyor.[37] Daha önce Huawei Türkiye Direktörü Türkiye'nin şirketleri açısından merkez ülke ve bölge lideri olduğunu açıklamıştı ve öncesinde Çin Kalkınma Bankası tarafından Turkcell'e 500 milyon avro kredi sağlanmıştı. Anlaşma kapsamında Turkcell ve Huawei Türkiye şirketlerinin ileri tarihli tüm sözleşmelerinin yuan cinsinden yapılması konusunda anlaştıkları duyuruldu. Önümüzdeki üç yılda Turkcell tarafından yapılacak ekipman alımlarında avro ve yuan kullanılacak. [38]

Ankara-Pekin ekonomik ilişkilerinde önemli bir yer tutan Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB) tarafından Türkiye'ye salgın dö-

[35] "Graham: Türkiye ile İhtilaflar Giderilmeli", Anadolu Ajansı, 24 Haziran 2020.

[36] "US Ally Seeks to Edge Out China", *Asia Times*, 23 Haziran 2020.

[37] "Türkiye 5G'yi 2021'de Kullanacak", Anadolu Ajansı, 4 Mayıs 2020.

[38] "Turkcell'e 500 Milyon Euro Kredi", *Sabah*, 11 Ağustos 2020.

neminde önemli fon akışları sağlandı. AAYB'nin kurucu üyeleri arasında yer alan Türkiye aynı zamanda bu kurumdan en çok fon desteği alan ülkeler arasında yer alıyor. AAYB genel olarak Çin'in KYG projesinin finansmanını sağlayan temel kurumlarından ve aynı zamanda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi kurumlara da bir alternatif olarak Çin'in kullandığı araçlar arasında yer alıyor.[39]

Öte yandan Türkiye'nin finansman ve dış yatırım süreçlerinde önemli bir kurum olan Türkiye Varlık Fonu (TVF) da Çin ile finansman ilişkilerini oldukça önemsemektedir. TVF Genel Müdürü Zafer Sönmez'in açıklamasına göre önümüzdeki beş yıl içinde yurt dışı temsilciliklerinin açılması planlanan TVF'nin ilk ofisinin Çin'de açılması planlanıyor.[40]

TABLO 1. TÜRKİYE-ÇİN DIŞ TİCARETİ (2016-2020, MİLYAR DOLAR)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2016	2,32	25,44	27,67	-23,12
2017	2,93	23,37	26,30	-20,44
2018	2,91	20,71	23,62	-17,80
2019	2,58	18,49	21,07	-15,91
2020	2,65	22,04	24,69	-19,39

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Türkiye ve Çin arasındaki dış ticaret verilerine bakıldığında ise Türkiye'nin aleyhine uzun yıllardır süregelen dış ticaret açığının devam ettiği görülmektedir. Bu durum Çin'den doğrudan yatırımlarla ve turizm gelirleriyle telafi edilmeye çalışılsa da henüz hedeflenen

[39] Türkiye'den farklı kurumların finansman talepleri için bkz. Asian Infrastructure Investment Bank, www.aiib.org, (Erişim tarihi: 29 Haziran 2021).

[40] "İlk Temsilcilik Ofisi Çin'de Açılacak", NTV, 8 Ekim 2020.

noktanın oldukça uzağında bulunulmaktadır. Türkiye ile Çin arasında son beş yıldaki ticaret hacmi 120 milyar doları aşmıştır. Türkiye'nin 2020 boyunca en çok ihracat yaptığı on sekizinci ülke olan Çin ithalatta ise üçüncü ülke konumundadır. Türkiye'nin Çin'den ithal ettiği ürünler arasında telefon ve elektronik cihazlar, endüstri makineleri, büro ve otomatik veri işleme makineleri, tekstil ürünleri, tıp, eczacılık, organik kimyasal ürünler, demir-çelik ürünleri, ayakkabı ve seyahat ürünleri öne çıkmaktadır. Türkiye'den Çin'e en yüksek ihracat kalemleri arasında hayvansal ve bitkisel gübreler, tuz, kükürt gibi mineral maddeler, demir cevheri, hurdalar ve prefabrik yapılar yer almaktadır.[41]

KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ

2020'de salgının etkisiyle Türkiye'de birçok sektörün Çin'e ihracatında gerileme yaşanırken demir-çelik, hazır giyim, hububat, bakliyat, mobilya, kağıt ve orman ürünleri, otomotiv, taze sebze-meyve ihracatında artış gerçekleşti. Ayrıca bu yıl içerisinde Çin'e süt ve süt ürünleri ve kanatlı hayvan ihracatı da başladı. Ticaret Bakanlığından yapılan açıklamada Çin pazarında yer edinilebilmesine yönelik çalışmalar yürütülecek ve pazara giriş çalışmalarının diğer Uzakdoğu ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi suretiyle pazar çeşitliliğinin gerçekleştirilebilmesi sağlanacak.[42]

Diğer yandan KYG ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demir yolu bağlantısında yük treni seferleri devam ediyor. Halihazırda faaliyette olan rotalara bir yenisi daha eklendi. Her perşembe Şian'dan İzmit'e bir yük treni hareket edecek. Gelen ürünler İzmit'ten deniz yoluyla

[41] "Türkiye ile Çin Arasında 126 Milyar Dolarlık Ticaret", TRT Haber, 24 Kasım 2020.

[42] "Çin'e, Süt ve Süt Ürünleri İhracatının Önü Açıldı", T.C. Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/haberler/cine-sut-ve-sut-urunleri-ihracatinin-onu-acildi, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2021).

Avrupa'ya ulaştırılacak. Bu bağlamda kesintisiz bir şekilde İstanbul'dan Çin'in Şian kentine giden ilk ihracat treni 4 Aralık 2020'de yola çıktı. Gürcistan-Azerbaycan-Hazar Denizi geçişi Kazakistan ve Çin hattını izleyerek 19 Aralık 2020'de Şian'a ulaştı.[43] Bu hat üzerinden yolcuğun normal şartlar altında on iki günde tamamlanması bekleniyor. İkinci ihracat treni de toplam kırk iki vagon/konteyner içinde bin 400 buzdolabı yüküyle 20 Aralık 2020'de Türkiye'den hareket etti.[44]

Uzak Asya ve Avrupa bağlantısını sağlayan KYG ulaşım ağı içinde Türkiye de BTK demir yolu hattında önemli bir yer tutmaktadır. Bu hat sayesinde Türkiye-Çin arasında yük taşıma süresi bir aydan on iki güne inmiş Marmaray hattının da kesintisiz ulaşımı mümkün kılmasıyla Asya-Batı Avrupa ulaşımı da on sekiz güne inmiştir. Bu yolla Türkiye Pekin'den Londra'ya uzanan hat üzerinde önemli bir alternatif rota olarak öne çıkmaktadır.

Ayrıca KYG ve Orta Koridor kapsamında Türkiye-Çin bağlantısını ve koordinasyonunu güçlendirmek amacıyla yeni liman ve altyapı yatırımlarının hayata geçirilmesi bekleniyor. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığının yayımladığı 2021 programına[45] göre Doğu Akdeniz, Ege ve Doğu Anadolu'da yeni altyapıların hayata geçirilmesi planlanmaktadır. Bu yolla Orta Koridor'un Türkiye önderliğinde etkin ve cazip hale getirilmesi ve güzergah ülkeleri ile iş birliğinin artırılması amaçlanmaktadır.

TURİZM

Çin halihazırda yıllık 277 milyar dolar ile dünyanın en çok turizm harcaması yapan ülkesi. Türkiye'nin de Çin'den yıllık 1 milyon

[43] "Çin İhracat Treni Yolculuğunu Tamamladı", TRT Haber, 19 Aralık 2020.

[44] "İkinci İhracat Treni Yola Çıktı", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2020.

[45] "2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Programı", T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 26 Ekim 2020, www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/11/2021_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf, (Erişim tarihi: 29 Haziran 2021).

turist misafir etme hedefi bulunuyor. 2019'da 427 bin Çinli turist Türkiye'yi ziyaret etmişti. Ancak salgın nedeniyle 2020'de beklentilerin gerisinde kalınmıştır. Çinli turist beklentisine yönelik olarak İstanbul Havalimanı "Çin dostu havalimanı" belgesi aldı. Bu alanda dünyadaki ilk örnek İstanbul Havalimanı oldu.[46] Çin uçuşları için özel check-in alanları, dijital karşılama alanlarında Çince tabelalar, Çin menşeli WeChat-WePay-Weibo uygulamalarına entegre sistemler ve Çince bilen personel bulunuyor. Bununla birlikte Çin'in Türkiye'ye özel sürücüsüz metro üretimi tamamlandı ve Çin ilk defa bu trenleri yurt dışına ihraç etmeyi planlıyor. 1.100 kişi kapasiteli trenlerin İstanbul Yeni Havalimanı hattında faaliyete geçmesi bekleniyor.[47]

ASEAN VE DİĞER ASYA ÜLKELERİ İLE EKONOMİK İLİŞKİLER

Mart 2020'de başlayan küresel salgın nedeniyle yüz yüze ziyaretler duraklamış, siyaset gündemi yerini salgınla mücadeleye bırakmıştı. Bu nedenle birçok Asya ülkesiyle ilişkiler 2020 boyunca sadece salgın gündemiyle sınırlı kalsa da ekonomik ilişkiler ve karşılıklı ticaret kısıtlı bir kapasiteyle devam etmiştir.

Japonya'da 2019'un "Türk Kültür Yılı" olarak kutlanmasının ardından özellikle 2020 için Türkiye'ye 200 binin üzerinde turistin gelmesi bekleniyordu. Ancak salgın nedeniyle beklentiler gerçekleşemedi. Bununla birlikte 4,5 milyar dolar civarında seyreden ikili ticaret hacminin artması yönünde karşılıklı beklentiler söz konusu olmaya devam etmektedir.

[46] "İstanbul Havalimanı'na Çin Dostu Havalimanı Belgesi", A Haber, 22 Eylül 2020.

[47] "Çin'in Türkiye İçin Ürettiği Metro Treni Hazır", Ankara Havadis, 17 Temmuz 2020.

TABLO 2. TÜRKİYE-JAPONYA DIŞ TİCARETİ (2016-2020, MİLYAR DOLAR)				
YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2016	0,35	3,94	4,29	-3,59
2017	0,41	4,28	4,69	-3,87
2018	0,47	4,12	4,59	-3,65
2019	0,49	3,51	4,00	-3,02
2020	0,43	3,58	4,01	-3,15

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin iyi ilişkilere sahip olduğu Güney Kore ile 27 Temmuz 1953'te sona eren savaşın ardından oluşan ve iki ülke arasında bağların güçlenmesini sağlayan dostluk 1957'de diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla devam etmiştir. İki ülke arası ilişkiler 2012'de stratejik ortaklık seviyesine yükselmiştir. Düzenli ve karşılıklı üst düzey ziyaretlerle gelişen iki ülke ilişkilerinde başta Birleşmiş Milletler, G20 ve (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya'nın bir araya gelmesiyle kurulan) MIKTA olmak üzere uluslararası ve bölgesel örgütlerde yakın iş birliği bulunmaktadır.[48]

Türkiye-Güney Kore arasındaki dış ticaret hacmi yaklaşık 7 milyar dolar civarında seyretmekte ve Türkiye aleyhine dış ticaret açığı gerçekleşmektedir. Türkiye'nin Güney Kore'ye en önemli ihracat kalemleri arasında kimyevi maddeler ve otomotiv endüstrisi yer almaktadır. Ayrıca savunma ve havacılık alanları da iki ülke arasında potansiyel vaat etmektedir.

[48] "Kore Savaşı'nın 70'inci Yılında Güney Kore-Türkiye İlişkileri Güçlenmeye Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 25 Haziran 2020.

TABLO 3. TÜRKİYE-GÜNEY KORE DIŞ TİCARETİ (2016-2020, MİLYAR DOLAR)				
YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2016	0,51	6,38	6,98	-5,87
2017	0,58	6,60	7,18	-6,02
2018	0,92	6,34	7,26	-5,42
2019	0,88	5,64	6,52	-4,76
2020	1,05	5,60	6,65	-4,55

Kaynak: TÜİK

Ayrıca Asya coğrafyasında ağırlığı giderek artan bölgesel kuruluşlara da Türkiye Yeniden Asya Girişimi kapsamında aktif katılım sağlamakta bu bağlamda Türkiye Güneydoğu Asya'da Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN) ile Diyalog Ortaklığı statüsü çerçevesinde iş birliğini derinleştirmektedir.

Türkiye ASEAN ile kurumsal ilişkilerini geliştirme kararını 1999'da almış, bu çerçevede diyalog veya sektörel diyalog ortağı olmak için girişimlerini başlatmıştır. Türkiye ASEAN ile kurumsal ilişkileri geliştirmenin ilk adımı olan Dostluk ve İş birliği Antlaşması'na (ASEAN/TAC) 19-23 Temmuz 2010 arasında Vietnam'da yapılan 43. ASEAN Dışişleri Bakanları Toplantısı sırasında taraf olmuştur. Türkiye'nin on ASEAN üyesinde de büyükelçiliği bulunmaktadır. Bölge dışı üye ülkelerin ASEAN'a üye olması mümkün olmamakla birlikte Türkiye halihazırda sektörel diyalog ortağı konumundadır. 2017'den bu yana ASEAN'ın sektörel diyalog ortağı olan Türkiye'nin üye ülkelerden Singapur ve Malezya ile serbest ticaret anlaşması (STA) bulunmaktadır.[49]

Yaklaşık 3 trilyon doları bulan ekonomik büyüklüğü ile ASEAN önemli ticari fırsatlar barındırmakta ve Türkiye ile ticaret hacmi yıldan yıla artış göstermektedir. Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması

[49] "Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/guneydogu-asya-ulkeleri-birligi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2021).

imzaladığı iki ASEAN ülkesi Malezya ve Singapur ile dış ticaretine bakıldığında her ne kadar kapasite 1 milyar doların altında çok sınırlı olsa da Türkiye Singapur ticaretinde denge Türkiye lehine gerçekleşmektedir. Anlaşma neticesinde 2019'da 674 milyon dolara ulaşan Türkiye'nin Singapur'a ihracatı 2020'de salgın sürecinden etkilenmiş görünmektedir. Malezya ile dış ticarette ise Türkiye'nin ihracatı yıllara göre yaklaşık 300 milyon dolar seviyesinde gerçekleşirken Malezya'dan ithalatı ise son dört yılda düşme eğilimindedir.

TABLO 4. TÜRKİYE-SİNGAPUR TİCARETİ (2016-2020, MİLYON DOLAR)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2016	417,8	363,2	781,0	+54,6
2017	678,8	400,1	1078,9	+278,7
2018	438,0	352,1	790,1	+85,9
2019	674,8	272,4	947,2	+402,4
2020	320,7	296,4	617,1	+24,3

Kaynak: TÜİK

TABLO 5. TÜRKİYE-MALEZYA TİCARETİ (2016-2020, MİLYON DOLAR)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2016	321,56	1.996,95	2.318,51	-1.675,29
2017	286,25	3.138,55	3.424,80	-2.852,30
2018	365,40	2.132,97	2.498,37	-1.767,57
2019	345,09	1.859,83	2.204,92	-1.514,74
2020	369,75	1.889,70	2.259,45	-1.519,95

Kaynak: TÜİK

SONUÇ

2020 pandemi etkisinin güçlü olarak hissedildiği ve diğer gündemlerin nispeten geri planda kaldığı bir yıl oldu. Yılın ilk yarısında çoğunlukla çevrim içi görüşmelerde küresel salgınla mücadele ana

gündem olsa da yılın ikinci yarısından itibaren salgın etkisinin hafiflemesiyle ekonomi ve ticaret gündemlerinde süreklilik gözlendi. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerine bakıldığında özellikle Yeniden Asya Girişimi ile çok boyutlu ilişkilerin inşa edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Salgın etkisiyle kısıtlanan bölge ülkeleriyle ilişkilerde Çin koronavirüs ve diğer öne çıkan gündemlerle birlikte ayrışmıştır.

2020 Ankara-Pekin ikili ilişkilerine yeni iş birliği alanlarının eklendiği bir yıl oldu. Siyasi ve ekonomik ilişkilerin ayrıştırılabilmesi her iki ülkeye de iş birliği alanlarının geliştirilebilmesi fırsatını sunuyor. Bu anlamda özellikle koronavirüs ile mücadele ve bu sürecin ekonomik etkilerinin atlatılmasında Ankara-Pekin ikili ilişkileri önem kazanıyor. Ayrıca Türkiye'nin Çin kaynaklı SinoVac aşısı denemelerine onay vermesi ve ilk etapta söz konusu aşının Türkiye'de uygulanacak olması özellikle Türkiye'de zaman zaman yükselen olumsuz Çin algısı üzerinde de etkili olabilir. Bunun yanı sıra Uygur Özerk Bölgesi'ndeki insan hakları ihlallerine yönelik iddialarla ilgili olarak Türkiye yine her platformda meselenin takipçisi olmayı sürdürecek ve açık, şeffaf bir şekilde iş birliğinin mümkün olacağını ifade edecektir.

Öte yandan KYG ve Orta Koridor'un entegrasyonu ve KYG kapsamında Türkiye'nin bir merkez olabilme potansiyeli de korunuyor. Türkiye KYG'ye entegre olabilecek yeni altyapı yatırımları ile projedeki konumunu güçlendirmeyi hedefliyor. Her ne kadar Türkiye aleyhine yüksek dış ticaret açığı problemi devam etse de Türkiye özellikle Çin pazarına yönelik yeni dış ticaret hamleleri ve turizm alanındaki yeni girişimleriyle ikili ilişkilerdeki dezavantajlı konumunu iyileştirmeyi amaçlamaktadır.

Bununla birlikte diğer Asya ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkilerine bakıldığında salgın gündeminin oldukça etkili olduğu ve diğer gündemlerin arka planda kaldığı görülmektedir. Küresel salgının etkisiyle dış ticaret özellikle koronavirüsün yayılım gösterdiği 2020

başlarında azalsa da 2020'nin ikinci yarısı itibarıyla dış ticaret verilerinde artış gözlenmiştir.

Türkiye'nin halihazırda Yeniden Asya Girişimi çerçevesindeki bölgede otuz büyükelçiliği bulunmakta ve Türkiye bölgesel kuruluşlara aktif katkı ve katılım sağlamaktadır. Türkiye 2020'de Asya Parlamenter Asamblesi (APA), Ekonomik İş birliği Teşkilatı, D8, Asya İş birliği Diyaloğu (AİD) dönem başkanlıklarını yürütmüştür.

KRONOLOJİ

11 Ocak	Çin'de koronavirüsten ilk can kaybı yaşandı.
30 Ocak	Dünya Sağlık Örgütü tarafından uluslararası acil durum ilan edildi.
1 Şubat	Çin'deki vatandaşlarımızı alan Koca Yusuf tahliye uçağı Ankara'ya iniş yaptı.
4 Şubat	Yeniden Asya bölgesi büyükelçileriyle bilgilendirme toplantısı yapıldı.
6 Şubat	Türkiye-Çin uçuşları durduruldu.
25 Mart	Çin'de ilaç tedarik edildi ve Türkiye'de kırk kente dağıtıldı.
8 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Devlet Başkanı Şi telefon görüşmesi yaptı.
17 Temmuz	MIKTA 17. Dışişleri Bakanları toplantısı yapıldı.
16 Eylül	Türkiye'de SinoVac aşı denemeleri başladı.
	Bangladeş Dışişleri Bakanı Türkiye'yi ziyaret etti.
22 Eylül	İstanbul Havalimanı "Çin dostu havalimanı" belgesi aldı.
13 Ekim	Türkiye ve Japonya arasında teknik iş birliği anlaşması imzalandı.
4 Aralık	Türkiye'den Çin'e kesintisiz ilk ihracat treni yola çıktı.
14 Aralık	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Çinli mevkidaşı Wang Yi telefon görüşmesi yaptı.
19 Aralık	İhracat treni Çin'in Şian kentine ulaştı.
20 Aralık	İkinci kesintisiz ihracat treni İstanbul'dan yola çıktı.
21 Aralık	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Endonezya'yı ziyaret etti.
22 Aralık	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Bangladeş'i ziyaret etti.

TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASI 2020

YUNUS FURUNCU

Dr., Kocaeli Üniversitesi

GİRİŞ

Türkiye'nin enerji politikaları açısından 2020 son derece önemli bir yıl olmuştur. Bu önemli gelişmelerin başında ise TürkAkım projesi gelmektedir. 8 Ocak 2020'de açılışı yapılan TürkAkım boru hattından Türkiye'ye doğal gaz transferi başlamıştır. Daha önce Batı hattından doğal gaz alan en son ülke olan Türkiye bu proje ile birlikte Rus gazını ilk alan ülke konumuna ulaşmıştır. İki hattan oluşan projenin ilk hattı doğrudan Türkiye'ye, ikinci hattı da Avrupa'ya ulaşmaktadır. Aynı zamanda Rusya ile birlikte Türkiye ikinci hattın işletmesini yapmaktadır.

2020'de enerji partneri ülkelerinden biri olan Rusya ile ilişkisinde karşılıklı bağımlılık açısından belli bir ivme kazandıran Türki-

ye'nin doğal gaz ithalatında Rusya'nın ağırlığının azalmaya devam ettiği görülmektedir. Diğer taraftan Azerbaycan doğal gazının daha fazla ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Ayrıca sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) alımlarının 2020'de yüzde 32'ye yaklaştığı görülen doğal gaz ticaretinde Türkiye-İran doğal gaz hattındaki uzun süreli arızalardan dolayı İran'dan gelen doğal gaz miktarında düşüş yaşanmıştır.

Diğer taraftan petrol ticaretinde Amerikan yaptırımlarından dolayı İran'dan petrol alımını durduran Türkiye, Irak petrollerine daha fazla yönelmiştir. Türkiye'nin petrol tüketiminde üçte bir oranında etkili olan Irak 2020'nin ilk on bir ayında 11 milyon tondan fazla petrol tedarikinde bulunmuştur. Koronavirüs (Covid-19) pandemisinin Avrupa'da yaygınlaşmasıyla daha fazla Norveç petrolü alan Türkiye Kazakistan, Özbekistan ve Libya'dan önemli miktarlarda petrol ithalatı yapmıştır.

Türkiye 2020'de arama ve sondaj faaliyetlerinde önemli gelişmeler yaşamıştır. Karadeniz'deki Sakarya gaz sahasında yaklaşık 405 milyar metreküp rezerv bulan Türkiye, bu rezervi 2023'te üretime sokmak için çalışmalara başlamıştır. Türkiye tarihinde ilk defa bu büyüklükte bir rezerv bulan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Karadeniz'deki derin sondaj faaliyetlerine daha çok yoğunlaşmıştır. Yurt dışında önemli miktarda doğal gaz ve petrol üretimi gerçekleştiren Türkiye bu alanda daha fazla aktif olmaya başlamıştır. Uzun yıllar yapılan kara sondajlarında istediği sonuca ulaşamayan TPAO derin sondajlara ağırlık vermeye başlamıştır. İki sismik ve üç derin sondaj gemisinden oluşan filoya sahip olan Türkiye bir yandan sismik faaliyetlerine devam ederken diğer yandan denizlerdeki sondajlarına devam etmektedir. 2020'de üç derin deniz sondajı yapan TPAO'nun Kanuni sondaj gemisini envantere katmasıyla bu sayının daha fazla artacağı öngörülmektedir.

Türkiye'nin 2020'deki enerji politikalarının incelendiği bu çalışmada öncelikle doğal gaz ve petrol ticareti yaptığı ülkelerle olan

ilişkileri ele alınmaktadır. Bu ülkelerin Türkiye'nin enerji tedariki açısından önemi ortaya konulmaktadır. Daha sonra da Türkiye'nin enerji bağımlılığından kurtulması için yapılan sondaj ve hidrokarbon arama faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Özellikle 2020'deki büyük keşifle ortaya çıkan kazanımların Türkiye'nin enerji politikasına etkileri değerlendirilmektedir.

TÜRKİYE'NİN 2020'DEKİ ENERJİ İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin enerji ilişkileri coğrafi olarak yakın olan ülkeler ile daha fazla ön plana çıkmaktadır. Özellikle doğal gaz ithal edilen ülkelere bakıldığında Azerbaycan, Rusya ve İran'dan boru hattı ile; Cezayir, Nijerya ve Katar'dan da LNG yoluyla önemli miktarda doğal gaz ithalatı yapıldığı görülmektedir.

Türkiye'nin petrol ithalatı doğal gaza oranla daha fazla ülkeden yapılmaktadır. 2020'de Irak, Rusya, Kazakistan, Suudi Arabistan, Norveç ve Nijerya'dan önemli miktarda petrol ithalatı yapılmıştır. Türkiye'nin enerji ilişkilerinde önemli konumda olan bu ülkeler alt başlıklar halinde incelenmektedir.

RUSYA

Türkiye ve Rusya TürkAkım ile birlikte uluslararası projelerde iş birliği yapmaya başlamıştır. 8 Ocak 2020'de açılan projenin Türkiye ayağı ile TürkAkım aktif hale gelmiş, Avrupa'ya giden ikinci hattın ise Sırbistan'a kadar olan kısmı devreye girmiştir.[1] Rusya ile iş birliği sonucu TürkAkım'ın devreye alınmasıyla Türkiye bölgede daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. İki hattan oluşan proje ile yıllık yaklaşık 31,5 milyar metreküp doğal gaz taşınması planlanmıştır. Bu projenin birinci hattı ile 15,75 milyar metreküp doğal gaz Türkiye'ye ve ikinci hat ile ise Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz transferi söz konusudur.

[1] "TürkAkım'ın Sırbistan Ayağı Faaliyete Geçti", Sputnik Türkiye, 1 Ocak 2021.

TürkAkım projesinin bölgesel istikrara katkı sunduğu ve uluslararası enerji piyasaları açısından stratejik bir proje olduğu görülmektedir. TürkAkım, Türkiye ve Avrupa'nın doğal gaz arz güvenliğine önemli katkı sunmaktadır. Sadece Türkiye'nin enerji piyasasının değil Güney ve Güneydoğu Avrupa piyasalarının da güvenliğini sağlayacak olan TürkAkım, enerji alanındaki Türk-Rus iş birliğini daha fazla artıracaktır. Böylece bu proje iki ülkenin ekonomik ve siyasi olarak daha fazla yakınlaşmasına etki edecektir.

Tarihinde ilk defa Rusya'nın doğal gazını kendi toprakları üzerinden Avrupa'ya transfer eden Türkiye'nin Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı sunacağı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Rusya'nın Avrupa'ya tedarik rotasını da değiştirme girişimi olarak değerlendirilen TürkAkım projesi, ilerleyen zamanlarda Avrupa'nın artan doğal gaz tüketimi noktasında Türkiye rotasının daha fazla ön plana çıkacağı anlamına gelmektedir. Sonuç olarak 2020'nin başında açılışı yapılan TürkAkım projesi Rusya ile Türkiye'nin karşılıklı bağımlılıklarını artırma yönünde katkı sağlarken uluslararası projelerde Türkiye'nin etkinliğini de yükseltmektedir.[2]

Doğal gaz piyasalarında kısa dönemli ve esnek koşullara sahip spot kontratlarda artış yaşanmaya başlanmıştır. Bundan dolayı Rus şirketi Gazprom Export, Türkiye'ye ilk kez elektronik satış platformu üzerinden spot boru gazı satmak için ihale düzenlemiştir. Düzenlenen ilk ihaleyi Engie şirketi kazanmış ve Rusya bu şirketle Aralık 2020'de Türkiye'ye 700 bin metreküp doğal gaz satmak üzere anlaşmaya varmıştır.[3]

Depolama tesislerinin kapasite artışlarıyla doğal gazın saatlik arz miktarı 2020'de artmaya devam etmiştir. Trans Anadolu doğal

[2] Yunus Furuncu, "TürkAkım: Türkiye-Rusya Enerji İş Birliğinde Yeni Boyut", *SETA Analiz*, Sayı: 303, (Ocak 2020).

[3] "Rusya İlk Kez Türkiye'ye Spot Fiyatlarla Doğal Gaz Satacak", Bloomberg, 17 Kasım 2020.

gaz boru hattı (TANAP) ve TürkAkım'ın tam kapasite çalışmasıyla bu rakamın 2021'de günlük 450 milyon metreküpü aşması beklenmektedir.[4] Türkiye'nin en fazla kullandığı miktar ise günlük 275 milyon metreküp olarak kayıtlara geçmiştir. Kapasitenin tüketim miktarının çok üzerinde olması enerji güvenliği anlamında Türkiye'nin elini güçlendirmektedir.[5]

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN RUSYA'DAN YAPTIĞI DOĞAL GAZ VE PETROL İTHALATI (2015-2020)

	YILLAR	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Doğal Gaz	Miktar (Milyon Metreküp)	26.783	24.540	28.690	23.642	12.215	13.229,55
	Pay (Yüzde)	55,31	52,94	51,93	46,95	34,03	31,6
Petrol	Miktar (Bin Ton)	7.026	7.764	8.047	9.758	15.900	8.117
	Pay (Yüzde)	17,72	19,38	18,87	25,21	35,47	21,55

Kaynak: EPDK

2020'de Türkiye'nin doğal gaz tedarikinde Rusya'nın yüzde 31 civarında etkili olduğu görülmektedir (Tablo 1). Bu miktarın bu kadar düşmesinin bazı sebepleri olduğu anlaşılmaktadır. TANAP projesinin 2019'da devreye alınması ile birlikte Rus doğal gazı Türkiye'nin tüketiminde daha az orana sahip olmaya başlamıştır. Bu düşüşe neden olan diğer bir gelişme ise spot piyasalarda doğal gaz fiyatının düşmesiyle Türkiye'nin spot piyasadan daha fazla doğal gaz almaya başlamasıdır.

Rusya'dan son altı yıldır 7 milyon tonun üzerinde petrol ithal edilmiştir. Özellikle 2019'da olmak üzere bazı dönemlerde bu miktarın iki katına yaklaşılmış, 2020'nin son on bir ayında ise bu miktar 8 milyon tonu geçmiştir. Rusya'nın hem doğal gaz hem de

[4] "2021'de Günlük Doğal Gaz 450 Milyon Metreküpü Aşacak", Enerji Portalı, 9 Ocak 2020.

[5] "Günlük Doğal Gaz Tüketiminde Yeni Rekor", Anadolu Ajansı, 19 Ocak 2021.

petrol ithalatında çok fazla ön plana çıktığı ancak 2018 ve 2019'a göre 2020'de bu oranlarda önemli düşüşler yaşandığı görülmektedir (Tablo 1).

Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı son yıllarda nükleer enerji santral yapımının Rusya'ya verilmesi ile daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Ancak 2019 itibarıyla TANAP'tan doğal gaz akışının başlamasıyla Türkiye'nin Rusya'dan daha az doğal gaz tedarik etmeye başladığı görülmektedir. 2020'nin ilk on bir ayında toplam 13 milyar metreküplük doğal gaz alımı yapan Türkiye'nin Rusya ile olan uzun dönemli kontratının bir bölümü 2021'nin sonu itibarıyla bitecektir. Mevcut boru hattı kapasitesinin spot piyasa kontratları ile daha fazla ön plana çıkacağı anlaşılmaktadır. Kasım 2020'de ilk defa gerçekleşen bu tür alımların ilerleyen yıllarda da yapılacağı öngörülmektedir.[6]

Petrolde Türkiye'nin tedarikçi ülke sayısına bakıldığında yaklaşık 30'un üzerinde olduğunu görülmektedir. Bu da Türkiye'nin petrol tedarikinde daha fazla esnek davranabileceğini göstermektedir. Doğal gaz tedarikindeki ülke çeşitliliği petrole göre az olmasına rağmen Türkiye'nin son yıllarda yapmış olduğu LNG terminallerindeki kapasite artışıyla bu alanda önemli mesafeler katedilmiştir. Türkiye toplam tüketiminin yüzde 60'a yakınını LNG terminallerinden elde edecek bir altyapıya ulaşmıştır. Bu yüzden son zamanlarda Türkiye'nin LNG ithalatı önemli miktarlara çıkmıştır.[7]

Spot piyasada doğal gaz daha ucuz olmasına rağmen önceki yıllarda Türkiye'nin yapmış olduğu uzun vadeli doğal gaz kontratlarından dolayı belli miktarda alım garantisini yerine getirmek

[6] "Rusya İlk Kez Türkiye'ye Spot Fiyatlarla Doğal Gaz Satacak", Bloomberg, 17 Kasım 2020.

[7] "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dönmez: Yavuz Bugün ya da Yarın Yeni Sondajına Başlayacak", EPİAŞ, 10 Ekim 2019.

durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Doğu Karadeniz'de önemli bir rezerv keşfeden Türkiye'nin uzun dönemli anlaşmalarda daha avantajlı bir konuma geleceği görülmektedir. Bir taraftan bulunan doğal gazın üretime sokulması diğer taraftan ise LNG sisteminin daha aktif kullanılması Türkiye'ye bu alanda önemli bir kazanım sağlamaktadır. 2021'de bitecek olan uzun dönemli doğal gaz kontratlarının Rusya ile devam edip etmeyeceğinin 2021'de önemli bir gündem konusu olması beklenmektedir.

AZERBAYCAN

Türkiye-Azerbaycan enerji iş birliği açısından BTE ve TANAP olmak üzere iki doğal gaz boru hattı bulunmaktadır. Ayrıca BTC olmak üzere bir de uluslararası petrol projesinde partner olan Türkiye ve Azerbaycan'ın "iki devlet bir millet" mottosuyla enerji alanındaki iş birliklerinin 2020'de de artmaya devam ettiği görülmüştür.

TANAP'tan 2020'de 4,9 milyar metreküp olmak üzere bugüne kadar yaklaşık 9,1 milyar metreküp gaz akışı gerçekleştirilmiştir.[8] Öyle ki Türkiye'nin 2020'nin ilk on bir ayında ithal ettiği doğal gazın yüzde 24'ü Azerbaycan'dan gelmiştir. 2020'nin bazı aylarında Türkiye'nin en fazla doğal gaz ithal ettiği ülke konumuna yükselen Azerbaycan Türkiye'nin bir taraftan enerji güvenliğini artırırken diğer taraftan TANAP ile uluslararası piyasalara doğal gazın sunulmasıyla enerjide merkez ülke olmasına olumlu katkı sunmaktadır.

Avrupa'ya doğal gazı ulaştıracak olan TANAP'ın devamı niteliğindeki Trans Adriyatik doğal gaz boru hattının (TAP) inşaatı dört buçuk yılın ardından 2020'de tamamlanmıştır.[9] TANAP'ın ardından TAP'ın devreye girmesiyle Avrupa enerji arz güvenliğinin

[8] "Bakan Dönmez: TANAP'tan Bugüne Kadar Yaklaşık 9,1 Milyar Metreküp Gaz Akışı Gerçekleşti", Anadolu Ajansı, 21 Ocak 2021

[9] "TAP, Avrupa'ya Doğal Gaz Vermeye Hazır", Anadolu Ajansı, 13 Kasım 2020.

önemli bir halkası da tamamlanmıştır. TANAP ve TAP'tan oluşan Güney Gaz Koridoru (GGK) projesinin önümüzdeki dönem tam kapasite ile çalıştığında yıllık 6 milyar metreküp doğal gazı Türkiye'ye, 10 milyar metreküp doğal gazı ise Avrupa'ya transfer etmesi planlanmaktadır. Daha sonraki yıllarda ilk etapta 24 milyar metreküpe çıkacak olan TANAP'ın, ilave yatırımlarla kapasite artışı 31 milyar metreküpe kadar çıkacaktır. Her geçen gün kapasite artışıyla daha fazla ön plana çıkacak olan TANAP hem Türkiye hem de Avrupa açısından önemli bir güzergahtır.

Azerbaycan'a bağlı olan Özerk Nahçıvan Cumhuriyeti ile Türkiye'nin doğal gaz boru hattı projesi yapılacağı duyurulmuştur. 2020'nin son günlerinde imzalanan Türkiye-Nahçıvan doğal gaz boru hattı projesi Nahçıvan'a kesintisiz ve güvenli doğal gaz arzı sunacaktır. Toplam 85 kilometrelik bu hatla yıllık 500 milyon metreküp gaz, Nahçıvan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin kullanımına sunulacaktır.[10] Böylece Türkiye ihraç ettiği doğal gaza Yunanistan'dan sonra Nahçıvan'ın da eklenmesiyle doğal gaz ticaretindeki etkinliğini artıracaktır.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN AZERBAYCAN'DAN YAPTIĞI DOĞAL GAZ VE PETROL İTHALATI (2015-2020)

	YILLAR	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Doğal Gaz	Miktar (Milyon Metreküp)	6.169	6.480	6.544	7.527	7.795	10.445,63
	Pay (Yüzde)	12,74	13,98	11,85	14,95	21,71	24,95
Petrol	Miktar (Bin ton)	22	32	0,1	30	385	248
	Pay (Yüzde)	0,0001	0,008	0,0001	0,008	0,85	0,66

Kaynak: EPDK

[10] "TANAP'tan Bugüne Kadar 9,1 Milyar Metreküp Gaz Akışı Gerçekleşti", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=768, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2021).

2020'de ilk defa 10 milyar metreküpün üzerinde doğal gaz tedariki yapan Türkiye, Azerbaycan ile olan enerji ilişkilerini daha fazla derinleştirmiştir. Türkiye'nin doğal gaz tüketiminde Azerbaycan'dan gelen doğal gazın yaklaşık olarak iki katına çıkarak yüzde 25 oranında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Son altı yıla bakıldığında Azerbaycan'ın Türkiye'nin doğal gaz tüketiminde üçüncü tedarikçi olduğu ancak 2019'da TANAP'ın aktif hale gelmesiyle birlikte ikinci sıraya yükseldiği görülmektedir. Önümüzdeki dönemde Rusya ile bitecek olan 2021'deki kontratın devam etmemesi durumunda Azerbaycan'ın ilk sıraya yerleşmesi öngörülmektedir.

2021'de tam kapasite çalışmasıyla 6 milyar metreküplük doğal gaz alımı yapacak olan Türkiye'nin 6 milyar metreküp de BTE boru hattından almasıyla toplamda 12 milyar metreküplük doğal gaz tedariki söz konusu olacağı öngörülmektedir. Böylece Türkiye ile Azerbaycan arasında önemli bir enerji ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Azerbaycan'ın özellikle Petkim'i almasından sonra Star rafinerisini de faaliyete geçirmesi iki ülkenin enerji iş birliğinin ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir.

Önemli bir petrol üreticisi olan Azerbaycan'ın BTC boru hattıyla günlük yaklaşık 1 milyon varillik petrolü Türkiye üzerinden enerji piyasalarına ulaştırma potansiyeli bulunmaktadır. Ancak bu hattan Türkiye'nin yeterince Azeri petrolü almadığı görülmektedir. Türkmenistan ve Kazak petrollerinin bu hat üzerinden piyasalara ulaştığı, Türkiye'nin de bu ülkelerden petrol ithal ettiği bilinmektedir.[11]

Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji alanındaki iş birlikleri 2020'de derinleşerek devam etmiştir. Uluslararası enerji projelerinde iki ülkenin daha fazla ön planda oldukları anlaşılmaktadır. TANAP'ın uzantısı olan TAP boru hattının faaliyete geçmesi ile birlikte bu

[11] "Bakü-Tiflis-Ceyhan'dan 14 yılda 3,5 Milyar Varil Petrol Aktı", TRT Haber, 1 Ekim 2020.

iş birliğinin Avrupa'ya da etkisinin olacağı öngörülmektedir. Aynı zamanda yıllık 10 milyar metreküpün üzerinde doğal gazın Avrupa ülkelerine Türkiye'nin de ortak olduğu konsersiyumla ulaşması Türkiye'nin enerji merkezi olma hedeflerine hizmet etmektedir.

2020'de yaklaşık 5 milyar metreküp doğal gazın TANAP ile Türkiye'ye gelmesi bu projenin her geçen gün etkisinin artacağını göstermektedir. Yıllık kapasitesi 16 milyar metreküp olan TANAP'ın ilerleyen süreçte 31 milyar metreküpe çıkartılması söz konusudur. Avrupa'nın doğal gaza daha fazla ihtiyaç duyması halinde bu hattın genişletilerek Avrupa için önemli bir tedarik güzergahı olması beklenmektedir. Özellikle Ankara-Bakü iş birliğinde Türkmenistan'ın da bu güzergaha ortak edilmesi enerji piyasalarında birçok paradigmayı değiştirecek niteliktedir.

İRAN

Türkiye-İran doğal gaz hattında zaman zaman teknik arızalar ve sabotajlar sonucunda gaz akışının azalmakta olduğu bilinmektedir. 1 Mart 2020'de Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesinde Gürbulak Sınır Kapısı yakınındaki doğal gaz boru hattında meydana gelen patlama sonucu doğal gaz akışında aksaklıklar yaşanmıştır. Hattın tamirinin pandemi koşullarından dolayı uzun sürmesi İran tarafından eleştirilmiştir.[12] Yine 26 Aralık 2020'de İran tarafında bulunan kompresörün arızalanması sonucu teslim edilen gazın kontrat miktarının üçte ikisine düştüğü duyurulmuş, arıza on gün içinde giderilerek akışın normale dönüşü sağlanmıştır.[13]

Türkiye-İran enerji ticaretinin 2020'de diğer yıllara göre daha düşük sevide kaldığı görülmektedir. ABD yaptırımları sonrasında İran'dan petrol alımını durduran Türkiye'nin 2020'de herhangi bir

[12] "İran'dan Türkiye'ye 'Boru Hattı' Sitemi", DW Türkçe, 25 Mayıs 2020.

[13] "İran'dan Gelen Doğal Gaz Günlük Kontrat Miktarının Üçte Birine İndi", Anadolu Ajansı, 1 Ocak 2021.

alım yapmadığı anlaşılmaktadır. 2017'de tükettiği petrolün yüzde 27'sini İran'dan tedarik eden Türkiye'nin bu açığı kapatmak için Irak petrollerine daha fazla yöneldiği tahmin edilmektedir (Tablo 3).

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN YAPTIĞI DOĞAL GAZ VE PETROL İTHALATI (2015-2020)

	YILLAR	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Doğal Gaz	Miktar (Milyon Metreküp)	7.826	7.705	9.251	7.863	6.024	4.970,78
	Pay (Yüzde)	16,16	16,62	16,74	15,61	16,78	11,87
Petrol	Miktar (Bin ton)	5.587	6.939	11.492	7.109	2.109	-
	Pay (Yüzde)	14,09	17,32	26,94	18,37	4,71	-

Kaynak: EPDK

Diğer taraftan tükettiği doğal gazın ortalama olarak yüzde 17'sine yakınını İran'dan ithal eden Türkiye'nin 2020'de yaklaşık olarak yüzde 12 civarında doğal gazı bu ülkeden tedarik ettiği görülmektedir. İlk on bir aya bakıldığında toplam tedarik miktarının 5 milyar metreküpün bile altında kaldığı anlaşılmaktadır. Bu miktarın bu kadar düşük olmasının sebeplerinden birisi hatta ortaya çıkan arızaların ve sabotajların pandeminin etkisiyle kısa dönemde giderilememesidir. Gaz akışının kesintiye uğramasını istemeyen İran yönetimi Türkiye'yi arızanın giderilmesinde yavaş davranmakla eleştirmiştir. Bu düşüşün diğer sebeplerine bakıldığında pandemiden dolayı enerji tüketiminde ortaya çıkan fiyat düşüşleri Türkiye'nin spot piyasadan daha fazla LNG almasına neden olmuştur.

IRAK

Kerkük-Ceyhan petrol boru hattı Kerkük petrollerinin dünya piyasalarına ulaşması açısından önemlidir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 17 Aralık 2020'de Irak Başbakanı Mus-

tafa Kazımi ile Ankara'da yaptığı görüşmede bu hattın önemine vurgu yapmıştır. Irak tarafına daha önce sundukları stratejik projeleri süratle hayata geçirmek için ortak iradenin teyit edildiğini ifade eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, enerji sektöründe büyük bir iş birliği potansiyeli bulunduğunu belirtmiştir. Özellikle DEAŞ'ın tahrip ettiği Kerkük-Ceyhan petrol boru hattının tamiratının tamamlanarak Kerkük petrollerinin bir an önce yeniden ve daha yüksek miktarlarda dünya piyasalarına sunulmasını istediklerini belirtmiştir.[14]

TABLO 4. TÜRKİYE'NİN IRAK'TAN YAPTIĞI PETROL İTHALATI (2015-2020)

	YILLAR	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Petrol	Miktar (Bin Ton)	11.409	9.251	7.057	6.613	9.526	11.292
	Pay (Yüzde)	28,78	23,09	16,55	17,08	21,25	29,97

Kaynak: EPDK

Türkiye-Irak ilişkilerinde petrolün önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. 2020'nin ilk on bir ayında 11 milyon ton petrolün Irak'tan alındığı, böylece Türkiye'nin tükettiği petrolün yaklaşık üçte birini bu ülkeden tedarik ettiği anlaşılmaktadır (Tablo 4). Irak'tan ithal edilen petrolde 2019 ve 2020'de artış kaydedilmiştir. Bu artışın en önemli sebebi ise İran yaptırımlarından dolayı petrol alımını durduran Türkiye'nin alamadığı miktarı en yakın kaynak olan Irak'tan temin etmesidir.

Pandemiden önce Türkiye'nin yakın komşusu olan Irak yaklaşık günlük 3,5 milyon varil civarında petrol ihraç etmekteyken bir

[14] "Ne Türkiye'nin Ne Irak'ın Ne de Suriye'nin Geleceğinde Bölücü Teröre Asla Yer Yoktur", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 17 Aralık 2020, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/123259/-ne-turkiye-nin-ne-irak-in-ne-de-suriye-nin-geleceginde-bolucu-terore-asla-yer-yoktur-, (Erişim tarihi: 21 Mayıs 2021).

yandan iç piyasadaki kargaşa diğer yandan iki ülke arasındaki petrol boru hattının zaman zaman sabotaja uğraması Türkiye ve Irak'ın enerji alanındaki iş birliğini zayıflatmaktadır. Bundan dolayı Türkiye için en makul kaynaklardan biri olan Irak petrollerinin Türkiye'nin son altı yıllık enerji tüketimindeki etkisinin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Özellikle 2018'de toplam 6,6 milyon ton petrol ithalatı yapılırken 2020'nin ilk on bir ayında ise 11 milyon tondan fazla ithalat gerçekleşmiştir.

Türkiye, Irak'tan petrol almakla birlikte aynı zamanda Irak petrollerinin Ceyhan Limanı'ndan uluslararası piyasalara ulaştırılması konusunda da iş birliği yapmaktadır. Türkiye hem boru hattının işletmesini ve güvenliğini sağlamakta hem de terminalin işletmesini yürütmektedir. Siyasi birliğini sağlaması ile birlikte petrol üretimini yaklaşık 5 milyon varile çıkaran Irak aslında dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 10'una ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye üzerinden daha fazla petrol ihraç etmesi gündeme gelecek olan Irak'ın yeni bir petrol boru hattının yapımı konusuna Türkiye gibi olumlu baktığı bilinmektedir.

Enerjide merkez ülke olmasına katkı sunacak yeni bir petrol boru hattı Türkiye-Irak ilişkilerine derinlik kazandıracaktır. Ek olarak Türkiye'nin hem petrolü transfer eden ülke olması hem de Irak'tan aldığı petrolleri rafineride işleyerek katma değeri daha yüksek bir ürüne dönüştürüp ihraç etmesi enerjide merkez ülke olma politikasına katkı sağlayacaktır. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin petrokimya endüstrisini de geliştirecektir.

2020'de dünya genelinde seyreden koronavirüs salgını enerji tüketimini önemli miktarda azaltmıştır. Ancak aşının bulunması ve yaygınlaşmasıyla birlikte ilerleyen yıllarda petrol tüketiminin dünya genelinde yeniden yükselişe geçeceği öngörülmektedir. Bundan dolayı Irak'ın Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara daha fazla petrol göndermesi söz konusu olacaktır.

DİĞER ÜLKELER

Türkiye'nin 2020'deki LNG ithalatında Cezayir, Nijerya ve Katar ön plana çıkarken petrol ithalatında ise Kazakistan, Suudi Arabistan, Norveç, Nijerya, Türkmenistan ve Libya'nın daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Bu ülkelerden bazıları ile Türkiye'nin 2020'de diğer yıllara göre daha fazla petrol ve doğal gaz ticareti yaptığı anlaşılmaktadır.

TABLO 5. TÜRKİYE'NİN DİĞER ÜLKELERLE YAPTIĞI PETROL İTHALATI (2017-2020)

	2017		2018		2019		2020	
ÜLKELER	MİKTAR	ORAN	MİKTAR	ORAN	MİKTAR	ORAN	MİKTAR	ORAN
Türkmenistan	-	-	-	-	500.791,61	1,12	868.355	2,30
Nijerya	134.328,97	0,31	489.129,51	1,26	1.827.285,25	4,08	2.065.486	5,48
Kazakistan	470.428,32	1,1	1.214.449,97	3,14	3.179.192,99	7,09	3.055.640	8,11
Libya	204.337,02	0,48	233.044,22	0,60	1.104.605,04	2,46	633.127	1,68
S. Arabistan	2.275.712,03	5,34	1.934.475,60	5,00	1.985.993,60	4,43	3.058.585	8,12
Norveç	-	-	70.751,69	0,18	124.083,34	0,28	2.627.909	6,97

Kaynak: EPDK

Daha önce Türkiye'nin ithalatında yüzde 1'in altında pay sahibi olan Norveç'in 2020'deki payının yaklaşık yüzde 7'ye çıktığı görülmektedir. Bu oran artışının en önemli sebeplerinden biri olarak Avrupa Birliği'nin enerji tüketiminin pandemiden dolayı azalması gösterilebilir. Suudi Arabistan'ın ise Türkiye'nin toplam tüketimindeki oranı 2019'a göre iki kat artarak yüzde 8,12'ye çıkmıştır.

Kazakistan'ın Türkiye'nin enerji tüketiminde her geçen gün daha fazla önemli hale geldiği görülmektedir. Kazakistan 2018'de yüzde 3, 2019'da yüzde 7, 2020'de ise yüzde 8 oranını geçerek ilk on bir ayda 3 milyon tonun üzerinde tedarik sağlamıştır. Diğer

taraftan 2019'da petrol alımı gerçekleştirilen Türkmenistan'ın ise 2020'de yüzde 2,3 oranında etkili olduğu ve toplamda bu ülkeden 1 milyon tona yakın petrolün tedarik edildiği anlaşılmaktadır.

Son yıllarda daha fazla iş birliği yapılan Libya'nın da Türkiye'nin petrol ithalatında yaklaşık olarak yüzde 2 civarında etkisinin olduğunu görülmektedir. Aslında bu etkinin daha fazla olmamasının nedenlerinden bir tanesi 2020'de bazı sorunlardan dolayı ülkenin bir müddet petrol ihracatına ara vermek zorunda kalmasıdır.[15]

Nijerya'nın da yaklaşık olarak yüzde 6'ya yakın bir etkisinin olduğu görülen petrol ithalatında 2020'de bazı ülkelerin tedarik miktarlarının artırıldığı anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden biri ise İran'a uygulanan yaptırımlar sonrasında bu ülkeden tedarik edilmekte olan petrolün sözü edilen ülkelerle yerinin doldurulmasıdır.

TABLO 6. TÜRKİYE'NİN LNG İTHALATI (2015-2020)

	CEZAYİR		NİJERYA		SPOT PİYASA	
YILLAR	MİKTAR	PAY (YÜZDE)	MİKTAR	PAY (YÜZDE)	MİKTAR	PAY (YÜZDE)
2015	3.916	8,09	1.240	2,56	2.493	5,15
2016	4.284	9,24	1.220	2,63	2.124	4,58
2017	4.617	8,36	1.344	2,43	4.804	8,7
2018	4.521	8,98	1.668	3,31	5.140	10,21
2019	5.678	12,56	1.756	3,88	5.260	11,63
2020	4.621,18	11,04	1.707,9	4,08	6.890,48	16,46

Kaynak: EPDK

Türkiye'nin doğal gaz boru hatlarıyla tedarik ettiği uzun dönemli kontratlar haricinde bir de spot piyasadan aldığı LNG söz

[15] "Afrika'nın En Fazla Petrol Rezervine Sahip Libya Bu Zenginliğini Kullanmaktan Mahrum", Anadolu Ajansı, 31 Mayıs 2020.

konusudur. Türkiye'nin LNG ithalatında Cezayir ve Nijerya ile yapmış olduğu uzun dönemli antlaşmalar bulunmaktadır. 2020'de Cezayir ve Nijerya'dan toplamda ülke tüketiminin yüzde 15'ini tedarik etmiştir. Diğer taraftan spot piyasadan Türkiye'nin uzun dönemli kontratlardan daha fazla LNG ithal ettiği görülmektedir. Bu ülkelerin başında ise Katar gelmektedir. Toplamda 13 milyar metreküpten daha fazla doğal gazı LNG sistemi ile ulusal doğal gaz sistemine veren Türkiye'nin bu alanda önemli bir mesafe kaydettiği anlaşılmaktadır.

Toplam tüketiminin yüzde 32'ye yakınını LNG ile elde eden Türkiye'nin bu alandaki alımlarının her geçen gün daha fazla artacağı öngörülmektedir. Türkiye'nin LNG sistemi yaklaşık olarak 30 milyar metreküplük bir teknik yeterliliğe sahiptir.[16] Bu yüzden vadesi bitecek olan uzun dönemli doğal gaz kontratlarının yenilenmemesi halinde LNG olarak spot piyasadan tedarik edilmesi söz konusudur.

TABLO 7. DOĞAL GAZ KONTRATLARINA GÖRE TÜRKİYE'NİN İTHALATI (2020)

	MİKTAR	ORAN (YÜZDE)
LNG (Uzun Dönem Kontratlar)	6.329,08	15,12
Boru Hatları	28.645,96	68,42
LNG (Spot Piyasa)	6.890,48	16,46

Kaynak: EPDK

HİDROKARBON ARAMA VE SONDAJ POLİTİKASI

Türkiye 2020'de derin deniz sondajlarıyla önemli bir doğal gaz rezervi keşfetmiştir. Fatih sondaj gemisinin Karadeniz'deki 405 milyar metreküplük keşfi tüm zamanların en büyük buluşu olarak ta-

[16] "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dönmez: Yavuz Bugün ya da Yarın Yeni Sondajına Başlayacak".

rihe geçmiştir. Sakarya gaz sahasındaki Tuna-1 kuyusunda bulunan doğal gazın hızlı bir şekilde tüketime sunulması planlanmaktadır. Ereğli'nin 175 kilometre açığındaki Karadeniz'in Sakarya sahasında üretime geçilmesi için toplamda 40 kuyu daha açılması planlanmaktadır.[17] Türkiye'nin enerji piyasaları açısından son derece önemli olan 405 milyar metreküplük doğal gaz rezervi Filyos'ta karaya çıkacak ve buradan ulusal doğal gaz şebekesine bağlanacaktır. Keşfedilmesinden yaklaşık üç yıl gibi kısa sürede Türk halkının tüketimine sunulacak doğal gazın uzun dönemli doğal gaz kontratlarını da etkilemesi beklenmektedir.

2021'in sonunda bitecek olan toplam 16,15 milyar metreküplük uzun dönemli doğal gaz kontratlarının yenilenmesinde keşfedilen 405 milyar metreküplük doğal gaz miktarının pazarlık masasında Türkiye'nin elini güçlendirmesi öngörülmektedir (Tablo 8). Bu keşif enerji piyasalarında paradigma değişikliğine neden olacaktır. Türkiye bu keşifle birlikte doğal gaz tüketen ülke konumundan çıkarak üretici konumuna yükselecektir. Bu değişim Türkiye'nin enerji politikasını da etkileyecek niteliktedir.

Özellikle ekonominin üzerine yük olan enerji ithalatının 2023'ten sonra düşmesi beklenmektedir. Türkiye'nin on yıllık ortalamasına bakıldığında petrol ve doğal gaza ödenen bedelin yıllık yaklaşık 40 milyar dolar civarında olduğu görülmektedir. Türkiye'nin cari açığı ise yıllar itibarıyla değişkenlik göstermekle birlikte 40-60 milyar dolar aralığında seyretmektedir. Doğal gazın yüzde 99'unu ve petrolün yüzde 92'sini ithal etmek zorunda kalan Türkiye'nin 2020'de derin denizlerdeki arama ve sondaj faaliyetlerinde ortaya koyduğu başarının Türkiye'nin enerji bağımlılığını düşüreceği anlaşılmaktadır. Böylece Ankara'nın dış politikada daha fazla bağımsız olması sağlanacaktır.

[17] "Bakan Dönmez, Sakarya Sahasında Gaz Üretimi için 40 Kuyu Açılacağını Söyledi: Hedefimiz 2023'e Yetiştirmek", *Hürriyet*, 20 Ekim 2020.

TABLO 8. TÜRKİYE'NİN UZUN DÖNEMLİ DOĞAL GAZ KONTRATLARI

Ülke	Firma	Tip	Bitiş Tarihi	Miktar (bcm)
Katar	BOTAŞ	LNG	Eyl-2020	2,10
Rusya Federasyonu (TürkAkım)	BOTAŞ	Boru Gazı	2021	4,00
Nijerya	BOTAŞ	LNG	2021	1,30
Rusya Federasyonu (TürkAkım)	Avrasya Gaz	Boru Gazı	2021	0,75
Rusya Federasyonu (TürkAkım)	Bosphorus Gaz	Boru Gazı	2021	0,75
Azerbaycan	BOTAŞ	Boru Gazı	2021	6,60
Rusya Federasyonu (TürkAkım)	Enerco Enerji	Boru Gazı	2021	2,50
Rusya Federasyonu (TürkAkım)	Shell Enerji	Boru Gazı	2021	0,25
Cezayir	BOTAŞ	LNG	2024	4,40
Rusya Federasyonu (Mavi Akım)	BOTAŞ	Boru Gazı	2025	16,00
İran	BOTAŞ	Boru Gazı	2026	9,60
Azerbaycan	BOTAŞ	Boru Gazı	2033	6,00
Rusya Federasyonu (TürkAkım)	Aklel Gaz	Boru Gazı	2043	2,25
Rusya Federasyonu (TürkAkım)	Batı Hattı	Boru Gazı	2043	1,00
Rusya Federasyonu (TürkAkım)	Bosphorus Gaz	Boru Gazı	2043	1,75
Rusya Federasyonu (TürkAkım)	Kibar Enerji	Boru Gazı	2043	1,00
Azerbaycan	BOTAŞ	Boru Gazı	2046	0,15

Kaynak: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ)

Havadan jeofizik görüntüleme çalışması kapsamında 2019 ve 2020'de toplam 1 milyon kilometrenin üzerinde veri uçuşu gerçekleştirerek Türkiye'nin jeofizik haritaları hazırlanmaya başlanmıştır. 2020'nin ilk on ayında 84 kuyu açılarak toplamda 201 bin 728 metre sondaj yapılmış ve yıl sonu itibarıyla bu rakamın daha

da artması beklenmektedir. Yeni arz kaynaklarının ortaya çıkarılması ve mevcut rezervlerin geliştirilmesine yönelik kara ve deniz sondajları yürüten Türkiye hidrokarbon arama ve sondaj faaliyetlerine ağırlık vermektedir.[18]

Doğu Akdeniz'de sondaj faaliyetlerine devam eden Türkiye'nin Yavuz sondaj gemisi ile Selçuklu-1 kuyusunda 6 bin metreye ulaştıktan sonra Lefkoşa-1 kuyusunda sondaj yapacağı bildirilmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa ve Oruç Reis sismik araştırma gemileriyle 2020 içinde Doğu Akdeniz'de 46 bin kilometrekare ve Karadeniz'de 33 bin kilometrekare üç boyutlu sismik veri toplanmıştır.[19] 2020'de ülkeye gelen Yavuz sondaj gemisinin denizlerde sondaja başlamasıyla Türkiye'nin derin deniz arama ve sondajcılığında farklı bir noktaya geldiği görülmektedir. Sismik araştırma gemileri ile belirlenen lokasyonlarda Fatih ve Yavuz sondaj gemileri bugüne kadar toplam dokuz derin deniz sondajı yapmıştır. Ek olarak bir derin deniz sondajına da devam edilmektedir. Türkiye'nin üçüncü sondaj gemisi Kanuni'nin ise Filyos Limanı'nda kule montaj işlemleri tamamlanarak 2021'in ilk aylarında Karadeniz'de sondaja başlaması planlanmaktadır.

Libya ile yapılan mutabakat kapsamında yedi ruhsat alanı belirleyen Türkiye yaklaşık üç ay kadar askı ve ilan sürecinden sonra sismik aramalara başlayacaktır.[20] Bu alanlardan alınan veriler değerlendirildikten sonra da lokasyon belirlenerek sondajlara başlanacaktır. 2019'un sonunda yapılan bu mutabakatla Doğu Akdeniz'in batı sınırında sismik araştırma ve sondaj faaliyetlerinin planlandığı görülmektedir.

[18] "Bakan Dönmez Bakanlığın Faaliyetleri ve Bütçesine İlişkin Değerlendirmelerde Bulundu", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 10 Aralık 2020, https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=742, (Erişim tarihi: 22 Mart 2021).

[19] "TPAO, Son 20 Yılın En Yüksek Petrol Üretimine Ulaştı", Enerji Portalı, 12 Kasım 2020.

[20] "Libya'da 7 Saha Radarda", *Milliyet*, 9 Haziran 2020.

TPAO'nun yakın coğrafyada petrol arama ve üretimi yapan güçlü bir oyuncu haline geldiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı TPAO'nun derin denizlerdeki sondaj faaliyetleri için ülkelerden talepler de gelmeye başlamıştır. Örneğin Türkiye'nin Afrika'da maden başta olmak üzere çeşitli yatırımları bulunmaktadır. Bu coğrafyadaki maden çalışmalarının keşif ve araştırma aşamasında olduğu dikkat çekmektedir.[21]

Doğu Akdeniz'de hidrokarbon arama ve sondaj faaliyetlerinin daha güçlü bir şekilde sürdürülmesi için üçüncü sondaj gemisi 31 Ocak 2020'de teslim alınarak TP envanterine kaydedilmiştir. Seyir için gereken bakım, tedarik ve test işlemlerinden sonra 13 Mart 2020'de Doğu Akdeniz'e ulaşan Kanuni isimli geminin Türkiye'nin denizlerdeki sondaj kapasitesini artıracağı öngörülmektedir.[22] Sahip olduğu filo ile derin denizlerde arama ve sondaj kapasitesini artıran Türkiye, bir taraftan var olan hidrokarbon kaynaklarını keşfetmekte diğer taraftan münhasır ekonomik bölge (MEB) sınırlarını korumaya yönelik politikasını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Türkiye'nin enerji ticareti yapmış olduğu ülkeler ile olan ilişkilerine bakıldığında 2020'de Rusya, Azerbaycan, İran ve Irak gibi ülkelerin ön plana çıktığı görülmektedir. TANAP projesinin devreye girmesi ile birlikte Azerbaycan'ın Türkiye'nin enerji tüketimine daha fazla katkı sunduğu ve Rusya'nın Türkiye'deki doğal gaz tüketiminde yüzde 55 olan payının giderek düştüğü anlaşılmaktadır. Bu oranın 2020'nin son on bir ayında yaklaşık yüzde 30 civarında olduğu kayıtlara geçmiştir. Türkiye'nin nükleer santral anlaşması-

[21] "Libya'daki Petrol Arama Çalışmaları için 7 Ruhsat Alanı Belirlendi", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=639, (Erişim tarihi: 22 Mart 2021).

[22] "Üçüncü Sondaj Gemisi Kanuni Türkiye'de", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=598, (Erişim tarihi: 22 Mart 2021).

nı Rusya ile yapması bu ülkeye daha fazla bağımlı olacağı şeklinde eleştirilmiştir. Ancak doğal gazda Türkiye'nin son zamanlarda LNG altyapısının artırılması neticesinde LNG alım miktarı artmıştır. Bu durum Türkiye'ye doğal gaz ithalatı açısından önemli bir esneklik kazandırmıştır. Böylece Türkiye 2020'de daha fazla spot piyasadan LNG alımı yapmıştır.

Türkiye enerji güvenliğini sağlama açısından ülke çeşitliliğini artırırken yakın coğrafyada olan ülkelerle de enerji ticareti yapmaktadır. Bu ülkelerden bazılarıyla uluslararası enerji projelerinde ortak olmaya çalışarak Türkiye'nin tek taraflı bağımlılığı düşürülürken karşılıklı bağımlılık noktasında önemli ilerlemeler meydana gelmiştir. Bu ülkelere bakıldığında TürkAkım projesi ile Rusya, TANAP ve BTC boru hattı ile Azerbaycan daha fazla ön plana çıkmıştır. Ayrıca Irak petrollerinin Türkiye üzerinden uluslararası enerji piyasalarına ulaşmasına öncülük eden Türkiye, Irak petrollerini daha fazla tercih etmiştir. 2020'de özellikle Türkiye'nin petrol tüketiminde Irak petrollerinin yüzde 30 civarında etkisinin olduğu görülmektedir.

Türkiye 2020'de petrol arama ve sondaj faaliyetlerinde ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Karadeniz'de bulunan 405 milyar metreküplük doğal gazın Türkiye'nin enerji politikalarında önemli bir değişikliğe işaret edeceği düşünülmektedir. Özellikle uzun dönem kontratlarının 2021'de yaklaşık 16 milyar metreküpünün bitmesi bu anlamda Ankara'nın dış politikada elini güçlendirirken yeni kontratların yapılması aşamasında Türkiye'ye önemli etkilerinin olacağı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin LNG alım kapasitesinin artırılması ile birlikte enerji merkezi bir ülke olma yolunda ilerlemesi sağlanırken diğer taraftan da doğal gaz tedarikinde elini güçlendirmiştir.

KRONOLOJİ

8 Ocak	TürkAkım doğal gaz boru hattının Türkiye kısmı açıldı.
20 Ocak	Nijer Maden Bakanı Hassane Baraze Moussa, Türkiye ve Nijer Arasında Maden Alanında İş Birliği Antlaşması'nı imzalamak üzere Türkiye'yi ziyaret etti.
15 Mart	Türkiye'nin üçüncü sondaj gemisi Kanuni Mersin Limanı'na ulaştı.
20 Temmuz	Sakarya gaz sahasındaki Tuna-1 kuyusunda sondaja başlandı.
21 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan Karadeniz'de Sakarya gaz sahası Tuna-1 kuyusunda 320 milyar metreküp büyüklüğünde doğal gaz keşfedildiğini açıkladı.
17 Ekim	Sakarya gaz sahasındaki Tuna-1 kuyusunda 85 milyar metreküp ilave rezerv keşfi duyuruldu.
24 Kasım	Rus enerji şirketi Gazprom Export, Türkiye'ye ilk kez spot boru gazı ithalatı yapmak üzere elektronik platformda ihale düzenledi.

Türk Dış Politikası Yıllığı yeni sayısında da dış politika gündeminin önemli konu başlıklarına dair ufuk açıcı makaleler sunuyor. Türk dış politikasının nabzını tutan eser alanında uzman araştırmacıların katkılarıyla 2020'de Türkiye'yi ilgilendiren dış politika gelişmelerini bilimsel yöntemlerle ele alarak siz değerli okuyuculara aktarıyor.

Türünün en istikrarlı örneklerinden olan *Türk Dış Politikası Yıllığı* oldukça titiz ve özverili bir çalışmanın ürünüdür. Hem konu ile ilgilenen araştırmacılar için bir başvuru kaynağı olma hem de Türk dış politikasındaki yeni tartışma alanlarına uzman düzeyinde katkı sağlama niteliğine sahiptir.

Dış politikayla ilgilenen araştırmacıların her yıl merakla beklediği eserimizin faydalı olmasını diliyoruz.

SETA

SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
www.setav.org | info@setav.org

9 786257 712293